

A MAGYAR KÉRDÉS A XX. SZÁZADBAN

**A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉS
MEGALKOTÁSA
ÉS A REVÍZIÓ ÚTJA**

ÍRTA

HORVÁTH JENŐ
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1939.

Sylvester Irod. és Nyomdai Intézet Rt., Budapest, XIV., Hermina-út 51.
Felelős vezető: Schlitt Henrik.

Tartalom

VII. A fegyverszünet. 1918	1
VIII. Magyarország felosztása. 1918—1919.	33
IX. A békekonferencia	87
X. Magyarország sorsa	111
XI. A békeszerződés megalkotása	127
1. Függelék a IX. és X. fejezetekhez. A párizsi béke- konferenciához benyújtott cseh és román emlékiratok	159
2. Függelék a IX. és X. fejezetekhez. Nemzetközi szerző- dések, 1918—1920.	173
3. Függelék a IX. és X. fejezetekhez. Magyar vonat- kozású részletek Miller Hunter Dávidnak, az ame- rikai béke delegáció tagjának My diary at the Peace Conference at Paris című munkájában	182

HARMADIK RÉSZ.

Csonka-Magyarország küzdelmei. A revízió útja. 1920—1938.

XII. Harc a revízió körül. A kis antant megszervezése. A király sorsa. 1920—1922.	201
XIII. Magyarország a Nemzetek Szövetségében. 1920—1926.	221
XIV. Orientációs kísérletek. 1920—1926.	236
XV. A revízió kérdése újból felmerül. 1926—1930.	247
XVI. Az egyensúly megváltozik. 1931—1935.	260
XVII. Azt afrikai bonyodalom	308
XVIII. A világhelyzet átalakulása. 1936—1938.	323
XIX. A dunai kérdés rendezése. 1931—1938.	329
XX. A magyar kérdés a münchen-bécsi határozatok alapján, 1938.	370
Függelék a harmadik részhez. Nemzetközi szerződések. 1918—1938.	402
Források és Irodalom	415

Javítandó
182. oldalon *Millerand* helyett *Miller*.

A fegyverszünet.

1918.

A nemzetközi jog tanítása szerint a fegyverszünet politikai egyezmény, amely a béke útját készíti elő. Az állam nevében kötik és ennekfolytán olyan államszerződés, amely az állam egész területére vonatkozik. Véget csak akkor ér, ha lejár az az idő, amelyre kötötték, ha felmondották vagy megsértették,¹ vagy ha hivatásának eleget téve,, már helyet adott a békeszerződésnek.

Ha tehát az 1918-i fegyverszüneti szerződéssel foglalkozni kívánunk, akkor mindenekelőtt meg kell keresnünk azokat az államokat, amelyek a szerződést kötötték és amelyeknek területére az kiterjedt; azt, hogy a szerződés miként jött létre, hogyan nyert alkalmazást és hogyan szűnt meg.

I.

Még eddig senki sem vette vizsgálat alá azt a kérdést, hogy az 1918-i fegyverszüneti megállapodásokban a magyar állam miként volt benne és ott miként érvényesült.

¹ „L'armistice est une convention ayant surtout un caractère politique. C'est un acheminement vers la conclusion définitive de la paix. L'armistice étant stipulé au nom de l'État, il s'applique à tout le territoire de l'État.“ — *H. Foignet*: Manuel élémentaire de droit international public. XIII. kiadás. Párizs, 1926. 558—60. 1. — „That hostilities must cease is the obvious content of all kinds of armistices. Usually, although not at all necessary, the parties embody special conditions in the armistice agreement. If, and so far as, this has not been done, the legal consequences of an armistice are in some respects much controverted. Everybody agrees that belligerents during the armistice may, outside the line where the forces face each other, do everything they like regarding defence and preparation of offence... but no unanimity exists regarding such acts as must be left undone, or be done, within the very line where the belligerent forces face each other.“ *Oppenheim—Lauterpracht* : International Law. V kiadás. II. London, 1935. 438—39. 1. — Az egyes kapcsolatos kérdésekről *Sibert Marcel* tanulmánya (L'armistice dans le droit des gens. Párizs, 1930.) csak igen hiányos felvilágosításokat nyújt. Kétségre vonja, hogy a fegyverszüneti szerződésnek valami kapcsolata lenne a békeszerződéssel és ezt az érvelését arra építi, hogy a világháborút befejező fegyverszüneti szerződések voltaképpen kapitulációk voltak.

Mint általánosan ismeretes, fegyverszüneti szerződést a szövetséges és társult, az ú. n. antanthatalmak a következő felekkel kötöttek: 1. Bulgáriával 1918. szeptember 29-én Prilepben; 2. Törökországgal 1918. október 30-án Mudrosban; 3. Ausztria-Magyarországgal 1918. november 3-án Padovában és 4. Németországgal 1918. november 11-én Retondesban.

A négy fegyverszüneti szerződéssel szemben 1919 és 1920 folyamán öt békeszerződés jött létre. A különbség onnan származott, hogy a fegyverszüneti szerződések megkötésekor a két államból álló Ausztria-Magyarországot egy államnak vették. Miután azonban Ausztria-Magyarországban két egymástól jogilag független állam egyesült, vizsgálat tárgyát kell hogy képezze mindenekelőtt az, vajjon a magyar államnak volt-e külön jogi személyisége?

Erre vonatkozólag meg kell jegyeznünk, miszerint a magyar állam külön jogi személyisége többek között abban is megállapítható, hogy a kettős monarchia másik államával, Ausztriával, nemzetközi jellegű szerződéseket kötött. Ettől messzebb menőleg az is megállapítható, hogy az 1867-i osztrák-magyar kiegyezéstől megalkotott viszony 1918. október 16-án felbomlott és új megállapodás szüksége állott elő. Ausztria és Magyarország tehát ettől kezdve csak a *Pragmatica Sandio* alapján alkotott közös hatalmat, az ezzel november 3-án megkötött fegyverszüneti szerződésben tehát mindkét államra egyformán, nem egy, hanem két államra vonatkozott. A magyar kormány és a magyar országgyűlés október 16-a óta egyelőre a hadügyek terén külön rendelkeztek, a külügyek terén pedig külön rendelkezésekre készültek.

A november 3-án létrejött „Fegyverszüneti szerződés Ausztria-Magyarországgal“ nyilvánvalóan oly hatalommal köttetett meg, amely két államból állott, mert a fegyverszüneti szerződés államszerződés lévén, másként nem is képzelhető, hogy az a kettős monarchia mindkét államra nézve kötelező erővel bírt. Ha feltételezné valaki, hogy az csak Ausztriával jött létre, úgy egyrészt azt kellene feltételeznünk, hogy Magyarországnak fegyverszüneti szerződése nem volt, másrészt, hogy az osztráktól külön, esetleg azzal ellentétes jellegű szerződést köthetett volna. A szerződés mindkét államra egyformán vonatkozott, azt mindkét kormány elfogadta és a magyar kormánynak nem volt módjában a páduai fegyverszüneti szerződés megkötése után egy második fegyverszüneti szerződést kötnie.

A fentiekből világosan következik az, hogy a magyar állam a világháború végén szabályszerű fegyverszüneti szerződést kötött, melynek érvényességét senki sem vitatta és hogy ez a szerződés az 1918. november 3-án Padovában a szövetséges és társult hatalmak és Ausztria-Magyarország között létrejött fegyverszüneti szerződés volt.

Lényeges része a dolgok ismeretének az, hogy 1918. szeptember és október hónapokban, tehát közvetlenül a fegyverszüneti szerződés megalkotása előtt, Ausztria-Magyarország és az antant-hatalmak között a béke megalkotását illetőleg megállapodás jött létre.

Burián István gróf közös külügyminiszter 1918. szeptember 15-én Wilson amerikai elnökhöz intézett jegyzékében a kettős monarchia békekészségét jelentette ki, mire Wilson 16-án kelt jegyzékében azt válaszolta, hogy maga részéről már megjelölte a béke feltételeit. Burián gróf október 5-én kelt második jegyzékében közölte, miszerint a Wilson elnöktől megjelölt békefeltételeket Ausztria-Magyarország nevében elfogadja.

Ennek megfelelőleg a szövetséges és társult hatalmak másnap, 1918. október 6-án azt a határozatot hozták, hogy a központi hatalmak az általok megszállott összes területeket ki fogják üríteni. Felfogásuk szerint tehát a béke alapját államaik területének az ellenséges csapatoktól való elhagyása és az okozott kár megtérítése alkotta. Ennek alapján Magyarország egész területe kívül esett a megszállásokon, mert azon a határozat meghozatalakor sehol semmiféle idegen vagy ellenséges katona nem volt. Burián tehát Wilson feltételeit abban a tudatban fogadta el, hogy a történelmi Magyarország területét sikerült megtartani mindaddig, amíg az ellenség maga megelégszik azzal, hogy saját országainak területét szabadítja meg az ellenségtől.¹

Semmi kétséget nem szenved az, hogy a fentiek alapján egy nemzetközi jogilag érvényes megállapodással állunk szemben, amely az egymással szembenálló antanthatalmak és a kettős monarchia között jegyzékváltás alakjában létesült. Ugyanilyen megállapodás jött létre november 5-én közöttük és Németország között is, mely utóbbit a német nemzetközi jogászok előzetes békeszerződésnek (*Vorkriegsvertrag*) neveznek, tehát a megállapodásnak szerződéses megállapodás érvényességét tulajdonítják.

Hogy a fenti megállapodást a kettős monarchia külügyi kormánya is ekként értelmezte, arra vonatkozólag két érvet hozhatunk fel. Az egyik az, hogy Ausztria kormánya Wilson kikötése alapján már október 16-án elismerte Ausztria népeinek önrendelkezési jogát és rájuk bízta, hogy kormányaikat saját belátásuk szerint alkossák meg; a másik pedig az, hogy a magyar állam szabad önrendelkezési jogát visszanyerővé, az 1867-i kiegyezést megszüntetve nyilvánította és kijelentette, hogy a Pragmatica Sanctio alapján új megállapodás szüksége állott elő.

Ez volt a helyzet akkor, amikor október 30-án az olasz miniszterelnök azzal a hírrrel jelent meg a versaillesi legfőbb haditanács ülésén, hogy Ausztria-Magyarország fegyverszünetet kért.

¹ közölte az American Journal of International Law. XVI. New-York, 1922. 513—14. L

A megkötendő szerződés alapjául a szövetséges és társult hatalmaknak október 6-án hozott az a határozata szolgált, hogy területeiket az ellenséges megszállások alól mentesíteni fogják és így történt, hogy másnap, október 31-én abban állapodtak meg, miszerint a szerződést az olasz arcvonalon kell megalkotni és hogy az olasz királyság a kettős monarchiának az ő határai felé eső részeiben fut keresztül a demarkációs vonal. Magyarországról ez alkalommal nem történt említés.

A határozatból az következik, hogy a legfőbb haditanács a központi hatalmakat és a különböző harctereket zónákba osztotta. Törökországgal Allenby angol tábornok útján jött létre a fegyverszünet, Bulgáriával és a balkán félszigeten Franchet d'Espérey francia tábornok útján, Auszria-Magyarországgal Diaz olasz tábornok útján, míg a német fegyverszünet megalkotását Foch marsall magának tartotta fenn.

Az is következik belőle, hogy mind a négy zónában az antant-hatalmak együtt kötötték meg a fegyverszüneti szerződéseket, megbízottaik az ő nevükben tárgyaltak és szerződtek, nem pedig saját államaik nevében. Ennélfogva nem áll az a feltevés, hogy Diaz olasz tábornok a kettős monarchiával csak Olaszország nevében kötött fegyverszünetet.

Ugyanígy következik az is, hogy a zónák megkülönböztetése folytán lehetetlenné vált az, hogy egyikből a másikba való beavatkozás, hatásköri összeütközés álljon elő.

Ezek alapján semmi kétséget nem szenved az, hogy Diaz olasz tábornok az antant-hatalmak és nem Itália képviselőjeként kötötte meg a páduai fegyverszüneti szerződést, másrészt pedig, hogy rendelkezési köre Ausztria-Magyarország területére terjedt ki és hogy ez a terület Franchet d'Espérey francia tábornok rendelkezési területén kívül esett.

III.

A Páduában tárgyaló fegyverszüneti bizottságnak mindössze csak egy magyar tagja volt Nyékhegyi alezredes személyében.

Úgy ő, mint Kerchnawe osztrák tábornok a páduai tárgyalásokról kiadott közléseikben¹ egyöntetűen azt vallották, hogy a Diaz fővezér nevében tárgyaló Badoglio olasz tábornok kijelentése szerint Montenegró, Szerbia, Románia, Ukrajna és Lengyelország felé demarkációs vonalként a kettős monarchia határa állapított meg. Mivel ez a határvonal Magyarország történelmi határaival egybevágott, Magyarország területén semmiféle demarkációs vonal nem futott keresztül.

Badoglio tábornok fenti kijelentése nyomán terjedt el az a felfogás, hogy a fegyverszüneti szerződés Magyarország területi

¹ *Kerchnaice* tábornok: Der Zusammenbruch der österreich-ungarischen Wehrmacht. München, 1921., *Ny ékhegyi L.*: A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés. Budapest, 1922., főleg az előbbi kiadvány adatainak és forrásanyagának felhasználásával.

épségét biztosította, ez azonban nyilvánvaló félreértés. Mindössze annyi állapítható meg, hogy a szerződés Magyarország területének vagy egyes pontjainak pusztán katonai megszállása iránt rendelkezett, a magyar kormánynak azonban belső mozgási szabadságot biztosított, mi a rend fenntartásán kívül a határok védelmét is lehetővé tette.

Elkerülte a figyelmet Diaz tábornoknak az a nyilatkozata, hogy miután ő a hatalmaktól Ausztria-Magyarország összes frontjaira vonatkozó fegyverszüneti szerződés megkötésére nyert felhatalmazást, esetleges fegyverszüneti bizottságokat a balkáni fronton nem fognak elfogadni, mert a Páduában megkötendő fegyverszüneti szerződés Ausztria-Magyarország valamennyi frontjára vonatkozik.

IV.

A fegyverszüneti tárgyalások a magyar királyi kormány tudtával és hozzájárulásával indultak meg, de mikor a fegyverszüneti bizottság feje, Weber tábornok, a Diaztól átvett fegyverszüneti feltevéteket november 2-án Budapestre megküldötte, ott már forradalmi kormány rendelkezett. Károlyi Mihály gróf forradalmi kormánya november 3-án rádió útján elismerte a feltételek vételét és még ugyanazon a napon kézhez vette Weber tábornok értesítését arról, hogy a közölt feltételek alapján a fegyverszüneti szerződést aláírták.

Ebből világosan következik az, hogy az a feltevés, mintha Károlyi kormánya a megkötött szerződést nem ismerte volna, nem állja meg helyét. Annál kevésbé állítható ez, mert a november 4-én megjelent budapesti lapok a szerződést magát is közölték, tehát az általánosan ismertté lett.

Következik az is, hogy miután a magyar kormány a szerződést elfogadta, nem állhatja meg helyét az a feltevés, hogy azt nem fogadta el és így nem állhatja meg helyét az az utóbbira épített megállapítás sem, hogy miután a szerződést nem fogadta el, Magyarországra Wilson pontjai sem voltak alkalmazhatók és területe szabad osztozkodás tárgyává lett. Ennek az ellenséges oldalról jött következtetésnek ellene mond az, hogy november 4-én a Páduában megkötött fegyverszüneti szerződést a Versaillesban üléső legfőbb katonai tanács jóváhagyta, Lloyd-George angol miniszterelnök november 6-án az angol parlamentnek, Wilson elnök december 2-án az amerikai kongresszusnak jelentette be. Hozzátette azt is, hogy a szerződés az elnök békefeltételei alapján kötött meg. Ebből tehát joggal vonható le az a következtetés, hogy a magyar állam területe Wilson feltételeinek elfogadásával és azok alapján sértetlenül került ki a háborúból.

A fegyverszüneti szerződés nem volt kedvező azokra, kik Ausztria-Magyarország felosztását követelték.

A monarchia területéről a vele hadban álló Franciaországba menekült cseh emigránsok vezetője, Benes Edvárd, egy 1916-ban Párizsban kiadott és 1917-ben Londonban angolul is megjelent röpiratban a kettős monarchia felosztását követelte és követelését a francia hadügyminisztérium útján, amellyel állandó kapcsolatban volt, sikerült az ententeországokkal megismertetnie. Követelése azonban nem pusztán, sőt egyáltalában nem Csehország felszabadítására vonatkoztak, mert a magyar állam egyes részeit is Csehország, más részeit pedig Szerbia és Románia részére követelte. Magyarország tehát, mint külön felosztandó terület szerepelt, bár Csehországgal semmiféle államjogi kapcsolatban nem volt.

Ez a felosztási terv megelőzte Károlyi Mihály gróf ellenzéki képviselő 1917-i berni utazását. Bár nem lehet közvetlenül bizonyítani, hogy arról értesült, de a kíséretében lévő Diner-Dénes József 1936-ban megjelent emlékirataiban elmondotta, hogy Bernben Eisenmannal, a francia hadügyminisztérium emberével érintkezett, később pedig, mint maga írja, egyedül a francia-cseh orientációban látta Magyarország boldogulását. Ezt az orientációt jelentékenyen megerősítette az, hogy Pichon Lajos francia külügyminiszter a bolgár fegyverletétel (1918. szeptember 25) hírére szeptember 28-án Benessel katonai szövetségre lépett. Franciaország megnyerése után Masaryk G. Tamás Amerikában Wilson elnököt nyerte meg annak a gondolatnak, hogy Ausztria-Magyarország jövő sorsának eldöntésében a cseh emigránsokat kérdezze meg, így eszközölte ki október 18-án azt az amerikai jegyzéket, melyben Wilson a Burián gróffal történt megállapodást egyoldalúan félretolva, közölte Buriánnal, hogy a monarchia sorsának eldöntésében a csehek és szerbek oldalára állott. Minden forrás egyöntetűen állapította meg azt, hogy Wilsonnak ez a jegyzéke a monarchia halálos ítélete volt, bár hozzá kell tennünk, hogy ezt az ítéletet nem a monarchia népei hozták, tehát a kettős monarchiának nem feloszlásáról, hanem külső erők hatásaként való felosztásáról lehetett szó.

Ugyanezt követelte Northcliffe lord propagandahivatala részéről Seton-Watson idézett emlékirata is, amint hogy alig lehetne kétségbe vonni azt, hogy minderről semmi tudomással nem bírt volna Diner-Dénes József, aki Károlyi Mihály gróf kormányának külügyi államtitkárává lett.

A francia-cseh szövetségnek ezt a programját igyekezett Benes a versaillesi haditanácsban érvényre juttatni, de mikor november 1-én Párizsba érkezett, sajnálattal értesült arról, hogy a bizottság ülésein meghívó hiányában nem vehet részt. Amint emlékirataiban elmondotta, Berthelot Fülöp, a francia külügyminisztérium főtitkára eszközölt ki részére meghívót és azzal jelent meg Versaillesban. Vesznic párizsi szerb követ oldalán foglalt helyet

és ott értesült arról, hogy az Ausztria-Magyarországgal megkötött fegyverszüneti szerződést elfogadták.

Annak alapján a kettős monarchia létkérdése nem került szóba, de Benes akkor már mindent megtett, hogy az október óta szervezett forradalom hírei Párizsba érjenek és új lehetőségek előtt nyissanak utat.

A prágai, bécsi és budapesti forradalmi mozgalmak egységes szervezés jeleit árulták el. Középpontját Benes emlékirataiban Prágába helyezte, honnan rendes futárszolgálat tartotta fenn az érintkezést az ellenséges földön dolgozó emigránsokkal. Bécsben az osztrák marxistákra hárult a mozgalom előkészítése. A prágai születésű Adler Viktor ekkor állította oda Tisza Istvánt a háború bűnbakjául és indította meg az *Arbeiter Zeitung* a támadást Magyarország és Tisza ellen, majd a mozgalmat aziránt, hogy a határok nyitva maradjanak. Október 28-án Benesnek Párizsból küldött jeladására tört ki a nyílt forradalom Prágában, honnan Tusai nyomban Bécsbe utazott és átvette a rendelkezést. Angol barátai szerint a marxistáktól kikiáltott osztrák köztársaságban „az ő hozzájárulása nélkül semmi sem történt”. Budapesten Tisza István grófban vélték felismerni azt az embert, aki az eseményeknek útjukban állhat, de október 31-én a háború felidézésének vádja miatt meggyilkolt államférfi holttestén keresztül már ugyanannak az orientációnak a nyomaira akadunk, amely Magyarország sorsát, mint Diner-Dénes József emlékirataiban elmondotta, francia-cseh orientáció felé terelte.

Az ő szavai szerint a Károlyi-kormány bevallottan francia-cseh orientációba kezdett és talán leghelyesebb az ő szavait idéznem: *„absolument francophil — nous ne voyons aucune possibilité d'assurer la paix pour la Hongrie sans Vamitié de la France et de la Tchecoslovaquie”*. Hozzá kell tennünk, miszerint Diner-Dénes József saját feljegyzései szerint a kommunizmus kitörése, illetőleg a kormányzatnak a kommunisták kezébe való juttatása után csehszlovák területre menekült, ahol tüntető szívességgel fogadták. Ez a fogadás az ő szerepének olyan színezetet adott, mintha neki hivatása vagy feladata lett volna Magyarországnak a cseh-francia orientáció vizeire való terelése és mintha ezt a feladatot kitűnően töltötte volna be. A kommunizmus ugyanis szabad utat nyitott a feldarabolás és annak törvényesítése előtt.

A Károlyi Mihály elnöklete alatt október 25-én megalakult Magyar Nemzeti Tanács valóban mutatott egyes jeleket, amelyekből a Diner Dénestől hirdetett orientáció sikereire lehetne következtetni. Benes párizsi távirata, mely a forradalmat kirobantotta, október 28-án érkezett Prágába. Október 29-én Károlyi Mihály gróf a Magyar Nemzeti Tanács nevében szlovák ügyekben a Szlovák Nemzeti Tanácsot ismerte el illetékes hatóságnak. Október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács Turócszontmártonban kimondatja a szlovákoktól is lakott Felső-Magyarországnak Csehországgal végrehajtandó unióját. Október 31-én a kormány élére Károlyi Mihály kerül, Tisza Istvánt pedig meggyilkolják. November 1-én Benes Párizsba érke-

zik, hogy a monarchia sorsát döntésre segítse, Károlyi pedig felmenteti magát a királynak tett hivatalos eskü alól.

A csehek a közvélemény esetleges ellenállását a Budapest számára megrendelt szénmennyiség visszatartásával igyekeztek gyengíteni. Annak átbotcsátása ellenében már november elején a Németországgal való szántást követelték. A november 5-i minisztertanácsban Linder Béla hadügyminiszter azt követelte, hogy Fiirstenberg gróf budapesti német főkonzul útján Németországot 24 órás ultimátum elé kell állítani. Szerinte a csehek, akik szénünket visszatartják, az ententeállamokkal tartanak. „Nekünk hozzájuk kellene közelednünk.“ Garami Ernő vállalkozott arra, hogy a szénügyet Stodola budapesti cseh megbízottal rendbe hozza, de Stodola kitért a válasz elől, sőt Buchinger Manónak 20-án Prágában tett útja sem járt sikerrel. A szénkérdést végül is az amerikai kormány beavatkozása intézte el, mert óvást emelt az ellen, hogy a lakosságnak szükséges szénből politikai tőkét csináljanak. Linder Béla idézett felszólalása szerint ez lett volna eredménye annak, hogy a főváros szorultságában Diner-Dénes orientációjához alkalmazkodott.

VII.

Sokkal határozottabban érvényesült ez a törekvés abban, hogy a már megkötött fegyverszüneti szerződés hatálytalaníttassék, vagy hogy annak rovására Magyarország a fenti orientációhoz szabja magát.

A források alapján megállapítható, hogy Magyarország területén két ellentétes politika küzdött egymással.

Jóval halványabban érvényesült az olasz érdekeltség, mert az olasz kormány megnyugodni látszott abban, hogy a páduai szerződés a Dunamedencét az ő érdekkörébe juttatta. Már november 2-án Bécsben, Prágában és Budapesten olasz katonai missziók jelentek meg, amelyek a páduai fegyverszünet szellemében kezdték meg működésüket. Mikor az olasz főhadiszálláson a francia-cseh térfoglalásról értesültek, Carbone Francesco olasz vezérkari kapitány megjelent Károlyi Mihály grófnál és hozzájárulását kérte olyan értelmű megállapodáshoz, hogy Magyarország egész területét olasz katonák szállják meg. Carbone kapitány későbbi nyilatkozata szerint a miniszterelnök nem zárkózott el az ajánlat előtt,¹ de annak megvalósítását lehetlenné tette a kormánynak az a lépése, hogy a francia-cseh orientáció híveinek szavára hallgatva, Belgrádba indult és Frauchet d'Espérey francia tábornoktól kért fegyverszünetet.

Miután a Páduában megkötött fegyverszüneti szerződés Magyarország egész területére vonatkozott, nyilvánvaló volt, hogy Diaz és Franchet d'Espérey tábornokok rendelkezési területeinek határvonalát Magyarország képezte. Kövess tábornagy, mint 1919. november 25-én a *Pesti Hírlapban* közölt nyilatkozatában elmon-

¹ *Kemehegy Jenő* közlése Carbone kapitány elbeszélése alapján: Nemzeti Újság. Budapest, 1925. november 29.

dotta, teljesen tisztában volt ezzel és azért küldötte két magyar tisztjét Belgrádba, hogy a páduai szerződés végrehajtásának módozatait a magyar határokon belül — mert azokon kívül a prílepi fegyverszüneti szerződés határozatai voltak irányadók, — megbeszéljék. Hogy erre szükség volt, azt a szerződés maga is mutatta, mert katonai megszállás az antant kívánsága szerint bárhol keresztül volt vihető. A főhadvezetőség részéről Waldstätten báró értesítette a magyar kormányt arról, hogy a balkáni fronton is működik egy fegyverszüneti bizottság Laxa vezérőrnagy elnöklete alatt, Tündér Béla hadügyminiszter azonban ezt a közlést félreértette, mert Waldstätten bárónak a következő választ adta: „A helyzet többé nem alkalmas tárgyalásokra, el kell fogadnunk az *entente* feltételeit“. Waldstätten báró értesítésében ugyanis semmiféle feltételről nem beszélt, csak a fegyverszüneti szerződés katonai rendelkezéseiről és azok alapján nyugodtan válaszolta Linder Bélának azt, hogy: „az *entente* Magyarország egyik részét, pl. a Tisza és Duna között megszállhatja“.

A Kövess tábornoktól kiküldött katonai bizottságnak nem lehetett más célja, mint amit róla *Hanotaux Gábriel* volt francia külügyminiszter a *Revue des deux mondes* párizsi folyóirat 1924-i évfolyamában mondott, hogy t. i. két magyar alezredes — Dormándy és Kozmovszky — azért mentek Belgrádba, hogy a páduai fegyverszüneti szerződés végrehajtása végett fegyvernyugvást kérjenek. Nem tudjuk, mennyiben felelt meg a tényállásnak az, amit e miszsióról *Arz báró tábornok*, volt vezérkari főnök mondott 1924-ben megjelent emlékirataiban, hogy t. i. „a magyar kormány a nélkül, hogy arra fel lett volna jogosítva, utasította Kövess hadseregparancsnokságát, hogy a fegyverszünet megkötése végett két tisztet küldjön ki“. Mert bár ebből sem lehet kiolvasni azt, hogy a két magyar tisztet fegyverszüneti szerződés megkötése végett küldötték Belgrádba, mégis a balkáni események egyik görög történetírója, *Photiades*, 1920-ban, tehát közvetlenül az események lezajlása után, Párizsban megjelent művében már azt állította, hogy „november 3-án délelőtt 11 órakor két magyar alezredes jelent meg a szerb előőrsök előtt a nélkül, hogy megvárták volna a Villa Giustiban folytatott tárgyalások eredményeit. Kijelentették, hogy Ausztria-Magyarország megszűnt és hogy Magyarország a keleti szövetséges haderőkkel külön fegyverszüneti szerződést kíván kötni“. Ez a messzemenő kijelentés talán annak a hangulatnak a kifejezése kívánt lenni, amely akkor a győzteseket eltöltötte, mert alig képzelhető, hogy a szövetséges hatalmak Ausztria-Magyarországgal szerződnek akkor, ha nem tekintik létezőnek. Már pedig a páduai szerződést ugyanazon a napon írták alá. Mi több, a szerződést ugyan ezen a november 3-án a magyar kormány is elfogadta, tehát önmagával jött volna ellenkezésbe, ha helyette másikat szorgalmazott volna. Végül is a kérdést Franchet d'Espérey tábornoknak Clémenteauhoz, a versaillesi legfőbb tanács elnökéhez küldött távirata döntötte el, amelyben közölte, hogy Belgrádban két magyar katonatiszt a katonai feltételek iránt érdeklődött.

A magyar kormány csak november 4-én megtartott tanácskozásában foglalkozott a fegyverszünet kérdésével. Károlyi Mihály gróf miniszterelnök abban a véleményben volt, hogy „a béke-delegációt nyomban útnak kell indítani“. Ez teljesen új beállítás volt, mert sem azt nem lehet kiolvasni belőle, hogy a meglévő fegyverszüneti szerződés helyett újat kívánnak, sem azt, hogy már a békeszerződés megalkotására gondolnak. Nemzetközi jogi szempontból mindkét elhatározás hibás volt.

Többet enged sejteni a feltett kérdés, hogy „Jiaz tábornokhoz is induljon el a béke-delegáció, vagy csak Franchet tábornokhoz“, mert ebből arra lehetne következtetni, hogy a fegyverszüneti szerződés alkalmazásáról volt szó. A miniszterek azonban nyomban eloszlatták a kételyt, mert „a minisztertanács tagjainak egyhangú nézete szerint ily delegációt csak Franchet tábornokhoz kell küldeni“. Ez a megnyilatkozás Carbone ajánlatának elvetését jelentette, mert a kormány Diaz helyett Franchet d’Espérey tábornokkal kívánta felvenni az érintkezést.

Nem találunk közelebbi adatokat a másnap, november 5-én megtartott minisztertanácsnak arra a tárgyára sem, hogy Linder Béla hadügyminiszter „az entente balkáni hadseregek főparancsnokságától érkezett fegyverszüneti feltételeket, amelyeket a Belgrádba küldött meghatalmazottak november hó 4-én délután 5 órakor kaptak kézhez“, a kormány tagjaival megismertette. A közlésben két súlyos hibát állapíthatunk meg. Azt, hogy a közölt feltételek nem lehettek fegyverszüneti feltételek, mert a fegyverszüneti szerződés már az előző napon, 3-án, Páduában aláíratott és hogy a Belgrádba küldött megbízottak nem lehettek meghatalmazottak. E közlés után Linder Béla hadügyminiszter beszámolt Dormándy és Kozmovszky alezredek küldetéséről és bemutatta a fegyverszüneti feltételeket, amelyeket a minisztertanács tudomásul vett. Linder hadügyminiszter tehát, aki a Franchet-hoz való küldetéssel együtt új fegyverszünetet sürgetett, már nem beszélt a páduai szerződésről, hanem akként tüntette fel a dolgot, hogy a két alezredes, akiket Kövess tábornok a páduai szerződés értelmében a déli arcvonalon eszközlendő katonai dolgok megbeszélése végett küldött a belgrádi antantfőparancsnokságra, olyan meghatalmazottak voltak, akiknek hivatása egy a már meglévónél alkalmasabb szerződés megkötése lett volna.

Nem érdektelen megjegyeznünk, miszerint a minisztertanácsi jegyzőkönyvből az derül ki, hogy a békekérésnek ezt a szokatlan módját nem mindenki vélte olyannak, amely egyedül vezethet célhoz. Amíg a miniszterek Linder előadásában megnyugodtak, addig Károlyi Mihály gróf, aki Carbone kapitánnyal a dologban érintkezett, az olasz javaslat elhallgatása mellett sem volt biztos abban, hogy Páduába vagy Belgrádba menjen-e? Még feltűnőbb volt az, hogy egyéb dolgok letárgyalása után saját elhatározásából ismét visszatért a tárgyra és megjegyezte, hogy: „a bemutatott feltételek

nem fedik azokat, amelyeket két-három nap előtt kaptunk“. Nem lehetetlen, hogy itt a páduai fegyverszüneti szerződés feltételeire gondolt, mert Linder hadügyminiszter sietve hozzátette, hogy a régebbi feltételek „csak az olasz frontra vonatkoztak, ott a visszavonandó vonal sokkal nagyobb“. Régebbi feltételek alatt Linder azt értette, hogy az *antant* Páduában enyhébb feltételeket ajánlott, mint Belgrádban tette, tehát akként igyekezett a dolgot feltüntetni, mintha új fegyverszüneti szerződés megkötéséről volna szó, holott a valóságban arról volt szó, hogy ő a francia-cseh orientációhoz való csatlakozást sürgette és azért követelte a Belgrádba való utazást. Azután a félbeszakított más tárgyra vonatkozó beszélgetésre tért át, mire a miniszterek figyelme is másra terelődött. Károlyi azonban csökönyösnek mutatkozott, mert röviddel azután újból visszatért a belgrádi feltételekre. Azt mondta, hogy azokat elfogadja és maga indul Belgrádba, hogy őket megbeszélje.

A kocka eldőlt. Linder, aki egyébként tudatában volt annak, hogy Páduában a fegyverszüneti szerződést akként írták alá, hogy az Magyarország határait jelölte meg demarkációs vonalként és hogy a háborút az olasz, szerb és román határok egész vonalán befejezte, november 5-én táviratban értesítette Franchet d'Espérey francia tábornokot, hogy miután a páduai fegyverszüneti szerződés „a szerb és román politikai határokat megállapította“ (?), Berinkey miniszter útnak indult Belgrád felé egy magyar delegáció élén. Eből kiderül, miszerint Linder tisztában volt azzal, hogy a páduai fegyverszüneti szerződés Magyarország politikai határait nem érintette — az általa használt „megállapította“ szó helytelen volt, — és úgy tüntette fel a dolgot, hogy a kiküldött delegáció a páduai szerződés katonai részleteinek megbeszélése végett utazik Belgrádba. Viszont Belgrádban is tudták, hogy a páduai fegyverszünet a kettős monarchiával szemben a hadműveletek befejezését jelentette. Sréter István tábornok közlése szerint az albániai elővédnél szerb katonai bizottság jelent meg és közölte az osztrák-magyar csapatokkal, hogy Páduában létrejött a fegyverszüneti szerződés, tehát a háború véget ért. Sehol semmi kétség nem forgott fenn tehát eziránt, kivéve ott, ahol a magyar kormány későbbi eljárását védelmezték.

Linder távirata ezek ellenére érthető megdöbbenést keltett a balkáni haderők főparancsnokságán. Senki sem tudta ugyanis, mi az a békedelegáció, amely az 5-i minisztertanács után útnak indult, miért van arra szükség és mit akar. Franchet d'Espérey tábornoknak akkor már kezében volt a legfelsőbb tanács távirata, mely vele a páduai fegyverszüneti szerződés megkötését közölte és tanácsalanságában távirati utasítást kért, hogy mitévő legyen. A válasz nyomban megérkezett és *Photiades* szerint az volt, hogy a tábornok kizárólag a Páduában már megkötött fegyverszüneti szerződés katonai alkalmazásáról folytathat tárgyalásokat.

A helyzet minden kétséget kizárólag világos volt. A szövetséges és társult hatalmak érvényben levőnek ismerték és fenntartották azt a fegyverszüneti szerződést, amelyet már megkötöttek. Azon változtatni nem akartak. Csak e szerződés katonai kérdései lehettek

azok, amelyekről Franchet d'Espérey tábornoknak, mint a balkáni szövetséges haderők főparancsnokának, a magyar delegációval tárgyalnia lehetett. Ezért elég lett volna, ha katonai megbízottak érkeznek, mikor azonban a magyar kormány a delegáció elindulását közölte, hozzátette, hogy Dormándy és Kozmovszky alezredekén kívül a kormány maga is részt vesz a küldetésben.

IX.

Bár látszott az, hogy a forradalmi kormány vagy nincsen tisztában a nemzetközi jog alapfogalmaival, vagy azokról tudomást nem véve tudatosan többet kíván, mint amennyi lehetséges, a helyzet még bonyolultabbá lett azáltal, hogy a belgrádi út elhatározása idejében a látóhatáron új bonyodalmak jelentek meg.

Németország még mindig nem fogadta el a fegyverszüneti feltételeket. Csapatai csak lassan vonultak vissza és még mindig Belgium és Franciaország földjén állottak. Elképzelhetetlen volt, hogy tovább vonuljanak vissza Németország határainál, amelyeket még el sem értek és amelyeket mindenesetre védelmezni fognak. Nem lehetetlen, hogy Mackensen tábornok 300.000 főnyi hadserege, amely Romániát megszállva tartotta, és még mindig az Alduna mellett állott, hasonló lassú módon indul haza és a Kárpátok medencéjébe érve megáll, hogy a kedvező helyzetet kihasználja. Magyar haderőkkel egyesülve nemcsak Magyarország védelmét teszi lehetővé, de Németország ellenállását is. A kocka megfordulhat és a német hadvezetőség ellenállása folytán fegyverszünet megkötése helyett a hadműveletek megújítása következik.

A Prágából megindított forradalom sikerrel romboló munkát végzett ugyan Bécsben és Budapesten, de az ellenállás reménye folytán a kettős monarchia is felmondhatja szerződését és akkor pótolhatatlan hibák származhatnak.

Foch marsall nem sokáig habozott a döntő elhatározással. A legfelsőbb tanács november 4-i ülésén bejelentette Németország megtámadását és a fegyverszüneti szerződés feltételeinek elfogadására való kényszerítését. Nem mondotta, hogy felborítja vagy elveti a páduai szerződést, hanem azt mondotta, hogy valamennyi fronton ő veszi át a rendelkezést, ami Diaz és Itália hátraszorítását jelentette. A csehekét Berlin megtámadására szólította és Benes dermedten ült helyén. Foch parancsoló tekintete rászegeződött. Mikor megkockáztatott egy ellenvetést és azzal akart kitérni a kockázatos feladat elől, hogy Csehországot baj érhetné, mert Berlinben nagy katonai erők vannak, Foch azzal ültette le, hogy ott senki sincsen.

Nyomban elment az utasítás, hogy Franchet d'Espérey a rendelkezésére álló balkáni haderővel Belgrádon és Budapesten át Berlin felé vonuljon. Hogy ezt megtehesse, biztosítania kellett magát az ellen, hogy Románia felől Mackensen hátra ne támadhassa. Így született meg az a követelés, hogy a Maros, Szabadka, Pécs vonalat a páduai fegyverszüneti szerződés értelmében az entente csapatai szállják meg. Franchet d'Espérey nem lépte át hatáskörét. Kizáró-

lag katonai megszállásra gondolt, mihez neki a páduai fegyverszüneti szerződés jogot adott. Az ő szeme Mackensenre és nem Károlyi Mihály grófra volt irányítva, „Mackensen sorsa“ pedig, mint *Hanotaux* idézett tanulmányában megmondotta, „Magyarországtól függött. Magyarországon volt a sor. Ha Magyarország Bulgária sorsát követi, akkor Németország blokádnál alá kerül és hátbatámadható“.

Ez volt az, amit Franchet d'Espérey tábornoknak biztosítania kellett és ezen a ponton jött segítségére az a különös „békelegáció“, amely a magyar kormány nevében, a magyar hadsereg feloszlása után, nem pusztán fegyverszüneti szerződést kívánt kötni, amit nem lehetett, hanem békeszerződést is, ami még az előbbinél is több volt.

Franchet d'Espérey tábornok, akinek az átvonulást kellett biztosítania, olyan megvetéssel és keményen fogadta Károlyi Mihályt és társait, hogy azok közül többen rettenetes kiábrándulással közölték a kirándulás részleteit angol és francia barátaikkal. Rettenő haragjokban azonban elfelejtették megállapítani, hogy a tábornok keménysége helyzetéből, megvetése a delegációtól keltett közvetlen benyomásból származott és hogy ő mindezek ellenére sem lépte át hatáskörét. Ha megtette volna, súlyos felelősséget vont volna magára, ezt azonban senki sem tudta rábizonyítani. Ha volt felelőssége, az nem abból származott, hogy a páduai fegyverszüneti szerződés alapján Magyarország egyes területeinek katonai megszállását követelte. Tudta, hogy ő kizárólag katonai megszállást eszközölhet és hogy fölöttes hatóságai, amelyek minden politikai természetű tárgyalás kerülésére utasították, azt várják tőle, hogy mielőbb Bécsbe vagy Münchenbe érkezzenek.

Tardieu André 1921-ben a békeszerződésről kiadott munkájában világosan megírta, hogy a tábornok csapatai — a magyar kormány megbízottaival közölt egyezménytervezet alapján — katonai megszállásra készültek. A franciák nyugodtak voltak, hogy ez az egyezmény a nemzetközi jog szabályainak megfelelően fog elkészülni és Franchet d'Espérey nem fog hibát elkövetni. Nekik az volt a fontos, hogy november 6-án az *antant* csapatai már átlépték a Dúnát és megindultak, hogy Mackensen háta mögött, Budapesten át, ahol a forradalmi kormány vegyes érzelmekkel lobogóztatta fel a házakat azon a címen, hogy „létrejött a fegyverszünet“, Bécs, München és Berlin felé vonul. *Tardieu* szerint azonban a Bécs felé indult csapatok még 10-én is csak Temesvár vonaláig jutottak el.

Ott érte őket a hír, hogy Németország november 11-én a fegyverszüneti szerződést megkötötte. *Tardieu* szavai szerint „az 5-én kidolgozott (belgrádi) haditervnek nem volt célja többé. Ime, ez az igazság“.

Valóban így is volna, ha Károlyi Mihály gróf nem kapott volna Belgrádban egy szerződéstervezetet, amelyet Budapestre magával vitt, majd Linder hadügyminiszter Belgrádban, 1918. november 13-án éjjél előtt alá nem írt. Franchet d’Espérey tábornok nevében Henrys francia tábornok és Misics szerb vajda írták alá.

A szerződés nem „fegyverszüneti szerződés” nevet visel, tehát hibás és téves minden olyan megjelölés, amely neki a fegyverszüneti szerződés nevet adja. Hivatalos neve „katonai egyezmény”, amely a fegyverszüneti szerződés végrehajtására vonatkozik. A megjelölés tehát helyénvaló, mert új fegyverszüneti szerződést kötni a meglévő helyett nem lehetett.

A fentiekből világosan következik, hogy a szerződést kiegészítő egyezmény nem térhet el a szerződés lényegétől, amint hogy közelebbi vizsgálat lényeges eltérést nem is állapíthat meg a kettő között. Semmiesetre sem mondható tehát az, hogy az egyezmény a szerződést pótolta vagy pótolhatta volna.

Közelebbről tekintve az egyezmény megfogalmazásában két egymástól megkülönböztethető részből áll. Az első rész, nevezetesen az I. és II. cikkelyek, szemelláthatólag külön vannak odaillesztve a III—XVIII. cikkelyekből álló második részhez. A két rész két különböző dologra vonatkozik. A második rész ugyanis tisztán a páduai fegyverszüneti szerződésből folyó vagy levonható katonai rendelkezéseket tartalmaz, az első viszont meghatározott magyar terület megszállására vonatkozik, ami a fegyverszüneti szerződésben nem volt benne. Nyilvánvalóan azért, mert Franchet d’Espérey csak annak megkötése után kapott rendeletet aziránt, hogy az előnyomulást magyar területen át, Budapest és Berlin irányában megkezdje. Ezt nem tehetné volna meg a nélkül, hogy magát Mackensen csapataival szemben ne fedezze és ezért volt szüksége a belgrádi katonai egyezményben megjelölt ellenséges terület katonai megszállására.

Miután az egyezmény csak katonai rendelkezéseket tartalmaz és tisztán katonai megszállás iránt rendelkezik, az ellen formai kifogás alig emelhető. Annál kevésbbé, mert az egyik cikkely a megszállandó terület igazgatását magyar kézben hagyja, egy másik pedig kijelenti, hogy a magyar állam belső ügyeibe való beavatkozástól tartózkodnak. Az nincsen az egyezményben, hogy a megszállandó terület a magyar állam területéből kivétetik. Ha ez nincsen benne, akkor azt is meg kell állapítanunk, hogy Franchet d’Espérey gondosan kerülte azt, hogy bármilyen vádra okot adjon.

Több olyan következtetés vonható le, amely a formai tartózkodás mellett aggályokat kelthet. Így pl. az a körülmény, hogy a megjelölt terület nem minden részében feküdt olyan irányban, amerre Mackensen áthaladni készült, sőt éppen a szerbektől megszállandó terület volt az, amelyet az egyezményt aláíró Misics szerb vajda megjelölni törekedett. Miután a szerződés alapján nem Szerbia és nem Románia nyertek jogot a megjelölt terület megszállására, formailag a szerződés a szövetséges és társult hatalmak nevé-

ben jött létre, de szerb lakosságú területeknek szerb, román lakosságú területeknek román kormánycsapatoktól való megszállása esetén nyílt kérdés maradt, hogy a megszálló csapatok gyakorlatilag milyeneknek minősíthetők. Mert ha ententecsapatok voltak, akkor nem volt joguk a kérdéses területet kormányaik nevében politikailag, csak az *antant* nevében, a fegyverszüneti szerződés alapján katonailag megszállani. Mikor később a párizsi békekonferencián Lloyd-George angol miniszterelnök ilyen irányban intézett kérdést a román béke delegáció elnökéhez, Bratianu a kérdést válasz nélkül hagyta. Ha ugyanis a megszálló csapatokat antantcsapatoknak minősítette volna, úgy az *antant* rendelkezése folytán ki kellett volna vonnia őket, ha kormánycsapatokat mondott volna, úgy a fegyverszüneti szerződést sértette volna meg, mert annak alapján politikai megszállás nem volt eszközölhető.

Franchet d'Espérey tábornok felelőssége ott kezdődött, hogy a német fegyverszünet megkötéséről értesülve, nemcsak a Budapestre való vonulás tervét ejtette el, hanem a megszállással sem törődött többé. Így keletkezett a belgrádi katonai egyezménynek olyan ér; telmű végrehajtása, amit *Bnjac* francia ezredes, katonai író, a cikelyek ügyes alkalmazásának — „*jeu*“ — nevezett és amely abból állott, hogy a megjelölt területet antantcsapatok címe alatt szerb és román kormánycsapatok szállották meg, a szerb és román kormányok pedig államaikba kebelezték.

Világos, hogy ez megsértése volt úgy a páduai fegyverszüneti szerződésnek, mint az erre épített belgrádi kiegészítő katonai egyezménynek, aminthogy a magyar béke delegáció fiatal között számtalan okmányt találunk, amelyekben a magyar kormány a fenti szerződések megsértése miatt tiltakozott.

A magyar kormány felelőssége viszont ott kezdődött, hogy a fegyverszüneti szerződés fogalmát nem ismervén, a megkötött szerződés helyett újat követelt és a kezdeményezés eredményeként olyan helyzetbe került, hogy a szerződésektől nem érintett magyar államterület egyes részei megfelelő „*jeu*“ útján idegen államok birtokába kerülhettek.

A közvélemény mindennek nem volt tudatában, mert amikor a kormánybizottság Belgrádból visszatért, a fővárost lobogódíszbe öltöztették és azt hirdették, hogy Magyarország fegyverszünetet kötött. Az új szerződés némi áldozatot igényelt ugyan — a politikai megszállás balhírei akkor már jelentkeztek, — de a béke megérte az áldozatot.

Ez a hamis beállítás nem volt hosszú életű.

Linder Béla utóda, Bartha Albert hadügyminiszter a Tiszabúnperben, 1920. szeptember 2-án a bíróság előtt tett kijelentése szerint csak 1918. november 16-án jutott a páduai szerződés birtokába és csak akkor állapíthatta meg a különbséget a belgrádi és páduai szerződés között. Akkor már a határvidékek idegen birtokban voltak és a fővárosban erős nyugtalanság uralkodott, amely a kormány helyzetét is válságossá tette.

Ebben az időpontban jelent meg Budapesten Nyékhegyi ezre-

des, aki Páduából jött és a történekről mit sem tudott. Kötelességszerűen a miniszterelnöknél jelentkezett, átnyújtotta neki a páduai fegyverszüneti szerződésnek Diaz tábornoktól kapott példányát és elmondotta mindazt, amit a szerződéssel kapcsolatban tudott. Bejelentései annyira fontosak voltak, hogy a fegyverszünet kérdése a 28-i minisztertanácsban ismét szóba került. Az ügyet a miniszterelnök terjesztette elő, a kormány tagjai pedig magok voltak kénytelenek megállapítani, hogy „mi belementünk egy rosszabb fegyverszüneti szerződésbe”. Tehát még most sem tudták, hogy csak egy fegyverszüneti szerződés volt, mert Belgrádban nem az, hanem katonai egyezmény jött létre. Heves vita indult meg a körül a kérdés körül, hogy az egész *antant* nevében valóban Diaz tábornok volt-e feljogosítva, de azután beismerték, hogy a legfőbb hadvezetőség is ezt mondta, csak a forradalmi kormány emberei nem hitték el: „a kormány ezt nem hitte el, azt gondolták, csak meg akarják akadályozni a miniszterelnök úr leutazását”.

A december 1-én megtartott minisztertanácsban a miniszterelnök közölte, hogy Nyékhegyi ezredes írásban is beadta jelentését. Ennek alapján azt a különös megállapítást tette, miszerint „nyilvánvaló, hogy két fegyverszüneti szerződés van. Az egyiket Diazzal kötöttük, a másikat Franchet-val”. Mentőokul azt hozta fel, hogy Franchet szerint ő is korlátlan felhatalmazással rendelkezett, de azt is hozzátette, miszerint Franchet azt is mondta, hogy a belgrádi szerződés a páduainak parafrázisa.

Miután a vita Franchet illetékessége körül forgott, a minisztertanács tanácstalanul oszlott szét. Csak évekkel azután történt az, hogy mikor Azan Pál, francia alezredes az *Illustration* párizsi folyóirat 1921. november 5-i számában *UArmistice avec la Hongrie* címmel tanulmányt közölt, a Károlyi kormány volt minisztere, Batthyány Tivadar gróf levélben felvilágosítást kért tőle arra vonatkozólag, hogy valóban volt-e Franchet d’Espérey tábornoknak felhatalmazása az iránt, hogy Magyarországgal külön fegyverszüneti szerződést kössön. Batthyány gróf a vonatkozó levelezést emlékiratainak magyar és német kiadásában egyformán leközölte, de abból nem derül ki, hogy a felhatalmazás megvolt. Felfogásunk szerint nemcsak nem volt meg, de ilyen felhatalmazás nem is létezett, sőt szóba sem jött. Ugyanígy nem állapította meg annak létezését az a nyilatkozat sem, amelyet *Supka Géza* 1924-ben magától Franchet d’Espérey tábornoktól kapott és amelyet Batthyány Tivadar gróf emlékirataiban szintén közölt.

A forradalmi kormány felelőssége tehát nem vitatható el abban, hogy a fegyverszüneti szerződés fogalmát nem ismerte. Bartha hadügyminiszter a Tisza-bünpörben a bíróság előtt azt a kijelentést tette, hogy a budapesti antantmisszió vezetője, Vyx francia alezredes, 1918. december 4-én azt mondta, hogy a kiügyeket irányító Diner-Dénes József nem tud különbséget tenni a fegyverszünet és a megszállás között.

Bármint álljon a dolog, nem vitatható el a felelősség abban a vonatkozásban, hogy e fogalomzavar mögött a francia-cseh orientá-

ció került hatalomra és hogy négy francia tábornok — Franchet d'Espérey, Berthelot, M. Pellé, Hénocque — állott azok mögött a cseh, szerb és román kormánycsapatok mögött, melyek Magyarországnak azokat a területeit szakították el, melyeket azután a cseh, szerb és román kormányok államaikba bekebeleztek. Legalább *Tardieu André* idézett könyvében a fenti területek átutalását Franciaország hat-
hatós támadásának tulajdonította.

Hogy itt két különböző áramlatról és irányzatról volt szó, az kiderül azokból a közlésekből, miszerint Franchet d'Espérey tábornokot Versaillesből oda utasították, hogy minden politikai tárgyalástól vagy megállapodástól tartózkodjék. Viszont az a tény, hogy ő a megszállási területből Horvát-Szlavonországot kirekesztette, azt mutatta, hogy ez a szerbeknek tett engedmény és nem az volt, amivel *Crabites* angol publicista cselibaránt munkája vádolta, hogy Horvát-Szlavonországot Cseh-Szlovákiával tévesztette össze. *Crabites* ezzel a megállapítással azt kívánta kimutatni, hogy a belgrádi szerződéssel megindított osztozkodásból a csehek tévedés folytán maradtak ki.

Ha ez a belgrádi megállapodás a fenn ismertetett fogalomzavar folytán vált osztozkodási szerződéssé, akkor a forradalmi kormányt valóban súlyos felelősség terhelte. Így vélte azt Bartlia hadügyminiszter is, aki *Kelemen Lajosnak* a szegedi kormány működéséről írt munkája szerint hivatala átvételekor Linder íróasztalában találta meg a páduai fegyverszüneti szerződést — azzal a megjegyzéssel, hogy azt a minisztertanácsban bemutatták. A kormány tehát igen jól ismerte azt a szerződést, amely helyett egy másikat kötött. Ennek a másiknak az érdekében történt az, hogy azt a nyomdát, amelyben a Nyékhegyi ezredestől hazahozott példányról a páduai szerződést kiszedték, 1918. december folyamán ismeretlen emberek feldúlták és a szedést elpusztították. A kormánynak tehát nem állott érdekében az, hogy az igazi, egyetlen és egyedül érvényes fegyverszüneti szerződés szövege általánosan ismertté legyen, bár tudatában kellett lennie annak, hogy ezáltal meg nem történtté tenni alig lehet.

Még különösebb azonban az, hogy annak példányaiból az amerikai kormány sem kapott, annak határozatait az amerikai kormány előtt eltitkolták. Mikor Wilson elnök politikai tanácsadója, House ezredes, egy példányt kért belőle az amerikai béke delegációtól, Miller Huuter Dávid a delegáció nevében közölte, hogy abból egyet sem kaptak. Amikor erre 1918. december 17-én megsürgették, akkor is csak egy másolatot sikerült szerezniük. Ennek okát az amerikai béke delegáció abban vélte megtalálni, hogy az 1918. november 27-én az amerikai kormánynak átnyújtott francia emlékirat szerint Ausztria-Magyarország megszűnt, tehát a vele megkötött fegyverszüneti szerződés is tárgyalanná lett.

Ennek ellenére a párizsi békekonferencia nem egyízben foglalkozott a páduai fegyverszüneti szerződéssel. Mi több, Benes azt is elmondja emlékirataiban, hogy Pichon francia külügyminiszter figyelmeztette őt, miszerint a belgrádi egyezmény határozatai nem

mondhatnak ellen a páduai szerződés cikkelyeinek: „*ce document, qui ne sauroit avoir que la valeur d'un accord avec l'autorité locale de fait mais non de droit, et dans aucun cas contredire les termes de l'armistice du 3 novembre*“. Orlando miniszterelnök 1919. február 13-án követelte a páduai szerződés elővételét és Ausztria-Magyarország békefeltételeinek ezen az alapon való összeállítását, de a békekonferencia hatalmai csak Németországra vonatkozólag tették meg ezt, a páduai szerződés fölött hallgatagon elsimultak.

Mikor 1919 nyarán a román békedelegációt figyelmeztették, hogy előnyomulása beleütközik a páduai fegyverszüneti szerződés cikkelyeibe, Bratianu miniszterelnök csodálkozva jegyezte meg, hogy létezőnek tekintik azt a szerződést, amelyen mindenki túltette magát.

Ezek alapján fontosnak látszik az, hogy a kérdéssel behatóan és szakszerűen foglalkozzunk. Annál inkább, mert ha a fegyverszüneti szerződés lényege az, hogy a hadműveleteket befejezi, akkor hogyan indulhattak meg Magyarországon a fegyverszüneti szerződés megkötése után és annak általánosan megállapított megszegésével új hadműveletek? Ha pedig a fegyverszünet megkötésekor a magyar állam területe épségben megvolt, tehát Magyarország akként fejezte be a háborút, hogy egész területét megtartotta, úgy a területét felosztó békeszerződésnek hogyan képezhette alapját az a fegyverszüneti szerződés, melyet meg kellett sérteni, hogy a békeszerződés létrejöhesse?

Források a fegyverszünet történetéhez.

Párizs, 1918. október 29. Lloyd-George angol miniszterelnök a következő kérdést intézi House ezredeshez: „Do you think that if we agree to an armistice we accept the President's peace terms]“ — „That is my view“ replied Colonel House (The intimate Papers of Colonel House. IV. Loudon, 1928. 105. 1.) — 30 October, 1918. Orlando megjön a hírrel, hogy a monarchia fegyverszünetet kér. Lloyd-George sürgeti a feltételek összeállítását: „I propose“ he said „that these terms be submitted straight away to Austria“. (U. ott 106. 1.) — 31 October, 1918. „The terms were approved and sent to General Diaz the same day“. (U. ott 107. 1.) — Colonel House Robert Lansing államtitkárnak: „it is my opinion that the submission of terms of armistice to Austria in the circumstances and without any express qualifications, may be construed as an acceptance on the part of the Allies of the President's proposals“. (U. ott 183. 1.) — „The Austrians, like the Germans, had asked for an armistice on the basis of the Fourteen Points. Colonel House evidently regarded the Allies as bound to the President's terms in the case of Austria“. (U. ott 183. 1.)

Versailles, 31 October, 1918. A Conseil Supérieur de Guerre ülése. Foch marsall megnyitó beszéde után: „man ging sofort an die Erörterung (der Waffenstillstandsverhandlungen) für Oesterreich-Ungarn. Nach gewissen Meinungsverschiedenheiten über die Besetzung der südslavischen Gebiete durch italienische Truppen wurden die Vorschläge der Militärfachleute angenommen“. (E. Benes id. m. német kiadás, 652—53., francia kiadás, II. Párizs, 1929. 453. 1.)

1918. november 2-án Benes megjelenik és a fegyverszüneti feltételeket elfogadja: („adhésion aux conditions d'armistice avec l'Autriche-Hongrie“). Benes szerint: „die Bedingungen für Oesterreich-Ungarn waren nach ihrer Annahme dem italienischen Generalissimus Diaz gesandt worden, der mit dem österreichisch-ungarischen Bevollmächtigten zu verhandeln ermächtigt wurde“. (Benes id. m. német kiadás 653. 1., francia kiadás, II. Párizs, 1929. 454. 1.) — Weber tábornok jelenti november 1-én és 2-án: „Zu Punkt 3.: Dieser Punkt enthält wohl die Bedingung der Räumung aller während des Krieges von Oesterreich-Ungarn besetzten Gebiete, gibt jedoch die Linie, hinter welcher die österreichisch-ungarischen Kräfte zurückgenommen werden sollen, nur für die Südwestfront an. Hierzu erklärte Generalleutnant Badoglio, dass am montenegrinischen und serbischen Kriegsschauplätze, dann gegenüber Rumänien, der Ukraine und Polen, die bisherige Reichsgrenze als Demarkationslinie für der Räumung zu gelten habe.“ — „Laut eben erfolgter Mitteilung des italienischen Armeeoberkommandos, wurde italienischer Chef des Generalstabs Diaz seitens Entente und Vereinigten Staaten mit Abschluss des Waffenstillstandes an sämtlichen Fron-

ten Oesterreich-Ungarns betraut. Infolge dessen würden laut Mitteilung des Generalstabs eventuelle österreichisch-ungarischen Waffenstillstandskommissionen der Balkan- oder rumänischen Front nicht angenommen werden. Daher müsste ein hier geschlossener Waffenstillstandsvertrag für sämtliche Fronten Oesterreich-Ungarns gelten“. (General *Kerchnawe* id. m. 140., 150., 151. 1.) — 2 November, 1918. Arz báró vezérkari főnök megjegyzése: „Mit dem Abschluss des Waffenstillstandes für sämtliche Fronten Oesterreich-Ungarns, also auch für die Balkan- und rumänische Front, wurde feindlicherseits der italienische Chef des Generalstabes Diaz betraut, mit dem im Namen des Armeekommandos General Weber für alle Fronten die Verhandlungen zu führen hatte“. (Arz báró: Zur Geschichte des grossen Krieges, 1914—1918. Leipzig, 1924. 371. 1.)

Pádua, 2 November, 1918. Weber közli a fegyverszüneti fel-tételeket a magyar kormánnyal. — Budapest, 3 November, 1918. Drótnélküli távirat Weber tábornokhoz: „Commando Supremo Italiano per General Weber. Telegramme gestern genommen. Radio Budapest.“ (General *Rubint*: Az összeomlás. Budapest, 1922. 210. 1.) — Padua, 3 November, 1918. Weber tábornok értesíti a magyar had-ügyminisztert a fegyverszüneti szerződés megkötéséről. U. ott 326—27. 1.) — Közli a fegyverszüneti szerződést a magyar kor-mánnyal. (*Kerchnawe* id. m. 206. 1.)

Padua, 3 November, 1918. Fegyverszüneti szerződés: „III. §. Évacuation de tout territoire envahi par l'Autriche-Hongrie depuis le début de la guerre et retraite des forces austro-hongroises dans un délai à déterminer par les Généraux Commandants en Chef des Forces Alliées sur les différents fronts au delà d'une ligne fixée comme suit:...”

Temperley szerint a magyar kormány nem fogadta el a fegy-verszüneti szerződést. Ennek ellentmond a következő távirat: „Die kön. ung.(arische) Regierung muss den G.(eneral) d(er) I.(nfanterie) Weber als gemeinsamen Vertreter der Waffentstillstandsverhand-lungen kraft der auch von S.(eine)r Majestät anerkannten Unabhän-gigkeit Ungarns ablehnen. Nur unter dem Drucke der Ereignisse und um nicht durch eigene Schuld den Abschluss der Waffenstillstands-verhandlungen zu verzögern, willigt die kön. ung.(arische) Regie-rung ein, dass G.(eneral) d(er) I.(nfanterie) Weber auch die Interes-sen. Ungarns übernimmt. *Kerchnawe* id. m. 151. 1., *Rubint* id. m. 206., 328. 1.

Párizs, 4 November, 1918. A fegyverszüneti szerződést a Con-seil Supérieur de Guerre jóváhagyja. (*Mermeix*: Les négociations secrètes. Párizs, 1921. 284. 1.)

London, 5 November, 1918. Lloyd-George miniszterelnök közli a szerződést az angol alsóházzal: „Early last week while the Con-ference“ („the Conference of Ministers representing the President of the United States, by the naval and military officers of the Allied Governments, by representatives of Japan, Belgium, Serbia, Greece, Portugal, and also by représentatives of the Czecho-Slo-vaks“) „was sitting we heard that the Commander-in-Chief of the

Austro-Hungarian Army had sent a parlementaire to General Diaz asking the conditions on which the Allies would grant an armistice. After the fullest consultation with both naval and military advisers the Supreme War Council agreed upon conditions, and we dispatched them to General Diaz for transmission to the Austro-Hungarian Commander-in-Chief. — We gave the Austro-Hungarian Government until 12 Midnight on Sunday to accept these terms. On Sunday afternoon we received the news that all these conditions had been accepted, and that General Diaz had signed an armistice which would come into operation on Monday at 3 p. m. The most important point about these terms is that they give to the Allies the free use of the Austro-Hungarian territory and free communication for the purposes of the operations of the war.“

Paris, 4 November, 1918. A szövetséges hatalmak emlékirata Wilson elnökhöz, a Conseil Supérieur de Guerre jóváhagyásával: „The Allied Governments had committed themselves to the American peace programme“. (*House* id. m. IV. London, 1928. 194. 1. — V. ö. *H. Temperley* op. cit. I. London, 1920. 382. 1.) — Wilson 1918: december 2-án: „Les Gouvernements Alliés ont accepté comme base du futur traité de paix les conditions que j'avais sommairement indiquées au Congrès le 8 janvier dernier et qu'avaient déjà acceptées les Empires Centraux.“ — Ugyanezt mondotta egyébként 1918. november 4-én a szövetséges és társult hatalmaknak a versaillesi legfőbb haditanácstól jóváhagyott és Wilson elnökhöz intézett emlékirata is: „The Allied Governments had committed themselves to the American peace programme.“ The intimate Papers of Colonel House. IV. London, 1928. 194. 1. — V. ö. *Temperley H.*: History of the Paris Peace Conference. I. London, 1920. 382. 1. — A Legfőbb Tanács 1918. november 4-én jegyzékben nyugtatta meg Wilson elnököt aziránt, hogy „Wilson elnök feltételei alapján kötik meg a békét“. *Zimmern A. E.*: Europe in convalescence. London, 1920. II. kiadás, 1922. 249. 1.

A fegyverszüneti szerződés meghatározása: „L'armistice conclu par les chefs de l'armée obligeait contractuellement les Alliés envers l'ennemi; c'était, comme si un Ministre des Affaires Étrangères avait signé un traité.“ *Raestad A.*: Nordisk Tidsskrift for International Ret. I. Acta Scandinavica Juris Gentium. Kjöbenhavn, 1930. 21. 1.

„L'armistice est une convention ayant surtout un caractère politique. C'est un acheminement vers la conclusion définitive de la paix. L'armistice est conclu au nom de l'État. — L'armistice étant stipulé au nom de l'État, il s'applique à tout le territoire de l'État. — L'armistice prend fin: 10. Par l'expiration du délai par lequel il a été conclu, sans qu'une dénonciation soit nécessaire; 20. Lorsque l'armistice a été conclu par un temps indéterminé, par la notification que l'un des belligérents adresse à l'autre qu'il a l'intention de reprendre les hostilités; 30. Par la violation de l'armistice. Lorsqu'un des belligérents fait un acte contraire à la convention d'armistice, son adversaire a le droit de le rénoncer et de recommencer la

lutte.“ (R. *Foignet*: Manuel élémentaire de droit international public. XIII. kiadás, Párizs, 1926. 55&-60. 1.)

Focli marsall véleménye szerint a fegyverszünet „une suspension d'armes que le vainqueur accorde au vaincu, pour discuter entre temps les conditions de paix qu'il est en état de lui imposer. Car la guerre est un moyen, on la fait uniquement pour faire subir sa volonté, toute sa volonté à l'adversaire.“ (R. *Recouly*: Le mémorial Foch. Mes entretiens avec le maréchal. Párizs, 1929. 30—31. 1.)

A fegyverszüneti szerződés szövegét az amerikai béke delegáció nem kapja meg. David Hunter Miller: „Colonel House asked me if we had a copy of the Austrian Armistice. I said, „not an official copy, for which we asked on December 27th (1918) last, but a copy.“ *Miller D. H.* id. m. I. New-York, 1928. 72—73. 1.

Foch marsall 1918. november 4-én valamennyi fronton átveszi a rendelkezést, tehát az olasz fronton is: „II. §. Marshal Foch shall have the supreme strategical direction of operations against Germany on all fronts, including the Southern and Eastern.“ A jelenlevő *Bliss* amerikai tábornok feljegyzése: *The Armistice. The American Journal of International Law.* XVI. New-York, 1922. 510. 1.

Ugyanakkor a szövetséges és társult hatalmak megállapítása szerint (november 4) a fegyverszüneti szerződés Wilson feltételei alapján jött létre.

Párizs, 1918. november 4. A szövetséges és társult hatalmaknak a versaillesi legfőbb haditanácsból jóváhagyott és Wilson elnökhez intézett emlékirata: „The Allied Governments had committed themselves to the American peace programme“. *The intimate papers of Colonel House.* IV. London, 1928. 194. 1. — *Temperley* id. m. 1. London, 1920. 382. 1. — Wilson elnök üzenete az amerikai szenátushoz, 1918. december 2.: „Les Gouvernements Alliés ont accepté comme base du futur traité de paix les conditions que j'avais sommairement indiquées au Congrès le 8 janvier dernier et qu'avaient déjà acceptées les Empires Centraux.“ Tehát az amerikai elnök megállapítása szerint Wilson 14 pontját mindkét egymással szembenálló fél elfogadta.

Párizs, 4 November, 1918. Benes a Legfőbb Katonai Tanács ülésén. Colonel House: „Edward Benesh, representing the Czechoslovaks, was called in. The Generals proposed a concentrate attack against Munich by three Allied armies, one advancing from the south (the Inn valley), and two from east (Salzburg-Linz). They should be under the immediate command of an Italian, but the operations as a whole would be directed by Foch. The plan called also for reinforcements drawn from the Czecho-Slovak divisions in Italy and from the Allied „army of Salonika“. — Lloyd-George urged the occupation of strategic positions in Austria, so as to intercept the transport of oil to Germany from Galicia. As M. Benesh was present he asked whether it would not be possible to consider the question of bombarding Berlin by sending squadrons of heavy bombing aeroplanes to Prague?“ — Clémenceau interpolated that he was „delighted with the suggestion.“ — Benesh was inde-

finite. The Czech districts were now entirely independent of German-Austrian control, but the entire Czecho-Slovak nation was in a state of anxiety lest Bohemia be occupied by the German Armies. Bohemia was one of the most important metallurgical centres. In it were the Skoda Works. The Czechs had no arms with which to oppose a German invasion. What forces the Germans could send against them he did not know.“ — „None“ replied Foch. — In any case, Benesh continued, if the Allies would send aeroplanes, and some troops around whom the Czechs might rally, he agreed that a Czech army could be formed from the soldiers released by the demobilisation of the Austrian army. — Lloyd-George also laid stress upon the army of Franchet d'Espérey, which he thought might be directed into Bohemia; if it were not used against Germany, it would not at any rate protect the coal.“ — The political chiefs approved the Generals' plan and authorized them to study the following questions: „The possibility of taking immediate steps to send a force which shall include the Czecho-Slovak forces on the French and Italian fronts to Bohemia and Galicia with the following objects: To organise these countries against invasion by Germany. To prevent the export to Germany of oil, coal, or any other material and to render these available to the Allied Forces. To establish aerodromes for the purpose of bombing. — The immediate co-operation of Franchet d'Espérey in these objects“. (Colonel *House* id. m. IV. London. 1928. 108—111. 1. — *Benes* id. m. II. Párizs, 1929.) — „Marshall Foch trug seine Vorschläge für die Verfügungen vor, die er zur Besetzung der wichtigsten strategischen Punkte auf österreichisch-ungarischem Gebiete treffen wollte. Seine Pläne entsprachen im ganzen unseren Bedürfnissen, soweit es sich um die Sicherung unserer Länder handelte. Und so passten unsere besonderen Forderungen leicht in den allgemeinen Rahmen der Pläne Fochs. Von den Versammelten wurde vorausgesetzt, dass nach der Annahme der Bedingungen durch Wien der Krieg gegen Deutschland offenbar fortauern werde. — Es war mir klar, dass der militärische Plan Fochs dem Wunsche Prags vollkommen entsprechen würde. So gab ich im Namen der Tschechoslovakei die verlangte Zustimmung“. (*Benes* id. m. Berlin, 1928. 654—55. 1.)

London, 31 October, 1918. Seton-Watson támogatja: „allied troops must be allowed to occupy certain Slovak and Rumanian centres — if the local Magyar officials do not withdraw of their own accord under stress of circumstance.“ (R. W. Seton-Watson: *Austria and Armistice. The New Europe.* IX. London, 1918. 49—53. 1.) *Benes* megjegyzése: „Jeder versteht, was es für die Gebietsforderungen der unterdrückten Nationalitäten Ungarns bedeutet hätte, wenn ganz Ungarn bis zur Unterzeichnung des Trianon-Vertrages von der Magyaren besetzt geblieben wäre.“ (*Benes* id. m. 676. 1.)

London, 4 November, 1918. A Northcliffe Bureau emlékirata (Seton-Watson): „cannot be understood as a full recitation of the conditions of peace, in the full conviction of the power and the will of the Allied and Associated Powers to enforce a peace that shall

be just and we take the opportunity of distinguishing explicitly between principles and conditions that must be accepted as indisputable. The following conditions are indisputable: 5. The assurance to all peoples of Austria-Hungary of their place among the free nations of the world and of their right to enter into union with their kindred beyond the present boundaries of Austria-Hungary.“

Francesco Carbone olasz vezérkari kapitány küldetéséről *Ke-mechey Jenő: Nemzeti Újság*. Budapest, 1925. november 29. sz. „Le 2 novembre deux lieutenants-colonels magyars viennent à Belgrade) solliciter de (Général Frauchet d'Espérey) une suspension d'armes en application de l'armistice de la Villa Giusti“. (*G. Hano-taux: Revue des deux mondes*. Párizs, 1924. 100. 1.) — Waldstätten báró tábornok észrevétele: „Bei der Heeresgruppe Kövess befindet sich eine Waffenstillstandskommission, der Generalmajor Laxa, Oberstleutnant Dormándy usw. anhören. Sie soll demnächst verhandeln. Es wäre angezeigt, dass sich der Kommission ein ungarischer Regierungsvertreter anschliesst, um die territorialen Fragen zu regeln, während die Militärs die militärischen Fragen regeln werden.“ — Linder Béla hadügyminiszter: „Die Situation passt nicht mehr für Verhandlungen. Wir müssen die Bedingungen der Entente akzeptieren. — Baron Waldstätten: „Die Entente kann die Besetzung eines Teiles von Ungarn verlangen, z. B. zwischen Theiss und Donau.“ (*Kerchnawe* id. m. 135. 1.) — Arz báró tábornok észrevétele: „An der Südfront wollte Graf Károlyi für Ungarn selbst verhandeln, wozu er zum Kommando der Heeresgruppe einen Geleitschein verlangte. Der feindliche Oberbefehlshaber an der südlichen Front, der französische General Franchet d'Espérey, empfing Károlyi, der mit Soldatenräten gekommen ist, mit gebührender Verachtung. Károlyi musste weit drückendere Bedingungen annehmen, als die in Villa Giusti zu Padua ausgesprochenen. — Die ungarische Regierung hatte, ohne hiezu berechtigt zu sein, das Heeresgruppenkommando Kövess angewiesen, zwei Offiziere zum Abschlüsse des Waffenstillstandes zu entsenden.“ Arz id. m. 371. és 373. 1.

1918. november 3. — „Deux lieutenants-colonels magyars se présentent aux avant-postes serbes le 3 novembre, à 11 heures, sans attendre le résultat des négociations de Villa Giusti; ils proclament que l'Autriche-Hongrie a cessé d'exister et que la Hongrie aspire à conclure un armistice particulier avec les armées alliées d'Orient. — En d'autres termes, le nouveau gouvernement hongrois désavoue, par avance, l'armistice de Villa Giusti, ouvrage du haut commandement austro-hongrois.“ *C. Photiadès: La victoire des Alliés en Orient*, 1918. Párizs, 1920. 208. 1. — „Le 4 novembre le général Franchet d'Espérey annonce à M. Clémenceau l'arrivée des officiers magyars et lui soumet les conditions purement militaires auxquelles il croit pouvoir accorder une suspension d'armes.“ U. ott 208—09. 1.

Budapest, 1918. november 4. Minisztertanácsi jegyzőkönyv: „4. Miniszterelnök úr abban a véleményben van, hogy a békedelegációt nyomban útnak kell indítani, felveti azt a kérdést, hogy Diaz

tábornokhoz is most, azonnal induljon-e el a béke delegáció, vagy csak Franchet tábornokhoz. — A minisztertanács tagjainak egyhangú nézete szerint ily delegációt csak Franchet tábornokhoz kell küldeni. Miniszterelnök úr felveti a kérdést, ő maga utazzék-e le, vagy más miniszter vezesse Franchet tábornokhoz a béke delegációt. — Búza Barna és Lovászy Márton miniszterek szerint nagy megnyugvás lenne az országra, ha maga gróf Károlyi Mihály miniszterelnök úr menne le, s véleményük szerint nem kell attól tartani, hogy ebből felfordulás lesz. — Kunfi miniszter úr szerint tényleges megnyugvást okozna, és nem felfordulást, de azt hiszi, hogyha a miniszterelnök úr lemegy, akkor kijátsszák az utolsó békekártyát, nincs fokozás, s akkor a politikai ellentétek, külső politikai csatlódással növekednének. — Kunfi, Garami és Jászi miniszter urak azt hiszik, hogy a miniszterelnök úrnak ma még nem szabad mennie. — A minisztertanács egyhangúlag ebben az értelemben határoz.

Budapest, 5 November, 1918. Ugyanaz: „1. Miniszterelnök úr felkéri a hadügyminiszter urat, hogy ismertesse az entente balkáni hadseregek főparancsnokságától érkezett fegyverszüneti feltételeket, amelyeket a Belgrádba küldött meghatalmazottak november hó 4-én délután 5 órakor kaptak kézhez. — A hadügyminiszter úr beszámol Dormándy és Kozmovszky alezredek küldetéséről, ismerteti a jelentéseket és bemutatja a fegyverszüneti feltételeket. — Tudomásul vétetik. — 2. A hadügyminiszter jelentést tesz Fürstenberg gróf német főkonzullal folytatott tanácskozásairól, amelyeknek során a leghatározottabban kifejtette, hogy a magyar kormány feltétlenül megköveteli a német kormánytól, hogy szüntessék be a harcot azoknál a csapatoknál, amelyeknek hadtápvonalai Magyarországon át vezetnek. Miután a cseh és lengyel nemzeti tanács fent elzárja a határokat, Magyarországnak, ha levegőhöz, és az ott részére érkezett, de visszatartott szénhez akar jutni, kényszerhelyzetet kell teremtenie a németek számára. — Miniszterelnök úr megjegyzi, hogy a bemutatott feltételek nem fedik azokat, amelyeket 2—3 nap előtt kaptunk. — Hadügyminiszter úr megállapítja, hogy azok csak az olasz frontra vonatkoztak, ott a visszavonandó vonal sokkal nagyobb. Hangsúlyozza, hogy a német kormányt értesíteni kell újból és nyomatékosan, hogy Magyarország november elseje óta semleges állam.

A német csapatok harcainak beszüntetése és a Magyarország számára szükséges szén kiadása azok a kérdések, amelyeket Fürstenberggel ma tárgyalt. Szerinte 24 órás határidőt kell adni a kormánynak. — Miniszterelnök úr véleménye szerint ez túl rövid. Dél óta megváltozott a helyzet azért, hogy most már van tárgyalási alapunk a fegyverszüneti feltételek folytán, amelyeket természetesen elfogadunk. Azt is tudjuk, hogy utunk lefelé biztosítva van. — Tudomásul vétetik. — 3. Miniszterelnök úr felveti a kérdést, nem volna-e jobb, ha ő maga utazna le Franchet tábornokhoz. — Az általános vélemény az, hogy miután nem az a cél, hogy a fix feltételeket módosítsák, ez idő szerint még nem szükséges a miniszterelnök úr leutazása. — 7. Vázsonyi Jenő szénkormánybiztos úr előterjeszti jelentését és Fürstenberg főkonzullal való tárgyalásait ismerteti. — A

szénkészlet szerinte oly csekély, hogy a MÁV. vonalain e pillanatban tulajdonképpen csak másfél napi szén van. Ausztria ugyanis elzárta teljesen vonalait. Eddig Ausztriából 800 vagon, Németországból 8—900 vagonban jött hozzánk átlagban szén. Ennek elmaradása azt jelenti, hogy fűtőszén és vasúti forgalom nélkül maradunk. A vasútforgalmat egyharmadára akarjuk csökkenteni, hogy a nélkülözhetetlenebb élelmi cikkeket, a szenet és a hazatérő katonákat szállítani lehessen. — Miniszterelnök rir hangsúlyozta, hogy a fegyverszüneti és béketárgyaláson elsősorban szót kell kérni. — Hadügyminiszter úr figyelmeztet, hogy ...a csehek és lengyelek, akik a mi szenünket visszatartják, az entente-államokkal tartanak. Nekünk hozzájuk kellene közelednünk... a feladat most az, hogy Franchet útján a csehektől és lengyelektől megkapjuk a szenet. Az ellentétet tehát csak Belgrád útján lehet kiegyenlíteni...”

Budapest, 1918. november 8. Linder Béla hadügyminiszter Franchet d’Espérey tábornokhoz: Magyar békedelegáció fog Belgrádba menni. *Rubint* id. m. 328. 1.

„Le général Franchet d’Espérey s’inquiète de savoir si l’armistice de Villa Giusti, dont le télégraphe vient de lui apprendre l’existence, s’étend au front balkanique et si les pourparlers doivent continuer avec les représentants hongrois. Paris, en réponse, n’authorise que des pourparlers ayant trait à l’application de l’armistice de Villa Gausti. — De son côté, le Comte Károlyi, désireux de mettre un terme aux souffrances de la Hongrie, exprime le voeu de se rencontrer avec général Franchet d’Espérey au plus tôt. — Dans ces conditions *peu normales*, les généraux français et serbes, accoutumés à se voir interdire sévèrement toute initiative sur le terrain politique et diplomatique, se garderont d’excéder leurs attributions usuelles. La convention militaire qu’ils concluront avec la Hongrie ne visera qu’à remettre entre les mains des Alliés les débouchés stratégiques de la Transylvanie“. (C. *Photiadès* id. m. 210—13. 1.)

London, 1918. december 5. Seton-Watson’s *New Europe*: (Count Michael Károlyi): „Hungary is a neutral country.“ — (Franchet d’Espérey): „Hungary is not neutral hut a conquered state“. — „The appeal for help in view of the lack of the coal in Hungary was met with the query: „What did you heat with in Hungary 150 years ago?“ — „In those days we had no factories“, was the reply. — „But what factories have you now?“ — „To begin with, we have mills.“ — „Why do not you use windmills?“ And there matters was allowed to drop.“ (The *New Europe*. Vol. IX. London, 1918. Pag. 190.) — Franchet d’Espérey: „Hungary is surrounded on all sides by enemies, and he only needed to give a sign to the Czecho-Slovaks, Rumanians and Southern Slavs, to destroy it.“

Budapest, 1918. november 5. Linder Béla hadügyminiszter: „az entente balkáni főparancsnokának. *Magyarország a fegyverszünetet az entent-al megkötött és a fegyvert letette.* — *Diaz tábornok vezette az olasz, szerb és román fronton levő entente-csapatok nevében a fegyverszüneti tárgyalásokat. A császári és királyi hadsereg-*

főparancsnokság által a tárgyalásokhoz kiküldött katonai meghatalmazott Weber gyalogsági tábornok 45. számú távirata értelmében a magyar határ a demarkációs vonal. — Berinkegy igazságügy-miniszter egy delegációval a mai napon az entente-csapatok balkáni főparancsnokához útba indul és tájékoztatni kívánja a főparancsnokságot a magyar királyi kormánynek már november 1-én délelőtt 11 óra 25 perckor kiadott fegyverletételére vonatkozó parancsáról, valamint a parancs továbbításának nehézségekül. Az ott levő két vezérkari törzstiszt, Kozmovszky és Dormándy vezérkari alezredek, ehhez a küldöttséghez csatlakozzanak és azzal együtt vonuljanak be a magyar kormány székhelyére.“ 27.867—eln. 10. szám.

A leírás elmondja: „that the Entente should at the Peace Negotiations guarantee the present frontiers of the Hungarian State (exclusive of Croatia-Slavonia) against any foreign attack whether from the side of the Germans, Czechs, Rumanians and Southern Slavs“; the Government meanwhile undertaking „to exercise power in brotherly agreement with the Hungarian, Slovak, Rumanian, Serbian and German National Councils.“ — General Franchet d'Espérey „consented to transmit a telegram to this effect to the Governments of the Entente“.

Belgrád, 1918. november 8. Katonai egyezmény: „I. §. Le Gouvernement hongrois retire ses troupes au Nord de la ligne marquée par la haute vallée du Grand-Szamos, Maria-Theresiopel, Baja, Fünfkirchen, ces localités étant non occupées par les troupes hongroises, le course de la Drave jusqu'au raccord de cette rivière avec la frontière de la Croatie-Slavonie. L'évacuation sera terminée dans un délai de huit jours. Les Alliés occuperont *de plein droit* la région évacuée dans les conditions que fixera le Général Commandant en Chef des Armées Alliées. L'administration civile y restera entre les mains du Gouvernement actuel. Seules sont maintenues dans la zone évacuée, les forces de police et la gendarmerie indispensable au maintien de l'ordre ainsi que celles qui sont chargées d'assurer la sécurité des voies ferrées.“

„Si, entre décembre 1918 et janvier 1919, les Tchécoslovaques ont pu s'établir, au titre de troupes alliées, sur les territoires situés au nord d'une frontière tracée par le Danube, par l'Eipel jusqu'à Romaszombat et l'Ung; si les forces franco-serbes ont pu occuper Arad et le pont de Szegedin; si les Roumains ont pu prendre possession en Transylvanie des villes de Karlsburg, de Kolozsvár (Klausenburg) et de Nagy-Banya: c'est grâce au jeu de l'article 3“.
(Colonel *Bujac*: Revue des Balkans. Párizs, 1927. 341. 1.)

Párizs, 12 November, 1918. Clémeuceau, Franchet d'Espérey tábornokhoz: „dér Waffenstillstand soil sich nicht auf politische Fragen beziehen, sondern nur Militarfragen regein, die ausschliesslich die Balkanfront tangieren“. (*J. Opoehensky* id. m. 211. 1.)

Pichon Lajos francia külügyminiszter Beneshez: „ce document, qui ne sauroit avoir que la valeur d'un accord avec l'autorité locale de fait mais non de droit, et dans aucun cas contredire les

termes de l'armistice du 3 novembre⁶⁶. (*Benes* id. m. II. Párizs, 1929. 491. 1.)

Gabriel Hanotaux és André Tardieu a belgrádi egyezményről: „L'Autriche est mise hors de combat — le salut de Mackenseu dépend de la solidité de Hongrie. — Et, maintenant, c'est le tour de la Hongrie! — Le 3 novembre le comte Károlyi lui (General Franchet D'Espérey) demand un entretien — Si la Hongrie tourne casaque comme la Bulgarie, Allemagne est bloquée et prise par son flanc sud. Franchet d'Espérey dit, en réponse à Károlyi, qu'il ne s'arrêtera pas et que les divisions alliées ont pour ordre de marcher sur Budapest. C'est alors qu'intervient la nouvelle de l'armistice du 11 novembre sur le front occidental. Deux jours plus tard, Béla Linder apporte la capitulation de la Hongrie et signe la convention militaire du 13 novembre. Les Alliées ont le droit de passage et d'occupation sur tout le territoire hongrois. Mackensen est enfermé⁶⁶ (*G. Hanotaux*: La fin de guerre. Revue des deux mondes. XXII. Párizs, 1924. 199—200. 1.). „Le 4 novembre l'Autriche-Hongrie (avait capitulé). Le lendemain, 5, M. Clémenceau, au nom des Alliés, adresse au Général Franchet d'Espérey ses instructions. C'est d'abord de „concentrer contre l'Allemagne le maximum de moyens.“ Voici le texte: „b) Prise de possession immédiate, en vue de son utilisation comme ligne de transport de la grande voie ferrée Belgrade-Budapest-Vienne, ainsi que de tous les moyens de transport fluviaux sur le Danube.“ Du 6 au 10 novembre, ces ordres sont exécutés. Mais on est loin du but, loin des bases. La route sera longue. Le 10, on n'est qu'à Temesvár: ce n'est encore ni Vienne, ni Munich. Dans la nuit du 10 au 11, le maréchal Foch signe l'armistice de Retliondes. De ce fait, le plan d'opérations du 5 novembre est sans objet. Voilà la vérité“ (*A. Tardieu*: La paix. Párizs, 1921. 4G5—G6. 1.).

Budapest, 1918. november 8. Minisztertanács: „9. Miniszterelnök úr beszél a fegyverszünet megkötésére Belgrádba utazott küldöttség útjáról, melyről a lapok híven referáltak. Kiegészítésül a miniszterelnök úr elmondja, hogy Franchet tábornok, amikor arról volt szó, hogy egy összekötő tiszt lent marad Belgrádban, kiemelte, hogy az ne legyen a katonatanács tagja. — Jászi miniszter úr felolvassa ezután Franchet fegyverszüneti pontjait. — Miniszterelnök úr megjegyzi, hogy Franchet tábornok először 25.000 lovat kért átadni, azt lealkudták 10.000-re. A mozdonyok és vagonok kiadásánál is megígérte, hogy ez is csak megközelítő számú, amelyről lehet majd beszélni. A keskenyvágányú vasutaknál szintén teljes méltányosságot ígért. Amikor a németek eltávozására adott 10 napra megjegyzték, hogy ez talán kevés, Franchet kijelentette, hogy ez nem tartozik reánk, nekünk csak azt kell mondanunk, hogy menjenek ki. Ha a németek nem távoznak, mi nem tartozunk őket erőszakkal eltávolítani, ez esetben a további teendők az antant dolgát képezik. Elfogadta a tábornok azt is, hogy a rekvirálendő dolgokat a piaci áron fogják fizetni. Elértük azt, hogy határozottan kimondatott, hogy az ország kormányzása a megszállott területen is kezünkben lesz. Ez vonatkozik az egész országra. A XVII. pontot, amely a legveszedel-

mesebb volt, sikerült a tábornoknál törölnünk. — Jászi miniszter úr megjegyzi, hogy Versaillesbe a távirat már elment, amikor 12 órakor éjjel Franchet tábornok közölte, hogy azt a bizonyos XVII. pontot, a lázadási és zavargási klauzulát törölni fogja. Miniszterelnök úr felvetette, hogy nem kellene-e azonnal aláírni ezek után a szerződést és véglegesen ratifikálni; azonban végül is jobbnak látták a döntést függőben tartani Clémenceau sürgönyének megérkeztéig. — Tudomásul vétetik.“

Jászi Oszkár leírása: „Da wir zum Demokratismus und Pazifismus der öffentlichen Meinung der Entente und hauptsächlich zu der über alle Nationalismen erhabenen Politik des Präsidenten Wilson Vertrauen hatten. Wir waren überzeugt, dass die siegreichen Verbündeten der pazifistischen und antimilitärischen Regierung Ungarns und vor allem Károlyi gegenüber, der sich schon oft und mit so beispielloser Tapferkeit für die Ententpolitik eingesetzt hatte, weitgehendes Wohlwollen erweisen werde.“ — A tábornok azonban „roh, böswillig, säbelschneidend, ungebildet — der uns aufoktrojierte unbarmherzige Waffenstillstandsvertrag. — Seit dem Waffenstillstandsvertrag hat die Károlyi-Regierung eigentlich in der äusseren Politik nichts anderes getan, als dass sie unablässig gegen sich fortwährend erneuernden und stets brutaleren Verletzungen des Vertrages protestierte — bis zur letzten Vyx-Note, die dann die gänzlich unhaltbar gewordene Lage umwarf.“ (0. Jászi: Magyarországi Schuld, Ungarns Sühne. München, 1923. 39. és köv. 11.) A páduai szerződés nem volt ismeretlen Franchet d'Espérey tábornok előtt: „(le 17 novembre) le commandant en chef des forces alliées avait été informé de la cessation des hostilités avec l'Autriche-Hongrie du fait de l'armistice conclu le soir du 3 novembre, villa Giusti, par le général Diaz; aussi lui était connue l'attitude du comte Károlyi, séparatiste désavouant l'armistice“ (Colonel Bujac: Revues des Balkans. Párizs, 1927. 341. 1.).

Budapest, 1918. november 28. Magyar minisztertanács: „3. Miniszterelnök úr jelenti, hogy Nyékhegyi alezredes, aki az Armeekorparancsnok részéről delegátus volt a Diaz tábornokhoz utazott fegyverszüneti bizottságban, visszaérkezett Páduából. Nyékhegyi közölte vele azokat a feltételeket, amelyeket Diaz tábornok 1-én átadott neki. Diaz tábornok kijelentette, hogy ő képviseli az egész antant-ot, ő köti meg a fegyverszünetet az egész antant nevében. Feltételei szerint okvetlenül kiűritendők az 1914 óta megszállt tartományok, továbbá Ausztria bizonyos része a demarkációs vonalig. Erre Nyékhegyi felvetette Diaz tábornok előtt, hogy mi lesz a demarkációs vonal Magyarországra nézve. Diaz azt felelte, hogy Magyarországra ugyanaz áll, hogy az 1914 óta megszállt területek kiűritendők; a demarkációs vonal mindenütt Magyarország határa. Ezt még 1-én megsürgönyözték az Armeekorparancsnok Badenne, amelytől nem kaptak rögtön választ. 3-án megkérdezték az Armeekorparancsnokot újból, hogy megköthetik-e ez alapon a fegyverszüneti szerződést. Az Armeekorparancsnok akkor igenlő választ adott. — Hadügyminiszter úr leszögezi, hogy a kor-

mány minderről semmit sem tudott. — A népjóléti miniszter úr (Kunfi), aki jelen volt Nyékhegyinek e közlésénél, kiegészíti ezt az-
 zal, hogy Nyékhegyi azt állítja, hogy Diaz volt meghatalmazva az
 egész antant részéről. Az Armeoberkommando fegyverszüneti bizott-
 sága, Nyékhegyiek, Diaz feltételeivel Trientbe küldtek egy meghízo-
 tat, aki Hughes gépen feladta azokat a feltételeket, amelyekben
 benne van Magyarországra nézve mint demarkacionális vonal a
 magyar határ. Külön beszélgetése volt Badoglio tábornokkal Nyék-
 hegyinek erről és tisztázták ezt. Nyíltan és világosan megmondattak
 ez. 2-án kaptak választ, hogy megköthetik a fegyverszünetet. Az
 Armeoberkommando ezt tudta 2-án és a magyar kormánynak egy
 szót sem jelentett. Ezeknek tudása nélkül mi belementünk egy rosz-
 szabb fegyverszüneti szerződésbe. Nagy hiba az, hogy az egyetlen
 ember, aki a fegyverszüneti bizottságban az Armeoberkommando
 részéről részt vett, nem vétette írásba azt, amit az olasz tábornokkal
 való beszélgetésekor tisztázott, hogy a demarkacionális vonal reánk
 a régi magyar határ. — Miniszterelnök úr hangsúlyozza, hogy elő-
 tük Franchet tábornok azt mondta, hogy szó sincs arról, hogy Diaz
 volna feljogosítva az egész antant nevében eljárni. — A népjóléti
 miniszter úr előadja, hogy Nyékhegyi kijelentése szerint a fegyver-
 szüneti szerződésre az egész antant nevében csak Diaz volt feljogo-
 sítva, Franchetnek és a többi antantparancsnokoknak csak arra volt
 joga, hogy az időpontra és a módra nézve, ahogy a kiürítésnek meg-
 kell történnie, az egyes antantparancsnokok megállapodásokat kös-
 senek. Ez jegyzőkönyvbe van véve. Ha ezt a kormány tudja, azonnal
 megköti Diazzal a fegyverszünetet. — Pénzügyminiszter úr emlékez-
 tet arra, hogy a harmadik vagy negyedik napon az Armeober-
 kommando azt üzenté, hogy csak Diaznak van joga tárgyalni és nem
 Franchetnek. Az Armeoberkommando ellenséges viselkedése miatt
 ezt nem hitte el, azt gondolták, csak meg akarják akadályozni a
 miniszterelnök úr leutazását. A magyar határra vonatkozó stipulá-
 ció nincs meg írásban és szerződésben, csak Nyékhegyi feljegyzései-
 ben. — Miniszterelnök úr kéri, hogy Nyékhegyi alezredestől jegyző-
 könyvet kérjenek.“ — 1. December 1918: „2. Miniszterelnök úr je-
 lenti, hogy birtokában van Nyékhegyi alezredestel teljes jelentésének.
 Nyilvánvaló, hogy két fegyverszüneti szerződés van. Az egyiket
 Diazzal kötöttük, a másikat Franchet-val. Kétfelé vannak kötelezett-
 ségeink. Ezt tisztázni kell. A félrevezetés alapja az volt, hogy az
 Armeoberkommando, mely a legnagyobb erővel dolgozott a magyar
 kormány ellen, állította, hogy Diaz egyedül hivatott a szerződés
 megkötésére, a magyar kormány pedig nem volt hajlandó akceptálni,
 hogy a magyar kormány nevében egyedül Weber kössön szerződést.
 Nyékhegyi neve akkor nem szerepelt. Franchet tábornokhoz ő és
 Jászi Oszkár miniszter úr határozottan azt a kérdést intézték, ami
 az írásos memorandumban is benne volt, vajjon nem Diaz van-e jo-
 gosítva fegyverszünet megkötésére. Franchet kategorikusan kijelen-
 tette, hogy egyedül ő van felhatalmazva. Azt is mondta, hogy a
 belgrádi fegyverszüneti szerződésnek és Diaz feltételeinek parafrá-
 zisa az a szerződés, amelyet ő előterjesztett. A nemzetközi jognak sú-

lyos megsértése, ha Franchet nem mondott igazat. Az Armeooberkommando értesítette a magyar kormányt, hogy miről vaú szó és ugyanakkor nem ment bele abba, hogy külön magyar delegátus képviseljen bennünket. Mi technikailag nem tudtuk akkor Diaznál keresztülvinni a külön képviseltetésünket, viszont, hogy elvi állásfoglalásunk ne hosszabbítsa meg a háborút, annak kijelentésével felhatalmaztuk Webert, hogy nevünkben is aláírja a szerződést. Ez megtörtént. Ugyanakkor pedig megtörtént a Franchet félrevezető eljárása. Ezek után az a kérdés, kötelező-e reánk nézve a Franchet-féle szerződés. — Népjóléti miniszter úr szerint csak az a kérdés, hogy opportunus-e most már ezt felvetni. — Nagy Vince miniszterelnökségi államtitkár úr bejelenti, hogy mindennek értesülése szerint most már nincs gyakorlati jelentősége, mert úgy van informálva, hogy az entente rövidesen oly értelemben szigorítani fogja a feltételeket, hogy ki fogja jelenteni, hogy a cseheknek, mint az entente szövetségeseinek, joguk van megszállani a tót megyéket. — Miniszterelnök úr hangsúlyozza, hogy nincs más mód, mint a Versaillesi tanácshoz fordulni. — Tudomásul vétetik.“

A fegyverszünet tragédiájának oka tehát a Legfőbb Hadi-tanácsnak Bliss tábornok által közölt november 4-i határozata volt.

Hogy a szerződés valóban Wilson békefeltételei alapján jött létre, azt ő maga mondotta meg az olasz békedelegációhoz 1919. április 14-én intézett emlékiratában, melyben azt mondotta, hogy Ausztria-Magyarországnak nem tud más alapot nyújtani a béke; szerződés megalkotása iránt, mint amilyent Németországnak nyújtott, amely az ő békepontjait elfogadta: „These fourteen points and the principles laid down in the subsequent addresses were formally adopted by the Powers associated against Germany, and will constitute the basis of peace with Germany. I do not feel at liberty to suggest one basis for peace with Germany and another for peace Austria.“ *Baker—Dodd: The Public Papers of Woodrow Wilson.*

V. New-York, 1927. 460. 1. — A szövetséges és társult hatalmak november 5-i emlékiratukban elismerték azt a levelezést, amely Wilson és a német kormány között folyt és ezzel a 14 pont alapján a szövetséges hatalmak és Németország között kompromisszum állott elő. (*Hold—Ferneck: Lehrbuch des Völkerrechts.*) Hasonló emlékiratot a szövetséges és társult hatalmak Ausztria-Magyarországra vonatkozólag ugyan nem állítottak ki, de a kettős monarchia ekkor már birtokában volt a fegyverszüneti szerződésnek, míg Németországnak csak azután jött létre.

Magyarország a fegyverszüneti szerződést nem fogadta el és ennek következtében Wilson elnök pontjai Magyarországra nem alkalmazhatók. Ezt állítja *Mermeix* id. m. 284. 1., valamint ennek alapján *Temperley Harold: Foreign Affairs.* VI. New-York, 1928. 432—37. 1. — Azonban amint ez nem állja meg helyét, úgy az sem áll, hogy a magyar kormány a szerződést nem ismerte, amint azt *Mermeix* id. m. 207. 1. mondja. Ezek az állítások a trianoni békeszerződésnek, valamint Magyarország felosztásának jogosságát voltak hivatva bizonyítani, de bizonyításuk nem volt sikeres.

Nem állja meg helyét az a kommunizmus idején, 1919. júniusában kifejtett okoskodás, hogy miután Magyarország megszűnt, a fegyverszüneti szerződés érvényét veszítette. *Temperley* id. m. IV. London, 1921. 127. 1.

Benes nyomban felismerte a november 4-i határozat fontosságát: „Es war mir klar, dass der militärische Plan Fochs dem Wunsche Prags vollkommen entsprechen würde. So gab ich im Namen der Tschechoslovakei die verlangte Zustimmung.“ *Benes* id. m. Berlin, 1928. 654—55. 1.

Belgrádról Az *Est* budapesti napilap leírása, 1918. november 9. Azonkívül a londoni *New Europa* propagandalapé, végül *Jászi* miniszteré (*Jászi O.*: *Magyaris Schuld, Ungarns Sühne.* München, 1923. 39. és köv. 11.). Franchet d'Espérey előadását közölte *Pomiankowsky* id. m. 416—17. 1., *Hatvány Lajos* előadása: *Evolution.* Párizs, 1932. — Franchet d'Espérey Versaillesból olyan választ kapott, mely őt minden politikai tárgyalástól eltiltotta: „Der Waffenstillstand soll sich nicht auf politische Fragen beziehen, sondern nur Militärfragen regeln, die ausschliesslich die Balkanfront tangieren.“ (*Opocsenszky* id. m. 211. 1.)

Nem állja meg helyét az az állítás, hogy a magyar kormány új fegyverszüneti szerződést kívánt és kapott; és hogy ennekfolytán a már megkötött fegyverszüneti szerződés hatályát veszítette. *Deygas F. D.*: *L'armée d'Orient dans la guerre mondiale,* 1915—19. Párizs, 1932. 279. 1. Ez is pusztán a Magyarország felosztásának jogos voltát bizonyítani akaró kísérletnek tekintendő.

Pichón Lajos francia külügyminiszter november 27-én azt mondotta Benesnek, hogy a belgrádi katonai egyezmény csak a fegyverszüneti szerződés kiegészítéseként tekintendő, tehát pontjai nem lehetnek ellentétben a fegyverszüneti szerződés határozataival: „Ce document“ — la Convention militaire de Beigrade — „ne sauroit avoir que la valeur d'un accord avec l'autorité locale de fait mais non de droit, ct dans aucun cas contrediré les termes de l'armistice du 3 novembre.“ *Benes* id. m. II. Párizs, 1929. 49 1.

A Magyarországba küldött olasz misszióknak az volt az utasítása, hogy a páduai és ne a belgrádi szerződésre támaszkodják: „derivare le uffiziali relazioni con la nuova Ungheria unicamente dell'armistizio di Villa Giusti e non da quello Franchet.“ *Segre* id. m. 177. 1.

A párizsi békekonferencia 1919. februárban vonakodik elővenni a páduai szerződést, nehogy a megtörtént fegyveres annexiókat veszélyeztesse. *Miller* id. m. XIV. New-York, 1928. 379. és 391. 1.

Magyarország felosztása.

1918 — 1919.

1.A cseh megszállás. — Hogy az emigráns cseh politikusok Felső-Magyarországot az új cseh állam részére követelték, azt megtaláljuk Seton-Watsonnak 1918. október 31-én a *New Europe* iondoni folyóiratban közölt békepontjaiban. Miután a 28-i prágai forradalomban az emigránsok jutottak diadalra, sokan az ő kezüket látták a 30-i túrócszentmártoni népgyűlés határozatában is, melyen az olt megjelent tótok a Csehországgal való egyesülés mellett határoztak.¹ A vonatkozó források szerint a 30-i népgyűlés nem Felső-

¹ A határozat létrejöttéről v. ö. Steier Lajos részletes ismertetését: Ungarns Vergewaltigung. Wien, 1929. 556—82. L, aki a határozat szövegét is közölte (u. ott 558—59. 1.). A 103 aláírás alapján Steier a következőket állapította meg: „Kin bedeutender Teil der Konferenzteilnehmer, 72 Stimmen von 103, entfielen auf die angeblichen Vertreter einer Stadt, zweier Grossgemeinden und 15 Kleingemeinden und insgesamt 37.954 Seelen. Dies bedeutet soviel, dass von 2.926.824 Einwohnern Oberungarns, das ist der heutigen Slowakei, bloss 37.954 Einwohner die Entscheidung trafen, mit anderen Worten: während die letzteren durch 72 Beauftragte vertreten waren, entfielen auf die übrigen 2.788.870 bloss 33 Vertreter.“ (561. 1.) — Steier szerint a határozat és deklaráció klauzulával volt ellátva, melynek értelmében azt csak 10 évi próbaidőre hozták, ezt a klauzulát azonban a cseh kormányhoz állott tót pártvezérek a nyomdába hatolva, ének idején megváltoztatták (u. ott 564—65. 1.). — Zoch Sámuel pozsonyi püspök a *Lidove Noviny* brünni hírlap 1923. február 1-i számában megvallotta, hogy Hodzsa valóban változtatásokat eszközölt a deklaráción, amennyiben a wilsoni elvekre épített tót önrendelkezési jog és a békekonferencián való részvétel hangoztatását fölöslegesnek mondta. És pedig az elsőt azon az alapon, hogy Andrassy gróf közös külügyminiszter 27-i jegyzékével a csehszlovák államot már elismerte, a másodikat pedig azért, mert a külföldön való képviseltetés a kormány hatáskörébe tartozik. Az első azt jelentette volna, hogy Andrassy gróf a cseh követeléseket már egy nappal előbb elismerte, mint ahogyan a prágai forradalom kitört, tehát maga kezdeményezte Felső-Magyarország elszakítását, holott ő Wilson vonatkozó jegyzékét csak tárgyalási alapul fogadta el; a második az önrendelkezési jogot igénylő tót nemzet érdekképviseletét Benesre ruházta át (u. ott 566—67. 1.). — Ennek alapján írta meg Tuka Vojtek professzor a *Slorak* 1928. január 1-i számában azt, hogy a tíz évi próbaidő leteltével *vacuum iuris* állapotába kerül, miért 1929. október 5-én Tuka professzort 15 évi kényszermunkára ítélték. A pör részleteit közölte *Jehlicka* %.: Une étape du Calvaire Slovaque. Le procès Tuka, 1929—30. Párizs, 1930. — A Hod-

Magyarország lakosságának állásfoglalása volt. Határozatait a cseh kormány a tél közeledtével Budapest részére szállított szén visszatartásával kívánta elérni. Linder hadügyminiszter ennek megfelelően cseh orientációt követelt, a S-án megtartott minisztertanács jegyzőkönyve szerint Garami Ernő vállalkozván arra, hogy a szén-ügyet Stodola cseh kormány megbízottal rendbe hozza. Stodola kitért a válasz elől, a 20-án kiküldött Buchinger Manó prágai útja sem járt sikerrel, Jászi Oszkár pedig 28-án Hodzsa budapesti cseh kormány megbízottal folytatott eredménytelen tárgyalásról tett jelentést. Mikor a szövetséges hatalmak a dologról értesülést szereztek, az amerikai béke delegáció ultimátumban követelte a cseh kormánytól a német szén átadását.¹

A rövid orientáció egyetlen eredménye a német kapcsolatok megszakítása volt. Linder a szén átadása érdekében 24 órai haladékot adott Fürstenberg gróf német konzul útján a német birodalomnak arra, hogy a magyar területen lévő német csapatokat lefegyverezze. Már Franchet d'Espérey megjegyezte a németek leszerelésére vállalkozó kormánydelegáció előtt, hogyha Mackensen a magyar kormány felszólítására nem szerel le, majd elvégzi ő a többi. Ebből a pár szóból indult ki Mackensen tragédiája, kit a magyar kormány december 17-én internált, Franchet d'Espérey emberei pedig Budapestről Szalonikiba szállítottak. A szentet azonban a csehek ennek ellenére sem, csak a hatalmak beavatkozása folytán bocsátották át. Fürstenberg gróft a kormány már 4-én eltávolította Budapestről.

Kramarz Karéi cseh köztársasági elnök november 15-én azt mondta, hogy a cseh csapatok a fegyverszüneti szerződés III-ik cikkelye alapján meg fogják szállni Felső-Magyarországot. Ebből három fontos következtetés vonható le. Az első az, hogy a cseh kormány nem a túrócszentmártoni határozatot választotta a megszállás jogcíméül, pedig azt a békekonferencián, mint az önrendelkezési jog megnyilvánulását terjesztette elő. A második az, hogy nyilatkozatával elismerte, miszerint nem a belgrádi, katonai egyezmény, hanem

vsától elkövetett állítólagos hamisításról v. ö. *Houdek F.*: Kapitulation Madarov v roku 1918. Pozsony, 1928. 68—69. 1. — A vád felmerülése után jelent meg Masaryk elnöknek Hlinka páterhez intézett levele (1929. október 28), valamint Seton-Watson londoni, Masaryk professzornak a csehekkel együttműködő tót politikusokkal együtt írt és a cseh kormány nyomdájában kiadott propaganda műve: „Slovakia then and now. A political survey by many Slovak authors arranged by R. W. Seton-Watson, Masaryk Professor of Central European History in the University of London. Prague, Orbis Publishing Co. 1931.” A két első fejezetet Seton-Watson és Hodzsa Milán írták, mindketten megemlékezvén a hamisítás vádjáról (id. m. 27. és 83. 1). — Az események egymásutánját a következő adatok mutatják: 1918. október 28. Benes párizsi manifestuma; — október 28. Benesnek bécsi megbízottjához, Tusarhoz intézett távirati értesítése alapján kitör a prágai forradalom; — október 29. a Magyar Nemzeti Tanács elnöke, Károlyi Mihály gróf táviratban a Szlovák Nemzeti Tanácsot ismeri el illetékesnek a szlovák nemzet ügyeiben (*Mercier M.*: Formation de l'État tchécoslovaque. Párizs, 1923. 80. 1.); — október 30. a Szlovák Nemzeti Tanács a túrócszentmártoni gyűlésen kimondatja a Csehszlovákiához való csatlakozást.

¹ The intimate Papers of Colonel House. IV. London, 1928. 249—50. 1.

a páduai fegyverszüneti szerződés az irányadó. A harmadik az, hogy a kérdéses III-ik cikkelyt alapul véve, a katonai megszállásra biztosított lehetőséget politikai megszállás keresztülvitelére használta fel és ezzel maga mutatott rá az eltérésre a szerződés különféle magyarázatában.

Benes Edvárd a békekonferenciáról hazatérve, a prágai nemzetgyűlésben 1919. szeptember 30-án elmondott beszámolójában a cseh propaganda nagy sikereit a következőkben foglalta össze: 1. a hatalmak elfogadták azt a megállapítást, hogy Szlovákia Csehország alkatrészét képezi és hogy az »ennélfogva tárgyalások alapját nem képezheti; 2. hogy Csehország déli határa a Duna folyó legyen; 3. hogy Csehország Szerbia felé Magyarországon keresztül korridort kapjon; 4. hogy a rutén vidéket Csehország kapja meg. Itt tehát egy nagyobb konstruktív tervvel állunk szemben, amelynek körvonalait már az 1915. április 15-i emlékiratban megtaláljuk; a duális monarchia romjain egy szláv konstrukció elhelyezését, amelynek Ferenc Ferdinánd és Tisza István áldozatul estek. E siker nagyságát csak akkor értékelhetjük egész valóságában, ha hozzátesszük, hogy a párizsi békekonferencián a Négyek Tanácsa eredetileg akként rendelkezett, hogy Csehország tartsa meg történelmi határait.¹ Ebben az esetben tehát a magyar állam területéből semmit sem annektálhatott volna, már pedig Benes említett négy pontja mind magyar terület elszakítására vonatkozott.

A cseh propagandairódalom szerint a cseh megszállás első jogcíme — „Szlovákia védelmén“ kívül, amit Benes nem magyaráz meg, mert a franciák előtt a magyar államba való katonai bevonulást igyekezett Csehország védelmeként feltüntetni,^a — Benesnek, mint Csehország képviselőjének, 1918. november 4-én a versaillesi legfőbb haditanácsba való meghívása volt. Ez Benes értelmezése szerint a korábbi elismerések megerősítése volt,^{1 2 3} holott valamely delegátus csak saját országát képviselhetvén, Csehország delegátusa magyar terület delegátusa nem lehetett.

A második jogcím a cseh kormánynak a nyugati hatalmaktól való elismertetése volt.⁴

A harmadik jogcím az, hogy a fegyverszüneti szerződés a monarchia egyes pontjainak stratégiai megszállására adott jogot.^{5 6} Ez valóban így is volt; a stratégiai megszállás és a politikai megszállás azonban két különböző dolog.

¹ Benes: „Vom gewesenen Viererrat wurde einfach erklärt, dass man bei den historischen Grenzen bleiben solle.“ — *Pester Lloyd*, 1919. október 1—2. szám.

² „l'État, tchécoslovaque avait été reconnu des avant la révolution avec le territoire habité par los Slovaques comme partie intégrante, et nous étions représentés au Conseil interallié.“ *Benes* id. m. 487. 1. — „La défense de la Slovaquie et des frontières des terres historiques de la couronne de Bohême.“ *Benes* id. m. II. Párizs, 1929. 482. 1.

³ U. ott 493—94. 1. A cseh kormánynak 1918. november 14-én Budapestre kül-

dött ilyen értelmű táviratáról *Breit tábornok* id. m. I. 167. 1.

⁴ Erről v. ö. *Búza László* tanulmányát.

⁵ Kramarz köztársasági elnök kijelentése, 1918. november 17.

A negyedik jogcím a párizsi *Matin* november 4-i és a londoni *Times* hírlapok 1918. november 5-i számaiban Benes az az állítása, hogy Magyarországon kommunista propaganda folyik. „A csehek egyedül akkor hárihatják el“ — mondotta — „a szövetséges nyugati országokat fenyegető veszedelmet, ha a fegyverszünet bizonyos pontjait módosítják“, azaz stratégiai megszállás helyett politikai megszállást engedélyeznek. Mivel később Benes azt mondotta, hogy „Felső-Magyarországot alig 1100 katonából és csendőrből álló kisebb irreguláris csapatok szállották meg“.¹ úgy, vagy az említett kommunista veszedelem nem volt nagyméretű, vagy a megszállott terület kétmillió főnyi lakossága nem fejtett ki ellenállást, mert abban a hitben volt, hogy a megszállás stratégiai és nem politikai lesz.

Egy ötödik jogcímül Benes szerint az szolgálta, hogy egyes tót hazafias írók a tót tájszólás elfogadásával a cseh-tót nép egységét megbontották, Szlovákia ennek eredményeként Csehországból kivált és 1867-ben idegen állam birtokába került.² Erre vonatkozólag a tótok magokat tótoknak, nyelvüket nemzeti nyelvöknek tartják, Felső-Magyarország sohasem tartozott Csehországhoz, tehát abból nem is válhatott ki. 1867-ben Ausztria és Magyarország között jött létre kiegyezés; a csehek akkor az osztrák állam kötelékében éltek.

A hatodik jogcím a jus possessionis érve, amely a fegyverszüneti szerződés megsértésével történt politikai megszállás eredményeként jött létre.

A hetedik jogcím a szén visszatartásával kicsikart magyar kormányhozzájárulás kivánt lenni.³

A nyolcadik a túrócszentmártoni határozat.

A kilencedik jogcím az a beállítás volt, hogy „Szlovákia 1867 előtt Ausztriához tartozott éppen úgy, mint Csehország. Szlovákia tehát Csehországgal, ennek részeként, tartozott Ausztriához és mikor a magyarok 1867-ben Ausztriából kivonultak, többet vittek magokkal, mint ami megillette őket, mert Felső-Magyarországot is magok-

¹ Petits pelotons de troupes irrégulières — comptant peut-être en tout 1,000 soldats et gendarmes.“ *Benes* id. m. II. Párizs, 1929. 486. 1.

² *Benes E.*: Bohemia's case for independence. London, 1917. 2. 1. — V. Ö. Benes 1919. február 5-i jegyzékét a párizsi békekonferenciához. *Miller* id. m. XIV. New-York, 1928. 220. 1.: „The same language, the same ideas and the same religion.“

³ Az amerikai delegáció tiltakozása: (Colonel House) „had Frazier take Hoover and Davis to see President Masaryk and authorized them to say that the United States would condemn any policy of obstruction looking to the prevention of coal going into Austria for the relief of the suffering population. Masaryk claimed that the coal mines were in possession of the Germans and that it was impossible for him to take action. However, we were insisting upon something being done, and at once“. (Colonel House op. cit. Vol. IV. London, 1928. Pagg. 249—50.)

Benes történelmi érvei a párizsi békekonferencián: „M. Benes said that Slovakia had at one time formed part of the Czecho-Slovak State. It had been overrun by the Magyars at the beginning of the Xth Century. The conquerors had attempted without success to magyarise the country. The population still felt Czech, and wished to belong to their State. There was never any suggestion of separatism in Slovakia. The same language, the same ideas and the same religion prevailed.“ (*Miller* id. m. XIV. New-York, 1928. 220. 1.)

kat vitték, a meggyengült Ausztria pedig ezt nem tudta megakadályozni¹

A tizedik jogcím az *occupatio quasi bellica* volt, mely a *jus possessiouist* eredményezte és az *úti possidetis* elv alkalmazására nyújtott alkalmat.¹²

A tizenegyedik az 1918. június 30-i pittsburgi cseh-tót, valamint az 1918. október 26-i philadelphiai cseh-rutén szerződések, amelyek közül az elsőt Masaryk, a másodikat Zsatkovics tagadta meg.

A tizenkettedik a *jus possessionis* érve.

A tizenharmadik Vyx alezredesnek 1918. december 3-án a magyar kormányhoz írt átiratában volt, amely szerint „a cseh-szlovák állam elismeréséből természetesen folyik az, hogy saját területével rendelkezvén, a magyar kormány köteles kiűriteni Magyarország északi vármegyéit, amelyeket a csehszlovák állam abszolút szuverén joggal foglal ismét vissza a megjelölt ideiglenes határokon belül“. A szöveg zavarosnak látszik, de amennyiben azt akarja mondani, hogy a cseh állam Szlovákiát visszaszerzi, úgy az annexiót reüniónak kívánja feltüntetni, mert Szlovákia sohasem tartozott Csehországhoz. A határok ideiglenessége is elárulja, hogy Szlovákia határai alkudozás tárgyát képezték, mert ez a terület a történelem folyamán sohasem volt elhatárolva, amint hogy Masaryk is úgy nyilatkozott a londoni *Times* 1918. december 6-i számában, hogy Csehszlovákia határai csak Németország felé bizonyosak, mert azok egy ezredév óta kialakult határok voltak.

Ezért választott a cseh kormány egy tizenegyedik jogcímet és tekintette a birtoklás alapjául a *cessiót*.³ *Cessio* alatt azonban azt értvén, hogy a magyar kormányt a trianoni békeszerződésben az említett területekről való lemondásra kényszerítették, tehát a *cessio* fogalmához is szó férhet.⁴

A felsorolt tizennégy jogcímhez hozzá kell tennünk, hogy a mielőbbi birtokbavétel és annexió, a nyugati hatalmaknak befejezett tény elé való állítása volt az, ami a cseheket Felső-Magyarország

¹ „The establishment of the Austro-Hungarian Dualism in 1867 made the Slovaks members of another state and completely separated them from the Czechs.“ (*E. Bcnes: Bohemia's case for independence. London, 1917. Pag. 2.*) — A cseh béke-delegáció: „si nous revendiquons á présent ce territoire, c'est une réparation qui nous est due depuis longtemps“.

² Bár a túrócszentmártoni határozat — mint szlovák népgyűlési határozat — nem külpolitikai jellegű aktus volt, de azt a jelleget kölcsönözte neki az, hogy egyrészt külföldiek (csehek) utasítása szerint készült, másrészt pedig, mert a párizsi békekonferencián, mint az önrendelkezési jog megnyilvánulását mutatták be. A szlovákok szerint azonban nem volt annak tekinthető. (*Slovak. Pozsony, 1923. július 4.*)

³ *Hobza A.: La république tchécoslovaque a acquis des parties du territoire de L'Etat hongrois par cession*.. *Revue générale du droit international public. XXIX. Párizs, 1922. 394. 1.* — Helytelen az a megállapítás, hogy az elkülönülés abszolút volt (*séparation absolue, 393. 1.*), mert Csehország Ausztriától elvált ugyan, de Magyarországtól nem válhatott el, mert ahhoz nem tartozott, ellenben magyar államterületet szakított el.

⁴ A háborús birtoklást (*occupatio quasi bellica*) *Udina* szerint csak a trianoni szerződés véglegesítette. *Id. m. 90. 1*

ellen katonai hadműveletek megindítására indította, ami nyilvánvaló megszegése volt a fegyverszüneti szerződésnek. Benes maga mondtotta el emlékirataiban, hogy mit jelentett volna, ha Magyarország a békeszerződés megkötéséig birtokában marad egész államterületének.¹

Mindenekelőtt nem közömbös annak eldöntése, hogyan történt meg Csehszlovákia nemzetközi elismerése, mert ebben az elismerésben annak is benne kellett lennie, hogy az elismerés a történelmi Csehország, vagy pedig az annexiókat végrehajtó, a cseh emigránsoktól megalkotott cseh-szlovák államra vonatkozott-e. A kérdés már 1919 elején vihart keltett. A hatalmak között nézeteltérés támadt az elismerés iránt. Orlando miniszterelnök szerint Itália nem adta meg az elismerést a cseh-szlovák és a szerb-horvát-szlovén államoknak, amelyeknek elismerése csak később, 1919. április 26-án, 28—29-én és május 3-án történt meg.

Vondracsek megállapítása szerint e zavar onnan keletkezett, hogy a csehek a páduai fegyverszüneti szerződés miatt az olaszok ellen fordultak és elkeseredésüket nemcsak az okozta, hogy a cseh területi követelések a szerződésben nem voltak találhatóak, — mások területi követelései sem voltak benne, — hanem azért is, hogy a fegyverszünet kérdésében az *antant* megbízásából Itália közvetített. Hasonló tévedés található másoknál is, mert egyesek abban a feltevésben voltak, hogy a történelmi Csehország — „lands of the Bohemian Crown“ — állott helyre.

Az alkudozás jellegét mutatják azok az eltérések, amelyek a cseh követelésekben mutatkoztak. Így az 1915-i emlékiratban megjelölt területen 782.023 magyar-német és 201.555 tót lakos élt; az 1918. decemberben igényelt területen a magyarok számítása szerint 571.522 magyar, 155.291 német, 968.476 tót, a csehek számítása szerint 393.692 magyar, 150.000 német és 1,157.467 tót élt. Az 1919. januári cseh követelés alapján a magyarok kimutattak 710.517 magyart, 85.182 németet, 747.841 tót és 152.108 rutént; a csehek 465.000 magyart, 1.005.000 tót és 152.000 rutént. Végül a trianoni szerződéstől elszakított területen maradt a magyarok számítása szerint 1,222.039 magyar, 240.473 német, 1,746.317 tót és 152.208 rutén; a csehek számítása szerint pedig 860.000 magyar, 240.000 német, 2,160.000 tót és 155.000 rutén. Ez eltérések érthetővé tették az *úti possidetis* elvének érdekében kifejtett megszállási törekvéseket.

Ezekkel az adatokkal kapcsolatos természetesen a határok kérdése is. A fentiek szerint ugyanis nemcsak a fölött folyt vita, hogy milyen és mennyi lakosság marad a határvonalak egyik és másik oldalán, hanem arról, hogy milyen határok között alakul meg az új állam és milyen határok közé szorul az a csonka magyar állam, mely a történelmi Magyarország roncsaként függetlenséget és elismerést nyer. Ezen a téren a cseh békedelegáció előterjesztéseinek

¹ „Jeder versteht, was es für die Gebietforderungen der unterdrückten Nationalitäten Ungarns (!?) beleutet hätte, wenn ganz Ungarn bis zur Unterzeichnung des Trianon Vertrages von den Magyaren besetzt (!) geblieben wäre.“ *Benes* id. m. 676. 1.

nagy részét Benes — mint emlékirataiban elmondja, — minden forrás és segédeszköz nélkül, *rapidement, en improvisant et sans documents*, készítette.¹ Benes 1925. május 13-án Kassán tartott beszédében nyíltan beismerte, hogy csak a francia levélcenzúra — már t. i. a francia hadügyminisztériumnak, mint ellenséges katonai hatóságnak Eisenmann Lajos vezetése és az ellenséghez átállott Benes Edvárd segédkezése mellett a monarchiabeli hadifoglyok leveleinek felbontása — tette lehetővé a francia földön tartózkodó hadifoglyok neveinek megszerzését és azoknak belekényszerítését a cseh légiókba, melyek francia vezérlés alatt a monarchia ellen harcoltak és ezen az úton Benes cseh államának megalakítását. Erről az államról állapította meg Benes azt, hogy népeinek önrendelkezési joguk és szabad elhatározásuk alapján, az amerikai demokráciától kitűzött békefeltételek alapján alakult meg — az ország határain kívül, melynek súlypontja éppen ezért később sem az országban, hanem azon kívül maradt és léte külső erők alakulásától vált függővé. Eisenmann később a prágai francia katonai bizottság tagja, Pellé tábornok tanácsadója volt és Masarykkal működött együtt.

Az elszakítás jóváhagyását a hatalmak nem akarták jóváhagyni, mire Benes legalább elvi jóváhagyást kért.¹ ² Ezt az 1919. szeptember 10-én a Saint Germainben megkötött osztrák békeszerződés adta meg, amelynek XLVTT. és LTV. í-ában Ausztria Szerbia és Csehország javára lemondott a magyar területekről, amelyek azonban Szerbiához sohasem tartoztak. Ha tehát az említett cikelyeket hibásaknak vesszük, úgy a szerződés megalkotói a helyzetet félreismerték; ha elfogadjuk őket, úgy az az eset áll elő, hogy a magyar állam egyes részeiről egy idegen állam egy harmadik állam javára mondott le, tehát a Szlovákia néven elszakított területet Csehország egy idegen államtól nyolcadtól hónappal előbb kapta meg, mint jogos birtokosától, a párizsi békekonferencia vonatkozó döntéseként.

Benes maga mondta el 1919 őszén, hogy a hatalmak vonatkoztak teljesíteni az általa benyújtott nagy területi követeléseket és pusztán Csehország történelmi határait voltak hajlandók elismerni.³ Erre Prágában — vagy Párizsban — a követelt terület mielőbbi birtokbavétele mellett határoztak. Csak Vyx alezredes 1919. január 10-i jegyzékében találjuk meg a keleti hadsereg főparancsnokának azt a különös okfejtését, hogy miután a belgrádi fegyverszünet — nem fegyverszüneti szerződés — nem változtathatta meg a páduai fegyverszünetet — fegyverszüneti szerződést —, ennél fogva Cseh-

¹ A részletekről *Both B. K.*: La Tchecoslovaquie à la conférence de la paix. Nouvelle Revue de Hongrie. Budapest, 1937. és külön is, Budapest, 1937.

² „La question de la réunion de la Slovaquie à la République se posait juridiquement comme litigieuse, je tentais d'obliger les Alliés à donner une solution de principe sans attendre la conférence de la paix.“ *Benes* id. ni. II. Párizs, 1929. 487. 1.

³ „Vom gewesenem Viererrat wurde *einfach* erklärt, dass man bei der historischen Grenzen verbleiben solle.“ *Pester Lloyd*, 1919. október 1—2.

ország szuverén birtoklás jogát nyeri mindazokra a területekre vonatkozólag, amelyeket megszállott.¹

Hodzsa Milán 1928-ban a Slovenski Dennik pozsonyi napilapban azt állította, hogy a fegyveres megszállás célja az a törekvés volt, hogy a népszavazás elkerülhető legyen, amit Benes is megerősített, amikor azt mondta, hogy a forradalmi kormánynak népszavazás iránt benyújtott kérelme nagy gondot okozott neki mindaddig, amíg azt a szövetséges és társult hatalmagnál valahogyan ellensúlyozni tudta.^{1 2} A Tuka professzortól felállított *vacuum juris*-elmélet után Hodzsa úgy állította be a dolgot, hogy Szlovákia egyesülése Csehszaggal a szlovák nemzeti tanácsnak kategorikus és feltételeket ki nem kötő határozata folytán történt, mire sok szlovák arra gondolt, hogy ezt a határozatot népszavazással kellene ratifikálni; ez azonban lehetetlennek mutatkozott.³ Abban Hodzsa is, Benes is egyet értenek, hogy az annexiót sürgősen meg kellett csinálni, nem várva be a békekonferencia vonatkozó határozatát. Ez a sürgetés mutatta, mily nagy nehézségekre akadtak olyan állam megalkotásánál, amely sohasem létezett és amelyet fegyverrel kellett létrehozni, hogy a hatalmagnak megmutathassák, hogy ilyen állam a valóságban létezik. *Seymour* szerint ez volt a helyzet Csehszlovákia esetében, amelyhez mindenféle területet kellett csatolni azért, hogy belőle állam lehessen és valahogyan megállhasson.

Az első cseh invázió (1918. november 4—15.) ellen a magyar kormány november 17-én jegyzékben tiltakozott. Kramarz miniszterelnök arra 19-én válaszolt, de már előbb, 15-én utasította Benest, hogy a kérdést a francia kormány elé vigye. Benes 25-én levélben adta elő azt Pichou Lajos francia külügyminiszternek,⁴ mire az 27-én megígérte „az illetéktelen“ magyar megszállást végrehajtó magyar csapatok visszarendelését.⁵ Itt abban mutatkozik fogalomzavar, hogy Benes a cseh invázióval szemben a magyar területek védelmére kirendelt kormánycsapatok ellenállását mutatta be invázióként. Két nappal azután, 29-én, Hodzsa budapesti cseh kormány megbízott Vyx alezredeshez fordult, aki maga is tiltakozott előtte a cseh invázió ellen, amelyben a fegyverszüneti szerződés megsértését látta. Párizsba küldött jelentése után azonban Pichonnak olyan rendeletét vette kéz-

¹ A jegyzék tehát elismeri, hogy a belgrádi egyezmény nem módosíthatja a fegyverszüneti szerződést: „L'armistice signé par nous s'appliquait exclusivement au front de l'armée d'Orient et ne préjugeait en rien des décisions prises ultérieurement par les Alliés sur d'autres fronts. En conséquence, l'État tchéco slovaque, reconnu par les Alliés, a droit de *souveraineté absolue* sur les territoires qu'il a réoccupés dans les limites des frontières provisoires qui lui ont été fixées.“

² *Benes* id. m. II. Párizs, 1929. 487. 1.

³ *Seton-Watson* id. m. Prága, 1930. 83. 1. „souleva même la question d'un plébiscite éventuel (en 1918) et fit auprès du président Wilson une intervention particulièrement importante à ce sujet. Tout cela ne fut pas sans produire un effet sérieux sur les Alliés. J'eus à Paris plus d'une occasion de m'en apercevoir, et beaucoup de peine à paralyser cette action.“ *Benes* id. m. II. Párizs, 1929. 185—86. 1.

⁴ *Benes* id. m. II. Párizs, 1929. 489—90. 1.

⁵ U. ott 490—91. 1.

hez, amely nem volt egyéb a cseh álláspont megismétlésénél: „*Vexacte expression de notre thèse juridique et politique*“ A Vyx alezredes december 3-án továbbította Piclion jegyzékét a magyar kormány-
nak, amely azon érvelés alapján, hogy a cseh csapatok a szövetséges hatalmak szövetséges haderejét alkotják, amelyek a fegyverszüneti szerződés alapján hajtják végre a megszállást, (abban a feltevésben volt, hogy az csak sztratégiai megszállás lehet, a dologban megnyugodott. Vyx 4-én Hodzsához intézett jegyzékében ugyanezt mondta,² Benes azonban kijelentette, hogy miután a fegyverszüneti szerződés a magyar állam területi épségét el nem ismerte, az megszűnt.³ Itt tehát nyilvánvalóan két egymás mellett párhuzamosan futó akcióval állunk szemben: a fegyverszüneti szerződés megtartására és megszüntetésére irányuló törekvéssel. Az előbbi a cseh csapatokat az *antant* csapataiként mutatta be, a cseh csapatok viszont a cseh kormány utasítására politikai megszállást hajtottak végre, ami a fegyverszüneti szerződésbe ütközött és amit a szövetséges és társult hatalmaknak kellett fedezniük.

Nem áll messze a feltevés, hogy amint Masaryk volt az, aki Wilsont szavának megváltoztatására rávette, úgy ő volt az is, aki a hadműveletek befejezése és a fegyverszüneti szerződés megkötése után egy előzetes békeszerződés létrejöttét is megakadályozta. Ha valaki figyelembe veszi azt, liogy a fegyverszüneti szerződést meg kellett sérteni azért, hogy annak romjain a hadműveletek újra megindíthatók legyenek, úgy azt is észre fogja venni, hogy a megszállásokkal párhuzamban készültek el a békekonferencia és az eléje terjesztendő annexió emlékiratok is.

A sietséget az magyarázta meg. hogy a Dvorcsák Győzőtől Eperjesen megalkotott keleti szlovák nemzeti tanács november 13-án Magyarország mellett és a cseh annexió ellen foglalt állást, ezt megelőzőleg a Bruckner Győző jogtanár által Késmárkon összehívott szé-
pességi kongresszus 5-én egyhangúlag az annexió ellen fordult. Még nagyobb nehézséget okozott, hogy Hodzsa maga is kívánatosabbnak tartott egy méltányos megegyezést és december 6-án Bartha had-

¹ U. ott 491—92. 1. Benes elmondása szerint: „la première mission militaire interalliée dirigée par le lieutenant-colonel Vyx arriva à Budapest le 27 novembre. Dans sa première conversation avec Hodzsa, le 29 novembre, Vyx s'éleva avec vigueur contre notre prise de possession de la Slovaquie, affirmant qu'elle allait contre l'armistice de Belgrado et que notre attitude en Slovaquie ne manquerait pas de nous faire le plus grand tort à la Conférence de la paix. Mais avant que la nouvelle de ces entretiens de Budapest parvint à Paris, mes démarches avaient eu leur résultat, et le colonel Vyx reçut à Budapest les instructions du ministre de la guerre, comme me l'avait écrit M. Bichon. Il les transmit au comte Károlyi, le 3 décembre, sous une forme extrêmement énergique. C'était l'exacte expression de notre thèse juridique et politique. Comme il ressort de leur texte, ces ordres avaient été rédigés d'après ma lettre du 25 novembre à M. Bichon.“ (U. ott 491—92. 1.)

² U. ott 494. 1.

³ U. ott 491. 1. A magyar kormány válasza u. ott 493—94. 1. Az első demarkációs vonalat 1918. november 20—26. Benes és Pichon a következőképpen vonták meg: „Morava, Danube, Ipola, ligne droit de Rimavska Svoboda à Chap, cours de l'Uzh.“ *Benes id. m. II. Párizs, 1929. 495. 1.*

ügyminiszterrel olyan demarkációs vonalban állapodtak meg, amely Pozsonyt magyar kézben hagyva, Korponán, Gölnicbányán és Gál-szécsen át haladt Szobránc felé. Egyesek szerint Hodzsa még ennél is tovább ment és a csehek árulással vádolták őt,¹ Benes azonban azzal közölte a Bartha—Hodzsa vonalat Pichonnal, hogy a magyar kormány a jelzett terület átengedéséhez már hozzájárult, amiről Bartha szerint szó sem volt. A szövetséges és társult hatalmak viszont az ellen tiltakoztak, hogy a nevében, a fegyverszüneti szerződés alapján kiküldött megszálló csapatok az ő kizárásukkal, saját kormányuk elhatározásából demarkációs vonalakat állapítanak meg. Ebből kitűnt, hogy a cseh csapatok nem a cseh kormány, hanem az *antant* utasításai szerint, a sztratégiai megszállás végett jártak el. Kramarz nyomban közölte a hatalmakkal, hogy a cseh kormány a magyar kormánnyal nem tárgyalt, Hodzsa pedig csak likvidációs kérdésekkel kapcsolatban küldetett Budapestre. Sietve túltette magát a Bartha—Hodzsa megállapodáson is, mert abban egyesek már a szlovákok önrendelkezési jogának megnyilvánulását vélték felismerni.² A Szepeességet megszállás útján annektálták.³

1 „L'ancien ministre Srobar a prouvé dans ses *Mémoires* que Hodza a négocié avec les Hongrois à une époque où l'État tchécoslovaque existait déjà, et il a voulu livrer à la Hongrie la plus grande partie de la Slovaquie. Le *Slovak* reprenant les accusations de Srobar, dans son numéro du 8 septembre 1929, a ouvertement accusé Hodza de haute trahison, pour avoir, lorsqu'il était ministre de Tchécoslovaquie à Budapest, dans la première quinzaine de novembre 1918, poursuivi des tractations avec le gouvernement hongrois d'alors au sujet du partage de la Slovaquie. Comme preuve de cette accusation, le *Slovak* a cité la lettre de M. Albert Bartha, ministre de la guerre du cabinet hongrois Károlyi, où nous lisons ce que suit: „Mon entrevue avec M. le Ministre Hodza eut lieu chez M. Oscar Jászi, ministre des nationalités, et, au cours de cette entrevue, M. Hodza exprima les désirs du Conseil National Slovaque: la création d'un Ministère pour la Slovaquie, deux ou trois postes de préfets et l'introduction de la langue slovaque dans deux ou trois régiments constituaient l'ensemble des revendications slovaques. Au cours de la conversation, le mot „Tchécoslovaquie“ ne fut jamais prononcé, et jamais Hodza ne négocia au nom de cet État.“ *Jehlicka* id. m. 47—48. 1. *Bartha* miniszter közlése: *Magyarország*. Budapest, 1929. október 25.

2 Károlyi Mihály gróf a Szlovák Nemzeti Tanácsot abban a feltevésben üdvözölte, hogy azzal a szlovák autonómia ügyét tető alá hozza. Elgondolása mögött Jászi Oszkár állott, aki a vonatkozó megbeszélésre meghívót küldött ki, ennek azonban a meghívottak nem tettek eleget. — A Szepeesség német lakossága 1918. november 23-án Késmárkon akként határozott, hogy Magyarország mellett kíván maradni. A határozathoz 70 szepeességi község csatlakozott (*Eppstein* id. m. 85—86. 1.) és a késmárki határozatot december 9-én a felsőmagyarországi egész németység megerősítette (u. ott 86—87. 1.). — A szlovák-magyar tárgyalási kísérletekről v. ö. *Steier* id. m. 579—80. L.

3 *Strasser Emil* munkája szerint (id. m. 44. 1.) Hodzsa nem a csehek, hanem a szlovákok nevében vagy részéről tárgyalt a magyarokkal, egészen addig, amíg Vyx alezredes a magyar kormányt december 3-án Felső-Magyarország kiűritésére nem szólította és a tárgyalás fonalát a szlovákok kezéből ki nem vette: „Hodsa, ... dessen Absicht es war, die Magyarén zu veranlassen, dem slowakischen Nationalaussehuss die Macht zu übergeben und so das slowakische Gebiet von magyarischen Truppén freizukommen. Die Magyarén gingen diese Plan Hodzas nicht ein, sieschlügen ihrerseits eine slowakisch-magyarischen Doppelverwaltung vor, so daes die Verhandlungen in Budapest,

A politikai megszállás azzal vette kezdetét, hogy a megszállott területeken a cseh kormány az impériumot is átvette, Vyx alezredes pedig december 23-án közölte a magyar kormánnyal, hogy „a Keleti Hadsereg parancsnokló tábornoka közölte a Cseh-Szlovák Államtól követelt határokat.“ E szerint Szlovákia határa északon és nyugaton a régi magyar országhatár, délen a Duna folyó lesz az Ipoly beömléséig, Rimaszombattól az Ung torkolatáig haladó légvonal, végül az Ung folyó medre az uzsoki hágóig. A magyar kormány 27-i válaszigjegyzékében azzal tiltakozott a közlés ellen, hogy Franchet d’Espérey már egyszer másképen vonta meg a demarkációs vonalakat a belgrádi egyezményben, mire Vyx ellentmondásba keveredve, azt állította, hogy a belgrádi egyezmény csak a keleti hadsereg frontvonalára vonatkozott. A felsőmagyarországi demarkációs vonal jogszerűsége csak akkor volna a belgrádi egyezményre alapítható, ha Magyarország egész területében a Keleti Hadsereg zónájába utaltatott volna. Miből az is következik, hogy Franchet d’Espérey illetékessége a Balkánról Közép-Európába került át, magához véve mindazokat a területeket, amelyek addig az olasz haderő hatáskörébe tartoztak.

Kramarz miniszterelnök a forradalmi cseh nemzetgyűlésben, amelyben a lakosság egyeteme nem volt képviselve, és a megszállt területek annexióját kimondotta, január 14-én a cseh területi követelések alátámasztása végett francia-cseh szövetséglevelet mutatott be, ami azt a látszatot keltette, hogy Olaszországgal szemben Franciaország mögé állott. Hozzátette, hogy a hatalmak csak Csehország történelmi határait hajlandók elismerni,¹ Masaryk elnök pedig úgy nyilatkozott, hogy az új határok etnográfiai alapon nem lesznek megvonhatók, ami az önrendelkezési jog figyelmen kívül hagyását jelentette.² Benés a kérdést azzal oldotta meg, hogy a párizsi békekonferencián február 5-én kijelentette, hogy Szlovákia Csehországhoz tartozott és bár attól a magyarok elragadták, a lakossága cseh érzelmű maradt és Csehországhoz kíván visszatérni.³

Lloyd George miniszterelnök azt kérdezte tőle, hogy a csehek-

an dessen neben Hodza noch andere slowakische Politiker teilnahmen, ergebnislos blieben.“ — A csehek beállítása szerint tehát itt szlovák-magyar és nem cseh-magyar tárgyalásokról volt szó. A csehek nem nyilatkoztak, de nem vált ismeretessé a csehek és a szlovákok között ebben a kérdésben fennálló viszony sem, pedig alig hihető, hogy Hodza megfelelő felhatalmazás vagy a csehek tudta nélkül folytatott volna Budapesten, a cseh kormány megbízottjaként, politikai tárgyalásokat.

1 „Rekonstruktion des unabhängigen tschechoslowakischen Staates in den historischen Grenzen seiner ehemaligen Länder.“ *Pester Lloyd*, 1919. január 5.

2 „Ich erkenne das Selbstbestimmungsrecht an, aber es sind hierbei den gegebenen Verhältnissen gewisse Grenzen, bedingt durch die Mischung von Völkern, die eine strenge Abgrenzung ausschliessen.“

3 Párizs, 1919. február 5. „M. Benes said that Slovakia had at one time formed part of the Czecho-Slovak State. It had been overrun by the Magvars at the beginning of the Xth Century. The conquerors had attempted without succes to magyarise the country. The population still feit Czech, and wished to belong to their State. There was never any Suggestion of separatism in Slovakia. The same language, the same ideas and the same religion prcvailed.“ *Miller* id. m. XIV. Washington, 1928. 220. 1.

től igényelt területeknek mennyi magyar lakosa van, mire Benes azok számát 350.000 főben adta meg, holott a magyar statisztika 1.222.039, a cseh népszámlálás 800.000 magyart mutatott ki.¹ Hogy a területet könnyebben megkaphassa, kompenzációként a Budapest körül fekvő tót falvakat kínálta fel Magyarországnak, ami a hatalmak előtt azt a látszatot keltette, hogy itt kétoldalú megegyezésre lehet kilátás.¹ ² Látván azt, hogy ez sem fogja biztosítani Felső-Magyarország megszerzését, május 20-án azt az írott javaslatot terjesztette a hatalmak elé, hogy Csehszlovákiát svájci mintára, federatív alapon kívánja megalkotni, sőt a svájci alkotmányt is mintául veszi, hogy a Keleti Svájc megalkotható legyen.³ Ezek után alapította meg a békekonferencia Csehszlovákia déli és keleti határait, amelyek Észak-Magyarországot elszakították és a cseh államba kebelezték.¹⁴

Csehországnak Magyarország rovására való kiterjesztésében a felhasznált összes indokokon kívül még az is megállapítható, hogy Masaryk és Benes az aránytalanul nagy területet és a cseh fajt kisebbséggé tevő idegen fajú lakosságot nem pusztán azért szerezte meg, hogy a cseh államot megerősítsék, még kevésbé azért, hogy a szlovákokat és ruténeket felszabadítsák, ők voltaképpen Ausztria-Magyarország jelentékeny részének átvételét szorgalmazták és mások segítségével — orosz szövetség, szerbek és románok — a nyugati hatalmak jóváhagyása mellett egy új középeurópai hatalmat kívántak felállítani, mely Trieszt, Szaloniki és Galac, az Adriai, Földközi és Fekete tengerek irányában kereste a gazdasági, esetleg politikai

¹ Miller id. m. XIV. New York, 1928. 221. 1.

² U. ott 223. 1. — Ugyanígy kínálta fel Masaryk Smuts tábornoknak egy másik magyar területet 1919. április 7-én: „He would prefer to waive all claims to Magyar territory and withdraw the Czech frontier to the North, so as to leave all ethnologically Magyar territory to Hungary on one condition: that in exchange, Czecho Slovakia should accept a small strip of Hungarian territory, south of the Danube at Pressburg“ (Párizs, 1919. április 9. Smuts tábornok jelentése. U. ott XVI. New York, 1928. 220—21. 1.). — Budapest környékének tót falvairól: „the Slovak communities in the region of Budapest would be abandoned in compensation for the Hungarians absorbed.“ U. ott. Harmadik kompenzációs javaslat. Masaryk: „The Hungarians who loose in Pressburg a commercial centre, receive in exchange a great number of Czech communities of importance, be included in Hungary.“ Times. London, 1919. január 9. Arról nincsenek adatok, hogy Magyarország a cseh állam területéből részesedett volna.

³ Párizs, 1919. május 20. Benes Edvárd levele Clémenceau francia miniszterelnökhöz, a békekonferencia elnökéhez: „It is the intention of the Czecho Slovak Government to create the organisation of the State by accepting as a basis of national rights the principles applied in the Constitution of the Swiss Republic, that is, to make of the Czecho-Slovak Republic a sort of Switzerland, taking into consideration, of course, the special conditions of Bohemia.“ Miller id. m. XIII. New York, 1928. 69—70. 1.

⁴ A cseh-magyar határ megállapítására vonatkozólag v. ö. a vonatkozó irodalmat a függelékben. — Daniélou francia előadó szerint a Pozsony, Léva, Ipolyság, Rimaszombat, Kassa-Ruszinszko vonalat Magyarországnak kívánták adni, de Benes azt megíúsította.

terjeszkedés lehetőségeit. A megígért autonómiákból semmi sem lett.¹

Pozsonynak, amelyet Benes a tótok fővárosának (*Reichshauptstadt der Slowaken*) nevez, ami sohasem volt.¹² megszerzése kezdetben nem szerepelt a cseh követelésekben. A cseh béke delegáció beadványában szlovák,³ Seton-Watson német-magyar városnak monddta,⁴ Masaryk pedig a londoni *Times* 1919. január 9-i számában a magyaroknak „kereskedelmi szempontból“ fontos városért cseh községek ajánlott fel. A cseh béke delegáció szerint „a dunai vonal a csehszlovák köztársaságra nézve kapitális fontosságú kérdés, ebben semmiféle koncessziót nem tehet és arról a magyarokkal még tárgyalásba sem hajlandó bocsátkozni.“⁵ Hozzátette, hogy a csehszlovák állam csakis ennek birtokában tudja teljesíteni azt a kötelezettséget, hogy a szétrombolt monarchia helyén középeurópai jellegű rekonstrukció induljon meg. A hatalmakra látszólag hatott a fenyegetés, mert a csehek valóban megkapták Pozsonyt;⁶ a középeurópai rekonstrukcióból azonban semmi sem lett. Nem mondotta el a cseh béke delegáció azt, hogy a Dunavonalnak az Ipolyig való megszerzésével a cseh állam a Dunamedencében vezető szerephez jut; hogy a nemzetközi Dunán Szerbiával kerül közvetlen összeköttetésbe; és hogy a cseh ipar sokkal jobb esélyekkel készül fel a Duamedence és a Balkán meghódítására, mint azt az osztrák ipar a háború előtt tehetette. Pozsony birtoka tehát ezért volt fontos, mert általa jutott Csehország a partmenti államok közé (*état riverain*), amelyek között a szövetséges hatalmak támogatása mellett vezető szerephez jutott, A Dunavonal megszerzése vonta maga után a Csallóköz elszakítását (*Grosse Schütt*), ahol 101.839 magyar mellett 2.884 német és 543 tót lakos élt, cseh egy sem volt, tehát Csehország etnográfiai alapon

¹ Az autonómiák tárgyalásáról v. ö. *Miller* id. m. XIII New York, 1928. 91—95. l.

² Pester Lloyd. Budapest, 1919. február 7. sz.

³ A párizsi béke delegáció iratai. Les revendications territoriales de la république tchécoslovaque. A valóságban Pozsony és a szlovák környék között nem volt meg a folytonosság. V. ö. *Both* id. m.

⁴ *Seton-Watson R. W.*: Czecho-Slovak claims. The New Europe. London, 1918. április 3. „Pozsony a été pendant des siècles une vilié slovaque. Elle a toujours été considérée comme la capitale de la Slovaquie“ (Memorandum of the Czech Peace Delegation. Part II. Les revendications territoriales de la république tchécoslovaque); *Seton-Watson*: „the town of Pressburg contains a German-Magyar majority — (bút it) is vitally needed by the new State as for its Danubian port and hence as a means of commercial access to the Balkans and the Black Sea.“

⁵ A cseh béke delegáció iratai. II. Les revendications territoriales.

⁶ A szövetséges és társult hatalmaknak 1919. szeptember 2-án az osztrák béke delegációhoz intézett válasz jegyzéke Pozsonyról is megemlékezett. Azt monddta, hogy azt Csehország a tengerrel való összeköttetése érdekében fogja megkapni: „Les Puissances ont été préoccupées de garantir les accès de l'État tchécoslovaque á la mer. Elles ont voulu, en conséquence, que le *grand marché de la Moravie, Presbourg*, eut ses connections avec l'Adriatique assurées par territoire hongrois aussi bien que par territoire autrichien.“ A nyugatmagyarországi cseh szerb korridorból tehát stratégiai útvonal helyett kereskedelmi útvonal lett. A hatalmak nem tudták, nem is törődtek azzal, hogy Morvaország és Pozsony két külön államhoz tartoztak.

nem is szerezhette meg. Mikor a területi követelések jóváhagyása Párizsban nehézségekbe ütközött, Masaryk Smuts tábornoknak azt az ajánlatot tette, hogy kész lemondani a magyaroktól lakott területekről, ha „cserébe“ a Dunavonalat, a Csallóközt, a Pozsonytól Szerbia felé vezető korridort megkaphatja. Benes azzal hiúsította meg az ajánlatot, hogy Smuts nem jól értette Masaryk szavait, mert Csehország valamennyi területet követeli.²

A cseh hékedelegáció eljárását illetőleg Lloyd-George a *Daily Telegraph* angol napilapban olyan nyilatkozatot tett (1938. július), hogy az csak néhány százezer magyart kíván bekebelezni. Mikor kiderült, hogy a kérdéses területen háromszor annyi magyar lakik, Lloyd-George Smuts tábornokot küldte Prágába, hol Masaryk is túlzottaknak jelentette ki békedelegációjának követeléseit. Smuts olyan javaslattal tért vissza, mely középútnak mutatkozott a területi követelések között, Benes azonban Smuts tábornokot dezavualta és azt a merész megállapítást tette, hogy Masarykot az angol megbízott nem értette meg. Benesnek ezek után sikerült a maga követeléseit keresztülvinni. — Smuts tábornok visszavonult és pedig azon a címen, hogy a cseheknek volt a legtöbb érdemük

¹ *Miller* id. m. XIV. New York, 1928. 216—17., 220—21. L. Masaryk a londoni *Times* 1919. január 9-i számában akként nyilatkozott, hogy Magyarország Pozsony ellenében —¹ amely egy évezreden át az övé volt — nagyszámú cseh községet fog kapni. Tekintettel arra, hogy ilyenek nem voltak, csak szlovák fálvokról lehetett szó, de a megtévesztés — a párizsi békekonferencia megnyitása idején — fölülte nagy súllyal esett a latba, mert egyrészt a hatalmakat megtévesztette, másrészt egy idegen állam birtokából egy részt az alatt a cím alatt vett el, hogy kárpótlásul a megrövidített államnak olyan másik területet kínál fel, amely a megrövidített államé volt; felkínálja pedig akként, mintha ez nem a megrövidített, hanem a megrövidítő államé lett volna: „the Hungarians who loose in Pressburg a commercial centre, *recéivé in exchange* a great number of *Czech communities of importance*, be included in Hungary.“ Amennyiben Csehország ilyen községeket a magáéból, tehát Csehország, Morvaország vagy Szilézia területéből kínál fel cserébe, úgy kimutatható, hogy azokat Magyarország nem kapta meg. Smuts tábornok 1919. április 9-én azt jelentette a békekonferenciához intézett emlékiratában, hogy Masaryk hajlandó mérsékelni a csehek területi követeléseit (u. ott XVI. New York, 1928. 220. l.), Benes azonban közbelépett és azzal hiúsította meg Smuts jelentésének elfogadását, hogy Smuts tábornok nem értette meg azt, amit Masaryk neki mondott (u. ott 215—17., 230. l.). — Csonka-Magyarország északi határának, illetőleg a cseh-magyar határvonalnak kialakulásában két egymással párhuzamban haladó, egyidejű hullámvás volt észlelhető. Az egyik a cseh területi követeléseknek a békeszerződés megalkotásáig való növekedése é6 a békeszerződés után azoknak önkéntes leszállítása volt, a másik pedig, amiben ez utóbbi tükrözött: Masaryk és Benes elfogadásának, politikájának és Magyarországgal szemben követett eljárásának különböző volta. A cseh területi követelések növekedésének bizonyítékai elsősorban azok a térképek, melyeket a cseh propaganda még a háború idején forgalomba hozott; az alkudozás egyes részleteit többen elmondották, mint ahogyan ezt *Pályi Ede* is megtette Masarykkal folytatott magántermészetű tárgyalásairól írt tanulmányában. Az egyidejűleg két irányban is mutkozó hullámvásban csak egy volt a bizonyos: a bizonytalanság. Az új cseh állam ezen a bizonytalanságon épült fel és ezért omlott össze akkor, amikor nála erősebbeknek bizonyultak a természeti és történelmi erők, amelyeket abban a feltevésben hagyott figyelmen kívül, hogy azokat mások az ő érdekében és az ő javára fogják megsemmisíteni.

Ausztria-Magyarország tönkretételében. A rombolás jutalmazása volt tehát az az alap, amelyen a cseh politika elhelyezkedett és vállalkozott arra, hogy a megdöntött monarchia romjain új Közép-Európát épít fel. Miután erre képtelen volt, az ígéret be nem váltása 1938-ban derékban törte ketté a cseh állam épületét, mely Benest is maga alá temette.

Feltűnő volt az, hogy az orosz politikai körök, amelyeknek az annexiós kormányok a háború előtt és alatt korlátlan támogatásai; élveztek, a megszállás idején mély hallgatásba merültek. Szaszonov azt mondotta, hogy az orosz kormány valóban kívánta Csehország felszabadítását, de a műveletet a cseh népre kívánta bízni, nem pedig a cseh emigránsokra. Ezért az oroszok a kérdésben minden megnyilatkozástól tartózkodtak. Amikor csapataik 1914 őszén Krakkóig előyomultak, akkor a csehek már Bécsset is magoknak követelték, mert abban a feltevésben voltak, hogy azt az oroszok segítségével megszerezhetik. Masaryk látván azt, hogy az orosz hatalom összeomlása következtében a bekebelezett magyar nyelvterületek alig lesznek megszerezhetőek, azt a javaslatot tette a hatalmaknak, hogy az összes magyar nyelvterületekről, tehát Szlovákia nagy részéről lemond akkor, ha cserébe a nyugatmagyarországi korridort neki adják.¹ Ez azt mutatta, hogy valójában többre értékelte azt a hasznot, amit a cseh nagyipar a Szaloniki felé vezető útvonal agrárországai-ban kap, annál a bizonytalanságnál, aminek az orosz hatalom támogatását nélkülöző rutén terület Magyarország és Lengyelország között kiteve van. Jellemző egyébként, hogy a javaslatot akkor tette meg Smuts tábornoknak, amikor a nyugati hatalmak Oroszország ellen vonultak fel.

A rutének 1918. november 9-én Volosin Ágoston ungvári kanonok vezetése alatt alakítottak Nemzeti Tanácsot (*Narodna Rada*), mely feladatául a szlovák, ukrán és román mozgalmakkal szemben a magyar hazához való hűségét és a magyar állam területi épségének fenntartását hangoztatta. Károlyi kormánya december 21-én kiadott 1918. X. néptörvényével a rutén területet önkormányzattal ruházta fel. Ezzel a mozgalommal szemben a lembergi (keletgalíciai) *Rada* 1918. novemberében az ausztriai (galícia-bukovinai) rutén területek egyesítését mondta ki, majd a lengyelektől hátraszorítva Kievhöz fordult és 1919. januárban onnan mondták ki a lengyel, magyar, orosz és román fennhatóság alatt élő valamennyi ukrán egyesítését, Ukrajna néven egy ukrán birodalom felállítását. Kőrösmezőt valóban birtokba vették a Kárpátokon átjött ukrán légionáriusok, de a csehek új fordulatot adtak az eseményeknek.¹²

¹ Párizs, 1919. április 9. Smuts tábornok jelentése. *Miller* id. m. XVI. New York, 1928. 220—21. 1.

² Az orosz támogatás elvesztésének volt betudható az is, hogy az annexiós kormányok a nekik odaígért területek végleges megszerzése érdekében a teljes önkormányzat megadásától sem idegenkedtek. Ami nyilvánvalóan visszatérést jelentett ahhoz a wilsoni javaslatához, amely Ausztria-Magyarország kérdését autonómiák útján kívánta megoldani és amely az 1918. október 16-i császári manifesztumtól sem állott messze. Benes 1920. május 20-á írásban benyújtott beadványban kínálta fel azt, hogy

Magyarország északkeleti vármegyéit a cseh béke delegáció azon az alapon igényelte, hogy a magyaroktól elnyomott ruténeknek széles autonómiát adhasson (*une province autonome, qui leur garantirait toutes les libertés*). A békekonferencia vonatkozó bizottsága 1919. február 2S-án akként határozott, hogy „a magyarországi ruténekből autonóm államot alkot, cseh-szlovák protektorátus alatt, szabad átjárást biztosítván Magyar-és Lengyelország között”.¹ Csehország ezek után a területet megkapta, de sem az autonómiából, sem a magyar-lengyel szabad közlekedésből semmi sem lett.

Egyelőre nem várt irányból merült fel az akadály akkor, amikor a Párizsban megjelent ukrán delegáció elnöke, Sidorenko, 1919. március 5-i beadványában Ukrajna igényét jelentette be Máramaros, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén, Sáros és Szepes vármegyékre. Indokul az 1919. február 21-i huszti népgyűlést hozta fel, amely az Ukrajnához való csatolást követelte, holott az ungvári néptanács már 1918. november 9-én Magyarország mellett határozott.² 1919. januárban ukrán csapatok keltek át a Kárpáton, mire a csehek Hénnocque francia tábornok vezérlete alatt az egész terület megszállották, nem az *antant* nevében, hanem a cseh kormány részére, mert maga közölte a lakossággal, hogy a terület Csehországhoz tar-

Csehszlovákia svájci alapon fog megalakulni: „I. §. It is the intention of the Czecho-Slovak Government to create the organisation of the State by accepting as a basis of national rights the principles applied in the constitution of the Swiss Republic, a sort of Switzerland taking into consideration, of course, the special conditions of Bohemia.“ *Miller* id. m. XIII. New York, 1928. 69. 1. — [g]⁷ született meg az a szerződés-tervezet, amely a hatalmak jóváhagyását azon az alapon kívánta megszerezni, hogy Észak-Magyarország szlovák és rutén lakossága — tehát nem a terület lakossága — az önrendelkezés jogán egyesült a cseh köztársasággal: „Whereas the *peoples* of Slovakia have decided of their own free will to unite, and have in future, United in a permanent Union for the purpose of forming a *single*, sovereign, independent State under the title of the Czecho-Slovak Republic, and whereas the Ruthenian peoples to the South of the Carpathians have adhered to this union.“ U. ott 70. 1.

1 *Miller* id. m. XVII. New York, 1928. 94. 1.

2 U. ott 161. 1. — Benes 1919. február 5-én már csak annak ellenében ígért autonómiát Ruszinszónak, ha a rutén lakosság kinyilatkoztatja, hogy Magyarország helyett Csehországhoz csatlakozik. Hasonlóképpen járt el Pellé francia tábornok is, aki 1919. április 23-án azt mondta, hogy „a cseh kormány beleegyezése nélkül nem tehet semmit; neki nincsenek francia katonái, az ő parancsnoksága alatt cseh katonák szolgálnak.“ *Kelemen* id. m. 156. 1. — Hénnocque tábornoknak 1919. július 4 én Kassán kiadott manifesztuma: „Azon területek, melyeket megszállottunk, a csehszlovák állam elvitázhatatlan tulajdonát képezik és ezé is maradnak. Minden félreértésnek el kell tűnie. — Megkívánom a feltétlen lojális magaviseletét és engedelmességet fennálló *alkotmányunkkal* szemben. — Ha egyes egyének nem éreznének elég erőt magokban arra, hogy alávéssék magukat az új rendnek, úgy azok részére más út nem marad, mint hogy *országunkat* hagyják el, annyival is inkább, mert ellenséges magatartásuk a legszigorúbb büntetést vonja maga után. — Éljen a cseh-szlovák köztársaság!“ — A rutén terület alkotmánylevelét 1919. november 18-án Hénnocque francia tábornok, Zsatkovios Gergely amerikai állampolgár (pittsburgi ügyvéd) és a csehek mellé állott Volosin kanonok hirdették ki. A részletekről részletesen *Darás* id. m. 100—14. 1. — Ezek után a cseh kormány az 1920-i ki nem hirdetett rutén státútumban önkényesen állapította meg Ruszinszók határait. Közölte *Eppstein* id. m. 666. 1.

tozik.¹ Annak ellenére, hogy az Amerikából érkezett Zsatkovicsnak csak a cseh megszállás idején és védelme alatt, 1919. május 8-án sikerült egy rutén népgyűlésen a Csehországhoz való csatlakozást kimondatni.

A saint-germaini békeszerződés szerint a rutén terület „*une unité autonome a l'intérieur de l'État tchécoslovaque, munie de la plus large autonomie*“, külön tartománygyűléssel, a tartománynak felelős kormányzattal, rutén tisztviselői karral. A tót és cseh területek — *Slovensko* és *ltusinsko* — közötti határt a cseh kormánytól 1920-ban kihirdetett statútum von a meg;¹ ² azt a vonalat, amelyet Benes javasolt a békekonferencián. Miután e vonal 375.000 rutént hagyott Ruszinszónak és 212.000 rutént Szlovenszónak engedett át, a rutének panaszaira 1919. február 20-án amerikai bizottság érkezett Kassára és február 20—22. napjain a helyszínen állapította meg a határvonalat. Utóbb kiderült, hogy a bizottság két amerikai cseh emberből állott, akik a határvonalat Benes kívánságai alapján állapították meg.³

Miután Wilson elnök a ruténeket 1918. október 23-án önálló nemzetnek ismerte el, azoknak Oroszországhoz való csatlakozását pedig lehetetlennek mondotta, mert Ukrajnát akkor már a nagy-orosz kommunisták (moszkoviták) szállották meg, október 26-án, Philadelphiában, Masaryk az amerikai rutének vezetőjét, Zsatkovicsot a maga részére vont a és rávette, hogy a Csehországhoz való csatlakozást követelje — a magyarországi rutének nevében és önrendelkezési joguk alapján, holott azok az egész dologról mit sem tudtak és Zsatkovicsnak semmiféle megbízást vagy meghatalmazást nem adtak. Az amerikai rutének nemzeti tanácsa november 12-én Scrantonban akként határozott, hogy Ruszinszko *federatív alapon* csatlakozik Csehországhoz és pedig a következő területekkel: Abauj, Bereg, Borsod, Gömör, Máramaros, Sáros, Szepes, Ung és Zemplén vármegyék. E követelés alapján természetesen alig lehetett elkerülni a szlovákokkal való ellentétet. Mi több, a szlovákok maguk is terjeszkedni kívántak és olyan vármegyéket is követeltek, amelyekben rutének nagyobb számmal laktak.

Krofta Kamill cseh külügyminiszter 1935-ben azzal igyekezett a cseh birtoklást alátámasztani, hogy az 1918. november 12-én megtartott népszavazás eredményeként a lakosságból 62% a Csehországhoz való csatlakozást kérte, 28% az Ukrajnával való egyesülést, 2% a terület függetlenítését, 1% pedig Magyarországból kívánt maradni.⁴ Arranézve, hogy ez a népszavazás hol és miként folyt le, nincsenek közelebbi adataink; a fenti adatokban nem is láttak mást, mint a cseh birtoklás alátámasztását.

Mindenesetre hozzá kell tennünk, hogy a kérdés tanulmányozása nem választható el az ukrán probléma tanulmányozásától.

¹ Utolsó manifesztum: Eperjesi Lapok, 1919. július 13.

² Pesti Hírlap. Budapest, 19[^]9. július 7.

³ *Eppstein* id. m. 110. 1.

⁴ *Slavonic Review* XIII. London, 1935. 622. 1.

A csehek a háború előtt szoros szövetségben küzdöttek a lengyelek ellen (Kelet-Galiciában) és a magyarok ellen (máramarosi per). 1919 első tíz napján Lemberg valóban az ukránok kezében volt, de mikor január 22-én Kiebben az ukrán úniót proklamálták, akkor Galiciát a lengyelek szállották meg. Ezzel beteljesedett az a kívánság, melyet a leMBERGI ukrán ráda 1918. október 19-én egy egységes Ukrania felállítása iránt kifejezett, de Nagy-Ukránia csakhamar összeomlott. Lembergben már november 1-én kitört a lengyel forradalom, amely az északi lengyel területekről megfelelő alátámasztást nyert. Ugyanez nem állott rendelkezésükre az ukránoknak, mert Ukrajna ekkor már a moszkovita kommunisták birtokában volt. November 21-én Lemberg és vele Galícia keleti része is lengyel kézbe került.

A rutének a lengyel köztársaság, a forrongó Magyarország és az orosz szovjet kezébe kerülve most már ellenállás nélkül kerültek cseh uralom alá. 1919. január 12-én a cseh csapatok bevonultak Ungvárra, hol egyes cseh írók szerint a magyar uralom eredményeként abszolút műveletlenséget találtak (*désinculture la plus absolue* — *Borschah*). Ezt annál kevésbé lehet szó szerint érteni, mert az abszolútnak felsőfoka nincsen; mert a magyar kormányzat sokat áldozott a rutének megmentésére és mert a ruténség viszonyai a húszéves cseh uralom alatt nem javultak.

Foch marsall, aki november 4-e óta valamennyi front fölött rendelkezett, nem azért adta e területet, hová a cseh csapatokat Hénocque francia tábornok vezette, a cseheknek, mert Masaryk Zsatkovicsot maga mellé vonta és mert kormányzóként küldötte Ungvárra. Hanem azért, mert ő a lengyeleket és a cseheket kívánta előretolni Moszkva ellen és a kommunizmus romjain helyre kívánta állítani azt az Oroszországot, amely Franciaországnak szövetségese volt és annak súlyos összegekkel tartozott. Halvány sejtelve nem volt még ekkor arról, hogy a csehek céljai merőben ellenkeztek Franciaország terveivel és hogy a rutén földet azért igyekeztek megszerezni, hogy a szovjet szomszédságába kerülhessenek.

A magyarországi szlovákok — a szlovák nép és nem azok a szlovák politikusok, akik Masaryk és Benes mellé állottak — hamar észrevették azt, hogy az egymást keresztező utak merre vezetnek és a lengyelek útján tiltakozva fordultak a párizsi békekonferenciához. Tiltakozásuk a cseh annexió ellen irányult és csak azért talált süket fülekre, mert a tiltakozást véleményezés végett kiadták — Benesnek. A francia hadügyminisztérium szolgálatában álló cseh emigránsoknak sikerült a francia kormánynak valóban „abszolút” támogatását megszerezniük és kéz alatt magukhoz ragadták a kérdés irányítását. Hlinka és Jehlicska, kiket a lengyelek Párizsba segítettek, hazatérésük után börtönbe kerültek; az a 200.000 dollár, melyet az amerikai szlovákok magyarországi fajtestvéreik számára Magyarországra utaltak át, Szlovákiának a cseh uralom alá hajtásával kapcsolatos költségek fedezésére szolgált; Stefanik tábornok, aki francia szolgálatban hű társa volt Benesnek és Masaryknak és most a várva-várt és elért szlovák autonómia kiépítése végett hazarepült.

Pozsonyban való leszállásakor cseh katonák golyóitól találva pusztult el; Foch marsallnak sejtelve sem volt arról, hogy az ő orosz tervét ugyanerről az oldalról éri telitalálat.¹

A csehek mindenkiben csak eszközt láttak saját céljaik megvalósítására.

Masaryk mesteri módon védte meg a cseh annexió érdekeit. 1936-ban elmondotta, hogy a rutének már 1916-ban biztosították őt, hogy Csehországhoz kívánnak csatlakozni;¹ ² a nyugati hatalmaknak szerződést mutatott fel, melyet vele az amerikai rutének kötöttek;¹ a cseh béke delegáció biztosítékot kínált fel és a ruténeknek a cseh béke delegáció autonómiát ígért, mire a békekonferencia 1919. február 28-án az egész területet Csehországnak adta³ és 1919. május 16-án Zsatkovics kormányzó Ungvárra érkezett.

Bár a háborít előtt az ukránok valóban együtt voltak a csehekkel (máramarosi pör), az orosz megszállás folytán hontalanná lett ukránok szintén delegációt küldöttek Párizsba. Vezetőjük, Sydorenko, már május 3-én Bereg, Máramaros, Sáros, Ugocsa, Ung és Zemplén vármegyék átadását, 9-én a cseh csapatok visszarendelését követelte. A jegyzéket 16-án Benesnak adták ki véleményezés végett és ezzel az ügy végleg elveszett.

Guernier francia előadó 1921. június 7-én azzal indokolta meg e döntést, hogy a csehek vállalták el Nyugat védelmét a Kárpátok vonalán a Kelettel szemben: mennyire indokolt volt tehát e rendelőzés.⁴ A csehek azonban mást mondtak, mert az angoloktól kiadott egyik bizalmas körjegyzékük már 1924-ben elárulta, hogy a rutén földet hídnak tekintik Moszkva felé, hogy annak csapatai nyugat ellen vonulhassanak.⁵

¹ A részletekről Vynnyienko V.: *Vidrodienja naciji*. 111. Kiew—Wien, 1920. 322—328. 1

² *Revue des deux mondes*. XXXI. Párizs, 1938. 601. 1.

³ „It was decided to advocate in principle the formation of an autonomous State to include the Ruthenians of Hungary, which should be under Czecho Slovak protectorate, with guarantee, however, for the freedom of transit across Ruthenian territory between Hungary and Poland.“ U. ott XIV. New York, 1928. 224. L, XVII. New York, 1928. 94. 1. — A részletekről v. ö. *Peska* id. tanulmányát: *Bulletin de droit tchécoslovaque*. III. Prága, 1930. 26. és köv. II, *Eppstein* id. m. 110. 1., *Temperley* id. m. IV. London, 1921. 364. 1.

⁴ „N'était-ce pas logique que l'on demandât aux Tchécoslovaques d'y monter la garde? — l'occupation des Tchécoslovaques ne soit pratiquement qu'une garantie pour la paix de l'Europe Occidentale.“

„M. Benesh considers that the natural sympathy which connects the Slavs of Czechoslovakia with the common policy with France, who showed herself be attracted towards Russia by her political interest. He maintains in Czechoslovakia an élite of more than 30.000 Russians whom he advises not to meddle in politics, they are professors, students and

A végén Zsatkovics kormányzó is kiábrándult a csehekből. Első kiábrándulását 1918. október 21-én élte át, mikor Wilson elutasította kérését a rutén területeknek Oroszországgal való egyesítése iránt. Öt nappal azután engedett a Wilson körül tartózkodó Masaryknak, ki neki autonómiát ígért („si les Ruthènes habitant au sud des Carpathes déclarent vouloir s'unir à la République tchécoslovaque, leur territoire serait constitué État autonome“). Zsatkovics az ajánlatot elfogadta és így jött létre a philadelphiai „szerződés“ (október 26.) után a scrantoni „népszavazás“ (november 12.), melyben az amerikai rutének a fenti megállapodást elfogadták és Csehországhoz csatlakoztak; amint a határozat mondotta: „(que) les Ruthènes habitant au sud des Carpathes unissent, comme État autonome, à la République tchécoslovaque sous la condition qu'à notre État appartiendront les départements subcarpathiques, c'est-à-dire Spis (Szepes), Saris (Sáros), Zemme (Zemplén), Abauj, Gomor (Goemoer), Borsod, Ugocsa, Bereg, Maramaros et Uz“.

Hányos volna ez előadás, ha meg nem állapítanánk, hogy a nevezett vármegyék rutén lakossága már 1918 telén Magyarország mellett foglalt állást és máshová nem kívánt csatlakozni. Ezzel szemben a cseh kormány cseh közigazgatást rendszeresített és az annexió kimondása után a bekebelezést az egész vonalon végrehajtotta. Ilénocque francia tábornok még tovább ment és 1919. augusztus 20-án, Szent István ünnepén, mikor a cseh megszállás alatt minden ünneplés és emlékezés fegyveres beavatkozást vont maga után, kijelentette, hogy Ruszinszko örök időkre Csehországhoz tartozik. A szeptember 10-én megkötött *osztrák* békeszerződés a *magyar* állam területének ezt a részét valóban a *cseh* államnak adta.

Mindez — Tardieu Andrének 1921-ben, a párizsi békeműről megjelent munkája szerint — azért volt szükséges, mert a békekonferencián választani kellett a népszavazás és Csehszlovákia létrejötte között. Franciaországnak a csehekre szüksége volt a németek ellen és Franciaországnak engedve, a hatalmak rászánták magukat arra, hogy a cseheknek bizalmat előlegezzenek és áldozatot hoznak, maguk pedig felelősséget vállalnak azért, hogy a cseh birodalmat a népek örendelkezési joga ellenére alkotják meg.

A csehek ez áldozatot nem úgy értelmezték, hogy annak ellenében a keletről várható támadások ellen áldozatokat hozzanak, hanem hogy francia támogatás mellett Közép-Európa uraivá legyenek. Űgyesen kihasználták azt az aggodalmat, mely az egyes hatalmakat Ausztria-Magyarország eltűnése miatt eltöltötte. Az angolszász hatalmak fellélekzettek és megnyugvást éreztek a miatt, hogy valaki elvállalta és biztosítékot ígért — a *trustée* szó értelmezése Benesnél — aziránt, hogy a megszűnt monarchiát pótolni fogja. Már az 1918-i cseh függetlenségi nyilatkozatban nyomát találjuk ennek, de

middle class people who will be ready when the moment has come to return to Russia to play their part as apostles for an entente with Czechoslovakia and with France.“ (Prague, 25 October 1924. Secret circular of the Czech Foreign Office. Foreign Affairs. VI. London, 1924. 180. 1.)

úgy nyilatkoztak a csehek a háború befejezése után is, hogy ők lesznek az urak Bécs és Budapest fölött.¹

Ehhez a birtokláshoz a cseheknek idegen segítséget és garanciát kellett keresniük, mert a maguk ereje nemcsak ehhez, de más területek megtartásához sem volt elegendő. A garanciát eleinte az ukránokban keresték, akikkel együtt harcoltak a lengyelek és magyarok ellen a háború előtt és alatt. A kommunizmus diadala után Ukrania orosz (moszkovita) uralom alá került, tehát már csak az ukrán emigránsokra lehetett támaszkodni, akik a cseh kormány támogatását élvezték egészen addig, amíg Benes Moszkvával nem szövetkezett. Az orosz hatalomra támaszkodó cseh kormányzat bukása után az ukránok német védelem alá kerültek és Berlin támogatását élvezték.

Ez magában mutatja, hogy az ukrán kérdés egyike volt a legjelentősebbnek. A nagy népfajok találkozási pontján, a német, lengyel és orosz hatalmi politika és terjeszkedés útvonalában fekvő, az ukrán kérdés alkalommal a magyarságnak is sorsdöntő kérdésévé alakulhatott. Optikai csalódás volt tehát az, hogy a magyar közéletben semmi hatást kiváltani, semmi figyelmet magára vonni nem tudott. A valóságban ugyanis 40 millió ukrán sorsa tükrözött a cseh-lengyel ellentétben, mert Lengyelországnak nagy számban voltak ukránjai; az sürgette a lengyel-magyar közös határt, mely a cseh-orosz összeköttetést ukrán földön vágta volna szét; az nyitott teret az orosz terjeszkedésnek a Kárpátokon át a magyar Alföld felé; végül azon az úton át indult el a német hatalom akkor, mikor a nyugati problémák akadályából kikerülve, a harmincas évek elején kelet felé fordult.

2. *A lengyel megszállás.* — A cseh és lengyel ügyeket a békekonferencia egy ideig egymással párhuzamosan tárgyalta, ami azt mutatta, hogy Franciaország egy 30 milliós lengyel birodalom és egy cseh vezetés alatt álló középeurópai konstrukció megalkotásával Németország mögött keresett hátvédet. Ez az összetartozás később már csak egyes viszonylatokban mutatkozott.

Machay rózsahegy-i káplán 1919-ben Párizsba utazva beadványban kérte a békekonferenciától Trencsén, Árva és Szepes vármegyéknek Lengyelországhoz való csatolását. Az 1920. július 28-i párizsi döntés alapján a lengyeleknek mindössze Árva megye északi részét sikerült megkapniuk, pedig a lengyelek 1919. január 10-én Varsóban Galícia, Teschen, Árva és Szepes részére közigazgatási hatóságokat alakítottak.

A Szepesség lakossága 1918. november 4-én megtartott készmárki gyűlésen akként határozott, hogy a magyar állam kebelében

¹ „wir glauben, dass die freien Nationen Mittel- und Osteuropas können leicht föderalisiert werden, wenn es nötig ist. Die tschechoslowakische Nation übernimmt die Verantwortlichkeit in der Reorganisation Mitteleuropas.“ — „Pragur doit devenir et deviendra certainement le centre diplomatique de l'Europe Centrale. Ce fait diminuera de beaucoup l'importance de Vienne et de Budapest. Il nous imposera, d'autre part, le devoir de surpasser ces deux viliés économiquement, et politiquement“. *Ch. Rivet*: Chez les Slaves libérés. Tchecoslovaques. Párizs, 1921. 251. 1.

marad, de a békekonferencia Csehországnak ítélte oda, Lengyelországot pedig a nagykövetek tanácsa 1920. július 28-án a Jurgov-Nedec vonal átengedésével kárpótolta.

A nagykövetek tanácsa a cseh kormánytól 1919. szeptember 10-én aláírt kisebbségi szerződés alapján 27-én a lengyelek és csehek között vitás szepesi és árvái területeken népszavazást rendelt el, de azt mindkét kormány elkerülni törekedett és a határok megalkotását a nagykövetek tanácsára bízták, mely a felkérésnek 1920. július 20-án a lakosság kikapcsolásával tett eleget.

A Nagykövetek Tanácsának ez a határozata nem jelentett kevesebbet annál, mint, hogy a kassa-oderbergi vasút az egész vonalon Csehország birtokába jut. A cseh kormánynak tehát sikerült ugyanakkor, amikor a lengyelek a legnagyobb veszedelemben forogtak, a diadalmas orosz támadás idején, biztosítani azt az útvonalat, mely őket az előnyomuló oroszokkal összekötötte.

Miután a Javorinát (Javorzinát) Magyarország már régebben Galiciának engedte át és azzal együtt Lengyelország birtokába került, a cseh kormány a magyar állam jogián visszakövetelte, az 1920. augusztus 10-i sévresi szerződés pedig a nagykövetek tanácsának július 20-i határozata alapján Csehországnak ítélte oda. Erre a lengyel kormány a sévresi szerződést nem fogadta el, mire a határmegállapító bizottság 1922. szeptember 25-én a cseh és lengyel államok között folytatta meg a területeket. A megosztás a cseh kormány tiltakozása folytán a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elé került (1923. augusztus 18.), mely az ügyet a hágai bíróság elé terjesztette (szeptember 27), ez viszont 1923. december 6-án a sévresi szerződést hagyta jóvá. A Nemzetek Szövetségének Tanácsa 27-én azt javasolta, hogy a Nagykövetek Tanácsa kérjen javaslatot a határmegállapító bizottságtól. Annak vonatkozó határozatát (1924. február 11) a Nemzetek Szövetségének Tanácsa (március 12) és a prága-krakkói jegyzőkönyvben a két érdekelt kormány is elfogadta (május 6), a Nemzetek Szövetségének Tanácsa pedig 1924. szeptember 5-én megerősítette.¹ A lakosság kívánságairól és Magyarországról az egész idő alatt nem történt említés.

Lengyelországnak magyar területen való megjelenése nemcsak azt jelentette, hogy abból magának részt igényel, helyesebben tovább halad azon az úton, amelyen az elmúlt század végén a tátrai tengerszemet megszerezte, hanem azt is, hogy Felső-Magyarországnak osztatlan cseh birtoklása ellen sorompóba lép. Legalábbis ez tűnik ki abból a tényből, hogy amikor 1920-ban a csehek Felső-Magyarországon át, a lengyelek veresége árán, az oroszok megérkezését és Csehországba vonulását várták, a lengyel-magyar határ megteremtése iránt erőteljes mozgalom keletkezett. A mozgalom lényege az volt, hogy a rutén vidék földrajzilag és gazdaságilag, de történelmileg is Magyarországhoz tartozik, a lakosság maga is ezt akarja. Prága felé senki sem vonzódott és onnan semmit sem várt, legfeljebb azt, hogy a cseh kormányzat csak addig ragaszkodik a rutén terü-

¹ V. ö. Temperley II. id. m. IV. London, 1921.

letekhez, amíg azt akár Ukrajnának, akár Moszkvának át nem adhatja. Ez a szándék tűnt ki abból is, hogy a cseh kormány az általa megígért és a békeszerződéstől előírt autonómiát megadni vonakodott. Vonakodásának az volt az oka, hogy a lakosságot önrendelkezési jogának gyakorlásában mindenképen megakadályozni törekedett; annál inkább, mert a lakosság összetételében sem volt egységnek mondható.

Különös fontosságot nyert a cseh-lengyel viszály azért, mert ezen a ponton merült fel első ízben a hatalmak között gyakorlatilag is — Wilson elnök feltételei ugyanis csak általános vonatkozásnak voltak — az, hogy a dunai területeken népszavazásokat tartsanak. A lengyelektől igényelt Árva és Szepes vármegyékben magyar volt 2000, illetőleg 18, 658; német volt 1528, illetőleg 38, 43; szlovák volt 59, 096, illetőleg 97, 077; rutén volt 0, illetőleg 12, 327; egyéb volt 16, 120, illetőleg 5, 629. Azok földjét a lengyelek — saját beállításuk szerint — nem a magyaroktól, tehát nem Magyarországtól vették el, hanem n esetiektől. Viszályuk sem volt e szerint magyar-lengyel viszálynak tekinthető, hanem a Csehszlovákia ellen folytatott küzdelemnek«

3. *Az osztrák megszállás. A nyugatmagyarországi cseh-szerb korridorból lesz Burgenland.*¹ — Masaryknak 1915. április 15-i emlékiratában először szerepel az a követelés, hogy Magyarország nyugati vármegyéit Csehország és Szerbia között osszák meg. Miután e két állam mögött ebben az időben az orosz hatalom állott, a cseh és szerb határok egybecsukódásán az orosz hatalom érdekkörének, a szláv Közép-Európának nyugati erődvonala épült fel. Az orosz hatalom bukása után Benes változatlanul fenntartotta e követelést, amelyet a londoni *Times* 1918. november 6-i számában azzal indokolt, hogy a németeket és magyarokat egymástól kívánja szétválasztani. A cseh békedelegáció a békekonferencián Moson, Sopron, Vas és Zala vármegyék megosztását követelte,^{1 2} mit a szerb delegáció

¹ A részletekről v. ö. *Survey of International Affairs*, 1924. Oxford, 1926. 457—58. 1.

² Benes beadványának kelte: Párizs, 1919. február 5. Követelés és indokolás: A londoni *Times* 1918. november 6-i számában Benes indokolása: „It is of the first importance to maintain in any case communications between the Allies and Bohemia by Trieste and Pressburg by occupying the territory of Hungary where Germans and Magyars touch. In this manner two enemy nations, Magyars and Germans, would be separated, and the conditions of the armistice better applied against both. Hungary would be separated from contact with Germany. The two friendly nations, the Czechs and the Serbs would remain in contact and the Entente would communicate directly with the Czecho slovaks.“ — A cseh békedelegáció emlékirata (Benes) 1919-ben: „Il s'agit de quatre comitats: Moson, Sopron, Vas et Zala. Le voisinage des Tchéco Slovaques avec les Yougoslaves pourrait être réalisé si ce territoire était attribué à la République tchéco slovaque (les comitats Moson et Sopron) et à l'État yougoslave (les comitats Vas et Zala).“ — Les revendications territoriales de la République tchéco slovaque. Les problèmes territoriaux. Párizs, 1919. 23. 1. — *Miller* id. m. XV. New York, 1928. 224—25. 1. — „Si les Magyars sont séparés des Allemands, la base d'un nouveau système politique de l'Europe Centrale est établie. La collaboration et la communication entre les Tchecoslovaques et les Yougoslaves, d'un côté, et les Magyars démembrés de

is támogatott. A csehek azt mondták, hogy csak ennek ellenében vállalhatják azt, hogy tartós és békés politikai alakulásnak alapot adhatnak: *l'épine dorsale d'une nouvelle organisation pacifique et durable*.¹ Miután a csehek a Dunavonal birtokába jutottak, sőt Pozsonynál a Dunát is átlépték, a szerbek pedig a Muraközben és Baranyában a Dunántúlra hatoltak, kézenfekvő a feltevés, hogy a Dunától átfogott egész területet olyannak szánták, amelyet később könnyen birtokba lehetett venni. Ezt engedte sejteni Troubridge angol admirálisnak 1919. március 5-én a csehektől megszállott Pozsonyból kiadott szigorú rendelete („j'ordonne..amellyel Pozsony és Baja között valamennyi dunai hajót a cseheknek ítélte oda.”² Léger francia pánszlávista szerint a 100 kilométer szélességű cseh-szerb korridor a francia vezérkar szempontjából a katonai felvonulást biztosította Németország ellen.³ A javaslatot azonban a konferencián csak a franciák támogatták, mire akként határoztak, hogy miután a cseh delegáció érvelése szerint Magyarország csak 1867-ben vált ki az osztrák államból, Ausztria és Magyarország között az 1867-i határvonal maradjon meg.⁴

Benes a korridor elvesztése után azon fáradozott, hogy az legalább a gyengébb Ausztria birtokába menjen át, melynek köztársasági kormánya a csehországi születésű Benner Károly kancellár vezetése alatt és Tusár cseh követ irányítása mellett a csehektől megszállott német Szudéták helyett Nyugat-Magyarországot követelte. Kenner Habsburg Károlyt a hatalomtól megfosztotta és az osztrák császárságnak véget vetett és Ausztria hivatalos képviselőjeként maga jelentette ki, hogy a monarchia felbomlott. Arról értesülvén, hogy a békekonferencia 1919. június 2-án a régi osztrák-magyar határvonal fenntartása mellett foglalt állást, — amely nem 1867, hanem ezer év óta változatlanul ugyanaz volt, — mint az osztrák béke delegáció elnöke, 16-án már Nyugat-Magyarországot követelte. Azt mondta, hogy a Lajta folyó addig csak adminisztratív határvonal volt, ami nem felelt meg a valóságnak; hogy ha Nyugat-Magyarországot Ausztriától elszakítanák, az ugyanazt jelentené, mintha Franciaországtól Párizs, Londontól Canterbury környékét szakítanák el.⁵ Különös, hogy amíg a szövetséges és

l'autre, est la condition grace á laquelle ces trois nations peuvent devoir l'épine dorsale d'une nouvelle organisation pacifique et durable dans ces regions.“ U. ott. 28. 1. — Benes javaslatát a konferencián egyedül Franciaország támogatta és ennek folytán határozták azt, hogy Magyarország és Ausztria között maradjon meg a régi — történelmi — határ. Miller id. m. XIX., *passim*.

¹ U. ott 28. 1.

² Pester Lloyd. 1919. március 16.

³ Léger L. id m. 328—29. 1.

⁴ Miller id. m. XIX. *passim*. XVIII. 509—11. 1.

⁵ Beilagen zu den stenographischen Protokollen der konstituierenden Nationalversammlung der Republik Oesterreich, 1919. II. kötet. Wien. 1919. 131. 1. — „Le pouvoir public passá d'un commun accord par voie derivative et sans aucune interruption de l'État autrichien tant á l'Autriche Allemande qu'aux États tchecoslovaque, polonais et yougoslaves.“ — „La Leitha par suite de la constitution de la Monarchie, n'était devenue qu'une ligne de demarcation purement administrative.“ — „La creation

társult hatalmaktól átnyújtott feltételek között Nyugat-Magyarország nem szerepelt, a július 20-án átnyújtottakban már benne voltak. Renner tiltakozott ugyan az ellen, hogy az igényelt terület népszavazás útján kapja meg, (augusztus 6), de azt a választ nyerte (szeptember 2), hogy a népszavazás a németeknek szemmel látható többsége folytán nem látszik szükségesnek, mire 10-én a saint-germainei békeszerződést aláírta.

A franciák a helyzetet nem ismervén, kezdettől fogva tanács-talanul állottak az osztrák kérdéssel szemben. A cseh sajtóhírek nyomán méltatlankodva állapították meg, hogy „a magyarok olyan turbulens elemek, amelyek összes szomszédaikkal rossz viszonyban vannak; még az osztrákokkal is, akikkel *Burgenland* miatt veszednek”.¹ Felfogásuk csak akkor változott meg, amikor Ausztria Németországhoz kívánt csatlakozni, magával vivén Nyugat-Magyarországot is, ami a német hatalomnak nagy mértékben való megerősödését jelentette.²

dime frontière politique et douanière — ces régions en pays étrangers, — le projet de paix rétablit une barrière dont le commerce s'était débarrassé depuis l'époque de la découverte de l'Amérique environ . . . Qu'on imagine pour un instant, que la frontière de la France passe de Chantilly par Meaux à Melun, et celle de l'Angleterre par Cantorbéry.” — E valótlansági fokozatokkal szemben forrásszerűen bizonyítható, hogy a Lajta folyó ezer éven át a német, illetőleg osztrák államtól a magyar államot választotta el; és hogy ennél fogva egy Chantillynál elfutó francia és egy Canterburynél elfutó angol határral szemben a valóság az volt, hogy Renner az osztrák állam határvonalának a magyar állam területére való áthelyezését követelte. Közölve: Bericht der deutschösterreichischen Friedensdelegation. I. Wien, 128. és köv. 11. — *Almond-Lutz* id. m. 276. 1. — A nyugatmagyarországi korridor jelentősége a cseh és szerb területi követelések világánál abból állott, hogy a Dunántúl megoszlása folytán a Duna jobb partját Csehország és Szerbia osztották meg egymás között. Miután ez nem sikerült, a két kormány a Duna internacionalizálását kérte a hatalmaktól, hogy a magyar területen maradt Dunán keresztül egymással szabadon közlekedhessenek. A közlekedés nagyrészt fegyverszállításra vonatkozott, amint hogy⁷ a cseh-szerb érdekközösség a német hatalom ellen felkínált, de a valóságban Magyarország ellen irányított fegyveres szövetség volt.

1 *Revue des questions politiques*. LI. Párizs, 1928. 371. 1. Ugyanezt mondotta Foch tábornagy⁷ is: „La Hongrie, c'est l'éternel mécontent.” *Recou'y* id. m. 338. 1. A megállapítások közös eredetre mutatnak.

2 Rennernek június 2-án tett kijelentése szerint Magyarország felé megmaradt a régi határ, tehát Nyugat-Magyarország akkor még nem volt benn az osztrák követelésekben. A franciák értesülése szerint a magyarok a nyugatmagyarországi területen népszavazást követeltek, mire az osztrák béke delegáció (Renner) a hatalmakat arra kérte, hogy ne csonkítsák meg a békeszerződést. *Almond-Lutz* id. m. 333. 1. — Ez Renner szerint a LXXXVIII. §. alapján lett volna eszközölhető, amely Ausztria függetlenségét és területi igényét biztosította. Külön bizottság az osztrák-magyar határ kérdésével nem volt megbízva. Sonnino báró az ötök Tanácsának 1919. május 8-i ülésében és a Tizek Tanácsában 12-én a régi határ mellett foglalt állást (u. ott 413. 1.). Csak ekkor alakítottak külön bizottságot. Benes és Kramarz július 13-án Clémenceauhoz intézett jegyzékben Nyugat-Magyarországot már Csehország számára követelték (u. ott 415—16. 1.) és a béke delegációk értekezlete csak július 19-én, tehát a magyarországi kommunizmus idején alkotta meg a határvonalat (u. ott 418—19. 1.). A bécsi francia misszió augusztus 12-i távirata szerint az osztrákok, csehek és románok az Ausztriának szánt terület birtokbavételére készültek (422—23. 1.). Csehország Pozsonyon át, amely

Mindebből világosan kitűnt, hogy az osztrák — akkor még német-osztrák — béke delegáció Masaryk és Benes irányítása mellett képviselte Ausztriát, amelynek Renner előadása szerint Magyarország csak része volt.

4. *A szerb megszállás.* — Láttuk, hogy Franchet d'Espérey francia tábornoknak, a Keleti Hadsereg főparancsnokának az volt az utasítása, hogy Mackensen hazatérését megnehezítse és hogy ezért kötötte ki az 1918. november 8—13-i belgrádi katonai egyezményben a Pécs—Szabadka—Szeged—Maros vonal katonai megszállását.¹ A szerbek azonban nem törődtek azzal, hogy a megszállás a szövetséges és társult hatalmak nevében történik, hanem „a Villa Giustiban az olasz megbízottaktól az *antant* nevében megkötött fegyverszünettel nem törődve, nyugodtan előnyomultak Magyarország belsőjében”.² A szerb megszállás után november 25-én Újvidéken a szerb lakosság képviselői a balkáni Szerbiához való csatlakozás mellett határoztak, aminek erejét nagymértékben meggyengítette az, hogy a szerbektől megszállott terület 1,853.000 lakosa közül csak 420.000 volt a szerb, tehát a lakosság négyötöd része a határozatban nem vett részt, sőt annak ellene volt.

A szerb béke delegáció elnöke, Vesznics, azon az alapon kérte a békekonferenciától a megszállott területnek Szerbiához való csatlakozását, hogy ő és Putnik vajda ott születtek; hogy a szerbek a magyar uralom alatt Dél-Magyarország kereskedelmében a vezető szerepet magukhoz ragadták; hogy egyházi és iskolai autonómiát élveztek; hogy képviselőik volt a magyar parlamentben; hogy a földek nagy része szerb kézben volt; hogy ott virágzott fel a szerb irodalom; hogy oda menekült a Karagyorgyevics dinasztia, mikor veszedelem fenyegette; hogy ez a terület ugyanaz Szerbiára nézve, mint Ile de France Franciaországnak. Bizonyításként egy 1853-ból származó régi osztrák térképet tett az asztalra, amely az osztrák kormánytól

„Morvaország főpiaca”, kijáratot kap a tengerhez (v. ö. a hatalmak válaszejegyzékét az osztrák béke delegációhoz, u. ott 423—24. l., 1919. szeptember 2-ről). — Szeptember 7.: Tittoni az olasz béke delegáció nevében kérte, hogy Ausztria megszállhassa Nyugat-Magyarországot (u. ott 24—25. l.). — A Nagykövetek Tanácsának 1920. december 15. én kelt határozata szerint a hatalmak fogják átadni Nyugat-Magyarországot Ausztriának, de olyan gyorsan, hogy ők ne legyenek kénytelenek azt igazgatni (velencei precedens alapján, jnert azt III. Napóleon francia császár egy év alatt adta át Itáliának. U. ott 434—35. l.).

¹ Nem érdektelen megjegyeznünk, hogy a belgrádi katonai egyezményben a szövetséges és társult hatalmaktól eszközözlendő és az ő nevében végrehajtott katonai megszállás demarkációs vonalát Misics szerb tábornok a szerb érdekeknek megfelelően, politikai megszállás végrehajtása céljából vonta meg. A Nagybecskerek parancsnokló Risztics Dragutin szerb tábornok 1918. november 17-én proklamációban tudatta a lakossággal, hogy a polgári hatalmat a szerb hatóságoknak adta át: „Ich lege die Gewalt der Verwaltung in die Hände des serbischen Nationalrates.” *Pester Lloyd*, 1918. november 19. Ennek alapján az a kérdés merül fel, hogy Risztics tábornok csapatai antant csapatoknak vági- szerb kormány csapatoknak voltak-e tekintendők?

² *Opoczensky* id. m. 210. l. *Temperley* id. m. I. London, 1920. 352. l. IV. London, 1921. 26. l.

a függetlenségükért küzdő magyarok ellen osztrák császári fegyverekkel felállított szerb tartományt, a *Vojvodinát* ábrázolta.¹

Szerbia delegátusa tehát nem tudott mást felhozni bizonyítékul annál, hogy az osztrák abszolútizmus a magyar állam egyik részéből az osztrák beavatkozás idején osztrák katonai tartományt alakított és abban a szerb lakosságot a magyarság ellen szervezte meg. Mondanunk sem kell azonban, hogy ezt nem azért tette, mintha e tartományt a balkáni Szerbiához kívánta volna csatolni. Az He de Francéra való hivatkozás a földrajzban járatlan franciákat kívánta megnyerni.

Amikor 1918. október 29-én a zágrábi horvát tartománygyűlés a Magyarországtól való elszakadást és az 1868-i horvát-magyar megállapodást kimondotta, magát szuverén testületté nyilvánítva nem vette magához a legfőbb hatalmat, hanem azt egy idegen testületre, a Délszláv Nemzeti Tanácsra ruházta át. Ennek elnöke, Korosec Antal pedig november 9-én Genfben Pasic szerb miniszterelnökkel abban állapodott meg, hogy a Délszláv Nemzeti Tanácsban képviselt területek a balkáni szerb királysággal egyesülnek. Bár ebben a kérdésben a horvát nemzet illetékes arra, hogy véleményt mondjon, meg kell állapítanunk, hogy a szerb jogászok felfogása szerint Jugoszlávia szerb állam, amely a régi Szerbia régi államszerződéseit és nemzetközi statútumait örökölvén, nem is igényelte azt, hogy mint új állam, nemzetközileg elismertessék.^{1 2 3 4 5 6 7 8} Ha pedig így áll a dolog, akkor nem Horvátországnak Szerbiával való egyesülésével, hanem Horvátországnak a szerb államba való beolvadásával számol a jogtudomány, aminthogy Horvátország nem sokkal azután szerb megszállás alá került.

A magyar politikai közvélemény fájdalommal vette tudomá-

¹ *Miller* id. m. XIV. New York, 1928. 142—43. 1. — Vesznie» szerb delegátus azon a címen követelte — mint az *Miller* művéből kitűnik — mert annakidején a Karagyorgyevicsek az Obrenovicsok elől oda menekültek. Bratianu azzal válaszolt, hogy ezen a címen Vesznic a Havasalföldet is követelhetné, mert a Karagyorgyevicsen kívül az Obrenovicsok, sőt Pasic is ott kerestek menekülést. Clémenceau erre népszavazást ajánlott, ettől azonban a szerbek és a románok is idegenkedtek és amikor Tardieu a megosztás alapján megegyezést ajánlott, amit a két fél erre szó nélkül elfogadott, Pichon felhívása folytán senkinek sem volt kifogása e megoldás ellen, mert a kérdést senki sem ismerte, az ellenfelek megnyugodtak, a magyar állam pedig, amely a kérdésben mint birtokos volt érdekelve — a megjelenés jogától megfosztatott. — Bratianu a siker annyira felbátorította, hogy a Tiszántúlról csak annyit volt hajlandó elismerni, hogy ott — magyarok laknak. Hozzátette azonban, hogy a román állam egykor a Tiszáig ért, tehát a Debrecenbe és vidékére beférközött magyarok a Tiszán átkelve fegyveres erőszakkal telepedtek meg a román állam területén. Románia annak ellenére jó szomszédságot kíván fenntartani a magyarokkal; túlteszi magát ezen az erőszakosságon és önként átengedi Magyarországnak a Tisza balpartján elterülő vidékeket. Beszédét ellentmondás nélkül mondta el; a hallgatóság vagy tudatlan emberekből állott, vagy le volt kötelezve Románia katonai segítsége miatt. Magyarország területén ugyanis 1918 előtt a történelem folyamán soha semmiféle román állam nem volt.

² *Jovanovics Stoboda* szerb nemzetközi jogász megállapítása: *Annuaire de l'Association Yougoslave de Droit international*. I. Párizs, 1931.

sül Horvátország elszakadását, de bár nem akart a horvát nemzet ügyeibe avatkozni, határozott állást foglalt olyan esetben, amikor a horvát igények alapján Szerbia a magyar anyaországhoz tartozó területeket igényelt. Így a Dráva és a Mura folyóktól közrefogott Muraköz (ném. *Muhrinsel*, horv. *Prekomurje*) sohasem tartozott Horvátországhoz. Bár azt a horvátok 1848-ban önkényesen megszállták, látván azt, hogy egy 1861-ben tartott népszavazás Magyarország mellett abszolút többséget eredményezett, a területet visszaadták. Az 1918. október 29-i zágrábi határozatban a horvát országgyűlés sem emelt jogot a Muraközre, de nem tette azt sem a páduai fegyverszüneti szerződés, sem pedig a belgrádi katonai egyezmény. Mikor a szerbek azt 1918. november 24—26-án megszállták, a vendlakosság a szerb katonaságot december 26-án kiverte. A párizsi békekonferencián¹ a hatalmak tudomásul vették azt, hogy a határmegállapító bizottság kellő helyszíni vizsgálat után a Muraközt Magyarország birtokában hagyta meg, de szerb és szlovén források szerint a vonatkozó jegyzéket Tardieu André estéről-reggelre önhatómúlág megváltoztatta.² Miután ennek okait és közelebbi körülményeit nem ismerjük, a vonatkozó források alapján azt lehet feltenni, hogy a cseh kormány szorgalmazta a szerb csapatok előnyomulását Pozsony felé, tehát a szerbeknek Muraközben és a magyar anyaország területén való megjelenése és ott a további előnyomulás érdekében megfelelő hídfő kiépítése a nyugatmagyarországi kérdésben mutatkozott cseh érdek volt.

A nemzetközi joggal senki sem törődött, mert pl. a szerbek népszavazás útján veszítették el Klagenfurtot, a Magyarországtól elszakított területektől pedig a népszavazást megtagadták. Népszavazásként tüntették fel a szerbek az 1918. november 24-én megtartott podgoricai népgyűlést, amely Montenegró csatlakozását mondtotta ki; a 25-én megtartott újvidéki népgyűlést, melynek alapján a *Vojvodina* címén Baranyát, a Bácskát és a Bánátot (temesi bánság) kebelezték be, végül a horvát tartománygyűlés október 29-i határozatát. Ezek alapján mondtotta ki december 1-én Sándor régensherceg a felsorolt területeknek Szerbiába való bekebelezését. Az annexiót 1919 március 1-én új alkotmánylevelével szentesítette.

¹ *Miller* id. m. XVII. New York, 1928. 104. 1.

² *Temperley* szerint a szerbek önkényesen és egyoldalúan vonták meg a magyar-szerb határt: „drawn up as it was by the Franco-Serbian command, this (Belgrade) convention took sufficient account of Serbian requirements; and allowed the Serbs to occupy an area in Southern Hungary which went beyond their territorial Claims.“ Id. m. I. London, 1920. 352. 1. — *Temperley* szerint a megszállásnak az volt az oka, hogy a magyar kormány nem fogadta el a páduai fegyverszüneti szerződést: „The Hungarian Government refused to recognise the armistice of 3rd November. The Allies therefore continued their advance into Hungary until the 13th November when a *separate military convention*. asked for by Count Károlyi, was signed at Belgrade.“ U. ott IV. London, 1921. 26. 1. Ezzel ellentétben áll *Hanotaux* leírása, valamint *Opoiensky*: „Die serbischen und französischen Truppen kümmerten sich nicht um den in Villa Giusti von der italienischen Bevollmächtigten sich auch nach Abschluss des Waffenstillstandes ruhig im Innern Ungarns vor.“ Id. m. 210. 1.

A délszláv kérdéssel kapcsolatban két dologra kell még rámutatnunk. Az egyik az, hogy az 1918. november 9-i szerb-horvát egyezményt a délszlávok az olasz terjeszkedés ellenében alakult délszláv frontnak tartották, a másik pedig, hogy a szerbek magok is tudatában voltak annak, hogy magyarországi kedvező viszonyaik után a belgrádi rendezés alá kerülést nehéz lesz felszabadításként feltüntetni.¹

A szerb megszállás a magyar kérdéssel kapcsolatban álló következő területekre vonatkozott: Bosznia és Hercegovina, melyeket a magyar kormány 1915-ben Szent István koronája számára igényelt; Horvát-Szlavonország, mely a horvát nemzet elhatározásaként került Szerbiához; Dalmácia osztrák igazgatás alatt álló magyar függőség, mely Horvátország sorsát követte; Fiume, amelyet a horvátok és olaszok igényeltek; a magyar anyaországból a Mura-köz, Baranya, a Bácska és a Bánát (temesi bánság).*

1 Rendkívül érdekes és értékes ebben a tekintetben *Pribicevics Szvetozár* nyilatkozata, aki optikai csalódásnak nevezte azt, mintha az ausztria-magyarországi szerbek rájárá módjára éltek volna. Azt mondta, hogy elég nagy szabadságot élveztek, nagyobb, mint, 1928-ban a jugoszláv területen. Hogy neki a magyarországi szerb területek elszakításában jelentékeny része volt, az kitűnt abból a táviratból, amelyet 1928. november 23 án intézett hozzá és amelyet ő maga közölt le 1933-ban: „Vi prego di far partire per Belgrado il delegato del Consiglio Nazionale Valeriano Pribicevics poiché e necessario mantenere un accordo perfetto fra Belgrado e Zagabria in occasione del movimento popolare serbo nella Backa, nel Banato, nella Barania e nel Sirmio.“ Comme on le voit, il y avait déjà à ce moment à Belgrade un plan à la réalisation duquel on travaillait fébrilement: si les Croates ne veulent pas l'État unitaire, les Serbes d'Autriche-Hongrie s'uniront d'une façon directe à la Serbie.“ *Pribicevics S.*: La dictature du roi Alexandre. Párizs, 1933. 39. 1. — Talán még ennél is érdekesebb volt az, amit 1928. július 7—(8. éjjelén Pribicevics Sándor szerb királynak mondott: „Le roi m'a dit qu'il fallait tout de même tenir compte du fait que la Serbie avait libéré les Serbes, Croates et Slovènes de l'Autriche-Hongrie. — J'ai répondu au roi Alexandre: C'est une thèse impossible, et surtout il n'y a aucun sens de la poser quand nous parlons entre quatre yeux. — D'abord, vous devez prendre en considération que les Croates avaient en Autriche-Hongrie leur chambre et un gouvernement ayant à sa tête le ban responsable devant cette chambre. Il est vrai, le ban était proposé aux fins de nomination à la Couronne par le Président du Conseil hongrois, mais, d'après la loi fondamentale de 1868 qui régissaient les rapports constitutionnels entre la Hongrie et la Croatie, le ban devait jouir de la confiance de la majorité de la Chambre croate. En outre, la Croatie avait son autonomie complète des quatre départements: affaires intérieures, instruction publique, justice et économie nationale.“ U. ott 45—46. 1.

2 Az újjvidéki népgyűlés határozata szerint — a népgyűlést a szerb megszállás után szerb katonai fedezet alatt szerbek tartották — Szerbiához olyan terület került, melynek lakossága a következőképpen oszlott meg: 420.026 szerb, 751-462 magyar, 634.656 német, 356.407 román; tehát 420.026 szerbvel szemben 1,853.000 nem szerb lakos. Az önrendelkezési jog gyakorlásának tehát előfeltétele is hiányzott. — A megszállott vidék nagyságát a *szerbiai* követelés szabta meg: „a line which would follow substantially the line proposed in the *Serbian* mémoire.“ *Miller* id. m. XVII. New York, 1928. 95. 1. — Baranya megszállását a hatalmak ugyanilyen alapon engedélyezték. U. ott 104. 1. — A Muraköz és a vendvidék nem volt benne Szerbia követeléseiben. A területet a délszláv béke delegáció egyik tagjának, Zsolger Iván jogtudósak visszaemlékezése szerint a békekonferencia hatalmai azért adták Szerbiának, mert a vonatkozó jegyzőkönyvet *André Tardieu* estéról reggelre megváltoztatta. — *Mikola Sándor*

5. Az olasz megszállás. — Steed angol publicista szerint, akiknek londoni lakásán a korfui paktumot megfogalmazták, az olaszok Fiúmét a délszlávoknak szánták. Bár az 1918. április 8-i római kongresszus területi kérdésekkel nem foglalkozott, egyidejűleg tárgyalások folytak az olaszok és a szerbek között, amelyek a következő megállapodást eredményezték: Itáliáé lesz Gorizia (Görz) és Isztria, a protektorátus Albánia fölött, Fiume és Zara városok pedig garantált szabad városok lesznek,¹ tehát Jugoszlávia birtokába mennek át. Mikor a horvát (az olasz források szerint: szerb) csapatok Fiúmét október 29-én megszállták, a város másnap egyakarattal az Olaszországhoz való csatlakozás mellett foglalt állást. Az olaszok e határozatot népszavazás útján megnyilatkozott önmeghatározási jognak tekintették² és jogukat erre alapították. Miután Fiúmét a

(A vendség múltja és jelene. Budapest, é. n.) című munkájában ezeket írja: „1918. december 26-án Muraszombatban megjelent egy délszláv csapat és a vend vidéket „az antant nevében“ megszállotta. Ezt a kis sereget a vendek 1919. január 2-án kiverték (muraszombati csata). Jugoszlávia erre kijelentette, hogy a vend vidékre nem tart igényt és a Mura folyó lesz az országhatár. „A legfőbb tanács és a Territoriális kommisszió“ — írta Zsolger Iván, a jugoszláv béke delegáció tagja, — „1919. május 12-én tartott ülésükön a vend vidékre vonatkozó kívánságaimat a *limine* visszautasította (Slovenski Narod, 1921. június 2.). Ugyanakkor azonban, az antanttal szövetségben volt kis államok napról-napra újabb és újabb deputációkat menesztettek Párizsba és folyton újabb és újabb területeket kívántak magoknak Magyarország testéből.“ Dr. Zsolger Ivánnak, a párizsi békekonferencia jugoszláv delegátusának egyik nyomtatásban is megjelent iratából pedig megtudtuk, hogy „a vend vidék sohasem került volna jugoszláv fennhatóság alá, ha a francia delegátusok és expertusok állandóan a jugoszlávok kezére nem jártak volna“, amely műveleteikért „sokszor igen heves konfliktusba keveredtek más nagyhatalmak képviselőivel“ (Zsolger Iván: Slovenski Narod, 1921. június 2.). *A jugoszláv kormány a békekonferenciára kiküldött hivatalos delegátusa tehát maga írásban bizonyítja, hogy a vendséget a Legfőbb Tanács Magyarországnak ítélte, azonban Turdieu ezt a határozatot önhatalmúlag megváltoztatta és úgy fogalmazta meg, hogy a vendség Jugoszláviához csatoltassék.*” Ezek után a jugoszláv csapatok 1919. augusztus 12-én a vend vidéket nagyobb katonai erőkkel birtokba vették, nehogy a magyar csapatok őket megelőzzék. (Mikolu id. m. 16—18. 1.) A határmegállapító bizottság 1921. szeptember 19—20. járt a vend vidéken, amelyet a jugoszlávok nagy katonai erőkkel szállottak meg. A nép azonban olyan tüntetést rendezett Magyarország mellett, hogy az angol delegátus könnyezett, a szerb delegátus pedig felelőssé tette a hatóságokat azért, mert két év alatt sem tudták a lakosságot elhallgattatni. Cree angol ezredes jelentésében irgalmat kért az önmeghatározási jogban hívó és érzelmeinek szabad uat engedő lakosságnak, de nem tudta meggátolni annak bebörtönzését és tervszerű kipusztítását (u. ott 18—22. 1., a határmegállapító bizottságnak 1921. november 14. én Varasdon meghozott határozata u. ott 24—25. 1.). A Nemzetek Szövetsége a területet a javaslat ellenére 1922-ben Szerbiának adta. A részletekről v. ö. *01 ay* id. m. 28—38. 1.

1 Fiume nem szerepelt az 1915. április 26-i londoni szerződésben. Trumbics Ante 1916. december 18-i manifesztumában azt mondta, hogy Fiume a horvátoké lesz és jogcímül azt hozta fel, hogy Fiúmét Magyarország az 1868-i horvát-magyar kiegyezési okmány meghamisításával szerezte meg. A vádat Supilo közölte Seton-Watsonnal, ez Trumbicscsal, aki dalmáciai osztrák állampolgár volt és aki a kérdéssel addig nem foglalkozott.

2 II Patto di Roma című munka (105. 1.) nyomán közölte *Paresce G.* id. m. 44—45. 1.

páduai fegyverszüneti szerződés kivette az olasz megszállás alól, az olasz csapatok távoltartották magukat, holott mint stratégiai pontot megszállhatták volna. Ebben az esetben azonban összeütközésbe kerültek volna Franciaországgal, melynek kormánya már november elején azt jelentette be Kómában, hogy Fiúmét Franchet d'Espérev tábornok csapatai fogják megszállni, amint hogy azok már '29-e óta ott is voltak, ha ugyan a horvát megszállást utólagosan így értelmezzük,¹ mert azt Párizsból egy szerb zászlóaljjal kívánták helyettesíteni.² A zavar folytán Fiúmében három párt keletkezett: a szerbek Franchet d'Espérey szerb csapatait kívánták előretolni, az olaszok az *antant* nevében jelentek meg, a lakosság Itália védelméhez folyamodott. A zavar folytán 1919. június 6-án a kikötőben valóságos csata dűlt az olaszok és a franciák között, melyben mindkét részről többen estek. A terjedelmes kötetre való akták ismertetése helyett csupán azt jegyezzük meg, hogy Wilson elnök a békekonferencia idején tüntetően a francia-szláv érdekek oldalára állott, a franciák Fiúméből kivonultak, de Szerbiával szövetségre léptek, az olaszok pedig a konferenciáról eltávoztak. Orlando miniszterelnök Wilson ellenében Fiume lakosságának megszavaztatását kérte, mert a magyar uralom Fiume olaszságát megvédte a horvát térfoglalás ellenében, az 1919. április 14-én fel-

1 Fiume sorsa egyike a legérdekesebb kérdéseknek. *Fiderzoni Luigi* olasz képviselő 1914. márciusban az olasz kamarában azt a kérdést intézte a kormányhoz, hogyan kíván gondoskodni a fiumei olaszokról — a horvátok ellenében, — mert Fiume olaszágát 1867 óta Magyarország mentette meg a pusztulástól. A várost ugyanis szláv tenger vette körül. Magának a városnak is voltak horvát lakosai, ezek száma pedig annyira megnövekedett, hogy Tisza István 1914-ben horvát iskoláról kívánt gondoskodni. San Giuliano márkai külügyminiszter maga is Fiúméba készült, mert Abbáziában Berchtold gróf közös külügyminiszterrel találkozott, de a fiumei találkozásról március 30-án lemondott. Az olasz sajtóban merült fel elsőzben Fiume követelése és miután a háború kitörése óta nemcsak Ausztria, de Magyarország is hadbavonult Szerbia és Montenegró ellen, — az olasz és a két szerb királyi ház közeli rokonságban állott egymással — a sajtó egyre hangosabban követelte Fiúmét; annak ellenére, hogy Olaszország a kettős monarchiával szövetségben állott (így Mussolini Benito: *Popolo d'Italia*. 1915. január 29.), Sonnino báró ennek ellenére sem vette fel Fiúmét az olasz követelések közé, mert az oroszok a galíciai harctéren jelentékeny sikert arattak (1915. március 22., Przemysl eleste) és mert két nappal Przemysl eleste után Szaszonov külügyminiszter tüntetőleg érdeklődött Carlotinál az olasz területi követelések után. Világos volt, hogy az olaszok Moszkvával kerültek szembe. Fiume zászlója nem is szerepelt a quartói ünnepélyen, ahonnan a háború mozgalma 1915. május 5-én megindult. Miután Fiúmét a londoni paktum sem említette, a korfui paktumban sem fordul elő, mert a szlávokra való tekintettel mindenütt elhagyták a vonatkozó követelést. 1918. október 23-án a horvátok elsőkül jelentek meg Fiúmében, ahol horvát honvédek állomásoztak és nyomban hozzájuk csatlakoztak. Egy átvonuló magyar csapat azonban a horvátokat lefegyverezte és a városnak mindaddig nyugalmat biztosított, amíg október 29-én délután horvát katonaság nem vonult be. A katonák a kormányzóság épületét birtokba vették, a rajta levő magyar zászlót letépték, Jekelfalussy kormányzót pedig távozásra bírták. Ezzel a szlávok törekvése, mely évek óta egyenes vonalban haladt előre, diadalt aratott.

2 A párizsi *Revue des deux mondes* folyóirat (XXX: Fiume. L Adriatique et les rapports franco-italiens, 1921. január 15-i szám) közlése nyomán *Paesce* id. m. 57. 1.

állított Wilson-vonal azonban Fiumét Szerbiának adta. Wilson erre kijelentette, hogy ő az 1915. április 26-i londoni paktumot nem fogja elismerni (április 20), mire Orlandó Fiumét követelve hazautazott. Mikor május 9-én az olasz delegáció visszatért, hogy a londoni paktumból megmentse azt, ami megmenthető, Tardieu május 30-án azt javasolta, hogy Fiume a Nemzetek Szövetségének védelme alatt szabad állammá alakuljon. A szerbek erre azt kívánták, hogy ebben az esetben Szerbia ugyanabba a kiváltságos helyzetbe kerüljön, mint amilyenbe Danzig szabad államban Lengyelország került, ezt a francia-szerb álláspontnak kedvező javaslatot azonban a hatalmak elutasították és Fiumét az 1920. november 12-i szerb-olasz szerződés szabad államnak ismerte el.¹

Szerb-olasz viszonylatban a területek szétosztásában erős eltolódások történtek. Miután ugyanis a Szerbiának és Romániának egyidejűleg odaígért Bánátot (temesi bánóság) meg kellett, osztani a két ország között, Szerbia pedig e miatt a Bánát (temesi bánóság) keleti nagyobbik felének elvesztésével megrövidült, Dalmáciát nyerte kárpótlásul — a többi magyar területek, és pedig a Bácska a konferencia 1919. február 28-i határozatával,² déli Baranya pedig a március 3-i határozattal⁸ minden fennakadás nélkül Szerbia bir-

1 Az 1915-i londoni paktum és az az 1918. áprilisi szerb-olasz *Patto di Iloma* körül folyt küzdelemmel egész irodalom foglalkozik.

2 Miller id. m. XVII. New York, 1928. 95. 1.

3 U. ott. — A további megosztásokról u. ott VII. 1113. 1., IX. 369—74. 1., Bakir id. m. III. New York, 1928. 265., 267—68., 281—96. 1. Temperley id. m. IV. London, 1921. 287—337. 1., Kellor id. m. I. New York, 1925. 236—45. 1. — „Nell'elaborazione del trattato del Trianon, l'Italia chiese ed ottenne che l'Ungheria rinunciasse in modo esplicito a Fiume, in considerazione della speciale situazione giuridica di *Corpus Separatum* di cui godeva fin dal tempo dello Statuto di Maria Teresa del 1779. — Accolto in linea generale il principio del Consiglio supremo il Delegato americano Polk sosteneva che la rinuncia dei diritti dell'Ungheria su Fiume dovesse esser fatta a favore delle principali potenze alleate ed associate e della Jugoslavia. — Dato che in tal modo si veniva già, in seno al trattato del Trianon a riconoscere un speciale diritto della Jugoslavia su Fiume, Scialoia si oppose chiedendo che anche per Fiume si seguisse la procedura usuale adottata negli altri trattati, ossia che la rinuncia venisse fatta a favore delle grandi potenze alleate ed associate. Data l'opposizione recisa del delegato americano, interprete ed esecutore degli ordini di Wilson, Scialoia propose che si adottasse la seguente formula generica: „L'Ungheria rinuncia ad ogni diritto su Fiume e i suoi territori adiacenti, appartenenti alVantico regno di Ungheria e compresi nei confini che saranno stabiliti in seguito.“ — Tale soluzione essendo stata accettata, si doveva decidere circa la procedura da seguire per decidere la sorte della città. Il delegato americano sosteneva che le decisioni dovevano esser prese dalle grandi potenze d'intesa con l'Italia e la Jugoslavia. In altre parole mentre l'Italia, per tutte le altre questioni, aveva rivestito il rango di grande potenza, per questa specifica di Fiume doveva accomunarsi ad una piccola potenza ed accogliere la decisione che le sarebbe stata imposta. — Scialoia si oppose nettamente ad accogliere tale dizione, e la discussione che ne risultò fu vivacissima, il delegato Polk insistendo nella difesa accanita di un punto di vista che non possiamo che definire: jugoslavo. — Però le argomentazioni di Scialoia trionfarono e fu adottata la seguente formula: „L'Ungheria s'impegna a riconoscere le stipulazioni contenute relativamente a questi territori, in specie per quanto concerne la cittadinanza degli abitanti nei trattati destinati a completare il presente assetto.“ — Gli sforzi di Scialoia così! riuscirono ad inserire nel Trattato del Trianon un articolo che poteva

tokába kerültek, — bár Dalmáciát a londoni paktum Itáliának ígérte oda. Mivel azonban ennekfolytán az olaszok rövidültek meg, Fiume nem lett Szerbiáé, sőt Isztriát és — az amerikai delegáció javaslatára — Dél-Tirol német részét is Itáliának juttatták. Itt tehát nagyarányú területcserékkel állunk szemben.¹

avere, per la sua elasticità, sviluppi ulteriori, o „costituiva anche potenzialmente una soluzione della questione di Fiume non contraria agli interessi italiani, il giorno in cui nuove insormontabili difficoltà ci avessero costretti ad insistere per l'applicazione del Patto di Londra, o non si fossero adottate quelle ulteriori stipulazioni per Fiume, cui si riferisce il Trattato del Trianon.“ — Scialoja stesso poi ricordando, al Senato il 20 luglio 1921 la sua opera per la formulazione dell'articolo 53 del Trattato del Trianon, così esprimeva chiaramente il fine che egli aveva presente nel voler approvata la dizione da lui sostenuta: „Ora voliamo italiani, siete giuristi, bene intendete che quando il proprietario rinuncia a ciò che è sua proprietà, senza cederlo ad altri, la cosa rimane senza proprietario, e quando il rinunziante è uno Stato ed il territorio rinunciato ha già un'organizzazione autonoma, come aveva il *Corpus Separatum*, questa organizzazione autonoma, diventa sovrana, sicché Fiume diventava lo Stato fiumano, ed il voto del Consiglio fiumano di annessione all'Italia poteva avere tutta la sua efficacia giuridica.“ — *Paresce* id. m. 119—20. 1.

1 A fiumei olaszok a horvát megszállás estéjén, 1918. október 29-én kezdtek szervezkedni és a *Horvát Nemzeti Tanácsal* szemben, amely a várost Zágráb nevében birtokba vette, *Fiumei Olasz Nemzeti Tanácsot* (Consiglio Nazionale Italiano di Fiume) alakítottak. Október 30-án a két nemzeti tanács már ellenségként állott szemben egymással és az olasz tanács az Itáliához való csatlakozást proklamálta. Olaszország ebben az esetben már nem Horvátországgal, hanem Szerbiával állott szemben. Raineri admirális vezérlete alatt november 4-én olasz flotta futott be és levétette a kormányzósg épületéről a horvát lobogót, 19-én megszüntek a magyar iskolák, 10-én küldöttség kérte a Velencébe érkezett olasz királyt, hogy az október 30-i „népszavazás“ alapján vegye birtokba Fiumét, amelyet röviddel azután olasz csapatok szállottak meg. Miután angol, francia és amerikai hajók is érkeztek és a franciák a szerbek (és a dél-szlávok) mögé állottak, az ellentét, még jobban kiélesedett. Ez bírta rá Zanella Richárdot arra, hogy Fiume autonómiája mellett bontson zászlót. A békekonferencia Fiumét Jugoszláviának adta (1919. április 14.), mire Orlando 29-én hivatalosan bejelentette igényét a város birtokára. Beszédében a fiumei lakosság önkormányzati jogára hivatkozott („Per Fiume ci appelliamo al principio della autodeterminazione dei popoli“), amit Fiume képviselője már október 18-án bejelentett a magyar parlamentben: Itália fenntartotta

„questa domanda, che corrisponde al diritto dell'autodeterminazione dei popoli.“ (*Marescotti Aldrovandi* id. m. 223—24. 1.). Wilson válaszában azzal védekezett, hogy Fiume a németekkel szövetséges Ausztria-Magyarország birtokában (Fiume nem tartozott Ausztria-Magyarországhoz) a németek eszköze volt: ezután Romániának, Magyarországnak és Csehszlovákiának lesz a kikötője Jugoszlávián keresztül. „Magyarország csak azért tűrte a fiumei autonómiát, hogy az olaszokat szembeállítsa a szláv lakossággal.“ Itt Sonnino báró közbeszólt: „L'autonomia è cosa antica“ (u. ott 227. 1.). Április 22-én az olasz delegáció a távozás mellett határozott. Wilson a londoni paktum elejtése fejében a monarchia olasz lakosságának felszabadítását kínálta fel, de Itália ragaszkodott követeléseire. Nem érdekelten megjegyeznünk azt, hogy a május 10-i becslés szerint (Sonnino) Lengyelország 300.000 németet, Románia 280.000 magyar lakost kapott (u. ott 321. 1.). Tardieu május 28-án Fiumének önálló állammá való alakítását javasolta (u. ott 430. és 433. 1.):

Tardieu javaslata:

„Creazione di uno Stato indipendente sotto la sovranità della Lega delle Na-

Lloyd-George összegezése:

„Lo Stato di Fiume sarà posto sotto la Società delle Nazioni, e consista in

6. *A román megszállás.* — A szövetséges hatalmak felfogása szerint az 1916. augusztus 17-i bukaresti titkos szerződést, amely Kelet-Magyarország területét Debrecen és Szeged vonaláig Romániának adta oda, Romániának 1918. május 7-én a központi hatalmakkal megkötött külön békeszerződése hatálytalanította. Bratianu, a román békedelegáció elnöke, azzal érvelt, hogy a román kormány az 1918-i békeszerződést csak pihenőnek tartotta, hogy a harcot újból felvehesse,¹ bár a román kormány a békeszerződés megkötése után az egymással szembenálló háborús felek mindegyikével zavar-talanul fenntartotta összeköttetéseit.² A román kormány Havasalföld elvesztése után a moldvai Jassyban rendezkedett be, ahol Bratianu Jonel kormányát Marghiloman Sándor konzervatív kormánya váltotta fel és ahol az új miniszterelnöknek még 1918. november 1-én is az volt a véleménye, hogy Ausztria-Magyarország megmarad, mert „a horvátok a monarchia legjobb katonái, az erdélyi románok pedig a monarchiában kívánnak megmaradni”.³

a partiré da Volosca, la linea suggerita dai delegati americani, fino a nord-ovest di San Pietro; al nord, da questo punto fino al Monte Nevoso; all'est, la linea richiesta nel promemoria italiano. — Il detto Stato comprenderá Veglia. — Governo di una Commissions di cinque membri nominati dalla Società delle Nazioni (due Italiani, un Fiumano, un Jugoslavo, uno di un'altra Potenza). — Autonomia municipale assicurata al *Corpus separatum* di Fiume, in conformità alla costituzione che data da Maria Teresa. — Fiume porto libero. Nipote servizio militare. Niente altre imposte, all'infuori delle imposte locali. — Plebiscito fra 15 anni.“

1 Bratianu tehát a román politikában a folytonosságot képviselte: „la politique fixée par Jean Bratianu avec des hommes d'état français Clémenceau, Poincaré, Briand et Barthou a conduit à la réalisation de l'unité nationale roumaine cadre des frontières actuelles du pays.“ Le Temps. Párizs, 1936. szeptember 4. Bratianu felfogása szerint az 1918. május 7-i bukaresti békeszerződés csak fegyverszünet volt: „Un arrêt de la lutte qui devrait commencer. — Les négociations de paix ne furent entreprises qu'à fin de gagner du temps et de ne pas séparer le Roi de son armée. La paix n'était qu'un moyen d'attendre les événements. Ni légalement, ni pratiquement, ni moralement nous ne fumes un seul moment en paix réelle avec l'ennemi. Moralement, le Roi, ainsi que son armée et son peuple, n'avait cessé d'attendre avec impatience le moment de leur entrée en action. Les représentants militaires et civils des Alliés à Jassy continuaient leur coopération en vue de ce moment.“ La Roumanie devant le Congrès de la Paix. Mémoire présentée à la Conférence dans la séance du 1-er Février 1919. Résumé de l'exposé oral fait par le premier délégué de la Roumaine.

2 *Temperley* id. m. I. London, 1920. 171. 1.

3 *Marghiloman* id. m. IV. Bukarest, 1927. 101. 1. — „Les Croates sont les plus fidèles soldats de la Monarchie, idem les Roumains de la Transylvanie veulent rester

zioni ron la frontiera seguente: all'ovest,

uno Stato abbastanza grande, come indicato nelle conversazioni di ieri sera. Lo Stato sara amministrato come segue: due rappresentanti nominati dall'Italia, uno nominato dallo Stato di Fiume, uno nominato dagli Jugoslavi, e uno nominato dalle altre grandi Potenze. — Dopo quindici anni sara tenuto un plebiscito, e la popolazione deciderá se vogliono restare indipendenti, divenire Italiani, o divenire Croati. — L'accordo sarebbe qualcosa dissimile a quello per la Sarre, e la Società delle Nazioni apportera una protezione militare d'ordine generale. — Tutta la Dalmazia sara lasciata agli Jugoslavi.“

dans

le Le Temps. Párizs, 1936. szeptember 4. Bratianu békeszerződés csak fegyverszünet volt: „Un arrêt de la lutte qui devrait commencer. — Les négociations de paix ne furent entreprises qu'à fin de gagner du temps et de ne pas séparer le Roi de son armée. La paix n'était qu'un moyen d'attendre les événements. Ni légalement, ni pratiquement, ni moralement nous ne fumes un seul moment en paix réelle avec l'ennemi. Moralement, le Roi, ainsi que son armée et son peuple, n'avait cessé d'attendre avec impatience le moment de leur entrée en action. Les représentants militaires et civils des Alliés à Jassy continuaient leur coopération en vue de ce moment.“ La Roumanie devant le Congrès de la Paix. Mémoire présentée à la Conférence dans la séance du 1-er Février 1919. Résumé de l'exposé oral fait par le premier délégué de la Roumaine.

Bratianu azonban nem akarta magára venni a felelősséget a különbéke megszegése miatt és azt a franciákra hárította át, akik abban az időben Mackensen haderejének leszerelésén fáradoztak. Szerinte Sainte Aulaire gróf francia követ volt az, aki Jassyban, a francia követségen, november 5-én. megtartott bizalmas értekezleten Romániát új harcra hívta fel és ezért Erdély birtokát helyezte kilátásba.¹ Ez ellentétben állott a különbéke szerződésén kívül a fegyverszüneti szerződéssel is, amely a hadműveleteket befejezte, de nem volt ellentétben Fochnak azzal a törekvésével, hogy a fegyverszünetet megkötni nem akaró Németország haderejét feloszlassa.² Ezen az árnyalati, de nem lényegtelen különbségen át lépett be a francia követ, kinek követelésére Ferdinánd király a vezérkar főnökét, Presan tábornokot, utasította, hogy Lafont francia katonai attaséval a hadműveletek megkezdése iránt érintkezésbe lépjen.³ Már október végén megérkezett Párizsból Antoneseu Viktor román követ, aki Szalonikin át repülőgépen fontos közleményeket és egy chiffret hozott magával,⁴ ami lehetővé tette azt, hogy Bratianuék Marghiloman miniszterelnök megkerülésével Párizsszal közvetlen kapcsolatba léphessenek. így jött létre az a megállapodás is, hogy a kormányt a kellő pillanatban Coanda tábornok fogja átvenni.⁵

Másnap, november 6-án, megérkezett a magyar kormány rendeleté Mackensen hadseregének lefegyverzése iránt, ami bombaként érte a tábornagyot, mert a hábatámadás veszélyét vetette fel. Mikor visszavonulásának fedezésére a román kormánytól biztosítékot követelt, 9-én Marghiloman azzal nyugtatta meg, hogy „miután a román kormánynak Erdély elfoglalása nincsen szándékában, visszavonulása idején hátvédének biztonságát illetőleg semmiféle aggodalomra nem lehet oka”.⁶ November 10-én azonban Marghiloman helyét Coanda tábornok foglalta el, Berthelot francia tábornok, a francia hadügyminisztérium eszköze,⁷ Viddinnél átkelt a Dunán, Coanda pedig 11-én, Sainte Aulaire sürgetésére, elrendelte az általános mozgósítást. Mackensen körül volt véve.

A bukott Marghiloman a mozgósításra és Berthelot kiáltványára megjegyezte, hogy semmi lelkesedés nincsen, a katonák vo-

à la Monarchie.“ *Marghiloman* A.: Note politique. IV. Bukarest, 1927. 100. 1. Maniu Gyula volt az egyetlen, aki Bukarestben tett esküjéhez híven el akart szakadni Magyarországtól. Egy cseh tiszt kíséretében utazott Erdélybe, ahol a megegyezésről tárgyaló Jászi Oszkárnak ő vetette oda, hogy megegyezés helyett el akar szakadni: „à s'unir à n'importe quel prix au Royaume de Roumaine.“ *Moroianu* id. m. 231.,

1 *Marghiloman* id. m. IV. Bukarest, 1927. 110. 1.

2 Sainte Aulaire: „Nous chercherons à saisir les Allemands n'importe où et probablement les faire capituler en Olténie.“ U. ott 112. 1.

3 Bratianu beszéde a párizsi békekonferencián, 1919. július 1

4 „en uniforme française survola les lignes ennemies dans un avion français pour porter un message à notre grande alliée.“ *Le Temps*. Párizs, 1936. szeptember 4 szám.

5 *Bujac* francia ezredes közlése: *Revue des Balkans*. Párizs, 1931. 55. 1.

6 *Marghiloman* id. m. IV. Bukarest, 1927. 124. 1.

7 „the immediate agent of the French Ministry of War favoured the Rumanians.“ *Baker* id. m. III. New York, 1923. 29—30., 244. 1.

nakodnak bevonulni (*aucun enthousiasme — abstention absolue*), de Coanda helyét a hadműveletek megkezdése után Bratianu foglalta el, aki a fegyverszüneti szerződés ellenére megkezdte a hadműveleteket, november 18-án pedig arról értesítette a magyarországi román nemzeti pártot, hogy a román csapatok Erdélyt meg fogják szállani.

Itt két esettel állunk szemben: a fegyverszüneti szerződés megsértésével és Maniu akciójával.

A Páduában, 1918. november 3-án, Ausztria-Magyarországgal, tehát Magyarországgal is megkötött fegyverszüneti szerződést sem Magyarország, sem a vele szembenálló fél, tehát Románia sem bontotta fel. Magyarország azt nem sértette meg azáltal, hogy Románia területére tört, sőt a magyar csapatok a fegyverszüneti szerződés megkötése után el is hagyták Romániát. Bratianu azonban Románia haderejét Erdély politikai megszállására, tehát meghódítására indította és ennél fogva megsértette a fenti szerződést. Mentségül az ezzel járó felelősséget Franciaországra hárította.¹

A román kérdés tehát nem ott dőlt el, ahol Károlyi Mihály gróf kormánya gondolta: a román vezetőkkel való tárgyaláson, hanem Romániában.

Mackensen marsall november 9-én biztosítékot nyert hadseregének visszavonulása iránt,^{1 2} de a hivatalba lépő Coanda 10-én Jassyból újabbakat követelt — Versailles egyenes kívánsága szerint. Coanda nem szívesen tette meg a lépést, de másnap, 11-én, Sainte Aulaire francia követ kívánságára már a mozgósítást is el kellett rendelnie, a bukaresti békeszerződés ellenére.³ Ugyanakkor Berthelot átkelt a Dunán, Bratianu pedig 18-án közölte a magyarországi román nemzeti párttal, hogy Románia csapatai megszállják Erdélyt.

¹ Antonescu Viktor párizsi útjáról már megemlékeztünk. Bratianu 1919. július 1-én a következőképpen nyilatkozott a felelősség kérdéséről: „le Gouvernement français fit connaitre au Roi de Roumanie que la situation militaire dans les Balkans rendrait bientôt possible une coopération nouvelle de l'armée roumaine, et qu'il était nécessaire que celle-ci fut prête. Sans délai, le Roi chargea l'ancien Chef de l'État-Major de l'armée roumaine, le Général Prezan, d'étudier avec le représentant militaire de la France à Jassy, Général Lafont, la possibilité d'une reprise des opérations militaires. La Roumanie se présentait donc à la Conférence de la Paix une alliée et dévouée des Puissances de l'Entente.“ *Marghiloman* id. m. — Antonescu követ útjáról Bujac francia ezredes a következőket írta: „portant des renseignements et, mieux encore, un chiffre facilitant aux animateurs du Réveil la correspondance par radio à l'insu du ministre germanophile de Marghiloman. — De la sorte fut préparé l'avènement du ministère Coanda qui devait prendre la direction des affaires, au moment voulu. — La Roumanie plaçait sa confiance en nous. C'est pourquoi le général Berthelot n'hésita pas à intervenir, recourant aux procédés les plus simples, les plus expéditifs“ (Colonel *Bujac*: *Revue des Balkans*. Párizs, 1921. 55. 1.

² „Mackensen avait demandé des sûretés. Le gouvernement a donné l'assurance que n'ayant nulle intention d'occuper la Transylvanie, il n'avait aucune inquiétude à concevoir sur la sûreté du flanc de sa retraite.“ *Marghiloman* id. m. IV. Bukarest, 1927. 124. 1.

³ U. ott 129. 1.

A páduai fegyverszüneti szerződés engedélyezett is katonai megszállásokat, de Bratianu nyilvánvalóan nem ilyenre gondolt. A belgrádi katonai egyezmény is csak katonai megszállást engedélyezett, de viszont megjelölte annak határait. Ez a demarkációs vonal azonban nem azt jelentette, hogy a Marosig terjedő vonalat Románia, hanem azt, hogy a szövetséges és társult hatalmak fogják megszállani. A valóságban Berthelot nem szövetséges, hanem román csapatokat vezetett Erdélybe. Maga is tudta, hogy ez félreértésre és zavarokra fog okot adni — itt a „jeu“ eredete, — de neki utasításai voltak és ez tette lehetővé, hogy Bratianu a felelősséget Franciaországra hárítsa át. *Tardieu André* maga mondotta el később, hogy Románia Berthelot „rendeletére“ lépett ismét a háborúba, melyből Románia már kikapcsolódott.

Maniu 1919. január 25-én arról értesítette Ameil francia kapitányt, hogy a magyarországi románok már 1918. október 12-i nagyváradi titkos értekezletükön az elszakadás mellett döntöttek, ezen az alapon jött létre 27-én a Román Nemzeti Tanács, amely november 9-én a magyar kormánytól 26 vármegye impériumának átadását követelte, a romániai csapatoktól megszállt vidékeken nyomban átvette az impériumot, a december 1-éü Gyulafehérvárott tartott uépgyűlés pedig forma szerint is kimondotta a Romániához való csatlakozást. Miután e határozatot az örendelkezési jog megnyilvánulásának tekintik, a békekonferencia különös érdeklődést mutatott annak összetétele iránt. A románoktól kibocsátott meghívók azonban csak románokhoz voltak intézve, mert ellenkező esetben a magyar impérium alatt a gyűlés nem lett volna megtartható; a népgyűlés tehát a magyarországi románoknak a magyar kormány engedélyével és a magyar kormánytól adott különvonatok felhasználásával megtartott népgyűlése volt. A határozathoz ¹ ² az erdélyi szászok 1919.

¹ „La Roumanie replit la lutte, quinze jours avant la fin, sous les ordres du general Berthelot.“ *Turdieu A.*: La question roumaines. Gringoire. Párizs, 1938. január 14. sz.

² Maniu Gyulát 1918 őszén cseh tiszt kísérte a frontról Erdélybe, hogy a románok elszakadási mozgalmát diadalra vigye és ezzel a cseheknek nagy szolgálatot tegyen. Maniu 1930. október 10-én a román szenátusban nyíltan megvallotta, hogy budapesti egyetemi hallgató korában, 1893-ban esküt tett a román hadügyminisztériumban, hogy magyar állampolgársága ellenére Magyarország ellen, Románia szolgálatába áll: „Uraim, engedjék meg nekem“, — mondotta —, „hogy felolvassak önöknek egy kis iratot, melyet néhány héttel ezelőtt hozott hozzám egy barátom, és amelyikből kitűnik, hogy mi volt és mi az én bálványom. Ez az irat ezelőtt 37 évvel kelt, 1893-ban, amikor még budapesti egyetemi hallgató voltam és Gajátkezűleg írtam a bukaresti hadügyminisztérium épületében. Ez egy nyilatkozat, mely a következőket tartalmazza: „Esküszöm az Istenre, lelkiismeretemre és becsületemre, hogy az életemet a román ügy diadalra vite-lére áldozom és hogy aktív részt veszek az általunk előkészítendő forradalomban. Maniu Gyula.“ Dreptatea. Bukarest, 1930. október 11. sz. — Maniu az eskütétel után magyar ügyvéd volt és országgyűlési képviselő. Ezek után érthető, hogy Jászi Oszkár miniszternek a románok vezetőivel Aradon megtartott értekezlete a sikertelenséget már előre magában hordozta. Maniu mindvégig kitartott 1893-i esküje mellett; neki volt a legtöbb része abban, hogy Erdély Romániához csatlakozott. — A gyulafehérvári határozatot közölte a *Magyar Kisebbség*. XVII. Lúgos, 1938. 538—61. 1.

január 9-én, a bánáti (temesi bánsági) svábok augusztus 10-én csatlakoztak.

Presan tábornok november 29-én már a belgrádi egyezménytől megjelölt vonal átlépésére nyert felhatalmazást, december 4-én pedig már a Szatmár-Nagyvárad-Békéscsaba vonalig való előnyomulásra kért engedélyt, mire Berthelot tábornok közölte, hogy Kolozsvárt „addig is, amíg francia csapatokat küldhetek oda, parancsomra román csapatok fogják megszállani.“ A december 25-én végrehajtott megszállás Vyx alezredes kijelentése szerint a fegyverszüneti szerződés alapján történt.

1919. január 1-én a román hivatalos lap (*Monitorul Oficial*) közölte az annexiót (*Legea de Unirea*).

Bratianu 1919. január 31-i emlékiratát február 1-én azzal terjesztette elő a békekonferencián, hogy a Tiszáig terjedő egész területet Románia részére követelte,¹ mert állítása szerint Románia minden írott kötelezettségei ellenére kezdettől saját szövetségeseinek ellenségeivel, a szövetséges és társult hatalmakkal tartott, az igényelt egész területet pedig már a cári Oroszország is odaigérte Romániának;² ott különben is 55% román és csak 23% magyar lakik.³ Orlando olasz miniszterelnök kérdésére azt válaszolta, hogy számokban kifejezve 2.5 millió románnal szemben mintegy 1 millió magyar található,⁴ de tekintettel arra, hogy a hivatalos magyar statisztika adatai hamisak, ez utóbbi szám is minden valószínűség szerint kisebb lesz. Számítása szerint 2,900.000 lehet a románok száma, 070.000 a magyaroké, ami viszont már 73 :15% arányt mutatott, ez is csak úgy keletkezvén, hogy a Trajanustól megalkotott Románia területére a Tiszán keresztül az elmúlt századokban magyarok törtek be, akik ott olyan nagy várost tudtak — a románok türelme folytán — alapítani, mint Debrecen, amely városról azonban ő hajlandó a magyarok javára lemondani. Az 1910-i magyar hivatalos statisztika szerint a Romániának jutott területen 5,236.305, az 1921-i román népszámlálás szerint 5,242.024 lakos volt, tehát a magyar és a román hivatalos statisztikai adatok között még árnyalati különbséget is nehéz volna megállapítani. A románok számát a magyar statisztika 2,819.405, a román 2,824.677 főben állapította meg, a magyarokét a román statisztika 1,660.448, a magyar pedig 1,663.576 főben. A magyar statisztikai adatok helyességét e szerint a románok maguk ismerték el, ezen az alapon azonban Bratianunak nehezebb lett volna tárgyalnia. Hogy adatainak helyességét a békekonferencia hatalmai tudatosan vagy tudatlanságból nem vizsgálták meg, az a forrásokból nem derül ki.

Az amerikai delegációnak a kérdéstről az volt a véleménye, hogy Erdélyben népszavazás útján kellene meggyőződni a lakosság

¹ Miller XIV. New York, 1928. 148—53. L

² U. ott 162—63. 1.

³ U. ott 168—69. 1.

⁴ Bratianu szerint Erdélyben csak a tisztviselők voltak magyarok: „chiefly officials and soldiers, a dominating éláss living amidst of the Rumanian population.“

kívánságairól.¹ Ettől azonban Bratianu maga is visszarettent és látván azt, hogy emlékiratát és előadását boncolni fogják, a hatalmakat befejezett tények elé kívánta állítani. Ekkor tette közzé az 1916. augusztus 17-i bukaresti titkos egyezményt is, melyben a szövetségesek Erdélyt Romániának ajánlották fel.² Mikor február 17-én Románia jövődő határaitól tárgyaltak, Tardieu francia delegátus, akit Bratianunak sikerült a román követelések mellé állítani, azzal a bejelentéssel vetett véget a vitának, hogy a román csapatok már megkezdték az előnyomulást az új határok felé. Ez volt az első eset, hogy a hatalmak Románia ellen foglaltak állást.³ Bratianu azzal igyekezett igazolni az előnyomulást, hogy magyar támadásról küldetett magának jelentést, a támadás nyomai azonban seholsem voltak megállapíthatók.⁴

Lloyd-George azt a kérdést intézte Bratianuhoz, hogy vajjon Erdély nemzetgyűlése kinyilvánította-e azt az akaratát, hogy Erdélyt Romániához csatolják és hogy a nemzetgyűlés erre vonatkozólag állított-e feltételeket? Amire Bratianu azt felelte, hogy a román képviselők 1918. december 1-én Gyulafchervárott nemzetgyűléssé alakultak, amelyhez a szászok is csatlakoztak, azonban a magyarok vonakodtak hasonló módon eljárni.⁵ Lloyd-George ezután a magyar kisebbség jövő sorsa iránt érdeklődött, mire Bratianu azt válaszolta, hogy a románok Erdélyt fegyverrel foglalták vissza és akaratukat maguk fogják a román államba bekebelezett magyar kisebbségre rákényszeríteni.⁶ Lloyd-George az 1916-i egyezmény közzétételétől sem riadt vissza és azt kérdezte, hogy Erdélyt milyen csa-

¹ U. ott II. New York, 1928. 77—78. 1.

² *Le Temps*. Párizs, 1919. február 2.

³ *Miller* id. m. XVII. New York, 1928. 14. 1.

⁴ U. ott III. New York, 1928. 367. 1. — Párizs, 1919. január 18. Bliss amerikai tábornok jelentése.

⁵ U. ott XIV. New York, 1928. 172. 1.: „enquired whether the National Assembly formed in Transylvania (!) had demanded the return to Iľumania and whether they had laid down any conditions.“ A brit miniszterelnök tehát abban a hitben volt, hogy Erdély külön országgyűléssel bírt és hogy ez az országgyűlés kívánta Erdélynek Romániához való „visszacsatolását“. Bratianu válaszában kénytelen volt beismerni, hogy ezt az erdélyi „országgyűlést“ csak a románok alkották, tehát nem vallotta be, hogy az román népgyűlés volt: „in Transylvania the Rumanian representatives formed themselves into a National Assembly, which the representatives of the Saxon population joined: but the Hungarian population refused to do so.“ U. ott 172. 1. — A románoknak tehát nem sikerült, a régi Erdély nemzeteit összehozni, aminthogy erre azok meghívást nem is kaptak.

⁶ „Rumania had fought in order to impose her national will on the Hungarian minority in Transylvania.“ U. ott 176. 1. — Ez azt jelentette, hogy a román kormány a népszavazást nem is tartotta szükségesnek, sőt a megszállásnak parlamenti jóváhagyását is mellőzhetőnek vélte: „Bratianu said he could not quite follow the question put by the Prime Minister of England. Rumania had fought in order to impose her national will on the Hungarian minority in Transylvania — the question of principle had been decided by the war, these territories must be restored (!) to Rumania. Now he is unable to hold elections for a regular provincial assembly and demanded the military occupation of the whole territory claimed by Rumania by Rumanian troops.“ U. ott 176. 1.

patok tartják megszállva,¹ mire Bratianu kitért a válasz elől, mert ha e csapatok az *antant* csapatai voltak, úgy azokkal az *antant* rendelkezett, román kormánycsapatok viszont politikai megszállást nem eszközölhettek. Lloyd-George azon kérdésére, hogy a „visszaszatolást” kimondó gyűlések szabály szerint egybehívott gyűlések voltak-e, Bratianu nyíltan szembehelyezkedett az angol miniszterelnökkel. Azt mondta neki, hogy gondolatmenetében nem tudja követni őt, Románia ugyanis azért vett részt a háborúban, hogy akarátát a magyarokra kényszerítse, azt a kérdést pedig, amit Lloyd George felhozott, véleménye szerint a háború már eldöntötte: „azokat a területeket vissza kell téríteni Romániának”. Szavai nem tüntek ellentmondást: az 1916-ban tett ígéretet be kellett váltani. Másnap — 1919. február 1-én — már egyenesen azért sürgette a megszállást, hogy a kérdéses területek Románia birtokába kerülhessenek.¹²

Tardieu Andrének, a békekonferencia egyik vezető emberének a román követelésekbe való bekapcsolódása döntő fontosságúnak bizonyult; már az első lépés — az 1916-i beavatkozás szerződésének közzététele — fordulatot adott az eseményeknek.

A hatalmak zavarba jöttek, mert be kellett váltaniok az általuk vállalt kötelezettségeket. Bratianu nyeregben érezte magát és 1919. február 8-án a békekonferencia elnökét, Clémenceau francia miniszterelnököt egyenesen felszólította arra, hogy Erdélyt román csapatokkal szállhassa meg és összeköttetést hozhasson létre Románia és Franciaország között.³

A békekonferencia az 1916-i egyezmény közzététele után bizottságot küldött ki a kérdés tanulmányozására, melyben Tardieu is helyet kapott,⁴ ki utólag magának igényelte az érdemet, hogy Románia kívánságai teljesültek.⁵

Mivel a román csapatok a székely hadosztály ellenállása folytán nem tudtak átkelni a Királyhágón, Tardieu olyan semleges zóna felállítását javasolta, melynek területe a Királyhágótól nyugatra, tehát a románoktól még meg nem szállott területen feküdt.⁶ Amikor a február 18-án benyújtott francia javaslatot 26-án elfogadták, a román csapatok már meg is kezdték az előnyomulást. Balfour lord angol külügyi államtitkár kérdésére Tardieu beismerte, hogy javaslatát a románokkal egyetértve tette meg,⁷ de Balfour lordnak

¹ U. ott 175. 1.

² U. ott 176—77. 1. Így jelent meg az 1916-i szerződés a *Temps* 1919. február 3-i számában (Bratianu és Tardieu akciója).

³ „Establishing communication as quick and close as possible between France and Rumania.” *Miller* id. m. V. New York, 1928. 246. 1.

⁴ U. ott XIV. New York, 1928. 184. 1.

⁵ *Tardieu A.*: La paix. Párizs, 1921.

⁶ Franchet d'Espérev tábornok február 14-én jelentette a román csapatok előnyomulását, Tardieu pedig 18-án javasolta, hogy a magyar és román csapatok közt semleges zónát létesítsenek. U. ott XV. 507. 1. és XVII. 14. 1.

⁷ U. ott XV. 507—8. 1.

arra a további kérdésére, hogy a megszállás a fegyverszüneti szerződés értelmében katonai jellegű megszállás lesz-e, hallgatott.¹

Franchet d'Espérey tábornok, aki előtt a párizsi tárgyalások nem voltak ismereteseek, február 17-én feltűnő hírként közölte a román csapatok megmozdulását és azt, hogy azok a demarkációs vonalon túl kezdenek hadműveleteket. Vezérkari főnöke, Charpy tábornok, február 25-én kelt jelentésében már a fegyverszüneti szerződés megszegését állapította meg, de másnap a Bratianu-Tardieu javaslat Párizsban keresztülment és Berthelot tábornok március 7-én arról értesítette Presan román tábornokot, hogy a román előnyomulás előtt szabad az út.²

1 U. ott 508—9. 1. Mindössze annyit mondott, hogy a kérdéses területek igazgatása a fegyverszüneti szerződésnek megfelelően fog történni: „the administration of the territories continuing to be carried out in accordance with the conditions fixed by the Armistice.“ U. ott 508—9. 1. Erre a hatalmak megnyugodtak, mert feltételezték, hogy nem politikai, hanem katonai megszállással állnak szemben.

2 A vonatkozó rendelkezést Bliss amerikai tábornok teljes mértékben igazságtalannak (*absolutely unjust*) mondotta. U. ott XVII. New York, 1918. 261. 1. V. ö. u. ott XVI. 495. 1. Bliss előterjesztését közölte *Baker Wilsonról* írt műve III. kötetében.

Bliss tábornok fontos jelentését eredeti szövegében iktadjuk ide:

Párizs, 1919. március 27. Bliss Tasker amerikai tábornok Wilson elnökhöz: „Memorandum. — 1. The armistice with Hungary, signed on November 13th by General Franchet d'Espérey and Count Károlyi, fixed the line of demarcation between the Hungarian and Rumanian troops as the river Szamos Bistritz, river Maros. General Charpy, Chief of Staff of General Franchet d'Espérey, reported on February 25, 1919, that the Hungarians carried out all the conditions of the armistice, but that the Rumanians had not, as, without informing General Franchet d'Espérey, they had crossed the demarcation line and had commenced an advance which on that date had reached the line Máramaros-Sziget Csúcsa. General Charpy expressed the opinion that the Rumanians should remain on their present line. — 2. On February 26, 1919, the Supreme Council approved a recommendation of the Military Representatives for the establishment of a neutral zone about 50 kilometres of width, the Western or Hungarian limit of which is the line Vásáros-Namcny-Szeged, that is the treaty line of 1916, and the Eastern or Rumanian limit, the line Szatmár-Németi-Arad. The creation of this zone permitted a further advance of the Rumanian forces of about 70 kilometers and imposed a corresponding retirement of the Hungarian forces. — 3. The Neutral Zone approved by the Supreme Council is open to the objections: a) That the entire zone lie within the limits of territory that is ethnically Hungarian; b) that through sanctioning a further and extended advance of the Rumanians beyond the demarcation line of the armistice, it subjects the Associated Powers to a charge of breach of faith; c) that it has been interpreted by the Hungarians as a recognition by the Supreme Council, of the treaty of 1916. — A more equitable neutral zone would have been one whose median line corresponded with the line of ethnic cleavage, that is the line Szatmár Németi-Arad, or the eastern limit of the zone established by the Supreme Council. Such a zone would be made up of about equal parts of Hungarian and Rumanian ethnic territory, and would not raise the question of the Treaty of 1916. — 5. On March 22, 1919, General Franchet d'Espérey telegraphed that when on March 19th he notified the Hungarian Government of the decision of the Supreme Council, that Government resigned, declaring itself unable either to receive the decision or prescribe measure, for its execution. The Károlyi Government has been replaced by a government of Bolshevik tendencies which is reported to be seeking an alliance with the Bolshevik Government of Russia. — 6. The question now confronting the United States is one of fundamental

Bliss tábornok jelentéséből sok minden következett.

Mindenekelőtt kiderült belőle az, hogy az amerikaiak meggyőződése szerint Magyarország a fegyverszüneti szerződésnek minden feltételét pontosan teljesítette, míg a románok Franchet d'Espérey tábornok megkérdezése nélkül átlépték a demarkációs vonalat, tehát a fegyverszüneti szerződést megsértették. Kiderül a semleges zóna felállítása febr. 27-én akként, hogy az magyar területeket adott a románoknak, akik a fegyverszüneti szerződést megsértették, már pedig e miatt hitszegéssel vádolhatják a szövetséges hatalmakat. Kifogásolták a semleges zóna engedélyét az amerikaiak azért is, mert az az Amerikától alá nem írt és el nem ismert 1916-i bukaresti titkos szerződés alapján történt. Mikor ezt a magyar kormánnyal közölték, az a jegyzék végrehajtását megtagadta és bolsevik kormánynak engedte át helyét, amely Moszkvára kívánt támaszkodni. Ha ebbe a háborúba belekeveredünk, az hosszú lesz és annak min-

far-reaching importance. If we join the other Associated Powers in attempting the coercion by armed force of Hungary aided by Russia, we shall be committing ourselves to a war of enormous magnitude, and of indefinite duration; one which will have to be financed entirely by us; and one in which, because of the war-weariness of the peoples of our allies, we may find ourselves standing alone. — 7. The present conditions in Hungary are the direct result of the action of the Supreme Council on February 26, 1919. That act, therefore, was politically unwise. It cannot be justified morally before the people of the United States. — 8. It is believed that the United States should decline categorically to participate in armed intervention in this theatre through the contribution of men or money or supplies. It is believed also that if the United States is to continue to act with Associated Powers in the determination of territorial and economic questions relating to the former Austro-Hungarian Empire, it insists upon the immediate reversal of the action of the Supreme Council of February 26, 1919; upon the issuance of orders to the Commanding General of the Army of the Orient and all other representatives of the Associated Powers in the countries bordering on Hungary, that no action will be taken by them with respect to the Hungarian people or territory that is not clearly within the scope of the terms of the armistice concluded with Hungary; and that meanwhile every effort be made by the Supreme Council to reopen communication with the Hungarian people and to assure them that it is the purpose of the Associated Powers to conclude a peace with Hungary on a basis of the declarations of President Wilson contained in his address of January 8, 1918, and subsequent addresses.“
— II. *Memorandum*: ...9. March 19th. On this day the official note establishing the Neutral Zone (as approved by the Council of Ten on February 26) was delivered to Károlyi's Government in Budapest and that government fell and was succeeded by a so-called Bolsheviki Government. What is the connection between these two dates?... 12. There is reason to believe that General Franchet d'Espérey and his officers on the spot do not favor the plan of military intervention. His chief-of staff, on February 25th, opposed the proposed Neutral Zone. It is said that General Franchet d'Espérey made a report opposing intervention. On the other hand, General Berthelot has been in Rumania as the immediate agent of the French Ministry of War. He has favored the Rumanians, and the French Government appears to be guided by his advice. — ... 14. It looks as though it was determined to break off the general armistice with the Austro-Hungarian States. The United States is being dragged into a resumption of the war through the fact that all negotiations or dealings with the enemy are in the hands of the French...“ Kelt 1919. március 28 án. A részletekről v. ö. *Baker* S.: Woodrow Wilson and the World Settlement. III kötet. New York, 1927. 238—45. 1.

den terhét Amerika fogja viselni, mert szövetségesei kimerültek. *Amerikának tehát oda kell hatnia, hogy a Legfőbb Tanács február 27-i határozatát visszavonja és hogy a már megkötött fegyverszüneti szerződés alapján Magyarország népevel méltányos békét kössenek, Wilsonnak 1918. január 8-án bejelentett feltételei alapján.*

Sajnos — mondotta, — nem így néz ki a dolog, hanem akként, hogy Amerikát belevitték az Ausztria-Magyarországgal megkötött fegyverszüneti szerződés megszegésébe és a hadműveletek újrafelvételebe, mert az ellenséggel való minden tárgyalás a franciák kezében van, a Romániának kedvező Berthelot francia tábornok pedig a francia hadügyminisztérium ügynöke.

A sikert egyébként Bratianu Berthelot francia tábornokon kívül Tardieu Andrének köszönhette, amit egyébként maga Tardieu is megmondott. Bratianut öreg barátjának nevezte,¹ akivel már 1914. márciusban Bukarestben megismerkedett. Akkor is együtt harcoltak Magyarország ellen; amint Károly román király akkor megjegyezte: az orosz érdekében és megbízásából.

Amikor Foch tábornagy február 25-én a francia-román javaslatot előterjesztette, a Tízek Tanácsában előadta, hogy az orosz bolsevizmus ellen indul. Napóleoni tervvel fordult az orosz forradalom ellen, amelynek romjain a Franciaországgal egykor szövetséges orosz monarchiát akarta visszaállítani. A francia vezérkar lengyel, cseh, román és görög szövetségeseiből Varsótól a Krím félszigetig terjedő frontvonalat állított fel és a román-magyar semleges zónára is azért volt szükség, hogy a románok nyugodtan előuyomulhassanak az oroszok ellen. Március 17-én Foch marsall még azt tervezte, hogy a francia érdekerület keleti határain — Lengyelország és Románia keleti határvonalán — erős lengyel-román szövetség alakul; és hogy ez a szövetség nemcsak gát (*barrière*) lesz, amely a francia hatalom érdekkörét fedezi, hanem frontvonal is, amelyről Ukrajna ellen támadás indul meg. Elgondolása szerint a román csapatokat Galicián át kellene keletre szállítani, tehát az 1915-i gorlicei áttörés fordított tervére gondolt. Bukarestben azonban egyébre gondoltak. A románok nem akartak a napóleoni sereg sorsára jutni és amikor Vyx alezredes március 19-én Károlyi Mihály grófnak a magyar határookra vonatkozó jegyzéket átnyújtotta, ez utóbbi pedig 21-én helyét a Moszkvával kapcsolatban álló kommunistáknak adta át, a románok Moszkva helyett, amerre őket pusztulás fenyegette volna, Budapest felé indultak, amerre a kommunizmus erőszakosságai ellen védekező lakosság a román csapatokban megmentőket látott. Bratianu hazája érdekében oly gyorsan határozott, hogy Berthelot már 25-én Odessza feladását jelentette, Foch egész frontvonala összeomlott, a nyugat felé siető románokat pedig csak az osztrák határon tudta megállítani az antant 11. ultimá-

¹ „Quand mon vieil ami, Jean Bratiano, arriva à Paris, il me fallut quinze jours d'effort pour lui faire restituer sa qualité (d'allié). La Petite Entente put ensuite se former et devenir élément essentiel de la politique française.“ *Tardiu A.*: La question roumaine. Gringoire. Párizs, 1938. január 14. sz.

tuma. Voltak, akik ebben a gyors előnyomulásban, melyet az tett lehetővé, hogy a lefegyverzett lakosság nem állott ellen, mert a románokban az antant seregeit látta, tőlük a kommunistákkal szemben segítséget és szabadulást reméltek és abban a feltevésben voltak, hogy amint azok a hatalmak rendeletére a kommunizmus ellen bevonultak, ugyancsak a hatalmak rendeletére ki fogják üríteni az ország területét. Bratianu és Tardieu sikeres fáradozásáról a békekonferencián akkor még senkinek halvány sejtelme sem volt.

Clémenceau már 1918. október 27-én közölte Franchet d'Espérey tábornokkal, hogy az orosz bolsevizmus megdöntésére készül — a levelet közölte a *Maiin* párizsi napilap, 1919. június 17-én¹ — és hogy az előnyomulást Odessza felől kívánja megkezdeni. Foch tehát Ukrajnára építette számításait, mert az ukrán nép nem volt megelégedve a moszkovita uralommal. Odessza megszállása már 1918. decemberben meg is történt francia, görög és lengyel csapatokkal. A legfőbb katonai parancsnokság Berthelot kezeiben nyugodott, ami sejteni engedte, hogy a franciák Románia közreműködésére számítottak. Romániának tehát mindenképpen a kommunisták ellen kellett vonulniok és pedig egész erejükkel. Csupán az volt a kérdés, hogy az orosz síkság felé indulnak-e, ahol Napoleon sorsa vár rájuk, vagy pedig Magyarország felé, ahol a lakosság az ottani kommunisták ellen kért segítséget a hatalmaktól, és szabadítókként fogadja őket és ahol fajtestvéreik is segítenek nekik. Az elhatározás nem volt kétséges, a kivételnek azonban jelentős akadályai voltak a békekonferencián. Ezeknek elhárítására vállalkozott Tardieu André francia politikus, a konferencia francia érdekeinek irányítója.

Tardieu vezetése mellett a román követelések annyira bonyolultakká lettek, hogy azokon fölülte nehéz volt eligazodni.

Mindenekelőtt figyelembe kell vennünk, hogy kezdetben a hatalmak — és elsősorban éppen Clémenceau — hallani sem akartak arról, hogy Románia megjelenjék a párizsi békekonferencián és hogy ott az OH ḡOH ḡ-hatalmak soraiban jelenjék meg, amelyeket a bukaresti békében (1918. május 7.) elhagyott és a hatalmak szerint a velők szemben álló hatalmakhoz csatlakozott, háború idején az ellenséghez állott. A méltó ellenérv Bratianu részéről az volt, hogy miután Foch marsall Mackensen hátraszorítása végett Románia támogatására szorult, azt a bukaresti békének egyoldalú felbontására bírta rá, Antonescu párizsi követ és Berthelot irányítása mellett a román haderőt a kettős monarchia ellen küldötte, mellyel 1918. november 3-án érvényes és nemzetközi jog szerint kötelező fegyverszüneti szerződés jött létre, — Bratianu az 1916-i titkos szerződésben vállalt ígéretet betartásában jelölte meg az ellenszolgálatokat. Még bonyolultabbá lett a helyzet azért, hogy senki sem tudta pontosan megállapítani Románia felelősségét. Románia ugyanis 1914. augusztusban, mint Ausztria-Magyarország szövetségese vonult az ellenség oldalán a kettős monarchia ellen; 1918. májusában, mint az antant szövetségese kötött különbékét — azok meg-

¹ Közölte *Margueritte* id. m. 285. 1.

kérdése nélkül — azok ellenségeivel; 1918. novemberben az *antant*-hatalmak ellenségeként állott szemben azokkal, akikkel bekét kötött és ezért kérte cserbenhagyott szövetségeseitől azoknak az ígéreteknek beváltását, amelyekről a különbékében ünnepélyesen lemondott. Még a fordulatokban jártas Clémenceau is elcsodálkozott azon, hogy Bratianuban mesterére talált, de mit sem tehetett Bratianu két szövetségeseivel szemben. Az egyik Maniu Gyula volt, aki 1918. november elején a bécsi államlevéltárban az 1916-i szerződésre akadt; a másik „Clémenceau jobbkeze“, Tardieu, aki a Bratianutól átadott szerződés beváltására vállalkozott.

Tardieu úgy találta, hogy a dolog nem lesz könnyű, mert egyrészt a londoni paktum sem tartalmazta Ausztria-Magyarország felosztását, már pedig Itália, minden erejét megfeszítve, a londoni paktum betartásáért küzdött; másrészt Wilson a londoni paktumot alá nem írta és ennél fogva el sem ismerte, annál kevésbbé ismervén el a bukaresti szerződést. Itália és Románia ezen a ponton ismét találkoztak, mert a londoni paktum elfogadása reményt nyújtott ahhoz, hogy a bukaresti paktumot is el fogják fogadni. Ha nem fogadják el őket, úgy Ausztria-Magyarország megmarad; ha elfogadják, akkor a kettős monarchiát fel fogják osztani és szabad lesz az út a területi követelések beváltása előtt.

A román delegáció vezetői voltak: Bratianu Jonel miniszterelnök, Antonescu Victor, aki őt a franciák segítségével ismét hatalomra segítette, Vajda-Voevod Sándor, akinek Erdély csatlakozási készségét kellett bizonyítania. Ügyességüket mi sem jellemezte jobban annál, hogy Itáliának 1919. május 27-én le kellett mondania londoni nyereségéről, mely Dalmáciát is neki adta és meg kellett elégednie a wilsoni elvekkel, melyeknek alapján csak az olasz területeket kapta meg. Itt vissza kell térnünk arra, hogy az olasz béke-delegáció milyen dilemmába került. Clémenceau e dilemmát 1919. április 19-i beszédében a következő szavakkal állapította meg: Wilson elnök nem hajlandó elismerni a londoni paktumot, amely Dalmáciát Olaszországnak adta, de mi Wilson ellenére is végrehajtjuk, mert erre köteleztük magunkat Itáliával szemben. Ha ellenben Itália Fiumét is követeli, akkor ezt a londoni paktum revíziójának kell tekinteni, amely felold bennünket attól, hogy a londoni paktumot megtartsuk. Ebben az esetben Itália megkapja Fiumét, Dalmáciából azonban csak az olasz jellegű Zárát kapja meg, tehát mi a londoni paktummal szemben Wilson mellé állottunk. Ha ez igaz, úgy Itáliával szemben Wilson elnök békepontjait alkalmazták.¹ Ugyanígy Romániával szemben sem tartották meg az 1916-i bukaresti titkos szerződést, mert sem a Tiszántúlt, sem a Bánát (temesi bánság) nyugati felét nem adták neki, de viszont etnikai alapon — tehát az örendelkezés jogának címén még a román béke-delegáció megvállása szerint is többet kapott annál, amit Románia követelt.¹ ² Orlando példájára Bratianu is elhagyta ugyan Párizst, de míg Olasz-

¹ Tardieu A.: La paix. Párizs, 1921. 431. és köv. 11.

² Tilea V. V.: Románia diplomáciai működése, 1919—20. Lúgos, 1926. 17. 1.

ország oda ismét visszatért, Bratianu tovább feszítette a húrt és neki kellett a kormány éléről távoznia.

Mesteri játékkal indult el akkor, mikor a bukaresti szerződés által keltett zavar idején megindult.

Foch marsall azt kívánta, hogy a *antant* hadai élén Moszkva ellen nyissa meg a támadást; a románok tudták, hogy Napóleon azon az úton vérzett el és Foch ellenére, de Tardieu támogatása mellett, Moszkva helyett Budapest felé indultak el.

Bratianu már április 3-án kommunista támadásról panaszkodott és a hatalmak támogatását kérte,¹ amit azok készséggel megadtak neki, bár ugyanazt a lefegyverzett és kifosztott magyar lakosságtól megtagadták.^{1 2 3} Franchet d'Espérey tiltakozott ugyan az ellen, hogy a román csapatok a fegyverszüneti szerződés ellenére új hadműveletekbe fogtak, de új utasításokat kapott, mire 8-án maga utazott Bukarestbe, hol a 10-én Cotroceniben tartott koronatanács Magyarország megszállását határozta el. A román haderő 16-án maga provokált támadást az arad megyei fronton; 40 zászlóaljjal áttörte a vörösök frontját és az első lökessel 30-án a Tiszához ért, a másodikkal pedig augusztus 4-én Budapestet szállotta meg. Bratianu nyomban kijelentette, hogy Románia új hadműveleteivel új területek szerzésére nyert jogcímet,² május 1-én pedig kiáltványban közölte a románokkal, hogy Trajanus császár nagyromán birodalmát a Dnyeszter és a Tisza között helyreállította. Válaszul azt az ultimátumot kapta, hogy a román csapatok vonuljanak vissza egészen a belgrádi katonai egyezményben megjelölt demarkációs vonal, tehát a Maros folyó mögé.⁴

A kérdés háttérében a Bánát (temesi bánság) körül kitört viszály érezte hatását.

7. A szerb-román viszály. — A szövetséges és társult hatalmak a középeurópai területeket nem ismerve, a Bánátot (temesi bánság) Szerbiának és Romániának, egyszerre két kormánynak is odaigérték. Miután a szerbek a románokat a megszállásban megelőzték, Vesznics szerb delegátus az 1919. január 31-én, Pichon francia külügyminiszter szobájában megtartott bizalmas értekezleten Románia követelését semmisenk mondotta, mert amíg Szerbia kezdetől az antant oldalán vérzett, addig Románia 1916-ig és az 1918-i különbéke óta közvetlen összeköttetésben állott az ellenséggel.⁵

¹ Miller id. m. XVII. New York, 1928. 374—75. 1.

² Bratianu ügyesen ment át védelemből támadásba. Mikor a magyar polgári pártok 1919. március 19-én a franciáktól segítséget kértek a kommunisták ellen, azt nem kapták meg. Miller id. m. XVII. New York, 1928. 281. 1. Ellenkezőleg Gondrecourt francia tábornok Aradot 1919. március 22-én a páduai fegyverszüneti szerződés alapján szállotta meg. (Proklamációját közölte Kelemen Béla id. m. Szeged, 1923. 216. 1.) „Gondrecourt tábornok ama francia csapatok parancsnoka, melyek az 1918. november 3-án kötött fegyverszüneti szerződés alapján Arad városát megszállották.“ Egyébként v. ö. Miller id. m. XVII. New York, 1928. 281. 1.

³ Bulletin de l'Institut Intermédiaire International. II. Hága, 1920. 47. 1.

⁴ Marghiloman id. m. IV. Bukarest, 1927. 367. 1.

⁵ Miller id. m. XIV. New York, 1928. 138. 1.

Clémenceau megjegyezte, miszerint nem tudta, hogy az 1916-i bukaresti egyezmény titkos szerződés volt, mire Vesznic azt mondta, hogy még a Quai d'Orsay sem tudott belőle példányt kapni, mert azt a franciák eltitkolták. A felhozott ellenvetés után kijelentette, hogy az 1916-i egyezmény az ő véleménye szerint semmis (*null and void*). Pichon ezután a bukaresti egyezmény utolsó pontját felolvasva megállapította, hogy a szerződésnek a háború végéig titokban kellett maradnia,¹ ez azonban a helyzeten mit sem változtatott.

Bratianu a román álláspont védelmére azt hozta fel, hogy Románia szintén a háború kezdete óta állott az entente oldalán, az 1918-i békeszerződést pedig csak pihenőnek tekintette. Kijelentette, hogy az *antant* a Bánságot is Romániának adta oda, mire a szerb delegáció a bánság megszállására francia csapatokat szorgalmazott.² Ehhez azután Bratianu is hozzájárult, nehogy a két, állam között háború törjön ki,³ ami nemzetközi jogi szempontból azért fontos, mert a szerb és román kormányok adott esetben maguk is elismerték, hogy politikai helyett katonai megszállás hajtandó végre. Feszült volt a viszony Belgrád és Bukarest katonai parancsnokai között is. Tudjuk, hogy Belgrádban Franchet d'Espérey rendelkezett, december 1-én azonban Bukarestbe vonult Berthelot tábornok és a román kormány oldalán ennek érdekeit mozdította elő. Franchet d'Espérey kezdetben maga is tiltakozott a román előnyomulás ellen, sőt a semleges zóna felállítását egyenesen azért ellenezte, mert véleménye szerint éppen Románia volt az, mely a belgrádi katonai egyezményt nem tartotta meg.⁴ Mikor azonban a Párisból jött utasítások az ő kezét is megkötötték, már csak Bliss amerikai tábornok vette magának a fáradságot, hogy szavát felemelje. Franchet d'Espérey tábornok Bukarestbe utazott és ettől kezdve Berthelot tábornokkal együtt keresték a bánáti kérdés megoldását. Erre nagy szükség volt, mert a vegyes lakosságú területek megszállása és birtokbavétele a békekonferencián ismételten szóba került. Mikor Tardieu a magyar-román határ megállapítására vonatkozó bizottsági javaslatot felolvasta, Lansing amerikai államtitkár azt a kérdést intézte hozzá, hogy az néprajzi határ-e? Erre azt a választ nyerte, hogy a lakosság vegyes,⁵ tehát a határvonalat a lakosság érdekeivel összhangban levőnek nem lehet tekinteni. Miután azonban Románia ennek ellenére is a vonatkozó terület birtokába jutott, Pasics nyomban azt kérte, hogy hasonló területekre Szerbiának is szüksége van. Május 16-án benyújtotta mindazoknak a „magyar falvaknak jegyzékét“, (*list of the Magyar villages*), amelyeknek átadását Szerbia részére követelte,⁶ bár ez az önrendelkezés jogával nyílt ellentétben állott.⁷

1 U. ott 138—39. 1

2 U. ott 175—76. 1.

3 U. ott V. New York, 1928. 246. 1.

4 Baker id. m. III. New York, 1927. 244. 1.

5 Miller id. m. XVI. New York, 1928. 223—24., 225—32., 273—77. 1.

6 U. ott XVIII. New York, 1928. 358. 1.

7 U. ott XIV. New York, 1928. 142—43. 1.

Abban a vitában, amely a szerb és román béke delegációk között január 31-én megindult.¹ Bratianu a román kérdésben a magyar statisztikai adatok használata ellen tiltakozva, de a szerb kérdésben azok védelméhez folyamodva kijelentette, hogy 580.000 bánáti román nem lehet 272.000 bánáti szerb uralma alá helyezni.² Veszniec a román, Bratianu a szerb csapatok eltávolítását követelte, mindketten tiltakozván az ellen, hogy a másik kormány politikai megszállást eszközöl. Clémenceau a helyzetet látva, népszavazást javasolt, ami ellen mindketten tiltakoztak és amit a többségben levő románok végül is az alatt a feltétel alatt voltak hajlandók megengedni, hogy a lakosság csak Szerbia és Románia között választhat, nehogy esetleg Magyarország mellett foglaljon állást, amelyről a békekonzferencián szó sem volt.

Veszniec végeredményben két alapon követelte Dél-Magyarországot: 1. azért, mert ott a szerbeknek jó dolguk volt és a magyar állam egyenlő jogú polgárai voltak; 2. azért, mert az osztrák abszolútizmus a magyar állam ellen fordította őket. Az első érv a mellett szólt, hogy a szerbek Magyarországhoz ragaszkodjanak, a másik a mellett, hogy a bécsi abszolútizmussal szemben a magyarok mel-

1 A vita onnan származott, hogy az antant-hatalmak a Bánátot (temesi bánóság) Szerbiának és Romániának is odaigérték. Ma már egy kötetre való okirat, vonatkozik c vitára az 1915. és 1918. évek között. A felosztás időjére vonatkozólag v. ö. Miller id. in. IV. New York, 1928. 319—24., XIV. 138. és köv. 11. Azonkívül Baker id m. I. New York, 1927. 27. 1.

2 Miller id. m. XIV. New York. 1928. 146. 1. Veszniec a Bánátot a következő évek alapján követelte: „Les Serbes sont indigenes; les autres nationalités sont venues s'y établir postérieurement en qualité des colons.“ U. ott IV. New York, 1928. 325—26. 1. — „Historically, as the Isle of France was for France, and Tuscany to Italy, so was the Banat for Serbia. Serbian renaissance had taken root in the Banat in the XVIIIth Century; there Serb literature, art, theatre etc. reappeared; there the great Serbian ideal had been conceived. He, himself, entered political life there. In 1881 the young Serbians met there to discuss their new aspirations. The royal family, when exiled, had found asylum there. All real estates were still to this day in the hands of the Serbians.“ U. ott. XIV. New York, 1928. 139—40. 1. „For forty years there had been Parliamentary elections in the Banat.“ „Mr. Lloyd-George enquired whether any Serbian Members had ever been returned to Parliament, and for what districts?“ — „M. Veszniec replied in the affirmative to the first question and mentioned Wirschetz, Temesvár, Pancsova, Seiskirchen (sic!), Kikinda (sic!), Banat Kamlos (sic!), as electoral districts represented by Serbs at Budapest at the outbreak of the war.“ — „Mr. Lansing asked whether the Rumanians had returned any delegate.“ — „Bratianu replied he lacked every definite records as to the numbers of the Rumanian deputies returned.“ U. ott 139—40. 1. — Bratianu: „the Germans and Magyars were twice as numerous as either the Serbs and Rumanians.“ U. ott 143., 145—46. 1. Bratianu az egész Bánátot (*Bánátul intreg*) követelte Románia részére, mert „the only possibility of applying the ethnical test was to consider the Banat as a whole, because on ethnical grounds it would be impossible to justify the placing of 580.000 Germans and Magyars under the control of 272.000 Serbs.“ U. ott 146. 1. „removal of the Serb and application of Allied troops“, u. ott 147. 1. „M. Clémenceau enquired from M. Bratianu whether he would agree to the general principle of referendum. — M. Bratianu replied that he considered the question already settled.“ U. ott 148. 1.

lett foglaljanak állást. Ők azonban ellentmondásba estek és Dél-Magyarországot a balkáni Szerbiához csatoltatták.

Vesznic és Bratianu érvei egyformán a magyar érdekek mellett szóltak, mert Bratianu az önrendelkezési jogra hivatkozott, amelyet Magyarországgal szemben ő nem tartott meg, Vesznic viszont a románokat azzal vádolta meg, hogy a román lakosság a magyarokkal jó viszonyban élt, bár ezt a szerbokról még inkább el lehetett volna mondani.¹ Erre a Bánátot 1919. február 28-án a békekonferencia hatalmai Seton-Watson eredeti javaslata szerint Szerbia és Románia között osztották meg.²

A szerb-román viszály tehát világossá tette az amerikai béke-delegációnak azt a megállapítását, hogy a szerződések megszegésével Közép-Európa megállapodott helyébe az anarchiát ültették, mert

¹ U. ott 139. 1.

² *Seton-Watson R. W.*: Rumania and the Great War. London, 1915. Szerző a békekonferencia idején Párizsban tartózkodott és összekötésben állott az egyes bizottságokkal. A Bánát (temesi bánóság) megosztása Szerbia és Románia között nagyrészt az idézett munkában általa követelt vonal szerint történt meg. — Bratianu követeléseiben szemmel láthatólag kétféle mértékkel mért: a magyarokkal szemben elvetette a magyar statisztikát a románokra vonatkozólag, a szerbekkel szemben pedig azt mondotta hitelesnek; a szerbekkel szemben a Bánát részére szövetséges csapatokat kért, Erdélyben pedig azok ellen foglalt állást. A románok egyébként sohasem nyugodtak bele a Bánát elvesztésébe. *Demian I. G.*: Pentru Bauatul robii, 1914—23. Temesvár, 1933.) és az egész bajt Take Ionescu szertelenkedéseinek tulajdonították. — Egyes bánáti területek megszerzése: annak ellenére, hogy a szerb szkupstina már 1914. novemberben a monarchia összes délszláv területeinek Szerbiával való unióját proklamálta, *C. Miller* id. m. XVII. New York, 1928. 444. 1.), a párizsi békekonferencia 1919. február 28. án a Bácskát Szerbiának ítélte oda, „a szerb emlékiratban javasolt vonal” szerint. (U. ott 95. 1.) Ez tehát azt jelentette, hogy a Bácska átengedésében csupán az egyik érdek érvényesült. Dél-Baranya átengedése a Mura és a Dráva összefolyásáig március 2—3. án történt meg. A Muraköz kérdését egyelőre nyitva hagyták (u. ott 104. 1.). — A bácskai németek tiltakoztak és autonómiát követeltek (u. ott 344. 1.), Itália pedig 1919. április 9-én és 11-én az ellen tiltakozott, hogy Versec és Fehértemplom városokat Szerbiának adják (u. ott 437. és 447. 1.). — Jellemző egyébként, hogy a hatalmak csak Szerbiát voltak hajlandók a békekonferenciára bocsátani (1919. január 18), Jugoszláviát azonban nem ismerték el. Ez nem azt jelentette, mintha Szerbia nem nyert volna bebozást a békekonferenciára, hanem ellenkezőleg, a szerb centralistáknak kedvező fel-fogás volt; Jugoszlávia bebocsátása csak azután történt meg, amikor Wilson 1919. február 5. én a jugoszláv államot elismerte. Ez viszont azt jelentette, hogy a szerb kormány delegátusa nem Szerbia jogán, hanem Jugoszlávia jogán jutott be a békekonferenciára. Ez nemzetközi jogilag különbséget jelentett. Az a körülmény, hogy Itália nem járult hozzá Versec és Fehértemplom átengedéséhez, hanem azt kívánta, hogy ezek Romániához kerüljenek, azt a látszatot keltette, hogy Olaszország a latin kapcsolat útján igyekszik Romániát maga mellé vonni. *Miller* id. m. XVII. New York, 1928. 437. 1. — Egyébként a szerb-román viszály és versengés a bánáti kérdésben olyan gazdag volt részletekben és fordulatokban, hogy megírása külön könyvet igényelne. *Take Ionescu* munkája (*Politica externa a Romamiei si chestiunea Banatului*. Bukarest, 1920) és *Tileának* Lúgoson magyar fordításban megjelent munkája nyomán írt róla *Olgyay Ferenc*: Csonka-Magyarország hatáiról. Budapesti Szemle. Budapest, 1930., *Lee* frontières de la Hongrie de Trianon. Budapest, 1935. c. munkáiban. Mikor a szakértőbizottságnak a Bánát megosztására vonatkozó javaslatát a Legfőbb Tanács 1919. június 21-én elfogadta, Bratianu szó nélkül elutazott.

a határozat után a szerb kormány azzal a tervvel foglalkozott, hogy Romániának hadat üzen. Erre a bizottság március 13-i ülésében a mai határokat jelölte meg, Bratianu pedig június 21-én, a határozat szentesítése után, elutazott.

Időközben a helyzet megváltozott.

Románia csapatai 1919. márciusban felhatalmazást kaptak az előnyomulásra. Okul most is azt hozták fel, hogy a magyarok támadtak. Bár ez nem felelt meg a valóságnak, a magyar lakosság a román csapatokat szívesen fogadta, mert a kommunistáktól szabadította meg. Ez utóbbiak ellen fordult a lakosság is, ami nagy segítséget jelentett a román haderőknek.

A román kormány az adott helyzetet ügyesen kihasználta. Folyton változtatta területi követeléseit, amint az *Tilea* visszaemlékezéseiből kitűnik. Már 1919. májusban a keleti Bánát és Temesvár birtokába került, bár csak augusztus G-án szállották meg (1918. november 17—1919. augusztus G. szerb megszállás alatt volt). Románia erősödését jelentette a szászoknak és székelyeknek megígért autonómia elejtése, bár az mint brit követelés még a *Committee of the New States* 1919. május 27-i és június 7-i üléseinek napirendjén is szerepelt.¹ Nagy segítségére volt Romániának Tardieu, aki 1919 tavaszán egyszerűen bejelentette a hatalmaknak a román csapatok előnyomulását és ahhoz semmiféle jóváhagyást nem kért.¹² Berthelot francia tábornok egészen a románok kezében volt és a román kormánytól egy hunyadmegyei magyar birtokot fogadott el „nemzeti ajándéknak”.³ Mikor Franchet d'Espérey Bukarestbe látogatott, Mária királyné őt is megnyerte a román ügynek; annyira, hogy Krassó-Szörény megye élére román prefektust nevezett ki,⁴ Aradot pedig, melyet Gondrecourt francia tábornok még az *antant* hatalmak nevében katonailag szállott meg, román városnak jelentette ki.⁵ Bratianu legmerészebb érvelése mégis az volt, hogy amikor Sainte-Aulaire gróf bukaresti francia követ Belgrád védelmére 30 kilométeres zónát (Pancsova) követelt, azt mondta, hogy ezt a jövő

¹ Miller id. m. XIII. New York, 1928. 148. és 151. l.

² U. ott XVII. New York, 1928. 14. l.

³ A birtokadományt az 1922. október 24-én megszavazott román törvény biztositotta: *Monitorul Oficial*. Bukarest, 1922. október 28. szám, 7543. l. — A román minisztertanács 1923. június 22-én szentesítette a kijelölt faeseti (hunyadmegyei) bútók átadását (*Monitorul Oficial*. Bukarest, 1923. július 11. szám, 3956. l.). Az adományt Berthelot tábornok 1923. december 22-én a párizsi román követségen fogadta el: „Subscribul General Berthelot la legatia Romána din Paris declar ca accept aceasta donatie.”

⁴ Szász Zsombor id. in. 70. l. Tardieunek tehát igaza volt, mikor e sikerek érdemét Franciaország részére igényelte. *La paix. Párizs, 1921., passim.*

⁵ A részletekről Jakabffy E.: A bánági magyarság húsz éve Romániában, 1918—38. Budapest, 1939. 30—32., 60. és köv. 11. — Cosma Aurél temesvári román prefektus a hírlapokban közölte, hogy Temes-Torontál vármegyék és Temesvár igazgatását De Tournadro francia tábornok „parancsára” vette át. Ezzel kétségtelenül nagyobb súlyt kívánt adni a rendelkezésnek, holott a franciáknak okozott vele nehézséget.

békekonferencia fogja eldönteni. Tehát Franciaországgal szemben is a hatalmakhoz fellebbezett.¹

A kijózanodás és visszahatás az egész vonalon elkövetkezett. A szlovákok részéről Stefanik készült arra, hogy a cseh centralizmus ellen felvegye a küzdelmet, de repülőgépről lőtték le; Tuka Béla pozsonyi egyetemi tanárt fegyházra ítélték; Hlinka András reménytelenül húnyta le szemét. A szlovák visszahatás története vastag kötetet tenne ki, de még terjedelmesebb munkát igényelne a horvát nemzet küzdelmeinek története a szerb centralizmus, az erdélyi románoké a regatbéli centralizmus ellen. A transzilvanizmus vezetői, Maniu és Vajda-Voevod többé-kevésbé hallgatásra voltak kényszerítve; Roth erdélyi szász képviselő is csak annyit jegyzett meg a román kamarában, hogy a román kormány 1919. január 24-i nyelvrendeletében foglalt jogok az 1868-i magyar nemzetiségi törvényből voltak átvéve, tehát alig lehetett szükség a felszabadításra, ha a „felszabadítók“ az „elnyomók“ törvényeit, mint vívmányt alkalmazzák.

8. *A fegyverszünet sorsa.* — Ezek után joggal felmerül a kérdés, hogy mi lett a fegyverszüneti szerződésből? A magyar kormány 1918 decembertől 1919 márciusig 23 tiltakozó jegyzéket intézett a szövetséges és társult hatalmakhoz annak megsértése miatt.¹² Ugyanezt mondotta Bliss amerikai tábornok is, aki 1919. március 27-i jegyzékében azt állapította meg, hogy a magyarok a szerződést megtartották, a szövetséges részről ellenben megsértették és Wilson ezért nem vállalhat felelősséget az amerikai nép előtt.³ Francia részről azt állapították meg, hogy a szerződés III-ik cikkelyének önkényes magyarázata tette lehetővé a politikai megszállást és az annexiókat.⁴ Bratianu, amikor a román előnyomulás miatt felelősségre vonták, joggal fejezte ki csodálkozását a fölött, hogy a fegyverszüneti szerződést emlegetik, mikor azt senki sem tartotta meg, tehát annak megtartásáról a hatalmak nem gondoskodtak.⁵ Wilson

¹ *Olay F.* : Les frontières de la Hongrie de Trianon. Budapest, 1935. 10. és köv. 11.

² Közölve: Magyar Béketárgyalások. I. Budapest, 1920.

³ *Miller* id. m. XVI. New York, 1928. 495. 1.

⁴ „Si les Tchecoslovaques ont pu s'établir, au titre de troupes alliées, sur les territoires situés...; si les Roumains ont pu prendre possession...: c'est grâce au jeu de l'article 3.“ *Revue des Balkans*. Párizs, 1927. 341. 1.

⁵ „le gouvernement roumain a été surpris très vivement par la communication

qu'il a reçu de la part de la Conférence de la paix. Le gouvernement roumain ne pouvait pas prévoir que la Conférence de la paix considèrerait encore comme existant l'armistice de novembre 1918.“ *Bulletin de l'Institut Intermédiaire International*. 11. Hága, 1920.

⁶ 1. — Bratianu azzal, hogy a Bánátból a szerb kormánycsapatok eltávolítását és azt követelte, hogy a vitás területet a szövetséges és társult hatalmak csapatai szállták meg, olyan érvekhez folyamodott, amelyek magyar oldalról a cseh, szerb és román kormánycsapatok eltávolításához is fölhasználhatók voltak. Bratianu érvelésében ismétlen visszatért a fegyverszüneti szerződéshez, annak megtartása viszont a politikai megszállások elítélését jelentette. *Miller* id. m. XVII. New York, 1928. 14G. 1. — Ami azért is fontos lett volna, mert Lansing amerikai államtitkár felfogása szerint Közép-Európában a megszállások folytán a háborúknak ogósz sora vette kezdetét, amelyek Közép-Európa népeit egymás ellenségeivé tették: „beginning of a series of wars in

maga is megfenyegette a Magyarország feldarabolását végrehajtó kormányokat, hogy bevégzett tényekkel igyekeznek a helyzet elismerését kicsikarni.¹ A konferencián jelen volt Nicolson szerint Magyarország végleges feldarabolása 1919. május 8-án olyan módon történt, hogy az érdekelt lakosság véleményét senki sem vette figyelembe.²

Nicolson Harold klasszikusan megsemmisítő leírása után sem-

Central Europe which would antagonise the peoples to a greater extent than they were antagonised already.“ U. ott VII. New York, 1928. 260. l. — Bliss amerikai tábornok a megoldást igazságtalannak (absolutely unjust) tartván, a magyar határok újramegfontolását követelte: „to reconsider our decision in regard to the boundaries of Hungary.“ (Párizs, 1919. március 27. U. ott 2C1. l.) Ez volt a revízió első követelése. — Hogy a páduai fegyverszüneti szerződést a francia kormány 1919. ben is érvényben levőnek tartotta, kivehető volt abból, hogy Clément Simon prágai francia követ január 18-án adta oda annak egyik példányát Pázmándy Dénesnek, aki azt nem ismerte. *Kelemen* id. m. 204. l. — Ugyanezt mondotta egyébként a *Conseil Supérieur Interallié*-nek Kun Bélához intézett következő távirata is: „LM Puissances associées croient opportun d'ajouter que toute occupation étrangère du territoire hongrois tel qu'il est défini par la Conférence de la paix prendra fin dès que le Commandant-en Chef Interallié estimera que les conditions de l'Armistice ont été exécutées et, d'une façon satisfaisante.“ U. ott 48. l. Erre vonatkozólag Bliss amerikai tábornok viszont azt állapította meg, hogy a magyar kormány a fegyverszüneti szerződést megtartotta, ellenben a szövetséges és társult hatalmak megsértették.

1 1919. január 24-én Wilson a következőket mondotta: „The Governments now associated in conference to effect a lasting peace among the nations are deeply disturbed by the news which comes to them of the many instances in which armed force is being made use of in many parts of Europe and the East to gain possession of territory, the rightful claim to which the Peace Conference is to be asked to determine. — They deem it their duty to utter a solemn warning that possession, gained by force, will seriously prejudice the claims of those who use this means. It will create the presumption that those who employ force doubt the justice and validity of their claims and purpose to substitute possession for proof of right, and set up sovereignty by coercion rather than by racial or national preference and national historical association. They thus put a cloud upon any evidence of title they may afterward allege, and indicate their distrust of the Conference itself.“ *Intimate Papers of Colonel House*. IV. London, 1928.

2 „At the Quai d'Orsay, in the heavy tapestried room, under the simper of Marie of Medicis, with the windows open to the garden and the sound of water sprinkling from a fountain and from a lawn hose, the fate of the Austro Hungarian Empire is finally settled. Hungary is partitioned by these five distinguished gentlemen — indolently, irresponsibly partitioned — while the water sprinkles on the lilac outside — while the experts watch anxiously — while A (rthur) J(ames) B(alfour), in the intervals of dialectics on secondary points, relapses into somnolence — while Lansdowne draws hobgoblins upon his writing pad — while Pichon crouching in his large chair blinks owlishly as decision after decision is actually recorded — while Sonnino, returned to Canossa, is ruggedly polite — while Makino, inscrutable and inarticulate, observes, observes, observes. — they begin with Transylvania, and after some insults flung like tennis balls between Tardieu and Lansing, Hungary loses her South. Then Czechoslovakia, and while the flies drone in and out of the open windows, Hungary loses her North and East. Then the frontier with Austria, which is maintained intact. Then the Jugo-Slav frontier, where the Committee's report is adopted without change. Then tea and macaroons.“ *Nicolson Harold: Peacemaking*, 1919. London, 1933. 328—29. l.

mi kétség nem fér ahhoz, hogy Magyarország felosztása kizárólag a fegyverszüneti szerződés nyílt megsértésével eszközölt népjogellenes hadműveletek, fegyveres beavatkozás útján, a lakosság ellenére történt.

Senki sem beszélt már többé az autonómiákról, melyekkel a háború előtt Magyarország egységét kívánták megbontani; senki a dunakonfederációról, melyet egyedül üdvözítőnek hirdettek; senki a népek önrendelkezési jogáról, melyet szabad népeknek akaratum ellenére idegen uralom alá hajtása váltott fel.¹

Bujac francia ezredes azt mondta, hogy a békeszerződés annak a játéknak volt köszönhető, melyet a fegyverszüneti szerződés III-ik cikkelye megengedett,² *Bratianu* pedig csodálkozva értesült arról, hogy valaki még a fegyverszüneti szerződésről beszélt, amelyet senki sem tartott meg.²⁻³

1 Hogy a fegyverszüneti szerződést a hatalmak is létezőnek tekintették, azt bizonyítja *Itáliának* 1919. februárban felállított az a követelése, hogy azt megújítsák. Ez azt jelentette, hogy a változott körülményekre való tekintettel az megújításra szorult. Megújításáról azonban forrásszerű adatunk nincsen és így ebben a tekintetben különbség állapítható meg a Németországgal és Ausztria Magyarországgal kötött szerződések között. — 1919. február 8-án *Bratianu* kérte annak módosítását (*Miller* id. m. XIV. New York, 1928. 379. 1.), ami szintén azt jelentette, hogy azt létezőnek tekintették, sőt figyelmen kívül hagyni sem akarták. — *Marghiloman* 1919 nyarán azt állította, hogy a román kormányhoz intézett ultimátumok a román kormánycsapatoknak a belgrádi katonai egységében megállapított demarkációs vonalra való visszavonulását követelték (*Marghiloman* id. m. IV. Bukarest, 1927. 367. 1.). Ebben az esetben tehát a megszállás csupán a Pécs Szabadka-Szeged-Maros vonalra vonatkozott volna. Ezzel állott kapcsolatban az a feltevés, hogy miután a hatabnak az erdélyi székelyek és szászok részére autonómiát követeltek, Románia csak a határmenti megyéket kapta volna meg. Csehország a belgrádi vonalakon kívül esett. — Nem érdektelen megjegyeznünk azt, miszerint a magyar fegyverszüneti bizottság azt a kérelmet intézte *Bertholot* francia tábornokhoz, hogy a megszálló román csapatok fölött francia tiszték vegyék át a rendelkezést. Ami nem csupán azért volt kívánatos, hogy a kegyetlenkedéseket elkerüljék, hanem azért is, mert egyrészt a fegyverszüneti szerződés nem a cseh, szerb és román kormányokkal, hanem a szövetséges és társult hatalmakkal kötött meg, másrészt pedig azok helyett a magyar kormány volt kénytelen gondoskodni arról, hogy részükről a szerződés megtartassék. *Pester Lloyd*, 1919. január 3. szám. — Ugyanazt kérte különben *Bratianu* 1919. február 8-án *Clémenceau*hoz intézett levelében is. Azzal a különbséggel, hogy amíg a román kormánycsapatok részére a demarkációs vonalon kívül igényelt összes területek megszállására korlátlan felhatalmazást kért, ugyanazt a szerb kormánycsapatok részére megtagadta és a bánáti szerb csapatoknak franciákkal való megcserélését szorgalmazta. *Miller* id. m. V. New York, 1928. 246—47. 1.

2 „Si, entre décembre 1918 et janvier 1919, les Tchecoslovaques ont pu s'établir, au titre de troupes alliées, sur les territoires situés au nord d'une frontière tracée par le Danube, par l'Eipel jusqu'à Romaszombat (sic!) et l'Ung; si les franco-serbes ont pu occuper Arad et le pont de Szegedin; si les Roumains ont pu prendre possession en Transylvanie des villes de Karlsburg, de Kolozsvár (Klausenburg) et de Nagy-Bánya: c'est grâce au jeu de l'article 3.” (*Revue des Balkans*. Párizs, 1927. 341. 1.)

3 „Le gouvernement roumain a été surpris très vivement par la communication qu'il a reçu de la part de la Conférence de la paix. Le gouvernement roumain ne pouvait pas prévoir que la Conférence de la paix considérait encore comme existant l'armistice de novembre 1918.” (*Bulletin de l'Institut Intermédiare International*. II. Hága, 1920. 47. 1.)

Ezek alapján tiltakozott Wilson elnök az erőszakos birtokbavétel ellen és jelentette ki 1919. január 24-én, hogy az a birtoklás jogforrását nem képezheti.¹

Végeredményben minden baj forrását abban állapították meg, hogy a háború befejezése után a háborút — a hadműveleteket befejező fegyverszüneti szerződés megsértésével^{1 2 3 4} — újrakezdték és Magyarországot, melynek államterülete épen került ki a háborúból, felosztották.

Nagymérvű igazságtalanság volt a lakossággal szemben, mert nem felelt meg a valóságnak az, hogy a szövetséges hatalmak az annexiós kormányok bemondásai alapján „szlovák terület“, „rutén terület“, „jugoszláv terület“, „román terület“ kifejezéseket használtak. Ilyen területek ugyanis Magyarországon nemcsak történelmileg egyáltalában nem léteztek, hanem az így megjelölt vidékeknek olyan vegyes lakosságuk volt, hogy a megjelölt nép több esetben csak kisebbséget alkotott. Mi több, azoknak a cseh, szerb és román államokba való bekebelezése folytán ezen államok is nemzetiségi államokká alakultak át, sőt a cseh államban a csehek, a szerb államban a szerbek csak kisebbségeket alkottak és ezért hozták forgalomba külföldi propagandájukban a cseh szlovák és szerb-horvát vagy jugoszláv elnevezéseket.⁸

¹ The Governments now associated in conference to effect a lasting peace among the nations are deeply disturbed by the news which armed force is being made use of in many parts of Europe and the East to gain possession of territory, the rightful claim to which the Peace Conference is to be asked to determine. — They deem it their duty to utter a solemn warning that possession, gained by force, will seriously prejudice the claims of those who use this means. It will create the presumption that those who employ force doubt the justice and validity of their claims and purpose to substitute possession for proof of right, and set up sovereignty by coercion rather than by racial or national preference and national historical association. They thus put a cloud upon any evidence of title they may afterward allege, and indicate their distrust of the Conference itself“ (Intimate Papers of Colonel House. IV. London, 1928.).

² Neuilly, 1920. január 18. A magyar béke delegáció elnökének, Apponyi Albert grófnak a békekonferencia elnökéhez, Clémenceau francia miniszterelnökhöz intézett XI. sz. jegyzékéhez, 93 db. melléklettel. A magyar béketárgyalások. I. Budapest, 1920. 301—53. l.

³ Az 1910-i népszámlálások adatai alapján több ízben kimutatták, hogy a cseh, szerb és román államok faji összetétele megváltozott.

A békekonferencia.

A fegyverszüneti szerződés megkötése és ezzel kapcsolatban a hadműveletek megszüntetése után mindenki természetesnek tartotta, hogy összeül a békekonferencia, mely a népek között nyugalmat és tartós békét fog teremteni. Ez azonban a várakozás ellérére sem történt meg.

House ezredes elítélte a békekonferencia összehívásának halogatását és azt állította, hogy a halogatás Clémenceau francia miniszterelnök műve volt;¹ ugyancsak ő mondotta, hogy e halogatás folytán főleg Ausztria-Magyarország ügye szenvedett, ami azon feltevésre enged következtetni, hogy a halogatás a fegyveres birtokbavétel, a *jus possessionis* biztosítása érdekében történt. Az ügynél azonban még többet szenvedtek Ausztria-Magyarország és főként Magyarország népei, mert a fegyverszüneti szerződés után megindított hadműveletek a lakosságot sújtották.

House állítását látszott igazolni az az emlékirat, amelyet Jusserand washingtoni francia nagykövet 1918. november 29-én az Európába induló Wilson elnöknek átadott és amely Ausztria-Magyarország „természetes úton előállott felbomlását” bejelentve a volt monarchiának a cseh, szerb és román kormányok között való szétosztását javasolta.- Az emlékirat szerint éppen ezért a békeszerződést Ausztria és Magyarország kizárásával kell megalkotni; Ausztria és Magyarország helyett a cseh, szerb és román kormányokat kell meghívni a békekonferenciára.^{1 2 3} Ha azonban a győztes hatal-

¹ The intimate papers of Colonel House. IV. London, 1928. 212—15. 1. — A halogatásról *Nicolson* id. m. 30—56. 1.

² *Baker* id. m. III. New York, 1927. 56. 1. — V. ö. *Tardieu A.:* The truth about the Treaty. London, 1922. 88. 1.

³ *Baker* id. m. III. New York, 1927. 58. 1. — *Miller* id. m. II. New York, 1928. 14. 1. — Az a feltevés, hogy a monarchia már felbomlott és nem létezik, a könnyebb felosztás érdekében terjedt el, tehát annak terjesztése az annexiók kormányoknak állott érdekükben. A velük kapcsolatban álló Itenner Károly osztrák békedelegátus 1919. június 2 i beszédében osztrák részről is megerősítette a megállapítást „A partir du (12 Novembre 1918) il n'y avait plus de monarchie, plus de Grande Puissance, qu'il aurait pour gouverner; il n'y avait plus de dualisme désastreux, plus du gouvernement

mak Ausztria-Magyarországgal, Ausztria-Magyarország nélkül kívántak szerződni, úgy nyilvánvalóan ellentmondásba estek. Ha pedig Ausztria-Magyarország ügyében a cseh, szerb és román kormányokkal kívánták megalkotni a békeszerződést, úgy ez a szerződés nem Ausztria-Magyarországgal, hanem másokkal Ausztria-Magyarország ellen volt megalkotandó. Mindenesetre fontos az a ténybeli megállapítás, hogy amíg a szövetséges és társult hatalmak a fegyverszüneti szerződést Ausztria-Magyarországgal, addig a békeszerződést Ausztriával és Magyarországgal külön kötötték meg.

A francia kormány november 29-i emlékirata világos volt és határozott. Wilson békefeltételeit elvetette és alapul az 1917. január 10-i válaszjegyzéket választotta.¹ Ez természetesen egyenlő volt Ausztria-Magyarország feldarabolásával. Az ebben való megnyugvást vezette be az az okoskodás, hogy mivel Ausztria-Magyarország felbomlásban van, tehát a „feloszló“ és eltűnni készülő Ausztria és Magyarország helyett a cseh, szerb és román kormányokat kell meghívni a békekonferenciára.² Itt pusztán azt kell megjegyeznünk, hogy miután a francia emlékirat Magyarországtól az elismerést megtagadta és azt új államnak tekintette, amely alakulóban van, ezzel — az emlékirat gondolatmenete szerint — a magyar állam területi épsége sem létezett, illetőleg megszűnt, amint azt Benes emlékirataiban állította.³ Ez azonban alapvető tévedés volt, mert úgy a páduai fegyverszüneti szerződésben, mint a belgrádi katonai egyezményben a magyar állam létezésének elismerése is benne volt. Seton-Watsonnak tehát 1935-ben az angol rádióban tett az az állítása, hogy a kettős monarchia már a fegyverszüneti szerződés előtt megszűnt, nem jelenthette azt, hogy a magyar állam létezése véget ért.

Az Egyesült Államok nem voltak hajlandók eltérni Wilson békefeltételeitől és az amerikai delegátusok azt felelték, hogy Wilson pontjait „kell elfogadni“ a békeszerződés alapjául.⁴

Az amerikai álláspont a fentiek szerint tiszta és világos volt. Miután Wilson békefeltételeit a háborúban résztvett valamennyi állam elfogadta, valamennyi államot meg kell hívni, hogy azok alapján békét kössenek.

A francia kormány álláspontja tehát eltérést mutatott, mert

60it autrichien, soit hongrois, plus d'armée ni aucune autre institution reconnue comme ressortissant d'un pouvoir public.“ Beilagen zu den stenographischen Protokollen der konstituierenden Nationalversammlung der Republik Oesterreich. 1919. II. No. 379. Wien, 1919. 40. 1.

¹ „Les traités ... ne peuvent prendre comme point de départ les quatorze points du Président Wilson. — Une seule base paraît exister actuellement: c'est la déclaration solidaire des Alliés sur les buts de la guerre formulée le 10 janvier 1917.“ *Miller* id. m. II. New York, 1928. 14. 1.

² U. ott.

³ *Benes* id. m. II. Párizs, 1929. 491. 1.

⁴ *Miller* id. m. II. New York, 1928. 35. 1. „Only basis is President Wilson's Fourteen Points, as modified. These have been agreed to by Allied Governments, and by Governments of Central Powers.“ U. ott 54. 1.

azt kívánta, hogy Ausztria-Magyarország alkatrészeit, Ausztriát és Magyarországot ne hívják meg. A dolgot ugyanis úgy állította be, hogy Ausztria-Magyarország eltűnév, alkatrészei sem hívhatók meg, hanem ezek helyébe azokat a kormányokat kell meghívni, melyek az felosztásukat követelik, vagy végrehajtják.

Ezzel szemben az amerikai kormány az ellenséges államok meghívását is követelte, tehát az ő felfogása szerint Ausztria-Magyarország volt meghívandó, mert „az amerikai program a békekonferencián nyílt megbeszélést követel a szövetséges és a velük szemben álló hatalmak között”.¹ Amerikai felfogás szerint valamennyi hadviselő államot, kifejezetten Magyarországot is meg kellett hívni a békekonferenciára,¹ ² amint hogy a történelemben még nem volt eset arra, hogy a békeszerződést nem az érdekelt államok alkották meg. Ezzel szemben Pichon francia külügyminiszter Balfour lord angol külügyi államtitkárt arra igyekezett megnyerni, hogy az amerikai követeléssel angol-francia megállapodást állítsanak szembe. December 11-én az amerikai, angol és francia kormányok emlékiratainak összeegyeztetése végett megtartott bizalmas megbeszélésükön abban állapodtak meg, hogy a békekonferenciára csupán a szövetséges és társult hatalmaknak küldenek meghívást.³ Ezen a ponton tehát sikerült az annexiók kormányoknak az amerikai fronttal az európai hatalmak többségét szembeállítani.⁴ Az amerikaiak a december 13-i angol-francia megegyezésre 18-án azt válaszolták, hogy ebben az esetben a szövetségesek értekezletét valóságos békekonferenciának kell követnie,⁵ ⁶ tehát az amerikai kormány azt a konferenciát, amelyen csupán az egyik fél vett részt, előzetes és nem végleges békekonferenciának tartotta és nem akart belemenni abba, hogy az egyik érdekelt fél a másik érdekelt fél távollétében általános érvényű, tehát az utóbbit is kötelező végleges határozatokat hozzon. Felfogása nemzetközi jogi szempontból kifogástalan volt, mert az egyik érdekelt fél a maga értekezletén legfeljebb követeléseinek jegyzékét (*Forderungsliste*) állíthatta össze.

Kérdés tárgyát képezi az, hogy a békekonferenciát mi jogosította fel olyan eljárásra, mintha Ausztria-Magyarország már nem léteznék. Erre vonatkozólag felvilágosítást egyrészt annak a törekvésnek a diadala nyújtott, amely a monarchia megszüntetésére törekedett (*Détruisez l'Autriche-Hongrie*), másrészt pedig az az eredmény, amely a nemzeti tanácsok munkáját kísérte. A forradalmi alakulatok ugyan eredetileg helyenként vették át a főhatalmat, de az uralkodó eltávolításával megszűnt az a közös alap, mely a helyi alakulatoknak egy új monarchiában való egyesítését lett volna hivatva

¹ „American program involves open discussion at Peace Congresses between representatives of Allied Powers and Powers opposed to them.” Párizs, 1918. november 25. Miller Hunter Dávid House ezrosdeshez. *Miller* id. m. 111. New York, 1928. 52. 1.

² U. ott 56. 1.

³ U. ott II. New York, 1928. 295—96. 1.

⁴ Seton-Watson szerint a békekonferencia Magyarország felosztását mint bevégzett tényt szentesítette. *International Affairs*. XIII. London, 1934. 652. 1.

⁵ Párizs, 1918. december 18. U. ott 312—14. I.

eszközölni. Éppen ezért a csehekkel együtt működő osztrák marxisták Károly császár lemondásának napját, 1918. november 17-ét jelölték meg azon időpont gyanánt, amelyen ő szerintük nemcsak Ausztria, hanem a monarchia is megszűnt. Ezt a napot jelölte meg Renner kancellár is 1919. június 16-i jegyzékében, mint az osztrák béke delegáció elnöke, Clémenceau előtt.¹ Azt mondta, hogy „attól kezdve nem volt többé sem Ausztria-Magyarország, sem Ausztria“. Ez a megállapítás csak Ausztriára vonatkozhatott, mert a magyar király csak november 13-i eck artsai nyilatkozatában lépett vissza a kormányzattól. A magyar jogászok véleménye szerint még ez is csak kényszerhatás alatt történt, tehát az uralkodó lemondásáról szó sem volt.² Ilyen viszont így áll a dolog, akkor a magyar királyság sem szűnt meg, amint hogy a forradalmak elmúltával az helyreállott. Ettől eltérőleg a cseh köztársaság november 12-én megalakult és 14-én az emigráns Masaryk Tamást választotta elnökévé, aki a kormányt az október 28-án proklamált törvény alapján vette át. Szent Vencel országainak — a cseh királyság, a morva örgrófság és a sziléziai hercegség — a monarchiával való únióját azonban csak az 1918. szeptember 14-én Ausztriával megkötött békeszerződés preambulája bontotta fel.

A francia kormány ugyan 1918. november 21-én átnyújtott jegyzékében (*Note sur le Congrès de paix*) az amerikai jegyzéknek megfelelően valamennyi állam meghívását javasolta, de azok között megkülönböztetéseket állított fel. Szerinte meghívandók voltak:

1. a szövetséges és társult hatalmak, 2. az új államok, mint Csehszlovákia, 3. azok a volt szövetséges államok, melyek a központi hatalmakkal különbékére léptek, mint Románia, 4. Jugoszlávia, 5. végül az ellenséges államok, közöttük „Magyaria“.³

Ezzel ellentétben az 1918. november 29-én Jusserand francia nagykövettől Washingtonban átnyújtott francia emlékirat Ausztriának és Magyarországnak a békekonferenciáról való kizárását javasolta; teljes mértékben magáévá tette a monarchia felosztását sürgető kormányok követeléseit, mert „sem a Bulgáriával, Ausztria-

1 *Almond-butz* id. m. 243—44. 1.

2 *Udina M.*: L'estinzione dell'Impero Austro-Ungarico nel diritto internazionale.

II. kiadás. Padova, 1933. 159. 1.

3 „I. Le Congrès de la paix est formé de représentants des Puissances belligérentes ayant effectivement pris part à la guerre.“ — Az államok a következőképpen voltak a jegyzékben csoportosítva: 1. szövetséges államok (alliés et associés), 2. új államok (köztük Csehszlovákia), 3. olyan államok, melyek a központi hatalmakkal békére léptek (mint Románia). 4. Jugoszlávia, 5. ellenséges államok, „les ennemis: Allemagne, Bulgarie, Turquie, Bavière, Autriche-Allemande, Magyarie.“ Az 1919. január 18-án megalkotott státutumok szerint „the Conférence shall include the representatives of the Allied and Associated Great Powers.“ *American Journal of International Law*. New York, 1919. Supplément XIII. 109. 1. — „I. §. La Conférence, réunie en vue de fixer les conditions de la paix, d'abord dans les préliminaires de paix, puis dans le traité définitif de paix, comprend les représentants des Puissances belligérentes alliées et associées.“ *Miller* id. m. III. New York, 1928. 355. 1. — Ez volt az átmenet a *Conférence des Puissances belligérentes* és a *Conférence des Puissances belligérentes et associées* között.

Magyarországgal, Törökországgal és Németországgal aláírt négy fegyverszüneti szerződés, sem vedig az elnök ti pontja nem adják a nemzetközi jog alapelveit és nem alkothatnak alapot a kongresszus munkálataira nézve. Ez a jegyzék már a Magyarország felosztásában érdekelt szakértők — Benes, Pasics, Take Joriescu, Vesznics, stb. — érdeme volt, aldk a háború befejezése után Párizsba siettek és nagyrészt a békekonzferencián is ottmaradtak, a velük szemben álló másik érdekelt felet pedig abból kizáratták. Ezzel szemben angolszász felfogás szerint az egyik érdekelt konferenciája nem lehetett más, mint előleges értekezlet: „1. §. *La Conférence, réunie en vue de fixer les conditions de paix, d'abord dans les préliminaires de paix, puis dans le traité définitif de paix, comprend Les représentants des Puissances belligérentes alliées et associées,*”² Kétségtelen, hogy ennek elfogadása pusztán azért nem ütközött nehézségbe, mert kifejezetten csak a békefeltételek megalkotását írta elő, nem pedig a békeszerződés véglegesítését; arról, hogy e véglegesítés a másik érdekelt fél bevonásával hogyan fog történni, nem emlékezett meg.

E félsiker biztosítása után a további lépés az 1917. január 10-i válaszjegyzék elfogadtatása volt, mert az annexiós kormányok szerint nyíltan vissza kellett térni Wilson 14 pontjéről az európai szövetségesek deklarációjához.³ Az amerikai béke delegáció hiába érvelt azzal, hogy az amerikai kormány az 1917-i nyilatkozat idején még nem vett részt a háborúban és a deklarációt sohasem tette magáévá. Hiába követelte a 14 pont elfogadását,⁴ amelyekről már a fegyverszüneti szerződés megkötésekor azt állította, hogy azokat a hadviselő felek valamennyien elfogadták; hiába utasította el ismételten az 1917-i deklarációt: a szövetséges kormányok az amerikai álláspontot nem akarták vállalni többé.⁵ Hiába hozta fel az amerikai delegáció ezek után ismételten azt, hogy Wilson 14 pontját a szövetséges hatalmak és a központi hatalmak is elfogadták⁸ és újította meg

1 *Tardieu* id. m. 99. L — Az osztályozás nem egészen érthető, mert amíg Csehszlovákiát új államnak tekintették, amelynek nemzetközi elismerésre volt szüksége, addig a szerb jogászok szerint Jugoszlávia nem szorult elismerésre, mert a régi Szerbia örökébe lépett (*Jovanovic Slobodan* id. fejtegetése). — A „Magyaria” elnevezést a csehok hozták forgalomba, mert a cseh propaganda szerint Magyarország elnevezés alatt nem a Kárpátok medencéjét magában foglaló történelmi magyar állam volt értendő, hanem a Duna és a Tisza középső folyása mentén lakó tiszta magyar lakosság letelepedési területe.

2 Első ízben közölte az *American Journal of International Law*. New York. 1919. Supplement XIII. 109. 1. — *V. ö. Miller* id. m. III. New York, 1928. 355. 1.

3 „Les traités ne peuvent prendre comme point de départ les quatorze points du Président Wilson. Une seule base paraît exister actuellement: *c'est la déclaration solidaire des Alliés sur leurs buts de guerre formulée le 10 janvier 1917.*” U. ott II. New York 1928. 14. 1.

4 U. ott 35. 1.

5 U. ott 54. 1.

6 U. ott 54. 1. — Az amerikai béke delegáció tehát ezzel a kijelentésével elismerte és megerősítette azt, hogy Wilson 14 pontját a magyar kormány is elfogadta. — „Only basis is President Wilson's Fourteen Points, as modified. These have been agreed to by Allied Governments, and by Governments of Central Powers.” U. ott 54. 1.

azon követelését, hogy Ausztria-Magyarország kérdését autonómiákkal és ne feldarabolással igyekezzenek megoldani: ¹ a washingtoni kormány a cseh és szerb kormányoknak tett ígéretei folytán zsákutcába került. Azáltal, hogy Lansing államtitkár a cseh követeléseket magáévá tette, a monarchia felbomlása és Magyarország feldarabolása előtt nyitotta meg az utat. ¹ ² Az 1918. november 29-i amerikai emlékirat Erdély nem-román lakosainak még népszavazást kívánt engedélyezni, Magyarország részére pedig szabad kijáratot követelt az Adriai és Fekete tengerekhez. ³ sőt az amerikai béke-delegáció azt is tudomásul vette, hogy a magyar kormány 1919. januárban a magyar államot a svájci köztársaság mintájára és a svájci alkotmány szerint hajlandó volt átalakítani, ⁴ de az amerikai katonák a háború befejezése után nagyrészt hazatértek és Wilson az európai kérdések és az európai politikusok labirintusában magára maradt. Amíg katonája volt és amíg a háború kimenetele Amerikától függött, addig Wilson feltételeihez alkalmazkodtak; mikor hatalmától nem volt mit tartani, az amerikai béke-delegáció is elfogadta Tardieu béketervezetét, amely a titkos szerződéseken alapult és az azokban tett ígérek beváltását követelte. Ezt Tardieu maga is természetesen találta, mert kijelentése szerint, az angol és amerikai kormányoknak a béke megalkotása iránt semmi konkrét programjuk nem volt. ⁵ Az amerikaiak viszont azt mondták, hogy a titkos szerződésekben felállított területi követelések maximumának megfelelő helyzet megteremtése a francia hadügyminisztérium érdeme volt. ⁶ Erre mutatott az, hogy a magyar anyaországhoz tartozó területek megszállását és Magyarországtól való elszakítását a cseh, szerb és román kormánycsapatok élén francia tábornokok eszközölték; és hogy ugyanakkor a francia kormány fáradozott azon, hogy Wilson békepontjai helyébe a cseh, szerb és román kormányoknak Masaryktól, Benestől és Seton-Watsontól formulázott békepontjait helyezze. Miután a vonatkozó területek birtokbavétele megtörtént, a következő lépés az *uti possidetis* elv alapján az új helyzet elismertetése volt abban a szerződésben, amelyet a szövetséges és társult hatalmak párisi értekezlete a másik érdekelt fél teljes kizárásával alkotott meg. Ez azonban logikailag is kizárta annak feltételezését, hogy a fegyverekkel kicsikart helyzet a lakosság hozzájárulásával és megnyugvásával találkozzon.

Annál kevésbé volt ez feltételezhető, mert a megszálló csapatok a szövetséges és társult hatalmak nevében jelentek meg, az 1918. decemberben és 1919. januárban kimondott annexiók viszont a vonatkozó területeket a cseh, szerb és román államokba kebelezték.

¹ „autonomy within the bounds of the Empire.“ *Miller* id. m. II. New York, 1928. 66—68. 1.

² U. ott 68. 1.

³ U. ott 68. 1.

⁴ Budapest, 1919. január 16. Coolidge-Davis Report. U. ott IV. New York, 1928. 6—8. 1.

⁵ *Tardieu* id. m. és *Baker* id. m. I. New York, 1927. 125. 1.

⁶ *Baker* id. m. II. New York, 1927. 29—30. 1.

Miután pedig az igényelt területek az annexió kimondásakor még nem voltak egész terjedelmükben cseh, szerb és román megszállás alatt, a cseh, szerb és román államok elimerése meg nem határozott területekre vonatkozott. Ez a nemzetközi jogban szokatlan eljárás csak akként volt elképzelhető, hogy a nyugati hatalmak — a „szakértők“ bemondása alapján — Ausztriát és Magyarországot a kettős monarchia felbomlása után nemlétezőknek, senki földjének (*noman's land*) tekintették és az őket érdeklő kérdésekben folyt tanácskozásokból előre kizárták. Az új Közép-Európa tehát 1919-ben Ausztria és Magyarország nélkül alakult ki, a cseh, szerb és román területi követelésekre épült.

Hogy a szövetséges és társult kormányok nem vették volna észre a különbséget és nem látták a csendes átmenetet a *conférence des puissances belligérentes* és a *conférence des puissances alliées et associées* fogalmai között, azt az illető államférfiak megsértése nélkül nehéz volna feltételezni. Ha pedig mégis jóváhagyásukkal találkozott, akkor reményüknek kellett lenniük az iránt, hogy a szövetségközi megbeszélést szabályszerű békekonferencia követi, melyen az összes érdekelt államok képviselve lesznek.

Wilson elnök a békekonferencián tiltakozott Magyarország egyes területeinek fegyveres megszállása ellen,¹ amiből arra lehet következtetni, hogy észrevette az önrendelkezési jog és az annexió szavakkal űzött játékot. 1919. április 14-én az olasz kormányhoz intézett jegyzékében akként nyilatkozott, hog3' Ausztria-Magyarországnak is olyan szerződést kívánt adni, mint Németországnak; ez pedig azt jelentette, hogy az 1918. november 5-én Németországgal kötött egyezményhez hasonló megállapodást kívánt kötni a kettős monarchiával is. Erről szerezhettek tudomást az annexiós kormányok és hiúsították meg azt a fegyveres elszakítás útján.¹²

Az amerikai békedelegáció később a békeszerződés tragédiáját abban állapította meg, hogy az 1918. november 29-i francia emlékirat és az 1917. január 10-i deklaráció elfogadása által eltértek attól az úttól, amelyet Wilson megjelölt.³ Az amerikaiak még ezek után is Wilson 14 pontjához ragaszkodtak és tiltakoztak az 1917-i deklaráció ellen,⁴ amelynek megalkotásában semmi részük nem volt és amelyet az amerikai nép előtt vállalni nem akartak, de követeléseiknek már nem tudtak érvényt szerezni. Ausztria és Magyarország helyett, amelyeket a békekonferencián felosztottak, a cseh, szerb és román kormányokat hívták meg a felosztás végrehajtása végett. így bukott el különben Wilsonnak az a nemzetközi jogilag helyes elgondolása is, hogy az elosztandó területeket a hatalmak vegyék át és csak azután, a vonatkozó lakosság meghallgatása után, rendelkezzenek azokkal végérvényesen. Ez azonban csak akkor lett volna le-

¹ Wilson 1919. január 24-i nyilatkozatát a párizsi békekonferencián lásd feljebb.

² „Je ne me sens pas libre de suggérer une base de paix avec l'Allemagne et une autre pour la paix avec l'Autriche.“ *Temperley* id. m. IV. London, 1921. 122. és 397. 1.

³ *Miller* id. m. II. New York, 1928. 14. 1.

⁴ U. ott 35., 54. 1.

hetséges, ha az elosztandó területeket a fegyverszüneti szerződés alapján nem a birtokukra vágyó kormányok, hanem a szövetséges hatalmak csapatai szállották volna meg, amint azt a magyar kormány kezdettől kívánta is.

A konferencián résztvett Nicolson szerint a zavarok onnan származtak, hogy az annexiós kormányok a konferenciára meghívotván, nyomban előadták területi követeléseiket és azok részére a konferencia egész figyelmét igénybe vették. Ha — mint mondotta — sorban vették volna a vesztes államokat, úgy Magyarország nagy vesztesége feltűnt volna a hatalmak előtt. Azt azonban senki sem tudta, hogy a bemutatott demarkációs vonalak végleges határokká lesznek, sőt a hozott határozatokat sem hajtották végre, mert pl. Bratianu előterjesztéseivel kapcsolatban az érdekelt lakosság megkérdezését is elhatározták, de a bizottság attól elállott. Wilson, amint azt a vonatkozó források mutatták, nem akart Ausztria-Magyarországnak a német békétől eltérő békeszerződést adni; azért ellenezte a londoni paktumnak és Olaszország 1915-i követeléseinek beváltását, mert mindent együtt és egymással szoros kapcsolatban akart elrendezni; ¹ ebből az is következik, hogy a monarchia felosztását a közép európai nehézségek egyoldalú megoldásának tekintették.

Kezdetben a francia kormányban is az volt a felfogás, hogy kedvezőbb megoldás lenne, ha a monarchia együtt marad és Berlin-től eltávolodva az antant oldalára áll, de a Czernin gróftól kezdeményezett 20 éves német-osztrák-magyar szövetség (Spaa, 1918. május 12.) az annexiós tervek emelte diadalra. Franciaország óhaját (*Le Temps*, Párizs, 1918. november 1.) az amerikai kormány 1919. november 25-i emlékirata elevenítette fel (*XVII. §. autonomy within the bounds of the Empire*), de a békekonferenciára Magyarország és Ausztria külön kaptak meghívást és felosztásuk is külön történt meg.

Az angol és amerikai kormányoknak a monarchia feldarabolására vonatkozó követelések bemutatásakor az volt a benyomásuk, hogy a kérdés rögtöni megoldása lehetetlen. Ennekfolytán a franciáktól támogatott cseh, szerb és román követelésekkel szemben a halasztás álláspontjára helyezkedtek, Smuts tábornok pedig 1919. áprilisban azt javasolta, hogy a monarchia utódállamai közös konferencián vitassák meg sorsukat.² Smuts tehát abban a feltevésben volt, hogy a lakosság magának igényeli önsorsának intézését és nem számolt azzal, hogy a békekonferencián az érdekelt lakosság helyett csak egyes érdekelt kormányok voltak képviselve. A konferencia május 8-án ez érdekeknek megfelelően a monarchia végleges

¹ *Temperley* id. m. IV. London, 1921. 121—22 1.

² *Marghiloman* id. m. IV. Bukarest, 1927. 287—88. 1. — Ausztria-Magyarország összes utódállamai Becsbe küldöttek volna delegátusaikat és ott vitatták volna meg Közép Európa sorsát. A javaslat egybevágott Wilson azon elgondolásával, hogy Ausztria-Magyarország népeinek egyelőre teljes önkormányzatot kell adni, hogy azután ők szabják meg saját jövőjük sorsát. Lényegben ugyanez volt az értelme az 1918. október 16-i osztrák császári manifesztumnak is, amely a monarchia jövőjét a monarchia népeinek kezébe kívánta letenni.

felosztása mellett döntött. Tardieu magának igényelte a vele járó érdemet,¹ Orlando miniszterelnök azonban február 1-én a Tizek Tanácsában tartott beszédében azt mondta, hogy a döntés a népek meghallgatása nélkül, egyes érdekelt szakértők javaslatainak megfelelően történt meg.¹² Miután Wilsonnak az volt a felfogása, hogy a tényleges helyzetet kell alapul venni,³ az annexiós kormányok olyan helyzet elérésére törekedtek, amely az ő érdekeiknek volt kedvező. Az amerikai elnök nyilatkozatából ugyan az volt megállapítható, hogy ő a fegyverszünet idején megvolt helyzetre gondolt, az időközben eszközölt fegyveres megszállások azonban olyan új helyzetet teremtettek, amely a fegyverszünet nyomait is eltüntette, aminthogy arról már senki sem beszélt akkor, amikor Ausztria-Magyarországot felosztották. Ennek az új helyzetnek az elfogadása pedig a titkos szerződéseknek diadalát jelentette, amelyeket Wilson kárhóztatott és amelyeknek elfogadásával azután saját tragédiáját készítette elő.

Az angolszászok ennek ellenére sem akarták a fegyveres megszállással kieroszakolt helyzetet állandósítani.

A brit delegáció 1919. február 19-én a *periodikus revízió* iránt tett javaslatot, tehát a békeszerződések revíziójának gondolata már akkor megvolt, sőt akkor merült fel, amikor az egyoldalúlag kieroszakolt helyzetet kívánták szerződés formájába önteni.⁴ A javaslat elfogadásra talált és így lett belőle 13-án a népszövetségi paktum XXIII-ik, majd XXV-ik cikkelye,⁵ március 18-án a Wilson—Cecil-féle tervezetben a XXII-ik,⁶ a március 26-i tervezetben a XXII-ik⁷

¹ Tardieu id. m. 426—27. 1. — A vonatkozó határozat kelte: Párizs, 1919. május 12.

² Párizs, 1919. február 1. Baker id. in. I. New York, 1927. 186. 1.

³ „As the United States of America were not bound by any of the secret treaties in question they are quite ready to approve a settlement on the basis of facts.“

⁴ 1919. február 11. Brit javaslat: „L'Assemblée des Délégués aura le devoir de veiller à la *révision périodique* des traités tombés en désuétude et des relations internationales, dont le maintien pourrait menacer la paix mondiale.“ Miller ü. H.: Drafting of the Covenant. II. kötet. 457. 1.

⁵ Elfogadva mint a paktum XXIII. cikkelye: „XXIII L'Assemblée générale des Délégués aura le droit de recommander la *révision de temps en temps* par les États membres de la Société des traités dont l'application serait devenue inapplicable, et des conditions internationales dont la continuation pourrait offrir un danger pour la paix du monde.“ U. ott 457., 466. 1. — „XXV. L'Assemblée des Délégués aura le droit, de temps à l'autre, d'inviter les États membres de la Société à procéder à un nouvel examen des traités devenus inapplicables et des conditions internationales dont le maintien pourrait mettre en péril la paix du monde.“ U. ott 490., 499. 1.

⁶ Brit javaslat: „XXIV. §. The body of delegates shall make provision for the *periodic revision of treaties* which have been obsolete and of international conditions, the continuance of which may endanger the Peace of the World.“ U. ott 556. 1. — Wilson és Cecil lord javaslata: „XXIV. (XXII.) It shall be the right of the Body of Delegates from time to time to advise the recommendation by States Members of the League, of treaties which became inapplicable, and of international conditions, of which the continuance may endanger the Peace of the World.“ U. ott 591. 1.

⁷ „XXII. §. It shall be the right stb.“ U. ott 657. 1.

és végül április 5-én tervezetben a XIX-ik cikkely,¹ amelyet a június 28-án aláírt versaillesi (német) békeszerződés hozott nyilvánosságra.^{1 2}

Miután a békekonferencia vonatkozó ülésin a román, cseh és szerb kormányok delegátusai — Diamandi, Kramarz és Vesznics — szintén jelen voltak, a három kormány tudtával és hozzájárulásával jött létre a XIX-ik cikkely, amely a revíziót kilátásba helyezte és amelynek alapján a magyar kormány a békeszerződést később aláírta.

Lényegileg a békekonferencia csak bizottságokban foglalkozott Ausztria-Magyarország kérdésével. Amikor 1919. május 7-én a német béke feltételei elkészültek, feloszlott a nélkül, hogy Közép-Európa viszonyait gondosan megvizsgálta, kellően megismerte és megértette, helyesen megoldotta és a népek érdekeinek megfelelően elrendezte volna. Az annexiós kormányok és ügynökeik igen ügyesen kihasználták azt a félelmet és aggodalmat, amellyel a szövetséges és társult hatalmak a német kérdést kezelték; Ausztria-Magyarország feldarabolása tehát a német óriás árnyékában történt meg.³

A konferencián résztvevő államférfiak akként nyilatkoztak a békeszerződések megalkotásáról, hogy maguk rendítették meg a hitet azok komolyságában és jövőjében. Így Lansing amerikai államtitkár 1920-ban azt mondta, hogy azokat zárt ajtók mögött üzletszerűen kötötték meg. Mindenki előtt ismeretesek az angol Keynes munkái a konferencia komolytalanságáról; nyilatkozatait egy évtizeddel később az angol Nicolson Harold erősítette meg. Lloyd-George angol miniszterelnök többször állította pellengérré azt a tudatlanságot, melyet a konferencia államférfiai az egyes kérdésekben elárultak. Wilson elnök tragikus magányában azt mondta, hogy mindenki hazudott neki. A hatalom valóban az ő kezében volt és ő volt az egyetlen, aki a világnak és különösen Európának békét diktálhatott. Azért zajlott körötte a hazugságok tengere, amelyben végül is alámerült. Nemcsak azokkal a szép gondolatokkal együtt, amelyeket Európába hozott; hanem az európai népek békéjével, biztonságával és boldogságával együtt, amely a hazugságok óceánjában süllyedt el.

A békekonferencián tág tere nyílt a „szakértők“ véleményének.

House ezredes pl. Tardieuvél érintkezett a legtöbbet és annak javaslatait fogadta el, tehát Wilsont és Amerikát az 1917. január 10-i válaszjegyzékhez és ezzel a titkos szerződésekhez kötötte — mi-

¹ A szerkesztőbizottság fogalmazása 1919. április 5-én: XIX. a paktum XIX. cikkelye. U. ott 679. 1.

² U. ott 734—35. 1.

³ *Lloyd-George* nyilatkozata: „Toute la documentation qui nous a été fournie par certains de nos alliés, pendant la négociation de la paix, était mensongère et truquée, nous avons décidé sur des faux.“ *Revue parlementaire*. Párizs, 1934. február 1. szám.

ről Wiisonnak sejtelve sem volt, de az ő tragédiájához vezetett.¹ Tardieu mögött Steed és Seton-Watson állottak, ezek mögött Benes, Bratianu, Vesznics és titkáraik légiója, az annexiós tervek ügynökei. Az amerikai közvélemény csak nagyon későn, 1937 végén érte rá arra, hogy Wilson az annexiókat követelő európai kormányokkal kapcsolatban állott, a tervezett osztozkodásról tudomása volt és azoknak tudatában ment bele a háborúba.²

Tardieu tehát nem ok nélkül követelte maga részére azt az érdemet, hogy a béke megalkotásában jelentékeny része volt. Seton-Watson elmondotta, hogyan győztek a szakértők (*experts*), Miljukov pedig, hogy kik voltak azok.³

2. *A kisebbségek védelme mint kompromisszum.* — Csak néhányan vették észre a békekonferencián azt, hogy a monarchia kebelében megállapított német és magyar hegemonia megszüntetésével új hegemoniákat emelnek hatalomra, melyeknek uralma alá a német és magyar kisebbségek jutnak és amelyek a kisebbségek kezelésében ugyanolyan hibába kerülhetnek. Az még senkinek sem jutott eszébe, hogy Ausztria-Magyarország két egymástól különálló szuverén államból állott, de a valóság halvány derengését állapíthatjuk meg abból, hogy Lloyd George a konferencia figyelmét 1919. március 25-én az elszakított magyarság jövőjére hívta fel.⁴

1 Colonel House „kept in close touch with Tardieu's plans and in general sympathised with them“. House id. m. IV. London, 1928. 283. és 408. 1. — „Colonel House discussed the question (of the Peace Conference) with M. Tardieu, who was recognised as Clémenceau's chief agent. He had frequent interviews with Mr. Wickham Steed, not merely because of Mr. Steed's knowledge of continental politics, but because (he) had behind (him) the power of the Northcliffe Press.“ U. ott - 275. 1. House ezredes Steedtől kért programot a békekonferencia részére. (*H. W. Steed: Mes souvenirs.* II. Párizs, 1927. 248—50. 1.) — Lansing Róbert szerint: „Colonel House was the only American with whom President Wilson freely conferred and to whom he conferred the progress that he was making in his interview with foreign statesmen, at many of which interviews the Colonel was present.“ (*H. Lansing* id. m. 193. L) — „The experts of the smaller nations were simply advocates of national claims“ (*H. Temperlcy* id. m. I. London, 1920. 245. 1.). — André Tardieu magának igényli az érdemet a monarchia felosztásáért. (*A. Tardieu* id. m. 426—27.1.)

2 Seton-Watson Richmondban (Virginia, USA), 1924. decemberében a következőket mondotta: „As I speak I see in front of me quite a number of the men who played a real part at the Peace Conference, and who understand that the alliance of a few experts, knowing their own mind and concentrating all their efforts on the attainment of a given end, can sometimes achieve, as the leaven of uninformed opinion and uninformed statesmanship“ (*The Slavonic Review.* 111. London, 1925. 691. 1.) — Miljukov Pál hozzátette: „Intermediaries were found on the side of the Powers among the progressive intelligents, such as Ernest Denis, Louis Leger, René Henry, Eisenmann and others in France, Wickham Steed and Seton-Watson in England, and it is possible to trace how the governing circles of the Entente gradually absorbed many of these put forward by outside experts orally and in such specialist publications as *The Neir Europe*“. (U. ott VI. London, 1927. 273. 1.)

3 V. ö. *Az Est.* Budapest, 1937. december 3—5. számok.

4 Lloyd-George javaslata: „Disposal of Magyars. — There will never be peace in South-Eastern Europe if every little State now coming into being is to have a large Magyar Irredenta within its borders. I would therefore take as a guiding principle of

Lloyd George felszólalásának az a mélyreható következménye lett, hogy az egyoldalú követelések ellensúlyozása és egy kialakult ellentét áthidalása vált szükségessé.

Így mondotta ki az 1919. május 1-én megalakult „új államok bizottsága“ 2-án megtartott ülésében azt, hogy az új államok elismerését az elszakított, illetőleg az új államokba bekebelezett kisebbségek védelmére vonatkozó kötelezettségek előírásával kapcsolatban fogják eszközölni.¹ Nem áll tehát az a feltevés, hogy az így megalkotott kisebbségi szerződések csak felmerült óhajok és ígéretek voltak, mert azok a békeszerződéssel egyidejűleg azzal a céllal készültek, hogy az előbbiben eszközölt területátulalások az utóbbiban elvállalt kötelezettségek ellenében lesznek hatályosakká. Éppen ezért a kisebbségi szerződések aláírása sem a cseh, szerb és román kormányok szabad elhatározásától, hanem attól függött, hogy a nekik juttatott területeket ezen az alapon áveszik-e vagy pedig vonakodás esetén a kérdéses területek megszerzéséről lemondanak.

A békeszerződés és a kisebbségi szerződések junktima tűnik ki abból a levélből is, amelyet a békekonferencia elnöke, Clémenceau francia miniszterelnök 1919. június 24-én, tehát közvetlenül a versaillesi német békeszerződés aláírása előtt, Paderewski lengyel köztársasági elnökhöz intézett,² és amely levél válaszként tekinthető mindazokra a beadványokra, melyekben Benes, Pasics és Bratianu az államaik belső ügyeibe vélt beavatkozás ellen tiltakoztak. Bratianu május 27-én Clémenceauhoz intézett és a fenti bizottság XIII. ülésében még aznap bemutatott levelében a beavatkozást törvénytelennek nyilvánította; ezzel szemben azonban a bizottságnak az volt

the peace that as far as is humanly possible the different races should be allocated to their motherlands, and that this human criterion should have precedence over considerations of strategy or economics or communications, which can unably be adjusted by other means“. *Temperley* id. m. V. London, 1921. 548. l. — Ezen az alapon a trianoni határ mentén fekvő magyar vidékek nem lettek volna elszakíthatók. — Wilson vonatkozó nyilatkozata: „The Governments now associated in conference to effect a lasting peace among the nations are doeply disturbed by the news which comes to them of the many instances in which armed force is being made use of in many parts of Europe and in the East to gain possession of territory, the rightful claim to which the Peace Conference is to be asked to determine. — They deem it their duty to utter a solemn warning that possession, gained by force, will seriously prejudice the claims of those who use this means. It will create the presumption that those who employ force doubt the justice and validity of their claims and purpose to substitute possession for proof of right, and set up sovereignty by coercion rather than by racial or national preference and national historical association. They thus put a cloud upon any evidence of title they may afterward allege, and indicate their distrust in the Conference itself.“ *Intimate Papers of Colonel House*. IV. London, 1928.

¹ *Miller* id. m. XIII. New York, A bizottságnak már első ülésében (május 2.) ki-tűnt, hogy az új államok elismerése junktimban volt a kisebbségekkel való bánásmód-dal. A 10. ülésben nyújtotta át Benes Csehszlovákiának svájci mintára való átalakítási ajánlatát és ígért rutén autonómiát. A 13. ülésben Bratianu a román állam belső ügyeibe való minden beavatkozást visszautasított.

² Közölve u. ott 215—22. l.

a felfogása, hogy miután a román királyság a Nemzetek Szövetségének tagja, nem történt beavatkozás. Masaryk a veszedelmet látva az engedékenység útjára lépett és hajlandó volt magyar lakosságú megszállt és annektált területekről lemondani. Benes viszont várakozó álláspontra helyezkedett és azt mondta, hogy Smuts tábornok Masaryk vonatkozó szavait félreértette, mert a cseh kormány ragaszkodik a vegyes lakosságú területek megtartásához. E helyett azt ígérte meg, hogy Csehszlovákia svájci mintára kiépített állam lesz,¹ a ruténeknek pedig széleskörű autonómiát helyezett kilátásba.^{1 2} Pasics ismét más taktikával élt. Clémenceauhoz intézett július 24-i, augusztus 1-i, szeptember 4-i és november 23-i leveleiben azzal érvelt, hogy Jugoszlávia népe „egyetlen nép három elnevezéssel, három vallással és két ábécével”,³ a magyarokról azonban, akiknek sorsáról tulajdonképpen szó volt, mélyen hallgatott. Bratianu május 27-i tiltakozása⁴ után a bizottság XVIII. ülésében, 1919. június 7-én, egy angol javaslatot fogadott el aziránt, hogy az erdélyi szászoknak és székelyeknek autonómiát adjanak.⁵ Bratianu azt mondta, hogy az Erdélyben lakó magyarok tisztviselőkből és katonákból állanak,⁶ amiből arra lehetett következtetni, hogy azoknak Bratianutól követelt eltávolítása esetén Erdélyben nem is marad magyar. Ezzel szemben a Romániának odaígért területen az 1919-i magyar népszámlálás adatai szerint 1,879.231 magyar lakott, akikből az 1921-i román hivatalos népszámlálás még a kiülőzések és egyéb önkénykedések ellenére is 1,660.448 lelket mutatott ki. A román kormány végül is csak azért írta alá — utolsónak — a kisebbségi szerződést (1919. december 9.), mert Románia másként nem tudta volna megkapni a vonatkozó területet, Ferdinánd király pedig lemondással fenyegetőzött.

Ebből az állapítható meg, hogy a hatalmak nem elégedtek meg a békekonferencia egyoldalúságával, hanem kompromisszumot kerestek és ez a kompromisszum a kisebbségi szerződések megalkotásában nyilvánult meg.

A kisebbségi kérdés számtalan vonatkozásai közül ezen a helyen pusztán a külpolitikai jellegűekre térhetünk ki. Ezek között legelső helyen áll az a megállapítás, hogy a kérdés az európai státuszkvó elrendezésével kapcsolatban merült fel; a második helyen az, hogy a kis népek sorsának elrendezése lassankint olvadt le a nemzetiségi államról az autonómiára, erről az önrendelkezési jogra,

¹ Párizs, 1919. május 20. Benes Edvárd levele Clémenceau francia miniszterelnökhez: „It is the intention of the Czecho-Slovak Government to create the organization of the State by accepting as a basis of national rights the principles applied in the constitution of the Swiss Republic, that is, to make of the Czecho-Slovak Republic a sort of Switzerland, taking into consideration, of course, the special conditions of Bohemia.“ *Miller id. m. XIII.* New York, 1928. 69—70. 1.

² U. ott 91—95. 1.

³ U. ott 337—38., 358—62., 455—55., 543—46. 1.

⁴ U. ott 89—90. 1.

⁵ U. ott 148., 151. 1.

⁶ U. ott XIV. New York, 1928. 169 1. *Nicolson id. m. 323—25.*

ennek meghiúsulása után az annexiós államokba bekebelezett kisebbségek védelmére, személyi és egyéb jogaik biztosítására. Ebből természetesen az is következik, hogy a védelmükre megkötött egyezmények éppen úgy kiegészítő részét alkotják a békeszerződésnek, amint sorsuknak tárgyalása is csak része volt a békekonferencia tárgyalásainak.

Fontosságát mi sem mutatta inkább, mint hogy a csehek és szerbek, akik az annexióktól megnövelt cseh és szerb államokban többségből kisebbséggé alakultak át, országaiknak új neveket adtak. Csehszlovákia elnevezése azt jelentette, hogy az ausztriai csehek a magyarországi szlovákokkal kívánnak államot és abban többséget alkotni. Az SHS királyság (Jugoszlávia) pedig azt, hogy a szerbek, horvátok és szlovének három nemzete egy államban egyesül. Ezen az alapon tehát sem a szlovákok a cseh, sem a horvátok és szlovének a szerb államban nem voltak minoritásoknak, nemzeti kisebbségeknek számíthatók. Legalábbis a csehek és a szerbek azt bizonyították a békekonferencián, hogy ezek a rokon népek az önrendelkezési jog alapján államalkotó nemzetként csatlakoztak. A csatlakozás napján a szlovákok és horvátok is ebben a felfogásban éltek. Egyedül Benes érezte magát bizonytalanságban. Alig hogy a békekonferencián az új államok bizottsága megalakult, érezte, hogy valami módon biztosítania kellene azt az államot, melyben a csehek nem fognak többséget alkotni. Helyesen olvasta ki ennek szükségét Wilson elnöknek 1919. január 10-én benyújtott népszövetségi tervezetéből, melynek VI. cikkelye — a katonai megszállásokról és erőszakosságokról beérkezett jelentések alapján — félre nem érthető határozottsággal jelentette ki, hogy „a Nemzetek Szövetsége követelni fogja, hogy az összes új államok, független és önálló létük *elismerésének előfeltételeként*, kötelezzék magukat arra, hogy állami főhatalmuktól függő minden etnikai és nemzeti kisebbségüknek azt a bánásmódot és biztonságot adják meg, amely lakosságuk etnikai és nemzeti többségét megilleti“. Az *elismerés előfeltétele* kifejezés jelenti azt a kapcsolatot, mely a közép- és keleteurópai annexiókkal járó változások folytán szükségképpen előállott.

Az angolszász államoknak ez volt a válaszuk a befejezett tényekre, melyeknek lényegét és irányát még nem látták tökéletesen.

Alighogy az 1919. május 1-én megalakult bizottság (*Committee of the New States*) az annexióktól sújtott népek iránt érdeklődött, Benes cseh külügyminiszter május 20-án írásban közölte Clémenceau francia miniszterelnökkel, hogy a cseh-szlovák állam svájci mintára fog megalakulni.¹ Svájcot mindenki jó! ismerte nyugaton, federatív

¹ Jellemző volt, hogy Benes 1919. május 20-i levelét (vág) jegyzékét Berthelot Fülöp nyújtotta be a párizsi békekonferencián. Feltehetőleg ő volt annak — ha nem is szerzője, de — sugalmazója és ő adta Benesnek azt a mentőgondolatot, hogyan nyerheti meg az angolszász hatalmakat a federatív gondolat mellett való hitvallással. A Berthelot-Benes-féle levél tette lehetővé a német, magyar, lengyel, szlovák és rutén területeknek a cseh államhoz való csatlakozását, majd bekebelezésüket és azt az erőteljes centralizmust, amely 1938-ban a Berthelot-Benes-féle cseh állam szétrombolását vonta maga után. — Benes a svájci példának a megalkotandó cseh alkotmánylevelébe való felvételét is meg-

alkotmánya másutt is mintaképül szolgált. Pasicz szerb miniszterelnök négy levélben igyekezett Clémenceau előtt bizonyítani, hogy a jugoszláv „egyugyanazon nép három nyelvvel, három vallással és két ábécével”.¹ Az ortodox Pasicz makacssága is elmaradt Bratianu ellenállása mögött, mert ez május 27-én Clémenceauhoz írt levelében mindenféle bizottságnak, konferenciának és hatalomnak hadat üzent, június 2-án pedig elutazott.² A román csapatok akkor már a Tisza vonalán állottak és Bratianu kezében volt a korlátlan hatalom a Tisza és a Dnyeszter között.

A hatalmak változatlanul tovább haladtak a kijelölt úton. Lloyd-George angol miniszterelnök még márciusban kijelentette, hogy az elszakított magyarság sérelmeivel számolni, sorsával törődni kell.³ A kisebbségek sorsával való törődés íratta meg Clémenceau levelét Paderewsky lengyel köztársasági elnökhöz június 24-én.⁴ Június 28-án már létrejött az első kisebbségi szerződés Lengyelországgal. Szeptember 10-én az osztrák békeszerződésben ott volt a ruténeknek adandó autonómia; már június 7-én az új államok biztonsága brit javaslatot tett magáévá abban az irányban, hogy az erdélyi szászok és székelyek is önkormányzatot kapjanak.⁶ Mindezeknél fontosabb volt az, hogy a bizottság már május 2-án megtartott ülésében — jelen voltak Berthelot, Headlam-Morley és Miller — határozatban mondta ki, hogy az új államok nemzetközi elismerése a kisebbségek sorsával junktimban áll.⁶

Bratianu megkísérelte, hogy ezen a junktimon túltegye magát. '.

A román csapatok júliusban átkeltek a Tiszán, augusztusban Budapesten át tovább vonultak nyugat felé. Az osztrák határon már a csehekkel kerültek szembe és ez az összetűzés a csehek és románok, a kiszombori csata délen a románok és szerbek, a fiumei harc a franciák és az olaszok között megmutatta, hogy ha Közép-Európában a semleges fajú — nem latin, nem germán és nem szláv — magyar nemzet kezéből a hatalmat kiveszik, akkor a Kárpátok és a Duna medencéje fajok harcterévé alakul át.

A román csapatok csak az antant hatalmak XI. ultimátumára állottak meg. November 15-én kapták meg a XII. ultimátu-

ígérte, mikor 1919. június 5-én a Négyes Tanácsban (Conseil des Quatre) a következő nyilatkozatot tette: „*Nous arois préparé une constitution qui ne sora pás sans analogie airc celle de la Suis.ee.*” Az 1919-i cseh alkotmánylevél ennek ellenére Svájc alkotmánya helyett a cseh centralizmus alkotmánylevele volt. Fenn idézett nyilatkozatával ugyanis Benes csak kikerülni kívánta — és ki is kerülte — az 1919. május 15-én tett brit javaslat alkalmazását a federatív elvek bevezetése iránt.

1 „a single people with three nemes, three religionis and two alphabets.” Pasicz vonatkozó levelei: 1919. július 24., augusztus 1., szeptember 4., november 23. U. ott 337-38., 358-62., 450-55., 543-46. 1.

2 U. ott 89-90. 1.

3 Disposal of Magvars. *Temperley* id. m. V. London, 1921 548. 1.

4 *Miller* id. m. XIII. New York, 1928. 215-22. 1.

5 U. ott 148. 1.

6 V. ö. az 1920. augusztus 10-i sévresi szerződést alább.

mot, ez azonban már a kisebbségi szerződés aláírására vonatkozott. Mivel további vonakodás valamennyi annexió sorsát kockáztatta, Bratianu Vajda-Voevod Sándornak adta át helyét, ki december 9-én, miután Ferdinánd király is le akart mondani, kapitulált.

Román jogászok felfogása szerint a hatalmak követelése — a román állam egyes (kisebbségekhez tartozó) állampolgárainak külső védelme — a román állam szuverénitásának sérelmét és csorbulását jelentette. Az aláírás által tehát egyesek szerint lemondott korlátlan függetlenségéről. Ez a beállítás azonban nem számolt azzal, hogy Románia területi megnövekedését a hatalmak eszközölvén, ugyanezek a hatalmak fenntartották maguknak a jogot, hogy az átengedett részek további sorsára is befolyást gyakoroljanak.

A kisebbségek kérdése tehát a fentiek szerint kezdetben inkább politikai és nemzetközi kérdés volt. Csak idővel vált azzá a kiterjedt kérdéssé, mely a kisebbségek valamennyi személyi és anyagi kérdését felölelve, könyvtárakat töltött meg a vonatkozó irodalommal.

Már a békekonferencia idejében előrelátható volt, hogy a kisebbségek megfelelő védelme nemcsak az annexióknak a visszahatása és jóvátétele, de félre nem ismerhetőleg előfeltétele az európai béke helyreállításának és megtartásának is. Annak ellentéte, a kisebbségekkel való helytelen bánásmód, az ígéretek és kötelezettségek be nem váltása vonta maga után 1938-ban a cseh-szlovák államnak, helyesebben Benes államának tragédiáját.

Általánosan tudott dolog, hogy ezt csak akkor lehetett volna elkerülni, ha a kisebbségek védelmét — a békekonferencia folytatásaként — az általa megalkotott Nemzetek Szövetsége hatásosan intézte volna.

A kisebbségi kérdésnek az a része, amelyet e kérdés alatt általában értenek, az új államokba kebelezett népek sorsának szabályozása volt.

Ezek a népek két kategóriába sorolhatók: a fajilag rokon népek népgyűléseken hozott határozatok útján csatlakoztak, a fajilag nem rokon népeket a békeszerződés hajtotta idegen uralom alá.

A békekonferencián az önrendelkezési jog gyakorlásának következő eseteit mutatták be:

a csehek —

a szlovákok 1918. október 3.;
a rutének
(cseh megszállás alatt);

a szerbek —

a délmagyarországi szerbek 1918. november 25-i újvidéki népgyűlésének határozatát (szerb megszállás alatt),
a horvát szábornak 1918. október 29-én hozott határozatát;

a románok —

a besszarábiai románok 1918. április 9-i népgyűlési határozatát, a bukovinai románok 1918. november 28-i népgyűlési határozatát, az erdély-bánáti (magyarországi) románok 1918. december 1-i gyulafehérvári népgyűlési határozatát.

E népgyűlések tehát sem nemzetgyűlések, sem országgyűlések nem voltak, sőt a kérdéses területeket és lakosságokat sem képviselték.

3. *A Nemzetek Szövetsége.* — A Nemzetek Szövetségét sokféle szempontból vizsgálják és értékelik, de aki eredetéig visszamegy, az előtte a feladat sokkal egyszerűbb lesz, mint ahogyan ezt gondolni lehetne.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy minden hosszú háború mély nyomot hagy az emberek lelkében és hogy a természetes visszahatásnak nem a leggyengébb vonását az a nemes elhatározás képezi, hogy ne legyen többé háború.

A francia forradalmi és napóleoni háborúk huszonöt éve (1790-1815) teljesen elég volt arra, hogy létet adjon a *Szent Szövetségnek*, mely 1815-től 1848-ig uralta Európa népeinek egymáshoz való viszonylatát. Soha intézmény ellen még nem lázadt fel a népek szabadságérzete annyira, mint a *Szent Szövetség* ellen, amelynek pedig nem is volt a hivatása az, hogy bármilyen alakban a népek szabadsága ellen törjön. Azáltal, hogy ezt tette, maga ásta meg a sírját, melyből sohasem támadt fel. Működésében tehát éppen úgy eltért eredeti feladatától, amint eltért ettől a *Nemzetek Szövetsége* is, melyet azután az államok jelentékeny része magára hagyott.

A hiba tehát nem abban volt, ami a *Nemzetek Szövetségének* létet adott; nem is kitűzött céljában és ennek eszmei tartalmában, hanem abban, hogy hivatásától eltérve nem a béke, hanem a háború ügyét mozdította elő. Ha feltesszük, hogy a háború elkerülésének szemmeláthatólag legalkalmasabb módja pl. az általános lefegyverzés, akkor a jövő történetírójának azt kell majd megállapítania, hogy soha félelmetesebb és nagyobb fegyverkezés ezen a földön egyáltalában nem volt, mint a *Nemzetek Szövetségének* idejében, mikor ennek éppen az általános lefegyverzésben megjelölt egyik cikelyét kellett volna megvalósítania.

Wilson elnök volt az, aki 1918-ban Európába indulva I. Sándor cár szerepére vállalkozott.

Nem elég azt mondanunk róla, hogy ideális lelkületű ember volt, mert ez csak általános jellegű szavak felhalmozásához vezetne. Wilson elnök idealizmusa más világból való volt, mint amit az európai politika világa mutatott. Az angolszász világ másként akarta megkötni a békét, mint az európai. Európában tomboltak egymás ellen a támadó és védekező erők. Azt mondják, hogy Clé-

menceau meg kívánta semmisíteni a vele szemben álló hatalmakat, ezek pedig a megsemmisülés ellen védekeztek. Az angolszász jogrendszer, amelynek Wilson tisztább híve volt, mint a fáradt Balfour lord és a kispolgárius Lloyd-George, a kiegyenlítést kereste; azt a gépezetet, amelyen keresztül az ellentétek áthidalásával a világnak békét adni lehet. Ha Európa, főleg a kontinens arra képtelen lesz, akkor Amerika áll a brit birodalom háta mögé, hogy diadalra segítse a kiegyenlítés gondolatát.

Wilson tisztán gondolkodott, de helytelenül cselekedett, mert amikor Európa földjére lépett, az amerikai haderőt hazaküldötte. Attól kezdve mentőangyalnak látszott, akit mindenki csodált, mert előre tudták, hogy semmi hatása nem lesz. Már az induláskor helytelenül fogta fel a helyzetet. Azt mondta, hogy a nemzetek x-észére szövetséget kíván alakítani, mely a területi státuszkvó épségét biztosítva változást eszközölhet a határokon ott, ahol igazságtalanság történt.¹ Ebben az 1918. december 10-én tett nyilatkozatban súlyos ellentmondás van; olyan, amely világosan mutatta, hogy Wilson sem az európai hatalmakat, sem azok helyzetét, sem a háború ei-edményeit, sem abban a jót és rosszat nem ismerte, azokat egymástól megkülönböztetni képtelen volt. Vegyük pl. Magyarország esetét. Ha Wilson 1918. december 10-én arra vállalkozott, hogy a magyar állam területi épségét biztosítja, úgy feltehető a kérdés, hogy ez a vállalkozás a még meg nem támadott államterület biztosítására vonatkozik-e, vagy pedig azoknak akar-e segíteni, akik azt éppen felosztották. Az előbbi esetben a november 3-i fegyverszüneti szerződést kellett volna megvédelmeznie a már hazaküldött, tehát igénybe nem vehető amerikai haderővel — úgy, amint azt ebben az időben Magyarországon gondolták és remélték is; az utóbbi esetben meg kellett várnia, míg a magyar állam területét felosztják és az annexiós államok mögé kellett állania, szemben azokkal, akiket meg akart menteni. Ha pedig feltételeznénk, hogy a helyzet kellő felismerése alapján mást határoz, akkor nemcsak a felosztó kormányokkal kellett volna szembeszállania, hanem mindazokkal az államokkal, me-

¹ „the League of Nations implied political independence and territorial integrity plus later alteration of forms and alteration of boundaries if it could be shown that injustice had been done or that condition had changed.“ *Miller* id. m. I. New York, 19.8. 371. 1. — Lord Robert Cecil: „a revision relating to boundaries, at intervals from time to time.“ U. ott 87. 1. — So arose the following paragraph of the Covenant of the League of Nations: „In respect of the peoples and territories which formerly belonged to Austria Hungary and Turkey, and in respect of the colonies formerly under the domination of the German Empire, the League of Nations shall be regarded as the residuary trustee with sovereign right of ultimate disposal or of continued administration in accordance with certain fundamental principles herein after set forth: and this reversion and control shall exclude all rights and privileges of annexation on the part of any Power. — These principles are, that there shall in no case be any annexation of any of these territories by any State either within the League or outside of it, and that in the future Government of these peoples and territories the rule of selfdetermination, on the consent of the governed to their form of Government, shall be fairly and reasonably applied, and all policies of administration or economic development be based primarily upon the well-considered interests of the peoples themselves.“ *Lansing* id. m. 63. 1.

lyek a felosztás végrehajtása végett a kis államokkal titkos egyezményeket kötöttek, tehát Wilsonnak Amerika haderőit Amerika szövetségesei ellen kellett volna vezetnie.

Ha erre a forró lávára építette a Nemzetek Szövetségét, akkor alig lehetett kétség aziránt, hogy az angyal által a lávába dugott virágszál alig ver gyökeret. Mindazok, akik — elsősorban Clémenceau — ennél az aktusnál tisztelegtek, tudatában voltak annak, hogy a gyökértelen virágnak a végtisztességet adják meg. Az angolszász jogászok azonban makacs emberek és kezdettől észrevették, hogy a kérdés azon a különbségen múlik, amely közöttük és az európai rendszer között fennáll.

Már 1918 decemberben Jusserand francia nagykövetség jegyzékének átadásakor két kérdés merült fel, amelytől azóta nem tárgítottak: kik fogják megalkotni a békeszerződést és biztosítva lesz-e abban az ellentétek kiegyenlítése?

A békekonferencia összetételét illetőleg láttuk, hogy ez a kérdés kezdettől fogva napirenden volt.

Az amerikai kormány a békekonferenciát nem tudta másként elképzelni, minthogy azon valamennyi hadviselő állam részt vesz, mert valamennyien elfogadták Wilson békefeltételeit.

Az amerikai kormánynak ezzel a felfogásával szállott szembe az 1918. november 29-i francia jegyzék, melyben a francia kormány azt kívánta, hogy ne Wilson elfogadott feltételei legyenek irányadók a béke megalkotásánál. Mindjárt hozzá is tette, hogy azok helyett az 1917. január 10-i válaszjegyzékre gondol, melyet Benes és Berthelot alkottak meg. Ha így áll a dolog, akkor Benes Edvárdnak Berthelot útjáu sikerült az emigráns cseh kormány hadicéljait Franciaországgal elfogadtatnia és keresztülvinni, hogy a francia kormány Wilsonnal szemben állást foglaljon. Ennek következtében a szövetséges és társult hatalmak két pártra szakadtak. Az angolszász hatalmak a háborút elvesztő és velők szemben álló központi hatalmakkal együtt Wilson feltételei alapján foglaltak állást; a franciák az annexiós kormányokkal együtt az 1917. január 10-i válaszjegyzék végrehajtását szorgalmazták.

Ennek alapján kívánták a békekonferenciáról a központi hatalmak kizárását is és alkotta meg Tardieu, a békekonferencia főtitkára, azt a statútumot, melynek I. cikkelye szerint a békekonferencián csak az egyik érdekelt fél vehetett részt.

Az angolszász hatalmak a statútumok elfogadásával a békekonferenciát útjára bocsátották és nem tettek kifogást az ellen, hogy a békefeltételeket összeállítsa, de úgy vélték, hogy azután vagy be kell bocsátani a másik érdekelt fél képviselőit, vagy pedig új és végleges békekonferenciát kell összehívni. Pichon Lajos francia külügyminiszter tehát hiába vette rá Balfour lord külügyi államtitkárt 1918. december 13-án arra, hogy csak a szövetséges és társult hatalmak kapjanak meghívást,¹ az amerikai delegátusok december 18-án azzal válaszoltak, hogy akkor új békekonferenciát kell tartani.¹

Wilson azzal kívánt kitérni az 1917. január 10-i válaszjegyzékben követelt annexiók vállalása elől, hogy egyrészt azt alá nem írta, tehát Amerikát annak vállalására kötelezni nem lehetett, másrészt pedig, hogy a felállítandó Nemzetek Szövetsége útján a sérelmeket orvosolni fogják.

Wilsonnak ezzel kapcsolatban az volt a kikötése, hogy az az alkotmánylevél, melyet ő a Nemzetek Szövetsége számára kidolgozott, a békeszerződés alkatrészévé legyen, másrészt pedig hogy olyan cikkelyt is tartalmazzon, mely a kapcsolatos békeszerződés egyes cikkelyeinek módosításáról gondoskodik.

Wilsonnak abból a ténykedéséből, hogy a Nemzetek Szövet-

¹ Miller id. m. II. New-York, 1298. 295—96. 1.

ségének alkotmánylevelét a békeszerződéssel egyesítette, súlyos következmények származtak; az a kívánsága pedig, hogy az alkotmány le vél egy revíziós cikkelyt is tartalmazzon, csak részben teljesült.¹²

Előbb ez utóbbi törekvése vált ismeretessé.

Első három népszövetségi tervezetében, amelyek közül az első még Amerikában, a másik kettő pedig Párizsban készült (1919. január 10. és 20.), változatlanul benne volt az a rész:, amely ezt a megoldást követelte. Csak a február 2-án kidolgozott negyedik (harmadik párizsi) tervezet hagyta el azt a követelést, amelyet az amerikai kormány a 14 pont összeállítására (1918. január 8.) óta következetesen szorgalmazott.^{3 4 5 6 7 8}

¹ U. ott 312—14. 1. Miller—Scott Memorandum.

² 1919. január 15 én a brit béke delegáció a népszövetségi paktumnak a békeszerződésekbe való felvételét javasolta. Erre az amerikai béke delegáció (Dávid Hunter Miller) kijelentette, hogy ebben az esetben új békeszerződést kell készíteni. *Miller id. m.*

III. New York, 1928. 349. 1. — Január 22-én Wilson javaslata: „This League should be created as an integrál part of the general treaty of peace.“ U. ott I. New-York,

19.8. 82. 1. — Január 25 én a plenáris ülés elhatározza, hogy a paktumot fel kell

venni a békeszerződésbe. Miller a szétválasztás híve. U. ott XX. New-York, 1928. 440. 1. — A 25 én megtartott ülésekből kiküldött bizottság február 4 től 13-ig összesen

tíz ülést tartott; 14 én elkészített javaslata 15 én már a plenáris ülés elé került és azt elfogadták. Miller delegátus mindezek ellenére is fenntartotta előbb kifejezett nézetét: a szétválasztás „would involve practically the commencing of new negotiations and the drafting of a new treaty“. Ez a szétválasztás azonban sohasem történt meg, mert az annexió államok újonnan szerzett területeiket, tehát az annexiót, az új státuszkvó megtartását, éppen ezen az úton kívánták biztosítani, mert így mindazokat az államokat, amelyek a Nemzetek Szövetségéhez csatlakoztak, a paktum elfogadásával egyben az annexiót magában foglaló békeszerződések elfogadására is kényszerítették. — Bár ezt már kezdetben többen észrevették (a Magyar Külügyi Társaság javaslata 1921-ben, a Népszövetségi Ligák genfi értekezletén), csak 1939-ben tette azt hivatalos követeléssé a norvég kormány.

³ Az 1918. decemberi amerikai, 1919. január 10 i és 20-i párizsi népszövetségi alkotmányleveltervezetekben Wilson elnök a következő pontot vette fel: „In respect of the peoples and territories which formerly belonged to Austria-Hungary... the League of Nations shall be regarded as the residuarv trustee with sovereign right of ultimate disposal or of continued administration in accordance with oertain funda-

Wilson elnök a Nemzetek Szövetségét is azért kívánta megalkotni, hogy a tükös szerződésekben lefektetett és a békeszerződésben esetleg megnyilvánuló egyoldalúsággal az egyetemes megbékéltetést, a háború eltüntetésével a béke megszilárdítását állítsa szembe. Úgy vélte, hogy nem szabad elmerévíteni a békeszerződésben megnyilvánuló egyoldalúságot, hanem az új területi épséget biztosítva lehetővé kell tenni azt, hogy az általa okozott sérelmek orvoslásával ne legyen kizárva a lehetőség, hogy a kormányok békés megegyezése útján a régi területek megfelelőbb elosztása is figyelembe vétezzék. „A Nemzetek Szövetsége“ — mondotta 1918. december 10-én — „a politikai függetlenséget és a területi integritást biztosítja, később azonban azoknak a formáknak és határoknak megváltoztatását is, amelyekről kiderül, hogy azoknak megállapításával igazságtalanság történt vagy hogy a körülmények megváltoztak“.¹ — Lord Robert Cecil angol delegátus azt kívánta, hogy a Nemzetek Szövetsége „időről-időre határrevíziót eszközöljön“.² — Ezek a gondolatok a Nemzetek Szövetségének olyan fogalmát adták, amely adott esetekre alkalmazva Magyarország népei előtt sem zárta el a reményt aziránt, hogy retentő sérelmeik orvosoltatni fognak. Erre mutatott az, hogy Wilson Ausztria-Magyarország felosztásának elhalasztását javasolta és a monarchia jövőjét a monarchia népeivel együtt közösen kívánta rendezni.² Smuts tábornok is azt követelte, hogy a

mental principles herein after set forth; and this reversion and control exclude all rights or privileges of annexation. — These principles are, that there shall in no case be any annexation of any of these territories by any State either within the League or outside of it, and that in the future government of these peoples and territories the rule of selfdetermination, or the consent of the governed to their form of government shall be fairly and reasonably applied, and all policies of administration or economic development be based primarily upon the well-considered interests of the peoples themselves.“ *Miller H. Ű.*: The drafting of the Covenant. II. New-York, 1927. 87. és 103. 1. Miller tehát megerősítette a Lansing államtitkártól már fentebb idézett megállapítást.

1 *Miller* id m. I. New-York, 1928. 371. 1.

2 Lord Robert Cecil: „a revision relating to boundaries, at intervals from time to time“. U. ott 87. 1.

3 Így jött létre a Nemzetek Szövetsége alkotmánylevelének megfogalmazott, de később elhagyott következő cikkelye: „In respect of the peoples and territories which formerly belonged to Austria-Hungary and Turkey, and in respect of the colonies formerly under the domination of the German Empire, the League of Nations shall be regarded as the residuary trustee with sovereign right of ultimate disposal or of continued administration in accordance with certain fundamental principles herein after set forth: and this reversion and control shall exclude all rights and privileges of annexation on the part of any Power. — These principles are, that there shall in no case be any annexation of any of these territories by any State either within the League or outside of it, and that in the future Government of these peoples and territories the rule of selfdetermination, on the consent of the governed to their form of Government, shall be fairly and reasonably applied, and all policies of administration or economic development be based primarily upon the well-considered interests of the peoples themselves.“ (*Lansing* id. m. 63. 1.) — Miután itt Ausztria-Magyarország kérdése Törökország és a német gyarmatok kérdésével volt egybefűzve, nem volt nehéz az annexiós kormányoknak azokkal a hatalmakat szembeállítaniok.

monarchia népei magok döntsenek sorsuk felől,¹ tehát nem lehet kétségbe vonnunk azt, hogy a titkos annexiós szerződések elfogadtatásával együtt párhuzamosan futott egy másik akció is, amely a béke ügyét szélesebb alapokra, az annexiókban érdekelt kormányok és ügynökeik helyett a népekre kívánta építeni.

Ezzel szemben a másik felfogást Benes képviselte, akinek véleménye szerint az 1918-i fegyverszüneti szerződéstől meghagyott monarchiát figyelmen kívül kellett hagyni és a saint germaini és trianoni szerződésekben lefektetett új státuszkvót, a monarchia és Magyarország feldarabolását kellett védelmezni,² amit később részletesen is kifejtett.³

Végző formájában a revíziós cikkely a népszövetségi alkotmányocsvél XIX. cikkelyére zsugorodott össze. *Nicolson Harold*, a békekonferencia egyik résztvevője és történetírója mégis azt mondta, hogy ezt a cikkelyt a hatalmak bevallottan a revízió végett vették fel a paktumba, tehát Apponyi Albert gróf helyesen alapította Magyarország reményeit e cikkelyre és látta benne azt a reményt, hogy a háború izgalmainak elülése után annak alapján a szenvedett igazságtalanság jóvátételére is rákerül a sor.⁴

1 Smuts tábornok javaslata: „that before the final decisions were reached concerning Central Europe, representatives of all the former portions of the old Hungarian Empire should be summoned together to determine their mutual interests and needs“ (*Brown P. M. : Selfdetermination in Central Europe. The American Journal of international Law. XIV. New-York, 1920. 238—39. 1.*)

2 Benes Edvárd szerint csak az új státuszkvó alapján volt szabad az új területi integritást védelmezni. (*The Nineteenth Century. XCV. London, 1924. 483. 1.*)

3 Benes állásfoglalása a revízió ellen: „Nous ne comprenons pas comment quelqu'un pourrait croire un seul instant qu'un État indépendant quelconque admette que plusieurs ou autres États, fussent ils de grandes puissances, disposassent directement ou indirectement, au nom de leur force ou de leur influence politique ou morale, après simple entente préalable entre eux, de son territoire, c'est — à — dire de quelque chose qui est pour tout État la base même de sa vie et de la condition décisive et primordiale de son existence. — On ne saurait imposer à un État un changement de ses frontières et si quelqu'un voulait tenter semblable entreprise sur la Tchecoslovaquie, il lui faudrait venir les armes à la main chercher les territoires qu'il convoiterait. — Nous ne pouvons pas davantage comprendre comment il serait possible que se constituât un groupement d'États pour la distribution des territoires de certains États tiers — tandis que les questions territoriales concernant d'autres États seraient mises hors de cause, car l'accord sur leur compte serait impossible. Cette constatation doit tout particulièrement frapper un homme politique profondément impartial, car il y aurait, là non seulement une prétention injustifiée à disposer du bien d'autrui, mais aussi une discrimination dont l'iniquité serait criante. Cela a oté à priori à quiconque le droit de prétendre à appliquer à d'autres peuples les principes qu'il n'admet pas qu'on lui applique à lui-même. Et comment serait il ensuite possible d'empêcher la constitution d'un autre groupement semblable, qui agirait de même avec les frontières des autres États et multiplierait encore dans le monde les semences de conflits et d'anarchie.“ —, Ez a nyilatkozat félre nem érthető elítélése volt annak, ami Magyarországgal 1918-ban és 1919-ben a fegyveres beavatkozás, megszállás és elszakítás folytán történt.

⁴ *Nicolson U. id. m. 91. L. : „a révision at a more distant epoch when the hysteria of the war had subsided.“*

Ennek az ígéretnek az alapján ment bele a békefeltételek elfogadásába és a békeszerződés aláírásába.

A népszövetségi alkotmányelvünk a békeszerződéssel való egybeforrasztása szerencsétlen gondolat volt. Mert mindazoknak, akik a Nemzetek Szövetségéhez csatlakoztak, a paktummal együtt a békeszerződést is el kellett írogadniuk, sőt ettől továbbmenőleg annak garantív államaivá lettek a nélkül, hogy a háborúban részt vettek volna. Nem kisebb dologról volt szó, mint arról, hogy az addig semleges államoknak a, központi hatalmakhoz tartozó államok kai szemben kellett felvonulniuk. A szövetséges hatalmak a világ összes nemzeteinek a Nemzetek Szövetségébe való bevonásával a békeszerződésekét kívánták megerősíteni. Az egybeolvasztást a párizsi békekonferenciának 1919. január 25-én megtartott plenáris ülése határozta el; Miller amerikai delegátus azonban június 14-én kelt emlékiratában kifejtette, hogy szétválasztás esetén új békeszerződést kellett volna készíteni.¹

Az angolszászok abban reménykedtek, hogy amit a titkos szerződések és annexiók biztosítékává előléptetett Nemzetek Szövetsége útján nem lehetett elérni, biztosítani lehet a független bíróság útján, melyet Hágában készültek felállítani. Ezért vették bele a bíróság szervezeti szabályzatának (elkészült 1920. december 16-án) XXXVI. cikkelyébe azt, hogy az állandó döntőbíróság a békeszerződésekét is felülvizsgálhatja. Ez valóban reményt nyújtott volna rá, hogy a szenvedett sérelmek orvoslása és az igazságtalanságok helyrehozása megtörténjék.^{1,2}

Míndez azonban lehetetlenné vált azáltal, hogy a hágai bíróság csak azokkal az ügyekkel foglalkozhatott, amelyeket a Nemzetek Szövetségének tanácsa eléje utalt.

Gyakorlatban tehát úgy nézett ki a dolog, hogy a Nemzetek Szövetsége az államok fölötti államnak látszott, bár a valóságban nem is volt az. Ennek az államnak kormánya volt a Tanács (Conscil), parlamentje a közgyűlés (Assemblée), bírósága pedig a Hágai Ál-

¹ Miller id. m. XX. New York, 1928. 440. 1. A részletekről v. ö. *Tabouillot W.*: Die Aufnahme der Völkerbundsatzung in den Versailler Vertrag. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht.* VII. Berlin, 1937. 15—37. 1.

² „XXXVI. §. The jurisdiction of the Court comprises all cases which the Parties refer to it and all matters specially provided for in Treaties and Conventions in force. — The Members of the League of Nations & the States mentioned in the Annex of the Covenant may, either when signing or ratifying the Protocol to which the present Statute is adjoined, ipso facto and without special agreement, in relation to any other Member or State accepting the same obligation, the jurisdiction of the Court or any of the classes of legal disputes concerning — a) The interpretation of a Treaty, —* b) Any question of International Law, — c) The existence of any fact which, if established, would constitute a breach of any international obligation. — d) The nature or extent of the reparation to be made for the breach of international obligation. — The declaration referred to above may be made unconditionally or on condition of reciprocity, on the part of several or certain Members or States, or for a certain time. — In the event of a dispute as to whether the Court has jurisdiction, the matter should be settled by the decision of the Court.“ *Martens: Recueil des traités.* XII. Leipzig, 1923. 854. és köv. 11.

landó Bíróság (Cour permanente). Mivel azonban a Tanács nem volt felelős a közgyűlésnek és maga jelölte meg a bíróság munkakörét, sem a parlament, sem a bíróság szuverénitása nem volt megállapítható.

A magyar békedelegáció egyébként részletesen foglalkozott a Nemzetek Szövetségével¹ és a magyar kormány abban a reményben jelentette ki készségét a békeszerződés aláírása iránt, hogy a Nemzetek Szövetsége útján a szenvedett igazságtalanság orvosolható lesz.

Ez volt tehát az a békemű, amelyet a győztes hatalmak az 1919-i párizsi békekonferencián és az 1919—20-i szerződésekben megalkottak. Ha hibát követtek el Németországgal, Itáliával és másokkal szemben vagy egyes kérdésekben, úgy saját, utólag kifejezett véleményük szerint a legnagyobb hibát azzal követték el, hogy Közép-Európa rendjét felforgatták a nélkül, hogy megfelelő alakban és módon helyreállították volna. Clémenceau ellentmondást nem tűrő hangon jelentette ki a békekonferencián, hogy Ausztria-Magyarország megszűnt, de Lloyd-George két évtizeddel azután lemondással tette hozzá, hogy Közép-Európa viszonyait az a svájci minta mentette volna meg, amelyet Benes megígért, de melyet nem tartott meg. Közép-Európa — és benne — a magyar kérdés rendezetlensége nagyban elősegítette az egyoldalú megoldás gyors elmúlását.

¹ Neuilly, 1920. február 22. Apponyi Albert gróf jegyzéke a Nemzetek Szövetségéről. Közölve: A magyar béketárgyalások. II. Budapest, 1920. 7—10. 1.

Magyarország sorsa.

Magyarország jövő alakulását több ellentétes erő befolyásolta.

Ferenc József mindenképen fenntartani kívánta — változtatás nélkül — az 1867-i osztrák-magyar kiegyezést és az arra épített dualizmust; annak fenntartásához ragaszkodott Tisza István gróf kormánya és parlamenti többsége is. Ezzel szemben Ferenc Ferdinánd trónörökös az osztrák és magyar államokat egy osztrák öszszirodalomban kívánta egyesíteni, ami a magyar államnak az osztrák államba való beolvastását jelentette. Mindenesetre igazat kell adnunk azoknak, akik Ferenc Ferdinánd elgondolásában federalista vonásokat is láttak, mert az általa tervezett osztrák öszszirodalom határain belül helyezkedtek volna el az osztrák örökös tartományok, a cseh-szlovák és magyar királyságok mellett a nagyhorvát (osztrák szabású délszláv) és nagyromán királyságok. Ez utóbbiaknak az lett volna rendeltetésük, hogy Magyarország területét megcsonkítva ellensúlyát alkossák a dunai hegemoniának. Mivel azonban valamennyi terület fölött a német befolyás erősödött volna meg, az a federalizmus, amely a jövő II. Ferenc császár jövő osztrák öszszirodalmában megállapítható, mindössze azt jelentette, hogy az koronatarományokra fog oszlani, aminthogy 1848 és 1866 között is azokra oszlott.

A párizsi békekonferencia nem vette figyelembe Magyarország külön államiségát, hanem abban a feltevésben volt, hogy Magyarország az osztrák állam részét képezvén, a magyar nemzet is felszabadulásra vágyik, amit úgy kívántak értelmezni, hogy az osztrák államból kiváló magyarság ne vigye magával a nemzetiségeket. Eltekintve attól, hogy ez a beállítás teljesen hamis volt, nagy mértékben megkönnyítette a szuverén magyar állam feldarabolását, anélkül, hogy a szövetséges kormányok tudatában lettek volna annak, hogy mit tesznek és milyen felelősséget vállalnak magukra.

Nem indokolatlanul merül fel a hasonlóság az osztrák centralistáktól tervezett öszszirodalom és a párizsi békekonferencián megalkotott Csonka-Magyarország térképe között; az elszakított részek azonban az előbbi esetben a birodalom határain belül maradtak volna, míg az utóbbi esetben idegen államok tartozékaivá lettek.

Fel szokták hozni azt is, hogy a nemzetiségek a federalizmus hívei voltak. Ez azonban nem általánosítható, legfeljebb a horvátokra és a románokra volt értelmezhető. Miután azonban a horvátok önálló nemzetet alkottak, amelynek országa Magyarországnak társországa volt, és mivel Horvátországgal a magyar kormány 1868-ban államjogi természetű egyezményt kötött, ebben a vonatkozásban Szent István birodalma is federatív államnak volt tekinthető. Más volt a helyzet a románokkal, akik Erdélyt követelték, amely a magyar államjog szerint a magyar anyaország integráns része volt és mint ilyen került vissza az 1867-i reünio folytatán. Különállása idején sem volt ott a kormányzat a románok kezében, akik a törökök és az aldunai fanarióták elől bevándorolva, Erdély lakosságában többségre jutottak. Voltaképen ez a többségi érvényesülés képezte igazi alapját a románok küzdelmének. Ezért nem ismerték el az 1867-i reüniót, illetőleg követeltek Erdély részére autonómiát. Ezt a mozgalmat Károly román király nemcsak támogatta, de azzal a bevallott célzattal irányította is, hogy az erdélyi önkormányzatban hatalomra emelt románság Erdélyt Románia részére fogja biztosítani. Az osztrák centralisták ezt a kombinációt arra használták fel, hogy az Ausztriához nem tartozó Erdélyt a magyar nemzet tudta nélkül Romániának kínálták fel annak fejében, hogy Románia viszont Ferenc Ferdinánd osztrák összbirodalmába lép be. Tisza gróf miniszterelnök nem állott egyedül abban a meggyőződésében, hogy a magyarok és a románok a kelet felől támadó szláv-orosz veszedelemmel szemben közös védekezésre vannak utalva. Vajda-Voevod Sándor román képviselő a magyar parlamentben 1916 őszén, tehát Románia hadüzenete után is nyíltan kijelentette, hogy a magyarok és románok küzdelme nem háború, csak testvérharc, melyet nem szabad ennél többre tartani, mert az nem jelenti a magyar állam területi épségének megbontását. Nagyon erős ellenhatást váltott ki ez a nyilatkozat a szövetséges államokban akkor, amikor a *Pester Lloyd* 1920. február 8-án éppen akkor tette közzé, amikor Vajda-Voevod éppen Magyarország felosztását és Erdély elszakítását követelte a szövetséges kormányoktól.¹

Korai volt Tisza István grófnak 1915. újév napján tett az a nyilatkozata, hogy Magyarország az osztrák centralista törekvésektől megszabadult, mert éppen a románok vártak mindent az osztrák centralistáktól és Ferenc Ferdinánd barátain, elsősorban Károly román királyon és Czernin Ottokár grófon keresztül a német hatalomhoz folyamodtak. A kötetre való forrásanyagból mindössze azt a már közölt nyilatkozatot említjük meg, amelyet Vajda-Voevod Sándor 1917-ben Bécsben, Grecul Isopescu, Onciul Aurél román vezető emberekkel együtt a monarchiabeli románok részéről a bukaresti román államférfiakhoz intézett és amelynek eredetijét a megszállás idején Bukarestben találták meg és fennebb közöltük. Vajda ekkor a román királyság perszonális unióját szorgalmazta.

¹ Vajda-Voevod S.: Die Rumänen Oesterreich-Ungarns. *Pester Lloyd*. 1920. február 8.

Tisza reményeit Ferenc József halála (1916. november 21.) vágta el, ami az európai közhit szerint a dualizmus halálát jelentette. Tisza egymagában vállalkozott annak megmentésére és Károly király trónralépése után nyomban kivette tőle azt az ígéretet, hogy magát magyar királlyá fogja koronáztatni. Polzer-Hoditz gróf emlékiratával későn érkezett¹ aminthogy későn történt meg Czernin Ottokár külügyminiszteri kinevezése is. A közös külügyminiszter azonban a császári ház minisztere is volt és Metternich herceg késő utóda 1916. december 22-én a monarchia legfőbb igazgatását vette kezébe. Burián István grófnak távoznia kellett, vele zárulván az az időszak, amikor a külügyek intézésébe Tiszának is döntő befolyása volt. Czernin gróf a december 30-i magyar királyi koronázás után Tisza eltávolítására törekedett és így vette kezdetét az a küzdelem, amely a két ember között, az osztrák centralizmus és a dualizmus között, Ausztria-Magyarország jövő sorsa körül megindult. Czernin gróf az osztrák összbirodalom felállítása érdekében hátvédül a német hatalmat választotta és arra támaszkodva dobta Tisza útjába az általános választójogot, hiúsította meg a különbéke ajánlatát, melyet a magyar kormány feje az amerikai, az uralkodó pedig a francia kormány segítségével kívántak elérni. A küzdelemben előbb Tisza bukott el, de nyomon követte Czernin is, aki a maga utódául Tiszát választotta.

Előbb azonban szelet adott azoknak a radikális elemeknek a vitorlájába, kikkel Tiszát megbuktatni készült és azoknak külföldre való küldésével ő lett az okává annak, hogy a baloldal és az ellenséges kormányok ügynökei között olyan összeköttetés létesült, amely a bolgár front összeomlása után a különbéke útján békéhez jutni nem tudó és a béke helyett a német hatalom politikai, gazdasági és katonai ellenőrzése alá kerülő monarchiában is a forradalom felé terelte az utat.

Az uralkodó 1918. október 16-i manifesztumával eléje akart vágni az eseményeknek és osztrák császárságában minden nemzeti-ségnek elismerte önrendelkezési jogát. Mivel pedig ezzel a rendelkezéssel az az Ausztria, mellyel Magyarország 1867-ben a kiegyezést

¹ Polzer-Hoditz maga mondja el emlékiratainak német kiadásában (157. és köv. 11.) azt, miként kívánta kitolni a magyar királyi koronázást és kierősokolni Ferenc Ferdinánd centralista programjának megvalósítását. A játékban benne volt Sylva-Tarrouca gróf is, aki viszont a magyarországi nemzetiségekkel és radikálisokkal állott összeköttetésben. Diner-Dénes elmondja visszaemlékezéseiben (Le Monde Slave. Párizs, 1936.), hogy az egyik oldalon Sylva-Tarrouca gróffal dolgozott együtt, a másik oldalon a bécsi *Arbeiterzeitung*-gal, Redlich Józseffel, aki voltaképpen csehországi centralista volt és „mon très, très cher vieil ami”, valamint a bécsi Adlerrel együtt. A magyarországi nemzetiségek vezéreit ő kötötte össze Déccsel és így jött létre az „igazi ellenzék”, amely azután megbuktatta Tiszát, de a kettős monarchiát is a csehek prédájává tette, akikhez azután Redlich is, de főként Diner-Dénes olyan készséggel csatlakoztak, hogy Masaryktól várták jutalmukat (Diner-Dénes maga cseh területre menekült, ahol hálából szívesen fogadták: „une faible reconnaissance pour les efforts faits en vue d'aider les Tchèques et les Slovaques pendant la guerre.” Le Monde Slave. XX. Párizs, 1936. IV. 58. 1.). Jellemző egyébként, hogy Redlich Józsefről u. ott Eisenmann írt nekrológot, 1936-ban.

megalkotta, lényegében megváltozott, Ausztria és Magyarország között pusztán a *Pragmatica Sanctio* köteléke maradt meg, amelynek alapján a Habsburgok alatt önállóan berendezkedő két államnak egymáshoz való viszonyát újból rendeznie kellett. Apponyi Albert gróf október 18-án külügyi bizottság kiküldését javasolta, Wekerle Sándor miniszterelnök pedig bejelentette a közös ügyek intézési szabályozó 1867. XII. §. hatályon kívül helyezését, az 1723. II. §. alapján új kiegyezési megállapodások megalkotásának szükségességét. Ez világos jele volt annak, hogy Magyarország nem akart Ausztriától elszakadni, mert nem akart kilépni abból a közösségből, amelyben akkor Közép-Európa népei éltek. Ebből tehát az is következik, hogy a monarchia egyes részei között egyáltalában nem következett be abszolút szétválás (*séparation absolue*), amint azt a monarchia felosztása érdekében feltüntetni szokták.¹

Amíg a közös ügyek kettéválasztása és az önálló Magyarország berendezkedése folyt, — ami eddig még nem találta meg történetíróját, — addig a baloldalon át behatoló ellenség a felbomlás folyamatát igyekezett megerősíteni.

A Károlyi Mihály gróf elnöklete alatt október 25-én megalakult *Magyar Nemzeti Tanács*, — amelyben a nemzetiségek nem voltak képviselve, mert azok saját nemzeti tanácsaikban külön szervezkedtek, — a többi nemzeti tanáccsal együtt a győztes ellenség felé kereste az összeköttetést és szálaik azokban a propagandairodákban futottak össze, ahol Közép-Európa új térképét rajzolták meg és ahol a történelmi Magyarország helyét a harmadrésznyi *Magyaria* foglalta el.

Károly király azzal tért ki a forradalom elől, hogy József főherceget *homo regiussá* nevezte ki, ami nádori megbízást jelentett, a magyar állam védelmét és a megvédett magyar államnak a kor követelményei szerint való átalakítását. Október 29-én azonban Budapesten két kormány alakult, melyek közül a magyar királyi kormány Hadik János gróf elnöklete alatt Budán, a *Nemzeti Tanács* Károlyi gróf elnöklete alatt Pesten székelt. A két kormány harca 31-én a pesti kormány diadalával, a dualizmushoz ragaszkodó Tisza István gróf meggyilkolásával, Károlyi gróf kinevezésével ért véget. Ezt nyomon követte a hadsereg lefegyverzése, a határok védtelenül hagyása, és a lefegyverzett ország megtámadása.

Károly király a kormányzástól Ausztriában is, Magyarországon is visszavonult.

A két aktus csak külsőségeiben hasonlított egymáshoz.

Károly császár 1918. november 11-én a schönbrunni kastélyban Lammasch osztrák miniszterelnök felhívására lemondott az államügyekben való részvételről és eckartsau kastélyába költözött, mire az osztrák nemzetgyűlés november 12-én a köztársaság felállí-

¹ *Hubza: Revue générale de droit international public.* Párizs, 1922. 393. 1. *Srton-Watson* 1935 ben azt mondta az angol rádió hallgatósága előtt, hogy a kettős monarchia már a fegyverszüneti szerződés előtt felbomlott. Ennek ellentmond a szerződés, mert nemlétező hatalommal szerződés nem köthető.

tása mellett határozott.¹ Külsőleg hasonló volt ehhez Károlyi Mihály grófnak az az elhatározása, hogy a királyt visszavonulásra kényszeríti. Megbízásából a főrendiház elnöke, Wlassies Gyula báró utazott Eckartsauba, hol Károly király hasonló nyilatkozatot állított ki.¹ ² Ezután a forradalmi kormány november 15-én a *Pragmatika Sanctiót* a nyilatkozat alapján megszüntnek nyilvánította, 16-án pedig Magyarországot köztársasággá nyilvánította. Ennek vezetését Károlyi vette át.

A két esemény egybetartozására mutat egyrészt az, hogy november 10-én a csehbarát Renner kancellár, aki mögött Tusár cseh követ állott, követelte Lammaschtól a császár lemondását. Lammasch ellenállott, és Seipel Ignác miniszter javasolta — kompromisszumként — a nyilatkozat kiállítását. Semmi kétség nem forog fenn az iránt, hogy Masaryk és Benes Magyarország részéről is a király lemondását várták. Diner-Dénes azonban megelégedett hasonló kompromisszummal, mert annál többet elérni nem lehetett. Budapesten egyébként is visszahatás mutatkozott és attól tartottak, hogy az Tisza megöletése folytán növekedni fog. Kéri Pál hírlapíró „fontosabb külpolitikai misszióban” már is külföldre utazott és a részére kiutalt összegek arra mutattak, hogy — miután missziójának eredményei nem váltak ismeretessé — a küldetésnek egyéb okai lehettek.³

Prága nem volt megelégedve az eredménnyel és a becsi *Arbeiterzeitung* csakhamar a le nem mondott dinasztia kivándorlását követelte. Hogy a veszedelmet komolynak tartották, azt világosan mutatja V. György angol királynak az a rendelkezése, hogy az uralkodó megmentésére külön megbízottat küld. A kijelölt Strutt alvezredes éppen útban volt Konstantinápoly felé, mikor sürgős távirattal Eckartsauba rendelték. Hadihajón érkezett Fiuméba (1919. február 23.) és Zágrábon át nagy akadályokkal Eckartsauba (február

¹ Seipel Ignác feljegyzéseiből kitűnik, hogy Seitz és Renner Károly a császár lemondását követelték és Seipel volt az, aki Renner követelésével szemben az uralkodói jogok gyakorlásáról való lemondást keresztülvitte:

„10. November. Vormittags und abends Ministerrat. Der abendliche dauerte bis 1 Uhr nachts. In ihm erscheinen Seitz und Renner: sie drängten auf Proklamierung der Republik und Abdankung des Kaisers.

11. November. . . . Renner hatte in den Ministerrat. des Vortages den Entwurf einer Abdankungsurkunde mitgebracht. . . . Tatsächlich trat der Ministerrat erst am 11. in die Beratung der Rücktrittsurkunde ein. ...Des weiteren erreichte ich die *Verwerfung des Entwurfes Renner* und setzte durch, dass *nur vorn Verzicht auf jeden Anteil an den Regierungsgeschäften die Rede sein* sollte. .. Nach längerem Hin und Her erklärte sich Renner.. . zufrieden. Der Bedeutung:unterschied war allen Beteiligten vollkommen klar.“

A részletekről *Werkmann K. báró*: Hat Kaiser Karl abgedankt? Unbekannte Aufzeichnungen dr. Ignaz Seipels. Neues Wiener Journal, 1933. december 10. sz.

² *Wlassies Gyula báró*: Az eckartsaui nyilatkozat. A királykérdés. Új Magyar Szemle. Budapest, 1921. január.

³ Költségeinek fedezésére kézhez kapott 1918. novemberben 193.840, 1919. januárban pedig 100.000 svájci frankot. *FeMri A.*: A vesztegető forradalom. Budapest, 1919. 37—(38., 46. 1.

27.). Mikor a brit kormány rendeletére Strutt a császári családot Svájcba kívánta kísérni, az *Arbeiterzeitung* ellene csinált hangulatot, Rennerrel szemben pedig csak ultimátum útján sikerült az elszállítást, a magyarországi bolsevizmus kitörése után véghezvinni.¹

Habsburg Károly osztrák császár és magyar király helyét új hatalmak foglalták el, amelyek a kívülről megindított bomlás eszközei voltak. Ausztriában mindenki természetesnek tartotta, hogy Galícia Lengyelországhoz, az olasz területek Olaszországhoz kerülnek, amint hogy a szlovéneknek Szerbiához való csatlakozása sem váltott ki ellenállást. Szinte magától alakult ki egy új alakulat, amelyben Ausztriát az alpesi német tartományok, Csehországot Szent Vencel koronájának országai, Magyarországot pedig a magyar anyaország, tehát a Kárpátoktól és a Drávától, Dunától átfogott terület jelentette. Mindössze Horvát-Szlavonország kereste a majga jövőjét külön; ami pillanatnyilag azt jelentette, hogy Magyarországhoz az 1868-i horvát-magyar kiegyezés helyett egy rá nézve kedvezőbb egyezmény útján fog visszatérni. A magyar anyaország területén mutatkozó nemzetiségi mozgalmak ugyanígy az 1868-i nemzeti-ségi törvény megváltozásának voltak előfutárai.

A forradalomnak ezt az időszakát nyomon követte az a külső behatás, amely a monarchia felosztását kategorikus imperatívusként állította fel. A nyomás Prága felől Bécsen át jelentkezett, ahol a szót a csehországi születésű Adler Viktor és Renner Károly vitték, a háttérben pedig Tusar cseh követ állott. Ez azért volt fontos, mert az egész Közép-Európában egyedül a cseheknek voltak konstruktív terveik. Egyedül ők tudták azt, hogy mit akarnak és tudták keresztülvinni azt, amit akartak. Ezért tartották a hatalmak is oly nagyra a cseh javaslatokat és ezért nem vették figyelembe azokat a törekvéseket sem, amelyek a kérdésekben felmerültek.

A forradalom kitörésekor Bécsben, Budapesten és Zágrábban az osztrák-magyar katonai parancsnokságoknál cseh bizalmi emberek irányították az ügyeket. A visszahatás a hadsereg lefegyverzése és a határok nyitvatartása ellen csak akkor állott be, amikor a megszállás kezdetét vette. A közvélemény előtt a fegyverszüneti szerződést eltitkolták és ezért csak halvány sejtelemként élt a tudatban az, hogy a megszállás körül milyen játék folyik. A lakosság nem állott ellen a katonai megszállásnak, de tanácstalan volt akkor, amikor a megszálló cseh, szerb és román kormánycsapatok az impériumot átvették, a megszállt vidékeket pedig a cseh, szerb és román államokba kebeleztek. A nemzetközi jognak ma is egyik problémája az, hogy a lakosság törvénytelen megszállással szemben milyen magaviseletét tanúsítson,^{1 2 3 4 5} magyar részről pedig

¹ Elsőrendű forrás ebben a tekintetben maga Strutt alezredes, kinek naplóját 1919. február 21-től április 27-ig egész terjedelmében közölte *Vivian Herbert* (The life of the Emperor Charles of Austria. London, 1932. 175—92. 1.), a munka német kiadásából e naplót gondosan kihagyták.

² V. ö. *Nagler J.*: Die Widersetzlichkeiten gegen die ausländische Staatsgewalt. Berlin, 1931.

a források egész tömege áll rendelkezésre annak, aki a kérdéssel foglalkozni kívánna.

A szerbek gyors egymásutánban vették birtokba 1918. november 10-én Pancsovát és Báziaást, 12-én Újvidéket és Eszéket, 13-án Mohácsot, Baját, Szabadkát és Nagybecskerekét, 15-én Versecet, Pécsét és Szigetvárt, 16-án Karánsebest, 20-án Temesvárt, Lippát, Újaradot és Szőreget, 21-én Lúgost. Keleten a románok december 1-én érték el a Maros vonalát, 2-án pedig Marosvásárhelyt, 8-án Besztercét és Naszódot, 12-én Piskit szállották meg. Az újabb előnyomulás 25-én Kolozsváron át Szatmár és Királyhágó felé irányult. A csehek 1919. január 1-én szállották meg Pozsonyt, 10-én a Csallóközt, 11-én Kassát, 12-én Ipolyságot, 14-én Rimaszombatot, 16-án Munkácsot, majd a rutén vármegyéket. Mikor Vyx alezredes 1919. március 20-án az új határokra vonatkozó antantjegyzéket átadta és a kormány tudatára ébredt annak, hogy a katonai megszállás címe alatt megvont demarkációs vonalakból országhatárok lesznek,¹ azzal kívánt kitérni a felelősség és a jövő feladatai alól, hogy a hatalmat a szocialistáknak adta át. A szocialisták azonban csak jobb felé alkottak frontot, balfelé azonban minden ellenállásra képtelenek voltak és így észrevétlenül siklott át a hatalom a kommunisták kezébe, akiknek vezetője, Kun Béla, Moszkvából kapta utasításait. Francia részről (De Vienne) állapították meg azt, hogy ha 1919-ben az *armée cl'Orient* Szegedről néhány különítményt indított volna Budapestre, úgy a kommunizmus megbukott volna; nem lett volna Kun Béla; nem „szabadult volna fel” Szlovákia, nem nyomult volna előre a román haderő, hanem a Királyhágónál maradt volna. Magyarország pedig hálás lett volna — mint a szerző mondja — Franciaországnak. Ebben a beállításban a Millerand-levélre (1920. május 6.) nem lett volna szükség, illetőleg a Millerand-levél alapján követelt határmódosítás (revízió) éppen azon területek visszatérésére irányult, amelyeket a kommunizmus kitörése és a francia segítség megtagadása folytán Franciaország 1920-ban maga helyezett kilátásba.

A hatalmak csak akkor ismerték fel a veszedelem nagyságát, amikor Bécsben és Münchenben is kommunista veszedelem ütötte fel fejét. Ennek ellenére azonban semmi komoly támogatásban nem részesítették sem az 1919. április 23-án Bécsben, a magyar emigránsoktól alakított *Bécsi Magyar Comitét*, sem pedig a május 5-én Aradon, Károlyi Gyula gróftól alakított magyar nemzeti kormányt, amellyel egyidejűleg a francia csapatoktól megszállva tartott Szegeден is alakult egy kormány. A helyzet csak akkor változott meg, amikor a csehek ellen fordult kommunisták csapatait az antant-hatalmak ügyes taktikával megállították és Kun Béla seregét az erősebb románokkal fordították szembe, akik a támadást július

¹ A forradalmi kormány a megszállások idején azzal igyekezett a felosztás veszedelmét, elhárítani, hogy a Budapestre érkezett amerikai misszió útján Wilson békefeltételei — az előbbi kormánytól elfogadott békefeltételek alapján — szorgalmazott: 1. békét, 2. népszavazást, 3. keleti Sváje felállítását. 1919. január 16. Coolidge—Davis jelentés. *Miller id. m. IV. New-York, 1928. 6—8. 1.*

22-én az egész vonalon visszaverték.¹ Július 24-én a szovjet vezetői már menekülésre készültek és elfogadták azt a megoldási módozatot, amely a Clémenceau beavatkozása folytán megmentett csehek érdekeinek legjobban megfelelt és amely Ausztria, Csehország és Magyarország egybefogásával a cseh konstrukcióhoz alkalmazkodott. Az elmenekült Kun Béla társai Budapesten direktóriumot szerveztek, amely a hatalmat egy radikális-szocialista kormánynak volt áradandó, de a románok bevonulása után Budapesten is nemzeti jellegű kormány alakult, amely mögött József főherceg *homo regius* foglalt helyet.

Ezzel a forradalom körforgása is véget ért, mert visszatért oda, honnan a királyi hatalom és a *homo regina* félretolásával elindult.

József főherceg megbízatása, melyet 1918. október végén Károly királytól nyert, belpolitikai jellegű megbízatás volt. A csehek tehát akkor, amikor József főherceggel szemben a szövetséges hatalmak beavatkozását kérték, a rendelkezésnek belpolitikai vonatkozásait kifogásolták, aminthogy a cseh kormány eljárásában a magyar közvélemény valóban egy idegen kormánynak Magyarország belső ügyeibe való beavatkozást látott. Annál inkább, mert a csehek a kérdésnek nemzetközi vonatkozásai címén szorgalmazták a beavatkozást, holott a kérdésnek nemzetközi vonásaira vonatkozólag semmiféle bizonyíték nem került elő. Abból indultak ki, hogy miután József főherceg a Habsburg-dinasztia tagja volt, annak esetleges visszatérése a Masaryk-Benes útján megalkotott csehszlovák köztársaság felbomlását vonhatja maga után. Ez a beállítás azonban merőben eltért a tényállástól, mert József főherceg a cseh köztársasággal szemben nem az osztrák, cseh és magyar területen uralkodott Habsburgokat, hanem a tényleges magyar kormányt képviselte. Ez a magyar kormány a cseh állam belső ügyeivel egyáltalában nem foglalkozott, sőt a magyar kormánnyal a cseh kormány esetleg olyan megállapításokat létesíthetett, amelyek Közép-Európa jövőjének szerencsésebb fordulatot adhattak.

A magyar kérdés az 1918. októberi forradalom kitörése óta keveset haladt előre a megoldás útján. A hatalmak közül azok, amelyek a monarchiával szemben állottak, ellenségek voltak és saját érdekeikkel törődtek. Németországgal felbomlott a szövetség és ha lett volna is vele érintkezés, az nem segített volna, hanem az *antant* részéről beláthatatlan megtorlásokat okozott volna. Nem szólván a fegyverszüneti szerződésnek sorozatos megsértéséről; nem az anyagi kárról, melyet az ellenséges megszállás még azon a területen is jelentett, amely a Párizsban kidolgozott határvonalakon, az új, a

¹ Egyébként nem nagyon igyekeztek a bolsevizmust letörni, mert az Magyarországot, mint ellenséges államot gyengítette. Foch marsall a Legfőbb Haditanács 1919. július 12-i ülésében azt javasolta, hogy 85.000 cseh, 50.000 szerb és 120.000 román katonából álló haderő nyomuljon Budapest ellen és szál lja meg az egész magyar területet. A korabeli magyar kezdeményezések története mindeddig megírva nincsen; csak egyes részletekre és viszonylatokban vannak feljegyzések és jelentek meg tanulmányok. V. ö. *Kelemen Béla* id. művét, valamint *Bandholtz* amerikai tábornok emlékiratait.

csonka Magyarország határain belül feküdt és amelyet az utólagos vizsgálat 5.8 milliárd svájci frankban állapított meg;¹ nem beszélvén Mackensen német tábornagnak a határokon belül, Budapesten, a francia-cseh orientációnak hódoló kormány gyengesége folytán történt elfogatásáról és elhurcolásáról;¹ ² inkább azt kívánjuk megállapítani, amit leginkább figyelmen kívül hagytak: azt, hogy a megszállás határvonalai olyan blokádvonalat alkottak, melyen kívül a magyarság pusztítása, belül annak sorvadása folyt.³ A külvilágtól elzárva és mindenkitől magára hagyva, egyedül és rokontalanul, halálra ítélve és a külső ellenség, a belső bomlás ügynökeitől pusztítva, Muhi és Mohács szomorú emlékezései között, a nemzet tengernyi fájdalomba temette magát.

Ki és hogyan segíthetett akkor a magyar nemzetet?

Voltak, akik abban az időben, mikor még a történelmi Magyarország megvolt, dunamenti Svájcról álmodtak. Károlyi kormányának egyik minisztere, Jászi Oszkár, Kossuth Lajosnak félremagyarított federációs tervét újította meg.⁴ ⁵ A cseh propaganda nyomban mögéje állott, hogy a centralista jellegű magyar állam egységét megbontsa és összetartó erőit meglazítsa, de nem látott más lehetőséget Andrassy Gyula gróf sem, aki Svájcba utazott és ott hasonló tervet dolgozott ki. 1919. februárban egy lausannei lapban federatív államot javasolt,⁶ melynek tervezetét bizalmasa, Ludwig Ernő volt osztrák-magyar főkonzul dolgozta ki.⁰ Ugyanezt hirdette akkor a magyar közéletnek számtalan vezető embere,⁷ de míg ezek svájci mintára gondoltak, Ludwig tervezetének erős amerikai jellege volt. Az amerikai kormány már 1918. decemberben akként nyilatkozott,

¹ V. ö. *Laky Dezső* vonatkozó művét.

² V. ö. *Barkóczy—Klopsch* id. művét.

³ A részletekről *Temperley* id. m. I. London, 1921. 158—165., 171—276., 364., 381—82. l. és a vonatkozó irodalom. A háború előtt sem a határok kérdésével, sem azok történetével senki sem foglalkozott; a háború óta ez az ismeretkör külön tudomány-szakká alakult.

⁴ Jászi gondolatának alaphibája volt, hogy nem a történelmi hagyományokból és fejlődésből indult ki, hanem azokkal szembehelyezkedett. Ennélfogva már előre számlát kellett azzal, hogy terve kudarcot szenved, aminthogy kudarcot szenvedett úgy a magyarok, mint a nemzetiségiek részéről is. Az ő ideológiája nem Kossuth Lajos elképzelésén épült fel, amint ő maga gondolta és hitte, hanem Diner Dénes 1917-i tárgyalásai alapján (1917) azon a javaslaton, melyet Eisenmann Lajos, a francia külügy-minisztérium megbízottja, magáévá tett. Ebben az időben ugyanis a federáció még a magyar állam egységének felbontását célozta. Mivel pedig Diner-Dénes és Eisenmann mögött voltaképpen a Párizsban működő Benes állott, Jászi kísérletei (aradi megbeszélései a románokkal, néptörvényei 1918—19. telén, későbbi cikke az amerikai *Foreign Affairs* folyóiratban, valamint a dunai egyesült államokról 1918-ban megjelent könyve) nem a dunai népek nagy közösségének megalkotásához vezettek volna, mint ő gondolta, hanem a történelmi magyar állam felosztásához képezték volna az ellenségtől kívánt átmenetet.

⁵ „Föderation mit Errichtung von Institutionen unter Garantie des Volkerrechts.“ Pester Lloyd. Budapest, 1919. február 17. szám.

⁶ L. a bibliográfiai összeállítást.

⁷ Coolidge—Davis-féle jelentés.

hogy az egész délkeleti Európa federalizálását szívesen látná,¹ amint-hogy Benes a cseh-szlovák, Trumbics a szerb-horvát-szlovén államot is hasonló alakulatként igyekezett feltüntetni.²

Nem is lehetett nagyobb ellentétet felállítani annál, amely a tízmilliónyi magyarság fojtogafása és az ő svájci államuknak a nyugati hatalmak elé vetített boldogsága, egyrészt a látszat, másrészt a valóság között fennállott. Ez ellentétet nyilvánvalóan azért nem ismerték fel, mert a cseh emigráció Közép-Európa ügyeinek rendbehozására vállalkozott.³

Magyarország ellenségei már a békekonferencia idejében észrevették, hogy miután egész Közép-Európa rendje felbomlott, egész Közép Európa helyreállításáról kell gondoskodni.

Wilson elnök 1918. január 8-án közzétett békefeltételeiben — „Wilson 14 pontja“ — önkormányzatot kötött ki Ausztria-Magyarország népeinek, tehát a kettős monarchia kereteit megtartotta.⁴ Ugyanezt követelte Amerika 1918. november 25-én Párizsban kelt, ú. n. Miller-féle tervezetében is (levél House ezredeshez, ki az elnök-

¹ „The United States supports a programm aiming at a Confederation of Southeastern Europe.“ *Miller* id. m. II. New York, 1928. 78. 1.

² U. ott XIII. New York, 1928. 69. 1., XVII. 1928. 442. 1.

³ 1918. október 18.: „die tschechoslowakische Nation üibernimmt die Verantwortlichkeit in der Reorganisation Mitteleuropas — wir glauben, dass die freien Nationen Mittel- und Osteuropas können leicht föderalisiert werden — *üienn es nöiig ist.*“ Itt jelent, meg elsősorban a federáció vállalásától és megigérésétől való eltávolodás. — Hogy a csehek Közép-Európa átalakítására vállalkoztak, az a párizsi béke konferencián is tudott dolog volt, tehát fel kell tennünk, hogy Ausztria-Magyarországot nem minden biztosíték nélkül bontották fel a hatalmak csak azért, mert a csehek annak felosztását követelték. Úgy látszik, hogy a csehctől javaslatot kértek aziránt, mi fog a megszüntetendő kettős monarchia helyére kerülni, tehát nem fogadták el minden megjegyzés nélkül azokat a tervezeteket és javaslatokat, melyek a monarchia nem-létezését jelentették be. Legalább is erre mutat az, amit a béke megalkotásáról írt munkájában *Nicolson Harold*, az angol béke delegáció tagja. 1919. január 16-ról feljegyzett: „*Bohemia* wants to reconstruct *Mittel Európa* on a new basis which is neither *German* nor *Russian*. She therefore bases her claims not so much on national as on international justification. For her the ultimate aim is the stability of Central Europe. For this she must have a territorial connection both with Jugo-Slavia and Rumania. The latter connection to be established in Ruthenia: the Galician Ruthenians *being mostly Jews* do not want to go to Russia, still less to Rumania.“ *Nicolson H.* id. m. 239. 1. — Az itt közölt feljegyzésből világosan látszik a cseheknek az a terve, hogy Prágából egész Közép Európát magoknak szerezzék meg — a német és orosz hatalmak eltűnése után. Ezen a címen követelték a két korridort is Magyarország földjén keresztül a szerb és orosz államok felé, miből a tervezet szláv jellege is kitűnik. Magyarország nevének gondos elhallgatása mindenütt azért történt, hogy annak feldarabolása minél simábban, legalább is Párizsban, az illetékes helyen, ellentmondás nélkül menjen keresztül. Hogy a helyszínen mi történik, az senkit sem érdekelt, akit pedig érdekelt volna, nem volt módjában arról tudomást szerezni, mert a meghallgatott szakértők kizárólag a Magyarország felosztását követelő kormányok emberei voltak.

⁴ Wilson és az amerikai kormány álláspontját a 14 pont X. pontja tartalmazta: „The people of Austria-Hungary, whose place among the nations we wish to see safeguarded and assured, should be accorded the freest opportunity of autonomous development.“

kel Európába készült;)¹ azzal a hozzáadással, hogy Magyarországot kifejezetten meg kívánta hívni a párizsi békekonferenciára.¹ ² A november 29-i francia jegyzék gyökeres változást követelt: a szlovák, rutén, szerb és román területek elszakítását, Ausztria egyesítését a Német Birodalommal.³

Ausztria és Magyarország egybetartozásának, Közép-Európa ügyeinek elrendezését célzó számtalan adatra találunk a békekonferencia idejéből.

Wilson elnök pl. 1919. április 14-én az olasz kormányhoz intézett jegyzékében azt mondta, hogy nem akart Ausztria-Magyarországnak más békét ajánlani, mint Németországnak.⁴ Ebből az is következtethető, hogy 1918. október 18-i jegyzékét külső hatás alatt, de nem azzal a szándékkal intézte Ausztria-Magyarországhoz, hogy ezt tönkre tegye és darabokra törje. Azt sem tudta tehát, hogy a kettős monarchia népeinek federációja, melyet meg akart valósítani, az októberi jegyzék miatt nem sikerült.⁵ Jellemző erre vonatkozólag Seton-Watson az a megjegyzése, hogy Ausztria-Magyarország akkor mondott le Wilson 14. pontjáról, mikor a cseh-szlovák kormányt elismerte.⁶ Ausztria-Magyarország ugyan sem Wilson feltételeiről nem mondott le, sem a cseh emigrációs kormányt soha el nem ismerte, de a kérdést nem ismerő angol közvéleménynek nem volt alkalma ezekről a dolgokról tájékozást szereznie, mert a felkínálkozó „szakértők” a vizsgálatnak útjában állottak és mert a kérdés nem állott az angol érdekek első vonalában.

Rendkívül fontos volt a szövetséges és társult hatalmaknak 1919. május 1-én hozott az a határozata, hogy az új államok a békeszerződés megalkotásáig Ausztria-Magyarország részét alkotják,⁷ mert ebből az következik, hogy a kettős monarchiát még ekkor is létezőnek tekintették. Sokan azonban már megszüntnek tekintették és nem akartak rá emlékezni, mire az Ötök Tanácsa 1919. május 8-án azt a kérdést vetette fel, hogy határozzák meg Ausztriát és Magyar-

¹ „American program involves open discussion at Peace Congress between representatives of Allied Powers and Powers opposed to them.” *Miller* id. m. II. New York, 1928. 55. 1.

² U. ott 56. 1.

³ „Article X of the Fourteen Points no longer holds: 1. The independence of Slovakia means the dismemberment of the Northwestern Counties of Hungary.” — 2. The Ukrainians of Hungary. — 3. German Austria to join Germany. — 4. Yugoslavia annexing Fiume and the Banat. — 4. Transylvania will join Rumania but permission must be made for a plebiscite to the Magyars, Szeklers and Saxons. 6. Hungary: freedom of access to the Adriatic and Black Sea. — „(aim of) the Magyars is to prevent the detachment of the territory of the nationalities on the fringe. The United States is clearly committed to the program of the national unity of independence. It must stipulate, however, for the protection of national minorities, for freedom of access to the Adriatic and Black Seas, and it supports a program aiming at a Confederation of South Eastern Europe.” *Miller* id. m. II. New York, 1928. 77—78. 1.

⁴ *Temperley* id. m. IV. London, 1921. 122. 1.

⁵ U. ott 121—22. 1.

⁶ U. ott 264. 1.

⁷ *Miller* id. m. XIII. New York, 1928. 14. 1.

országot.¹ A kettőt együtt kívánták meghívni a békefeltételek átvételére, de bár ez a közbejött zavarok miatt nem volt lehetséges,^{1 2} mégis úgy látszott, hogy a középeurópai kérdést csak annak a két államnak a bevonásával lehetett elrendezni, melyeket 1918 őszén már megszüntéknek tekintettek.

Erre mutatott Smuts délafrikai miniszterelnök budapesti küldetése is, amelynek eddig csak egyes külsőségei voltak ismeretesek. Smuts tábornok 1919. áprilisban még azt javasolta, hogy Ausztria-Magyarország valamennyi utódállamát közös értekezletre hívják meg,³ majd ennél többet kívánt: Magyarország megmaradt és elszakított részeinek képviselőit kívánta összegyűjteni, hogy a Duna-medencében rendet teremtsenek.⁴

Mindebből semmi sem lett.

Poeh marsall azonban egyre nagyobb aggodalommal vette észre a kommunizmus terjedését és azt, hogy az ő oroszellenes frontvonalát Moszkvának sikerült áttörnie és Budapest, Bécs marxista köröknek segítségével Münchenig előnyomulnia. 1919. július közepén akként akart segíteni a helyzetet, hogy meg kell egyezni a magyarokkal, de Benes azt mondotta, hogy semmiféle magyar párttal nem kell tárgyalásba bocsátkozni.⁵ A felelet súlyos felelősséggel járt, mert ez a magyar nemzetnek az európai nemzetek sorából való kizárását, azoktól való teljes elkülönítését, körülfűrését és megfojtását, ellenségeinek való kiszolgáltatását jelentette. Apponyi Albert gróf ezért állapította meg azt, hogy a március 21 -i fordulat eredete is az *entente* eljárásában volt keresendő. Aminthogy az ország felosztásával valamennyi párt szembeszegült. Miután pedig a felosztást erőszakolta, nem talált olyan pártot, amely azt el tudta volna fogadni. Maga nem gondolt arra, hogy ezzel az *antant* hatalmait is lehetetlen helyzetbe sodorta. Clémenceau már július 19-én a négy hatalom képviselőinek Budapestre küldését javasolta,⁶ hogy azok a valóságos helyzetről meggyőződjenek — Kun Béla kikapcsolásával.

Igy indult meg a kibonyolódás a kommunizmus bukásával, a román csapatok bevonulásával és azzal, hogy József királyi herceg ismét folytathatta működését — a király embereként (*homo regius*).

Az osztrák békedelegáció akkor már Párizsban volt és Benes

¹ *Almond-Luts* id. m. 275. 1.

² *Miller* id. m. XVIII. New York, 1928. 175—76. 1. Clémenceau levele mindkét állam képviselőit Saint Germainbe hívja meg. tehát ott olyan ügyeket készültek tárgyalni, amelyek mindkét államot érintették, illetőleg Közép-Európa - új elrendezését voltak hivatva eszközölni.

³ Párizs, 1919. április. *Marghiloman* id. m. IV. Bukarest, 1927. 287—88. 1.

⁴ „That before the final decisions were reached concerning Central Europe, representative6 of all the former portions of the *old Hungárián Empire* should be sumioned together to determine their mutual interest« and needs.“ *Brown P. M* : Selfdetermination in Central Europe. American Journal of International Law. XIV. New York, 1920. 238 -39. 1.

⁵ „Disapproved the negotiations carried on *with avy Hungarian party*.“ *Miller* id. m. XVI. New York, 1928. 494—95. 1.

⁶ U. ott XX. New York. 1928. 353. 1.

kellőképen kihasználta ezt az alkalmat arra, hogy Renner útján a hatalmaktól elvetett korridor-tervet (Nyugat-Magyarország megsztása Csehország és Szerbia között) megmentse és a két magyar területet a marxista jellegű, cseh vezetés alatt álló Ausztria birtokába játssza át, József főherceget pedig lemondassa. Benes két úton indult el a terv megvalósítása felé: részben úgy állította be a dolgot, hogy József főherceg mint *homo regius*, azt a királyt képviseli, aki egyben Ausztriának császára, Csehországnak királya, ezekről a méltóságokról nem is mondott le, hanem svájci területen várja, hogy József főherceg útján Ausztria és Csehország államrendjét felforgassa. Ez nem felelt meg a tényeknek, mert a *homo regius* jogköre nyilvánvalóan egyedül Magyarország területére terjedt ki, Benes azonban a dolgot nem magyar szempontból tekintette. A másik út, amelyen járt, Közép-Európa valamennyi fix pontjának eltüntetése volt, amely körül — a cseh emigránsok uralomvágyát zavaró — valami rendszer (konstrukció) kezdett kibontakozni. Ferenc Ferdinánd, Ferenc József, Stürgkh és Tisza, miniszterelnökök egymás után tűntek el; az ő útvonalukba került József főherceg, Károly király, Horthy Miklós ugyanolyan fix pontoknak látszottak, amelyek körül Közép-Európa új rendje alakulhatott ki.

Benes József főhercegnél jobban neheztelhetett volna Clémenceaura, aki Ausztria és Magyarország képviselőit 1919. május 1-én egyszerre hívta meg a párizsi békekonferenciára, tehát Wilson kívánsága szerint és Smuts tábornok vonatkozó jelentése alapján a monarchia népeinek alkalmat kívánt adni arra, hogy Közép-Európa ügyeit együtt intézzék el. Miután a magyar kormány delegátusai a kommunista forradalom következtében elmaradtak, egyedül Ausztria delegátusai jelentek meg, akiknek élén Renner Károly a konferencián uralkodó cseh befolyással szemben az alkalmazkodás álláspontjára helyezkedett. Így történt meg egyrészt az, hogy az osztrák békeszerződés a magyart tíz hónappal előzte meg (Saint Germain, 1919. szeptember 10.); hogy a magyar békeszerződés létrejötte előtt rendelkezett olyan területekről, amelyek az osztrák államon kívül estek, mert a XXVII. §-ban hozzájárult ahhoz, hogy az osztrák államhoz nem tartozó szuverén magyar állam egyes területeit Csehország, Szerbia és Románia kapták meg. A nemzetközi jognak tehát arra is alkalmá nyílt, hogy egy merőben újszerű kérdéssel foglalkozzék: hogyan bírálendő el valamely szerződésnek az a része, amelyben két szerződő állam egy a szerződő feleken kívül álló idegen állam integráns részeiről rendelkezik. Világos, hogy ennek a rendelkezésnek csak akkor lehetett volna értelme, ha Magyarország is jelen van és Ausztria és Magyarország békeszerződése ugyanazon időben készülnek el. Ugyanígy merőben különös a CCCXXII. §., amelyben az osztrák állam elismerte a cseh államnak azt a jogát, hogy saját vonatait az „osztrák területen fekvő“ Sopron, Szombathely és Murakeresztúr állomásokon keresztül vezethesse, mert ezek az állomások sem osztrák területen nem voltak, sem Csehországhoz nem kerültek. A legérthetlenebb azonban a CCXLII. §., mely szerint az osztrák állam hatálytalanoknak tekin-

tette „azokat a szerződéseket, egyezményeket és megállapodásokat, melyeket ő vagy *Ausztria-Magyarország Magyarországgal* 1914. augusztus 1-e óta a jelen szerződés hatálya lépéséig kötött“.

Miután itt egy a nemzetközi jog történetében egyedülálló fogalomzavarral állunk szemben, aunk tisztázása csak megfelelő nemzetközi jogi tanulmányozás és vizsgálat alapján történhet. Ezt a végrehajtás folytán előállott nehézségek is indokolják, mert pl. a magyar állam északkeleti vármegyéiben lakó rutén lakosságnak adandó önkormányzat iránt az osztrák békeszerződés X. §-a rendelkezik. Nem is szólván arról, hogy miután a magyar államnak azokat a részeit, amelyeket a magyar államtól az 1920. június 4-én aláírt magyar békeszerződés elvett, már az 1919. szeptember 10-én aláírt osztrák békeszerződésben az osztrák állam a cseh államnak adott át. A két jelzett időpont között a kérdéses területnek olyan nemzetközi jogi státusa állott elő, amely a nemzetközi jogban mindaddig mérőben ismeretlen volt.

Ha hozzátesszük, hogy az új magyar állam a réginek, tehát a trianoni Magyarország a történelmi Magyarországnak nemcsak jogutóda volt, de ugyanaz az állam is volt, úgy a jogi zavar még nagyobb lett.¹

Ezt a zavart emelte tetőpontjára Wilson elnöknek 1918. november 9-én Ausztria-Magyarország népeihez intézett felhívása, mert abból nem tűnik ki az, hogy eljárásának minkéntjével és következményeivel tisztában volt.¹² A kérdés szemelláthatólag a fegyverszüneti szerződés körül forgott, melyet a belgrádi egyezmény komplikált, aminthogy pl. az 1918. november 13-a után történt megszállások a trianoni békeszerződés CLXXXI. cikkelyébe ütköztek. Még hosszú ideig el fog tartani e kérdések szakszerű vizsgálata és tisztázása.

Különösen vonatkozik ez annak eldöntésére, vajjon a kettős monarchia, illetőleg a magyar állam önmaguktól bomlottak vagy erőszakosan osztattak-e fel.

Az osztrák békedelegáció vezetője, Renner Károly, 1919. június 2-án megtartott beszédében akként nyilatkozott, hogy 1918. november 12-én magától megszűnt minden. „November 12-e óta nem volt uralkodó“, mondotta, amit akként kell értenünk, hogy az osztrák forradalom 12-én a köztársaságot proklamálta és a vezetés a szocialista Renner kezébe került. Ausztria első kancellára Csehországban született és első követelése volt, hogy az uralkodótól a felség címet megtagadta. „Nem volt többé nagy hatalom, amelyet uralkodó kormányozhatott volna“, ami szintén Rennerék érdeme volt, akik a kettős monarchiát mint nagy hatalmat feloszlatták és ezzel teljesítették azok követelését, akik Németország briliáns szekundánsát nem kívánták látni. „Nem volt meg többé a katasztrófá-

¹ „La Hongrie actuelle et la Hongrie d'avant-guerre sont une seule et même personne juridique.“ *Hobza* megállapítása: *Revue générale de droit international public*. Párizs, 1922.

² A *Norddeutsche Allgemeine Zeitung* alapján közölte a *Pester Lloyd*.

lis dualizmus“, amelyről uem mondotta meg, hogy miért volt katasztrofális (désastreux); „sem az osztrák, sem a magyar kormányzat nem volt többé“, ez utóbbinak a békekonferencia előtt való bejelentésére azonban nem volt illetékes. „Sem hadsereg“, amelynek feloszlataása mindkét államban a hatalomra került kormányok érdeme volt. „Sem semmi más intézmény, amelyet a közhatalom gyakorlása megilletett volna.“ Ez utóbbi kijelentés volt a legsúlyosabb, mert a Dunamedencét kaotikus állapotban levőnek nyilvánította és ezzel lehetővé tette, hogy annak újjáalkotásával a jelenlevő cseh kormányzat bizassák meg. Valakinek vagy valamilyen csoportnak tehát érdekében állhatott az, hogy Ausztria népei ne kapjanak önkormányzatot (autonómia) és az önrendelkezés jogának bir'okában ne alkothassanak tetszés szerint kormányokat. Ugyanaz a Masaryk, aki az autonómiát követelő Wilsont álláspontjától eltérítette, Károly osztrák császár autonómia-rendeletét azzal helyezte hatályon kívül, hogy az uralkodót forradalom útján megbuktatta és helyét ő maga foglalta el. Attól kezdve az autonómia követelése helyett Benes azt a határozott álláspontot foglalta el, hogy elvi ellensége az autonómiának.

Az osztrák kancellárnak a hatalmak előtt elmondott ezek a megállapításai képezték alapját annak az elméletnek, amely a monarchiának és Magyarországnak feloszlását állapította meg. A beszéd idején Magyarországon kommunizmus volt és a beszéd cáfolata elmaradt. A csehekkel együttműködő Renner kijelentéseiből, amelyeket hivatali állása nyomatékkal támasztott alá, doktrína lett, amelyet a csehek siettek elfogadtatni a világ közvéleményével. Az, hogy Renner beszéde után a magyarországi szovjet helyét nemzeti kormányzat foglalta el, amely a jogfolytonosság helyreállítására törekedett, csak támadást hívott ki azok részéről, akik szerint Magyarország magától bomlott fel, amint azt Renner osztrák kancellár illetéktelenül megállapította.

Benes Edvárd 1919. szeptember 30-án a cseh parlamentben kijelentette, miszerint az a Magyarország, amely fölött a nemzeti kormányzat rendelkezik, teljesen szomszédaitól függ és létét is csak mások kegyelméből fogja fenntartani.¹ Ebben az értelemben igyekezett az új státuszkvót a hatalmak segítségével állandósítani² ³ és másfél évtizeddel azután is úgy nyilatkozott, hogy Magyarország régi egysége végérvényesen meghalt.⁴ Nyilvánvaló, hogy ez az annexió kormányok felfogását és kívánságait tükrözte. Ugyanígy vigasztalta őket francia szakértőjük is, aki szerint a csonka magyar

¹ *Eisenmaun Louis*: Tho Review of Reviews (Steed folyóirata). LXIX. London, 1924. 350. 1.

² „Die Magyaren werden von ihren Nachbarn vollständig abhängig sein, sie werden Verbündete suchen um ihre nationale Existenz wenigstens einigermaßen erhalten können.“ *Pester Lloyd*, 1919. október 2. szám.

³ *Benes E.*: Foreign Policv of Czechoslovakia. Nineteenth Century. XCV. London, 1924. 483. 1.

⁴ „Je ne crois pas au succès de l'intégralisme magyar, car l'ancien unité de la Hongrie est morte, définitivement morte.“ *Benes E.*: Discours aux Slovaques sur le present et l'avenir de notre nation. Le Monde Slave. Párizs, 1934. 213 1.

állam gazdasági és szellemi bojkott következtében lassankint tönkre fog menni.⁴¹

Mindebből azonban az következik, hogy a történelmi Magyarország nem magától bomlott fel.

A hadállás ebben a tekintetben a következő: A vonatkozó források alapján a trianoni békeszerződésnek, Magyarország felosztásának védelmezői, a békeszerződés igazolásában nem pusztán a magyar nemzettel, annak egész meggyőződésével és lelkiületével állnak szemben, hanem szembenállnak azokkal a baloldali elemekkel is, amelyek az ő útmutatásaik szerint irányították azt a forradalmat, amelyre rá lehetett fogni azt, hogy a felosztásért a felelősség őket terheli. A forradalom felelősségét a belső politikai felfogás világnézeti alapon látja és keresi, azon állapítja meg és azzal teljesen megelégszik. *Gratz Gusztáv* abban összegezte az így megállapítható felelősséget, hogy a forradalom vezetői a hagyományoktól és a hagyományos magyar nemzeti politikától eltávolodtak (Pester Lloyd, 1938. január 16.). Ez a megállapítás azonban hiányos, mert ki kell egészíteni azzal a megállapítással, hogy a forradalom vezetői — akaratlanul és tudatlanul, egyesek tudva és akarva — a háborút egész területének megtartásával befejező Magyarország felosztása érdekében az ellenség követeléseire szabták a magok eljárását. A nemzeti hagyományoktól való eltávolodás kimerítheti a forradalom fogalmát egy olyan országban, ahol külső beavatkozás nem történik, de nem pusztán forradalom ott, ahol a forradalom titkos irányítása külső ellenség kezében van és a nemzet jövő sorsát a forradalom segítségével ez a külső ellenség és nem a belső vezetők szabják meg.¹

A békeszerződés megalkotása.

1. *Az előzmények.* — Benes Edvárd cseh külügyminiszter 1921. április 1-én megtartott parlamenti beszédében a maga sikerének tudta be azt, hogy „amikor arról volt szó, hogy Habsburg József veszi át a kormányt, Csehország beavatkozása csodálatos módon sikerült (*réussit a merveille*) és megállapodás jött létre azon három ország megbízottai között, amelyek később a *kisantant* szövetségét létrehozták. Csehország nyomatékos jegyzékben fordult a békekonferenciához, amelyre a Legfőbb Tanács augusztus 21-i jegyzéke volt a válasz, mely a Habsburg kormányzat ellen foglalt állást. A főherceg tervei meg voltak hiúsítva.“ Tévedése abban állott, hogy Habsburg József nem a, monarchia, hanem Csonka-Magyarország kormányzatát vette át és hogy nem voltak, legalább is a mai napig ismeretlenek Benestől állított tervei, ellenben tényként ismeretes az, hogy a nádorok ivadéka csak kötelességet teljesített akkor, amikor az uralkodótól nyert és a magyar alkotmányos fejlődés alapján reá háramló kötelesség elől ki nem térve, áldatlan időkben vette át a magyar állam helyreállításának nehéz feladatát. József főherceg semmiképen sem akarta megnövelni a kormány nehézségeit és a Benestől kieszközölt augusztus 21-i ultimátum vétele után 23-án *homo regiusi* megbízatását letéve visszavonult.¹¹

¹ A cseh *Hidlich József* elmondása szerint: „The Czechs at once sent a very emphatic note to the Paris Conference and the sequel to this step was the note of the Supreme Council of August 21st, announcing the Opposition of the Allied States to a Habsburg Government in Hungary. The Archduke's designs () were thus checked. Foreign Affaires. I. New-York, 1922. 68. 1. Arra vonatkoz lag semmi adat nincsen, hogy József főhercegnek valami tervei lettek volna. Megbízatása egyébként is csak Magyarország területére szorítkozott, tehát a cseh állam biztonságát nem is fenyegethette. Más kérdés az, hogy mi történt volna a magyar területen elkövetett erőszakosságokkal. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nemzetközi jog szerint még ma is eldöntetlen az a kérdés, hogy miként viselkedjék egy független állam lakossága olyan fegyveres megszállás esetén, amely a nemzetközi szerződések nyílt megsértésével történik. Erről *Nafler I.*: Die Widersetzlichkeiten gegen die ausländische Staatsgewalt. Berlin, 1931. Benes Edvárd, 1933. elmondott beszédében azt a meggyőződését fejezte ki, hogy az ellenállás jogos volt.

Vele szemben Benes minden alkalmat felhasznált arra, hogy a cseh állam határain kívül Ausztria és Magyarország belső ügyeivel foglalkozzék. Amire nagyrészt az készítette őt, hogy a gyenge Ausztriát Tusar, Adler és Reuner útján a cseh befolyás érdekkörében tartsa meg, a Magyarországon alakult nemzeti kormányt pedig eltávolítsa és helyébe az a „szélső-demokratikus“ kormány lépjen, amelynek követelése és javaslása 1918-tól kezdve mindenütt megtalálható a monarchia felosztásának szakértőinél. Amikor Foch tábornagy 1919 nyarán véget akart vetni a bizonytalan helyzetnek és azt sürgette, hogy a magyarokkal is felvegyék a tárgyalásokat, akkor Benes azt felelte a tábornagnak, hogy „egyik magyar párttal sem helyesli azt, hogy összeköttetésbe lépjenek.“ Ez merőben érthetetlen, mert ebben az esetben Magyarország megszállási, a gyarmatpolitikában szokásos ú. n. penetrációs terület maradt, amelynek rendezését elodázták.

Cseh útmutatás szerint új közép-európai rend alakult ki, mely az 1915-i emlékiratban tervezett Közép-Európától is különbözött. Az orosz hegemonia gondolatát a cseh túlsúly váltotta fel. Ez viszont csak akként volt lehetséges, ha mindazok az erők megsemmisülnek, amelyek azt akadályozzák. Ha hozzáteszük, hogy a kettős monarchia népessége tízszerese volt a cseh lakosságnak, úgy Közép-Európa lakosságának $\frac{9}{10}$ részét kellett az $\frac{1}{10}$ rész uralmának elismerésére bírni. Az a nagy alátámasztás, melyet a franciák a cseh ambícióknak adtak, tette lehetővé Masaryk annak az elgondolásának módosítását is, hogy Ausztriát Németországnak engedjék át. A cseli-orosz hatalmi tervek Ausztria átengedése nemcsak nem érintette, de azzal kívánták Németország hozzájárulását biztosítani Magyarország teljes feldarabolásához. Lansing amerikai államtitkár 1918. szeptember 20-i emlékiratában maga is úgy gondolta, hogy Ausztria német vidékeit Németország szerezzé meg. A franciák csak ekkor vették észre, hogy Németország Ausztria megszerzésével egyszerre behozza veszteségeit és Pichon francia külügyminiszter december 29-én kijelentette, hogy Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatlakozása nem lesz megengedve. Most az a helyzet állott elő, hogy amíg *Anschluss* esetén a német birodalom Csehországot átkarolta volna, Prága Bécs fölött kapott mandátumot. A német birodalomtól elkülönített ausztriai németiséget cseh ellenőrzés alá helyezték és a kettős monarchia romjain a hatalmak segítségével cseh túlsúly alakult. Nem ugyan saját erejéből, hanem a nyugati hatalmak a miatt az aggodalma miatt, hogy Ausztria Németországhoz csatlakozik. Az 1919. augusztus 11-i weimari alkotmánylevél LXI. §-a még utat nyitott a csatlakozás előtt, de a versaillesi békeszerződés LXXX. §-a Ausztria függetlenségét elismerte, a francia-cseh együttműködés pedig gondoskodott arról, hogy a saintgormaini békeszerződés LXXXVIII. §-ában Ausztria függetlenségét elidegeníthetetlennek nyilvánítsa és ezzel a cseh befolyás előtt nyisson utat,

Az új osztrák állam megalkotása, mint láttuk, a magyar állam egyes területei fölött való rendelkezés miatt meglehetősen zavaros

helyzetet idézett elő, mert a kérdéses területeket csak az 1920-i békeszerződés szakította el Magyarországtól és mert ezek alapján a békeszerződésről is azt lehetett mondani, hogy az egy harmadik állam területéről rendelkezett — annak bevonása nélkül.¹

Benes azonban mindezekkel nem törődött. Vagy nem vette észre, vagy nem tartotta fontosnak őket. Az ő szeme akkor már József királyi hercegre volt függesztve, aki útjában állott Magyarország felosztásának és akiről azt hirdette, hogy a Habsburgok restaurációját, a kettős monarchia visszaállítását készíti elő. Benes mesterkedése azonban csak a zavarokat növelte.¹²

Feltehetőleg Közép-Európának az az anarchisztikus állapota, melynek balhírei a nyugatot elárasztották, bírta rá a szövetséges hatalmakat arra, hogy megbízottjukat Magyarországra indítsák. Félő volt ugyanis, hogy a biztató jelentések ellenére a Dunamedencében olyan állapotok uralkodnak, hogy a magyar államnak semmiféle olyan kormánya nem akad, amely a neki szánt békeszerződést aláírná. A cseh kormány nagy befolyását és jelentékeny diplomáciai sikerét azonban mi sem mutatta inkább, minthogy Közép-Európa helyreállításának nehéz feladatát ő vállalván el, megbízottul Sir George Russel Clerk angol külügyi osztályfőnököt szemelték ki a hatalmak arra, hogy Budapestre utazzék és a magyar ügyekben olyan helyzetet teremtsen, amely a békeszerződés elfogadását nem teszi reménytelenné. Miután Clerk vonatkozó utasításai nem váltak ismeretessé, csupán arra szorítkozhatunk, hogy ő volt az, akinek Seton-Watson 1915. április 15-én Masaryk G. Tamást bemutatta, Masaryk emlékiratát átvette, Masarykkal azután is összeköttetésben volt, budapesti megbízása idején pedig már prágai angol követté volt kinevezve. Mint a cseh kormánytól követként elfogadott személynek Budapestre küldése tehát megengedi annak feltevését, hogy kiküldetését a cseh kormány sem kifogásolta. Ellenkezőleg, Benes Clerk missziójának segített akkor, amikor 1919. november 9-én kijelentette, hogy a régi rend helyreállítását meg fogja hiúsítani. Ez fenyegetés volt Budapest felé, de Clerk kezét is megkötötte, már pedig, amint azt Magyarországon tudták, ő nem Benes és Masaryk, hanem a szövetséges és társult hatalmak megbízottja volt.^{3 4 5 6 7 8 9}

¹ A kérdéstről részletesen *Winkler C. U.* : *Vertragé zu Gunsten und zu Lasten Dritter*. Leipzig, 1932.

² A részletekről *Bandholtz* tábornok: *An undiplomatic diary, 1919—1920*. New-York, 1933. 30—31. 1. — A levél vétele után, augusztus 24-én, nemcsak József főherceg, hanem a Friedrich kormány is lemondott, a hatalmak megbízottai azonban azon a véleményen voltak, hogy a kormánykérdés a magyar állam belügye és a kormányt megmaradásra kérték. U. ott 32.—33. 1.

³ Ugyanígy segédkezett a misszióknak azzal a kijelentésével, hogy a párizsi békekonferencián megvont határok változhatatlanok lesznek: „Les décisions de la Conférence de la Paix, en ce qui concerne les frontières *du futur* État hongrois, sont définitives et il n'y sera fait aucune modification en faveur de cet État.“ Nem lehetetlen, hogy ebben az időben éppen ellenkező hírek voltak forgalomban. És pedig Anglia felől, mert *Tilea* szerint az a szervezkedés, melyet a csehek, szerbek és románok Magyarország ellen kezdték, Angliából indult ki. A *kis antant* gondolata e szerint Seton-Watson szobájából

Hogy Clerk előbb Bukarestbe utazott és csak azután kezdte meg budapesti tárgyalásait, abból az következtethető, hogy előbb a szövetséges hatalmak 11 ultimátumától megfenyegetett Romániát igyekezett a kijelölt új román határok mögé terelni, hogy annak ellenében a magyar kormányt is engedékenységre bírja. Ezt azzal vélte biztosítani, hogy a kommunizmus bukása után alakult ellenforradalmi kormányt koncentrációs kormány váltsa fel. „Nincsen béke koncentráció nélkül“, jelentette ki november 5-én, bár ultimátumszerű követelését sokan merésznek tartották, a habozásnak véget vetett az a figyelmeztetés, hogy meg nem állapodás esetén Magyarországra blokád és általános pusztulás következik,¹ amelyért a máris letarolt országban a felelősséget senki sem vállalta. További követelése koncentrációs kormány alakítása volt, amelynek gondolatát a szövetséges hatalmak július 27-i határozatában is megtaláljuk; és amit Magyarországon akként értelmeztek, hogy az *antant* a magyar politikai pártokon kívül olyan radikális vagy szocialista elemeknek a kormányba való belépését követeli, amelyeknek jelenléte a hazafias pártoktól elfogadhatatlan békeszerződés elfogadását remélhetővé teszi. Miután senki sem vállalt felelősséget aziránt, hogy a nemzet megmaradt értékei elpazaroltassanak és egy meddő ellenállás az egész éhező lakosságot a közeledő tél elején biztos pusztulásnak tegye ki, Friedrich István ellenforradalmi kormányának helyét november 21-én Huszár Károly elnöklete alatt olyan kormány foglalta el, amelyben Garami Ernő személyében a szocialisták is képviselve voltak. November 23-án Clerk közölte a hatalmak nevében a magyar kormány elismerését, december 1-én pedig a magyar kormány megbízottainak a békefeltételek átvétele végett Párizsba való meghívását. Ezek után Párizsba utazott, előbb azonban azt ajánlotta, hogy Csehország, Szerbia, Ausztria és Magyarország gazdasági únióban egyesüljenek.²

indult ki és csakhamar Londonba érkezett Vajda-Voevod román miniszterelnök is, hogy a Magyarországra irányában támadt jó hangulatot leküzdje. A részletekről *Tilea* id. m. 42. és köv. 11. A segítséget Benes szorgalmazta, ki 1919. december 30-án Trumbicsnak, 1920. január 5-én Vajdának kínált szövetséget.

¹ Sir George R. Clerk a november 17-i értekezleten azt mondta, hogy a József főhercegtől megbízott kormány nem maradhat helyén. Hozzátette, hogyha nem jön létre a koncentráció, akkor elutazik, nyomában pedig beköszönt a szakítás, a blokád, a háború és a tönkretétel.

² Clerk saját szavai szerint a szövetséges hatalmak legfőbb tanácsának egységes akaratát képviselte az általa vezetett tanácskozásokon („Vertreter des einheitlichen Willens des Obersten liates entsendel“. *Pester Lloyd*, 1919. október 28.). — Budapesti felállított követelése: a nemzeti rekonstrukció élén álló József főherceg eltávolítása, koncentrációs kormány a szocialisták bevitelével, a német szövetség gondolatának feladása, közeledés a Magyarország területét felosztó kormányokhoz, gazdasági vígasztalódás; ellenkező esetben blokád, amelyben Magyarország el fog pusztulni. — A Clerk-féle misszió nemzetközi jogi meghatározását illetőleg v. ö. *Balz II. R.*: Die besonderen Staatenvertreter und ihre völkerrechtliche Stellung. Gießen, 1931. — Clerk egyébként 1919. szeptember 4-én indult el a Romániához intézett utolsó ultimátummal Bukarestbe és október 1-én Budapestre, annak megállapítása végett, hogy „Bratianu, vagy a négy szövetséges tábornok hazudik-e?“ (*Bandholtz* id. m. 123. !). Clerk 2-án érkezett Buda-

A legális hatalom József főherceg *homo regiának* azon rendelkezése folytán, hogy a magyar haderő vezérletével a szegedi kormány hadügyminiszterét, Nagybányai Horthy Miklós altengernagyot hízza meg, a jogfolytonosság útján a nemzeti hadsereg fővezérére szállott át, ki csapatai élén november 16-án Budapestre vonult, 25-én pedig manifesztumban hívta fel a nemzetet a koncentrációs kormány támogatására.

Bár a szövetséges hatalmak megbízottai csak a *homo regiust* mondatták le, a kormányt és a József főhercegtől elismert fővezért meghagyták, a cseh kormány nem tételezte fel, hogy az általa már ismert békefeltételeket a nemzeti kormány el fogja fogadni. Ezért azt olyan „szélső-demokratikus“ kormánnyal kívánta megcserélni, amilyent 1918 ősz óta szántak Magyarországnak azok, akik a Magyarország felosztásához alkalmas magyar kormány hozzájárulását szorgalmazták. Prágának ezt a törekvését látszott támogatni az, hogy a szövetséges hatalmak ebből a célból Sir George Clerk angol külügyi osztályfőnököt küldötték Budapestre, aki azóta, hogy neki Seton-Watson 1915 tavaszán az angol külügyi hivatalban Masaryk professzort bemutatta, utóbbival jó viszonyt tartott fenn, küldetése idején pedig kiszemelt prágai követ, tehát a cseh kormánytól elfogadott *grata persona* volt. Ez azt a feltevést keltette, hogy a szövetséges hatalmak a közép-európai kérdés megoldásában Prága kívánságaihoz igazodnak.¹

Hogy Clerk előbb Bukarestbe utazott és csak azután kezdett Budapesten tárgyalásokat, azt mutatta, hogy a hatalmak a román csapatok visszatérésével előbb a magyarok előtt kívántak eredményt felmutatni és annak ellenében követelték a békeszerződés el-

pestre és elmondotta, hogy Bratianu a Maros mindkét partját akarja Szegedig és meglepetéssel vette észre, hogy a négy szövetséges hatalomnak Budapesten működő tábornokai közös frontot csinálnak a románok ellen. A meglepetést Bandholtz Clerk bukaresti fogadtatásának és Mária román királyné hatásának tulajdonította (u. ott 127. 1.). Clerk budapesti tartózkodása idejét a románokkal (Mardarescu tábornok, Diamandi követ) töltötte (u. ott 123—36. 1., *passim*). Október 16-án a Legfőbb Tanács teljhatalmú megbízásával indult el Budapestre; Mardarescu és Diamandi azt hitték, hogy nyert ügyük van és 18-án este a magyar kormány letartóztatását határozták el. Friedrich nacionalista kormányát angol és amerikai őrség felállítására mentette meg (u. ott 165. 1.). Clerk valóban románbarát vizeken evezett, de azután elpártolt tőlük és e miatt Jászi Oszkár neheztelését vonta magára, mert a „demokráciát“, azaz a cseh-román orientációt cserben hagyta. Clerk október 23-án érkezett Budapestre és ezzel kezdetüket vették a tárgyalások Budapest kiürítése (a részletek u. ott 177. és köv. 11.) és új kormány alakítása iránt (Friedrich Bandholtz tábornoknál, u. ott 210—12. 1.). Egy alkalommal Friedrich elmondotta, hogy restaurációtól tart; Bandholtz nyomban közölte a hírt Clerkkal (u. ott 219. 1.). Clerkek a Legfőbb Tanácshoz küldött jelentései különböztek a hatalmak budapesti képviselőitől (u. ott 240. és köv. 11.); az új magyar kormány elismerését sem közölte velök és ebből kitűnt, hogy mások befolyásolták.

¹ Seton-Watson Clerket szlavofil politikusnak nevezte. A részletekről v. ö. *Bandholtz* tábornok id. in. több helyén, különösen 167—68. 1. A misszió nemzetközi vonatkozásairól *Balz H. H.*: Die besonders Staatenvertreter und ihre völkerrechtliche Stellung. Giessen, 1931.

fogadására alkalmas koncentrációs kormány összeállítását. Clerk azonban ezt nemcsak óhajként állította fel, hanem kijelentette, hogy „nincsen béke koncentráció nélkül“ és hogy ellenkező esetben a nemzetre blokád és általános pusztulás következik. Erre a magyar közélet vezetői nem vehették magukra azt a felelősséget, hogy a nemzet megmaradt erejét és érdekeit elpazarolják és november 21-én új beavatkozás eredményeként alakult meg Huszár Károly elnöklete alatt az a koncentrációs kabinet, amely a szocialistákat (Garami Ernő) bevette és a békeszerződést aláírta. Clerk már 23-án közölte a hatalmak nevében a kormány elismerését, december 1-én pedig megtörtént a magyar kormánynak a békefeltételek átvétele végett Párizsba való meghívása.

Súlyos feltétele volt a Clerk-féle megállapodásnak az, hogy az 1910-ben Ferenc Józseftől összehívott és királyi kézirattal fel nem oszlattott törvényes országgyűlés helyett a csonkán maradt ország-rész 164 választókerületéből nemzetgyűlés hívassák össze. Az 1910-i parlament képviselőháza ugyan 1918. november 16-án önmagát feloszlatta, ami súlyos taktikai hiba volt, mert a nemzet az idegen invázió kezdetén veszítette el törvényes képviselőt, de ugyanannak a parlamentnek a felsőháza Wlassics Gyula báró elnöklete alatt csak a szokásos módon rekesztette be üléseit és elnökének véleménye szerint még létezett,¹ létezésében tehát átmenetet képezhetett a jövő felé. Igaz, hogy az 1915. IV. 2. §. szerint az 1910-i országgyűlés csak a háborút követő hab hónap múlva volt felosztható, de a háború nem akként ért véget, amint azt 1915-ben hitték, mert a fegyverszüneti szerződés után és annak ellenére új hadműveletek indultak meg és ebben az új háborúban Magyarország kétharmadrészét idegen államokba kebelezték. Miután azonban a magyar alkotmány a nemzetgyűlés fogalmát nem ismerte, annak határozmányai csak átmeneti rendelkezésekre vonatkozhattak. Itt tehát két ellentétes fel-fogás ütközött meg egymással. A forradalom emberei, mint Jászi Oszkár miniszter mondotta, a Clerk-féle misszióra építették számításait, amely a beállott helyzetnek a nemzet által való szentesítésére törekedett; a történelmi magyar állam hívei viszont a történelmi magyar alkotmány megmentésén fáradoztak.

Így ült össze 1920. február 16-án a nemzetgyűlés és szavazta meg 28-án azt a törvényt, amely — mint 1920. I. §. — abból indulván ki, hogy a király 1918. november 13-án tett nyilatkozatával az uralkodói jogok gyakorlatától visszalépett, az 1910-ben megválasztott képviselőház pedig 1918. november 16-án önmagát oszlatta fel, helyette a magyar nemzetgyűlés volt hivatva megtenni az átmeneti rendelkezéseket. A főhatalmat magához véve, nem vette figyelembe azokat a kilengéseket, amelyeket a forradalom és felforgatás jelentett, hanem a történelmi magyar királyság alkotmányos gyakorlatához visszatérve az 1440. T. §. alapján Magyarország élére az átmeneti időszakra kormányzót (*gubernátor*) állított. Kormányzóvá 1920. már-

¹ Wlassics Gyula báró nyílt levele a *Dudapesti Hírlap* 1920. februári számában és kijelentése a főrendiházi értekezleten, 1924. április 24-én.

cius 1-én a nemzeti hadsereg megalkotóját és fővezérét, Nagybányai Horthy Miklós altengernagyot választották meg. A kormányzó jogköre Magyarországnak igen kis részére terjedt ki, mert a románok csak 1920. március 31-én fejezték be a Tiszántúl kiürítését, Baja és Pécs városok pedig szerb megszállás alatt maradtak. Mikor az idegen csapatok a csonka ország területét elhagyták, az általuk okozott kár 5.8 milliárd svájci frankra emelkedett.¹ Ha hozzátesszük azt, hogy abban az időben a menekültek tízezrével érkeztek a csonka hazába, úgy Magyarország a fegyverszüneti szerződés megkötése, tehát a háború befejezése után többet szenvedett annál, mint amit a lakoságnak a háború alatt elszenvednie kellett.

2. *A magyar béke delegáció* — meghívása eredetileg Ausztria kormányának meghívásával egyidőben volt tervezve, tehát arra lehet következtetni, hogy a szövetséges és társult hatalmak a német kérdés elintézése után a középeurópai kérdéssel, illetőleg Ausztria-Magyarország problémáival kívántak foglalkozni. A kérdéseknek így tervezett együttes és egyetemleges megbeszélése még akkor is reményt nyújtott volna Közép-Európa ügyeinek rendbehozására, ha ez nem sikerült volna teljesen és minden részletében.

Végzetes hiba volt tehát az, hogy ebben a vonatkozásban az annexiós kormányok érdeke minden más érdeket háttérbe szorított és hogy nem lehetett összehozni a nagyhatalmakat és a kis államokat, hogy a mindenkit érdeklő kérdést megbeszéljék. Igaz, hogy az előbbieket fellélektették akkor, mikor a német kérdést valahogyan elintézték; az is igaz, hogy ezt a megkönnyebbulést ügyesen kihasználták azok, akiknek érdekükben állott a hatalmak tájékozatlansága Közép-Európa kérdéseiben, de a felelősséget kétségtelenül megnövelte az, hogy sikerült a hatalmakat visszatartani attól, hogy Ausztria-Magyarország népeinek sorsa iránt érdeklődjenek és hogy a valóságos helyzetet megismerjék. Kétszeresen szembetűnik a hiba akkor, ha meggondoljuk, hogy a hatalmak még 1919. május 1-én, tehát Ausztria és Magyarország kormányainak meghívására készülve is, olyan értelemben határoztak, hogy a kettős monarchia felosztása nem történhetik meg a békeszerződés megalkotása előtt. Ebben az esetben tehát a magyar állam jogilag még azt a sértetlen egységet és egybetartozást mutatta, mint 1918. november 3-án, a fegyverszünet megkötésekor. Még arra is következtetni lehet, hogy ez a határozat szintén a fegyverszüneti szerződés alapján nyugodott, amelyet vissza nem vontak, fel nem mondtak, nem is módosítottak, csak egyoldalúlag megsértettek. Fenti határozat e szerint a szenvedett sérelmekre adott válasznak volt tekinthető. Amint a magyar béke delegáció maga is a sérelmek egész sorának jegyzékével jelent meg később Párizsban, tehát a kiindulás pontjával szintén a fegyverszüneti szerződést választotta.

Ezért igyekezett Benes időközben Magyarország erejét anynyira meggyengíteni, hogy a békefeltételek rákényszerítése lehetővé váljék.

¹ Laky Dezső id. m.

A magyar béke delegáció munkája voltaképpen azzal indult meg, hogy Teleki Pál gróf országgyűlési képviselő a bolgár front összeomlása után, 1918. októberben a magyar állam nemzetiségi térképének elkészítésére vállalkozott. Ugyancsak Teleki Pál gróf szorgalmazására indult meg tuday Lászlónak, a Statisztikai Hivatal igazgatójának vezetése alatt a statisztikai adatok összeállítása. E két munkálat eredményeit egyéb adatokkal együtt az 1918. decemberben megalakult Területvédő Liga igyekezett a világ elé vinni; annak propaganda-jellegű munkáját később a Magyar Tudományos Akadémia is alátámasztotta és így jelentékeny területvédő irodalom keletkezett. A bolsevizmus alatt e munkálatok szüneteltek, a szegedi kormánynak pedig hiányoztak az ahhoz szükséges eszközei. A kommunizmus bukása után, 1919. augusztus 21-én, ismét Teleki Pál gróf nyert megbízást a külügyminisztériumban — a munkálatok újr felvételére. Mikor a meghívás megtörtént (1919. december 1.), megtörtént a béke delegáció összeállítása, 1920. január 5-én pedig útnakindítása. Apponyi Albert gróf elnöklete alatt a béke delegáció 1920. január 7-én érkezett meg a tartózkodási helyként kijelölt Château de Madridba.

Mikor január 14-én a megbízólevelek kicserélése megtörtént, a Cambon Gyula nagykövettől átnyújtottak között hiányzott az Egyesült Államoké. Apponyi nyomban Clémenceau francia miniszterelnökhöz, a békekonferencia elnökéhez fordult és csak erre történt az, hogy az Ünió képviselőjére a párizsi nagykövet nyert felhatalmazást. A kérdés meglehetősen zavart okozott, mert Amerika akkor már állást foglalt a versaillesi és ezzel az egész párizsi békemű ellen.

Apponyit saját kérésére — az e tárgyban írt levelek alapján — hallgatták meg január 16-án, amikor Magyarország helyzetét előadta. Igaz, hogy nem tárgyalásokra, csak előadás tartására nyert engedélyt, de ötnegyedórás beszéde jelentékeny hatást ért el. Miután a békefeltételeket már 15-én átadták és 15 nap alatt választ kértek, Apponyi beszéde azokra is válasznak számított. A beszéd után — Clémenceau ellenére — vita indult meg, amelyben Apponyi a Teleki-féle térképen megismertette Magyarország nemzetiségi viszonyait.¹

A január 14-én, tehát még a békefeltételek átadását megelőzőleg benyújtott I—VIII. (8 darab) jegyzék azt az elgondolást tartalmazta, mely az 1918—20. területvédelmi munkálatok alapján alakult ki.¹²

A január 14-én átadott és Magyarországon kidolgozott jegyzékek a következő anyagot tartalmazták: Ausztria és Magyarország viszonya (benne a magyarországi nemzetiségi kérdés parlamenti történetének vázlat), kiegészítve az 1919-ben kiadott újabb osztrák vörös könyvben közölt 1914-i darabokkal, melyek a háborús felelősség kérdésében Magyarországot igazolták; az erdélyi kérdésre vonatkozó VIII. jegyzék több melléklettel. Későbbi a XII. jegyzék a délvidék-

¹ Közölve: A magyar béketárgyalások. I. Budapest, 1920. 276—82. 1.

² Közölve u. ott 1—274. 1.

ről, a XIII. a rutén kérdésről, a XIV. a szlovák kérdésről és a XV. Nyugat-Magyarországról.¹ Az 1918-i fegyverszünet megsértése a megszállott vidékeken elkövetett atrocitások címe alatt szerepel.¹²

A békefeltételekre³ Apponyi február 12-én adta meg válaszat.⁴ Az ekkor átadott jegyzék a területvédelem — a történelmi Magyarország egységének és összetartozásának védelme — oldaláról a gyakorlati politika terére is átment és az elszakítandó területeken népszavazást követelt. Az elméleti magasságról, mely Apponyi addigi jegyzékeiben és előadmányában érvényesült, a gyakorlati politika terére tért, de azon is ugyanolyan magasságokig emelkedett, mert a jövőre nézve és mindenkorra előírta, hogy a Dunamedence népeinek sorsáról csak az ő meghallgatásukkal lehet rendelkezni.

Apponyi a békefeltételek XXVII. §-a helyére az alábbi cikelyek beiktatását javasolta: „XXVII. §. Magyarország jelenlegi határai (Horvátország kivételével) és a mellékletben⁵ jelzett határok közt fekvő területeken a lakosság népszavazással fogja eldönteni, hogy a jövőben Magyarországhoz vagy ahhoz a szomszédos államhoz akar-e tartozni, amely a kérdéses terület odacsatolását kéri. A Szövetséges és Társult Hatalmak, Ausztria és Magyarország kötelezik magukat, hogy Magyarországnak és a szomszédos államoknak határait és területét¹, úgy amint azt a népszavazás megállapítja, elismerik. — XXVIII. A Szövetséges és Társult Póhatalmak egy bizottsága a magyar kormány által kiküldött megbízottakkal egyetértőleg fogja kijelölni a kerületeket, amelyek szerint a népszavazás történik. E kerületek határainak kijelölése, tekintettel minden egyes vidék gazdasági helyzetére, lehetőleg a faji elosztás szerint történik. Azok a városok, amelyek a népszavazásra kijelölt terület határán, vagy ettől legfeljebb 20 km-re fekszenek (környékükkel együtt), mindig önálló népszavazási kerületeket alkotnak. — XXIX. A népszavazásban résztvesz minden 21 évesnél idősebb egyén, aki 1918. november 1-én a kérdéses helység állandó lakosa volt. A népszavazás tíkos szavazással történik, semleges bizottságok felügyelete alatt, akiknek az érdekelt kormányok kiküldöttjei segédkeznek. Minden zóna összes szavazatainak abszolút többsége dönt; de a XXXII. cikk 4. bekezdésében leírt esetben és hogy a határt a lakosság kívánsága szerint lehessen megvonni, az eredményeket minden községben külön-külön abszolút szótöbbséggel lehet meghatározni. — A szavazás általában a községekben történik. Azoknak a szavazóknak nyilatkoznia át, akik a népszavazás pillanatában a népszavazási zónán kívül tartózkodnak, a kérdéses zónán kívül, a vegyes bizott-

¹ Közölve u. ott 362. és köv. 11.

² XI. jegyzék a megszállott területeken elkövetett atrocitásokról, 1920. január 18. Közölve u. ott 301—53. 1.

³ Közölve u. ott 491—573. 1.

⁴ Közölve u. ott II. Budapest, 1920. 11—28. 1.

⁵ „Ezek a határok a békeszerződés XXVII. §-ában jelzett új magyar határral egyeznek“, — tehát a magyar békelegáció a későbbi trianoni határoknak a történelmi határokkal való megCégerlését és az utóbbinak garantálását a népszavazástól várta.

ság által megállapítandó városokban felállított külön hivatalok veszik át. Ezek a hivatalok az említett bizottság felügyelete alatt fognak működni. — XXX. §. A jelen Szerződés ratifikációjától számított legrovidebb idő alatt a népszavazási területek katonai megszállása megszűnik és semleges rendőri vagy katonai erők lépnek helyébe, annak az államnak költségére, amelyhez ezek a területek a népszavazás értelmében tartoznak. Ez a semleges megszállás addig tart, amíg az az állam, amelynek a népszavazás területét odaitélte, azt elfogadhatja. Ez alatt az idő alatt a kormányzást a kölcsönös és semleges kiküldötték részvételével történő ellenőrzés alatt magyar vagy különböző nemzetiségű tisztviselők fogják végezni, a 28. cikkben leírt bizottság beosztása szerint. A tisztviselő és az ellenőrző közegek között felmerült vitás esetekben a semleges kiküldött dönt.“ — Ha az itt közölt cikkeket a Békeszerződés 27. cikke helyébe teszik, akkor ennek 28. cikke elmarad. A 29. cikket (sorszám 32.) következőképpen kellene módosítani: XXXII. cikk. Mindenütt, ahol Magyarország régi határa változást szenvedne s ahol a népszavazás döntése szerint új határt kellene vonni, a jelen Szerződésben meghatározott összetételű határkijelölő-bizottságok fogják a határokat a helyszínen kijelölni. Teljes hatalmuk lesz nemcsak a „helyszínen megállapítandó vonal“ néven meghatározott frakciók kijelölésére, hanem a 27. cikkben meghatározott bármely frakció felülbírlására, ha ezt egyik érdekelt állam kívánja s ha a bizottság ezt helyesli s célszerűnek tartja. Kivételek azok a nemzetközi határok, amelyek 1914. augusztusban megvoltak; ezekre nézve a bizottság szerepe a határcölöpök és határkövek felülbírlására fog szorítkozni. A bizottságok ezekben az esetekben arra fognak törekedni, hogy a legszorosabban kövessék a népszavazás által megadott határmegállapításokat, úgy hogy lehetőleg a közigazgatási határookra, valamint a gazdasági és jogi érdekekre is tekintettel legyenek. — A határkijelölő bizottság arra fog törekedni, hogy a határvonal ne válassza el a természetes és gazdasági okokból kölcsönösen egymásra utalt területeket; ne vágja ketté az ármentesítő és vízszabályozó társulatok egységes területeit; ne válassza el a gátakat és zsilipeket azoktól a területektől, amelyeket védenek, a vasúti fővonalakat és a csomópontokat (végállomásokat) elágazásaiktól (szárnyvonalaiaktól), a városokat vízvezetéküktől, csatornázásuktól s azoktól a gyáraktól (üzemektől), amelyek nekik a világitást szolgáltatják, valamint pályaudvaraiktól és kikötőiktől. Általában a határ nem fog sérteni semmi érdeket; nem darabolja fel a gazdasági egységet alkotó ingatlanokat, nevezetesen nem választja el a községeket legelőiktől és községi érdeiktől s nem vágja ketté az egy községhez tartozó földeket. — Olyan esetekben, amikor az érdekelt hatalmak valamelyike kívánja s a bizottság jónak látja, a határ bizonyos frakciónak megállapítását helyi népszavazástól tehetik függővé. — XXXIII. cikk. Ami a folyóvíz által meghatározott határokat illeti, a jelen Szerződés leírásaiban használt „vízfolyás“ (cours) vagy „hajózható meder“ (chenal) kifejezések a nem hajózható folyókon a folyóvíznek, vagy főágának középvonalát, hajózható folyókon pedig a főhajó-

zási medret jelentik. Mindazáltal a jelen Szerződésben leírt határkijelölő-bizottságok joga lesz, hogy tisztázzák, vajjon a határvonal az így meghatározott vízfolyást vagy hajózható medret esetleges változásaiban követi-e, vagy pedig véglegesen állapítja-e meg a határvonalat a vízfolyás vagy a meder helyzete a jelen Szerződés érvényrejutásának pillanatában. — A bizottság szükség esetén meg fogja állapítani valamely folyóvíz szabályozásának szükséges voltát s jogában áll a végleges határt a szabályozási tervnek megfelelően kijelölni. — XXXIV. cikk. A bizottságok döntés előtt meghallgatják azokat a szakértőket, akiket az érdekelt kormányok ebből a célból küldtek ki melléjük. — A bizottságok szótöbbséggel határoznak és döntésük az érdekelt felekre nézve kötelező lesz. — A határkijelölő-bizottságok költségeit az érdekelt államok egyenlő részben viselik. — XXXV. cikk. A határkijelölés folyamán felmerülő jogi és gazdasági természetű kérdések rendezésére Magyarország és az érdekelt államok a népszavazás szavazatainak megszámlálását követő három hónapon belül külön egyezményeket kötnek. Ezek az egyezmények többek között rendezni fogják a határkijelölő eljárás részleteit s a határmenti lakosságoknak a határtól mindkét oldalon 20—20 km széles zónában szabad mozgást biztosítanak úgy, hogy azok a személyek, akik az egyezményekben megállapított igazolványokkal fel vannak szerelve, szabadon közlekedhetnek állataikkal, mezőgazdasági szerszámaikkal, terményeikkel s szabadon léphetik át a határt. — Ha a külön egyezményeket a szavazatok megszámlálását követő három hónap alatt nem kötnek meg, az előbbi bekezdés értelmében megoldandó kérdéseket öttagú bizottság elé terjesztik, amelybe egy tagot a magyar kormány, egyet a másik érdekelt kormány, hármat pedig a Nemzetek Szövetsége jelöl ki. A Magyarországgal vagy a másik érdekelt hatalommal szomszédos államok polgárai nem lehetnek tagjai a bizottságnak. Ez a bizottság, amely szótöbbséggel határoz, megalakulásától számított három hó alatt rendezti az említett kérdéseket és a szabályzatot a Nemzetek Szövetségének Tanácsa elé terjeszti. A szabályzatot Magyarország és a másik érdekelt állam a tanács jóváhagyása után azonnal véglegesnek fogja tekinteni.¹

A béke delegáció munkáját összegezve, Apponyinak a népszavazásra vonatkozó felhívása — *„interrogez les populations intéressées; adressez-vous à ceux qui sont en question. Nous nous soumettons d'avance au verdict qui sera rendu par eux“* — jelentékeny hatást keltett. Annál inkább, mert Amerika ellenállhatatlan

¹ A szövetséges és társult hatalmak a magyar béke delegáció fenti javaslatát (közölve u. ott II. 26—28. 1.) nem fogadták el, hanem a határt minden temőszétes, okszerű és emberi tekintet ellenére vonták meg, azt véglegesnek tekintették és annak semmiféle módosításáról sem akartak hallani. A határmegállapító bizottságok olyan utasításokat nyertek, hogy semmiféle szempont ne legyenek tekintettel, csak a békeszerződésben megjelölt határvonal kijelölésére. Az így elért szörnyűségekkel a hatalmak többé nem törődtek, hanem mindaddig napirendre tértek az eset fölött, amíg 1938-ban Csehszlovákia határait fegyveres erővel át nem törték, tehát ellene hasonló eljárást alkalmaztak.

erővel vetette a küzdelembe az önrendelkezés jogát. Supilo annak idején maga is azzal igyekezett megnyerni Sir Edward Grey külügyi államtitkárt, hogy a „délsláv“ csapatok által „visszafoglalt“ területeken népszavazás lesz (*le peuple sera consulté*) a Szerbiához való „visszacsatolás“ (reúnió) kérdésében, amit Grey megfelelőnek talált.¹

Hogy Apponyi javaslata erős nyugtalanságot keltett, az nemcsak abban nyilvánult meg, hogy a javaslatot válasz nélkül hagyták, mire Apponyi újból elutazott, hanem abban is, hogy Benes nem titkolta, hogy a fegyveres megszállás, az impérium átvétele, az annexiók és a befejezett tények megalkotása éppen azért történtek, hogy az érdekelt lakosság megnyilatkozása ne zavarja meg azoknak a terveknek a valóraváltását, amelyekhez az orosz hatalom fegyverei hiányoztak. „Mindenkinek tudja“, — mondotta, — „mit jelentett volna Magyarország elnyomott nemzetiségeinek területi követeléseire nézve az, ha Magyarország a trianoni szerződés aláírásáig magyar megszállás alatt állt volna.“² Miután azonban a történelmi magyar állam nem állt magyar megszállás alatt és miután területi követelése nem a magyarországi nemzetiségeknek, hanem a cseh, szerb és román kormányoknak voltak; sőt miután a magyarországi nemzetiségek addig sem állítottak fel olyan követeléseket, hogy Magyarországtól el kívántak szakadni, mert összes követeléseik ismereteselek: Apponyinak az a javaslata, mellyel a legtöbb nemzetiségi követelésnél messzebbmenőleg népszavazást kínált fel, általános meglepetést és zavart keltett. Ha elfogadják a javaslatot, akkor a cseh, szerb és román kormánycsapatoktól megszállott területeken megingatják a három kormánytól keltett azt a hitet, hogy a hatalmak Magyarország vonatkozó részeit végérvényesen nekik adták. Ha nem fogadják el, akkor nemcsak az a gyanú merül fel, hogy kitértek a népszavazás elől, mert attól a megszállások és annexiók sorsát féltették, hanem a magyaroknak azt a lehetőséget biztosították, hogy minden végzés előtt a meg nem tartott népszavazáshoz fellebbezhessenek és minden végzés megváltoztatása iránt keltsenek reményeket.

Az annexiók kormányok a népszavazás elutasításában arra támaszkodtak, hogy amidőn a francia csapatok 1918. november 6-án Elzász-Lotaringiát megszállották, Poincaré francia köztársasági elnök 17-én a népszavazást elutasította. Miután pedig az elutasítás azon az alapon történt, hogy itt nem annexióról, hanem reüniorói váu szó, a dunai kormányok ettől kezdve szintén úgy állították be területi követeléseiket, hogy azok nem új területek szerzésére, hanem az ő államaikból egykor a magyarok által fegyveres erővel kiszakított területek visszatérítésére vonatkoznak. Tehát nem annexiók, hanem reüniorós követelések. Felső-Magyarország (Szlovákia) azonban a történelem folyamán sohasem tartozott Csehországhoz, amint-

¹ Le Monde Slave. Párizs, 1928. III. 166—67. 1. V. ö. *Báró Wlassics Gyula* cikkét a korabeli *Pester Lloydban*: Plebiszit und Gebietsverträge.

² *Benes* id. m. 176. 1.

hogy Dél-Magyarország sem alkotta részét a balkáni Szerbiának és Kelet-Magyarország sem a balkáni Romániának. — Hogy a népszavazás követelése a békekonferencián nem volt elszigetelt jelenség, az kimutatható volt abból, hogy ugyanazt kérte Renner osztrák kancellár Nyugat-Magyarországra vonatkozólag, Lloyd-George a Bánátra vonatkozólag és Smuts tábornok az egész osztrák-magyar területre vonatkozólag. Bratianu hajlandó volt a bánáti népszavazásba belemenni az alatt a feltétel alatt, hogy nem Magyarország és a két annexiós kormány, hanem Magyarország kizárásával a két annexiós kormány között fognak szavazni. Tehát nyilvánvalóan attól félt, hogy a szavazás adott esetben Magyarország javára üt ki. Aminthogy a soproni népszavazás valóban Magyarország javára ütött ki. Erre az érdekelt kormányok azt mondták, hogy a Magyarországtól elszakított területeken nem is lehet népszavazás, „mert a magyar államjog a népszavazás intézményét nem ismeri“.

Meg kell e helyen állapítanunk, hogy a magyar béke delegáció alapos felkészültséggel jelent meg Neuillyben. Logikusan felépített jegyzékei a legáltalánosabb kérdésektől a legapróbb részletekbe menően mutatták ki azt, hogy a magyar nemzetnek a történelmi magyar állam osztatlan területéhez osztatlan joga van, mert a magyar nemzet fogalmában a magyarországi nemzetiségek is benne vannak, viszont az utóbbiak elszakítását követelő csehek, balkáni szerbek és románok idegenek, akik a háborúban küzdő hatalmak segítségével annexiókra törekednek. A jegyzékeket kiegészítő páratlanul gazdag anyag még a mai napig sem nyert kellő méltatást és ér.ékelést. Senki sem foglalkozott azzal a történelmi és államjogi, jogtörténeti anyaggal, melyet a különböző jegyzékek és mellékleteik tartalmaznak; senki sem gondolt arra, hogy a történelmi magyar állam különböző részeire vonatkozó jegyzékeket a sárguló lapokból kiemelje és megfelelő jegyzetekkel, kiegészítésekkel ellátva kincsévé tegye a magyar értelmiségnek, amely ebben a küzdelemben érdekelve van és még sokáig harcolni lesz kénytelen. Hasonló volt az eljárás a másik oldalon is. A hatalmas föliánsokat mindenütt átvették és megcsodálták, de a következő pillanatban mindenki kelet felé fordult és mindent elfelejtett, a magyar kérdést izgatottan félretolta: jönnek az oroszok vagy nem jönnek az oroszok? Ez volt a kérdés, mely minden más kérdést megelőzött.

A cseh, szerb és román törekvések sikerét eredetileg az orosz hatalom biztosította. Mikor az 1917-ben elbukott, Benes a garanciát a cseh, szerb és román erők egyesítésében kereste, aminthogy ő maga mondotta el emlékirataiban, hogy a későbbi *kis antant* győ-

kerei voltaképen 1917-be nyúltak vissza.¹ Még össze sem ült a békekonferencia, román megállapítás szerint már is létrejött — Seton-Watson londoni lakásán, — 1919. decemberben a cseh, szerb és román kormányok szövetsége, tehát a három kormány felkészült arra, hogy a magyar béke delegációval közösen fognak szembeszállni.¹² Benes később azt mondta, hogy a békekonferencia idején formális szövetséget kínált a szerb kormánynak,³ 1920. január 5-én pedig már Vajda-Yoevod Sándort kérte csatlakozásra, hogy „a közös eszméket gyakorlati megoldás keretébe helyezték, mert Romániának, Jugoszláviának és Csehszlovákiának kölcsönösen kell garantálnok egymást a veszélyek ellen, bárhonnán jöjjenek is azok”.⁴ A veszedelem alatt a felosztásra ítélt Magyarország ellenállása volt értendő, amely ellen Seton-Watson 1920. februárban — Apponyi gróf sikerének visszhangjaként — a gazdasági blokádot és elszigetelést, a cseh, szerb és román kormányoknak a cseh orientációban álló Ausztriával együtt a gazdasági háborút követelte.⁵⁶ Követeléséhez 1920. február 17-én Bécsben kelt levelével Jászi Oszkár is csatlakozott⁸ és ezzel világossá lett az, hogyan képzelték el az új Közép-Európa kialakulását.

Mikor Benes arról értesült, hogy az összehívandó magyar nemzetgyűlés a királyság megtartása mellett fog állást foglalni, tehát elejti azokat, akikre az annexiók kormányok a felosztás elfogadását építették, arra kérte a Nagykövetek Tanácsát, hogy szálljon szembe a kísérlettel, mely a Habsburgok visszaközösítésével — amiről akkor nem esett szó — a cseh birodalom épületét megdőntethetné. A Nagykövetek Tanácsa február 2-i határozatában ennek megfelelően arról értesítette a magyar kormányt, hogy „egy olyan dinasztia a visszahelyezése, amely alattvalóinak szemében idegen népfajok leigázását jelképezte és Németországgal szövetségben állott, nem egyeztethető össze sem azokkal az elvekkkel, amelyekért a háborút viselték, sem pedig azokkal az eredményekkel, amelyeket a háború által, a leigázott népek felszabadítása érdekében, elérni sikerült, — nem fogadják el azt, hogy a Habsburg-dinasztia visszahelyezése kizárólag a magyar nemzet belügye, sőt jelen jegyzékükkel kijelentik, hogy ilyenfajta restauráció ellentétben állna magával a béke alapjával és ők azt sem el nem ismernék, sem meg nem tűrnék.”⁷

Apponyi gróf január 16-i beszédére a cseh, szerb és román kormányok közös jegyzékkel válaszoltak, amelyet a hatalmak még

¹ „Pour la formation de la Petite Entente, depuis 1917, nous travaillions tous méthodiquement, M. Masaryk et nous.” *Benes* id. ra. II. Párizs, 1929. 105. 1.

² *Tilea V. V.*: Románia diplomáciai működése 1919 novembertől 1920. márciusig. Lúgos, 1926. 113. 1.

³ *Benes E.*: Five years of Czechoslovak Foreign Policy. Prága, 1924. 12. 1.

⁴ *Tilea* id. m. 113. 1.

⁵ *The New Europe*. XIV. London, 1920. 213. 1.

⁶ U. ott 149—54. 1.

⁷ IV. Károly visszatérési kísérletei. I. Budapest, 1921. 65. 1.

betekintés végett sem adtak át Apponyinak,¹ ami aziránt keltett indokolt aggodalmat, hogy Magyarországról Magyarország nélkül kívánnak rendelkezni. Erre mutatott Benesnek 1919. szeptemberi parlamenti beszéde is, amelyben akként rajzolta meg Magyarország jövőjét, hogy „a magyarok teljesen szomszédaiktól fognak függni és szövetségeket fognak keresni, hogy nemzeti létüket valahogyan biztosítsák“. Ez a perspektíva megfelelt azoknak a terveknek, amelyeket a háborús propaganda-iratokban találunk meg.¹²

Apponyi beszéde sürgősen szükségessé tette az annexiós kormányok részére a védekezést.

Benes az ellentámadást Ausztria részéről indította meg.

Benes már 1920 januárban Prágába kérte Renner Károly osztrák kancellárt, aki marxista elvei mellett csehországi születésű politikus és a cseh orientáció híve volt. Ő volt az, aki a békekonferencián Nyugat-Magyarországnak Magyarországtól való elszakítását és a marxista osztrák köztársaságba való bekebelezését kérte azért, hogy a hatalmaktól elvetett cseh-szerb korridor Ausztria területén át mégis megvalósítható legyen. Renner Prágába utazva, január 13-án már a cseh minisztertanácsban vett részt és maga sem tagadta, hogy útjának politikai céljai voltak. A *Humanité* párizsi szocialista napilap azt is hozzátette, hogy Prágában cseh-osztrák-szerb katonai szövetség megkötéséről volt szó. A leleplezés azonban Bécsben oly nagy feltűnést keltett, hogy Rennernek Prágából Belgrádba tervezett útjáról le kellett mondania. Kitént, hogy politikai és katonai megállapodások kötése semmi felhatalmazása nem volt és hogy egyéni felelősséget vállalt magára, mikor a cseh orientáció vizein politikai missziókra vállalkozott. Már ekkor híre kelt annak, hogy Benes és Renner között cseh-osztrák katonai szerződés jött létre, melynek III. cikkelye Nyugat-Magyarország katonai megszállására vonatkozott. Legfeltűnőbb azonban az volt a dologban, hogy a zápormódra kiadott cáfolatok után a *Narodny Listy* prágai hírlap szerint a katonai szerződés valóban létrejött, cseh politikusok pedig azzal egészítették ki a híradást, hogy a megállapodás alapját a cseh-szerb korridor előkészítése képezte. Ha ehhez hozzátesszük azt, hogy Benes ugyanakkor a román kormányt is megnyerte annak, hogy Csehország, Szerbia és Románia genfi meg-

¹ A három kormány 1920. februári jegyzékét Osusky, Zliolger és GhiKa írták alá. *Machray R.*: The Little Entente. London, 1929. 105. 1.

² Léger Louis francia szlavista 1917-ben az elszigetelt és megcsönkített Magyarországról (*Léger L.*: Le panslavisme et l'intérêt français. Párizs, 1917. 327. 1.), melynek képét Dumaine bécsi francia nagykövet a következőképpen rajzolta meg: „La Hongrie sera réduite à 41 pour 100 de son ancienne population, tandis que la production agricole tombera à 35 pour 100 de ce qu'elle fut jadis. Le Banat, repris par les Serbes, et les terres grasses situées entre Presbourg et le lac de Balaton, réclamées par les Tchéco-slovaques, constituaient les régions les mieux cultivées et les plus fertiles. Dans le reste du pays, ravagé ou déserté, on n'obtiendra que des récoltes très inférieures comme qualité et quantité.“ *Dumaine A.*: La dernière ambassade de France en Autriche. Párizs, 1921. 181—82. 1.

bíztottjai közös jegyzékben tiltakozzanak Apponyi javaslata ellen,¹ akkor Magyarország akkori helyzetét súlyosnak kell nyilvánítanunk. Ezért mondotta Steed a *Times* londoni napilap február 14-i számában azt, hogy „Hungária már nem létezik, *Magyarin* pedig oda jutott, ahová jutnia kellett.“ Seton-Watson folyóiratában (*The New Europe*) ekkor jelent meg Jászi Oszkárnak február 17-én Bécsben kelt nyílt levele, amelyben Magyarország ellen gazdasági blokádot követelt. Ugyanazon a napon, amelyen a magyar nemzetgyűlés a kormányzóságot felállította — február 28-án — szavazta meg a cseh forradalmi nemzetgyűlés azt az alkotmánylevelet, amely a Magyarországtól fegyverrel elszakított területeket a békeszerződést megelőzve, a cseh igazgatásba olvasztotta.

Benes nem elégedett meg angol barátainak sorompóbalépésével, hanem attól tartván, hogy az összehívandó magyar nemzetgyűlés az ősi királyság megtartása mellett fog állást foglalni, visszatérését látta József főherceg *homo regius* tervének és azt képzelte, hogy Magyarország megújodása mögött a Habsburgok állnak. Teljesen tájékozatlan volt a magyar történelemben, államjogban és alkotmányos gyakorlatban és ez magyarázza meg azt, hogy a Nagykövetek Tanácsától, amelynek illetékessége nemzetközi jogi szempontból vitás volt, de gyakorlatilag a hatalmak együttesét jelentette, azt kérte, amire Magyarország nem törekedett: a Habsburgok visszatételének megtiltását. A Nagykövetek Tanácsa 1920. február 2-i jegyzékében a kívánságnak eleget tett és magára vette a felelősséget azért, hogy egy szuverén állam belső ügyeibe avatkozó t i és előírta neki azt, amit előírnia nem lehetett.^{1 2} Hogy a precedens mennyire veszedelmes volt, azt a hatalmak hasonló tanácsa mutatta meg, mely Benes cseh államát 1938-ban darabokra zúzta szét.

A birtoklás végső garanciáját a cseh kormány az orosz szövetségtől remélte. Az 1915-i memorandum a középeurópai kérdés alapjává Oroszországot tette meg; Kramarz miniszterelnök 1920. újévi nyilatkozatában azt mondotta, hogy Anglia és Franciaország értéktelen garanciája helyett Prágának Oroszországgal kellene összefognia;³ Masaryk azért üdvözölte a *kis antant* megalakulását, mert abban a pánszláv gondolat volt felismerhető.⁴ Benesnek régi terve volt az, hogy Prágát középeurópai szláv centrummá tegye és a for-

¹ A három kormány 1920. februári közös jegyzékéről *Machray R.*: The Little Entente. London, 1929. 105. 1.

² Párizs, 1920. február 2. Millerand levele a magyar béke delegáció elnökéhez, Apponyi Albert grófnak. Közölve: A magyar béketárgyalások. II. Budapest, 1920. 430. 1. Jellemző, hogy a levél Habsburg Károlynak csak magyar és nem osztrák trónigényéről beszél, tehát a kérdést Ausztriában — Renner útján — elintéztnek tartotta. Nem írta elő a Habsburgok eltávolítását, tehát a magyar királyság béke delegációjával ezen a téren sem szállott szembe, de óvást emelt a Habsburgok visszahívása ellen és azt mondotta, hogy „a Hatalmak nem egyeznének bele, hogy a Habsburg uralkodóház visszaállítását, mint kizárólag a magyar nemzetet érdeklő kérdést tekintsék.“

³ *Narodny Listy*. Prága, 1920. január 1.

⁴ „A partial Pan-Slavism already exists in the Little Entente“. *Masaryk Th. G.*: The Slavs after the War. *The Slavonic Review*. I. London, 1923. 18. 1.

rások szerint Wilson is azért fordult Itália ellen, mert Masaryk a szlávok oldalára vonta. Ezért fordultak el a csehek lassankint a közép európai federáció gondolatától, amelynek megalkotására kötelezettséget vállaltak. A Prágába hívott Renner szerint, aki azelőtt a monarchia gyengítése végett annak federalizálását akarta, most a széttört monarchia federalizálása helyett Benes intézése a federáció ellen nyilatkozott.¹ Benes mindenféle federációval szembe fordult,¹² hogy Prágából szláv központot alakíthasson³ — orosz támogatás mellett.⁴

A francia segítséggel kialakuló cseh-osztrák-szerb összefogás azonban Itáliára nézve súlyos veszedelmet, francia-orosz szövetség esetén pedig katasztrófát jelenthetett. Az olaszok csak most vették észre azt, hogy a monarchia fennállása idején kelet felől védve voltak, most pedig nekik egyedül kell feltartóztatniuk a kétszáz milliónyi szlávok előnyomulását az Adria felé. Feltehetőleg ez volt az oka annak, hogy Apponyi gróf január 16-i beszéde után az olasz kormány a magyar békefeltételeket elfogadhatatlannak nyilvánította.

Amíg Apponyi gróf Párizsban hiába várt a válaszra és tanácsalanságban töltötte idejét, addig az *antant* külügyminisztereinek és nagyköveteinek 1920. március 8-án Curzon lord angol külügyi államtitkár elnöke alatt Londonban megtartott értekezletén Itália kárpolását a magyar békefeltételek megváltoztatásában kereste. Hogy Itáliára nézve a magyar béke feltételei olyan megrövidülést vagy aggodalmat jelentettek, amit a szövetséges hatalmak figyelembe venni kénytelenek voltak, azt bizonyítani látszott az, hogy április 19—26-án megtartott san-remói konferenciájukon kisázsiai területeket kínáltak fel neki, a magyar kérdésben pedig azzal nyugtatták meg, hogy a határmegállapító bizottságok munkája közben mód nyílik a békefeltételek megváltoztatására. Ezen a ponton tehát ismét látható volt az, amit olasz államférfiak később akként fejeztek ki, hogy ők a monarchiával és nem Magyarországgal állottak háborúban. A kárpolás esetében viszont egy kompromisszum volt észrevehető, amely a szövetséges hatalmak és Magyarország között fennállott ellentétet látszott áthidalni.

Ennek a kompromisszumnak az eredményeként a szövetséges és társult hatalmak — és nem a francia kormány — nevében adta át Millerand francia miniszterelnök május 6-án a magyar béke feltételeit Apponyi Albert grófnak. A feltételek mellékleteként átadott kísérő levél, az ú. n. *Millerand-levél* (*lettre d'envoi, Mantelnote, Millerand Letter*) tehát nem tekinthető pusztán válasznak, amelyet Ap-

¹ „Bei uns denkt niemand daran diese berühmte Federation, wenn auch nur ökonomisch zu bilden.“ *Pester Lloyd*, 1920. április 10.

² Benes kijelentése, 1920. szeptember 1-én: „man müsse gegen jede neue Föderation auftreten“. U. ott, 1920. szeptember 2.

³ „Aus Prag den Mittelpunkt der slavischen Diplomatie und der mittel-europäischen Diplomatie zu machen.“ U. ott, 1920. október 2.

⁴ „Wir müssen unsere Politik zu führen, dass Russland mit uns eine slawische Politik machen wolle.“ U. ott, 1920. február 5.

ponyi gróf február 12-i jegyzékére olyan hosszú hallgatás után kapott. Nem is Franciaország miniszterelnökének a francia kormány megbízásából írt levele volt az, hanem olyan irat, amelyben ő a szövetséges hatalmak nevében — mint a békekonferencia elnöke — annak az ígéretnek az alapján tett a magyar kormánynak a békeszerződés aláírására javaslatot, hogy annak sérelmes rendelkezéseit a határmegállapító bizottságok útján orvosolni fogják.

Itáliának már a párizsi békekonferencián is nehézségei támadtak, sőt a közelebbi vizsgálat azt mutatja, hogy ezek a nehézségek már a fegyverszüneti szerződés megkötésekor kezdetüket vették. Már akkor beleütközött a szej'bek előnyomulási vonalába és el kellett készülnie arra, hogy amíg a szlávok hatalma ismét megnő, addig Franciaország azok szövetségese marad. Magyarország megszállása francia tábornokok vezérlete alatt ment végbe; Prága és Belgrád a francia hatalmi politika központjaivá lettek. Bethlen István gróf hamar észrevette, hogy a cseheknek és szerbeknek adott közép európai mandátum katasztrófát jelent és olasz-magyar-román együttműködés gondolatát vetette fel. Mussolini egyenesen a magyar kormányhoz folyamodott, de a csehekkel együttműködő Diner-Dénes József elutasította. Károlyi később maga közeledett az olaszokhoz, de Charmant Oszkár római tárgyalásainak a kommunizmus kitérése véget vetett.¹

Itália helyzete kezdettől nem volt irigyléseméltó. Éppen Magyarországgal kapcsolatban állapítható meg ez leginkább, mert a Kárpátok medencéjében egymást váltotta fel az olasz és a francia

¹ A részletekről *Charmant Oszkár* cikke: Új Magyar Szemle, 1920. Mussoliniról *Diner-Dénes* feljegyzései: Le Monde Slave. Párizs, 1934. III 371. 1. — Nitti olasz miniszterelnök már 1920. márciusban azt követelte, hogy a Szerbiának jutott területeket adják vissza Magyarországnak. Itt tehát egy harc megindulása volt észlelhető azon érdekek között, amelyek közül az egyik Magyarországot elsorvasztani, a másik életképessé kívánta tenni. *Pester Lloyd*, 1920. március 6. szám. — Nitti után *Asquith* angol miniszterelnök szólalt fel a békefeltételek módosítása mellett, amiben általában *Apponyi Albert* gróf fellépésének hatását vélték felismerni. Nitti az alkalmat arra használta fel, hogy *Wilsonnak* francia- és szlávbarát, politikáját ellensúlyozza és a francia-szerb gyűrűből szabaduljon. A vitába Párizsban a *Temps*, Prágában *Benes* szólt bele, aki tiltakozott a revíziós hullámok ellen, Bécsben pedig az *Arbeiterzeitung*, amelyben a cseh orientáció marxista hívei Magyarországot fegyverkezéssel vádolták meg. Ekkor szólaltak fel *Brycc* és *Newton* lordok az angol felsőház március 30-i ülésén Magyarország érdekében, és ekkor siettek a cseh, szerb és román kormányok az annexiók megmentésére azzal a javaslattal, hogy közép európai gazdasági uniót alakítsanak és ebben a formában váltják be a föderációra vonatkozólag elvállalt kötelezettségeket. *Pester Lloyd*, 1920. március 19. — Ez azonban ellentétben volt azzal az ígérettel, amit *Benes* 1918. december 1-én a *Gazette de Lausanne* hasábjain tett, hogy Közép Európában szláv blokkot fog alakítani. — *Benner* már 1920. január 7-én bejelentette az osztrák parlamentben, hogy a dunai államoknak még gazdasági egyesítéséről sem lehet szó (eine wirtschaftliche Donaukonfederation jetzt ins Auge zu fassen, ist eine absolute Utopie. *Pester Lloyd*, 1920. január 8.). Itt tehát taktikai játékkal állunk szemben, amely a közép európai kérdés közelebbi vizsgálatát kitolni törekedett. — *Benes* később visszatért lausannei nyilatkozatához és 1920. február 4-én kijelentette, hogy orosz orientációt kíván: „Wir müssen unsere Politik zu führen, dass Russland mit uns eine slavische Politik machen wolle.“ *Pester Lloyd*, 1920. február 5.

befolyás. Figyelmes szemlélők észrevették, hogy amint a francia hatalom az atlanti partokra támaszkodva kelet felé előrenyomult, nem egy, hanem két hatalommal találta szemben magát: Itáliával és Németországgal. Most elsősorban történt, hogy azok népessége meghaladta Franciaországét. Egyszerre két nagy nemzet okozott gondot Párizsnak, amely addig csak a németek miatt aggódott. Már ez magában véve igazolni látszott azt, hogy a franciák mindkettővel szemben hasonló módon védekeztek: Németország és Olaszország mögött katonai szövetségek jöttek létre a lengyelekkel, a csehekkel és a szerbekkel.¹ A békeszerződések alapján a német és olasz hatalmak Dél-Tirol miatt — még ellenségekként állottak szemben egymással, de megbékülésiük esetén a párizsi békemű sorsa is meg volt pecsételve.

Kramarz Karéi cseh politikus a végső garanciát nem a nyugati hatalmaktól, hanem Oroszországban kereste és 1920. évi újrakezbeszédében azt mondta, hogy Anglia és Franciaország értéktelen garanciáját Prágának az orosz szövetség helyreállításával kell pótolnia. Ez a veszedelem váltotta ki az olasz kormány aggodalmát, amely csak most eszmélt arra, hogy a monarchia eltűnése folytán az orosz hatalom az összetört magyar állam romjain akadály nélkül elérheti az olasz határokat. Feltehetőleg ez bírta rá arra, hogy Apponyi gróf párizsi beszéde után annak a felfogásnak adjon kifejezést, miszerint a magyar békefeltételeket nem tartja elfogadhatónak. Már a békekonferencián éles ellentét alakult ki a francia és olasz kormányok között, amelyek a gazdátlanú lett Dunamedence gazdasági birtoklása és politikai befolyásolása körül egymás ellen szívszós harcot vívtak; ez az új állásfoglalás azonban Itália igényeinek nyílt bejelentése volt, amelyre a hatalmaktól válaszolniuk kellett. Az antant külügyminisztereinek 1920. március 8-án Londonban, Curzon lord angol külügyi államtitkár elnökelete alatt megtartott értekezletén mégsem a magyar békefeltételek megváltoztatásában, hanem egyéb úton keresték Itália kárpótlását és az április 19—20-án megtartott san-remói konferencián kisázsiai területeket kínáltak fel neki. A magyar kérdésben viszont azzal nyugtatták meg, hogy amennyiben a határok megvonása nem volna méltányos, úgy a határmegállapító bizottságok munkája közben mód nyílik majd azoknak megváltoztatására.

Itt tehát nyilvánvalóan kompromisszummal állunk szemben. Erről a kompromisszumról ugyan a magyar békelegáció nem kapott értesítést, de május 6-án Millerand francia miniszterelnöktől egy kísérő-levelet vett kézhez. A Millerand-levél (*lettre d'envoi, Mantelnote*) tehát nem Apponyihoz intézett puszta válaszlévelel volt, hanem a szövetséges hatalmak azon ígéretének közvetítése, hogy a békeszerződés esetleges sérelmes területi rendelkezéseit a határmegállapító bizottságok útján orvosolni fogják. Ez az ígéret azért, hogy azt a magyar kormány Apponyi gróf javaslatára elfogadta és

¹ *Carnevali*: Die französisch-südslavischen Geheimverträge und die Adriafrage. Deutsche Politik. Berlin, 10.0. I. 460—67. 1.

június 4-én a Millerand-levél kíséretében átnyújtott békeszerződést aláírta, nemzetközi megállapodássá emelkedett, amely a hatalmakra nézve is kötelező erővel bírt. Apponyi gróf nem egyszer jelentette ki, hogy ha ez a javaslat a szövetséges hatalmak részéről meg nem tétetett volna, úgy nem lett volna módjában a magyar kormánynak a békeszerződés aláírását javasolnia. Millerand későbbi nyilatkozatai viszont, amelyekkel a levél értékét alászállítani törekedett, nem voltak figyelembe vehetők, mert később a magyar érdekekkel ellentétes oldalra állott.

A magyar kormány a békeszerződést a Millerand-levél alapján bevallottan abban a reményben fogadta el, hogy annak sérelmes területi rendelkezéseit revízió alá veszik.

Mindenesetre felmerülhet az a kérdés, vajjon a francia-szerb szövetségtől közrefogott Itália súlya elég volt-e ahhoz, hogy amit a békekonferencián a maga részére biztosítani nem tudott, a méltányos elbánást a legyőzött fél részére a békeszerződés aláírása után biztosítsa. Még messzebbmenő feltevés volna ezt a kompromisszumot a tönkretett csonka magyar állam ellenállásának tulajdonítani, amely a megszállás folytán csonka területén is 5.8 milliárd svájci frank anyagi kárt szenvedett és ahol a fegyverszünet megsértésével kifosztott lakosságnak akkor még betevő falatja sem volt. Sokkal inkább arra kell gondolnunk, hogy Oroszország kérdése akkor a francia köztársaságot is erősen foglalkoztatta. Foch marsall figyelmét annak a gigászi küzdelemnek arányai kötötték le, amely a lengyel-román frontvonalról már 1918 óta folyt az orosz bolsevizmus ellen. Arra gondolt, miként lehetne Oroszország polgári rendjét visszaállítani és ezen az úton visszaszerezni a francia kispolgárok arany-milliárdjait és hogyan lehetne megszerezni a legjobb garanciát arra, hogy Németország lekötésével a versaillesi békeszerződést biztosítsák. Így épült ki már 1919 elején az a támadó vonal, amelynek támadási centrumában — a balti partok és a Kaukázus között — Foch a lengyel-román haderőt helyezte el. Amikor azonban az oroszok a tűzcsovéat e frontvonalon keresztül Budapestre dobták és a románok Moszkva helyett Budapest felé indultak, Foch nagy tervével együtt magára maradt. A lengyelek egyedül indultak az oroszok ellen, de alighogy Pilsudski 1920. május 7-én Kievig eljutott, az oroszok 15-én támadásba mentek át és gyors előnyomulásuk ismeretlen arányú veszélyeket idézett fel. A franciák attól féltek, hogy az oroszok a lengyel frontot áttörve, a németekkel egyesülnek és ez az aggodalom íratta meg velük azt a jegyzéket, mely április 15-én Paléologue Móricnak, a külügyminisztérium főtitkárának aláírásával az elszakított területek jelentékeny részének visszatérítését ígérte meg, ha Lengyelország megmentésére 100.000 katonát ad és a hadiszereket átbocsátja.¹ Bármint áll a dolog, e jegyzék és az állítólagos „gödöllői

¹ A cáfolat ellencáfolatának lehet tekinteni azt, hogy a magyar kormány a cáfolat után Fouchet budapesti francia főmegbízottnak a magyar kormányhoz intézett Jegyzékét is közzétette. A kérdésről egyébként v. ö. ssy: A Paléologue jegyzékönny és az 1920. évi magyar-francia tárgyalások. *Műnyyr Szemle*. I. Budapest, 1927. 184—88.

szerződés“ körül, annyit megállapíthatunk, hogy ideje pontosan egybevágott a san-remói konferenciával (április 19—26), amely Itáliát a Dunamedencétől távolos Kis-Ázsiában igyekezett kárpótolni. Feltehetőleg tehát a franciák ezt az alkalmat igyekeztek felhasználni arra, hogy onnan az olaszokat kiszorítsák. A forrásokból az is kitűnik, hogy francia vezetés alatt maguk akarták megalkotni azt a Közép-Európát, amelynek föderációja és megbékéltetése most már szemelláthatólag hiányzott, mert közvetítésre vállalkoztak a magyar és a szomszédos kormányok között. Az is fontossággal bír, hogy közvetlen ezután, május 6-án nyújtották át a magyar békedelegáció-uk a Millerand-levelet, a francia külügyminisztérium szócsöve, a *Temps* párizsi napilap pedig május 7-én azt írta, hogy „a magyar delegációnak nincs oka sajnálni, hogy franciaországi tartózkodása hosszúra nyúlt. Mert az a válasz, amelyet Milleraiul a tegnapi napon a konferencia nevében hozzá intézett, reményeket nyújt és engesztelődést készít elő.“ Teljesen igaza volt tehát Bethlen István grófnak akkor, amikor később azt mondta, hogy a franciák ajánlata megvalósítás esetén „Magyarországnak igazságot szolgáltatott volna“.¹

Millerand francia miniszterelnök, a békekonferencia elnöke, 1920. május 6-án hosszabbította meg „a magyar küldöttségnek adott határidőt, amely alatt ki kell jelentenie, hogy a május 6-án átadott szerződés aláírásába beleegyeznek-e. Ez a határidő tehát május 21-én fog lejárni.“

Apponyi Albert akként határozott, hogy a békét nem írja alá, de aláírását nem fogja megghiúsítani. Mindkettőre megvoltak a kellő indokai. Az aláírást nem vállalta, mert a népszavazás iránt előterjesztett javaslatát elvetették. A javaslattól azt várta, hogy a dunai közösség eszméje megmarad; a béke fel fogja oldani a határok elzárását, vérkeringést indít meg, a népek egymásra találnak. Mivel azonban az ausztriai csehek, a balkáni szerbek és románok idegenek voltak, azoknak beerősökölése váratlanul akadályra találhatott. Benes azért fordult el a dunai konfederációtól, amelyet addig ő akart, mert most a magyarok is akarták azt.² Most már csak a merrev felosztásra gondolt és mikor május 20-án a magyar békeszerző-

és y: A Fouchet-jegyzék. U. ott, 300—04. 1. 1. Francia részről v. ö. Paul-Boncour képviselő 1921. június 7-i beszédét a francia kamarában, valamint a trianoni szerződés francia előadójának, Daniélou Károlynak utólagos közlését. *Daniélou K.*: Le traité de Trianon. Párizs, 1923. 169. és köv. 11. „Unó politique d'apaisement“, és a francia kormány a brit kormányhoz intézett magyarító jegyzékét, u. ott, 205—8. 1. — *In dér Maur* szerint (id. m. II. Wien, 1936. 351. 1.) az április 15-én kelt és Paléologue, Sir Francis Baker aláírásával ellátott jegyzéket Fourhet 1920. június 24-én adta át. A jegyzék a magyar határterületek visszaadását, azokon és a déli vegyes lakosság! területeken népszavazást helyezett kilátásba. (U. ott, 353. 1.)

¹ Bethlen István gróf miniszterelnök beszéde az Egységes Pártban Budapest, 1927. október 19. Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. kötet. Budapest, 1933. 191. 1.

² *Temperly* id. m. IV. London, 1922. 469—71. 1. (Decline of the Danube Con-federation.)

elés aláírása végett Párizsba érkezett, kijelentette, hogy a cseh, szerb és román kormányok egymással szövetségre fognak lépni az — általuk készített — magyar békeszerződés javára, a történelmi Magyarország feldarabolására. Semmi kétség nem fér tehát ahhoz, hogy az így létrejött *kis antant* nem a magyar, hanem a cseh, szerb és román támadás folytán alakult meg. A három annexiós állam kormányai már a békekonferencia idejében közösen jártak el, mert a magyar állam felosztására szövetkeztek. Közösen fordultak Clémenceauhoz, a békekonferencia elnökéhez és sürgették meg a magyar békefeltételek összeállítását, mert attól tartottak, hogy követeléseiket a szövetséges hatalmak nem fogják magukévá tenni. Közösen válaszoltak a magyar béke delegáció emlékiratára, de a magukét vonakodtak megismertetni a delegációval, tehát a közvetlen mérkőzést elkerülni törekedtek és a hatalmakat tolták előre a felosztandó Magyarország ellen.¹

A Millerand-levél három pontban tett javaslatot: a határvonalak kiigazításában, a cseh államba kebelezett rutén terület autonómiája kérdésében és a kisebbségek sorsának nemzetközi szerződések útján való szabályozásában. Hogy ez javaslatnak volt tekinthető, az kitűnik abból, hogy az kifejezetten a békeszerződés aláírása érdekében tétetett meg és hogy annak alapján Apponyi gróf a magyar kormánynak a szerződés aláírását javasolta.¹ ² Ő ugyan nem akarta nevét a szerződés aláírásával kapcsolatban megörökíteni, de a magyar kormánynak tett jelentésében rámutatott azokra az előnyökre, illetőleg kilátásokra, melyeket az aláírás jelenthetett. Később maga is akként nyilatkozott, hogy a szenvedett pusztítás és veszteség mértéke, az új háború és pusztulás elhárítása, az ország helyreállításának reménye, a szövetséges hatalmaknak az az ígérete, hogy a sérelmes határokat a határmegállapító bizottságok útján megváltoztathatják, a rutén autonómia és a kisebbségi szerződések, végül pedig a népszövetségi paktum XIX. cikkelyében kifejezett az a biztatás, hogy az alkalmatlanokká vált szerződések megváltoztathatók lesznek: mindezek nem engedik meg azt, hogy a kormány a magyar nemzet és állam sorsát, egy lefegyverzett és mindenből kifosztott népnek a sorsát a körülálló ellenség fegyverei elé vigye és egy kétségbeesett küzdelemben újabb szenvedésnek és katasztrófának tegye

¹ Neuilly, 1920. február 27. Apponyi Albert gróf Clémenceauhoz. Közölve:

A magyar béketárgyalások. II. Budapest, 1920. 436—37. 1.

² Millerand Sándor később a Millerand-levél jelentőségét letagadta: „Már éppen tizedszer jelentem ki úgy- magyar újságírók, mint mag²ar államférfiak előtt, — ütött haragosan az asztalra 1935. január 18-án az *Est* tudósítója előtt, — „hogy az ebben a levélben foglaltak *csak bizonyos* technikai, delimitációs, határkiigazítási munkálatokra vonatkoztak, amelynek értelmében már bizonyos határmódosítások történtek is a háború befejezte óta. Soha nem szerepelt nálam olyan elgondolás, amely megengedhetővé tenne olyan feltevést, hogy a kísérő levél kitételei *komoly* és nagyarányú területi engedményekre vonatkoztak volna.“ Ezt Millerand nem akkor állította, mikor azt a magyar béke delegációnak azért nyújtotta át, hogy a magyar kormány aláírását megnyerje olyan békeszerződés aláírásához, melyet a revízió kilátásba helyezése nélkül semmiféle kormány nem tehetett és a magyar is csak ezen az alapon tett magáévá.

ki. Ezen az alapon a magyar kormány a szerződés aláírása mellett határozott és azt június 4-én a trianoni palotában, kirendelt közegeivel aláíratta. Ebből két következtetés vonható le: az egyik az, hogy a magyar kormány a fentiek nélkül a szerződést nem írta volna alá, és hogy az aláírt szerződés kompromisszumnak volt tekinthető, amely a két szerződő fél, Magyarország és a szövetséges hatalmak között jött létre.

Ha tehát a trianoni szerződés aláírása nemzetközi jogilag azt jelentette, hogy a magyar kormány a fenti kompromisszumot elfogadta, úgy a trianoni szerződésnek a szövetséges hatalmaktól történt kompromisszum hatályosságát a maguk részéről elismerték.

Foch tábornagyot ebben az időben az a gigászi küzdelem foglalkoztatta, mely a lengyel-román frontvonalról egy év óta megindulni készült az orosz bolsevizmus ellen. A francia kormány arra gondolt, hogy a cári orosz hatalom vagy legalább is a polgári uralom visszaállításával ő is visszanyerheti saját polgárainak aranymilliárdjait, sőt az újraéledt orosz hatalomban azt a garanciát is meg fogja szerezni, amelytől a versaillesi szerződést Amerika eltávolodása megfosztotta és amely garanciát a brit kormány vállalni vonakodott, a háttérbe szorított Olaszország pedig megadni nem sietett. Így épült ki elsősorban 1919 elején az a támadó vonal, amelynek centrumában a lengyel és román csapatok állottak, ahonnan a merész tekintet már Kiev és Odessza felé fordult. A románok az orosz puszták helyett a magyar Alföld felé kezdték meg az előnyomulást, a lengyelek azonban egymagukban is vállalták a kockázatot és Pilsudski csapatai 1920. május 7-én Kiebben vettek állást.

A lengyelek eljárását az a körülmény indokolta meg, hogy a Curzon-vonal a határt a lengyelekre nézve kedvezőtlenül vonta meg. Csehországnak és az orosz szovjetnek ezen az alapon közös határjuk lett volna és Lengyelországot cseh-orosz szövetség karolta volna át. Prágában — *Seba* bukaresti cseh követ munkája szerint — már akkor arra számítottak, hogy az orosz csapatokat minden akadály nélkül biztosítani lehet a közép-dunai cseh túlsúly kiépítésére.

Pilsudski tehát hazája megmentésére gondolt. Helyzete nem volt könnyű, mert a bolsevizmus akkor már annyira megerősödött, hogy az orosz haderő rohamosan növekvő seregekkel fordult a támadók ellen és a május 15-én megindult ellentámadás csakhamar olyan méreteket öltött, hogy az oroszok lengyel földön átkelve, a német köztársaságnak nyújtanak kezet és együtt Franciaországot fogják megtámadni. Mi sem mutatta e félelem nagyságát jobban annál, minthogy a francia kormány már a san-remói konferencia idejében annyira veszélyesnek találta Pilsudski vállalkozását, hogy április 15-i jegyzékében (az állítólagos gödöllői francia-magyar szerződésben), amelyet francia részről Palcologue Móric, angol részről Sir Francis Baker írtak alá, attól a magyar kormánytól kért segítséget, amelynek saját felosztási szerződését kellett aláírnia, mely szerződést a francia kormány csak a csehek, szerbek és románok szövetségi szolgálataira való tekintettel tett magáévá. A francia kormány 100.000 magyar katona és megfelelő hadiszerep ellenében a

Magyarországtól elszakított területek nagy részének visszatérítését ígérte meg, illetőleg kínálta fel. Ezzel egyszerre két eredményt vélt elérhető: az egyik a bolsevik orosz hadak megállítására volt, a másik Itália kiemelése a Dunamedencéből.¹

Ezek után a Millerand-levél fontossága is más színben tűnik fel a vizsgálódó előtt, mert abban a francia kormány láthatólag maga vette át a kezdeményezést, hogy Magyarországot, amelyre szüksége volt, megbékítse. Már arra lehetett gondolni, hogy Franciaország Itáliát kiszorítva, végleges helyzetet kíván teremteni a Dunamedencében, amelyet nem kívánt oly mértékben felosztani a cseh, szerb és román kormányok között, amint azok azt eredetileg követelték. Erre vallott a francia külügyminisztériumhoz közelálló *Temps* párizsi napilapnak május 7-én, tehát a Millerand-levél átadását követő napon tett az a megjegyzése, miszerint „a magyar delegációnak nincs oka sajnálni, hogy franciaországi tartózkodása hosszúra nyúlt, mert az a válasz, amelyet Millerand a mai napon a konferencia nevében hozzá intézett, reményeket nyújt és engesztelődést készít elő.“ Ezek alapján tehát alig lehetne kifogásolni a magyar béke delegáció elnökének, Apponyi Albert grófnak azt a javaslatát, hogy a magyar kormány a szerződést a revízió reményében aláírja.

A fenti előzmények után, tehát június 4-én a magyar kormánytól változatlan formában, de biztatások és ígéretek birtokában a trianoni palotában aláírt békeszerződés a magyar békének csak egyik, de nem egyetlen okirata volt. A vonatkozó egyezmények sorozata voltaképpen az 1918. november 3-i páduai fegyverszüneti szerződéssel vette kezdetét, amely — formailag — a békeszerződésig érvényben volt. Ehhez csatlakoztak az 1919. szeptember 10-én Saint Germainben Csehszlovákiával és Jugoszláviával, december 9-én Párizsban Eomániával megkötött kisebbségi szerződések, amelyeket a meg nem valósított autonómiák pótlását célzó nemzetközi szerződéseknek kell tekintenünk. Végül az augusztus 10-én Sévresben a nagyhatalmak és a cseh, szerb és román kormányok között létrejött az a szerződés, amely a június 4-i szerződésben Magyarországtól elszakított területek szuverén birtokjogát csak mindazon szerződések, nyilatkozatok és egyéb megállapodások ellenében ruházta át a cseh,

¹ Okmányszerűen megállapítható, hogy a franciák a dunai kérdésben új akciót kezdeményeztek, mert a magyar kormány az erre kiadott cáfolat után Fouchet akkori budapesti francia főmegbízottnak a magyar kormányhoz intézett 1927. június 24-i jegyzékét is közzétette (v. ö. Paul-Boncour francia képviselő 1921. június 7-i beszédét a francia kamarában, Daniélou Károly francia képviselőnek, a trianoni szerződés előadójának utólagos közlését, id. m. 169. l., valamint a francia kormánynak a brit kormányhoz intézett magyarázó jegyzékét, u. ott, 205—8. l.). A források szerint a kezdeményezés alapját a következő szempontok alkották: a trianoni békeszerződés CCVII. §-a alapján közvetítés Magyarország és a szomszédos kormányok között; a békeszerződés garantálása; francia vezetés alatt gazdasági összefogás, francia kölcsön, a magyar vasutak bérbevétele stb. Másrészt; a békeszerződés módosítása (*Magyar Szemle*. Budapest, 1. 1927. 185. l.). Mindez javaslat maradt, de Bethlen István gróf megállapítása szerint (1927. október 19.), megvalósulás esetén „Magyarországnak igazságot szolgáltatott volna.“

szerb és román államokra, melyek a kérdésre vonatkozólag addig létrejöttek.¹ Ebből az állapítható meg, hogy a kérdéses kormányok a birtokjogot a hatalmaktól nyerték, amelyek azt a vállalt kötelezettségek megtartásától tették függővé, tehát adott esetben a rendelkezés jogát a hatalmak ismét magukhoz vehették. Ugyanazoktól a hatalmaktól, amelyek a beváltatlanul maradt Millerand-levél megalkotóinak tekintendők.²

A trianoni békeműnek első alaphíja — egyoldalúságán kívül — az volt, hogy a Millerand-levélben tett ígéreteket a hatalmak nem váltották be. A Nagykövetek Tanácsa ugyanis 1921-ben olyan titkos utasításokkal látta el a határmegállapító bizottságokat, amelyek megtiltották nekik, hogy a békeszerződés betűitől eltérjenek.⁸ Erre célzott Benes cseh külügyminiszter, amikor 1933. április 23-i beszédében kijelentette, miszerint már a békekonferencián előre gondoskodott arról, hogy a szerződésen változás ne történjék. Ez⁴ valóban így is történt, de ajtót nyitott az előtt, hogy a hatalmak ígéretükre visszatérhessenek.

A trianoni szerződés hibáiból azonban nem pusztán az következett, hogy az egyoldalú szerződés a középeurópai népeket egymással szembe állította és béke helyett a háborút állandósította, amit

1 Az 1920. augusztus 10-i sèvres-i szerződés preambulája szerint a szerződés az osztrák-magyar monarchiától lekapcsolt területek felől kívánt intézkedni és ezért viselte a következő nevet: „Traité relatif à certaines frontières des États possédant des territoires déagés de la Monarchie austro-hongroise dissolue.“ — „... étant désireux d'assurer la souveraineté de la Pologne, de la Roumanie, de l'État Serbe-Croate Slovène et de l'État tchéco-slovaque sur les territoires qui leur seront respectivement reconnus ... sous réserve des stipulations particulières des Traités, Accords complémentaires et Décisions, intervenus pour le règlement des affaires actuelles, les Hautes Parties contractantes reconnaissent la souveraineté de l'État (tchéco-slovaque, roumain, serbe-croate-slovène) sur les territoires délimités par les frontières prévues ci-après...“ A szerződés közzététele csak két helyen történt meg. Közölte *Martens*: Recueil des traités. III-e série. XII. kötet. Leipzig, 1923. 815—21. 1. Az angol külügyi hivatal példánya után közölte a *British and Foreign State Papers*. CXIII. London, 1923. 866. és köv. 11. Az angol példánynak a brit külügyi hivatal a következő címet adta: „Central European State Frontière.“ A szerződést Románia 1920. október 18-án, Jugoszlávia 1921. augusztus 6-án, Csehszlovákia pedig 21-én ratifikálta.

2 A hatalmak kiadták közülük Magyarországot. *Temperley* id. m. IV. London, 1921. 135—36. 1. A szerződést Benes Csehszlovákia Magna chartájának nevezte.

„(They) will endeavour in all cases to conform as closely as possible to the definitions of the frontier given in the Treaty, without regard to any national, linguistic or religious consideration.“ *Journal of the League of Nations*. III. Genf, 1923. 282. 1. — Az 1920. július 22-i és 1921. június 3-i utasítások közölve u. ott. — Az egyes részletekről v. ö. *Kellor-Hatvány*: Security against war. I. kötet. New York, 1924. 301—14. 1.

3 A területátvitel kérdéséről *Basel H.*: Die Abtretung von Staatsgebiet, ihre Bedeutung für diesen Bewohner und ihr Einfluss auf die Schuldenhaftung der Staaten. Würzburg, 1932. — A kisebbségi szerződéseknek a paktum XIX. cikkelyével való kapcsolatairól *Bouffait B.*: L'Article XIX. du Pacte de la Société des Nations et le traité entre la Pologne et les principales puissances alliées et associées du 28 juin 1919 sur la protection des minorités de race, de religion et de langue. *Revue du droit international et de législation comparée*. IX. Párizs, 1928. 882. 1. — Benes kijelentéséről *Benes E.*: La question du Directoire européen et la révision des traités. Prága, 1933. 70—71. 1.

Poincaré Raymond is beismert, amikor 1932. májusban mondott beszédében kijelentette, hogy „még nem fejeztük be a háborút“, — hanem a cseh, szerb és román kormányt is megfosztotta attól, hogy a birtoklásban másra hivatkozhasanak, minthogy a vonatkozó területeket a trianoni szerződésben Magyarország engedte át nekik.¹

Mellőzván azokat a kérdéseket, amelyeket a területávitellel kapcsolatban a nemzetközi jog sem tudott eddig tisztázni, valamint azt, hogy a békeszerződés a természettől és a történelmi fejlődéstől létrehozott gazdasági és társadalmi egységet zúzott szét, amelyet az ellentétek megszüntetése nélkül helyreállítani nem lehetett, meg kell említenünk azt, hogy a magyar állam részére megmaradt terület katonailag védhetetlen volt, a békeszerződést pedig a védhetetlenség intézményesítésével igyekeztek biztosítani. Ebben a szerződésben változatlanságának dogmája is benne volt, ami az emberi evolúcióval ellenkezik. Ellenkezett azonban a békeszerződéssel egybeforrasztott népszövetségi paktum XIX. cikkelyével is, amely a második döntő érvként bírta rá a magyar kormányt a szerződés aláírására. Vele szemben Benes szerint az általa a magyar államot felosztó kormányokból megalkotott *kis antant* Közép-Európa új rendjének biztosítása végett alakult (*sauvegarder l'ordre nouveau en Europe centrale*) abból a célból, hogy Magyarországnak a békeszerződés megváltoztatására vonatkozó törekvéseit megghiúsítsa (*a tripartite agreement between Hungary's three most powerful neighbours for unified resistance to overturn the provisions of the treaties which laid down the present frontiers in Central Europe*). Benes tehát feltételezte azt, hogy Magyarország a békeszerződés határozataival megelégedve nem lehet és ezért annak megváltoztatására törekedett. Ezért alkotta meg a *kis antant* szövetséget, amelyet a meg nem alkotott középeurópai federáció pótlásaként állított be, de amely ebben a minőségben a népek megnyugvása helyett a fegyverekre támaszkodva volt kénytelen örködni az új rend fölött.

Gondosan eltitkolta, mint alkalmaztak fegyveres erőszakot akkor, amikor Magyarország egyes területeit az 1918-i fegyverszüneti szerződés megsértésével elszakították és az 1918-i státuszkvóval szemben 1920-ban egy másik státuszkvót állítottak szembe. Maga sem gondolta, mennyire igaza volt akkor, amikor az 1920-i státuszkvót védelmezve, olyan beszédet mondott, amely az 1918-i státuszkvó mellett tartott védőbeszédnek volt minősíthető, ha valaki közös alapul egy megtámadott nemzetet vesz.² Csak arra gondolt, hogy a

¹ „La république tchécoslovaque a acquis des parties du territoire de l'État hongrois par cession.“ *Hobza A.*: Revue générale du droit international public. XXIX. Párizs, 1922. 394. 1.

² Benes idézett beszéde 1933. április 23-án a revízió ellen: „Nous ne pouvons pas comment quelqu'un pourrait croire un seul instant qu'un État indépendant quelconque admette que plusieurs autres États, fussent ils de grandes puissances, disposassent directement ou indirectement, au nom de leur force ou de leur influence, politique ou morale, après simple entente préalable entre eux, de son territoire, c'est-à-dire de quelque chose qui est pour tout État la base même de sa vie et la condition décisive et primordiale de son existence. — Nous ne pouvons pas davantage comprendre comment

középeurópai rendben a vezetést a csehek vették át és hogy ebben a csehekot ausztriai barátaik — Renner Károly, Redlich József stb. — támogatják.

Abban az aggodalomban, hogy a magyar államtól elszakított területek elvesztésével a békeszerződésben biztosított helyzetre nézve kedvezőtlen jövő következik, Renner igyekezett megszabadulni attól a kötelezettségtől, hogy a középeurópai népek szabad federációját szorgalmazza. Abban a feltevésben volt, hogy ez a monarchia visszaállításához vezethet¹ és ezért már a trianoni szerződés aláírása után úgy nyilatkozott, hogy mindenféle federációvaj szembeszállva² mindenképen arra kell törekedni, hogy a helyreállított szláv-orosz hatalom a cseh birodalom és túlsúly épületének alátámasztására siessen. Ennek reménye csillant meg akkor, amikor a trianoni szerződést 1920. június 4-én aláírták.

A magyar békeszerződés aláírása végett Párizsba érkezett Benes Edvárd cseh külügyminiszter 1920. május 26-i nyilatkozata szerint, az orosz bolsevizmus folytán egyelőre a cseli, szerb és román kormányok katonai összefogásában³ és a magyar kormány ellenőrzésében⁴ vélte megtalálni a békeszerződés biztosítását. Nem volt szó tehát sem a szerződés minőségéről, sem az érdekelt lakosság hozzájárulásáról, hanem ellenkezőleg, a szerződés miatt előrelátható szenvedés, tiltakozás és esetleges zavarok fegyveres elnyomásáról kívántak már a szerződés aláírása előtt gondoskodni. A szerződés megalkotói tehát maguk mondották meg, hogy a szerződés milyen következményekkel fog járni.

A magyar közvélemény fejlett jogérzéke megnyugodott abban, hogy a szerződést a hatalmaktól tett ígéretek, a cseh, szerb és román kormányokra kényszerített kisebbségi szerződések, a sèvresi szerződés, valamint a szenvedett sérelmekkel megkeresendő nemzetközi bíróság⁵ módosítani fogják. Ebből viszont az is követke-

il serait possible que se constituât un groupement d'États pour la distribution de territoires de certains États tiers — tandis que les questions territoriales concernant d'autres États seraient mises hors de cause, car l'accord sur leur compte serait impossible. Cette constatation doit tout particulièrement frapper un homme politique profondément impartial, car il y aurait là non seulement une prétention injustifiée a disposer du bien d'autrui, mais aussi une discrimination dont l'iniquité serait criante. Cela ote a priori à quiconque le droit de prétendre à appliquer à d'autres peuples les principes qu'il n'admet pas qu'on lui applique à lui-même. Et comment serait-il ensuite possible d'empêcher la constitution d'un autre groupement semblable, qui agirait de même avec les frontières des autres États et multiplierait encore dans le monde les semences de conflits et d'anarchie.“

¹ A csehországi születésű *Redlich József* osztrák politikus nyilatkozata: *Foreign Affairs*. I. New York, 1922. 78-79. 1.

² „aus Frag den Mittelpunkt der slavischen Diplomatie und der mitteleuropäischen Diplomatie zu machen.“ *Pester Lloyd*. Budapest, 1920. október 2. — „man müsse gegen jede neue Föderation auftreten.“ U. ott, szeptember 2.

⁹ Benes szerint a cseh, szerb és román kormányok a magyar béke őrei lesznek: *gardiens de la paix hongroise. Le Temps*. Párizs, 1920. május 29.

⁴ „to control Hungárián policy.“ *The Slavonie Review*. V. London, 1927. 523. 1.

⁶ A hágai állandó nemzetközi bíróság 1920. december 16-án kelt statútuma értelmében a revízió kérdésében is megkereshető volt. A kérdéses XXXVI. cikkely azonban

zik, hogy már a szerződés megalkotásakor meg volt győződve arról, hogy az módosításra szorul. Amit egyébként annak megalkotói sem titkoltak el és aminek megakadályozásához fegyveres erőre, katonai szövetségekre, a népeknek és államoknak egymástól való távolfartására, az emberi fejlődés megállítására lett volna szükség.

Formailag gyengítette a trianoni szerződést az is, hogy bár azt az Egyesült Államok párizsi nagykövete aláírta, nem nyerte meg az amerikai kongresszus jóváhagyását. A párizsi békeszerződések ügyében kiküldött vizsgálóbizottság iratai szerint az akadály éppen azokban a titkos annexiós szerződésekben rejlett, amelyek alapján a politikai megszállások és elszakítások történtek, de amelyeket az amerikai kongresszus a területátvétel alapjául elfogadni vonakodott. A trianoni békeszerződésnek a kongresszus által történt elvetése és 1921-ben egy amerikai-magyar különbéke szerződésének megalkotása tehát teljes mértékben igazolta Apponyi Albert grófnak, mint a magyar béke delegáció elnökének idézett eljárását, másrészt pedig nem a trianoni békeszerződés alátámasztásának, hanem gyengítésének volt tekinthető.

Végül azáltal, hogy az amerikai-magyar békeszerződésből éppen a trianoni szerződésben megvont határvonalak maradtak ki, az is valószínűnek látszott, hogy a Millerand-levél olyan kompromisszumnak volt tekintendő, amelynek gyakorlati alkalmazása esetleg a középeurópai kérdés szerencsés megoldásához vezethetett volna.

Egyébként Magyarországot a békekonferencia éppen azoknak a bemozdásai alapján nem tudta megismerni, akik magukat experteknek mondták, a hatalmakat saját érdekeikről és nem a való helyzetről tájékoztatták, a magyar államot pedig egy idegen államban rejtették el, amelynek soha része nem volt. Így történt, hogy a párizsi békekonferencián a középeurópai kérdésről sem helyes, a valóságban semmiféle vélemény nem alakult ki, ami természetesen hordozta magában azt, hogy azzal később valami formában foglalkozni kell. A francia kormány 1918. végén egy szláv jellegű monarchiát látott volna szívesen, hogy az neki a versaillesi békeszerződés megtartásához és a német kérdés további kezeléséhez garanciát nyújtson. Az osztrák kormány 1918. végén szétküldött körlevelében azt mondtotta, hogy Ausztria előtt mindössze két választás lehet: a Német Birodalomhoz vagy egy dunai federációhoz való csatlakozás. Angol vélemény szerint a brit kormány mindvégig ellene volt a monarchia feldarabolásának és ezt csak az a cseh nyomás vitte keresztül, amellyel Benes azon az alapon csikarta ki Clémenceautól, hogy a monarchia Czernin gróf külügyministersége idején a német nyomás előtt meghajolt.¹ Magyarországról senki

sokáig nem lépett érvénybe, akkor pedig már a bíróság csak a Nemzetek Szövetsége útján volt megkereshető. Statútumát közölte *Martens* id. m. III. sorozat, XII. kötet. Leipzig, 19_3. 854. és köv. 11., *British and Foreign State Papers*. CXIV. London, 1923. 860. és köv. 11.

¹ *Dunlop R.*: Austria. The Quarterly Review. 1930. 44—45. 1. — Ezen a ponton egy pillanatra meg kell állanunk. Tudott dolog volt az, hogy a kettős monarchia kül-

sem beszélt és Magyarország csak akkor értesült saját sorsáról, amikor Pasics szerb miniszterelnök a saint-germaini és trianoni szerződéseket Közép-Európa végleges státútumainak nyilvánította (*le nouveau statut de l'Europe centrale*).

Mielőtt a békemű megalkotásának vizsgálatától megválnánk, két kérdést kell tisztáznunk: Ausztria-Magyarország felosztásának és Magyarország életképességének problémáját.

Az első kérdést illetően az előadottak alapján egyedül és ki zárólag az látszik, hogy a kettős monarchia erősen megingott ugyan a háborúban, de úgy annak, mint, a második kérdésben, Magyarország felosztásának egész menetében külső kezdeményezés, hatás és erőszak állapítható meg.

Problematikussá a dolgot a felelősség kérdése tette, melyet valakinek vállalnia kellett. Ha feltesszük, hogy a történelmi magyar állam federatív alakban együtt maradhatott volna, úgy a Millerand-levél elutasítás volt a középeurópai federáció megalkotása iránt. Ha úgy állítjuk be a dolgot, hogy Magyarország felbomlott, akkor nem osztották fel; ha felosztották, úgy nem bomlott fel. Éppen Magyarország esetében — Ausztria esetétől eltérően — a felosztás és felbomlás, a külső erőszak és a belső szétesés csak alkalmoszerűen találtakoztak; az alkalmat a kimerültség és a levertség adta meg. Ettől eltekintve a kettőt világosan el lehet választani egymástól, mert Magyarország, ha kimerültségében összeszedi magát és ha lelki ereje visszatér, úgy a külső erőszakkal szemben a maga területi épségét is megvédelsezte volna.

Éppen ezért a tényekhez kell folyamodnunk és nem azokhoz, akiknek nagy érdekük van abban, hogy saját felelősségük elhárí-

ügyeit Andrassy Gyula gróf közös külügyminiszter intézte. Lloyd-George angol miniszterelnöknek 1938-ban megjelent emlékirataiban azt olvassuk, hogy a közös külügy- minisztérium 1918. november elején megszűnt és, hogy Andrassy saját kijelentése szerint már csak Magyarország és nem a kettős monarchia részéről kívánt külügyminiszterként működni: „The Ballplatz had ceased to exist and the last joint Foreign Minister, Count Andrassy, has himself declared that *he would in future under no circumstances act, save for Hungary alone.*” Lloyd-George: *The truth about the Peace Trcaties*. II. London, 1938. 905—06. 1. — Ugyancsak 6. említi azt, hogy az angol külügyi hivatal 1918. december 1-én kelt és a brit kormány számára készített emlékirata szerint „Austria-Hungary has ceased to exist and there is no possibility of negotiating with it.“ U. ott 905. 1. — Ennek alapján könnyű diadalt aratott a francia kormány megbízottjának, Tardieunek az a javaslata, hogy Ausztria-Magyarország azon az alapon, hogy megszünt, ne nyerjen meghívást a békekonferenciára. U. ott 919. 1. — Lényegesen eltért azonban egymástól az angol és francia felfogás abban, hogy amíg az angol kormány felfogása szerint *tehát* Ausztria és Magyarország külön meghívandók — és pedig Ausztria, Magyarország, Bohemia (tehát Csehország és nem Csehszlovákia), Szerbia (tehát nem Jugoszlávia) és Románia (de nem Nagy-Románia) — a békekonferenciára; ezzel szemben a francia kormány emlékirata szerint *mivel* Ausztria-Magyarország megszünt, *tehát* a megszünt Ausztria és Magyarország sem hívhatók meg a békekonferenciára. Lloyd-George a fenti eltérés következményeiben látta annak okát, hogy nem jött létre valódi békeszerződés a párizsi békekonferencián.

tása végezt Magyarország belső felosztását hitessék el a világ közvéleményével.¹

Ausztria-Magyarország megdöntésének és felosztásának gondolata egyike a legérdekesebb problémáknak, melynek hosszú története azonban mindeddig feldolgozva nincsen.

A legérdekesebb abban talán az a logikai beállítás, hogy a kettős monarchiával csak addig számoltak, amíg létezett, de természetesen nem számolhattak vele akkor, amikor már nem létezett. Hogyan lehet mégis az, hogy később ismét számoltak vele? Csak akként, hogy egyes területeinek elszakadását az egész monarchia megszűnésével tartották egyenlőnek és a Közép-Európát csak az annexiós kormányok szakértőitől megismertetett alakban és arányban ismerő nyugati hatalmak elhitték azt a zavaros okoskodást, hogy Ausztria-Magyarország megszűnése folytán Ausztria és Magyarország is megszűntek létezni. Ma már nemcsak az tudott dolog, hogy ez a beállítás nem felelt meg a valóságnak, hanem az is, hogy a kettős monarchia nem magától „oszlott fel“, hanem külső erővel „felosztották“.

A kérdés történetének induló pontja tehát az lehet, hogy a hatalmak Ausztria-Magyarországban az európai államrend integráns és fontos részét látták és mint ilyent, fenntartani törekedtek. Az annexiós kormányok velük szemben a felosztást követelték. *Tardieu*, ki azt végrehajtani segítette, Franciaország részére követelte a felosztás érdemét és azt hitte, hogy olyan békeművet alkotott meg, hogy elég lesz a jövőben annak eredményeit és irányát követnie.^{2 3 4 5 6 7 8}

Valóban szomorú volt az a kép, amelyet Osonka-Magyarország jövője mutatott.

A forradalmak életerőit pusztították el, az annexiós kormányok azoktól a területektől fosztották meg, ahová annakidején a török pusztítás elől menekült és megmenthető vagyonát is magával

¹ Így Seton-Watson: „Instead of saying „the Alließ broke up Austria“ it should be said „Austria broke down.“ *Seton-Watson* fl. W.: The fall of the Habsburg Empire. The Listener. XIII. London, 1935. 797. 1. Ugyanígy Henry Wickham Steed: „To speak of its having been dismembered from without is a chronological and psychological error.“ *H. W. Steed*: The doom of the Habsburgé. London, 1936. 95. 1. Seton-Watson és Steed, akik a külső erőszak beavatkozását tagadták, magok voltak az erőszakos beavatkozás apostolai és eszközei.

³ A délszláv állam egyik megalkotójának, Korosec Antalnak 1937-ben tett nyilatkozata: „Die Zerschlagung der österreichisch-ungarischen Monarchie war im Programm der alliierten Mächte nicht enthalten, vielmehr hatte man es nur auf eine Schwächung derselben abgesehen. Erst als die Entente später vor die vollendete Tatsache gestellt wurde, dass Oesterreich nicht mehr existierte, als Tschechoslowaken, Polen und Südslawen ihren eigenen Staat proklamierten, erst dann war die alte Konzeption von der Donaumonarchie überwunden.“ *Berliner Monatshefte*. XV. Berlin, 1937. „06. 1.

⁴ „Le jour où les représentants de l'Allemagne mettent leur sceau sur le traité, la France, par son oeuvre de paix, a donc continué son oeuvre de guerre. Elle a répondu aux fidélités qui s'offraient à elle à Prague, à Beigrade, à Bucarest. Sous sa direction, une *Organisation de l'Europe est en marche qu'il lui suffira de poursuivre.*“ *Tardieu* id. m. 428. 1.

vitte. A magyar nemzet történelmében valóban tragikus az a vonás, hogy a mongol betörés a XIII. században a népes színmagyar telepeket pusztította el és a további fejlődés az Alföldet körülvevő hegyvidéknek kedvezett; hogy az időközben helyreállott alföldi telepek a másfél százados török uralom alatt ismét elpusztultak és a nemzet megmentett kincseivel együtt a hegyvidékre menekült; annak műveltségét fejlesztette ki és azt gazdagította egészen addig, amíg a trianoni békeszerződés 1920-ban mindazokat a területeket elszakította tőle, ahol a műveltség nagy értékei megmérhetlen arányban veszttek el. A terület és a lakosság háromnegyed része került idegen uralom alá; jóformán csak az Alföld maradt meg és ezen az ellenség öl minden oldalról körülvevett Alföldön kellett berendezkednie annak a magyar államnak, melyet a maga csonkaságában senki sem tekintett életképesnek.

Voltak, akik azt mondták, hogy a magyar állam a békeszerződésben visszanyerte szuverenitását és függetlenségét, de az élet lehetőségeitől megfosztották. Biztonságot nem élvezett, mert bizonytalan határai védhetetlenek voltak és haderőt nem tarthatott; határvonalai blokádvonalakká lettek, amelyeket idegen katonaság tartott megszállva, hogy kedvező alkalommal tovább vonulhasson a csonka ország szíve felé. Európának ebben a részében — a dunai vagy Közép-Európában — minden megtörténhetett és a pusztuláson kívül nehéz volt valami másra felkészülni, mert a hatalmak még mindig és még hosszú ideig egyedül és kizárólag a német problémával foglalkoztak. Nagy elfoglaltságukban meg voltak győződve arról, hogy Németország háta mögött minden rendben van, mert Ausztria-Magyarország helyébe új nemzetek és államok léptek, amelyek a pusztulásra ítélt, hanyatló Ausztriát könnyen lekötik és lassankint úrrá lesznek majd a magyar nemzet fölött is, ha a körülmények ellenállhatatlan kényszere alatt nem törődik bele a lassú, de biztos elsorvadásba.

Magyarországot az ellenséges propaganda kezdettől fogva sem szánta életképes alakulatnak és Prágában nyíltan megmondták, a cseh kormány ügynökei pedig a külföldön is megerősítették, hogy végső pusztulása előrelátható. Benes meglelégedéssel állapította meg a maga sikereit. Angol vélemény szerint ő volt az, aki Clémenceaura gyakorolt nyomással keresztülvitte, hogy Ausztria-Magyarországot megdöntötték és felosztották.¹ Most hozzátette, hogy Közép-Európának új státútuma támadt: a saint germaiui és trianoni békeszerződések (*le nouveau statut de l'Europe centrale*); azoknak megtartása Közép-Európa új képeinek állandósulását fogja jelenteni.

Eisenmann szerint a csonka magyar államnak a gazdasági bojkott és a leromlás eredményeként lassankint tönk्रे kell mennie.^{1 2} A segítségéről és felsegítéséről senki sem beszélt; azt is elhallgatták, hogy a bojkott nemcsak a gazdasági életre terjed ki, hanem a szellemi, politikai és katonai viszonylatokra is. A hadiállapot

¹ *Dunlop R.*: Austria. The Quarterly Review. CCLIV. London, 1930. -14—45. 1.

² *Eisenmann L.*: The Review of Reviews. LXIX. London. 1924. 350.

Magyarországgal szemben továbbra is változatlanul megmaradt; a háborút nem a béke váltotta fel Közép-Európában, hanem a lefegyverzett népek gyengítése addig a határig, hogy a felfegyverzett kisebbség uralma korlátlaná lehessen a lefegyverzett többség fölött.

Nem sokkal azután az annexiós kormányok is bevallották, hogy a háború előtti Magyarország nem szűnt meg, hanem a háború befejezése után is ugyanaz a jogi személyiség maradt.¹

Ez a jogi személyiség — a csonka ország szuverénitása és a csonka nemzet függetlensége — volt az, amelyen az új magyar állam a történelmi hagyományok alapján, Muhi, Mohács és Trianon után új élethez fogott. Vele szemben a békeszerződés még annak megalkotói szerint is hibás és tökéletlen munka, születésében elmúlásra ítélt alkotás volt. *Balfour lord* szerint „the gentlemen who worked out the frontiers of these treaties were fallible like other human beings“. *Lansing* államtitkár hozzátette: „we have a treaty of peace, but it will not bring permanent peace because it is founded on the shifting sands of self-interest“. A két angolszász hatalom felelős külügyminisztereinek nyilatkozataiból a magyarság megértette, hogy a homokra épített és tévedéseken nyugvó békeszerződéseknek születési hibájuk van és az angolszász felfogáshoz csatlakozva nézett eléje a békeszerződés megváltoztatásának, a revíziónak.

¹ „La Hongrie actuelle et la Hongrie d'avant-guerre sont une seule et même personne juridique.“ *Hobza*: Revue générale de droit international public. Párizs, 1922. *Horváth J.*: La Hongrie comme sujet de droit international, 1867—1918. La Hongrie et les relations internationales. Budapest, 1935.

A párizsi békekonferenciához benyújtott cseh és román emlékiratok.

I. A CSEH EMLÉKIRAT.

Nyomtatásban közölte *Raschhofer H.*: Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris, 1919—1920. Berlin, 1937.

.....*Mémoire No. 2. Les revendications territoriales de la république Tchécoslovaque...* III. La Slovaquie, a) *Géographie de la Slovaquie.* — On appelle Slovaquie la partie de la Hongrie actuelle, habitée en masse compacte et sans solution de continuité par des Slovaques. La Slovaquie s'étend dans les parties montagneuses (nord ouest, nord et nord-est) de la Hongrie actuelle.

La Slovaquie forme une unité géographique continue. Ses limites sont: au nord, les Karpathes et les Beskydes (frontière actuelle entre la Hongrie d'une part, la Galicie et la Silésie d'autre part); à l'ouest, la Morava; au sud, le Danube, les monts Matra et Byk (*kézírassal-*, Buk) les collines de Tokai (Hegyalia) jusqu'au Bodrog; à l'ouest) (*helyesen*: est) le Bodrog et l'Uh (Ung).

D'après les divisions administratives de la Hongrie en comitats, la Slovaquie comprend seize comitats de la Haute-Hongrie ainsi qu'une partie de deux comitats (Ostrihom et Borsod, *ez utóbbi kézzel áthúzva*) aux confins linguistiques du slovaque et du magyar. (Il y a en tout soixante-trois comitats en Hongrie.) Géographiquement, la Slovaquie est divisée en deux régions: la Slovaquie occidentale et la Slovaquie orientale.

La Slovaquie occidentale se compose des comitats suivants: Presbourg, Nitra, Tekov, Hont, Novohrad, Trencin, Tui'icc, Orava, Liptov, Zvolen et environ la moitié du comitat d'Osthiom (*kézzel javítva*: Ostrihom) située au nord du Danube. Tous les cours d'eau de cette région se dirigent vers l'ouest ou le sud et se jettent dans le Danube...

La Slovaquie orientale comprend les comitats de Spis, éaris, Gemer-Malohont, Abauj, Zemplin, Uzhorod, ainsi que la partie septentrionale (environ la moitié) de Borsod. Les cours d'eau qui en descendent et, vers l'est et le sud, se jettent dans la Tisa sont...

La superficie totale de la Slovaquie est, en chiffres ronds, de 59 kilomètres carrés. La Slovaquie est donc un peu plus grande que la Bohême, qui a 51,948 kilomètres carrés (le Danemark a 38,455 kilomètres carrés; la Suisse 41,469 kilomètres carrés).

b) *La population de la Slovaquie.* — D'après les statistiques de 1900, il y avait en Slovaquie près de trois millions d'habitants, dont un certain nombre d'Allemands (7%) disséminés un peu partout,

140,000 Ruthènes de Hongrie, qui habitent les comitats de l'Est, ou les deux peuples sont contigus. D'après la statistique de 1910, la Hongrie tout entière comptait 1.967,970 Slovaques, c'est-à-dire 9.7%, 10.050,575 Magyars, c'est-à-dire 48.1%, 2.037,435 Allemands, c'est-à-dire 9.8% et 472,587 Ukrainiens, c'est-à-dire 2.3%. Il convient pourtant de n'accepter cette statistique magyare qu'avec les plus grandes réserves. Un ministre magyar l'a lui-même reconnu un jour en plein parlement de Budapest, en déclarant cyniquement qu'on ne peut pas faire fond sur la statistique magyare. Elle est surtout sujette à caution en ce qui concerne les nationalités. En effet, les agents recenseurs magyars, par ordre supérieur, ont enregistré comme Magyars des centaines de milliers de sujets non magyars, à seule fin d'augmenter le plus possible le nombre des Magyars, usant pour cela de la pression, de menaces, de diverses supercheries, ou même tout simplement de falsification des listes. Le fait s'est passé surtout dans les villes parmi les artisans ou dans la classe ouvrière. — *Itt Jászt könyvére hivatkozik.*

Vu cette situation que le nombre exact des Slovaques sur le territoire de la Slovaquie s'élève à 2.300,000 habitants. Il faut ajouter à ces chiffres 700,000 Slovaques émigrés surtout en Amérique, à cause des persécutions que leur faisaient subir les Magyars. La plus grande partie de ces émigrés reviendront immédiatement après l'établissement de l'État tchécoslovaque libre.

Sur territoire de l'ancienne Hongrie et en dehors de la Slovaquie, habitent aujourd'hui à peu près 400,000 Slovaques, qui, disséminés un peu partout, devront, malheureusement, être sacrifiés aux Magyars. Ils se trouvent particulièrement sur la rive gauche de la Tisa, où ils forment une masse assez compacte de plus de 100,000 habitants (les villes de Sarvas, Békés Caba, Komlos, Banhedeš Nádiak), puis, au sud de la Hongrie (Neu — *kézirással* Novy) Sad, Petrovec, Kulpin, 40,000 habitants) et dans le Bánát (Kovacica, Padina, Sándor, Aradac, 40,000 Slovaques). Des colonies très importantes de Slovaques se trouvent à Budapest (30,000 — *kézirással*. 90,000) et aux environs de Budapest (plus de 50,000 — *kézirással*: 90,000 — Slovaques), etc. Dans toutes ces localités, la persécution magyare était si violente que les Slovaques ne pouvaient s'affirmer que très discrètement. Aussi les statistiques officielles sont-elles, à ce sujet, tout à fait mensongères. C'est facile à comprendre, car il s'agit généralement ici de contrées en grande partie magyares, où les Magyars étaient les maîtres absolus. Comme ils faussaient les statistiques d'une manière flagrante dans les territoires slovaque, roumain où yougoslave, on saisit qu'ils pouvaient le faire mieux encore sur un territoire qu'ils ont toujours considéré comme leur propre domaine national.

c) *Importance politique des frontières réclamées pour la Slovaquie.* — Il résulte de l'exposé précédent que la République tchécoslovaque revendique certains territoires de la Slovaquie particulièrement magyars.

Nous appuyons ces réclamations par les raisons suivantes:

1. Une grande partie de ces populations magyares est disséminée un peu partout en Slovaquie, grâce au système de magyarisation effréné du gouvernement magyar, système qui consistait à coloniser sciemment surtout les centres urbains de façon à dominer ensuite par ces centres toute la contrée. Aujourd'hui, ces centres de magyarisation sont fatalement condamnés à être englobés dans le territoire slovaque. — 2. L'annexion de ces territoires est, dans une très grande mesure, compensée par le fait qu'un nombre presque égal de Slovaques, disséminés où même habitant en masse dans certaines villes magyares et surtout autour de Budapest, seront nécessairement abandonnés aux Magyars. — 3. Le territoire revendiqué par les Tchécoslovaques forme tin tout géographique. Ce territoire est borné au nord par les hautes montagnes des Tatras et des Karpathes; à l'ouest par la rivière March (Morava); au sud, par le Danube, depuis Presbourg jusqu'à Vacz (Vatzoff), point où le fleuve se tourne vers le sud. — La frontière du Danube est, pour la république tchécoslovaque, une question capitale. Elle ne saurait faire l'objet d'aucune concession et on ne peut même pas discuter avec les Magyars à ce sujet. Tout d'abord, la ville de Presbourg elle-même a une position spéciale. La majorité de la population est incontestablement allemande, tout en se trouvant sur le territoire hongrois. Les Slovaques y sont en minorité par rapport aux Magyars et aux Allemands. Mais toute la banlieu et la campagne environnante sont slovaques. La ville a été, pendant des siècles, une ville slovaque. Elle a toujours été considérée comme la capitale de la Slovaquie. Elle a été jadis dénationalisée et se trouve à présent exactement dans la même position que les villes de Prague où de Pilsen qui, il y a quelques dizaines d'années, étaient allemandes et qui sont aujourd'hui les deux grandes villes tchèques. Leur situation ethnique et politique avait, en effet, été maintenue artificiellement et par la violence. Presbourg se trouve dans le même cas. — 4. La question générale de la frontière du Danube se pose de la manière suivante: C'est la seule frontière naturelle possible entre la Magyarie et la Slovaquie dans ces deux régions. Toute autre frontière serait fatalement une cause constante de litiges, à cause de son imprécision, des convoitises, des provocations d'un côté ou de l'autre. — Mais, et cela est essentiel, par cette frontière, la République tchécoslovaque devient un État véritablement danubien. Cela a des conséquences politiques et économiques incalculables. Cela met cet État dans une situation spéciale vis-à-vis de la Grande Roumanie, vis-à-vis de la Yougoslavie, sans parler de la Magyarie et de l'Autriche allemande. Sans la frontière du Danube, l'État tchécoslovaque est privé d'une base qui est indispensable à sa future position dans l'Europe Centrale, de la force qui lui est nécessaire pour pouvoir s'affirmer (en respectant toujours les principes de la justice et du droit) politiquement et économiquement vis-à-vis des Allemands et des Magyars et même vis-à-vis de ses autres voisins. Le Danube est, pour l'État tchécoslovaque une de ces colonnes qui supportent tout son édifice politique et économique. — Un accès au Danube à tel ou tel endroit

ne peut lui suffire. L'État tchécoslovaque doit être véritablement un État danubien. Ce sera sa force vitale, cela lui donnera sa véritable signification du côté de l'est, comme ses frontières montagneuses de Bohême lui donnent sa véritable physionomie à l'ouest, vis-à-vis de l'Allemagne. — 5. On pourrait répéter plus ou moins la même chose pour la frontière délimitée par les Monts Matra, Byk et Hegyalia. La frontière sud-est de la Slovaquie pourrait difficilement être tracée ailleurs, parce qu'on ne trouverait pas d'autres frontières naturelles. C'est dans ces régions du sud-est de la Slovaquie que les Magyars habitent en masses compactes et où l'incorporation de ces territoires dans l'État tchécoslovaque paraîtrait être contraire au principe des nationalités. — Nous le reconnaissons et nous laissons juges de cette question ceux qui sont intéressés à décider, en prenant en considération les nécessités vitales qui se posent pour une nation comme les Slovaques. Pendant des siècles, ces régions slovaques ont été soumises à des violations brutales. Finalement les Magyars ont réussi à en chasser, dans une grande mesure, l'élément slovaque. Si nous revendiquons à présent ce territoire, c'est comme une réparation qui nous est due depuis longtemps. — 6. ... Le régime, que nous appliquerions aux minorités nationales dans la République tchécoslovaque serait celui de la plus grande liberté; tous les droits garantissant le libre développement de chaque nationalité seraient accordés aussi bien aux Magyars qu'aux Allemands. Le caractère essentiel de l'État tchécoslovaque sera, du reste, d'être la vraie incarnation de la démocratie moderne. — Il faut, du reste, ajouter qu'un nombre très grand, peut-être une très grande majorité des Magyars, quitteront le territoire slovaque le jour de la consécration définitive, par la Conférence de la Paix, du régime tchécoslovaque en Slovaquie.

d) *Conclusion.* — 1. Les Tchécoslovaques réclament le territoire slovaque qui englobera certaines régions habitées en partie par la population magyare. — 2. Ils invoquent, en faveur de cette solution, des raisons statistiques qui démontrent qu'en grande partie leurs propres pertes sur le territoire magyar seront ainsi compensées. — 3. Le territoire revendiqué par eux forme un tout géographique; c'est surtout la frontière du Danube qui est indispensable aux Tchécoslovaques et qui met l'État tchécoslovaque dans une situation politique et économique lui permettant de remplir son vrai rôle dans l'Europe Centrale. — 4. Au fond, tracer les frontières comme les Tchécoslovaques le demandent, ce n'est qu'appliquer aux Magyars le même principe des réparations que l'on a appliqué aux Allemands.

IV. *Les Ruthènes en Hongrie.* — Les Ruthènes de Hongrie, que l'on appelle aussi Petits-Russes ou Ukrainiens, appartiennent à la branche des Petits-Russes delà Galicie orientale, qui, elle-même, est une subdivision de la race russe. Ils habitent les départements situés dans les Carpathes au nord-est et à l'est de l'ancienne Hongrie, où ils voisinent avec les Slovaques du côté de l'ouest et avec les Roumains à l'est. — D'après la statistique de 1910, leur nombre dans

toute la Hongrie s'élevait à 464,259 (*kézirással*: 472,587), c'est-à-dire à 2.5% (*kézirással*: 2.3%) de la population totale. — Ils habitent sur (*kézirással*: la rive droite de) la Tisza supérieure aussi bien sur la rive gauche que sur la rive droite (aussi bien sur la rive gauche que sur la rive droite — *áthúzva*), dans les départements de Saris, Spis, Zemplin, Uzhorod, Marmaros et Ugoëa. — Ils pourraient être rattachés ou à la Pologne, (si elle incorporait la Galicie orientale à son territoire), ou à la Ukraino (le cas échéant, à la Grande Russie). Mais la Pologne ne le désire pas et l'Ukraine ne veut pas descendre de l'autre côté des Carpathes. — Par contre, il ne serait pas juste de les laisser incorporer à l'État national magyar, où ils deviendraient victimes d'une oppression ignoble de cette race, à laquelle ils désirent échapper à tout prix. La solution qui répondrait le mieux aux principes démocratiques, serait, donc, de faire de leur territoire une province autonome et de les adjoindre à la République tchécoslovaque, qui leur garantirait toutes les libertés. Aucun principe et aucun intérêt ne s'en trouveraient lésés. — Toutefois, les Tchécoslovaques désirent que cette mesure soit prise d'accord avec les Ruthènes eux-mêmes. Certaines organisations ruthènes d'Amérique et de Hongrie se sont déjà prononcées officiellement dans ce sens.

Conclusion. — Le rattachement des Ruthènes de Hongrie à la République tchécoslovaque n'est réclamée par les Tchécoslovaques qu'à cause de la situation spéciale de ce territoire, à cause de l'opportunité générale pour tous les intéressés de cette solution et à condition que Ruthènes eux-mêmes l'acceptent.

V. *Le voisinage des Tchécoslovaques et des Yougoslaves.*

a) *Le problème au point de vue historique et ethnographique.*
 — Le problème de voisinage des Tchécoslovaques et des Yougoslaves se pose de la manière suivante: Dans toutes les luttes politiques, économiques et militaires, menées par les Allemands pour dominer l'Europe Centrale, le fait que les Allemands se sont servi des Magyars comme d'un instrument de domination sur les Tchécoslovaques et les Yougoslaves, était le facteur décisif. Toute la politique de l'Alliance des Magyars avec les Allemands était basée aussi sur ce fait: les Allemands et les Magyars se sont départagés les populations à dominer et étaient ainsi indissolublement liés les uns aux autres. — Cette politique rendait surtout possible la conception du plan pangermanique qui a permis aux Allemands, grâce à l'appui des Magyars, de dominer les Yougoslaves, de pénétrer dans les Balkans, d'exploiter l'hostilité des Bulgares contre les Serbes et d'arriver ainsi à Constantinople et au golfe Persique. — Les Magyars et leur voisinage avec les Allemands ont pu, seuls, rendre possible cette politique criminelle. — Les Allemands et les Magyars sont des alliés depuis de longs siècles, des alliés dont la politique traditionnelle était de se mettre d'accord toujours contre les Tchèques

et les Yougoslaves. La lutte de ces deux peuples contre l'alliance germano-magyare était une lutte pour l'existence nationale, pour la justice et le droit. Cette lutte dure déjà depuis dix siècles. — Pour pouvoir mener la lutte contre les Slaves avec succès, les Allemands et les Magyars ont compris qu'il fallait, avant tout, séparer les Slaves du Nord et ceux du Sud. En effet, jusqu'au XIII-e siècle, les Slaves de Bohême, Moravie et Slovaquie étaient voisins des Slaves du Sud habitant la partie occidentale de la Hongrie (Pannonie, rive droite du Danube), la Carinthie, la Caruiole et la Styrie, et une partie même de la Basse-Autriche. — Ce voisinage des Tchécoslovaques et des Yougoslaves a été rompu à la suite des luttes terribles des Allemands d'un côté et des Magyars de l'autre, qui se sont progressivement emparés d'une part, des pays des Alpes, et d'autre part, de toute la Pannonie. — Ainsi on s'imagine aujourd'hui que ces régions ont toujours été allemandes et magyares, tandis qu'en vérité elles ne sont devenues magyares et allemandes qu'à la suite des luttes des plus violentes, et seulement aux XIII-e et XIV-e siècles. — Toutefois, ces populations slaves qui, jadis, séparaient les Magyars de Hongrie d'avec des Allemands des pays autrichiens, ne sont pas disparues complètement. Elles se sont maintenues — dans une proportion très restreinte — aux confins de la Hongrie et de l'ancienne Autriche. — H y a là un territoire mixte habité par des Magyars, des Allemands et un mélange de Slovaques et de Yougoslaves. Les Slaves atteignent près de 25 à 30%, malgré la pression très violente des autorités magyares. Il s'agit, au fond, de quatre comitats: Moson, Sopron, Vas et Zala. Ils sont situés le long de l'ancienne frontière de l'Autriche et de la Hongrie, de Presbourg au nord, vers la rivière Mur et Drave au sud. C'est un territoire qui a, du nord au sud, une longueur de 200 kilomètres et où le chiffre de la population s'élève à 700,000 habitants, dont près de 200,000 Slaves (Croates), Slovènes et Slovaques, 300,000 Allemands et 2,000 Magyars. — Le voisinage des Tchécoslovaques avec les Yougoslaves pourrait être réalisé si ce territoire, contenant en gros les quatre comitats cités plus haut, était attribué à la République tchécoslovaque (les comitats de Moson et Sopron) et à l'État yougoslave (les comitats de Vas et de Zala). — *A zár jelben levő szavak áthúza.*

b) *Le problème au point de vue politique.* — Il est hors de doute que cette solution présente de très graves inconvénients: 1. Tout d'abord c'est contraire au principe des nationalités, parce qu'on demande ainsi l'annexion d'un demi-million d'Allemands et de Magyars à deux États voisins. — 2. La solution paraît être tout à fait artificielle et trop dangereuse; suivant quelques esprits, elle pourrait pousser les Allemands et les Magyars à rompre violemment cette digue, au fond très peu solide, parce que trop étroite et plus ou moins artificielle. Elle pourrait ainsi devenir une cause d'incertitude et de malaise constant au point de vue international. — 3. Elle est indéfendable au point de vue militaire; cela séduirait d'autant plus les adversaires de ce système à le rompre.

Contre ces raisons qui sont très graves, nous invoquons les arguments suivants: 1. Tout le monde est d'accord que l'application du principe des nationalités ne sera jamais intégrale et que des minorités nationales seront englobées dans États étrangers. S'il y a un intérêt supérieur, qui commandera de sacrifier tel ou tel nombre d'habitants tout en leur garantissant les libertés nécessaires, personne ne hésitera à faire ce sacrifice. — Du reste, si cette solution du voisinage de deux peuples slaves n'est pas acceptée, les Slaves de ces régions seront bien sacrifiés aux Allemands et aux Magyars. — Il s'agit donc de voir si un intérêt supérieur exigerait la solution réclamée par les Tchécoslovaques. — 2. Il est vrai que cette solution est artificielle, et, au point de vue militaire indéfendable, ce qui pousse à rompre la frontière établie de cette façon.

— Mais combien de frontières entre les divers États ne seront pas artificielles! Il y a très peu d'États dont toutes les frontières soient naturelles et, par conséquent, presque entièrement solides. — Du reste, il ne s'agira pas ici de faire une digue contre l'invasion militaire. Bien au contraire, c'est une solution uniquement pour la paix, qui doit justement créer de nouveaux intérêts (à cause d'un système nouveau de tarifs douaniers), de nouvelles conceptions politiques et de nouvelles alliances entre tous les États voisins. —

3. C'est au fond le plus fort argument positif en faveur de cette solution: elle a pour but de séparer les Allemands des Magyars et d'empêcher leur alliance effective contre les Slaves qui rendait l'oppression possible de ceux-ci par les Germano-Magyars. — 4. Ce voisinage amènerait des relations étroites entre les Tchécoslovaques et les Yougoslaves. Il préparerait une base solide aux relations économiques de Pays Tchèques avec l'Italie. Il empêcherait aux Allemands de recommencer la pénétration économique dans les pays balkaniques et de reprendre ainsi leur politique d'agression et d'expansion pangermanique. Il forcerait les Magyars, séparés entièrement des Allemands à se rapprocher des Tchécoslovaques et des Yougoslaves (pour avoir surtout accès à la mer) et serait ainsi la base d'une nouvelle politique de conciliation et de paix dans l'Europe centrale.

— 5. C'est, en effet, l'argument essentiel en faveur de cette solution: Si les Magyars sont séparés des Allemands et les Allemands définitivement empêchés de se servir des Magyars comme instruments pour la domination dans l'Europe centrale, la base d'un nouveau système politique de l'Europe centrale est établie: la collaboration et la conciliation entre les Tchécoslovaques et les Yougoslaves, d'un côté, et les Magyars démocratisés de l'autre est la condition grâce à laquelle ces trois nations peuvent devenir l'épine dorsale d'une nouvelle organisation pacifique et durable dans ces régions. — 6. Cette solution n'entraîne pas nécessairement l'annexion des Allemands autrichiens à l'Allemagne, qui, du reste, s'ils sont indépendants, resteront rattachés par beaucoup de liens économiques à leurs trois voisins de l'Europe centrale.

Les Tchécoslovaques présentent la solution qui leur paraît être la plus logique et, au fond, la plus juste et la plus opportune.

Elle faciliterait énormément leur accès à la mer et leurs relations avec l'Italie et avec l'Europe occidentale. Pour la vie économique de l'Europe centrale, elle serait d'une importance inappréciable; ce plan est, en outre, en rapport très étroit avec l'idée de l'internationalisation des moyens de communication dans l'Europe centrale. Il est surtout dicté par souci de ne pas laisser les Magyars dans l'orbite de la politique allemande, agressive et impérialiste. — Mais les Tchécoslovaques n'insistent pas sur cette solution. Ils exposent le problème, laissant à tous les intéressés de décider. Ce n'est pas un problème local, ce n'est pas le problème d'un demi-million d'habitants allemands et magyars. C'est un problème européen. — C'est à tous ceux qui y sont intéressés de réfléchir, de bien examiner le problème et le décider.

Conclusion: 1. Pour pouvoir établir dans l'Europe centrale un nouveau système politique, qui assurerait une paix durable, il faut séparer les Allemands et les Magyars les uns des autres, et établir le voisinage entre les Tchécoslovaques et les Yougoslaves. Ce n'est pas un problème local des Tchèques ou des Yougoslaves, c'est un problème européen. — 2. Pour arriver à cette solution il faudrait incorporer quatre comitats germano-magyars dans l'ouest de la Hongrie (celui de Moson, Sopron, Vas et Zala) à la République tchécoslovaque et à la Yougoslavie...¹

1 A ROMÁN EMLÉKIRAT.

Gépirásos másolatokban, a Nemzetek Szövetségének birtokában levő eredeti után készítve. — Eredeti címe; La Roumaine devant le Congrès de la Paix. 1919.

Az emlékirat tartalma:

La Roumanie devant le congrès de la paix. Ses revendications territoriales. Mémoire présenté à la Conférence dans la séance du 29 janvier 1919. Résumé de l'exposé verbal fait par le premier Délégué de Roumanie. — Le Bánát de Temeshvar. A szerb birtokbavétel ellen.

Ugyanaz. Mémoire présenté à la Conférence dans la séance du 1-er février 1919. Résumé de l'exposé verbal fait par le Premier Délégué de la Roumanie.

La Transylvanie. — La Bucovine. — La Bessarabie.

Annexes.

Románia politikája a háború alatt. — „La guerre balkanique dans laquelle la Roumanie était entrée à l'appel des Serbes et des Grecs, attaqués par les Bulgares, avait mis en évidence les forces et l'ascendant moral de son peuple sur cette région de l'Europe. De larges réformes démocratiques d'ordre social et politique étaient en cours. La richesse de son sol incessamment ravagé depuis des siècles avait pu enfin être mise en valeur pendant les soixante dernières années à tranquillité. — C'est dans cette phase de

travail fécond et de grande prospérité politique et économique que la guerre mondiale surprit la Roumanie. — Mais, dès le début des hostilités, la Roumanie, liée aux Puissances Centrales par une alliance défensive, refusa de suivre les agresseurs dans leur action contraire à ses sentiments et à ses intérêts. Au cours de la guerre elle ne cessa d'accentuer le caractère bienveillant de sa neutralité à l'égard de l'Entente. Ainsi elle restreignit, contre ses intérêts économiques les plus sérieux, son exportation dont pouvaient jouir les Puissances Centrales et ne leur accorda qu'un minimum indispensable comme objet de compensation pour les nécessités de l'armement et de l'équipement de l'armée roumaine qui ne pouvait à cette heure être obtenu ailleurs. — La Roumanie facilita le passage de l'armement pour la Serbie et empêcha le transit de tout matériel de guerre pour la Turquie à l'heure justement où la situation de Constantinople paraissait d'un ordre capital. L'importance de ces services rendus à la cause de l'Entente, qui lui attirèrent les sentiments hostiles et les menaces de l'Allemagne, fut expressément reconnue par les Gouvernements de l'Entente et donnèrent lieu de la part de la Russie à un engagement formel établissant les territoires de l'Autriche-Hongrie revendiqués par la Roumanie dont, du reste, le principe avait été déjà reconnu par ce Gouvernement dès le commencement de la guerre en échange de la neutralité bienveillante de la Roumanie (Accord du 1-er octobre 1914). — À l'appel des Gouvernements de l'Entente la Roumanie se déclara prête à prêter le concours effectif de son armée à une cause qu'elle considérait déjà comme sienne. — Elle fit ainsi connaître à Londres les conditions capables de rendre efficace son action militaire et d'assurer à la victoire, en même temps que les grands principes de justice, les conditions nécessaires au développement national du peuple roumain. Le point de vue roumain résumé dans la réponse du gouvernement roumain fit à l'Entente au printemps 1915, était déterminé par la nécessité. — 1) D'éclaircir la situation de l'Italie dont certains alliés paraissaient alors mettre en doute les intentions tandis que le Gouvernement roumain les savaient très favorables. — 2) De préciser sur la carte, pour éviter plus tard des discussions toujours nuisibles, les revendications déjà reconnues par l'engagement antérieur de la Russie. — 3) D'assurer sans retard l'armement et les munitions de l'armée roumaine. — 4) D'assurer par des conditions politiques ou militaires la situation de la Roumanie contre une agression bulgare et la garantir contre une guerre sur deux fronts que sa situation géographique ne lui permettait pas de réaliser. — Avec des retards, dont il est superflu d'exposer les causes, mais qui ne provenaient pas du Gouvernement roumain, lequel n'a jamais varié dans son attitude, les Puissances de l'Entente finirent par reconnaître le bien fondé des demandes roumaines, et, par un Traité d'Alliance et une Convention Militaire, s'engagèrent à réaliser. Nous annexons ci-joint ces deux actes (1916), qui devaient d'une part assurer toute son efficacité à l'action militaire roumaine pour la cause générale et en même temps après la victoire garantir les

revendications reconnues légitimes et nécessaires au développement du peuple roumain. — Loyalement et sans se laisser abattre par les pires surprises qui nous ne venaient pas du côté de l'ennemi, la Roumanie a conscience d'avoir accompli son devoir pour la grande cause à laquelle elle s'était liée jusqu'aux extrêmes possibles et jusqu'au suprême espoir que ses sacrifices, n'importe ce qu'il lui coûtaient, pouvaient être en rapport avec les services qu'elle rendait.

- Ni l'attaque bulgare, ni les possibilités laissées pour la tranquillité des autres fronts aux Allemands de concentrer leurs efforts contre la Roumanie, ni l'inaction des Alliés qui ne se trouvaient pas au rendez-vous donnée en Transylvanie, ni le retard d'un secours russe pouvant couvrir Bucarest et la Valachie, ni enfin tout ce qui pouvait au point de vue matériel et moral représenter la perte des deux tiers du pays, capitale comprise, n'ont ébranlé ni la foi ni le développement des Roumains pour la cause à laquelle ils s'étaient liés.
- Aidés par la Mission française, les Roumains qui avaient perdu plus de la moitié de leur armée continuèrent la lutte et infligèrent à Marascsti une défaite aux meilleures troupes du Maréchal Mackensen et rendirent ainsi impossible l'envahissement de la Russie par le sud. — Malheureusement pendant ce temps la Russie s'effondrait et rapidement l'armée roumaine se trouvait enveloppée par l'ennemi avec lequel pactisait ouvertement l'allié russe. Ni cette situation, ni l'exemple et la propagande bolchéviste ne réussirent à démoraliser l'armée et la nation roumaine. Enveloppés et pénétrés de toutes parts par les éléments de désordre: pas une compagnie, pas un peloton roumain ne fit défection. — L'armistice conclu sur le front roumain fut le résultat, non de notre découragement, mais de la condition exigée par le Gouvernement ukrainien, à cette heure dernier espoir des Alliés de Russie, qui voyaient dans cette mesure l'unique possibilité de refaire un front russe capable de combattre. Cette possibilité fut loin de se réaliser. Le bolchévisme continua à compléter son oeuvre de dissolution du front russe de Moldavie et entra en hostilité ouverte avec le Commandement ukrainien que les représentants des Alliés essayaient de constituer sur le front roumain.
- À la demande des Représentants de l'Entente, qui déclarèrent par écrit que cette opération était le dernier concours militaire qu'on était en droit d'attendre de la Roumanie, l'armée roumaine entra en hostilité ouverte contre les troupes bolchévistes qui occupaient alors tout le territoire de la Moldavie et de la Bessarabie. Ce effort suprême devait, pensait-on, assurer quand même l'existence d'une Ukraine amie des Alliés. — Malgré tout ce que représentait de dangereux une opération de ce genre, lorsque nous avions devant nous l'armée ennemie et lorsque nos possibilités de ravitaillement étaient milles, nous n'hésitâmes pas à provoquer l'hostilité d'un million de Russes qui se trouvaient sur notre territoire, de donner ainsi à nos Alliés une dernière preuve de notre esprit de sacrifice pour leur cause, et de leur assurer, qu'ils la croyaient possible, une chance à laquelle nous-mêmes nous ne croyions pas. — Pendant que les luttes à coups de fusil et de canons

- se livraient sur notre territoire avec nos alliés d'hier la paix de Brest-Litovsk se concluait. L'Ukraine jetait son masque, pactisant ouvertement et signant la paix avec les Allemands qui occupaient son territoire des... le Dniester, menaçant les arrières et coupant toute retraite à l'armée roumaine. — Ainsi que l'ont reconnu les Représentants de l'Entente, l'action militaire de la Roumanie pour cette période de la guerre n'était plus possible. — Le Roi de Roumanie et son Gouvernement ne pouvaient plus avoir alors qu'un souci, celui de conserver à l'armée roumaine les forces nécessaires pour recommencer une action lorsque des conditions plus favorables le rendrait possible. — Cette décision, communiquée dès la première heure aux Gouvernements Alliés, donne, à ce qu'on a appelé la „Paix de Bucarest“, son véritable caractère: *un arrêt delà lutte qui devait recommencer*. — Les négociations de paix ne furent reprises qu'afin de gagner du temps et de ne pas séparer le Roi de son armée. Le paix n'était qu'un moyen d'attendre les événements. — Ni légalement, ni pratiquement, ni moralement nous ne fûmes un seul moment en paix réelle avec l'ennemi. — Le traité de Bucarest — voté par le Parlement élu sous l'occupation allemande sans que les réfugiés de Moldavie aient eu le droit de rentrer dans leur foyer et avec une censure des commandatures pour les manifestes électoraux
- ne fut jamais *ni sanctionné ni ratifié par le roi*. — Le régime d'occupation militaire continuait à garder son caractère — 8 divisions allemandes ne purent retourner sur d'autres fronts forcées qu'elles étaient d'assurer l'ordre germanique en Roumanie. — 40,000 prisonniers roumains sont encore à cette heure en Allemagne. Les réquisitions de guerre s'aggravèrent jusqu'après même la signature de l'armistice général. Le régime imposé aux personnes et aux biens conservèrent le caractère de violence, les institutions roumaines telle que la Cour de cassation et les grandes administrations refusèrent, avec l'assentiment du Roi, de fonctionner à Bucarest; enfin, en un mot, les personnes ainsi que les biens furent soumis au même régime d'iniquité et de violence qu'avait constitué l'occupation de l'ennemi. — Moralement le Roi, ainsi que son armée et son peuple, n'avaient cessé d'attendre avec impatience le moment de leur entrée en action. Les représentants militaires et civils des Alliés à Jassy continuèrent leur coopération en vue de ce moment. — Ainsi est-ce sans un jour de retard que la Roumanie répondit à l'appel des Alliés lorsque ceux-ci crurent que les possibilités d'une action militaire étaient rendues à la Roumanie et le jour même où l'armée du général Berthelot passait le Danube, les troupes roumaines franchissaient la ligne des tranchées qui n'avaient jamais cessé d'être pendant la paix de Bucarest une ligne fortifiée entre deux peuples ennemis.
 - C'est ainsi que se développèrent la situation et l'action de la Roumanie pendant la guerre. Liée à une grande et noble cause, elle a servi avec un dévouement fidèle et a réalisé dans l'intérêt commun plus même que les conditions de son Traité ne pouvaient lui imposer.
 - Les deux tiers de son territoire occupés, le pays tout entier ravagé et épuisé, la population décimée par des épidémies, les

pertes de son armée se chiffrant à plus de 335,000 hommes, telles furent dans leurs grandes ligues les sacrifices imposés à la Roumanie. Elle ne les regretta pas un seul instant convaincue qu'ils étaient en rapport avec les services qu'elle rendait à ses Alliés et qu'ils assuraient en même temps la réalisation de son idéal national, ainsi qu'il était garanti par le Traité signé avec les Alliés et par les sentiments de justice de ceux à qui elle s'est liée. La Roumanie a une foi inébranlable dans ses sentiments dont elle trouve l'expression fidèle dans les nobles paroles du Président Wilson, qui, dans son discours du 27 septembre 1918, déclarait: „que les solutions sont nées de la nature même et des circonstances de la guerre; tout ce que les hommes d'État ou les Assemblées peuvent faire c'est de les réaliser ou de les trahir.“ — En vérité, la question des Roumains s'est imposée par sa „nature même“ le jour où les principes de justice, de l'indépendance et de la liberté des peuples ont été proclamés; elle s'est imposée aussi par „les circonstances de la guerre“ lorsque, par le Traité du 16 août 1914, les Alliés se sont engagés à assurer aux Roumains leur unité nationale.

Paris, le 30 Janvier 1919.“

II. *România Erdélyt követeli.* — „Le développement historique du peuple roumain, au nord Danube, s'est produit dans l'ensemble du territoire compris entre le Danube, la Mer Noire, le Dniester, les Carpathes de Galicie et la Theiss. Il a trouvé à travers les siècles un point d'appui solide dans l'ensemble des massifs qui entourent le plateau de Transylvanie et d'où descendent, vers les plaines de Moldavie, de Bessarabie, de Valachie et de Hongrie, les grands cours d'eau qui sont les voies naturelles de toutes ces régions. Le peuple roumain a d'ailleurs largement débordé ces limites, en particulier vers l'Est et vers le Sud. — Mais la Roumanie, désireuse de concilier le plus exactement possible le principe ethnique, qui domine des revendications, avec les nécessités de la vie des peuples, n'a pas demandé, lors du traité de 1916 que ses frontières fussent portées au delà du Dniester et du Danube. — Elle n'a pas demandé non plus que sa frontière du Nord-Ouest fut reportée sur tous les points jusqu'à la Theiss, mais seulement sur une ligne allant du confluent du Somesh avec la Theiss, au confluent du Muresh, en passant par l'est de Debretzin et le confluent des deux Crisch, quoiqu'il y ait encore à l'Ouest de cette ligne des groupes de population roumaine. C'est en effet que la longue durée de la domination magyare a réussi à entamer, à l'angle de la Theiss, le territoire historique et géographique roumain et à y faire pénétrer une masse compacte de près d'un million d'habitants ayant dans la ville de Debretzin un centre politique et un centre de culture magyare. — Entre le cours supérieur de la Theiss, la ligne conventionnelle du confluent du Somesh au confluent du Muresh, le Muresh lui-même et les Carpathes se trouvent, sur une étendue d'environ 85,000 kilomètres carrés, les 15 divisions administratives hongroises (comitats) de la Transylvanie proprement dite, et tout ou partie de 7 comitats hongrois limitrophes

(parties de Maramouresh et Ugocsa au Sud de la Theiss, Satinar, Salagiou, Bihor, Arad, parties roumaines de Bichish et de Cenad). Cette distinction entre Transylvanie et comitats limitrophes est d'ailleurs sans valeur. Elle correspond à des divisions administratives faites par les Magyars depuis 1867, surtout dans l'intérêt de leur politique électorale. — La population roumaine s'étend sur toutes les parties de ce territoire. Si l'on s'en tient à la statistique hongroise seule, la répartition de la population est la suivante: Roumains 2.505,958 soit 54.0% — Magyars 1.092,719 soit 23.6% — Szeklers 450,000 soit 9.7% — Allemands (Saxons) 276,335 soit 5.9% — Juifs 187,987 soit 4.0% — Slaves 73,416 soit 1.6% — Divers 55,838 — 1.2% — Total 4.642,253. — Les Roumains forment donc, même d'après cette statistique, la majorité absolue dans l'ensemble du territoire revendiqué par la Roumanie. Mais la statistique officielle hongroise est établie, sans aucun doute possible, sur des bases volontairement faussées, et il est nécessaire de la rectifier. Des rectifications incontestables portent le nombre des Roumains à au moins 2.900,000, soit 62.5% et réduisent le nombre des Hongrois à 700,000, soit 15.0%, non compris les Széklers. — La population roumaine est surtout une population rurale: 95% de cette population habitent les villages, 5% seulement les villes. — Les Magyars ne forment pas, en général, de masse compacte. Ils sont disséminés entre les Roumains et établis surtout dans les villes, en grande partie comme population flottante, principalement de fonctionnaires. Tandis que les Roumains forment 69% de l'ensemble de la population rurale et seulement 23% de la population urbaine, les Magyars ne forment que 13% de la population rurale et, par contre, représentent 40% de la population des agglomérations urbaines. — Les Szeklers sont une population apparentée dans ses origines aux Magyars. Ils constituent, dans l'angle sud-est de la Transylvanie, à la frontière du Royaume de Roumanie, un groupe ethnique homogène occupant trois comitats et une partie d'un quatrième. Ce territoire assez étendu est en réalité occupé par une population en général peu dense, en raison de la nature montagneuse de la région. Les 450,000 Szeklers sont, au reste, complètement entourés, sur une très large profondeur, par des populations exclusivement roumaines, et toute leur existence sociale et économique est intimement liée à la vie des Roumains, et en dépendance étroite de celle-ci. — Les Allemands de Transylvanie, qui se désignent eux-mêmes sous le nom de Saxons, ont été introduits dans la province par des colonisations assez anciennes. Ils ne forment pas un territoire ethnique continu. Ils sont répartis, autour de villes plus ou moins importantes, dans divers régions de la Transylvanie, où ils sont du reste mêlés à des Roumains, sans arriver à constituer la majorité de la population dans aucun district. — Les Roumains représentent en Transylvanie et dans les régions limitrophes l'élément ancien, et on peut dire autochtone. L'invasion magyare, la colonisation germanique, la colonisation szekler, les infiltrations plus récentes, et toujours plus ou moins artificielles, des Magyars, n'ont pas réussi à altérer le caractère roumain de tout ce territoire.

Elles ont pu seulement aboutir à entraver le développement du peuple roumain, et à lui enlever, à partir du XV-e siècle, l'exercice de sa liberté nationale et politique. — Les Roumains n'ont donc pas pu jouer, dans la vie de l'État, le rôle qui leur aurait appartenu en raison de leur nombre. Mais ils ont concentré leur effort sur leur développement culturel et sur la lutte pour leur liberté nationale. Leur vigueur dans cette lutte, la violence de la répression magyare sont les preuves suffisantes de l'intensité du sentiment national des Roumains de Transylvanie. — Ces Roumains n'ont jamais admis la légalité de la domination magyare qui leur était imposé. En 1914, ils ont refusé en très grand nombre de servir sous le drapeau magyar, et ils sont passés en Roumanie où ils ont formé des légions entières. — Dès l'effondrement de la monarchie austro-hongroise, avant même l'arrivée de toute armée alliée d'occupation, les députations des Roumains de tous les comitats de la Transylvanie et du Banat, composées de plus de 100,000 personnes, ont réclamé, dans l'imposante Assemblée nationale d'Alba Julia du 1-er de décembre 1918, l'union définitive de la Transylvanie et des régions roumaines de Hongrie, ainsi que celle du Banat, avec la Roumanie. — L'union a été réalisée avec cette disposition particulière que la Transylvanie garderait, jusqu' à la conclusion de la paix, une autonomie provisoire lui permettant de régler elle-même toutes les questions spéciales posées par le nouvel état de choses. L'acte d'union assure aux minorités les droits politiques, confessionnels et cultureux les plus étendus. — Sur la base de ces garanties, les Saxons, dans leur assemblée tenue, à Mediasch le 8 janvier 1919, ont adhéré formellement à cet acte d'union. — Le Gouvernement Roumain comprend aujourd'hui trois minis.rcs représentants de la Transylvanie, et la question de l'autonomie provisoire de cette province, jusqu' à la conclusion de la paix, se trouve réglée par un statut établi d'un commun accord et qui assure la collaboration de la Transylvanie et du Royaume. — La Roumanie ne doute pas que la Conférence veuille ratifier l'acte d'union consacré par une manifestation aussi précise de la volonté des populations.“

2. FÜGGELÉK A IX. ÉS X. FEJEZETEKHEZ.

Nemzetközi Szerződések.

1919-1920.

I. KISEBBSÉGI SZERZŐDÉSEK.

1. *Saint-Germain-en-Luye, 1919. szeptember 10.* — Békeszerződés Ausztria köztársasággal.

Viszonylatok a szerb-horvát-szlovén állammal: XLVI. és köv. §§.

LI. §. A szerb-horvát-szlovén állam el fogja fogadni a kisebbségek védelmére megalkotandó szerződést.

Viszonylatok a csehszlovák állammal: Lili. és köv. §§.

LVII. §. A csehszlovák állam el fogja ismerni a kisebbségek védelmére megalkotandó szerződést.

Viszonylatok a román állammal: LX. és köv. §§.

LX. §. A román állam el fogja ismerni a kisebbségek védelmére megalkotandó szerződést.

A fenti cikkelyek alapján Ausztria lemond az Osztrák-Magyar Monarchiának mindazokról a területeiről, amelyek a XXVII. §-ban (az új Ausztria határai) megjelölt vonalakon kívül esnek. Tehát a történelmi Magyarország vonatkozó területeiről is.

Az osztrák állam kisebbségeire vonatkozó cikkelyek: LXII—LXIX. §.

2. *Saint-Germain-en-Laye, 1919. szeptember 10.* — Az osztrák békeszerződés LVII. §. cikkelyének végrehajtására vonatkozó szerződés a szövetséges és társult hatalmak és Csehszlovákia között (Baranyai Zoltán *id. m. 12—35. 1.*).

Csehszlovákia létrejöttének és összetételének meghatározása: „Tekintettel arra, hogy az Ünió, amely azelőtt egyrészlől a volt Cseh Királyság, Morva örgrófság és Sziléziai Hercegség, másrészlől a volt Osztrák-Magyar Monarchia többi területei között fennállott, végképen megszűnt; tekintettel arra, hogy mind Csehországnak, Morvaországnak és Szilézia egyrésznének népei, mind pedig Szlovákszágnak népe önként elhatározták az egyesülést s állandó unióba egyesültek is, a végből, hogy Cseh-Szlovák Köztársaság elnevezés alatt egy szuverén és független Államot alkossanak; s hogy a Kárpátoktól délre lakó rutén nép ehhez az unióhoz csatlakozott; tekintettel arra, hogy a Cseh-Szlovák Köztársaság a fentebb említett területek felett tényleg gyakorolja az állami fennhatóságot s mint szuverén és független Állam a Magas Szerződő Felek részéről már elismertett; az Északamerikai Egyesült Államok, a Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország

és Japán részéről megerősítvén, a mai napon Ausztriával kötött Békeszerződésnek megfelelően megállapított vagy megállapítandó határok között, a Cseh-Szlovák Államnak, mint olyan Államnak elismerését, amely a Nemzetek családjának szuverén és független tagja..

3. *Saint-Germain-en-Laye, 1919. szeptember 10.* — Szerződés a szövetséges és társult hatalmak és a Szerb-Horvát-Szlovén Állam között (u. ott 44—55. 1.).

A Szerb-Horvát-Szlovén Állam létrejöttének és összetételének meghatározása: „Tekintettel arra, hogy az 1913. év kezdete óta nagy területek csatoltattak a Szerb Királysághoz; tekintettel arra, hogy a volt Osztrák-Magyar Monarchia szerb, horvát és szlovén lakossága saját akaratából elhatározta, hogy állandó unióban egyesül Szerbiával a végből, hogy a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királysága elnevezés alatt független és egyesített államot alkossanak; tekintettel arra, hogy a szerb Régens herceg és a Szerb Kormány beleegyezett az unió megvalósításába és következőképpen megalakult a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királysága, amely e népek által lakott területeken az állami főhatalmat átvette...”

4. *Párizs, 1919. december 9.* — Szerződés a szövetséges és társult hatalmak és Románia között (u. ott GO—72. 1.).

A román állam meghatározása: „Tekintettel arra, hogy ama szerződés értelmében, amelyeket a Szövetséges és Társult Főhatalmak aláírásukkal elláttak, a Román Királyság nagy területi gyarapodáshoz jutott, illetve fog jutni...”

5. A kisebbségi szerződések lényege az, hogy a három szerződés

T. §-a alapján a három állam a kisebbségek jogait védő

II— VIII. §§-ait alaptörvényekül ismeri el és hogy „semminemű törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés ezekkel a rendelkezésekkel nem lesz ellentmondásban vagy ellentétben s hogy ezekkel szemben semmiféle törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés nem lesz hatályos.”

6. *Párizs, 1920. január 15.* — A magyar béke delegációnak átadott békefeltételek kisebbségi rendelkezései (54—60. §§. Közölve: A magyar béketárgyalások. I. Budapest, 1920. 503—4. 1.).

7. *Neuilly, 1920. február 20.* — A magyar béke delegáció megjegyzései a fenti cikkelyekre. Közölve u. ott II. Budapest, 1920. 78—81. 1. Kisebbségi ellenjavaslat (szerződés. U. ott 79—80.1.).

8. *Párizs, 1920. május 6.* — Millerand-levél. Közölve u. ott 487—88. 1. A kisebbségekre vonatkozó megjegyzések. U. ott 489. 1. Az ellenjavaslat elutasítása azzal az indokolással, hogy a ki-

sebbségi szerződések „feltétlen hatályossággal biztosítják a kisebbségek védelmét“.

9. *Párizs, 1920. június 1.* — Magyar békeszerződés a módosított cikelyekkel.

10. *Sévres, 1920. augusztus 10.* — Az utódállamokkal kötött szerződés értelmében a kisebbségi szerződések a békeszerződéshez tartoznak és meg nem tartásuk veszélyezteti az átruházott területek szuverén birtoklását.

II. MILLER AND, A MAGYAR BÉKEDELEGÁCIÓ ÉS A MAGYAR KORMÁNY JEGYZÉK VÁLTÁS A. 1920. május 6—17.

1. *Párizs, 1920. május 6.* — A Szövetséges és Társult Hatalmak válaszának kísérőlevele a Magyar Küldöttség elnökéhez.

„Elnök Úr,

A Szövetséges és Társult Hatalmak a legnagyobb figyelemmel áttanulmányozták azokat a jegyzékeket, amelyekben a magyar Béke delegáció megtette megjegyzéseit a neki átnyújtott Békefeltételekre. A jegyzékek vizsgálatában a Hatalmakat egyedül az a szándék vezérelte, hogy az igazságnak és a védelmükre bízott magas érdekeknek megfelelő határozatokat hozzanak. Ha ennek a vizsgálatnak eredménye lényeges vonásaiban nem egyezik a magyar Béke delegáció ellenjavasolataival, ennek oka az, hogy a Hatalmak nem tudnak ennek a delegációnak álláspontjára helyezkedni.

A Szövetséges és Társult Hatalmak ugyanis, bár kifejezik azt a reményüket, hogy a jövőben Magyarország Európa biztonságának és békéjének egyik oszlopa lesz, — a maguk részéről nem felejtik el, *mekkora felelősség hárulik Magyarországra a világháború kitöréséért*, és általában a *kettős monarchia imperialista politikájáért*.

A magyar Béke delegáció részletes kritika tárgyává tette a neki átnyújtott Békefeltételek határozmányait. Ide csatoljuk azt a választ, amelyet megadni a Szövetséges és Társult Főhatalmak szükségesnek láttak. Ha ez a válasz nem tárgyalja pontról-pontra a Békekonferenciához intézett jegyzékeiknek érveit, hogy *valamennyit megcáfolja*, ez nem annyit jelent, mintha azoknak alaposságát elismerné; a Szövetséges és Társult Hatalmak hallgatását semmiképpen sem szabad helyeslésnek magyarázni, világosan ki kell jelentenünk, hogy a válasz hiánya sehol sem jelenti az Önök által védett álláspont elfogadását.

Az Önök átnyújtott megjegyzések *nem tartalmazzak semmi külön választ, arra a nagyszámú emlékiratra, amelyet a Magyar Béke delegáció Magyarország határainak kérdésében nyújtott be*. Nem adnak választ arra a javaslatukra sem, amelyben *népszavazás elrendelését kéri olyan területekre nézve, amelyeket a Hatalmak*

elhatározása más államoknak juttat. A Szövetséges és Társult Hatalmak érett megfontolás után helyezkedtek arra az alpra, hogy semmi tekintetben nem módosítják a Békefeltételek területi határozmányait. Azért határozta így, mert meggyőződtek arról, hogy az általuk megállapított határok minden megbolygatása súlyosabb következményekkel járna, mint amelyeket a Magyar Békedelegáció felemlít. Egyébiránt a magyar ellen javaslatok tanulmányozása csak megerősítette azt a meggyőződést, amelyre a Szövetséges és Társult Hatalmak már azelőtt, a magyar álláspont igazsága mellett felhozható mindennemű bizonyíték vizsgálata után jutottak; az Önök elé terjesztett Békefeltételekben megjelölt határokat ennek a meggyőződésnek az alapján szabták meg.

Közép-Európa néprajzi viszonyai valóban olyanok, hogy lehetetlen, hogy a politikai határok az egész vonalon egybeessenek az etnikai határokkal. Ebből következik, — a Szövetséges és Társult Hatalmak sajnálattal hajoltak meg a szükségesség előtt, — hogy a magyar népesség egyes gócainak egy más állam szuverénitása alá kell kerülni. Azonban erre a helyzetre nem lehet hivatkozni azzal az állítással, hogy jobb lett volna nem bolygatni a régi területi állapotot. *A dolgok meglevő rendje, még ha ezer éves is, nem jogosult a jövőre nézve, ha igazságtalannak találtatott.*

Igaz, hogy a magyar Békedelegáció azzal érvel, hogy a Békefeltételek *seholy sem rendelték el népszavazást.* Ha a Szövetséges és Társult Hatalmak fölöslegesnek tartották, hogy a népesség ilyen irányú megkérdezéséhez folyamodjanak, ez azért történt, mert meggyőződtek róla, hogy ha ez a megkérdezés az őszinte véleménynyilvánítás teljes biztosításával történék, *nem vezetne számbavehetően más eredményre,* mint amilyenre Közép-Európa néprajzi viszonyainak és nemzeti aspirációinak tüzetes vizsgálata vezette a Hatalmakat. A népek akarata megnyilatkozott 1918. október és november havában, a kettős monarchia összeomlásakor, amikor a soká (ig) egyesült nemzetiségek egyesültek az olasz, román, jugoszláv vagy cseh-szlovák testvéreikkel. Az azóta történt események megannyi új bizonyítékát szolgáltatják az azelőtt Szent István koronája alatt élő nemzetiségek érzelmeinek. A magyar kormány elkésett intézkedései, amelyekkel ki akarja elégíteni a nemzetiségek autonómiára való törekvését, senkit sem fognak tévedésbe ejteni; nem változtatnak semmit azon a fontos történeti igazságon, hogy *hosszú éveken keresztül a magyar politika minden erejével azon volt, hogy a nemzeti kisebbségek hangját elfojtsa.*

A Szövetséges és Társult Hatalmak azonban nem feledkeztek meg arról a gondolatról, amely őket a határok kiszabásakor vezette és foglalkoztat azzal az eshetőséggel is, hogy *az így megállapított határ esetleg nem felel meg mindenütt teljesen a néprajzi vagy gazdasági kívánalmaknak.* A helyszínen megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a Szerződésben megállapított határt áthelyezzék. *Ilyen vizsgálatot azonban nem lehet ma megejteni,* mert ez bizonytalan időre kitolná a béke megkötését, pedig ezt egész Európa sóvárogja. De, majd ha a Határbizottságok

megkezdtek munkájukat, ha úgy vélik, hogy a Szerződés intézkedései, mint fentebb mondtuk, valahol igazságtalanok, s hogy ennek az igazságtalanságnak orvoslása közérdek, módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetség Tanácsa felajánlhassa jó szolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt, ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa ott, ahol annak megváltoztatását valamelyik Határbizottság kívánatosnak mondja. A Szövetséges és Társult Hatalmak bíznak benne, hogy ez az eljárás megfelelő módot nyújt minden igazságtalan határvonal kiigazítására, ha azok ellen alapos ellenvetés tehető.

A rutén területre vonatkozó elhatározásokban a Szövetséges és Társult Hatalmak teljes tudatában voltak a felmerült nehézségeknek. Elfogadták a rutén föld és a Cseh-Szlovák állam egyesülését az utóbbi állammal kötött szerződésben. Ez az állam különös módon biztosítja a rutének önkormányzatát. Megegyeztek a Cseh-Szlovák állammal abban, hogy a szerződés intézkedéseit, amennyiben azok a néprajzi, vallási és nyelvi kisebbségekre vonatkoznak, a Nemzetek Szövetsége védelme alá helyezik. A Szövetséges és Társult Hatalmak úgy vélik, hogy a köztük és a Cseh-Szlovák állam közt létrejött szerződés a rutén autonómikus tartomány népének megadja a lehetőséget arra, hogy kívánságait nyilvánosan kifejezhesse. A Hatalmak a legkomolyabb figyelemmel lesznek ennek a népességnek a jövőben nyilvánított kívánságaira. Egyébiránt a Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya a Szövetség Tanácsa minden tagúinak jogot ad arra, hogy a St.-Germain-ben, 1919. szeptember 10-én a Szövetséges és Társult Főhatalmak és a Cseh-Szlovák állam közt kötött szerződést aláíró hatalmaknak figyelmét bármely, a rutén területre vonatkozó, figyelmet érdemlő kérdésre felhívja.¹

¹ Az idézett szerződés az 1919. szeptember 10-én Csehszlovákiával megkötött kisebbségi szerződésnek X—XIII. cikkelyeiben foglaltatik, amelyek a következőképen hangzóak: „X. a Cseh Szlovákország kötelezi magát arra, hogy a ruténeknek a Kárpátoktól délre fekvő területét, a Szövetségen és Társult Főhatalmak által megállapított határok között, a Cseh Szlovák Állam kebelében autonóm egység alakjában oly szervezettel látja el, amely a Cseh Szlovákország egységével összeegyeztethető legszélesebbkörű autonómiával rendelkezik. — XI. §. A ruténeknek a Kárpátoktól délre fekvő területe autonóm Tartománygyűléssel fog b. rni. Ez a Tartománygyűlés fogja a törvényhozó hatalmat gyakorolni a nyelv-, közoktatási és vallástügyekben, valamint a helyi közigazgatási és minden egyéb oly kérdésekben, amelyeket a Cseh-Szlovák Állam törvényei hatáskörébe fognak utalni. A rutének területének Kormányzóját a Cseh Szlovák Köztársaság Elnöke nevezi ki s a Kormányzó a rutén Tartománygyűlésnek lesz felelős. — XII. §. Cseh Szlovákország hozzájárul ahhoz, hogy a rutének területének hivatalnokait, amennyiben lehetséges, e terület lakói közül válasszák. — XIII. §. Cseh-Szlovákország a rutének területének méltányos képviselőket biztosít a Cseh Szlovák Köztársaság törvényhozó gyűlésében, amelybe az említett terület a Cseh Szlovák Köztársaság alkotmányának megfelelő módon választott képviselőket fog küldeni. Mindazonáltal a képviselőknek a cseh szlovák Országgyűlésen nem lesz szavazati joguk oly törvényhozási kérdésekben, amelyekkel egyező kérdések a rutén Tartománygyűlés hatáskörébe vannak utalva.“ Közölte *Baranyai* id. m. 25—27. 1.

Ily körülmények között a Hatalmak úgy vélik, hogy a *határ-széli lakosság* érdekei teljes mértékben biztosítva vannak. Ami az ilyen szuverénítás alá kerülő *magyar népszíveteket* illeti, a Románia és a Szerb-Horvát-Szlóven állam részéről már aláírt és a Cseh-szlovák állam részéről már ratifikált, a kisebbségek védelmére vonatkozó szerződések ezeknek érdekeit teljesen biztosítják.

A Szövetséges és Társult Hatalmak meglepéssel veszik tudomásul, hogy a magyar Békdelegáció hozzájárul azokhoz az elvekhez, amelyek a Nemzetek Szövetsége Egyességokmányának alapjai. A Szövetség nemcsak a szerződés aláíróinak a jogait védi; olyan szervezetet is létesít, amelynek segítségével *békésen és törvényes úton el lehet intézni azokat a változásokat, amelyeket új helyzetek tesznek szükségessé a Béke intézkedéseiben*. Magyarország jóakarata a szerződésből reáharuló kötelezettségek teljesítésében közelebb fogja hozni azt az időt, amikor ő is helyet foglalhat a Szövetségben.

A Szövetséges és Társult Kormányok nem mehettek messzebb. A Határbizottságokra ruházott hatalom a területi határozmányok ügyében, a Szerződés különböző cikkeiben végrehajtott módosítások, amelyekről a csatolt megjegyzések nyújtanak részletes felvilágosítást, jelzik a Hatalmak engedményeinek végső határát. A ma átnyújtott Békefeltételek tehát véglegesek.

Ennélfogva a Szövetséges és Társult Hatalmak a jelen közlés dátumától számított 10 nap alatt elvárják a magyar Békdelegáció nyilatkozatát, hogy jogosítva van a Békének ebben a formában való aláírására. Ezután azonnal intézkedések fognak történni a béke aláírására.

Fogadja, Elnök Ür, legmélyebb tiszteletem kifejezését.

A. Miller and.“

Közölve: A magyar béketárgyalások. II. Budapest, 1920. 487—88. 1.

2. *Budapest, 1920. május 16.* — Apponyi Albert gróf Millerandot, a párizsi békekonferencia elnökét, értesíti a békelegáció elnöki tisztéről való lemondásáról. — Közölve u. ott 473—74. 1.

A magyar békelegáció a kívánságainak megfelelően nem módosított békefeltételekből összeállított szerződést nem írhatja alá.

A magyar békelegáció a történelmi jog merev felállítására helyett a népszavazás iránt tett javaslatot, mert „a hozandó határozatokat önmagában elvitázhatatlan és hatásában pártatlan elv alapján akartuk helyezni.“ Ezáltal a magyarországi nemzetiségeket tette bírókká abban a kérdésben, hogy őket elnyomták. Ami az önrendelkezési jognak Magyarország területén való megnyilatkozását illeti, „egy gyűlésnek sem volt felhatalmazása arra, hogy valamely nép nevében beszéljen. *A Magyarországtól elszakított területek lakói ily módon kényszernek lennének alávetve, amihez hozzájárulni nem áll sem jogukban, sem hatalmukban.*“ — A magyar békelegáció fenntartja előző álláspontját, hogy a szerződést nem fogadja el: „a

döntő körülmény a Magyarországot feldaraboló területi határozmányok fenntartása és az érdekelt népesség részére az önrendelkezés elvitázhatatlan joga alapján kért népszavazás megtagadása. — Ilyen körülmények között feladatunk csak egy lehet. Nem is szólva hazánkkal szemben való igazságtalan intézkedéseiről, a Békeszerződés sérti az új államokhoz csatolt népek elvitázhatatlan jogát, mert nem volt módjukban, hogy akarataknak kifejezést adjanak. Kézzelfoghatóan ellenkezik a szabadság elvével, amelyre a magyar Béke-delegáció egész működését alapította, abban a hiszemben, hogy ebben a tekintetben közös alapon áll a Szövetséges Hatalmakkal. Ezt a Békeszerződést tehát önmagában véve nem tartjuk elfogadhatónak, s a magyar Béke-delegáció, amelynek megbízása csupán a feltételek megvizsgálására szorítkozik, nem érzi magát felhatalmazottnak annak aláírására. — Tudjuk egyébiránt, hogy *másféle szempontok* döntő befolyást gyakorolhatnak a kérdésben való döntésre. Tudjuk, hogy nyugodtan és a körülmények éleslátásával kell latba vetni az ország általános helyzetét és mérlegelni a kényszerítő nyomást, amely elhatározásunk szabadságát befolyásolja. Azt is szívesen megállapítjuk, hogy a kísérőlevél mintha ajtót nyitna a Szerződésben levő bizonyos *igazságtalanságok* (a szót a kísérőlevélből vesszük) helyrehozásának. Azonban ezeknek a politikai szempontoknak megítélése nem lehet a delegáció feladata. Nem a megbízottak, hanem a megbízók kötelessége lesz, hogy mérlegeljék azok fontosságát és megszabják befolyásukat elhatározásukra. Mi tehát visszaadjuk megbízásunkat kormányunknak, amelytől azt nyertük s átadjuk mindazokat az okmányokat, amelyeket nekünk küldeni kegyesek voltak. Kormányunkra vár, hogy úgy határozzon, ahogyan azt az ország helyzete megkívánja; az ő feladata, hogy a béke aláírásának kérdésében Önöknek feleletet adjon.“

3. *Budapest, 1920. május 17.* — A magyar kormány levele Mil-lerandhoz. Közölve u. ott, 475—76. 1.

„Elnök Úr,

A magyar Békeküldöttség, amint az május 16-án kelt leveléből kitetszik, a reáruházott teljhatalmat visszaadta megbízójának.

A Küldöttség úgy vélte, hogy erkölcsi lehetetlenség reá nézve olyan szerződésnek az aláírása, amelyet elfogadhatatlannak és megvalósíthatatlannak jelentett ki s amelynek határozmányait nem sikerült megváltoztatnia. Véleménye szerint az aláírást csakis a kivételes helyzet szülte kényszer tenné indokolttá s nem érezte magát hivatva annak megállapítására, hogy ez a kényszerhelyzet fennáll-e.

A magyar kormány teljes mértékben egyetért a Küldöttség minden ellenvetésével és adatokra támaszkodó állandó kritikájával, helyesli általános tiltakozását a tárgyalások folyamán és mostani lemondólevelében egyaránt. Nevezetesen *tiltakozik a magyar kormány a népek önrendelkező jogának kézzelfogható megsértése ellen, mert ez az elv az egyetlen eszköz a zavarok és forrongások megelőzésére. A magyar kormány csak erre az elvre való tekintettel nem, helyezkedett elvitázhatatlan történeti jogainak álláspontjára.*

A magyar Békeküldöttség azonban reámutatott a Szövetséges

és Társult Hatalmak kísérőlevelének néhány pontjára, amelyek, ha nem is valóságos biztosítékot, de kifejezett ígéretet tartalmaznak a Békeszerződés határozatainak a közel jövőben való enyhítésére.

A Szövetséges és Társult Hatalmak kijelentik kísérőlevelükben, hogy a kijelölt határvonalakon változtatni nem lehetett; megbízzák azonban a Határmegállapító Bizottságokat, hogy tegyenek javaslatokat olyan változtatásokra, amelyeket szükségesnek látnak a szerződés okozta igazságtalanságok jóvátételére, amely igazságtalanságok megszüntetése általános érdek. A kísérőlevél értelmében ezek a bizottságok teljes mértékben meg fogják védeni a szomszédos népek érdekeit. Nem szabad tehát kételkednünk abban, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmak örködni fognak azon, hogy a jóvátételi Bizottságok valóban megfeleljenek kötelezettségüknek mindannyiszor, ahányszor valami igazságtalanság tudomásukra jut, s hogy azon lesznek, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa minden befolyását felhasználja az igazságtalanságok és méltánytalanságok kiküszöbölésére. A rutén földre nézve a kísérőlevél tág önkormányzatot helyez kilátásba, amely lehetővé fogja tenni, hogy szabadon fejezze ki akaratát s minden kénysztől menten dönthesse sorsáról és hovatartozásáról. A Szövetséges és Társult Hatalmak bizonyára nem vették volna be kísérőlevelükbe ezeket a világos és határozott kijelentéseket, ha nem volna elhatározott szándékuk, hogy a rutén területnek biztosítsák a választás szabadságát és nemzetgyűlésük szabad működését.

Végül, a kísérőlevél közelinek mondja az órát, amelyben Magyarország mint teljesen egyenrangú felet felveszik a Nemzetek Szövetségébe, azzal a feltétellel, hogy a Békeszerződésben reá rótt kötelezettségeknek méltányosan eleget tesz. A Szövetséges és Társult Hatalmak bizonyára teljes fogalmat alkottak maguknak arról, mily végtelen súlyos terhek hárulnak Magyarországra, amelyeknek őszinte jóakarátát nem lehet kétségbe vonni. De ott, ahol a szerződés anyagi és erkölcsi követeléseai átlépik a lehetőség határát, a legméltányosabb jóakarát is legyőzhetetlen akadályokba ütközik.

A jelen perc komolysága és a Szövetséges és Társult Hatalmak kétségtelen tekintélye rendkívüli súlyt ad azoknak az ígéreteknek, amelyek Magyarországot a béke aláírására felszólító levélben foglaltatnak.

Ezekben a kifejezett ígéretekben közeledést látunk ahhoz az érveléshez, amellyel a feltételekkel szemben védekeztünk. A magyar kormány meg van róla győződve, hogy ez a kezdődő közeledés meglesz minden a szerződés által felvetett kérdésben, s el fog oszlatni minden olyan igazságtalanságot is, amelyet a kísérő levél nem említ, vagy nem ismer el igazságtalannak.

Ebben a feltevésben és az ország súlyos helyzetének tudatában a magyar kormány nem tagadhatja meg a Békeszerződés aláírását.

A magyar kormány ezzel az elhatározásával bebizonyítja, hogy Közép-Európa politikai rendszerében Magyarország értékes elem, s hogy megszilárdulása egész Európának érdeke.

Van szerencsém értesíteni Elnök Urat, hogy mihelyt a magyar

kormány meg fogja tudni a béke aláírásának pontos idejét, meg fogja nevezni teljhatalmú megbízottait a béke aláírására.

Fogadja Elnök Úr mély tiszteletem kifejezését.

Simonyi-Semadam, miniszterelnök. Gróf Teleki, külügy-miniszter.“

4. *Párizs, 1920. május 22.* i— Millerand elismeri fenti levél vételét és a békeszerződés aláírásának idejét 1920. június 4-ben, helyét: „Versaillesban, a Grand-Trianon palotában“ állapítja meg. Közölve u. ott. 479. 1.

5. *Trianon, 1920. június 4.* — A magyar békeszerződés aláírása.

A békeszerződés fontosabb külpolitikai rendelkezései:

a) a bevezetés;

b) a II. rész: Magyarország határai. 27—35. cikkelyek;

c) a III. rész: Politikai rendelkezések. 1. cím. Olaszország. 36—40. cikkelyek. — 2. cím. Szerb-Horvát-Szlovén Állam. 41—44. cikkelyek. — 3. cím. Románia. 45—47. cikkelyek. — 4. cím. Csehszlovák Állam. 48—52. cikkelyek. — 5. cím. Fiume. 53. cikkely. Területekről való lemondások.

6. *Sèvres, 1920. augusztus 10.* — A szövetséges hatalmak

Magyarország egyes részeit csak azzal a feltétellel ruházzák át a cseh, szerb és román államokra, ha ezek a békeszerződést és az ezzel kapcsolatos megállapodásokat, tehát a kisebbségi szerződéseket is megtartják. — A hatalmak „... étant désireux d’assurer la souveraineté de la Roumanie, de l’État serbe-croate-slovène et de l’État tchéco-slovaque sur les territoires qui leur seront respectivement reconnues, ...sous réserve des stipulations particulières des Traités, Accords supplémentaires et Décisions intervenus pour le règlement des affaires actuelles, les Hautes Parties contractantes reconnaissent la souveraineté de l’État (roumain, serbe-croate-slovène, et tchéco-slovaque) sur les territoires délimités par les frontières prévenues ci-après...“ *Martens: Recueil des traités. III-e série. XII. Leipzig 1923. 815—21. 1. British and Foreign State Papers. Vol. CXTT. London, 1920. 866 és köv. 11. i—* A szerződés címe *Martens* gyűjteményében: „Traité relatif à certaines frontières des États possédant des territoires dégagés de la Monarchie austro-hongroise dissolue.“ — Az angol példánynak a londoni külügyi hivatal a következő címet adta: „Central European State Frontiers.“ — A szerződést Románia 1920. október 18-án, Szerbia 1921. augusztus 6-án, Csehország 1921. augusztus 21-én ratifikálták. Így alakult meg Csehszlovákia, Jugoszlávia és az új Románia.

3. FÜGGELÉK A IX. ÉS X. FEJEZETEKHEZ.

**Magyar vonatkozású részletek Millerand Hunter
Dávidnak, az amerikai béke delegáció tagjának
My diary at the Peace Conference at Paris
című munkájában.**

Megjelent 1928-ban, 28 kötetben, 40 példányban. A budapesti egyetemi
könyvtár tulajdonában levő 29. példány alapján, Ember Győző dr.
összeállítása nyomán készült
KIVONATOS JEGYZÉK.

<i>Adriai</i>	<i>kérdés,</i>	olasz	jugoszláv	igény	I.	
17,	33,	102,	107,	188,	240,	247—50,
267—8,		288,	300—(18,		343;	II.
76—8,	133,	482—3;	III.	7,	115;	IV.
235—8,		241—2,	341;	VI.		451—3,
457—9;	VII.	113—6;	IX.	314,		320,
329—31,		369—73;	XIV.	465;		XVI.
518—21;		XVIII.		287—291;		XIX.
518,	529—56;	XX.		360—3,		393—5,
400—3,	420, 425, 436.					
—,	Berenini	olasz	államférfi	véleménye		
	VII.		113—4.			
—,	Bissolati	olasz	államférfi	véleménye		
	VII.		113—4.			
—,	jugoszláv	igény	XIV.	465, XVIII.		
	64—5, 286—91,		XIX.	549.		
—,	katonai	probléma	VI.	399—106.		
—,	Nigra	gróf	olasz	államférfi	vélemé-	
	nye	VII.		113.		
—,	olasz	igény	I.	268—9,	VI.	411—3,—,
	IX.	9,	XIV.	465,	XVI.	518—21,
	XIX.	531—4, 536,	XX.	400—3.		
—,	térképek	VI.	399, 410—1,	IX.	9, 314.	
—,	Visconti	Venosta	olasz	államférfi	vé-	
	leménye	VII.		113.		
	<i>Adriai</i>	<i>bloká</i>	XV.	520,	XVII.	143, 147.
	<i>Adriai</i>	<i>kikötők</i>	XI.	346—51, 352—4,		
		XIII,		231, 237, 239, 242—4.		
—,	díjai	XI.	36, 38, 83—1.			
—,	felé	vezető	vasutak	díjszabása	XI.	
	242, 346—54,	XII.	36—8, 48, 58—9,			
	125—6, XIII.	143—",	181—5, 201,			
	222—3, XVI.	279—81,	XIX.	449.		
	<i>Adriai</i>	<i>partvidék</i>	XIV.	492—501,	XVII.	
				190.		
—,	Ausztria	Magyarország	politikája			
	XIV.	494—6, 498.				
—,	gazdasági	helyzete	XIV.	495—6.		
	—, lakossága	XI.	246.			
	—, fölötti	uralom	XI.	243.		
	<i>Adriai</i>	<i>tenger</i>				
	—, ellenőrzése	I.	250.			
	—, és a	Bácska	XIV.	495.		
	—, ás a	Bánát	XIV.	495.		
	—, és	Erdély	XII.	36—7.		
	—, és	Dalmácia	XIV.	495.		
	—, és	Illorvát-Szlavónia	XIV.	495.		
	—, és	Jugoszlávia	II	66, 78, 419—21.		
	—, és	Magyarország	XI.	189, XII.	166,	
				216, 218	XVI/281—3.	
	—, felé	szabad	út	II.	78.	
	<i>Alkotmány</i>	<i>válság</i>	Ausztria-Magyarország-			
			ban	és	következményei	II.
					418.	
	<i>Amerikai</i>	<i>Egyesült</i>	<i>Államok</i>			
	—, Ausztria-Magyarország	felosztása	II.			67—8.
	Ausztria	Magyarországgal	kötött	és		
	kötendő	szerveződések	I.	250—4,	VIII.	
				313—4.		
	Ausztria	Magyarország	kormányá-			
	nak	jegyzeke	1918. okt. 30-án.			
	— és	Csehszlovákia	II.	38.		
	—),	budapesti	követség	jelentése	1919-ben	
			I.	89.		
	—, mozgósítás	a	csehek	és	románok	se-
		gátságára	a	magyarok	ellen	1919-ben
						III.
						367.
	—, csehszlovák	nemzetiségi	törekvések			
			II.	67.		
	—, délkelet-európai	szövetség	terve	II.	78.	
	—, szerveződések	I.	149, 154,	II.	489, VI.	
					378, VII.	250—7, 300—4, 306—9,
						VIII.
						313—4.
	<i>Anglia</i>					
	—, szerveződések	II.	489.			
	<i>Arad</i>					

- , faji kérdések XVII. 138.
 —, nemzetközi megszállás XV. 84.
 —, román megszállás XVII. 23.
- Ausztria**
 —, és a magyar kormány intézkedései 1919 ben XVIII. 143. '
Ausztria Magyarország
 — viszonya I. 137, 329—30, XVIII. 508—14.
 — autonóm fejlődése II. 66, 77, 412—8, III. 40—51.
 *— államadósságai II. 418.
 — elszakított területei és a Népszövetség IV. 46—7.
 — földarabolása II. 67—8, 416, XVI. 223—4.
 — felszabadítása II. 417.
 —i feltétlen katonai megadása II. 88.
 — kormányjegyzéke az Amerikai Egyesült Államokhoz és Csehszlovákia II. 38.
 — kormányzati elvei II. 416—7.
 — közjogi helyzete II. 412, XVIII. 508—14.
 — külügyeinek intézése XVIII. 513.
 — likvidációja és Csehszlovákia XVIII. 3.9.
 — egykori népeinek sorsa III. 305.
 — összeomlása II. 409.
 — és a jugoszlávok szerepe XVIII. 444.
 — Ausztria és Magyarország szétválása III. 18. '
 —I egykori területeinek sorsa III. 305.
Autonómia III. 40—51.
 — Ausztria-Magyarországon II. 66, 77, 412—8.
 — Dél-Magyarország német lakossága számára XVII. 344.
 — Jugoszláviában IV. 235—6.
 — val nem rendelkező népek és területek és a Népszövetség III. 306.
 — Kutániában XIII. 83, 89—95, 97—8, 163, 249—60, XVI. 231—2, 348—50, 358—62, XVII. 94.
 — Szlovákiában XVIII. 47—8.
- Baja** XVIII. 359.
Baranya megye IV. 329—30.
 —, jugoszlávok által igényelt községek XVIII. 358.
 —•, román területi igények bizottsága XVII. 104, 164.
 —i, szerb egyházai IV. 329.
Baross Gábor kikötő (Fiume) VII. 266.
- Bácska** IV. 330—3.
 — és az Adria XIV. 495.
 —, jogi viszonyok 1919-ben XVII. 138.
 —, jugoszláv igény XVII. 71—2.
 —, jugoszlávok által igényelt községek XVIII. 358—9.
 —, román területi igények bizottsága XVII. 95, 104.
 —, szerb egyházak IV. 329.
- Bánát** I. 99, II. 78, III. 246, IV. 319—38, XII. 290—1, XIV. 132, 138—53, 176, 180—1, XVI. 226—7, 346—8, XVII. 13, 18, 71—2, 95, 104, 138, 164, 437, 447, 497, XX. 369.
 — és az Adria XIV. 495.
 —, Apponyi Albert gróf a Bánátról XVII. 164.
 —, Árpád-kori szerbek IV. 327.
 —•, balkáni gazdasági kapcsolatok IV. 325.
 —, Belgrád védelme IV. 322, 326, XIV. 152.
 —, Cholnoky Jenő 1900-as néprajzi térképe IV. 324.
 —, csatornák IV. 320—1, XII. 290—3.
 — és a Duna IV. 320—3.
 —, dunabalparti szerb zóna IV. 322.
 —, egyházak.
 ———, szerb IV. 329—30.
 ———, szerb és román egyház szétválása 1864 ben IV. 330—1.
 —, erdélyi kapcsolat IV. 321, XIV. 150—1.
 —, felosztása Jugoszlávia és Románia között.
 ———, jugoszláv igények IV. 325—38.
 ———, román érvék IV. 320—4.
 —, földrajzi helyzet IV. 325—6, XIV. 146, 149—53.
 —, gazdasági helyzet IV. 325—6, XIV. 146—7, 150—1, 153.
 —, Habsburgok szerb politikája XIV. 139—10, 143.
 —, határkérdés XIV. 141—2, 146—7, 152—3, 490—1.
 ———, jugoszláv-magyar, jugoszláv-román IV. 331, XVI. 346-8, XVII. 497, XVIII. 372, XX. 356—7.
 ———, nyelvhatar IV. 235—7.
 —, politikai határ IV. 235—7.
 —, határörvidék IV. 328.
 —, irredentizmus XIV. 152.
 —, jugoszláv igény I. 101—2, IV. 325—

- 38, XIV. 138—53, 490—1, XVII.
71—2, 138, XVIII. 64—5.
karlovitzi érsek szerepe IV. 330.
katonai viszonyok a Habsburgok
alatt XIV. 139.
Kelet Európa jövője IV. 319.
közigazgatási egysége IV. 378—9.
lakossága IV. 319—27, XIV. 139,
142, 144—6, 149, 151—3.
—, Cholnoky Jenő 1900-as néprajzi
térképe IV. 324.
—, magyarok IV. 330, 332—3, XIV.
139, 144—6, 152.
—, németek IV. 330, 332—3, XIV.
139, 144—6, 149, 151—2.
-----, autonómia IV. 332—3.
-----, egyesülés Németországgal IV.
332—3.
tiltakozása az elszakítás el-
len XVII. 344.
— románok IV. 328, 330—4, XIV.
139, 142, 144—6, 149, 151—2.
—, szerbek IV. 331—4, XIV. 139,
113, 144—6, 149, 151—2.
mag - kormány politikája IV. 325.
magyar propaganda XVII. 189.
magyarosítás IV. 330, 332, 334.
megszállás V. 246.
—, román megszállás megakadályo-
zása a magyar szocialisták által
III. 367.
—, szerb megszállás XIV. 147—8,
176.
megyerendszer IV. 233—4.
nemzeti egység szempontja IV. 319.
nemzetiségi politika a Habsburgok
alatt XIV. 142.
németesítés IV. 330, 332, 334.
népességi viszonyok IV. 324, 338.
népiség elve IV. 319.
népképviselő a Habsburgok alatt
XIV. 139—40.
népszámlálás, 1910-es IV. 331—4.
ortodox románok és a karlovitzi
érsek IV. 330.
osztrák uralom IV. 328.
politikai küzdelmek a Habsburgok
alatt XIV. 140.
Rascia = nyugati Bánát IV. 326.
románok beköltözése Moldvából és
Havasalföldről IV. 330.
román igények I. 101—2, IV. 319—
24, XIV. 138—53, 181, XVIII.
64—5.
—, bizottsága XVII. 13, 18—9, 95,
104, 164.
—, román szakértők I. 435.
—, román szerb viszony XIV. 138—53.
—, románosítás IV. 332, 334.
—, Temesi Kárpátok IV. 3-6.
—, szerb civilizáció IV. 326.
—, szerb kiváltságok IV. 3 9.
—, szerb kultúrbarát XIV. 140—1,
145—6.
—, szerb őslakosság IV. 327.
—, szerb szervezetek XIV. 141, 143.
—, szerb települések IV. 327—(8).
—, szerbek történeti kapcsolata Szer-
biával XIV. 140—1, 145—6.
—, szerb vajdaság XIV. 140, 142—3,
147.
—, szerb zóna a Duna balpartján IV.
322.
—, területi szempont IV. 319.
—, térképek IV. 3.4, 330, 338.
—, török korszak IV. 328.
—, történeti egység IV. 328—9.
—I, történeti igény
— —, román XIV. 149.
—, szerb IV. 326—34, XIV. 140—1,
145—6.
—, vallási viszonyok a Habsburgok
alatt XIV. 139.
—, vasúti összeköttetés Romániával IV.
235—7.
—, viasz IV. 235—7.
Bereg megye XVII 161.
Brrthelot tábornok XV. 84—5, XVII.
189, 282.
Béga XI. 385, XII. 60.
Békeszerződés I. 126, 251, XIII. 82, 84—
5, 88, 97, 364, 373—7, XV. 7—20,
26, 37, 137—8, 144—5, XVI. 283,
495, XVIII. 194—5, 284, XX. 420.
— és Csehszlovákia XVIII. 203, 209—
10, 3:7—31, 376—7.
—i, határkérdés XIX. 519.
— igazságossága III. 36—40, 46—51.
— és Jugoszlávia XIII. 42, XVIII.
333—6.
— és Lengyelország XVIII. 211.
— megtartása Magyarországon XVIII.
368.
—, Németország kötelezettsége az elfő-
gadásra XVII. 376, 459, 462, 492,
495—6.
—, Németország és az Amerikai Egyesült
Államok közötti békeszerződés érvé-

nye	Ausztria-Magyarországra	VI.							
1—6.		<i>Bratiano</i>	levelei	Clémenceauhoz	1917.				
	— és az olasz-jugoszláv helyzet I. 238.		februárjában V. 446—7.						
	— és Oroszország XVIII. 273—6.	<i>Brest-Litovsk-i</i>	szereződés	II. 35, 54, 74,					
	— és Románia XIII. 44—6.	145, 207, 385—*6,		399, 402—3, 408,					
—, tengerészeti kérdések XIV. 299.		438, XIV. 166, XVIII. 273—6.							
—I, vasútkérdés XVI. 293,	297—8,	<i>Bukaresti</i>	szereződés	II. 35, 38, 52, 54, 74,					
XVIII. 203, 209—10.		145, 207, 418-9,		426, III. 15, 113,					
<i>Béketárgyalás</i> I. 174, 238, 329, II. 12,		342, XIV. 166—7, 178—9, XX. 302.							
21, 40, 52, 56, 60, 68, 83, 103,		<i>Buccari</i> VI. 415, VIII. 361—6, IX. 370,							
16—18, 190, 367, IX. 276.		XIX. 543, 551.							
<i>Bliss</i> tábornok a vörösuralomról, a m		<i>Bukovina,</i>	Magyarország	politikája	XIV.				
gyar-román kérdéseiről, az erdélyi sem-		170.							
leges zónáról, az egyesült hatalmak		<i>Buziás</i> IV. 331.							
semlegességéről, a magyar		<i>Combon</i> J..	csehszlovák	területi	igények				
újramegállapításáról VII.		260—1.	bizottságának	francia	tagja	XVII.			
<i>Blokád</i>		88.							
	—, adriai XV. 251, 520, XVII. 143, 147.								
	—, Magyarországgal szemben XV. 519—	<i>Carallero.</i>	olasz katonai	megbízott	az				
	21, XVI. 255—6, XVII. 327—30,	erdélyi	semleges	zóna	ügyében	XV.			
XVIII. 145—7, 359, XX. 355.		84.							
<i>Bolsevizmus</i> Magyarországon IV. 7, V.		<i>Charpy</i>	tábornok, a	keleti	francia	had-			
246, VII. 260—1, XVII. 14, 281,		sereg vezérkari főnöke XV. 83, 85.							
XX. 355—7.		<i>Coanda</i> román tábornok XV. 83.							
—, blokád Magyarország ellen XX. 355.		<i>Coniral</i> J. II. M..	Anglia	katonai	szak-				
—i, Coolidge prof. véleménye VII. 260.		embere I. 389.							
—, diktatúra terve XX. 355.		<i>Cook</i> J..	csehszlovák	területi	igények	bi-			
—, Dél Magyarországon 1919-ben XV.		zottságának angol tagja XVII. 88.							
138.		<i>Coolidge</i> Archibald prof.							
—, antant tanácsadó testületé XX.		355.							
—, erdélyi propaganda V. 246.		— a bolsevizmusról Magyarországon							
—, erőszakos eljárás, vagyonkobzás		VII. 260.							
355.		— jelentései a budapesti eseményekről							
—i, katonai intézkedések XVI. 494—5.		1919-ben IV. 6—8, XVII. 73, 91—2,							
— és Lengyelország IX. 337—8,		112—3, 138, 164, 189.							
—, orosz kapcsolat IX. 345, XX. 484-		510.							
—, szövetségesek felelőssége XVI.		510.							
—, szövetségesek intézkedései XVI.		<i>Croive</i> E.	román területi	igények	bizott-				
509—10.		ságának angol tagja XVII. 14.							
—, vagyonkobzás XX. 355.		<i>Cunningham</i>	ezredes	jelentése	Magyar-				
— veszélye 1919 elején XVII. 73.		országról 1919 elején XVII. 73.							
<i>Bosznia és Hercegovina</i> II. 418, IV. 326,		<i>Csallóköz</i> XVI. 215—7, 230.							
VI. 406, VII. 113.		<i>Csehszlovákia</i>							
— annexiója II. 412—3, XIV. 487.		—I és az	Adria	IV. 230, 232, XI. 16,					
— és Ausztria-Magyarország viszonya		a	40—1, 72—3, 195—6, XII. 56—7,						
berlini szereződés alapján II. 412—3.		76—7, 96—7, 101—2, 166, XIV.							
—! elfoglalása Ausztria-Magyarország		221, 224—5.							
részéről XIV. 487.		— és Ausztria-Magyarország							
— erdői XVIII. 336.		ja XVIII. 349.							
— és Jugoszlávia II. 104.		és Ausztria-Magyarország területei							
—, mohamedán szerbek, Habsburg		III. 7.							
ségük II. 78.		—, állampolgárság XIII. 247—8,							
—, többség kisebbség viszony II. 412—3.		403—5.							
<i>Brassó,</i> szászok és románok XVII. 113,		államvagyon XVI. 380, XVII. 328,							
		330—1.							
		— és a Duna XII. 29—30.							
		— és a Nemzetközi Dunabizottság XII.							

- 27—30.
 — és Fiume XII. 166.
 — a Habsburgok alatt XIV. 211—2.
 —, hivatalviselés XIII. 69.
 — és Jugoszlávia összeköttetése III, 7, IV. 245.
 —, kölosön a megalakulás idejére II. 141—, közzén I. 374—6.
 —, közigazgatás XIII. 69.
 —, Magyarország elleni harcok III. 367, VII. 260, XV. 330—5, XVI. 391—2, 399, XVIII. 47—9.
 —, magyar békeszerződés pénzügyi jai XVIII. 327—31, 376—7.
 —, magyar békeszerződés vasúti XVIII. 203, 209—10.
 —V magyar igazgatás XV. 315—20, XVII. 157, 504—6, XVIII. 40—49.
 —, magyarok csehszlovák uralom alatt XVI. 271.
 — megalakulása I. 40, 58, II. 31, 88, 133, 141, 496, III. 19—20, IV. 236—2, XIV. 211—2, XVIII. 328—9.
 —, nemzeti és az Amerikai Egyesült Államok II. 67.
 —, nemzeti viszonyok I. 374—6.
 — és Oroszország XVIII. 274.
 —, szövetség az antant-tal II. 31.
 —, térkép I. 374—6.
 — és Trieszt XII. 166,
 — ügyeit tárgyaló bizottság I. 483—4.
 —, vas I. 374—6.
 — és a világháború XVIII. 329.
Dalmácia I. 250, 253—7, IV. 326, VII. 113—4, IX. 12—3, 314, 371—2, 374, XVI. 519, XVII. 83, XVIII. 91, XIX. 529—56, XX. 361—3.
 — és az Adria XIV. 495.
 —, autonómia Olaszországhoz csatolás esetén VI. 453.
 —, földrajzi szempont VI. 453.
 —, gazdasági szempont VI. 454—5, 532.
 — — jugoszláv igény II. 78, VI. 454—5, 457—9,
 — — olasz igény I. 172, 250, 268, 271, 273, 300—22, II. 78, 482, VI. 400—6, 411—3, 415, 453—5, 457—9.
 —, jugoszláv közigazgatás VI. 462—3,
 —, katonai szempont VI. 454—5, XIX.
- 532, 550.
 —, közigazgatás VI. 462—3.
 —, lakosság VI. 454—5.
 —, nyelvkérdés VI. 453.
 — és Olaszország III. 115, VI. 462—3.
 —, olasz kisebbség XIII. 351—2.
 —, osztrák-magyar közigazgatás VI. 453—5.
 —, új szervezet tervezetei I. 253—6, VIII. 331—4, 379—91.
 —, szlávosság VI. 453.
 —, történeti jog VI. 454—5.
 —, vasutak VI. 454—5.
 — *Davis* Walter Goodwin tárgyalásai Budapest 1919. januárjában IV. 6—8.
 — *Day* C. román területi igények bizottságának amerikai tagja XVII. 14, 25.
 — *Debrecen*
 — nemzetközi meg szállása XV. 85.
 —, román igény XIV. 170.
 — környéki szlovákok XIV. 223.
Demarkációs vonal Magyarországon XVII. 281.
Délkelet-európai szövetség terve és az Amerikai Egyesült Államok II. 78.
Dél Magyarország
 —, bolszovizmus 1919 ben XVII. 138.
 — meg szállása egyesült csapatok által IV. 6.
 —, német lakosság tiltakozása a Bal kánhoz csatolás ellen, autonómia alapján úniót kíván Magyarország-al XVII. 344.
Dráva
 —, jugoszláv igény IV. 415.
 —, nemzetközi ellenőrzés XI. 144—5, 287—158.
Drávamenti jugoszláv lakosság XIV. 491.
Dulles A. IV., Ausztria-Magyarország ügyeinek amerikai referense a béke tárgyalásokon IX. 242, csehszlovák bizottságának amerikai tagja XVII. 88.
Duna
 — és a Bánát IV. 320—3.
 — Csehszlovákia és Magyarország között XII. 29—30.
 —I ellenőrzése IV. 245—6, IX. 214, 86, 187, XII. 7, 27—30, 66, 92, 230—1.
 —, Európai Dunabizottság kártalanítása XI. 29, 59, 83, 86, 186, 395,

- XII. 62. 506—9, XV. 82—6, 119, XVII. 14,
18, 23—4, 75, 138, 375.
- , Magyarország felszerelésének sorsa
szászok II. 78, XIII. 86, 145, 148,
8, 231—4, 239, XII. 104, 217—, 151, 156, 285, 559, XIV. 170, 172,
268—71. 174, XVII. 113.
- nemzetközisége IX. 293—6, XI—i, 78, XIII. 86, 145, 148,
21—5, 27—9, 51—5, 57—60, 85, 151, 285, 559, XVII. 113.
181—8, 278. —, történeti fejlődés XIV. 168.
—I, Nemzetközi Dunabizottság -XI. 86, — és Trieszt Xtf. 36—7.
186—7, XII. 27—30, 235, 258—60. *Evans* A. angol geográfus térképe az
—, munkálatok XI. 86, 188. — olasz-jugoszláv határról VII. 114—5.
- a Pozsony-Komárom szakaszon
XII. 28—9. *Fegyverszünet*
— i tárgyalások Amerikai Egyesült Ál-
és Románia IV. 235—7. lamok és Németország között, érvé-
—, szabad kereskedés IV. 245—6. nyúk Ausztria-Magyarországra VI.
— Turnu Scverin és Moldova között
XI. 28, 58, 87, 187, 394—5, XII. 1—6.
66—7, 92, 104, 258. — Ausztria-Magyarországgal I. 73, II.
—, a Vaskapu és a berlini szerződés, 14, 23, 505, III. 238, V. 236—7,
1878. XI. 28, 58, 86, 112, 187, 395, VII. 115.
XII. 67. 92—3. — és Románia V. 246.
- Egység*, Magyarország IV. 7—8. —, Magyarországgal II. 506, XVII. 289,
Erdély III. 7, XVII. 73, 113. 296, XX. 353.
— és a Bánát IV. 321, 329, XIV. —(erdélyi határvonal XVII. 24.
150—1. —, határvonal XVII. 138.
—, fegyverszünet XVII. 24. —'megszegése IV. 6—7, XVI. 495.
— és Fiume XII. 36—7. — és Románia XVII. 24.
- mint fejedelemség IV. 328. *Fehértemplom* XVII. 437, 447.
— földrajzi helyzete XIV. 168—9. *Fehér-Ruténia* csatlakozása Lengyel-
—I, határkérdés VII. 260—1, XVI. 24. országhoz XVIII. 230—2.
—, kisebbségi jogok XIV. 174. *Fekete-tengerhez* szabad út Magyar
—, magyar elnyomás IV. 234, XIV. 174. ország számára II. 78, XII. 218—20.
—, magyar propaganda XIV. 175, XVII. *Feldarabolás*, Magyarország érvei —a el-
189. len IV. 8.
- , magyar szocialisták III. 367. *Ferenc József* felelőssége XV. 337.
—, magyarok II. 78, XIII. 86, XIV. *Fiumara* csatorna (Fiume) VII. 266.
172—4. *Fiume* I. 53, 83, 148, 202, 225—6,
—népiségi viszonyok XIV. 169—70. 255—7, 270—1, III. 7, IV. 235—8,
—, ortodox románok és a karlovitzi ér- 241—2, VI. 317, 406, VII. 113—4,
sek IV. 330. 116, 266, 484, 484/a, 485—7, 492—
—, románok XIV. 170. 4, IX. 13, 314, 314/a, 320, 331,
—, román magyar harcok V. 247, VII. 369—74, XI. 347—8, 351—4, XII.
260—1, XIV. 506—9, XV. 82—6, 165—6, XIV. 494—6, XVI. 261,
119, XVII. 14, 23—4, 282. 490, 516, 518—21, XVII. 520, XVIII.
—, román megszállás XIV. 172—6. 168, 287—91, XIX. 513, 529—56,
—, román szakértők I. 435. XX. 361, 393, 400—3, 425, 436.
- , román területi igény XIV. 168—70, —, Amerikai Egyesült Államok tengeri
184, XVII. 13—4, 18—9, 23—4, képviselete III. 327.
71—2, 95, 104—5, 111, 148—0, — és Ausztria IV. 244—5.
164, 437, 447. —, autonómia VI. 460—7, VII. 172.
— Romániához csatolása II. 78, 103, — és Csehszlovákia XII. 166.
IV. 233—4, XVIII. 274. — és Erdély, vasúti díjszabás XII.
— és Oroszország XVIII. 274. 36—7.
—, semleges zóna VII. 260—1, XIV.—, függetlenségi párt VI. 460—7, VII.

172.
gazdasági helyzet VI. 455—6,
460—fi.
hadí szempont VI. 460—7.
határkérdés VI. 460—7.
horvát kereskedés VI. 462—3, VII.
171—2.
horvát tőke VI. 465.
és Horvát-Szlavónia VI. 456.
és Jugoszlávia VII. 265—8.
jugoszláv főhatóság I. 322, II. 76—f
7, 482—3, VI. 412, 415, 455—8,
460—7, VII. 113—6, 171—2, 485—7.
jugoszláv igény I. 190, 300—22, II.
76—7, 482—3, VI. 452—67, VII.
172.
jugoszláv mandátum VI. 460—7.
jugoszláv párt VI. 460—7.
jugoszláv szakértő I. 439.
kereskedése Horvátországgal cs Ma-
gyarországgal VI. 462—3, 465, VII.
171—2.
és Közép Európa gazdasági érdeke
VI. 456.
lakossága VI. 455—ff
— nemzeti kívánsága VII. 171—2.
és Magyarország II. 76—7, VI. 452,
XI. 242—3.
és a magyar bankok VI. 461—5.
és a magyar hatóságok olaszbarát-
sága VI. 464—5.
és a magyar kereskedés VI. 461—5,
VII. 171—2
Miles ezredes jelentése VII. 171—2.
nemzetközi szervezése III. 362—6,
VI. 460—7.
olasz főhatóság I. 188, 255—6, 260,
VI. 451—2, VII. 172, VIII. 330,
372—5, 402—3.
olasz igény I. 172, 208, 250, 267—9,
273, 288, 290, 300—22, II. 76—77,
482—3, VI. 406, 411—3, 415, 452—
67, VII. 265, IX. 9, XVI. 516, 518—
20, XIX. 531—56, XX. 400—1, 403,
423—5, 436.
olasz mandátum VI. 460—7.
olasz nemzeti tanács I. 250, XVII.
57—8.
olasz párt VI. 460—7.
olaszosítása az osztrák-magyar kor-
mány részéről VII. 485.
osztrák-magyar tengerésztettek vé-
leménye VI. 460, 463—5.
és Póla VI. 466.

—, szabad állam I. 157, 226, 328, 552,
VII. 484, XIX. 547—8, 551—2, XX.
393.
—, szabad kikötő I. 307—8, 312, 314—
5, II. 76—7, 482—3, VII. 172, IX.
314, 330—1, 372—3, XIX. 535—6.
— és a Száva VI. 464.
— új szervezetére tervek VIII. 372—5,
402—3
—, szövetséges bizottság XVI. 490,
XIX. 553—4.
—, szövetséges megszállás I. 83, III.
362—6, XVI. 520—1.
—, térképek VI. 399, 410, VII. 484/a,
IX. 314/a.
—t történeti múlt VI. 460—7.
— és Trieszt VI. 452, 462, 465—6.
— és Velence VI. 462, 465.
— és a zsidó magyar bankok VI.
461—5.
Föderalizmus XVII. 91.
Franchet d'Espérey tábornok XIV. 506.
508, XV. 119, XVII. 24, 281—2
Függetlenné vált területek és a Nép-
szövetség IV. 43—5.
Galícia és Ausztria-Magyarország II.
418.
Giesl báró belgrádi osztrák-magyar kö-
vet utasítása a bécsi külügyminisz-
térium részéről 1914. júl. 23. XVIII.
15.
Goodwin amerikai katonai megbízott je
híntései Budapestről 1919 ben XVII.
92, 113, 164.
— jelentése Dél Magyarországról 1919-
ben XVII. 138.
Goodwin Meruble XVII. 344.
Gorton tábornok XX. 391.
Habsburgok II. 413.
— bánáti szerb politikája XIV. 139—
40, 143.
— és Bosznia mohamedán szerbei II.
78.
— és Csehszlovákia XIV. 211—L.
— lemondása II. 102.
— és a lengyel arisztokrácia megegye-
zése 1865-ben és 1867-ben, német-
magyar-lengyel trializmus a mo-
narchiában X. 482.
Határkérdés
—, Ausztria-Magyarország határai II.
224—6, III. 324, XVIII. 145.

- , Magyarország határai I. 137, IV. 245—6, VII. 260—1, XII. 213—1, XVI. 223—4, 227—32, 273—77, 409—13, XVII. 135, XIX. 509—11, 519.
- Magyarország és Ausztria között XVI. 223—4, 227—9, 272—3, 277, XVII. 135, 138, XX. 509—11. 518.
- —, bizottsága XIX. 509.
- , Magyarország és Csehszlovákia között¹ IV. 231—2, XII. 213—4, XIV. 220—2, XVI. 215—7, 220—1, 229—31, 274—5, 386—92, 399, 406—7, 409—12, XVII. 94, 134, XVIII. 94, 97—8, 144.
- —, földrajzi szempont XVII. 134.
- —, gazdasági szempont IV. 231—2, XVI. 229—31, XVII. 134. — —, néprajzi szempont XVI. 229—31. — —, nyelvi határ IV. 231—2.
- ¹ —, politikai határ IV. 231—2.
- , Magyarország és Galícia között IX. 410, X. 477.
- , Magyarország és Jugoszlávia között IV. 236—7, XIV. 490—1, XVI. 227, 266—7, XVII. 95, 104, 164, XVIII. 358—9, XX. 369. — —, a Bánátban IV. 235—7, 325, 333, XIV. 141—2, 146—7, 152—3, 490—1.
- , Magyarország és Lengyelország között XVI. 494.
- , Magyarország és Románia között IV. 233—4, VII. 260—1, XIV. 168—70, 172—6, XVI. 224—7, 275—6, 386—9, 399, 406—7, 412—3, XVII. 14, 18, 437.
- —, közlekedési szempont XVI. 225—6. — —, néprajzi szempont XVI. 225—6.
- , Olaszország és Jugoszlávia között II. 409—11, IV. 235—8, 241—2, VII. 114, 171—3, XV. 320—28, XIX. 529, 556.
- —, amerikai szakértők véleménye VII. 114, 171—3.
- — és a londoni tárgyalások VII. 114.
- , Románia és Jugoszlávia között IV. 331, 334—7, XVII. 497, XVIII. 272, XX. 356—7, 369. *Határőrvidék* a Bánátban IV. 328. *Havasalföldi* románok beköltözése a Bánátba IV. 330.
- Háborús* felelősség III. 456—506, XIV. 9, 15, XV. 337—9.
- , Csehszlovákia —e XVIII. 329.
- , Ferenc József —e XV. 337.
- , IV. Károly —e XV. 337—8, 340.
- , Központi Hatalmak —e III. 375, 396, VII. 13—4.
- , IV. Károly felelőssége XV. 339.
- Henrys* tábornok, a keleti francia hadsereg parancsnoka XV. 83, 85.
- Hercegovina* IV. 329. 1. Bosznia alatt.
- Hóiban* tábornok XX. 391.
- Horthy* Miklós admirális XVIII. 493.
- Horvát-szlavón* bán IV. 328.
- — tilalma Jugoszlávia és Olaszország gazdasági érintkezése ügyében XV. 519—21, 535—6.
- kereskedés és Fiume VI. 462—3, VII. 171—2.
- partvidék VI. 456.
- tőke és Fiume VI. 465.
- Horvát Szlavónia* II. 418, VI. 406, XV. 324—8, XVIII. 287—91, XX. 514.
- és az Adria XIV. 495.
- és Fiume VI. 456.
- függetlensége, horvát kisebbség kívánsága IX. 13.
- , Jugoszláviához csatlakozás, horvát többség kívánsága II. 104, IX. 13, XIII. 383, 386—94, 409—10, 451, 457—8.
- , Magyarország lemondása 1919 januárjában IV. 8.
- , Magyarország és Olaszország álláspontja 1919-ben XVII. 164.
- 1 és Szerbia uralma II. 78.
- Huszt*i gyűlés, 1919. febr. 21. XVII. 161.
- Integritás*, Magyarország —a, III. 367.
- Ipolság* XII. 214, XVI. 216.
- Iratok*, Jugoszláviára vonatkozó —, XVIII. 333.
- Irredentizmus* a Bánátban XIV. 152.
- , vesztélyének elkerülése és Oroszország XVIII. 275.
- József* főherceg levele az angol királyhoz a csehek eljárása ügyében XV. 316.
- Jugoszláv* igények II. 88, 409.
- kérdés II. 31.
- — szakemberei I. 40.
- nemzeti törekvések ée az Amerikai Egyesült Államok II. 67, 417—8.
- Jugoszlávia* és az Adria II. 66, 78, 419—

— és Ausztria Magyarország közötti nyelv- és politikai határ IV. 235—8.

— és Ausztria Magyarország területei II. 66—17, 103-4, III. 7, IV. 235—6, XI. 277—8, XVIII. 365-6.

—, autonómia IV. 235—6.

—, állampolgárság XIII. 411—3, 452, 457—9, 512—5, 518, 544.

— és Csehszlovákia területi összekötése III. 7.

— iratok sorsa XVIII. 333.

—, kölcsön a megalakulás idejére II. 141.

—, könyvtárak visszaadása XVIII. 333.

—, közlekedésügy XI. 277—78.

—, levéltárak visszaadása XVIII. 333.

— és Magyarország közti gazdasági kapcsolat XVIII. 91—4.

—, Magyarország hangulata Jugoszlávia ellen 1919-ben XVII. 113.

—, magyar-jugoszláv ügyek 1919-ben XVII. 189.

—, magyar fegyverszünet értelmében Magyarország kötelezettsége különbözõ anyagok átadására XVII. 289, 296.

—, magyar békeszerződés XIII. 42, 333—6.

— megalakulása II. 66—7, 103—4, III. 7, IV. 235—6, XI. 277—8, XIII. 386—94, 4: 3—35, 451, 457—8, XV. 324—8, XVII. 442—6, XVIII. 274, 365—6.

—, szerzõdés 1914. aug. 1-én érvényes szerb szerzõdés érvénye XIII. 288, 358, 418.

—, osztrák-magyar uralom alatt kötött szerzõdés érvénytelensége XVIII. 335—6.

— és a világháború XIV. 488. XVIII. 168—72.

—i térképe VI. 415.

—, jugoszláv dózerei XVII. 444.

—, jugoszláv önkéntes csapatok az antant oldalán XVII. 444—5.

Jugoszlávok

— szerepe Ausztria-Magyarország õsz-szeomlásában XVII. 444.

— üldözése Ausztria Magyarország ról a világháború alatt XVII. 444.

Kassa XVII. 138.

IV. Károly

— békétörökvése XV. 337—8, 340.

— felelõssége a háborúért XV. 337—8, 340.

—¹ felelõssége a háborús törvények és szokások megsértéséért XV. 339.

—| helyzete 1919. elején XVII. 91.

— lemondása XV. 337—40.

— nyilatkozata Foerster professzor elõtt 1917. júliusában a népek önrendelkezési jogáról és Ausztria-Magyarország föderalizmusáról XVII. 91.

— számkivetése XV. 337—40.

Károlyi Gyula gróf IV. 11—12, XVII. 73, 164.

— szatmári beszéde 1919-ben XVII. 189.

Károlyi kormány nyilatkozata Ausztria-Magyarország szétválásáról 111. 18.

— lemondása VII. 260.

Károlyi-párt manifesztuma 1919. elején XVII. 92.

Kárpátok. Temesi TV 326.

Kelet-Európa jövõje IV. 319.

Kelet Magyarország 1919-ben XVII. 113.

Kikinda XIV. 139.

Kisebbségek

— Ausztria-Magyarországon II. 413.

— Ausztriában XIII. 83, 242, 257, 289—97—305, 322—26, 328, 330, 332—7, 358—9, 381, 438—40.

— Bosznia Hercegovinában II. 412—3.

— Csehszlovákiában I. 320, IX. 189, XIII. 68—76, 79, 161—2, 234—5, 244—5, 249.

—I—, kisebbségi képviselet XIII. 69.

—, magyar kisebbség IX. 189, XIII. 79, 161—2.

—, rutén kisebbség XIII. 79, 160, 162—3.

— Dalmáciában, olasz kisebbség XIII. 351—2.

— Lengyelországban I. 281, 290, 306, 312, IX. 182—5, 256—63, 267—9, 270—2, 312, 322, XIII. 176—7.

— Jugoszláviában VI. 459, XIII. 261—2, 291—2, 295, 355, 413—4, 450, 506—19, 543—6.

— Magyarországon XIII. 373—4.

— Romániában XIII. 46, 74—5, 82—3, 85—6, 88—190, 96—7, 99, 145, 149, 151, 153, 156, 269—79, 283, 536—7, 540—3, 551—2, 554—6, 559.

—, erdélyi kisebbségek XIV. 174.

— közigazgatási autonómiája

XIII. 86.
 — —•— nevelésügyi autonómiaja XIII. 86.
 — — vallásügyi autonómiaja XIII. 86.
 — —, erdélyi kormány kisebbségvédelmi nyilatkozata XIII. 86.
 — —, magyar kisebbségek IX. 189.
 — — új államokban III. 308.
 — — névszerinti feltüntetése a szerződésekben XIII. 54—5.
Kisebbségvédelem I. 262, 281, 283, 289, 199, 327, III. 294, IV. 26, VIII. 422—32, IX. 18b—&UU, 235—7, XIII. 21—5.
 — — és az Amerikai Egyesült Államok II. 78.
 — — és a Népszövetség IV. 294, XIII. 135—42, 154, 167, 169—70, 208, 250—1, 285, 289—90, 299—300, 302—5, 330—3, 335—7, 376—7, 406—7, 415—6, 439—40, 448, 453—4, 457, 517—8, 560.
 — —, faji kisebbségvédelem IX. 247—8, XI. 249, XIII. 13—8.
 — —, vallási kisebbségvédelem IX. 247—6, XI. 249, XIII. 13—8.
Konzervatív mozgalmak Magyarországon 1919 elején XVII. 73.
Kormány I. Károlyi kormány, Kun Béla k. a, szegedi k.
 — —, Ausztria Magyarország kormánya I. 56.
 — —, Magyarország kormánya 1919-ben XVII. 281. XX. 420.
 — —i intézkedései és Ausztria 1919-ben XVIII. 143.
Kormányzasi elvek Ausztria-Magyarországon II. 416—7.
Korridor Csehszlovákia és Jugoszlávia között III. 7, IV. 245.
Közép-Európa rendezése II. 133, III. 246.
Közjogi helyzet Ausztria Magyarországon II. 412, XVIII. 508—14.
Krassó Szörény vármegye IV. 326—8, 330—1, 338, XIV. 143—4.
 — — Erdélyhez tartozása IV. 326.
Kun Béla IV. 11—2, XVI. 255—6, 489—90, 495, 508, XVIII. 337, 340—2, XX. 353, 357, 380, 404.
 — — koimánya XVI. 255—6.
Küliigyek intézése Ausztria Magyarországon XVIII. 513.

Lansing amerikai külügyi államtitkár a vörösuralomról VII. 260.
Laroche, csehszlovák és jugoszláv területi igények bizottságának tagja XVII. 14, 88.
Leath kapitány XX. 391.
Leeper, román területi igények bizottságának angol tagja XVII. 14.
Lengyelország
 — —, Ausztria-Magyarország lengyel területi II. 103, 437—8, 443, III. 6.
 — — és Ausztria Magyarország II. 418.
 — —, állampolgárság XIII. 16—7, 21—5, 177—9, 204—5.
 — — függetlensége és Ausztria Magyarország II. 437.
 — —, magyar békeszerződés lengyel vonatkozásai XVIII. 211.
 — —, magyar szerződések IX. 390—1, 395, 401, 409.
 — —, magyarországi bolsevizmus fenyegető veszélye IX. 337—8, 345.
Lippa IV. 331.
Lochridge P. D. amerikai katonai megbízott az erdélyi semleges zóna ügyében XV. 84.
Ijondoni nyilatkozat, 1871. jan. 17. II. 400.
Londoni szerződés, 1915. ápr. 26. I. 42—4, 55—6, 73, 190, II. 13—4, 22—3, 37, 260—1, 289, III. 237, VI. 405—6, IX. 9, 12, X. 300—4, XIX. 532—4, 536—43, 546—7, 553, XX. 360—3.
Londoni tárgyalás az adriai kérdésben 1917-ben és 1918-ban VII. 114, 116.
London-pétervári szerződés Románia és az antant között 1916-ban XIV. 138—9, 143, 148—9, 152, 163—4, 178, 181, XIV. 506. XV. 85. XVII. 24.
Mackensen tábornagy XVIII. 1—2.
Magyarország I. 83.
 — — északnyugati részének szétdarabolása II. 77.
 — — kiválása Ausztria-Magyarországból II. 31.
Magyarosítás a Bánátban IV. 330, 332, 334.
 — — Szlovákiában XIV. 220—il.
Makó vidéke XVI. 227.
Maros IV. 325, XIV. 150—1.
 — — és a Bánát IV. 320—1.

—
Maros torkolat IV. 245.
Martin örmagy Észak-Magyarország ru-
 tén területéről XVII. 189.
 — az osztrák-magyar határról XVII.
 138.
Mármarosziget XVII. 161.
Megszállás
 —, erőszakos megszállás XIV. 17.
 —, gazdasági következményei, bolseviz-
 mus veszélye IV. 7.
 —, amerikai III. 367.
 —, csehszlovák IX. 426, X. 484.
 —, francia XVII. 24, 282.
 —, jugoszláv I. 60, XIV. 147—8, 176,
 XVII. 282.
 román III. 367, V. 246, XIV. 172—
 6, XVI. 408—9, 508—10, 521—22,
 535—8, XVII. 23, 73, XX. 353, 380,
 390—1, 404—7, 420.
 —, szövetséges csapatok IV. 6—7, VII.
 260, XV. 84—5, XVII. 23—4, 281—
 2, 352.
 —, Arad XV. 84, XVII. 23.
 —V Bánát III. 367, V. 246, XIV. 147—
 8, 176.
 —, Debrecen XV. 15.
 —, Dél-Magyarország IV. 6.
 —, Erdély III. 367, V. 246, XIV. 172—
 6, XVII. 23—4, 281—2, 352.
 —, Nagykároly XVII. 23.
 —, Nagyvárad XVII. 23.
 —, Ruténia IX. 426, X. 484.
 —, Szatmárnémeti XVII. 23.
 —, Szeged XV. 84.
Megszállt területek kiürítése II. 102.
Miles ezredes Fiuméről VII. 17—22.
Minisztertanács 1919. januárjában III.
 367.
Misics vajda XVII. 282.
Mól a tábornok, londoni olasz katonai
 attasé és a londoni jugoszláv—olasz
 tárgyalások VII. 114—5.
Monitorok, dunai átadása II. 128.
Montenegró kiürítése II. 78, 419.
Morara IV. 325—6.
 — völgy XIV. 141.
Morlaccsa csatorna VII. 267.
Nagykároly román megszállása XVII.
 23.
Nagykikinda autonóm szerb kertület IV.
 328.
Nagyszében románok és szászok viszo-
 nya 1919-ben XVII. 113.

Nagyvárad román megszállása XVII. 23.
Nemzeti egység joga IV. 319.
 —, román III. 376, 397.
Nemzeti törekvések, csehszlovák é6 az
 Amerikai Egyesült Államok II.
 417—8.
Nemzetiségek törekvése politikai függet-
 lenségre III. 21.
 — Ausztria Magyarországon és a Nép-
 szövetség III. 36—40, 46—51.
 — Csehszlovákiában I. 374—6, XIII.
 234—5.
 — —, délszlávok és Jugoszlávia II.
 421—2.
 —, románok II. 418.
Nemzetiségi államok bomlása III. 35—
 40, 46—51.
Nemzetiségi elnyomás III. 53.
 — Ausztria-Magyarországon VII. 115,
 XI. 263—4.
 — —, csehek II. 116.
 — —, jugoszlávok II. 116.
 — Központi Hatalmak részéről IH.
 378—399
Nemzetiségi elv XIV. 488, 493—5, XVI.
 220—il, XIX. 547, XX. 339.
Nemzetiségi felszabadítás IV. 245.
Nemzetiségi jogok biztosítása I. 215,
 VI. 269, VII. 366—8.
Nemzetiségi kérdés az új államokban
 III. 35—5, VI. 269.
Nemzetiségi sérelmek II. 26.
Nemzetiségi területek elszakítása ellen
 Magyarország törekvése II. 78.
Német lakosság
 — Dél Magyarországon, tiltakozása a
 Balkánhoz csatolása ellen, unió
 Magyarországgal autonómia alapján
 (mellette) IV. 332—3, XVII. 344.
 — Magyarországon XIX. 509.
 — Nyugat Magyarországon XVII. 138,
 XVIII. 497.
Némát tulajdon Magyarországon XVIII.
 390.
Németesítés a Bánátban IV. 330, 332,
 334.
Németország
 —, Ausztria Magyarország függése, en-
 nek megszüntetése II. 338, 373, 382,
 413—5.
 — és Ausztria-Magyarország közötti
 szerződések II. 413—5.
 —, Ausztria-Magyarország és a szövet-
 séges hatalmak közötti szerződések,

Németország hozzájárulása I. 98—9.
 — békeszerződésének gazdasági és pénzügyi feltételei és Magyarország XVII. 473, 475.
 — béketárgyalásai az Amerikai Egyesült Államokkal és Ausztria-Magyarország VI. 1—6.
 —, Bulgária számára hadianyagok szállítása XVIII. 12.
 — kötelezettsége a Magyarországról és az egyesült hatalmak közötti szerződések elfogadására, még ha ellenkezőnek is a Németországgal kötött régebbi megállapodásokkal VII. 112, XVI. 69, XVI. 376, 459, 462, 492, 495—6.
 — és Magyarország közötti áruforgalom XVII. 327—30.
 — és a magyar értékpapírok XVII. 204.
Népiség elve IV. 319.
Népképviselőt a Bánátban a Habsburgok alatt XIV. 139—40.
Népszövetség és Ausztria Magyarország II. 452.
 —| és Ausztria-Magyarország elszakított területeinek és népeinek sorsa III. 36—40, 46—51, 305, 453—4, IV. 43-7.
 — és az autonómiával nem rendelkező területek és népek III. 306.
 —, fellebbezés egyének számára XIII. 96, 103.
 — és a kisebbségi ügyek XIII. 103—110.
 — és Magyarország III. 58, IV. 42.
 — és az önrendelkezési jog III. 40—51.
 — és Ruténia XVI. 349.
Nicholson H., a csehszlovák területi igények bizottságának angol tagja XVII. 88.
Nova Moldava község IV. 331.
Nyelvi megoszlás Ausztria-Magyarországon II. 225.
Nyelvkérdés XIII. 31, 34—5, 39—41, 54, 61—2, 72—3.
 — Ausztriában XIII. 327—8.
 — Csehszlovákiában XIII. 69, 76,
 — Jugoszláviában XIII. 413, 452, 459—60.
 — Lengyelországban XIII. 17, 24—25, 200—2, 206—7.
 — Magyarországon XIII. 375—(6).
 — Romániában XIII. 283—4, 559.
Nyugat-Magyarország és Ausztria IV.

243.
 —, Ausztria igénye XIX. 511.
 —, nemzetközi katonai bizottság XIX. 511.
 —, német lakosság XVII. 138, XVIII. 497.
 —, népszavazás XVIII. 497, XIX. 511.
 —, zavarok XIX. 511.
Olasz-jugoszláv helyzet és a magyar béke I. 238.
Olasz-jugoszláv-magyar viszony 1919-ben XVII. 164.
Olaszország és Ausztria-Magyarország közötti tárgyalások a hadüzenet előtt II. 410.
 — és Jugoszlávia gazdasági kapcsolata, a horvát bán tilalma XV. 519—21, 535—6.
 — és az osztrák kérdés tárgyalása XV. 9—20, 26, 137—8, 144—5.
 — és a világháború III. 376, 397, XIV. 163.
Olt folyó IV. 382.
Oroszország
 — és Erdély Romániához csatolása XVIII. 274.
 — és az irredentizmus veszélye XVIII. 275.
 — és a magyar béke XVIII. 273—6.
 — és a magyar bolsevisták XX. 484.
 — és a magyarországi oroszok XVIII. 274—5.
Országgyűlési nyilatkozat Ausztria és Magyarország szétválásáról 1918. okt.'17-én III. 18.
Osztrák közigazgatás Dalmáciában VI. 454—5.
Ortodox románok a Bánátban és Erdélyben IV. 330.
önrendelkezés II. 336, 416—7, III. 40—51, 379, 401, 449, 453—4, XI. 488—9, 493—5, XVII. 91, 443, XVIII. 275, XIX. 531, XX. 277, 339.
 — Ausztria-Magyarországon II. 416.
 — — és az Amerikai Egyesült Államok II. 336.
 — —, szlávok II. 417.
 — új államokban III. 40—51.
Pancsova IV. 331, XIV. 139.
Pathé tábormok XV. 84—5.
Pánszerb mozgalom XX. 248.

Pánszlávizmus XIX. 550.
Pártok politikai — Magyarországon
 1919 elején XVII. 73, 92.
Pellé tábornok XVII. 282.
Petrol kikötő (Fiume) VII. 266.
Politikai küzdelmek a Bánátban a Habs-
 burgok alatt XIV. 140.
Porto Ré VII. 265—6.
Pozsony XVII. 138.
Priluka öböl (Fiume).
Propaganda
 —, jugoszláv, Párizsban III. 324.
 —, kommunista, Erdélyben XIV. 175.
 —, magyar a Bánátban és Erdélyben
 XVII. 189.
Raggi Salvago Marquis, csehszlovák te-
 rületi igények bizottságának olasz
 tagja XVII. 88.
Rascia = nyugati Bánát IV. 326.
Rékát IV. 331.
Raj C. Vannutelli, román területi igé-
 nyek bizottságának olasz tagja
 XVII. 14.
Római olasz jugoszláv tárgyalások és
 egyezmény 1918-ban VII. 113—6.
Római kongresszus az elnyomott osztrák-
 magyar nemzetiségek ügyében VII.
 115.
Romanelli ezredes XX. 391.
Román hadsereg 1919. XVII. 113.
Román hadüzenet terve Magyarország
 ellen, 1919. márc. VII. 260.
Román-magyar harcok 1919. III. 367,
 XIV. 506—9, XVII. 14, 23—4,
 281—2, 374—5.
Román nemzeti egység III. 376, 397.
Román uralom alá kerülő magyarok
 XVI. 271.
Románia, állampolgárság, állampolgári
 jogok XIII. 89—90, 100—2, 151,
 242, 258, 281—3, 556—8.
 —, Dunával vasúti összeköttetés IV.
 235—7.
 — helyreállítása II. 66.
 — kiürítése II. 78, 419.
 — és a magyar béke XIII. 44—6.
 — és Magyarország III. 7, VII. 260—1.
 —, Magyarország román területeinek át-
 adása II. 67.
 — megszállás III. 113.
 — semlegessége XVIII. 13.
 —, Temesvárral vasúti összeköttetés
 JII. 114.
 — és a világháború III. 114, 376, 397,

XIV. 162—8.
Románosttás a Bánátban IV. 332, 334.
Roosevelt kapitány jelentése, 1919. VII.
 258—60, XVII. 189.
 — a magyar kormányváltásról, 1919.
 márc. 27. VII. 258—9.
 — a magyar vörösuralomról 1919. márc.
 VII. 260.
Rutének XIII. 235, 245, XIV. 223-^1.
 — és a magyar forradalmi bizottság
 egyezsége 1919. XVII. 350.
Rutén-föld VI. 414, XVII. 189.
Rutén kérdés I. 320, 445.
 —, csehszlovák szakértő I. 445.
 —, Csehszlovákiához csatlakozás IV.
 230—2, XIII. 70.
 —, Lengyelországhoz csatlakozás IV.
 231.
 —, Magyarországhoz csatlakozás, ma-
 gyar elnyomás, magyar gyűlölet, föld-
 rajzi és politikai szempont IV. 231.
 —, önálló államiság IV. 232.
 —Ukrajnával unió, orosz veszély IV.
 231—2.
 —, ukrán igény XVI. 349.
Ruténia és Csehszlovákia
 —, autonómia XIII. 83, 89—95, 97—8,
 163, 249—50, XVI. 231—2, 348—
 50, 358—62, XVII. 94.
 —, csehszlovák megszállás IX. 426, X.
 484.
 —, ukrán kormány tiltakozása IX.
 426.
 —, kisebbségi helyzet XIII. 79, 160,
 162—3.
 —, közigazgatás XIII. 93—5, 98, 250,
 406.
 —, törvényhozás XIII. 93—5, 98, 250,
 406.
 —, törvénykezés XIII. 93—5, 98.
Ruténia és a Népszövetség XVI. 349.

Sáros megye XVII. 161.
Semleges öv Erdélyben Magyarország és
 Románia között VII. 260—1, XIV.
 506—9, XV. 82—6, 119, XVII. 14,
 18, 23—4, 75, 138, 375.
Seton-Watson szerepe a londoni olasz-
 jugoszláv tárgyalásokon VII. 115.
Seymour C., osztrák magyar kérdések
 amerikai szakembere, csehszlovák és
 román területi igények bizottságá-
 nak tagja I. 381, XVII. 14, 88.
Sonnino báró és az olasz jugoszláv kér-

- dés VII. 116.
Sósd község IV. 331.
- Steed* W. szerepe az olasz-jugoszláv tárgyalásokon VII. 113—6.
- Sterey* amerikai megbízott jelentése Budapestről XVII. 113.
- i az erdélyi és a megszálló románok viszonyáról XVII. 73.
- Stramm* A., a csehszlovák területi igények bizottságának olasz tagja XVII. 88.
- Susak*, olasz-jugoszláv igérv I. 226, IV. 235—8, 241—2, VI. 415, 453, VII. 266, 484—7, 492—1, IX. 374, XX. 401.
- Szatmárnémeti* román megszállása XVII. 23.
- Szászok*, erdélyi II. 78, XIII. 86, 145, 148, 151, 156, 285, 559, XIV. 170, 172, 174, XVIII. 113.
- , autonómia nevelés- és vallásügy terén XIII. 145, 148, 151, 156, 285, 559.
- védelme II. 78.
- Száva* összekötetése Fiúméval VI. 464.
- nemzetközi ellenőrzése XI. 144—5, 158.
- Szeged* XVII. 95.
 — nemzetközi megszállása XV. 84.
Szegedi kormány XVI. 495, XX. 356—7, 390—1.
- Szeges megye* XVII. 161.
- Szerb bandérium* IV. 328.
- civilizáció a Bánátban IV. 326.
- kultúra a Bánátban XIV. 140—1, 145—6.
- kiváltságok IV. 329—30.
- őslakosság a Bánátban IV. 327.
 — szerzetek a Bánátban XIV. 141, 143.
- i települések a Bánátban IV. 3—7—8.
- történelmi kapcsolat a Bánátban XIV. 140—1, 145—6.
- vajdaság IV. 330, 333, XIV. 140—3, 147.
- Szerbia és Ausztria* viszálya I. 212, II. 332, 466.
- kiűritése II. 78, 419.
- megtámadása 1914 ben III. 375, 396, XIV. 141, XVIII. 14.
 1915 ben XVIII. 11, 17—8.
- Szerémség* IV. 329—30, 333.
- Széchenyi* gróf távirata Párizsból 1914. júl. 22. XVIII. 15.
- Székelyek* II. 78, IV. 234, XIII. 86, 145, 148, 151, 285, 559, XVII. 113.
- , autonómia nevelés- és vallásügyben XIII. 145, 148, 151, 285, 559.
- , kisebbségi jogok biztosítása IV. 234.
- , megyék 1919. XVII. 113.
- védelme II. 78.
- Szlavónia* I. Horvát- IX. 13, XVIII. 287—91.
- egyesülése Jugoszláviával IX. 13.
- lakossága XIV. 496—7.
- , Magyarország lemondása IV. 8.
- , nyelvtanítás XVIII. 335.
- Szi átok* felszabadítása a német és az osztrák uralom alól és Amerika II. 67.
- Szlovákia* XIV. 220—3, XVII. 138.
- , autonómia XVIII. 47—8.
- , csehszlovák szakértő I. 445.
- V Csehszlovákiához csatlakozás XIII. 70.
- , cseh egvűvetartozás XIV. 220.
- , folyók XIV. 222.
- , függetlenség II. 77.
- , gazdasági helyzet XVII. 436—7.
- , határkérdés XIV. 220—2.
- , magyar elnyomás XIV. 223.
- , magyar igazgatás egyházak és vasutasok részéről XVII. 505, XVIII. 47—9.
- , magyar lakosság XIV. 220—3.
- i magyar pusztítás XVII. 435—7.
- , magyar statisztika XVII. 138.
- , Magyarországhoz visszacsatolás XVIII. 47.
- , magyarosítás XIV. 220—1.
- , népességi viszonyok XIV. 220—2.
- , szlovák lakosság XIV. 220—2.
- , történelmi múlt 220—1.
- , vasutak XIV. 222.
- Szlovákok* Magyarországon
 — Budapest vidékén XIV. 221, 223.
 — Duna környékén XIV. 221, 223.
 — és Kossuth Lajos XIV. 223.
- Szögyény* gróf osztrák-magyar követ táviratai Berlinből Bécsbe 1914-ben XVIII. 14, 16.
- Szövetséges misszió* Budapesten 1919. XVI. 508—9, 521—2, 537.
- Tardieu A.*, román területi igények bizottságának francia tagja XVII. 14, 23.
- Teleki Pál gróf* XX. 356—7.
- Temes megye* IV. 233—4, 327, 331, 333,

338, XIV. 143—6.
Temesi Kárpátok IV. 326.
Temesvár IV. 325, 331, XIV. 139, XVII. 138.
 —i szerb püspökség IV. 331.
 —i szerb gyűlés (sabor) 1790 ben IV. 330.
 —i vilajet IV. 328.
Temperley H. V. W. professzor véleménye Dalmáciáról IX. 12—3.
Területi kérdések I. 89, II. 26—7, III. 293—4, 379, 400, XVII. 80—il, 175, 184.
 —, Csehszlovákia igényei XIV. 211—25, XVI. 215—7, 220—1, 230, XVII. 88 9, 94, 134, XVIII. 98.
 —, Csehszlovákia igényeit tárgyaló bizottság XVII. 88—9, 94, 134.
 —, Csehszlovákia igényei a Duna balpartjára XVI. 220—1, XVIII. 98.
 —, Csehszlovákia igényei a Duna jobbpartjára XVIII. 98.
 —, Csehszlovákia igényei Pozsony környékére XVI. 215—77, 221—30.
 —, Csehszlovákia igényei a Pozsony—Vác közötti területre XIV. 221.
 —, Csehszlovákia gazdasági igényei XIV. 215—7.
 —, Csehszlovákia történeti érvei XIV. 212—3.
 —, Jugoszlávia igényei I. 485, IV. 233—4, 325—38, VI. 415, XIV. 138—53, 465, 499—501, XVII. 71—2, 138, 437, 447, XVIII. 64—5, 286—91, 358—9, XIX. 549.
 —, Olaszország igényei I. 268—9, II. 482, 375, 406, 409—11, 411—3, 454—5, 457—8, VII. 14, IX. 9, XVI. 518—21, XIX. 531—4, 536, XX. 400—3.
 —, Románia igényei I. 485, IV. 233—4, 319—24, V. 246, XIV. 138—53, 163—4, 168, 170, 172—81, 184, XVII. 7, 13—5, 18—9, 23—4, 71—2, 95, 104—5, 111, 148—9, 164, 437, 447.
 —, ukrán igények XVII. 160—1.
 —, Magyarország felfogása 1919 ben területi szétdarabolásáról XVII. 113.
Térképek
 —, Ausztria-Magyarország —e II. 225.
 —, Bánát térképe IV. 338.
 —, Csehszlovákia —e I. 374—6.
 — Evans A. —e az olasz-jugoszláv

határtervezetről 1917. októberben VII. 114—5.
 —, Jugoszlávia —e VI. 415.
 —, jugoszláv-olasz határ —e VII. 114—5, 172.
 —I, jugoszláv-román határ IV. 334—7.
Tisza
 — és a Bánát IV. 320—1, 325.
 — és a Dunakérdés XI. 394.
 — nemzetközisége XI. 144—5, XII. 29, 158.
Torontáli megye IV. 1:33—4, 327—8, 331, 333; 338, XIV. 143—6.
Törre A. olasz megbízott a londoni olasz-jugoszláv tárgyalásokon VII. 115.
Trumbitch jugoszláv megbízott a londoni és római olasz-jugoszláv tárgyalásokon VII. 115.
Ugocsa vármegye XVII. 161.
Új államok
 —, Ausztria-Magyarországból alakult új államok kérdése a béketárgyaláson II. 261
 —, Ausztria-Magyarországból alakult új államok elismerése Németország részéről II. 207.
 —, Ausztria-Magyarországból keletkezett új államok és a Népszövetség, az új államok hadi ereje III. 307. fejlődése és a Népszövetség IV. 31.
 — kisebbségei III. 308.
 — kötelezettségei IX. 250—1, 256, 60.
 — lakosságának biztosítása IV. 43 5.
 — nemzetiségi kérdése III. 35—52.
 —, utak, közlekedés kérdésében történt megállapodások érvénye IX. 215.
Ukránia
 —, Ukránok Magyarországon II. 77.
 —, ukrán megszállás a Felvidéken XVII. 161.
 —, magyar alattvalók szerződésai Ukrajnában IX. 391, 401, 409.
 —, magyar tisztek az ukrán hadseregben IX. 356, 389, 393—4, 398—9, 411, 436, X. 478.
Uagrár XVII. 161.
 I *ajda* román miniszter XV. 83.
Tág XIV. 222.
Vntrc IV. 325, XIV. 139, XVII. 437, 447.
 —i szerb püspökség IV. 331.

Világháború kitérése XX. 247—52.

— oka Jugoszlávia szerint XIV. 487—8.

— és Csehszlovákia XVIII. 329.

— kimenetelének oka III. 53.

Vyx ezredes XVII. 281.

— jegyzéke a cseh megszállásról, az
egyesült hatalmak és Amerika fel-
hatalmazásáról a csehek részére IV.
7.

— tárgyalásai a Károlyi-kormányval
VII. 260.

IVest, C. Sackwille angol katonai meg-
bizott az erdélyi semleges zóna
ügyében XV. 84.

Wilson jegyzéke Ausztria-Magyarország-
hoz, 1918. okt. 18. II. 35, 54.

Wilson 14. pontja és Ausztria-Magyar-
ország I. 126, II. 35, 54, 66, IV. 8,
XIX. 533.

Wilson 4. pontja II. 221.

Wilson 9. pontja II. 409—11.

Wilson 10. pontja IV. 35, 54, 77—8,
412—8.

Wilson 11. pontja II. 419—27.

Zágráb VI. 406, XVII. 521.

— és Fiume III. 366.

Zemplén XVII. 161.

Zengg VII. 267

HARMADIK RÉSZ.

**CSONKAMAGYARORSZÁG
KÜZDELMEI.**

A REVÍZIÓ ÚTJA.
1920—1938.

Harc a revízió körül. A kisantant megszervezése.

A király sorsa.

1920—1922.

Az a körülmény, hogy a békeszerződés nem hozott megoldást, hanem béke és megnyugvás helyett Európát két pártra szakította, új harc megindulását jelentette. Az európai társadalom megoszlott: a lefegyverzett „legyőzöttek” — amennyiben ilyenek voltak — ki voltak szolgáltatva a felfegyverzett „győzteseknek”. Senki sem csodálkozott azon, hogy azok a halál torkából szabadulni kívántak, de megmérhetetlen volt az a szenvedés és pusztulás, melyet az utóbbiak az előbbiekre mértek.

Európa népei a béke és megnyugvás szilárd alapja helyett izzó láván helyezkedtek el.

A pusztulásra ítélt magyarságban ekkor támadt a „nem, nem, soha” jelszó, a másik oldal csatakiáltására: „örökre”.

Egy nappal a trianoni békeszerződés aláírása után, 1920. június 5-én, Budienny orosz tábornok áttörte a lengyel frontot és Pilsudski 10-án Kievet kiürítve, megkezdte a visszavonulást. Az oroszok Galícia és a Kárpátok felé közeledtek, ahol a cseh kormány türelmetlenül várta érkezésüket. A veszedelmet csak az hátrította el, hogy a francia kormány Románián és Magyarországon keresztül hadiszerezzel segítette a lengyeleket, Weygand tábornok vezérlete alatt pedig francia katonai misszió utazott Pilsudski támogatására, mert az orosz csapatok már Varsó felé közeledtek és Közép-Európa cseh-orosz megszállás elé került.

Egyidejűleg Benes a magyar kérdés megoldásával nézett eléje a várható eseményeknek. Ekkor történt az, hogy a szállítómunkások amsterdami központja nevében Fimmen Ede főtisztár Ausztriában sztrájkot szervezett és Magyarország ellen blokádot kezdeményezett. Igaz, hogy a blokádot csak Bécsre szorítkozott, de megszüntette a közlekedést azon az egyetlen útvonalon, amely Magyarországot a nyugattal, sőt általában a külvilággal összekötötte. Az osztrák határ elzárása ugyanis az utolsó szabad határ elzárását jelentette, mert a cseh, szerb és román határokon keresztül egyébként sem volt forgalom. Azokon fegyveres csapatok és drótakadályok választották el a történelmi magyar anyaország szétszakított részeit. A békéltető

értekezletet, amely Grata Gusztáv bécsi magyar követ és Fimmen között az osztrák kancellár, a cseh kormánnyal tartó Renner elnöklése alatt lefolyt, nem követte a blokádnak megszüntetése.¹

A hatalmak a blokáddal szemben az érdektelenség álláspontjára helyezkedtek, Magyarország fölött azonban sorsdöntő idők voltak el.

Amíg az oroszok Galícia felé közeledtek, a szövetséges és társult hatalmak 1920. augusztus 10-én véglegessé tették Magyarország felosztását. Miután Magyarország a június 4-én aláírt békeszerződésben hozzájárult ahhoz, hogy területének kétharmadrésze a szomszédos államok birtokába menjen át, a szövetséges hatalmak szükségesnek tartották azt, hogy az átengedett területek szuverénitását egy a cseh, szerb és román kormányokkal megkötött külön szerződésben ruházzák át a vonatkozó államokra. Ez az átruházás tehát azt jelentett \ hogy azoknak szuverén birtokjogát Csehország, Szerbia és Románia a szövetséges hatalmaktól nyerték. Ezzel szemben azonban el kellett ismerniük azt, hogy az átruházás nem pusztán a trianoni szerződés, hanem mindazon „szerződések, pótegyezmények és utólagos döntések“ elfogadása ellenében történt meg, amelyek a kérdéses területre vonatkoztak.² Ebből nemzetközi jogi szempontból azt lehetett következtetni, hogy ha ezek között a szerződések között a kisebbségi szerződések is értendők voltak, úgy a hatalmak egyrészt a nemzeti kisebbségek védelme útján a béke maradátságáért kívántak gondoskodni, másrészt a kisebbségi szerződések be nem tartása egyben a birtoklás jogát is érintette. Itt tehát újabb kompromisszummal állunk szemben, amely az előbbieket mintájára világosan mutatja, mint igyekeztek a hatalmak a középeurópai népek békéjét biztosítani, vagy inkább mennyire aggódtak a béke és nyugalom bizonytalansága miatt abból az okból, hogy a magyar békefeltételeket maguk is elfogadhatatlannak tartották.

Egy titkos kéz ellene dolgozott a megbékülésnek. Ez a titkos kéz íratta 1920. július 22-én, majd 1921. június 3-án, a Nagykövetek Tanácsa útján azokat a titkos utasításokat, melyek a határmegállapító bizottságokat eltiltották a Millerand-levél figyelembevételétől és őket a békeszerződésben megvont vonalak szigorú megtartására utasították.³

¹ Mályusz E. : Sturm auf Ungarn. München, 1931. 44. és köv. 11.

² Les Puissances alliées et associées „étant désireux d'assurer la souveraineté de la Roumanie, de l'Etat serbe-croate-slovene et de l'Etat tchéco slovaque sur les territoires qui leur seront respectivement reconnues . . . sous réserve des stipulations particulières des Traités, Accords supplémentaires et Décisions intervenues pour le règlement des affaires actuelles, les Hautes Parties contractantes reconnaissent la souveraineté de l'Etat (roumain, serbo-croate-slovene et tchéco-slovaque) sur les territoires délimités par les frontières provenues ci après ...“ Martens: Recueil des traités. III e série. XII. Leipzig. 1932. 815—21. 1., British and Foreign State Papers. CXIII. London, 1920. 866. és köv. 11.

³ „They will endeavour in ail cases to conform as closely as possible to the definitions of the frontier given in the Treaty, without regard to any national, linguistic or religious considération.“ Journal of the League of Nations. III. Genf, 1923. 282. 1. — Az egyes esetekről u. ott és Kellor id. m. I. 301—14. 1.

A sok probléma között, amit a békeszerződés felvetett,¹ egyik a revízió megakadályozása volt.

A másik esemény az orosz támadás visszaverése volt. Az orosz csapatok július 14-én áthaladtak Vilnán, 23-án átkeltek a Njemen folyón és gyors menetben haladtak Varsó felé, ahová Weygand tábornok csak 25-én érkezett meg. Pilsudski tábornoknak azonban emberfölötti erővel és ügyes taktikával sikerült az orosz haderőt augusztus 13—15-én a varsói csatában megverni és erejét megtörve visszavonulásra bírni; következésképpen mindazokat a számításokat is keresztülhúzta, melyeket az orosz diadalra építettek.

Benes, kinek a lengyelek szorult helyzetében sikerült Sziléziát a szövetséges hatalmak útján Csehország részére biztosítani, már Weygand átutazása idején észrevette azt, hogy a franciák komolyan felveszik a mérkőzést az oroszokkal. Bécsből viszont azt jelentették, hogy a lakosság az élelmiszerbehozatal elmaradása következtében a népszerűtlen blokádnak véget akar vetni. Új tervekre és gondolatokra volt szükség, és ezekből az új tervekből és gondolatokból alakította meg a cseh, szerb és román államok politikai, katonai és gazdasági szövetségét, amely *kis antant* néven ismeretes.

A lengyel válság tehát a párizsi békeműtől teremtett helyzetre nézve sorsdöntőnek mutatkozott.

Masaryk és Benes július 22-én, az orosz győzelem reményében elutasították a szövetségeseknek azt a kérését, hogy Lengyelországnak támogatást nyújtsanak, mert biztosak voltak az orosz kommunisták győzelmében.^{1 2 3} A lengyel haderő másfél hónap alatt Varsó vonaláig hátrált, mert sehonnan sem kapott segítséget; a franciáktól küldött lőszer Danzigban akadt el, a magyart a csehek tartották vissza; a cseh sajtó egyértelműen jelentette ki, hogy a cseh kormány az oroszok ellen semmi segítséget nem nyújt. A nyugati hatalmak bizottsága július 25-én érkezett Jusserand francia és d'Abernon angol diplomata vezetése alatt Varsóba; Masaryk már útközben figyelmeztette Jusserandot, hogy a lengyelek megsegítésétől tartózkodjék. Ugyanakkor a csehektől megszervezett bécsi blokád a francia löszert is megállította és Lengyelország sorsa meg volt pecsételve.

¹ *Basel H.*: Die Abtretung von Staatsgebiet, ihre Bedeutung für dessen Bewohner und ihr Einfluss auf die Schuldenhaftung der Staaten. Würzburg, 1932. — *Boujfall B.*: L'Article XIX du Pacte de la Société des Nations et le Traité entre la Pologne et les puissances alliées et associées du 28 juin 1919 sur la protection des minorités de race, de religion et de langue. *Revue du droit international et de législation comparée*. IX. Párizs, 1928. 882. 1. — *Jackisch G. F.*: Sanktion und Wiederbesetzungsrecht im Versailler Vertrag und in der Fortentwicklung der Réparations- und Sicherheitsfrage. Jena, — *Nagler J.*: Die Widersetzlichkeit gegen die ausländische Staatsgewalt. Berlin, 1931. — *Tomitch* La reconstruction du droit international en matière des traités. Essai sur le problème des vices du consentement dans la conclusion des traités internationaux. Párizs, 1931. — *Winkler*: Verträge zu Gunsten und zu Lasten Dritter. Leipzig, 1932.

² *Benes E.*: La question du Directoire européen et la révision des traités. Prága, 70—71. 1.

³ *Vondracsek* id. m. 135. 1.

Augusztus 12-én a esetiektől visszatartott és Románián keresztül vitt magyar muníció — 80 vagon 21—22 millió töltény — lengyel földre érkezett, ahol hihetetlen gyorsasággal szétosztották és augusztus 15-én Pilsudski visszaverte a Varsót fenyegető orosz haderőt. A győzelem Pilsudski és a magyar segítség diadalát jelentette.¹

Benes az orosz győzelem, az osztrák támogatás és a magyar blokád kikapcsolásával indult el augusztus 8-án Belgrád és Bukarest felé. Indulása reggelén Renner osztrák kancellár és a bécsi szocialisták lapja, az *Arbeiter Zeitung*, Magyarország titkos fegyverkezésére hívta fel a hatalmak figyelmét és ezzel a megkötendő egyezményeket európai szükségletként állította oda Európa izgatott közvéleménye elé.

Útja sikerrel járt, mert augusztus 14-én sikerült Belgrádban Nincsic Momcsilo szerb külügyminiszterrel a cseh-szerb szövetségi szerződést megkötnie.² A szerződés I-ső cikkelye feltételezvé azt, hogy Magyarország támadni fog — ami egyes jogászok szerint arra engedett következtetni, miszerint a cseh kormány nem bízott abban, hogy Magyarország a reáerőszakolt békeszerződés indokolatlan terhét elviselni fogja, — Csehország és Szerbia között szoros szövetséget létesített. Annak határozataitól eltekintve, a forrásokból az állapítható meg, hogy Benes a szerbekkel való szövetkezésben az új középeurópai rend alapját igyekezett elhelyezni. Ezek voltak a *kis antant* kezdetei.³

A feltevés — mondotta Sforza gróf, a későbbi olasz külügyminiszter, — magyar támadás feltételezése volt. Ebből világosan kitűnt, hogy Magyarország felől a várakozás szerint támadásnak *kell*ett jönnie még akkor is, ha ilyen a valóságban nem jött, nem is készült, mert a békeszerződés megalkotói, az annexiós kormányok nem tudták elképzelni azt, hogy miért nem jön. Ha ez a feltevés szélesebb diplomáciai akciót (*une plus vaste action diplomatique*) takart, úgy ez azt a kötelezettséget jelentette, amelyet Masaryk és Benes Közép-Európa állandó rendjének megalkotása végett magukra vállaltak és nem teljesítettek.

Mikor Benes augusztus 17-én Bukarestbe érkezett, a teret nem találta hasonló szerződés megkötésére alkalmasnak. Oda is francia missziót vártak, a román közvélemény orosz támadás miatt aggódott, a hangulat fölötté nyomottnak látszott. Még a különben szlavbarát Take Jonescu is azt ajánlotta Benesnek, hogy ne Magyarország, hanem Oroszország ellen alkosson szövetséget és abba Lengyelországot is kapcsolja bele. De erre Benes nem gondolt, sőt azt lehetetlennek mondotta,¹ mert a cseh politika épjten az orosz támogatás gondolatán épült fel és a cseh kormány részben már kommunista miniszterekből állott. A varsói csata után azonban ő maga is belátta, hogy az oroszbarát politikával tovább operálni nem lehet és hazatérve, a kommunista minisztereket eltávolította, figyelmét

¹ A részletekről *d'Abernon lord*:

Varsó, 1920., *Villát L.* Le rôle de la Hongrie dans la guerre polono-bolchévique de 1920. Párizs, 1930. Ezek alapján *Divéky Adorján*: Magyarország szerepe az 1920-i lengyel-szovjet háborúban. Külügyi Szemle, XV. Budapest, 1938. 293—301. 1.

² Közölte a cseh fehércsönyv: Documents diplomatiques. II. Prága, 1922. ö1—63. 1., *Codresco* id. m. I. 158—59. 1. *Redlich* szerint a szerződés 1919 óta folytatott hosszú tárgyalásoknak volt az eredménye. *Foreign Affairs*. I. New York, 1922. G8. 1 — A *kis antant* létrejöttét, felépítését és működését ismertette *H'ache W.*: System dér Pakte. Die politischen Vertragé dér Nachkriegszeit. Berlin, 1938. Kleine Entente, Baltenentente, Balkanentente und die Staaten dér Römischen Protokolle. 84—103. 1.

³ *Seton-H'atson* 1937 ben beismerte, hogy a *kis antant* fegyveres koalícióját Magyarország ellen alakították meg: „The Little Entente was founded for the purpose of maintaining the new statusquo on the Danube and in particular of preventing territorial revision in favour of Hungary and restoration of the Habsburg dynasty in either Austria or Hungary.“ *Seton-Watson R. W.*: The Little Entente and Balkan Entente. The Slavonic Review. XV. London, 1937. 557. 1. — Millerand, Barthou és Paul-Boncourt később ennek a revízióellenes gondolatnak szolgálatába szegődtek át és annak lettek ügynökeivé.

The eighteenth decisive battle of the world.

pedig a *kis antant* megalkotására fordította, mert a békeszerződés egyetlen garanciáját egy Magyarország ellen alakítandó fegyveres koalícióban ismerte meg. Take Jonescu abban a feltevésben csatlakozott, hogy ez a békeszerződés megtartásának legjobb eszköze volna;² Franciaországot azzal lehetett megnyerni, hogy a koalíciót Németország ellen kínálták fel és francia katonai és politikai ellenőrzés alá helyezték.³ Benes viszont azt mondta, hogy ez volna legjobb eszköze annak, hogy a dunai federáció és ennek útján a Habsburg-restauráció előkészítését megakadályozzák.⁴

Itt érkeztünk el a királykérdés problémájához is.

Az osztrák marxisták felfogása szerint Károly császárnak 1918 november 12-én Schönbrunnban aláírt nyilatkozatával megszünt az osztrák császárság. Mikor azonban ezt Renner, mint az osztrák békedelegáció elnöke, 1919. június 16-án Clémenceauhoz intézett jegyzékében megállapította, nemcsak Ausztriáról, hanem hatáskörét túllépve a monarchiáról beszélt, sőt a háború felidézésével Magyarországot vádolta meg és azt mondta, hogy az egész világháború a magyarok háborúja volt.⁵ A vádat főleg az tette súlyossá, hogy Renner a hatalmak előtt mint a monarchia kormányfője, ebben a kérdésben kompetens tényező nyilatkozott. Bár állításait sem nem bizonyította, sem nem voltak bizonyíthatók, a magyar szovjet bukása után helyreállott magyar királyság léte a kérdést ismét időszerűvé tette. A franciák figyelme most már Magyarország felé fordult és ebben a helyzetben jelentette ki Benes azt, hogy a Habsburgok visszatérése casus bellit jelent,⁶ mire a franciák,

¹ „Non, ce n'était pas possible, les Tchécoslovaques étaient trop russophiles pour qu'ils puissent signer une telle alliance.“ U. ott 168. 1.

² Take Jonescu: „Notre but était de constituer, autour des traités de paix, un mur destiné à empêcher toute tentative, d'où qu'elle vient, pour les démolir, ou même les ébrécher.“ *Revue de France*. Párizs, 1921.

³ XXX.: La Petite-Entente est elle une force? *Frontieres*. III. Párizs, 1935. 300—9. 1.

⁴ „une confédération danubienne signifie la reconstitution de la Hongrie dans ses frontières historiques.“ *Le Temps*. Párizs, 1920 augusztus 26.

⁵ Almond-Lutz: The Treaty of Saint Germain. Stanford University, 1935. 243. 1.

⁶ *Le Temps*. Párizs, 1920. október 29.

akik csak most menekültek meg egy orosz-német összefogás veszedelmétől, semmi kedvet nem mutattak azíránt, hogy Közép-Európa most a Habsburgok miatt boruljon lángba. Most már hibának tűnt fel az, hogy a Habsburgokról sem az osztrák, sem a magyar békeszerződésben nem történt rendelkezés és hogy a magyarok nem mentek bele abba, hogy az előírt szélső-demokratikus kormányzatot elfogadják. Az 1919. augusztus 1-én megalkotott szocialista köztársasági kormányt 6-án nemzeti kormányral cserélték fel, amelybe csak a hatalmak beavatkozása útján sikerült egy szocialistát felvételni. A kormányt József királyi herceg is megerősítette, de *homo regiusi* megbízatásának újrafelvétele után külföldön olyan vélemény alakult ki, hogy amikor Károly király 1918. november 13-i cckart-sauí nyilatkozatában a kormányzattól visszalépett, azt nem önéi határozásból, hanem a körülmények kényszere folytán te'te¹ és széles vonalon indult meg a vita a fölött, hogy a Habsburgok visszatérhetnek-e.²

Benes gyorskezü ember volt és a cselekvéshez fogott, amire több oka volt, mint az, hogy Magyarországon mit gondoltak, mert bármit gondoltak, magyar támadás veszélye sehol sem mutatkozott. A veszedelem abban volt, hogy a cseh kormányzat a lengyel-orosz háborúban Moszkva oldalára állott és azokkal a hatalmakkal került szembe, akik megalkották. Most hirtelen szabadulni kellett a kommunista miniszterektől és a nyugat figyelmét Prága helyett másfelé kellett fordítani.

Szerinte Magyarország reakcionárius monarchista mozgalom központja volt.³ E vádat nem bizonyította ugyan, de nem is bizonyítani kívánta, hanem elhitetni. Annál nagyobb szüksége volt erre, mert a szlovákok nem voltak megelégedve a cseh uralommal. A pittsburgi szerződés alapján ők is államalkotó nemzet voltak, de az egyenrangúságot sohasem élvezték. Stefanik halála után Hlinka András nem tudott megküzdeni a csehekkel, erőtlensége azonban nem jelentett erőt a cseheknek sem. Különösen kitűnt ez nkkor, amikor 1920 őszén a szlovákok megtudták, hogy visszatérés vagy visszacsatolás esetén a Szlovenszkónak nevezett Felvidék a magyar kormánytól önkormányzatot kapo't volna (a tervezetet közölte a *Magyarság*. Budapest, 1933. szeptember 25. sz.). Állítólag Tuka Béla pozsonyi egyetemi tanár ennek a tervezetnek az alapján dolgozta ki azt a szlovák alkotmánytervezetet, amelyet Hlinka Prágával el akart fogadtatni. Mindez azt mutatta, hogy a csehszlovák állam összetartó erőkkkel alig rendelkezik.

Váratlanul erős alátámasztást nyert Benes Olaszországban, amely a háború alatt kifejezetten habsburgellenes politikát folytattott és amely a Habsburgok romjain igyekezett a Dunamedencében

¹ *Udina M.*: L'estinzione dell'Impero Austro Ungaro nel diritto internazionale. II. kiadás. Padova, 1933.

² *Fournol E.*: De la succession de l'Autriche. Essai sur le régime des Pays Autricliens avant, pendant et a prés la guerre. Párizs, 1918. és a folytatólagos irodalom.

³ „The center of a reactionary monarchical movement.“ *Benes E.*: Restoration in the Danubian countries. Foreign Affairs. I. New York, 1922. 68. 1.

befolyást szerezni. Addig is a cseh, szerb és román kormányokkal működött együtt és neheztelése főleg abból származott, hogy a Dunamedencében a franciákkal találta szemben magát. A szlávbarát Sforza Károly gróf külügyminiszter most érkezettnek hitte az időt arra, hogy a kialakult helyzet alapján az eseményekbe kapcsolódjék és az 1920. november 12-én megkötött rapallói szerb-olasz szerződésben a cseli-szerb megállapodáshoz csatlakozott. Az I. §-ban a saint-germaini és trianoni szerződések megtartását garantálta, sőt a II. §-ban Habsburg-restauráció esetére fegyveres támogatást is ígért, a IV. §-ban pedig a belgrádi cseh-szerb szövetségi szerződést meglelégedéssel vette tudomásul. Benes kijelentése szerint a szerződés¹ Itáliát a *kis antant* szekeréhez kötötte,¹ ² tehát a marxista osztrák kormányzattól összekötött Csehország és Szerbia, az olasz hatalom csatlakozásában kellő hátvédre tettek szert.

Sforza Károly gróf kitűnő ismerője volt a középeurópai és nyugoi-szláv kérdéseknek. Mégis a Prágához és Belgrádhöz, a magyarellenes cseh-szerb korridorhoz való csatlakozással kapcsolatban róják fel neki azt, hogy barátainak egyoldalú áldozatokat hozott. Sforza 1920. június 11-én lett a Nitti-féle kormány külügyminiszterévé; július 17-én már lemondott Fiume olasz birtoklásáról, augusztus 2-án pedig az 1914-ben elfoglalt Valonát ürítette ki. A magáraliagott Fiume szeptember 18-án városállammá alakult és függetlenségét proletárnál ta.

Ezek ipán lázas munka indult meg Magyarország ellen. Benes már 1920. szeptember 1-i parlamenti beszédében felröta Magyarországna azt, hogy a régi politikusok kormányozzák (*la merne olygarchie qui gouvernait précédemment*). Kijelentette, hogy semmiféle federációt nem akar, mert az a monarchia visszaállításához vezet (*la reconstruction de l'ancienne monarchie et, autre toute nouvelle fédération*). Attól tartván, hogy ez utóbbi megállapítás nyugaton kedvezőtlen hatást fog tenni, mert azt a látszatot kelti, hogy a dunai államokat békés munkára egyesíteni nem lehet, hozzátette, hogy a cseh politika célját olyan keleteurópai szövetség megalkotása képezi, amely a békeszerződéseket garantálni tudja.³

Károly király 1918. november 13-i nyilatkozatában pusztán „az államügyek vitelében való minden részvételről“ mondott le, „már eleve elismervén azt a döntést, mely Magyarország jövendő államformáját megállapítja“. Hogy ez nem volt a trónról való lemondással egyenlő, azt nemcsak magyar jogászok állapították meg, hanem a svájci köztársaság is, amely őt mint szuverén magyar királyt fogadta be. Ebből nemcsak az következett, hogy az osztrák császárságot megszüntnek, a magyar királyságot pedig meg nem szüntnek tekintették, hanem az is, hogy a csch-osztrák-szerb front-

¹ A szerződést közölték a különböző színes könyvek.

² *Bnrns*: „gaining over of Italy tn the Little Entente policy — supplemented bs- Count Sforza and m.vself in Romé at the beginning of Februarv 1921.“ *Foreign Affairs*. I. New York, 1922.

³ Europe Nonvelle. XI. Párizs, 1928. 193—97. 1.

vonal az olasz hatalomtól alátámasztva várta, hogy Károly király belekerül a szuronyerdőbe, amelynek a lefegyverzett magyar királysággal együtt áldozatul fog esni. Benes 1921. január 27-i parlamenti beszédében a király esetleges visszatérését casus belli-nek nyilvánította. római utazásával kapcsolatban pedig a Nagykövetek Tanácsa február 18-án újból megismételte a Habsburgok ellen hozott határozatát. Itt tehát eshetőségekre való felkészülés esetével állunk szemben, mert Benes már a magyar kormányzat berendezése felől folytatott megbeszélést a magyarországi emigráció vezetőjével, Jászi Oszkárral,¹ tehát közelinek tartotta Károly király visszatérését. Ugyanakkor történt az, hogy Pilsudski marsall Sapieha herceg külügyminiszter kíséretében Párizsba érkezett és ott február 19-én francia-lengyel szövetségi szerződést, március 3-án pedig Sapieha herceg és Take Jonescu Bukarestben lengyel-román szövetségi szerződést írtak alá. A jelek szerint Lengyelország a francia szövetségi hálózat felé közeledett ugyan, de a trianoni szerződés garantálása nem foglalt helyet az általa megkötött szerződéslevelekben.

Ha mindezeket az adatokat egymás mellé állítjuk, akkor világosan szembetűnik annak a helyzetnek az előkészítése, mely a királynak Csonka-Magyarország terhére való beutazásából a dunai kérdés végső elrendezését lehetővé tette volna.

Benes mindenekelőtt nem kívánta elveszíteni Oroszországot, amelyre politikáját építette és mielőtt a magyar kérdésben a nyugati hatalmakkhoz közeledett, a hátvédet Moszkvában kereste. Prágai szócsöve, a *Pravo Lidu*, már 1920. augusztus 15-én hírül adta, hogy nem engedi át a lengyeleknek ígért magyar segítséget; 1920. szeptemberben a *Pravo Lidu* és a bécsi *Arbeiter zeitung* együtt adták hírül azt, hogy a reakcionárius Magyarország támadást készít elő; 1921. január 27-én Benes parlamenti beszédében kijelentette, hogy Oroszországnak jövője van. Sforza gróf Itáliája tehát, Benes római útja idején, az 1921. február 8-i levélváltásban szláv szövetséghez csatlakozott, amely nyugat felé a cseh-szerb szövetségre épült, Varsó felé pedig prága-moszkvai tengelyt mutatott. Az azonos érdekek megállapítását Sforza gróf arra értette, hogy Csehország és Szerbia oldalán ő sem kívánja elveszíteni a monarchiától nyert olasz területeket és azok megtartása megéri a habsburg-ellenes szövetséget (*une convention antihabsbourgeoise*). A megállapodást Benes javasolta és Szerbiát is ő hívta meg a rapallói értekezletre, ahol teljessé lett az összhang és tökéletessé a cseh-szerb front alátámasztása Olaszország erejével.² Ugyanakkor Mussolini Benito, a *Popolo c' Italia* szerkesztője a mellékkörülmények figyelembevétele nélkül határozottan Magyarország mellé állott és annak megerősítését követelte. Abban a szilárd és megingathatatlan meggyőződésben, hogy ezzel saját hazájának is szolgálatot tesz, jelentette ki 1921. február

¹ Mályusz id. m. 67. és köv. 11.

„Nous confirmamos la parfaite identité de nos vues.“ Sforza C. gróf: *Synthese de l'Europe* Párizs. 1H3 . 132—33. 1. Ugyanakkor azonban Sforza gróf nem titkolta el, hogy a megegyezés mögött nagyobb tervek állottak: *une plus vaste action diplomatique*.

6-án Triesztben azt, hogy Magyarország nyugodtan megvárhatja (remélheti) annak a békeszerződésnek a megváltoztatását, mely őt minden oldalról megnyírálta.¹ A kijelentés ebben az alakjában Millerand levelének beváltására vonatkozott, mely mögött a Szövetséges Hatalmak közt Itália is helyet foglalt.

Az a nagyobbkeretű akció, amelyet Sforza gróf olasz külügyminiszter említett, feltehetőleg nem állott összeköttetésben Károly király visszatérésével, mert ez azt a következtetést is megengedné valakinek, hogy a későbbi események gyökereit hol keresse. Azt is mondhatná valaki, hogy a római összefogás hátvéd volt ahhoz a kísérlethez, amelyet a magyar kormány tett sikkor, amikor 1921. márciusban őszinte megegyezést keresve Prágához közeledett. Benes maga jelent meg Bruckban, hogy Teleki Pál gróf külügyminiszterrel a tárgyalások fonalát felvegye (Benes, Gratz Gusztáv bécsi magyar követ, Teleki Bruckban, 1921. március 14.), de a magyarok nagy meglepetésére a tárgyalások megszakadtak és nem újították meg őket. Valami volt a levegőben, amit senki sem tudott, de aminek érdekében állott az, hogy a Magyarországgal való megegyezéssel ne vágja útját a magyar kérdés más úton való elrendezésének. Voltak, akik azt mondták, hogy a bécsi marxisták útján Benes tette közé az állítólagos gödöllői szerződést 1920 őszén, hogy az olaszokat a franciák helyett a Dunamcencébe hívja; mások azt mondták, hogy a brucki tárgyalások folytatása esetén már nem lehetett volna kitérni a megegyezés elől és ebben az esetben le kellett volna mondani arról, hogy a dunai kérdés ne kölcsönös megegyezés alapján rendeztessék el.

Bármint álljon is a dolog, ezek után már csak az a kérdés vár tisztázásra, ki bírta rá Károly királyt arra, hogy Budapestre utazzék és az uralmat átvegye. Ő ugyanis 1921. március 25-én, nagypéntek reggel, Strassburgban, a bécsi gyorsvonatra szállott és annak egyik fülkéjében foglalt helyet. A párizsi spanyol konzulátustól Sanchez névre kiállított útlevele azt a feltevést engedte meg, hogy útját Párizsban készítették elő; az útlevelén német, cseh és osztrák vízumok voltak. Az utast egy spanyol útlevéllal utazó férfi kísérte, Bécsben pedig egy fiatalember várta, ki a pályaudvarról Erdődy Tamás gróf lakására vitte. A gróftól álmából verték fel és az legnagyobb meglepetésére az uralkodót látta maga előtt. A rendőri jelentések szerint a király kísérője olasz születésű, skandináv nevű spanyol kalandor, a bécsi pályaudvaron várakozó fiatal ember pedig Xavier pármái herceg, a király sógora volt. Egyesek szerint a herceg Briand francia külügyminiszter megbízottja volt és a király Briand biztatásával utazott Magyarországra, de a budapesti francia követség ilyen értesülésnek jelét sohasem adta, Károly király pedig maga kérdezte, hogy most mit tegyen, ami azt látszott mutatni, hogy az előkészületek a magyar kormány és közvélemény teljes kikapcsolásával történtek meg. Magyarországon ugyanis a király visszatéréséről, sőt még visszatérési szándékáról senki, még legbizalmasabb

¹ *Mussolini: a Rivoluzione Fascista. Milano, 1934. 141. 1.*

hívei sem tudtak, és mindenki tanácsalanul állott szemben azzal a problémával, amit Habsburg Károly visszatérése jelentett. Ennek alapján sokan voltak abban a feltevésben, hogy a visszatérés ellentétes érdekek szolgálatában álló körök munkája volt, amelyek kiátszandónak vélték azt a kártyát, amelyet a koronás király jelentett, áld a történelmi magyar állam területi épségére koronázási esküt tett és akit a külföld Magyarország koronás királyának elismert.

Károly király nagyszombaton egy gépkocsin, Erdődy gróf kíséretében indult Magyarországra. A határt spanyol utasként lépte át és csak Mikes gróf püspök szombathelyi kastélyában fedte fel kilétét a magyar urak előtt. Abból, hogy a nemzethez manifesztumot intéz és átveszi az uralkodást, — amiről Horthy Miklós kormányzót kellő módon értesíteni fogja, — az következett, hogy előre megfontolt elhatározással érkezett Magyarországra, de ezt az elhatározását Magyarországgal nem közölte.

Ezért mondotta Teleki Pál gróf miniszterelnök a nemzetgyűlés április fi-i ülésén azt, hogy „a terv külföldön született meg és nem látom azt, hogy magyar ember ebben a tanácsadásban benne lett volna.“ A királynak tehát magának, vagy védőinek kellett volna feltárnia, hogy voltaképeu kikre támaszkodik, mert a magyar kormánynak most olyan vállalkozásért kellett a felelősséget magára vennie, amelynek vonatkozásaiból csak azt tudta, hogy az Károly királyra és az országra nézve he nem látható veszedelmet jelenthet. Húsvét vasárnap Károly király megjelent a budai várban, a kormányzó pedig közölte vele, hogy vissza kell térnie svájci területre. Mi sem jellemezte a helyzetet jobban, minthogy a király azokra sem támaszkodhatott, akik állítólag Magyarországra indították, mert szó nélkül útra kelt és jeges szélben, vékony ruhában, nyitott gépkocsin, hétfőn hajnalban ismét Szombathelyre érkezett, ahol betegen ágyba feküdt. Briand nem küldött biztató utasítást a francia követségnek, mert az a cseh, szerb és román követségek tiltakozásához csatlakozott. A magyar kormány arról gondoskodott ugyan, hogy a király magyarországi tartózkodása idején teljes biztonságot élvezzen, de az 1920. I. §. értelmében uralkodói jogokat nem gyakorolhatott. A kormány március 30-i nyilatkozata szerint „a király utazásáról egyetlen magyar tényezőnek sem volt tudomása s az felelőtlen befolyásra vezetésre vissza“; későbbi jelentések szerint az a királyné fivéreinek, René, Sixtus és Xavier pármái hercegeknek a műve volt, akik sógoroknak a trónt ezen az úton kívánták visszaszerezni.¹

Károly király vállalkozását a *kis antant* a magyar kérdés likvidálására igyekezett értékesíteni. Március 28-án a francia, 29-én a cseh, szerb és román követek óvást emeltek a király visszatérése miatt és azt *casus bellinek* nyilvánították. Amikor Benes észrevette, hogy Briand állítólagos támogatásának nyoma sincsen, egy lépéssel tovább ment és a nagyhatalmak segítségével saját elgondolását igyekezett Magyarországra kényszeríteni. A Nagykövetek Tanácsa április 1-én harmadszor is állást foglalt a restauráció ellen, annak

¹ Párizs, 1921. március 31. Praznovszky Iván magyar követ sürgönye. Magyar Fehérkönyv. Budapest, 1921. 93. 1.

elnöke, Briand francia külügyminiszter, semmi jelét nem árulván el annak, hogy az uralkodónak bárminő biztatást adott.

A magyar kormány szerepe a király visszatérésén kívül arra szorítkozott, hogy a magyar állam függetlenségét a királlyal is elismertette. Károly király április 2-án Szombathelyről manifesztumot intézett a nemzethez, amelyben biztosította arról, hogy „az elemi erővel ránk zúdult események folytán megszűnt az 1867-i kiegyezés és a pragmatika szankciónak a feloszthatatlan és elválaszthatatlan birtoklásra vonatkozó része és helyreállt Magyarország teljes államjogi függetlensége, melyet gondosan megőrizni nekem is egyik főteherkésem.” A kormány ezektől 8-án kiadott körjegyzékében közölte a külső kormányokkal, hogy „jogilag a királykérdést belügynek tartja és a külföld beavatkozását visszautasítja; politikai tekintetben természetesen számol az európai helyzettel, melyet a lefolyt nehéz napokban követett politikája is tanúsít”.¹

Benes Károly király távozását a maga sikerének tekintette és győzelme tudatában előre bejelentette legközelebbi lépéseit: Nyugat-Magyarország elszakítását, a magyar királyságnak köztársasággá való átalakítását, Prágától függő radikális kormányzatnak Magyarországra való kényszerítését.² Franciaországtól fedezve,³ vonult fel Magyarország ellen. A szerbektől még mindig megszállva tartott Baja és Pécs városokban radikális köztársaságok alakultak, a csehektől megszállott rutén vidéken a magyar emigránsokból radikális magyar kormány szervezkedett, Nyugat-Magyarország megszállására cseh csapatok készültek. Már április 23-án sikerült Benesnek Romániával szövetségi szerződésre lépnie, miáltal a *kis antant* zárt koalícióvá lett,⁴ a bukaresti szerződést pedig június 7-én Belgrádján szerb-román szövetségi szerződés egészítette ki.⁵ A Benestől veszélyesnek nyilvánított dunai federációt⁶ a Magyarország felosztásában érdekelt kormányok fegyveres koalíciója váltotta fel, mely 1921. júliusban Prágában tartotta első értekezletét — augusztus 3-án Prágában katonai egyezményt írtak alá Csehország és Románia között, — amelyet Benes Közép-Európa fogalmaként tüntetett fel.⁷ Most már nyíltan megmondotta, hogy ez a koalíció fogja

¹ Közölve mindkét okmány u. ott 107. és 141—42. 1.

² *Mályusz* id. m. 50—51., 86—87. 1.

³ Franciaország támogatása nyilvánult meg a Nagykövetek Tanácsának 1921. április 1-én a restauráció ellen hozott harmadik határozatában, valamint az április folyamán létrejött francia-cseh titkos szerződésben, amely csak 1935-ben vált nyilvánvalóvá.

⁴ A szerződést közölte a cseh kormány fehércsónye: Documents diplomatiques. II. kötet. Prága, 1921. 145—47. 1. *Codresco* id. m. I. Párizs, 1932. 147—48. 1. A politikai egyezményt katonai egyezmény egészítette ki. U. ott, 175. 1.

⁵ Közölve u. ott, 176—78. 1. — 1922. január 23-án szerb-román katonai egyezményt írtak alá.

⁶ „A reconstruction of such formations, whether in a political or an economical sense, would always be dangerous to us.”

⁷ „The Kittié Entente came into being to reconstitute politically, economically and socially the Central Europe of the future.” *Benes E.: Eastern Europe*, 1921. december.

előírni Magyarország jövőendő sorsát.¹ Románia csendben segítette szövetségeseinek. Négy nappal a trianoni békeszerződés életbelé-
pése (1921. július 26.) után, 1921. július 30-án agrártörvényt alkotott,
és ennek alapján megkezdte a magyarok birtoktalanítását. A sze-
gény magyarok Erdélyben is, a délvidéken is vándorútra kelve, a
Balkán felé vagy Amerikába vándoroltak a pusztulás elől. A ki-
sebségi szerződések hatályosításáról senki sem gondoskodott.

Teljes mértékben kihasználták tehát az annexiós kormányok
azt a helyzetet, amely annak következtében állott elő, hogy Benesnek
sikerült Sforza grófot, és az ő útján az olasz nagyhatalmat a saját
tervei és politikája mögé állítani. Sforza későbbi emlékirataiban
megvallotta, hogy Benes vette rá a cseh-szerb szövetséghez való csat-
lakozásra. Tetszett neki az, hogy Benesre támaszkodva hívhatta össze
az utódállamok konferenciáját a Chigi palotában, hol június 2-án ő
elnökölt és látszólag urává lett a dunai helyzetnek. A valóság azon-
ban mást mutatott, amit Sforza nem vett észre: Károly császár ismét
útra készült. Hogy Itália fedezete nyújtott-e reményt a kérdés gyors
és hatásos elintézésére és ez volt a rejtett oka Károly császár elhatá-
rozásának, arra csak a körülményekből következtettek egyesek, akik
a kérdéssel foglalkoztak.

A magyar kormány ennek ellenére sem idegenkedett attól,
hogy a béke érdekében Benessel is közvetlen tárgyalásokba bocsát-
kozzék (március 14. Teleki miniszterelnök, Gratz külügyminiszter
és Benes értekezlete Bruckban, június 24. Teleki és Bánffy Miklós
gróf külügyminiszter és Benes találkozója Marienbadban), de mi-
kor ennek kapcsán az osztrák kormányhoz fordult, Bécsben merev
elutasításra talált. Annál szívesebbek voltak az osztrák marxisták
a csehekkel, mert Benes nem Budapesttel, hanem bécsi barátaival
keresett érintkezést. Ő is résztvett Masaryk cseh és Hainisch osztrák
köztársasági elnökök 1921. augusztus 10-i hallstatti találkozásán,
ahol Ausztriának 500 millió cseh korona kölcsönt (kölcsönszer-
ződés augusztus 16-án) és Magyarország ellen fegyveres támogatást
ígért. Adler és Seitz marxista képviselők már április 1-én azt kér-
dezték Mayr kancellártól, hogy hajlandó volna-e a magyarországi
restaurációt Ausztriára nézve *casus bellinek* tekinteni és a magyar
határra osztrák csapatokat küldeni. A kancellár mindenre hajlan-
dónak mutatkozott, mire Benes szeptember 13-i jegyzékében Ma-
gyarországot az Ausztriának odaígért Nyugat-Magyarország átadá-
sára szólította.²

Miután Benes kifejezetten támadó nyilatkozatokat tett,³ Pécs

¹ „The agreements to which we came concerning the enforcement of the Peace Treaty of Trianon — we came to an agreement with Yugoslavia and Rumania to point out the future development of Hungary.“ *Machray* id. m. 130—31. l.

² Mayr kancellár 1921. január 4-én akként nyilatkozott, hogy Ausztria jogát Nyugat Magyarországra cseh és szerb csapatok fogják érvényesíteni. Benes január 27-én Mayr nyilatkozatára hivatkozva jelentette ki, hogy Károly király esetleges visszatérését *casus bellinek* fogja tekinteni.

„Rupture de relations diplomatiques avec Budapest, déclaration d'un blocus, nne démembration militaire.“ *Codresco* id. m. I. kötet. Párizs, 1932. 192. 1. —

és Baja kiürítése után Bánffy gróf szeptemberben ismét hozzá készült. Bár Benes 23-án Hamburgban Schober osztrák kancellárral folytatott megbeszélést, a Bánffy gróffal 26-án folytatott brüni értekezleten ő is hozzájárult ahhoz, hogy Nyugat-Magyarország Ausztria és Magyarország között megosztassék, ami azt mutatta, hogy Baja és Pécs átadása ügyében a hatalmak fellépését határozottnak ismerte meg. Hozzájárult ehhez a franciáknak az az aggodalma, hogy a Nyugat-Magyarország területével megnövelt Ausztria Németországhoz csatlakozik és hogy Briand a királykérdésben homályos magatartását tanúsított. Benes most már többre tartotta Lengyelország és Itália megnyerését és abban a feltevésben élt, hogy a lengyel és olasz kormányoktól alátámasztott *kis antant* élén Közép-Európa irányítása véglegesen biztosítható lesz. A lengyel külügyi tárca június óta Skirmunt Konstantin kezében volt, aki Prága felé orientálódott, Róma Rapallóban a cseh-szerb érdekszövetséghez közeledett. Pasics szerb miniszterelnöknek ugyanaz volt a véleménye, hogy ha Szerbia Pécsét és Baját elveszítette is, Benes egy lépéssel tovább ment akkor, amikor Nyugat-Magyarország megosztásához a maga részéről hozzájárult és ezzel a trianoni szerződés revíziójának precedensét alkotta meg,¹ de az október 11-i, olasz közvetítéssel létrejött velencei egyezmény a területet valóban megosztotta és a magyar állam birtokában meghagyott Sopronban népszavazást rendelt el. Rómában ugyanis a szlávbarát Sforza gróf helyét Della Torretta foglalta el, aki látván azt, hogy Briand a királykérdésben a *kis antant* mögül visszavonult, a Dunamedence felé terelte az érdeklődést. A helyzet ismét bonyolódni kezdett, Benes azonban a térvésztestet nem tartotta fontosnak, mert azt az események hullámlásában ismét be lehetett hozni.

A nyugatmagyarországi kérdés új alkalmat nyitott a cseh-magyar ellentét sajnálatos kiélezésére. A magyar kormány védelmi állásban volt, de amíg a cseh-osztrák kérdésben az olasz döntés békés megoldást helyezett kilátásba, egy másik oldalon fekete felhők közeledtek.

Sforza gróf még azzal látta megerősödni Olaszország helyzetét, hogy június 2-án a Chigi palotában az utódállamokat maga köré gyűjtve, az egész dunai kérdés szálait a saját kezébe foghatta össze. Benes viszont Prága megerősödését állapította meg. Abban a feltevésben volt, hogy Prágából egész Közép-Európa fölött úrrá lehet. Ausztria csehbarát marxista kormányzata neki segített; a szerb szövetség a cseh ipart segítette az Adria és a Balkán, Szaloniki, Románia pedig a Fekete tenger felé. Ennek ellenében a megnövekedett Szerbia és Románia nemcsak élelemmel látták el szövetségesüket, hanem adott jelre milliók gyalogságot bocsátottak rendelkezésére. A jelet, mint az esetek mutatták, mindig Prágából adták meg, mert bár ott volt legnagyobb a bátortalanság, de ott születtek a

Szombathelynek cseh csapatoktól tervezett megszállása és Magyarországának a külföldi összeköttetésektől való elvágása. A *Journal des Débats* párizsi hírlap 1921. április 2-i híradása nyomán, u. ott, 196. 1.

¹ *Machray* id. m. 161—62. 1., *Codresco* id. m. 206 1.

legnagyobb tervek is. A *kis antant* alapjára helyezkedve Masaryk szláv Közép-Európáját igyekeztek megépíteni. A népszövetségi paktum XXI. cikkelye alapján Benes a *regionális paktum* gondolatát vetette fel, de nem azt értette alatta, amit a nyugati államférfiaknak hirdetett: a középeurópai *régió* népeinek szabad egyesülését a tartós béke és nyugalom biztosítása végett, hanem azoknak Prágától való függésbe hozatalát. Ezt kereste Nyugat-Magyarországnak Ausztriához való csatolásával is és a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1921. szeptember 10-én ezért mondotta ki határozatban annak mielőbbi átkapcsolását.

A végrehajtásnak egyelőre az volt az akadály, hogy a lakosság nem engedte magát „átkapcsoltatni“, mire Benes mozgósítással és háborúval fenyegetőzött. A háborúért azonban a felelősséget is vállalni kellett és kívánatos volt, hogy ez a felelőség ne Prágára, hanem Budapestre háruljon.

Ismeretlen okokból ekkor jelent meg magyar területen ismét a király és jelentette ki, hogy a hatalmat kezébe veszi.

Károly király Zita királyné kíséretében október 20-án délután egy repülőgépről magyar területen szállott le, Lehár báró ezredes pedig a nyomban felesketett csapatokat vonatra téve, 21-én Sopronból Budapestre indult. Úgy látszott, hogy a király ezúttal maga kíván rendelkezni, mert Rakovszky Istvánt miniszterelnökké nevezte ki és eljárása egy a király és a kormányzó között megindult mérkőzés jellegét öltötte magára.

Amikor Lehár báró közbejött akadályok folytán 22-én elindult, a jól értesült Benes már körjegyzékben jelentette be a fegyverkezést és a Habsburg-kérdés rögtöni megoldását követelte. Lehár viszont csak 24-én érkezett Budaörshez, ahol a kormányzó csapatai Budapest védelmére sorakoztak. A hatalmak Benes hívására már 22-én a király eltávolítását követelték, Briand állítólagos jóváhagyása ezúttal sem mutatkozott, ellenben a *kis antant* kormányai mozgósítottak, a királyt további rendelkezésig Tihanyba szállították. Egy nagy tragédia körvonalai kezdtek kibontakozni a szemlélők előtt. Benes 31-én közölte a prágai magyar követtel, hogy félmillió cseh, szerb és román katona fogja átlépni a magyar határt, mire a hatalmak a magyar kormányt a király letételére szólították. A kormány a maga részéről csupán annyit tett meg, hogy az 1920. I. §. alapján ezúttal sem engedte meg azt, hogy a király a kormányzást önhatalmúlag átvegye és őt a királynéval és kormányával együtt a tihanyi bencés kolostorba internálta. A kérdés elintézését azonban a hatalmaknak engedte át, mert egyrészt az uralkodó személye fölött ítélkezni nem kívánt, másrészt pedig a *kis antant* fenyegető magatartásával szemben a hatalmakhoz folyamodott. Azok rendeleteire kísértette a királyi párt november 1-én Bajára, ahonnan a *Glowworm* brit ágyúnaszád Madeira szigetére szállította.

Ezek után alkotta meg a nemzetgyűlés az 1921. XLVII. t.-c.-et, amely szerint:¹ 1. „IV. Károly uralkodói jogai megszűntek.“ Semmi

¹ A cseh mozgósítás nem sikerült ugyan, de Szerbiának 7 hadosztálya menetkészen állott, Románia pedig 8 hadosztály mozgósítását határozta el *In der Maur* id. m. II. Wien, 1936. 386—87. 1.

több. — 2. „az 1723. évi I. és II. törvencikkben foglalt Pragmatica Sanctio és minden egyéb jogszabály, amely az Ausztriai Ház *Domus Austriaca*) trónöröklési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát veszítette és ezzel a szabad királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállott.“ Semmi több annál, amit április 2-i manifesztumában Károly király maga is elismert. — 3. „A nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időkre halasztja és utasítja a minisztériumot, hogy eziránt arra alkalmas időben jelentést tegyen.“ Semmi több, mint amit október 20-i pécsi beszédében Bethlen gróf miniszterelnök maga mondott. Ez volt az a detronizációs törvény, amelyről a külföldön úgy tudták, hogy azt Benes maga diktálta.¹ Benes tehát a tragédiát a maga diadalaként könyvelte el. Helyzetét most már biztosítva látta, mert a Habsburgok a hatalmak elhatározásából, erejéből és felelősségéből eltűntek a középeurópai színtérről. Skirmunt maga jött Prágába és kötött szövetséget november 6-án a diadalmas cseh köztársasággal. December 15–16. Hainisch osztrák elnök és Schober kancellár jelentek meg Lánában, hol Masaryk elnökkel és Benes külügyminiszterrel olyan szerződésre léptek, amelyben a két kormány egymás államának területét garantálta. December 17-én a soproni népszavazás Magyarország javára dőlt el, de az semmiben sem volt akadálya annak, hogy az 1922. február 20—24-i bukaresti értekezleten Benes, Pasics, Nincsics, Bratianu, Dúca és Skirmunt ne ünnepeljék meg azt a diadalt, hogy az utolsó Habsburg uralkodó a monarchiát helyreállítani nem fogja többé, Magyarország pedig koronás királyát veszítette el, aki a történelmi magyar állam területének integritására koronázási esküben tett fogadalmat.

Mikor Habsburg Károly 1922. április 1-én Madeirában örökre lehunyt szemét, a legsúlyosabb kártya vészelt el, amelyre a hatalmak messzemenő számításokat építettek. Ma már Briand szerepét is akként ítélik meg, hogy ha ő egyáltalában tett ígéretet az uralkodónak, ez az ígéret arra szorítkozott, hogy ha Habsburg Károly a maga helyzetét a monarchia területén biztosítani tudja, úgy Franciaország kormánya nem lesz ellene annak, hogy az elhamarkodott békeszerződés zavaraiából ezen az úton keresse a kibontakozást.

Itt tehát egy ismeretlen problémával állunk szemben, amelyet általában azzal szoktak megjelölni, hogy Franciaország valami módon helyre kívánta hozni azt a hibát, amit a monarchia erőszakos feldarabolása jelentett. Hogy ez annak a vörös fonálnak a folytatása volt, amely a Millerand-levélen át futott, azt csak sejteni lehet. Sokkal világosabb volt annak a hibának a beismerése, hogy a párizsi békeszerződések két német államot alkottak meg, amelyeknek egyesülését csak kerülő úton lehetett meggátolni. Ausztria bekebe-

¹ „at whose dictation (he decree was virtually drawn up.“ **Foreign Affairs.** XII. New York, 1934. 586. 1. Időrendi sorrend: 1921. november 3.: a Nagykövetek Tanácsának felszólítása a Habsburgok letétele iránt; november 3.: a magyar országgyűlés elhatározza a trónfosztást; november 6.: a magyar kormány biztosítja a Nagykövetek Tanácsát, hogy eláll a restaurációtól.

lezése viszont a németységnek oly nagymérvű megerősödését jelentette, hogy annak további következményét a franciák a magok gyengülésében, mások a cseh birodalom likvidálásában látták. Ez utóbbit volt hivatva elhárítani a cseh-osztrák közeledés, Ausztriának a cseh érdekkörbe való bevonása. Volt azonban a kérdésnek egy másik, azóta felmerült vonatkozása is: annak a dunai federációnak a megalkotása, melynek a fegyveres megszállások és annexiók eléje vágtak. Az a feltevés, hogy ezt a nyugati hatalmak — elsősorban Briand — valóban a Habsburgok útján kívánták-e megalkotni, annak megállapítása csak részleges bizonyítékokra támaszkodott.

Általános felfogás szerint Habsburg Károly vagy pártfogói azért nem választották a restauráció kiinduló pontjául Ausztriát, mert ott a marxisták voltak hatalmon, akik a Habsburgokkal szemben azt a cseh orientációt választották, amely az osztrák császárságot megdöntötte. Magyarországnak a restauráció színteréül való választása viszont a *kis antant* megszilárdulását és a történelmi magyar királyság feldarabolásának megindokolását vonta maga után. Az egész azt a benyomást keltette, mintha mérkőzés lett volna két gondolat és két felfogás, két irányzat és két erő: a dunai közösség felbontása és helyreállítása között. Mert a magyar királyság és a cseh állam csak Felső-Magyarország kérdésében állottak szemben egymással, de a Habsburgok és Masaryk-Benes az utóbbiak számtalan nyilatkozata szerint kizárták egymást.

A novemberi tragédiát követte a nyugatmagyarországi kérdés elrendezése.

Mióta Sforza gróf olasz külügyminiszter után Skirmunt Konstantin lengyel külügyminiszter is Prága felé orientálódott, olyan erősnek hitte a maga helyzetét, hogy számon kívül hagyta Franciaországot, amely aggódni kezdett a miatt, hogy ha Nyugat-Magyarország Ausztriához kerül, akkor Németország egy meguővedett Ausztriával erősödve fog szembekerülni a franciákkal. Már az 1921-i weimari alkotmány számolt Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatlakozásával (*Anschluss*), aminthogy az osztrák alkotmánylevél szerint Ausztria is német államként alakult meg és a két szomszédos német állam egyesülése csak idő kérdésének látszott. Briand nem ejtette ugyan el Benest, de a Nagykövetek Tanácsa már akként határozott, hogy Ausztriát és Magyarországot a cseh kormány kizárásával közvetlen tárgyalásra utasította. Ez joggal keltette azt a hitet, hogy Briand a lengyel-cseh-szerb-olasz kombinációtól a Dunamedence sorsát kezdte félteni és jobbnak találta, ha Magyarország és Ausztria egymáshoz közelednek. Az olasz kormány — melyet Magyarország közvetítésre kért — az érdekelt feleket Velencébe hívta meg, ahol október 11-én osztrák-magyar megállapodás jött létre (velencei jegyzőkönyv vagy egyezmény), melynek alapján Magyarország a békeszerződésben megjelölt területet Sopron kivételével Ausztriának engedte át. Sopron a december 17-én megtartott népszavazás eredményeként (15.343:8.227 szavazat) Magyarország birtokában maradt. Ez volt az első népszavazás a Magyarországtól elszakított területen. Ez ugyancsak azt a fel-

tevést döntötte meg, hogy miután a magyar közjog a népszavazás intézményét nem ismeri, magyar területen nem is tartható népszavazás, de azt is megmutatta, hogy népszavazás esetén az elszakított területek visszatérhetnek az anyaországhoz.

Apponyi Albert gróf az események lezajlása után a Nemzetek Szövetségét hibáztatta Károly király tragédiájáért.¹

Apponyi, mint a béke delegáció elnöke vette át a Nagykövetek Tanácsának 1920. február 2-án hozott határozatát, amely a restauráció ellen foglalt állást. A határozatot — mint maga elmondotta — Benes eszközölte ki és ő nevezte Magyarországot reakciós monarchista államnak, hová a királyt visszahívják. Ha hozzátesszük azt, hogy a Nagykövetek Tanácsának 1921. november 3-i határozatához is közel állott, akkor egyenes vonalúnak és határozottnak kell mondanunk azt a politikát, mellyel kiküszöbölte azt a pontot, amely körül Közép-Európa rendje — Masaryk és Benes nélkül — kialakulhatott. Amit az osztrák marxisták útján az angol király gondoskodása folytán elérni nem tudott, mert azok az uralkodót kezeiből kiragadták, Benes a magyarok útján érte el, mert feltételezte, hogy azok az országukba jött koronás király mellé fognak állani.

A király tragédiája viszont azt jelentette, hogy a Benes irányítása mellett működő *kis antant* előtt szabaddá lett az út abban az irányban, hogy Közép-Európát a saját akarata és érdekei szerint alakítsa át és szervezze meg. Franciaország csatlakozott: „la paix selon les traités, e'est toute la politique de la France.“ A közös programot Benes írta elő,^{1 2 3} Eisenmann Lajos pedig Benes politikájának várható következményeivel igyekezett megbarátkoztatni a francia közvéleményt. Mikor a francia hadügyminisztériumban szolgált, ő támogatta Benest és a cseh emigránsokat; most a cseh kormánytól támogatott párizsi szláv intézet vezetőjeként ő csinált propagandát Benes terveinek.⁴

¹ **Apponyi A. gróf:** Une lacuna dans le paete de la Societé des Nations. Revue de Geneve. Genf, 1922. 804. és köv. 11.

² A részletekre vonatkozólag v. ö. a Károly király svájci tartózkodásáról írt műveket, amelyekből kitűnik, hogy Károly király, mint a szuverén magyar állam királya élvezett menedékjogot.

³ „international relations need to be guided by new methods founded on three principles: 1. respect for the territorial integrity and political independence of the States; 2. the fulfilment of signed treaties and international law; 3. the recognition of a peaceable solution of international disputes by diplomatic means, arbitration or court decision. The League of Nations, built ideologically on the basis of these principles, and forming a part of, or even a corrective to, the Peace Treaties, was to be the embodiment of the methods mentioned.“ **Benes:** The Nineteenth Century. XCV. London, 1924. 483. 1.

⁴ **Eisenmann:** „A first consequence of Magyar recalcitrant was' to weld the elements of the Little Entente into a definite political system for the defence of the Peace Treaties. A second consequence was to wreck the conclusion of political and economic agreements with Hungary and to prolong a state of tension, embarrassing, doubtless, to Czechoslovakia and her Allies, but much more harmful for Hungary. Necessity has obliged the Magyars to imitate Austria and to ask help from their neighbours and to move toward a regime of international control similar to that

A mérleget sokan állapították meg akként, hogy annak a fix-pontnak a helyét, amely körül Közép-Európa rendje a régi hagyományok alapján helyreállott volna, a *kisantant* foglalta el: egy ki nem próbált alakulat, melynek próbája egyben összeomlás is lehetett, mert célul a népek ellenére megalkotott békeszerződések fenntartását, minden változás elől való elzárkózást jelölte ki.¹

Külpolitikai szempontból a mérleg a következő képet mutatta:

Annak a politikai kísérletnek a helyét, amely a kettős monarchia helyreállításával kívánta helyreállítani Közép-Európa megbomlott rendjét, Masaryknak és Benesnek az a kísérlete foglalta el, hogy az új Közép-Európa rendjét cseh irányítás mellett a kis antant alkossa meg.² Ebben az államrendben a magyar állam többé

which has worked so well at Vienna.“ The Review of Reviews. LXIX. London, 1924. 350, 1. — Ez a kegyetlen elgondolás látszik *Benes* programúi jából is, melynek alapján 1921-ben az egész magyar kérdést rendezni akarta és egyelőre három kérdést tűzött napirendre: „le gouvernement tchécoslovaque mettra á profit les événements présen te pour resoudre, d'accord avec ses alliés plusieurs questions qui inenacent la paix de l'Europe centrale: celle de la Jtlongrie occidentale, celle de la dynastie des llabsbourgs, celle de l'aide á accorder á la démocratie hongroise.“ Sokan azt olvasták ki Benes nyilatkozatából, hogy annak értelme szerint az ő keze mindhárom kérdés megoldásában benne volt: a király tragikus letérésében (behívásában és tragédiájában), Nyugat-Magyarország elszakításában (és később Németország birtokába való juttatásában), a prágai programot feltételek nélkül vállaló magyar emigránsok (kommunisták) hatalomra emelésében. Erre vonatkozott az Eisenmanntól fenn idézett utalás Ausztriára, hol a vezetés a csehbarát marxisták birtokába került. *Eisenmann* hozzátette: „le maintien de (la) vieille Hongrie historique, dont la lutte de trois quarts de siccle contre la démocratie a été l'une des causes de la guerre — le maintien de cebe Hongrie féodale est une menace permanente pour les États nés des traités ou agrandis et consolidés par eux et ils ne seront Hongrie démocratique.“ A kijelentés háttere és célzata tiszta és világos volt: a történelmi magyar nemzetnek, amelyet megcsonkítottak és tönkretettek, el kellett tűnnie és helyet kellett adnia egy másik Magyarországnak, amelynek nem voltak fájdalmai, mert mindent azoktól kapott, akik az előbbit elpusztították. — A gyakorlati célt Benes a magyar belpolitika állandó ellenőrzésében jelölte meg: „to control Hungárián policy“. The Slavonic Review. V. London, 1927. 523, 1.

¹ Benes maga írta meg ezt a Foreign Affairs amerikai folyóiratban: a kis antant „a tripartite agreement between Hungary's three most powerful neighbours for unified resistance to overtrn the provisions of the treaties which laíd down the present frontiers in Central Europe“.

² Legalább is ezt állapította meg *Benes Edrárd* cseh külügyminiszter különböző parlamenti beszédeiben és irataiban. Az Amerikában megjelenő, igen tekintélyes, *Foreign Affairs* című folyóiratban 1923-ban és 1924 ben egymás után jött három tanulmány, melyek közül az elsőt *Benes* írta (The Little Entente) és abban kifejtette, hogy a kettős monarchia romjain a kis antant végleges programot, megfelelő konstrukciót is jelent. Utána *Redlich József* a maga nagy tekintélyével erősítette meg Benes állításait (Reconstruction in the Danubian Countries), bár senki sem vette észre, hogy Redlich itt a cseh hatalmi politikának szekundáló csehországi politikusként nyilatkozott. Masarvk érdeméül tudta be, hogy már a monarchia fennállása idejében is a délszláv és román politikusokat izgatta Magyarország ellen, mert osztrák állampolgár lettére „had supported leaders of the Rumanian and Jugoslav parties in Hungary.“ Az egykor császárhü politikus most azért dicsérte Masarykot, mert „gave a flatly negative answer io the question — whether henceforward any existenee of an Austro-Hungarian

nem Szent István koronájának országaival szerepelt, hanem azzal a *Magyaria* néven megörökítendő Csonka-Magyarországgal, amelyet Jászi Oszkár Kossuth Lajosnak félremagyarázott föderációs tervéből hámozott ki és megvalósítás végett Benesnek ajánlott fel, aki fenntartotta magának az — alkalomtól megteremtendő „jogot“, hogy a magyar köztársaságnak, mert a koronás király homályos eredetű vállalkozásai miatt a hatalmak prédájává lett, megfelelő elnököt adjon.

Az a meredek út, amely 1918. ősztől kezdve Habsburg Károly magyar királyságának pusztulásához vezetett, gyakran foglalkoztatta mind a magyar publicisztikát, mind a külföldi politikusokat és történétírókat.

A világháború befejezéséből természetesen folyt az, hogy nem lehetett megállni a vesztes háború katonai következményeinek lezajlása előtt.

Az első pont, amely megállást kínált, az 1918. november 3-i páduai fegyverszüneti szerződés volt, de a forradalmi kormányt egy titkos kéz Pádua helyett Belgrád felé irányította, hol a fegyverszüneti szerződés helyét olyan katonai egyezmény foglalta el, mely az előbbinek megváltoztatásával Magyarország határait a háború befejezése után megnyitotta.

Egy második megállási lehetőség látszott a békekonferencián, ahol váratlanul eltérés mutatkozott a francia és az olasz kormányok eljárása között. Az eltérés megvolt ugyan, de részben Itália gyengesége, részben pedig annak Romániával megkötött egyezményei a magyar reményeket ahhoz a Romániához fűzték, amelyet a franciák Magyarország rovására növeltek meg. Ha tehát az Itáliához való csatlakozás egy olasz-román vonalhoz való sorakozást jelentett, úgy ez a csatlakozás a magyarok reményeit gyengítette. Még nagyobb veszedelemre mutatott az, hogy Románián kívül annak szövetségeseit is Magyarország területéből kellett kielégíteni, mert Csehország és Szerbia sokkal közelebb állottak Romániához, mint állott Magyarország. A Romániához való csatlakozás tehát egyben a *kis antantba*, való beolvadáshoz is vezethetett volna.

Itália gyengeségét mutatta egyrészt a szlávbarát Sforza grófnak Magyarország felé mutatott, de gyengeségében is egyre inkább halványuló érdeklődése, másrészt a francia hatalom előnyomulása. Az olaszok tehát csalódsnak engedték át magokat, amikor nem ragaszkodtak jobban a páduai fegyverszüneti szerződéshez, mint a belgrádi katonai egyezményhez, de ugyanilyen csalódás volt az, hogy Románián keresztül a cseh-szerb-román érdekszövetséget erősítették meg, amely Itália helyett az erősebb Franciaország mögé sorakozott.

empire was possible.“ Így lett belőle az, ami lélekben eredetileg is volt: a „German-Austria and Magyar-Hungary“ híve. A harmadik tanulmányban a Magyarországból elmenekült *Jászi Oszkár* Magyarország felosztásában Kossuth Lajos föderációs tervének megvalósítását látta (Dismembered Hungary and Peace in Central Europe) és ezzel alkalmat adott annak a hamis képnek a megalkotására, hogy Magyarország felosztását Kossuth szorgalmazta, mert azt megfelelőnek tartotta és abban jelölte meg a magyar nemzet célját, eltérően a Seton-Watsontól felkapott „lunghár nemzet“ megjelöléssel.

A Franciaország mögé állott Benes nemcsak azt látta, hogy Sforza gróf mennyire félti a gyenge Itáliát a Habsburgok visszatérésétől, hanem azt is észrevette, mint keresik a Habsburgok Franciaország barátságát, hogy Ausztria helyett, amely a csehbarát marxisták, radikális szocialisták kezébe került, a királyságként megmaradt Magyarországot visszaszerezhessék. Az a buzgalom, amellyel Sforza gróf a Benestől kívánt habsburgellenes határozatot a Nagykövetek Tanácsában keresztülvitte, Prágára nézve lehetővé tette a Habsburg-kérdés felszámolását és a magyar királyság esetleges felszámolásának előkészítését.

Magyarországon azonban nem volt véleménykülönbség abban, hogy a magyar nemzet ősi függetlenségét meg kell tartani és ezért tartották kívánatosnak azt, hogy a magyar állam a békeszerződéstől nyújtott jogon tagjává legyen a szabad államok akkori társaságának, a Nemzetek Szövetségének.

Magyarország a Nemzetek Szövetségében.

1920—1926.

A magyar béke delegáció még 1920-ban kijelentette, hogy Magyarország élni fog a békeszerződés aláírása folytán nyert azzal a jogával, hogy a független nemzetek társaságába léphet. Most ezen az úton igyekezett kimenekülni abból a gyűrűből, amelyet a megszállások, annexiók, katonai, politikai és gazdasági blokádok alkottak.

A nemzeti érdekek társadalmi védelme így ment át a fegyveres megszállások elején alapított *Területvédő Liga* kezéből a külső nemzetekkel való érintkezést szolgáló *Magyar Külügyi Társaság* kezébe, amelyet Apponyi Albert gróf, a magyar béke delegáció elnöke, alapított, ő volt az, aki társaságát a külföldi népszövetségi egyesületekkel kapcsolatba hozta és aki röviddel azután, hogy a magyar kormány nevében a felvételt Bánffy Miklós gróf külügyminiszter írásban kérte,¹ maga is Genfben érkezett. A népszövetségi egyesületek üniójában, társasága delegációjának élén, 1921. június 7-én jelentette be nyilvánosan azt, hogy Magyarország kész a békeszerződés alapján a béke ügyét szolgálni, de működését csak mint egyenjogú fél ígérheti meg, a Nemzetek Szövetsége útján és keretében pedig a Magyarországon elkövetett sérelmek orvoslását fogja szorgalmazni.^{1 2} Apponyi gróf tehát a béke delegáció feloszlása után, amelynek elnökségéről a békeszerződés aláírása előtt lemondott, a Nemzetek Szövetségében kívánt dolgozni azért, hogy amit Párizsban el nem ért, azt Genfben diadalra vigye.

Reményt nyújtott erre neki az, hogy a Nemzetek Szövetségének alkotmánylevele a X. cikkelyben a tagállamok területi épségét minden támadás ellen biztosította, viszont a XIX. cikkely módját nyújtott arra, hogy a tarthatatlanná lett szerződéseket módosítsák. A revízió sorsa tehát békés úton biztosítva látszott.

¹ Bánffy Miklós gróf 1921. május 23-i levelét közölte a *Journal Officiel*. II. Genf, 1922. 5—6., 512—13. 1.

² Apponyi Albert gróf 1921. június 7-i genfi beszédét közölte a *Külügyi Szemle*. I. Budapest, 1921. 189—90. 1.

Akkor még nem voltak ismeretesek azok a tárgyalások, amelyeknek eredményeként a XIX. cikkely maga létrejött és amelyek Apponyi gróf reményeit már akkor igazolhatták volna, amikor a magyar közvélemény a Nemzetek Szövetségébe" való belépéstől idegenkedett. A Genfben utazott magyar delegáció éppen azért emelt szót a népszövetségi paktum és a békeszerződés szétválasztása mellett, mert Magyarországon olyan politikát, amelynek alapját a trianoni szerződés alkotta, nem folytathatott. A francia delegációnak akkor az volt az álláspontja, hogy a két okmány elválasztása elképzelhetetlen, mert Franciaország politikáját arra építi, hogy a Nemzetek Szövetségébe lépő államokkal, esetleg az államok összességével, egyúttal a békeszerződést is elfogadtassa és biztosítsa. Francia felfogás szerint tehát a Nemzetek Szövetsége pusztán a békeszerződés biztosítása végett alakult.

Csak sokkal később került napfényre az, hogy a kérdéses XIX. cikkelyt a revízióknak még kedvezőbb formában tervezték,¹ és hogy különösen az angol-szász közvélemény később sem adta fel a

1 A párizsi békekonferencia paktum előkészítő bizottságának 1919. február 13-án hozott határozata szerint a vonatkozó cikkely a következőképpen hangzott: „XXIV. It shall be the right of the Body of Delegates from time to time to advise the reconsideration by the State Members of the League, of treaties which have become inapplicable, and of intervened conditions of which the continuance may endanger the peace of the world.“ *Miller II. D.: The drafting of the Covenant. II. kötet. New York, 1927. 335. 1. — Ez a cikkely egy 11-én előterjesztett brit javaslatból keletkezett, amelynek szövegét eredeti alakjában, elfogadása után, valamint későbbi alakjában időrendi sorrendben közöljük: 1. 1919. február 11., angol javaslat: „L'Assemblée des Délégués aura le devoir de veiller à la révision périodique des traités tombés en désuétude et des relations internationales, dont le maintien pourrait menacer la paix mondiale.“ U. ott, 457. 1. — 2. Az elfogadott javaslat: „XXIII. L'Assemblée générale des Délégués aura le droit de recommander la révision de temps en temps par les États membres de la Société des traités dont l'application serait devenue impossible, et des conditions internationales dont la continuation pourrait offrir un danger pour la paix du monde.“ U. ott, 457., 466. 1. — 3. 1919. február 13.: „L'Assemblée des Délégués aura le droit, de temps à l'autre, d'inviter les États membres de la Société à procéder à un nouvel examen des traités devenus inapplicables et des conditions internationales dont le maintien pourrait mettre en péril la paix du monde.“ U. ott, 490., 499. 1. — 4. Új brit javaslat: „XXIV. §. The body of delegates shall make provision for the periodic revision of treaties which have become obsolete and of international conditions, the continuance of which may endanger the Peace of the World.“ U. ott, 556. 1. — 5. 1919. március 18. Wilson—Cecil-féle szöveg: „XXIV. (XXII.) §. It shall be the right of the Body of Delegates from time to time to advise the reconsideration by States Members of the League, of treaties which have become inapplicable, and of international conditions, of which the continuance may endanger the peace of the world.“ U. ott, 591. 1. — 6. 1919. március 26. és április 5.: Végső tervezet és fogalmazás: „XXII. (XIX.) §. The Assembly may from time to time advise the reconsideration by Members of the League of treaties which have become inapplicable and the consideration of international conditions whose continuance might endanger the peace of the world.“ U. ott, 679. 1. — A kérdéses XIX. cikkely ebben az alakban foglalt helyet az 1919. június 28-án Németországgal létrejött vereaisli békeszerződésben. U. ott, 734—35. 1. — Ebben az alakban van benne a trianoni békeszerződésben is.*

reményt, hogy a cikkelyt az eredeti elképzelés alakjában érvényesítse. Magyarország tehát a Nemzetek Szövetségébe való belépés által teljes jogú tagjává lett annak a szervezetnek, amely nemcsak a külső támadások ellen nyújtott oltalmat, de a sérelmek orvoslásának békés úton való elérését is biztosította.

Semmi kétség nem merülhet fel aziránt, hogy ezzel azok is tisztában voltak, akik a békeszerződés betűszerinti megtartását és változatlanságát szorgalmazták. Ezt világosan bizonyítja egyrészt az, hogy bár Magyarország felvételét nem ellenezték, attól kezdve a Nemzetek Szövetségében a XIX. cikkely hatálytalanítására törekedtek, másrészt a Millerand-levélben megígért határmódosítást lehetetlenné tették. Az előbbi célt az 1924-i genfi jegyzőkönyvben érték el, az utóbbit a Nagykövetek Tanácsa útján a határmegállapító bizottságoknak küldött titkos utasítások útján foganatosították.

Benes Edvárd cseh külügyminiszter felfogása szerint a Nemzetek Szövetsége a békeszerződésen épül fel.¹ tehát annak más hivatása, mint a békeszerződés módosítása nem is lehetett. Itt volt első ízben megállapítható, hogy a két okmány egybeforrasztásának és egybetartozásának következményei abban fognak mutatkozni, hogy a jövő béke megalkotása helyett a múlt háborút intézményesítették. Politis volt görög miniszterelnökkel, a Nemzetek Szövetségének egyik jogi tanácsadójával együtt Benes volt az, aki a genfi jegyzőkönyvet (*protocole de Génévé*) megalkotta és ezzel érdekközösséget hozott létre mindazon államok között, amelyek a határok változatlanságának biztosításában érdekelve voltak.

Ha tehát a *kis antant* kormányai Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való felvételét nem is ellenezték, mert azt a békeszerződés biztosította, — ezt viszont a hatalmak is aláírták és magokra nézve kötelezőnek tekintették, — de kellőképpen biztosították magukat az ellen, hogy a békeszerződések a népszövetségi paktum XIX. cikkelye alapján módosíthatók legyenek.

A magyar közvélemény vegyes érzelmekkel fogadta, hogy a kormány a belépés előtt a trianoni szerződés teljesítésére kötelezettséget vállalt,^{1 2 3} de azon az érvelésen kívül, hogy az elől nem térhetett

¹ Benesnek az volt a véleménye, hogy miután a Nemzetek Szövetségének alkotmánylevele a békeszerződéssel szorosan egybefügg, az előbbi az utóbbira épült és a Nemzetek Szövetsége szentesít a maga súlyával minden olyan eljárást, amely a békeszerződésen épül fel. *Benes E.: Foreign Policy of Czecho-slovakia. The Nineteenth Century.* XCI. London, 1924. 483. és köv. 11.

² A *kis antant* kormányainak 1922. augusztus 27—28. Prágában, 1923. július 27—30. Sinaiában és szeptember 6-án Géniben megtartott értekezletei foglalkoztak Magyarország felvételének kérdésével. A felvétel 1923. szeptember 18-án a közgyűlés egyhangú határozata mellett történt meg. — Ezzel kapcsolatban intéződött el egy 250 milliárd aranykoronás népszövetségi kölcsön ügye i., amelynek jegyzőkönyvét 1924. március 14-én Géniben írták alá.

³ *Journal Officiel de la Société des Nations.* V. Genf, 1924. 802. 1. Miután a *kis antant* kormányai a népszövetségi kölcsön szerződését 1924. január 14-én aláírták, nyugaton a közép-európai kérdést elintéztnek hitték. *Survey of the International Affairs.* 1924. Oxford, 1926. 432—33. 1.

ki, ha külső támadások ellen védelmet keresett, azt is meg kell említenünk, hogy semmivel sem vállalt több kötelezettséget annál, hogy a már aláírt békeszerződés megtartására vállalkozott (*à remplir strictement et loyalement les engagements du traité*). A különbség nem ebben volt, hanem sokkal inkább abban mutatkozott, hogy amíg a magyar kormány a trianoni békeszerződést nyilvánvaló kényszerből írta alá, addig a Nemzetek Szövetségébe való felvételt kérve a paktum és a békeszerződés egybeolvasztása folytán a szerződés megtartását is vállalnia kellett. A vállalkozás ellenértékét viszont az alkotta, hogy Magyarország független államként és egyenjogú tagként vonult be a Nemzetek Szövetségébe, ahol a nemzetközi politikai, élet a békeszerződések óta folyt és ahol egyrészt külső támadások ellenében sikerrel védekezhetett, másrészt a sérelmeknek békés úton való orvoslását szorgalmazhatta.

A genfi jegyzőkönyvvel kapcsolatban, félreértés elkerülése végett, meg kell említenünk, hogy ilyen elnevezés alatt értik azt a jegyzőkönyvet, amelynek alapján Ausztria 1922-ben népszövetségi kölcsönt kapott és azt, amely 1924-ben a békeszerződések elmerévitését célozta. E két egyezmény, bár külön-külön jöttek létre és külön szoktak rájuk hivatkozni, voltaképpen azonegy forrásból ered. Nemcsak azért, mert közös megalkotójuk Benes cseh külügyminiszter volt, hanem azért is, mert az európai státuszkvó elmerévitése az osztrák státuszkvó alapjára épült. Ezért rendült meg az európai státuszkvó is akkor, amikor az osztrák állam Németországhoz csatlakozott, aminthogy már az 1923-i genfi jegyzőkönyv elvetése szintén megrendítette a békeszerződések felépült közép-európai államrendet. Magyarország abban a szerencsés helyzetben volt, hogy sem a magyar kölcsön szerződése, sem pedig a Nemzetek Szövetségébe való belépése nem vonta maga után a történelmi alaktól való eltávolodást vagy arról való lemondást.¹

Magyarország belépése igen élénk aktivitásra bírta Benest, mert a magyar állam függetlenségének ereje, a szuverén államok társaságában való elhelyezése és azok között való érvényesülése nem felelt meg annak az elgondolásnak, hogy a prágai hegemonia szenvédő alanyává alakul.

Benes először az orosz hatalommal való szövetkezésben kereste a cseh túlsúly biztosítékát. Bár a Moszkvával való érintkezés nem mindenben látszott előnyösnek, annak jelei mégis azt mutatták, hogy ebben az irányban jelentékeny tevékenységet fejtett ki és eljárásához mindvégig következetes maradt.²

¹ Az Ausztriára vonatkozó genfi protokollumot 1922. október 4-én, az általános genfi protokollumot pedig 1924. október 2-án írták alá. Egyébként a két jegyzőkönyvet a vonatkozó szakirodalomban is gyakran felcserélik és ezért közelebbi megkülönböztetésük kívánatos. Az első jegyzőkönyvet főleg azzal kapcsolatban szokták emlegetni, hogy az általános feltevés szerint Ausztria függetlenségét erősítette meg, bár ezt igen relatív értékű megerősítésnek kell tekintenünk; a második egyezménynek kiterjedt irodalma van.

² Benes az oroszországi beavatkozás ellen nyilatkozott a cseh parlamentben (1921. január 27.); az ellen írt a *Revue de Génève* genfi folyóiratban (1921. szeptember

Az 1922-i génuai konferencián már a legtágabb értelemben vett európai kérdésekkel foglalkozott. Kezében a *kis antant*, amelynek szövívőiéként megjelent, a középeurópai rend biztosítója volt.¹ A Génua mellett fekvő Rapallóban jött létre a német-orosz meg egyezés (1922. április 16.), mire Benes nem kisebb feladatra vállalkozott, mint az angol-francia szövetség megalkotására, melyet Anglia és Franciaország mindaddig nem tudtak létrehozni. Az elgondolás szerint Angliának alá kellett támasztania Franciaországot Németország ellen, mely utóbbit Csehország Moszkvától fedezve kívánt sakkban tartani. A valóságban Oroszország mégis Berlin felé fordult, mire Benes belátta, hogy meg kell elégednie azzal, hogy a békeszerződéseket a Nemzetek Szövetsége útján merevítse meg.²

Az események rövidesen akként alakultak, hogy Franciaországnak a *kis antant* támogatására égető szüksége lett.

Franciaország Poincaré Raymond elnök után (1913—20.), aki a háború kitörése óta vitte az államügyeket, Deschanel Pált választotta elnökké. Deschanel az engesztelődés híve volt, amit az is mutatott, hogy hivatalba lépésekor Clémenceau nyomban elhagyta helyét. Az új elnök azonban tragikus módon elhalt és helyébe Millebrand Sándort választották, aki a kormány vezetésével Poincaré Raymondot bízta meg. Poincaré a francia politika élet Németország felé fordította és Belgium szövetségében a német jóvátételi tartozás behajtására indult. 1932. januárban 100.000 francia és belga katona szállotta még a Ruhr-vidéket, de az angolszász hatalmak és Itália érdektelensége következtében a franciáknak új szövetségesek után kellett nézniük. A *kis antant* kormányai, amelyekhez egyedül fordulhattak, felkészültek az új megállapodásokra, melyekért a francia hatalomnak nagy árat kellett fizetnie.

Alighogy a román kormány 1932. május 7-én Prágában Csehországgal és július 7-én Belgrádban Szerbiával szövetségleveleit megújította, nyílt támadással vádolta meg a magyarokat. A nyomban kiküldött nemzetközi bizottság ugyan a határvonal magyar oldalán semmiféle, román oldalán ellenben jelentékeny haderőket talált, a vád szemelláthatólag azt a lehetőséget mutatta, mely a francia előnyömülés folytán a Dunamedencében is előállott. Ekkor tűnt fel először annak fontossága, hogy a magyar kormány a Nemzetek Szövetségébe kíváncszott. Röviddel azután, hogy a felvétel megtörtént (1923. szeptember 18.), már az a francia javaslat is keresztülment a közgyűlésen, amely az 1924-i genfi jegyzőkönyv alapján a franciáktól fenyegetve látott biztonságot (*sécurité*) egy kölcsönös támogatási szerződés (*traité d'assistance mutuelle*) elérésével igyekezett biztosítani. A javaslat határozattá lett ugyan, de

15.); a szovjet érdekében dolgozott a génuai konferencián (1922. április—május); a szovjettel kereskedelmi szerződést kötött (1921. június 5.); az európai politikát Csicserin külügyi népbiztossal beszélte meg (1922.).

¹ „Der Keim zur Wiederherstellung einer staatlichen und wirtschaftlichen Ordnung in Donauraum, der Neuorganisation Mitteleuropas.“ *Strasser E.:* Tschechische Aussenpolitik. Prága, 1936. 65. 1.

² Benes beszéde a parlamentben, 1923. október 30.

az a körülmény, hogy a megígért általános lefegyverezés elmaradt, az angolszász kormányokban erős aggodalmat keltett. Csak most tűnt fel először igaz méreteiben az a politika, mely a genfi jegyzőkönyv óta Európa egész jövőjét a békeszerződések változatlan megtartására építette. Benes a Nemzetek Szövetségének Tanácsában 1925. március 13-án tartott beszédében azt mondta, hogy a genfi protokollum a versaillesi paktumot egészíti ki (*parce qu'il ne peut pas régler d'autres conflits que le pacte lui-même*), ebben a nyilatkozatban azonban az is benne volt, hogy a *kis antant* a népszövetségi paktum alapján elképzelt békés módosításoknak ellene volt. Ezek után nem volt meglepő az, hogy a genfi jegyzőkönyvet 49 állam közül pusztán 17 írta alá. Sir William Goode a londoni *Times* napilapban, 1924 végén, egyenesen annak tudta be a sikertelenséget, hogy a genfi jegyzőkönyv a XIX. cikkely alkalmazását megnehezítette és a Nemzetek Szövetséggel együtt a jövő békéjét is a múlt háborújához kötötte.

Meglátszott e fordulat hatása a kisebbségi kérdésben is, amelyben Magyarország elsősorban érdekelt volt. A trianoni szerződés több mint hárommillió magyart szakított el az anyaországtól, akiknek sorsáról a kisebbségi szerződések gondoskodtak. A szomszédos kormányok azonban az állami szuverénitás címe alatt a nemzeti kisebbségek elsorvasztására törekedtek, a hatalmak viszont a nemzetközi szerződések megtartásáról nem gondoskodtak. Éppen ezért a Magyar Külügyi Társaság a népszövetségi egyesületek uniójának 1923. évi bécsi értekezletén olyan javaslatokat terjesztett elő, amelyek végrehajtásuk esetén a szerződéseken nyugvó kisebbségi jogok biztosítását, a szenvedett sérelmeknek bírói úton való orvoslását biztosíthaták.¹ Annak ellenére, hogy a javaslatokat elfogadták, a nyomokban megindult vita 1925. december 9-én a Nemzetek Szövetségének Tanácsában egy olyan nyilatkozatban ért véget, amelyben Mello Franco braziliai delegátus annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a kisebbségek csak ama lendület mérséklését vannak hivatva eszközölni, amely lendülettel a kormányok a saját államuk területén élő nemzetiségek beolvasztására törekednek.¹ ² Voltak, akik azt hitték, hogy itt olyan amerikai politikus szólalt meg, akinek országában a nemzeti kisebbségek önkéntes bevándorlók voltak, akik idővel elamerikaiasodtak; mások azt mondták, hogy Brazília delegátusa nem ismerte kellően az európai viszonyokat, amelyekhez voltaképpen semmi köze sem volt. A valóság lassanként abban kristályosodott ki, hogy miután alig lehetne feltételezni azt, hogy a

¹ A vonatkozó javaslat politikai része Apponyi Albert gróf, jogi része pedig *Mayyary Géza*, budapesti tanár munkája volt.

² Mello Franco beszédének vonatkozó része a következőképpen hangzott: „Il me semble irrécusable que ceux qui ont conçu ce système de protection ne songeaient pas à créer, dans le sein de certains États, une masse d'habitants se considérant perpétuellement étrangers à l'organisme général de la nation; mais, au contraire, qu'ils voulaient pour les éléments de cette masse le statut de protection juridique capable d'assurer le respect à l'inviolabilité des personnes, sous tous aspects, et de préparer, peu à peu, les conditions nécessaires à l'établissement de la complète unité nationale.“

vonatkozó nemzetközi szerződéseket éppen a Nemzetek Szövetségén nyilvánítsák nemlétezőnek, itt a *kis antant* részéről szerencsés összekeverése történt az akaratuk ellenére elszakított nemzeti kisebbségeknek az egyenként és önelhatározásukból kivándoroltakkal, akiknek védelméről nemzetközi szerződések nem gondoskodnak, hanem magokat az általok megválasztott ország törvényeinek feltétel nélkül alávetve telepedtek meg. Ebből még az is következett, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa egy amerikai politikussal kívánta leszegeztetni azt, amire európai politikus nem vállalkozott, mert az utóbbiak két álláspont között oszlottak meg: az egyik szerint a kisebbségi szerződések a belső megerősödés útjában állottak, a másik szerint a kisebbségi szerződések meg nem tartásával a bekebelezett területek birtokjoga is megszűnt.¹

A kisebbségi kötelezettségektől való szabadulás gondolatát nagymértékben alátámasztotta Franciaország európai helyzete. Millerand köztársasági elnök hívására Masaryk és Benes 1923. október 15-én Párizsba látogattak, nem sokkal azután pedig a francia kormány 1924. január 25-én Csehországgal újabb szövetségi szerződést kötött. Benes a Nemzetek Szövetségének Tanácsában kapott helyet, Franciaország pedig keleti szövetségeseinek 800 millió aranyfrank kölcsönt kínált fel, hogy fegyverkezésüket meggyorsítsa. Mussolini nyomban baráti megegyezést kínált Szerbiának, amely 1924. január 27-én Rómában — Pasics és Nincsic jelenlétében — létre is jött és a Baross-kikötőt Szerbiának engedte át. Abban a reményben, hogy a belgrádi kormány nem fog a francia-cseh szövetséghez csatlakozni, amint azt Benes a *kis antant* január 8-i belgrádi értekezletén szorgalmazta. Benes bevételezése nagy előnyt jelentett annak a felfogásnak, amely a lefegyverezést a biztonság kérdésével kapcsolta össze. Ami mindaddig korlátlan fegyverkezésre adott jogot, amíg Magyarország a fegyverrel elszakított területeket és népeket fel nem őrzi. így lett a *kis antant* fegyveres koalíciójából is olyan regionális paktum, amelybe Magyarországnak is be kellett volna lépnie.

A genfi jegyzőkönyvön alapult biztonsági javaslatot (*traité d'assistance mutuelle*) az a két választás semmisítette meg, amely 1924-ben Franciaországban a radikális balpárt élén Herriot Edvár-

¹ *Mello Franco* braziliai népszövetségi delegátusnak 1925-ben tett nyilatkozata idején természetesen még senki sem tudta, hogy mögötte Benes Edvárd cseh külügyminiszter áll. Csak amikor Benes 1933. december 3-án a szlovákok előtt beszédet mondott — *Discours aux Slovaques* — és majdnem ugyanazokat a szavakat használta, mint Mello Franco, csak akkor vált nyilvánvalóvá az, hogy Benes az 1925-ben, Locarno után, kapott francia garanciára támaszkodva írta elő a szlovákoknak a csehekkel való egybeolvadást: „l'unification complète est nécessaire et l'autonomie est impossible”. Amerikában valóban nem élveztek az önként bevándorlók semmiféle autonómiát, de az autonómia vállalt kötelezettségének visszavonása és meg nem tartása azon az alapon, hogy az amerikai gyarmatosoknak nem volt önkormányzatuk, szerencsétlen kijelentés volt, nem pusztán azért, mert abban az adott szó megszegését látták, hanem azért is, mert ez a Benestől megalkotott cseh birodalomnak oírját ásta meg és Cseh-szlovákia megtartását megíúsította.

dot, Angliában pedig a munkáspárt élén MacDonald Jakabot emelte hatalomra. MacDonald nyomban óvást emelt az ellen, hogy Franciaország keleti szövetségeseinek fegyverkezésre 800 millió frankot adott, mielőtt még Angliával szemben fennállott háborús adósságát megfizette volna.¹ Így történt, hogy a Nemzetek Szövetségének VI. közgyűlésén, 1924. szeptember 6-án MacDonald és Herriot új javaslata került elfogadásra, mely az 1922-i genfi jegyzőkönyv és az 1923-i biztonsági szerződéstervezet fölé a döntőbíróóság intézményét állította. A javaslat a jövő háborúért a felelősséget arra hárította át, aki a paktumot megtámadja és ügyét nemzetközi bíróság elé vinni vonakodik.- Az ilyen állammal szemben a Nemzetek Szövetsége büntető szankciót alkalmazhat. A határozat zavarba hozta mindazokat, akik reményeiket a fegyveres annexiókra építették; a taktikusoknak azonban a helyzet elég kibúvót adott és a szankciók végrehajtásához szükséges nemzetközi hadsereg kérdésének felvetésével meddő vitát eredményezett. Az októberi választásban az angol és francia kormányok is elbuktak és MacDonald helyébe Chamberlain Austin, Herriot helyébe pedig Briand Arisztid került.

Amint a későbbi kutatások megállapították, az 1924-i genfi jegyzőkönyv tulajdonképpen annak a félelemnek köszönte létét, hogy a békeszerződések — úgy, amint azt 1918 végén és 1919 elején az angolszászok kívánták, — változást szenvedhetnek és ezzel a szerződésen nyugvó státuszuk is változást szenvedhet. Miután a tervezet megalkotója, Benes Edvárd cseh külügyminiszter, ebben a kérdésben a legjobban volt érdekelve, nem nehéz megállapítani, hogy az általa Politissal együtt kidolgozott egyezmény voltaképpen a cseh kivánságot fejezte ki és a cseh annexiós érdeket képviselte. Komoly figyelmeztetés volt azonban annak a hatalmaktól való elvetése, mert már akkor hallani lehetett azt az indokolást, hogy az egyezmény elutasítása éppen azért történt, mert magukról megfélemlített megalkotói voltaképpen revíziót hajtottak végre, de nem jó, hanem rossz irányban (*in peius*), és ezzel maguk provokáltak olyan revíziót, amely a helyzetnek nem rosszabbítását, hanem javítását volt hivatva eszközölni.

A helyzetet végül is Stresemann Gusztáv, német birodalmi ^{1 2}

¹ Survey of the International Affairs, 1924. Oxford, 1926. 443—44. 1.

² „X. §. Est, agresseur tout État qui recourt, á la guerre en violation des engagements prévus au Pacte ou au présent Protocole.“

1924. október 1-én tették le javaslatukat Benes és Politis a közgyűlés asztalára, mely a felett érzett örömeben, hogy a kölcsönös biztonság ügye végre tető alá kerül, a benyújtott javaslatot másnap, október 2-án egyhangúlag elfogadta. Senki sem vette észre, hogy az, aki diadalt aratott, nem a biztonság, hanem Benes volt, mert 8 a lefegyverezés kötelezettségét a biztonság elvével hozta kapcsolatba, tehát a lefegyverezést a békeszerződések véglegesítésétől tette függővé; másrészt a Nemzetek Szövetsége útján elismertette a *regionális paktum* intézményét, mi Csonka-Magyarorezágnak a *kis antant* fegyveres koalíciójába való végleges beágyazását jelentette. Ez a *genfi protokollum* vezetett azután — születési hibái folytán — ahhoz a szükséglethez, hogy a fennforgó kérdések a genfi kollektívizmus helyett kölcsönös egyezmények útján oldasanak meg. A visszahatás 1925-ben Locarnóban következett el.

kancellár mentette meg, aki az angol-francia érdekközösség nagymérvű megerősödését látva, 1925. február 9-én maga kínálta fel Franciaországnak az annyira kívánt biztonságot. Ezen épült fel az 1925. október 16-i locarnói egyezmény, amelyet 1925. december 1-én Londonban szerződés formájába öntöttek. Az új megállapodások Németország nyugati határait, amelyeket Stresemann végérvényeseknek ismert el, kölcsönös védelem és garancia alá helyezték, de kifejezetten elkülönítették ezeket a Németországot keletről határoló cseh és lengyel államok határaitól. Azokról egyedül Franciaország gondoskodott, amely a két keleti állammal garanciaszerződéseket kötött.¹ Ezek után 1926. szeptember 8-án Németországot is felvették a Nemzetek Szövetségének tagállamai közé.

A locarnói egyezmények az európai politikát egészen új alapokra fektették.

Megállapítást nyert az, hogy a Nemzetek Szövetsége a békeszerződésekhez való merev ragaszkodás következtében a nagy politikai kérdések megoldására képtelen volt. A locarnói egyezmény a Nemzetek Szövetségén kívül jött létre.

A második fontos jelenség az volt, hogy Németország egyenjogú félként jelent meg Locarnóban és járult hozzá a békeszerződésben lefektetett nyugati határok biztosításához. Anglia, Belgium, Franciaország, Itália és Németország között valóban létrejött egy *traité d'assistance mutuelle*, amely a rajnai határok véglegesítésével nyugaton békét és nyugalmat teremtett.

A harmadik, és magyar szempontból a legfontosabb jelenség az volt, hogy ez a garancia, védelem és nyugalom a keleti határokra nem terjedt ki, aminek az lett a következménye, hogy a keleti határokért senki sem vállalt kötelezettséget. Ennekfolytán azok feloldattak és módosításokra alkalmasokká lettek, Franciaország egyedül vállalván azt a terhet, hogy veszedelem esetén megmentésükre siet. Lengyel szövetségese azonban vonakodott ezt a segítséget és védelmet megadni Csehországnak, sőt a trianoni szerződést sem ratifikálta.

A *kis antant* megerősödését mutatta a cseh-szerb szövetségnek 1922. augusztus 31-én Marienbadban történt megújítása,¹ ² 1923. május 7-én Prágában egy cseh-román, július 7-én Bukarestben egy szerb-román szövetségével aláírása,³ 1925. április 23-án Varsóban egy

¹ A locarnói egyezmények elnevezés alatt ismert okmányok a következők voltak: Kölcsönös garanciaszerződés Anglia, Belgium, Franciaország, Itália és Németország között, az olasz határ garantálása nélkül; két döntőbírósi szerződés Franciaország, Belgium és Németország között; két döntőbírósi és garanciaszerződés Franciaország, Lengyelország és Csehország között. Szövegeiket közölte az *Europe Nouvelle*. VIII. Fázis, 1925. 1423—28. 1. A vonatkozó összes okmányokat közölte *Derber* id. m.

² Közölte a cseh fehérkönyv: Documents diplomatiques. II. Prága, 1922. 193—95. 1.

³ Hogy a francia hatalomtól nyert alátámasztás Magyarország ellen nyújtott katonai lehetőségeket, annak jelét mutatta egy 1924. március 25-én kelt francia katonai okmány (közölte a *Nemzeti Újság*, 1934. április 1. sz.), mely a belgrádi és bukaresti francia katonai attasék előterjesztése alapján a turnszeverini Dunahíd megépítését

cseh-lengyel szövetség létrejötte.¹ Lengyelország ugyanis 1921. február 1-e óta szoros szövetségben állott Franciaországgal, amely két keleti szövetségeseivel most egy új érdekközösségben egyesült. A kis antant konferenciái (Prága, 1924. július 11—12.; Bukarest, 1925. május 9—11.) azonban állandó válság jeleit mutatták. A Magyarországnak elkövetett frankhamisítást a cseh kormány európai ügyé tette ugyan, de Belgrád és Bukarest passzív magatartása folytán kihasználni nem sikerült.- A magyar emigráció már 1923 végén felbomlott, vezére, Jászi Oszkár, pedig Amerikába költözött.³ Locarno után a *kis antant* miniszterei temesvári (1926. február 10.) és blédi értekezleteiken (június 17—18.) már csak helyi kérdésekkel foglalkoztak. Egyetlen vigasztalásuk az volt, hogy 1926-ban Kománia képviselője is helyet kapott a Nemzetek Szövetségének Tanácsában.

Az európai politika evolúciója szemmel láthatólag nem ebben az irányban haladt.

Amerika nem járult hozzá a párizsi békeszerződésekhez és a legyőzött államokkal egyenként különbékét kötött. Így jött létre a béke Amerika és Magyarország között is 1921. augusztus 29-én, amelynek szerződését a nemzetgyűlés a törvények közé iktatta (1921. XLVIII. §.). Fontosságát mi sem mutatta inkább, mint az, hogy belőle a trianoni határok hiányoztak. Ugyanígy iktatták be a nemzetközi döntőbíróóság státutumát is (1926. I. §.), melynek XXXVI-ik cikkelye a békeszerződések módosítására nyújtott kilátást.

Helyesen jegyezte meg egy amerikai szemlélő, hogy az államok elismerésének nehézségei, az örökös garanciakeresés, a bojkott, az egyoldalú szerződések elmerítése nem a nemzetek közeledésének és együttműködésének, hanem eltávolodásuknak és egymással való szembefordulásuknak jelenségei voltak. A Nemzetek Szövetségének működése ebben merülvén ki, rajta kívül jött létre a locarnói megállapodás; ott a békeszerződés betű szerinti megtartásának, itt békés módosításuknak gondolata érvényesült. Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való belépése éppen azért volt fontos, mert új határait esetleges támadásokkal szemben biztosította és mert ellenségei Géniből való távol létét nem használhatták ki az ő hátrányára.

Locarno élehangú figyelmeztetés volt és arra bírta Benest, hogy Moszkva segítségét szorgalmazza, mert Franciaország szövetségét kevésre értékelte.⁴ Franciaország ugyan Locarnóban is mellette állott, de a londoni *Times* 1926. január 13-án közölt leleplezése

követelte. A feltétel az volt, hogy Temesvár és Szabadka között a forgalom — háború folytán — megszűnik és ezzel megszűnik a katonai szállítás lehetősége is Szerbia és Románia között. A követelés alapja tehát Magyarország ejlen foganatosítandó hadműveletek feltételezése volt.

¹Közölve *Europe Nouvelte*. VIII. Párizs, 1925. 795—97. 1.

²Survey of the International Affairs, 1926. Oxford, 1928. 148., 186—89. 1.

³*Mályusz* id. m. 159—61. 1.

⁴*Benes*: „I should like to point out that we must prepare ourselves for an agreement with Russia. The time is not far when the whole of Europe will arrive at an agreement with Russia.“ *Benes E.*: After Locarno. Foreign Affairs. IV. New York, 1925.

szerint — Benes Franciaországgal Magyarország ellen állapodott meg. A leleplezés bombaként hatott, mert a mindig támadással megvádolt, de sohasem támadó Magyarország ellen le nem tagadható támadást jelentett. Benes a leleplezés hatása alatt nyomban takarodót fújt és február 16-i parlamenti beszédében paktumot kínált Magyarországnak, mitől addig állandóan tartózkodott, mert pl. a brucki tárgyalásokat sem újította meg. Hogy a figyelmet eltereljék, a franciák a *Temps* napilapban 1926. márciusban az *Anschluss* rémét festették a falra és ezzel az új meglepetéssel sikerült a helyzetet megmenteniük. Mikor viszont észrevették, hogy ez sikerült, májusban már a francia és a cseh sajtó együtt kezdtek új hadjáratot — Magyarország ellen. Benes tehát nem adta fel a reményt aziránt, hogy — bár akadályokkal — a magyar kérdéssel megjön a leszámolás. Mindez nemcsak azt mutatta, hogy milyen könnyelmű játék folyt az európai népek békéjével, hanem azt is, hogy Locarno nem hozta meg a cseh állam vezetőinek azt a biztonságot, amelyet a franciáktól nyert garanciától reméltek.

Ha valaki végigtekinti az elmondottakat, akkor párhuzamot állapíthat meg egyrészt Magyarországnak a Nemzetek Szövetségébe való belépése, másrészt a Nemzetek Szövetségének a békeszerződések mögé való állítása között.

Ha Magyarország a békeszerződés ellen való élő tiltakozás jelképe volt, a vele szemben álló erők a békeszerződés elmerévitésére törekedtek. Ha Magyarország a paktum XIX. cikkelyének végrehajtásában reménykedett, úgy Benes annak hatálytalanítását kereste, aminthogy az elmerévités hatálytalanította is. Ha Magyarország elszakított véreit féltette, úgy Benes egy amerikai delegátust vonultatott fel annak elmondására, hogy a bevándorlóknak be kell olvadniuk a nemzetbe, amelynek országát új otthonul választották. Az elszakított magyarság azonban sem Csehországba, sem Szerbiába, sem Romániába nem vándorolt be, azokat új otthonul nem választotta, ezek az ő megkérdéze nélkül, akarata ellenére, fegyverrel szakították el az anyaországtól.

Nemcsak Mello Franco fellépése lett szánalmassá a hatalmak előtt, de a locarnói megállapodás a kollektív biztonsági rendszert is megbuktatta, mert annak célja nem a népek, hanem a békeszerződések kollektív biztosítása volt.

Franciaország már 1920 tavaszán az elszakított magyarság mellé állott, mikor kérésére Magyarország segítséget küldött a lengyeleknektehát magáévá tette azokat az elveket, amelyeket a Millerand-levél a határvonalak módosításáról mondott.

Igaz, hogy a határok megvonása új sebeket ejtett és hogy ezek a sebek éppen akkor keletkeztek, mikor Magyarország a Nemzetek Szövetségébe való felvételét szorgalmazta.

Míg az egyik oldalon a trianoni békeszerződést kényszer nélküli elhatározással, szabad akaratából elfogadta és ezzel tette lehetővé belépését a cseh, szerb és román államokat már magában foglaló szervezetbe, addig a garancialevélként fogadott nyilatkozattal

egyidejűleg a határvonalakat a Millerand-levélben adott ígéretek ellenére állapították meg.

Az annexiók kormányok újabb sikerét jelentette az a titkos utasítás, melyet a Nagykövetek Tanácsa 1920. július 22-én és 1921. június 3-án a határmegállapító bizottságok részére kiadott és amelyben megtiltotta nekik, hogy a határ megváltoztatása iránt tegyenek javaslatot. Ennek a beavatkozásnak a békeszerződés végrehajtásába, — olyan testület részéről, melyet a nemzetközi jog nem ismert államok fölötti hatalomnak és megfelelő jogokkal sem ruházott fel a békeszerződés végrehajtásának útjába állítása súlyos zavarokat idézett elő. A Tanács elnöke, Poincaré Raymond volt francia köztársasági elnök — mindenesetre a békeszerződés szövege mellett és a Millerand-levél ellenében foglalt állást. Bajokat okozott a hatalmak által megadott ígéretnak ez a be nem váltása úgy a Csehország, mint a Szerbia és Románia felé eső határok megállapításánál. Ez utóbbit a magyar kormány nem ismerte el.¹

Az így megállapított határok közé beékelte Magyarország belépése után a Nemzetek Szövetségét gazdasági helyreállítása érdekében vette igénybe. A népszövetségi kölcsön ügye azonban elsőrangú politikai kérdés is volt, mert el kellett dölnie annak a kérdésnek, hogy Csonka-Magyarország a csehek politikai érdekkörén belül vagy kívül áll-e. A kölcsön megadásakor a magyar kormánynak ki kellett jelentenie, hogy a békeszerződést szigorúan és lojálisán (*strict and loyal*) megtartja; ezzel szemben azonban a Nemzetek Szövetségének hatalmai biztosították területi és politikai — állami — függetlenségét. Voltak, akik azt mondták, hogy ez a szerződés (1924. január 14.) a magyar ellenállás korszakát zárta le; mások azt kérdezték, pótolja-e a szerződés a barátsági és határszerződéseket?

Az 1923—24. évek eseményekben súlyosak voltak. Előbb a legjelentékeltlenebb dolgot említjük meg: azt, hogy a töröktől revideált 1920-i sévresi szerződést 1922-ben a lausannei szerződés váltotta fel, ez pedig a mindössze 640 lakossal bíró Ada Kaiéit dunai szigetet - népszavazás alapján — Romániának adta oda. A népszavazás részletei nem váltak ismeretessé; Romániának mindenesetre nyert ügye volt, mert a sziget alig lehetett volna más államé. A lausannei békekonferencia bizonyos jogokat adott Ukrajnának is, de a cseh-orosz érdekeltség 28 hadosztállal egész Ukrajnát megszállni készült és ez a fenyegetés lehetetlenné tette Ukrajna feltámasztását. Nem érdektelen az, hogy Ukrajna Uausanneba és Montreuxbe delegációkat küldött és hogy a tengerszorosok partmenti (rivérain) bizottságában helyet kapott.

¹ V. ö. a határookra vonatkozó irodalmat, különösen *Krllor Francia: Security against war* című munkájának vonatkozó részét és a Nemzetek Szövetségének első évkönyvét (*Ottlik György: Annuaire de la Société des Nations. Genf, 1927.*), valamint ezek alapján *Olay Ferenc* könyvét Csonka Magyarország határainak megállapításáról. A magyar román határ megállapításának jég)zökönyvében (1921. augusztus) a következő részlet fordul elő a magyar bizottság részéről: „Je proteste formellement... 3. Contre l'attitude observée par le président de cette Commission de délimitation, le général Meunier, qui ne s'est pas laissé guider par des motifs objectifs.“

Ezen a helyen kell felhívunk a figyelmet arra, hogy az ukrán kérdés a háború befejezése óta állandóan szőnyegen volt.

A csehek már 1918 végén rájöttek arra, hogy az rij cseh állam, a megalkotandó cseh birodalom szempontjából, nem annyira Moszkva fontos, mint Ukrajna, mely a központi hatalmakkal 1918 elején békére lépett. Csehország ugyanis Szlovákia birtokában Ukrajna felé közeledett. Nem lehet ugyan megállapítani, hogy volt-e valami összefüggés a cseheknek Hénocquo francia tábornok vezetése alatt a magyarországi rutén területre való "vonulása és az ezt követő Foch-féle terv között, de az a körülmény, hogy Foch tábornagy 1919. március 17-én az ukrainai előnyomulás megindítását követelte, világossá tette Ukrajna jelentős szerepét az európai politikában.

Attól kezdve, hogy Ukrajnát a németek után, a franciák helyett, az orosz kommunisták szállották meg, a cseh kormányzat nem Kiev, hanem Moszkva felé igazodott. Ez volt a cseh-orosz szövetség gondolatának eredete. Megjegyezzük azonban, hogy az ukrán kérdésnek ebben a keretben megírandó összefoglaló története még a jövő feladatai közé tartozik.

Hasonló fontos események zajlottak le nyugaton is, ahol Poincaré francia miniszterelnök az angol-francia szövetség elmáradása folytán a németek ellen vonult és a Ruhr-vidéket megszállotta. Ennek fedezete alatt osztogatott kölcsönöket keleti szövetségeseinek. Benes igyekezett kihasználni a helyzetet és miután Magyarországot a Nemzetek Szövetségébe felvették, új garanciákat keresett. Masaryk elnök kíséretében hivatalos látogatást tett Párizsban, honnan 800 millió aranyfrank kölcsönt kínáltak fel Franciaország keleti szövetségeseinek, Csehországgal pedig 1924. január 25-én újabb szövetségi szerződésre léptek. A francia szövetség megújítása nemcsak bizalom jele volt, hanem a középeurópai cseh-tervek alátámasztását is jelentette.

Mikor az 1924-i választásokban Poincaré helyét Herriot foglalta el, Chamberlain helyébe pedig MacDonald került, a fordulat hatása nyomban érezhetővé vált. A *kis antant* konferenciája (Bled, május 13—15.) hű tükörként mutatta az aggodalmat a miatt, hogy Bulgária még mindig nem garantálta Neuillyt, Magyarországot pedig nem sikerült gyámság alá venni. Benes francia-cseh-szerb szövetségi tervét Belgrád nem vállalta, mire Benes Rómába sietett (május 15—18.) és így jött létre július 5-én a cseh-olasz „kordialis együttműködés” egyezménye.

A *kis antant* ennekfolytán Benes kezében tömörülés helyett szétesésnek indult. Szerbia szemmelláthatólag ki akart egyezni Rómával és ez bírta rá Benest is arra, hogy Mussolinihez közeledjék. Románia szintén magára maradt és a román hatalom ereje az erdélyi bástyába készült vonulni, honnan a Dnyeszter és a Tisza felé kisugárzott. Benes még mindig a *regionális antant* és a *regionális paktum* gondolatával, tehát Szerbiával és Romániával igyekezett a cseh túlsúlyt alátámasztani. Már az 1921-i népszövetségi közgyűlésen keresztülvitte, hogy a Nemzetek Szövetségének tagjai között megkö-

tött szerződéseket olyan szerződéseknek tekintik, in int amelyek a Nemzetek Szövetségének fejlődését előmozdítják. Ezen az alapon a *kis antant* szerződéseit is magáévá kellett tennie. Annál inkább, mert 1923. október 1-én Benes és Politis beterjesztették a kollektív biz onság (*assistance mutuelle*) szerződésének javaslatát, melyet a Nemzetek Szövetsége már 2-án, másnap elfogadott. Csehország volt az első állam, amely azt 28-án ratifikálta, de helyette MacDonald és Herriot javaslata ment kérész ül (1927. szeptember 6.), amely a kollektív biztonságot a döntőbírótság útján kereste, de Locarno 1925-ben mindent felborított, mert szakított a kollektív biztonság gondolatával.

A vereség okát többen látták abban, hogy a népszövetségi paktum a kollektív biztonság alapjára helyezkedett ugyan, de a *Monroe doktrína* bevetelével és Amerika külön jogának biztosításával maga nyitotta meg az utat a *regionális egyezmények*, majd a kölcsönös biztosi ás előtt.

Locarno még abban is új helyzetet hozott, hogy a cseh és lengyel államok határainak nem biztosítása ellenére Csehország összefogás helyett a Javorina visszakövetelésére gondolt, Lengyelország pedig a cseh támadásra való tekintettel kitartott abban, hogy a trianoni békeszerződést nem ratifikálta.

Csehországnak ez az előnyomulása kelet felé régebbi keletű volt. Masaryk már 1911. óta olyan irányú szláv politikát kezdeményezett, amely a szlávok egybefogását céloz a. Ezért foglalkozott az ausztriai szlávokkal, a horvátokkal és a szerbekkel; ezért állott a keletgalíciai ukránok oldalán a máramarosi pör idején. Kevesen tudták, hogy azért vonta maga mellé a szlávokat akként, hogy nekik mindent megígért, de ígéreteiből semmit sem teljesített. Még a szlovák nemzeti mozgalom első vezére, S.efanik is csak a pozsonyi repülőtérig jutott el 1919. május 4-én és Szlovákia megpillantása után cseh golyók áldozataként, holtan zuhant le, mert a cseh terjeszkedésnek nem a szlovákok szabadságából kinő t akadály kellett, hanem szabad út a Keleti-Kárpátok és Oroszország felé. Ekkor már javában folyt a harc a csehek és a szlovákok között, mert az 1920. február 29-én kiadott forradalmi cseh alkotmánylevél semmiféle önkormányzatot és területi autonómiát nem engedélyezett; a szlovákok és rutének egy cseh-orosz vonalba kerültek és államalkotó nemzeti többség kiváltságai helyett elnyomott nép terheit viselték.

Ezen a ponton meg kell állanunk, mert az elmondottakból világosan látszik, mennyire volt helyes vagy helytelen, sikeres vagy elhibázott az a politika, melynek hullámai Csonka-Magyarország határait mosták. Attól kezdve, hogy a békekonferencia Foch tábornagnak Ukrajna megszállására vonatkozó javaslatát 1919. márciusban elvetette, nemcsak Odesszát kellett feladni, Wrangel fehér-orosz csapatait megmenteni, hanem le kellett mondani arról a reményről is, hogy Csehszlovákia kelet felől birtokába jut annak a hathatós garanciának, amelyre égető szüksége volt és amelyet fájdalmasan nélkülözött. Ezért igyekezett Benes diadalra segíteni a regionális egyezmények és antantok, a fegyveres koalíciók rendszerét, amint hogy

kétségtelenül ugyanebből az okból alkotta meg a genfi protokollumot is. Annak bukása egyben a cseh annexiós politikának olyan súlyos kudarcát jelentette, hogy abból a csehszlovák állam sohasem lábolt ki. Franciaország szövetségi hűségétől, de saját érdekeitől is indítva Locarnóban maga biztosította Csehszlovákia határait, ezzel azonban azt is elárulta, hogy nem tartja biztosaknak őket. A cseh kormány ennek ellenére a látszólagos sikert oly sokra becsülte, hogy elérkezettnek hitte az időt a lengyelek és a szlovákok beolvasztására, mint azt Mello Franco útján előre be is jelentette,

Locarno a valóságban intő jel volt abban az értelemben, hogy a német hatalom nyugat felé lekötötte magát, kelet felé azonban minden köteléktől megszabadult. Szemmellátható volt, hogy kedvező alkalommal ebben az irányban fog szárnyat bontani.

Orientációs kísérletek.

1920—1926.

Már a világháború folyamán egyre valószínűbbnek látszott az, hogy Magyarország állam jogi helyzete változást fog szenvedni és a függetlenség nagyobb fokának birtokába jut. Allamterületének az orosz, román és szerb támadásokkal szemben való biztosítása 1916 végén a magyar kormányt — mert a kezdeményezés az övé volt — arra bírta, hogy békét kínáljon a hatalmaknak; mikor azt a szövetséges és társult hatalmak 1917. január 10-i jegyzékükben elutasították és a monarchia feldarabolása mellett foglaltak állást, a háború magyar érdekek kizárásával folyt tovább. Ennek ellenére is a fegyverszünet megkötésekor (Pádua, 1918. november 3.) Magyarország területén egyetlen ellenséges katona sem állott és csak a fegyverszüneti szerződés megkötése után, annak ellenére indultak meg azok a hadműveletek, amelyekben a cseh, szerb és román kormányok területének kétharmad és lakosságának háromnegyed részét elszakították és idegen államokba kebeleztek.

Ennek megfelelően módosultak a magyar külpolitika lehetőségének módja és esélyei. Apponyi Albert gróf 1915-ben még azt hitte, hogy a történelmi magyar állam a háború befejezése után fokozott erővel fog érvényesülni az európai politikában.¹ A megszállások folytán az a gondolat merült fel, hogy az átalakulás ne az autonómiák, hanem önálló alakulatok federációja irányában történjék.¹ ² Lényegben ugyanide vezethetett Apponyi párizsi javaslata is a népszavazás felkínálásával, de a történelmi magyar állam, illetőleg Szent István koronája országai közösségének megtartásával. Foglalkozott a kérdéssel Andrássy Gyula gróf, a monarchia utolsó

¹ *Apponyi Albert gróf*: A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában. Budapest, 1915.

² *Ludvig Ernő* (névtelenül): A plea advocating an United States of Hungary. Genf, 1919., An United States of Hungary. The solution of the Hungarian Problem, by the author of „A Plea advocating an United States of Hungary.“ Genf, 1919. —| V. Ö. *Jászi Oszkár*: Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok. I—III. kiadás. Budapest, 1918.

külgügyminisztere is,¹ de mindezek az elgondolások a történelmi magyar állam területi épségének gondolatán és biztosításán épültek fel.

A forradalom, a megszállások és a megcsonkítás után a mindenéből kifosztott Magyarország semmiféle orientációra nem gondolhatott, mert minden szomszédja elvitt belőle valamit, a hatalmak pedig a tönkretett magyar államot sorsának engedték át. Ez volt az az idő, amikor a magyar állam a külpolitika első órájában azt a tételt sajátította el, hogy a legjobb orientáció a magyar orientáció. Az, amely a nemzet önfenntartásával forr egybe.

Mindenesetre nem szabadulhatott attól a gondolattól, hogy a külvilággal foglalkoznia kell, mert nem légüres térben, hanem emberek, népek és államok között élt. Így maradt meg a német szövetség emléke, amely még sokáig éreztette hatását, amikor a hivatalos politika ettől már szabadulni akart. Ezen az angol felsőházban 1919. december 16-án megtartott beszédében Bryce lord sem ütközött meg, mert a német szövetség tette hatásossá és eredményessé a védekezést az orosz támadás ellenében.² Andrássy grófnak az a rendelkezése, hogy a német szövetséget 1918. október végén felmondotta, sokak szerint elhamarkodott elhatározás volt, mert egyrészt a német közvéleményt megsértette, másrészt mert a szövetség néhány nap múlva magától megszűnt volna. Kétségtelen, hogy Andrássy gróf ezt a béke könnyebb megalkotása végett taktikai okokból tette, hogy a monarchia részére szabadkezet biztosítson. Ugyanígy távolodott azonban el Németország is a magyar érdekektől, amikor a politikai határokon kívülálló németiség politikai egységének megszervezésére törekedett. Az 1919. augusztus 11-i weimari alkotmánylevelé LXI. cikkelye szerint Ausztria is Németországhoz csatlakozhatott. Ez ellen a június 28-án aláírt versaillesi békeszerződés nem emelt kifogást és a vonatkozó cikkelyt csak 1919. szeptember 22-én hatálytalanították, mert a francia közvélemény növekvő aggodalommal szemlélte azt, hogy az *Anschluss* veszedelme, — amely a német birodalom jelentékeny megerősödését és a cseh birodalom likvidálását vonhatta maga után, — nemcsak megmarad, hanem adandó alkalmal Németország magyar területekkel megnövelt Ausztria csatlakozására tarthat igényt. Ettől kezdve a német politika észrevehetőleg a régi monarchiában lekötött és a cseh, magyar, szerb és román államokba kebelezett németiség megszervezésére törekedett.

A német orientáció nehézségei mellett a győztes Franciaország volt az, amely a középeurópai népekre legtöbb hatást gyakorolt. Úgy amint Európa 1871 után Bismarck német birodalma szerint igazodott, a dolgok rendje szerint mindenütt erős közeledésnek kellett volna megnyilvánulnia Franciaország irányában. A nehézség csupán abban állott, hogy Franciaország a háború alatt a dunai területeket Oroszország érdekkörébe utalta és a háború befejezése után

¹ *Andrássy Gyula gróf: A jövő külpolitikája.* Budapest, 1920. Diplomácia és világháború. Budapest, 1921. Német kiadás. Berlin, 1921.

² *The Hungárián Question in the British Parliament.* London, 1933. 18. 1.

Oroszország szövetségesei között osztotta fel. A cseh, szerb és román kormánycsapatok francia tábornokok vezérlete alatt darabolták fel Magyarországot és ennekfolytán nemcsak a magyarok, hanem a cseh, szerb és román uralom alá került egyéb népek is aggodalommal tekintettek sorsuk felé. A francia-cseh szövetségi szerződés a csehszlovák államban, a francia-szerb szövetség a jugoszláv államban pusztán kisebbségekre támaszkodott, minekfolytán az új államok értéke is csökkent. Ennek ellenére a francia külpolitika Közép-Európában Ausztria és Magyarország mellőzésével indult meg, azokról kezdetben alig vett tudomást, sőt a cseh, szerb és román alakulatok erősítésével azok elsorvasztására törekedett. Nagy elfoglaltsága és a német kérdésben való elmerülése folytán az annexiós kormányoktól vezettette magát, úgyhogy bosszú időn át a történelmi francia-magyar barátság hívei sem találták meg a Duna körül Franciaországot, mert helyette és az ő nevében mások jelentkeztek. Nem messze állott tehát a valóságtól az a megállapítás, hogy Franciaországnak a békeszerződések után csak német politikája volt, a közép-európai kérdésekben ellenben továbbra is tájékozatlan maradt és abban a hitben élt, hogy jól pénzelt szövetségesei egyrészt a helyszínen mindent Franciaország érdekében intéznek el, másrészt pedig, hogy Ausztria és Magyarország megsemmisítése csak javukra válik a párizsi békeszerződéseknek. Bár a magyar közéletben Franciaországnak igen sok barátja volt, a francia hatalom dunai politikája 1918-ban, 1919-ben és 1920-ban Magyarország megcsönkítése és a felosztás erőltetése, végül a forradalmi kormánynak a francia-cseh programba illeszkedése és a *kis antant* alátámasztása erős visszatekintést keltett és még erősebb visszahatást eredményezett.

Itália kezdetben a monarchia felosztásán dolgozott és az ő oldalán állott cseh, szerb, román kormányokkal együtt jelent meg a Duna völgyében. Amikor a Szerbiának ígért Bánát (temesi bánság) keleti felét Romániának adták oda, Szerbiát Dalmáciával kárpólták. Így helyezkedett el az olasz hatalom a Brenneren és került szembe Németországgal; aminthogy így szorult ki a balkán félszigetről és került szembe Szerbiával. A francia diplomácia tehát, amely az olaszokat egy francia-szerb szövetségi viszonylatba ágyazta be, a németek ellen is csatatorba tudta állítani, hogy Ausztria Németországhoz való csatlakozásának elejét vegye. Ugyanígy emelt igényt az olasz kormány Fiume birtokára, mely területi követelései között addig nem foglalt helyet és arra az útra került, hogy Magyarország is szembekerül.

Fiúmét 1918. október 23-án délszláv csapatok szállották meg és a magyar kormányzót távozásra kényszerítették. A város azonban a szerb és olasz államok határvonalán tönkrement, a mólók szétmállottak, a köveket fű nőtte be, hónapokig nem tűntek fel hajók a látóhatáron, a lakosság a magyar uralmat kívánta vissza. Ezen a helyzeten a szlávbarát Sforza gróf azzal kívánt segíteni, hogy 1920. november 12-én a szerb kormánnyal Rapallóban megkötött szerződés alapján Fiúménak a magyar uralom alatt bírt *corpus separatum* jellegét visszaállította, a szerb külügyminiszterhez

intézett magánlevelében pedig az olasz kormány és parlament hozzájárulása nélkül a Baross-kikötőt és a Fiumara deltáját Szerbiának engedte át.¹ A lakosság azonban a birtokbavételnek ellene szegült és a várost olasz királyi csapatok vették át (1921. február 28.). Sforza gróf pedig 1921. július 25-én maga volt kénytelen bevallani az olasz kamarában, hogy a kérdéses — szuverén olasz— területet, a Baross-kikötőt és a deltát Szerbiának ígérte oda; mivel pedig a lakosság, amely a magyar uralom idejében a terület birtokában volt, fegyvert fogott, erre az olasz kormánynak is le kellett mondania. Mussolini sem tudott a helyzeten változtatni és az 1924. január 27-én Rómában megkötött szerb-olasz szerződés (*Pace di Roma*) Fiumét az olasz államnak engedte át, a Baross-kikötőt és a Fiumara torkolatát pedig Szerbia vette birtokba.

Erre február 23-án megtörtént az annexió, 24-én a Baross-kikötő és a delta átadása, 27-én a fiume-zágrábi vasút megnyitása, 28-án a szerb-olasz határszerződés megkötése, március 16-án Viktor Emánuel olasz király diadalmas bevonulása. Május 2-án Fiumét az olasz igazgatásba olvasztották és ezzel a magyar uralom alatt élő *corpus separatum* jellegét elvesztette. Magyarországgal együtt azonban Horvátország is elesett tőle; Szerbia és Itália magyarhorvát területen osztozkodtak. Egy tekintetben mégis Magyarország javára változott a helyzet: hatodfél évi szünet után megnyílt a forgalom a tenger felé.¹²

Olaszország hatalmi súlya sokat veszített azáltal, hogy Dalmácia szerb kézbe került, Montenegró az 1918. november 24-i podgoricai népgyűlésen Szerbiához csatlakozott és királya, III. Viktor Emánuel olasz király apósa, száműzetésben halt meg, Albánia birtokára pedig Szerbia tartott igényt. Sforza gróf nemcsak Montenegrót adta fel, hanem az 1920. augusztus 2-i tiránai egyezményben Valónát is kiürítette és Albániát sorsának engedte át. Általános volt a vélemény, hogy mindez Franciaország súlyát növelte. A francia kormány pedig ezt kívánta tovább fejleszteni akkor, amikor 1924. január 24-én az 1918-i francia-cseh szövetség megújításával Szerbiának észak felől kellő hátvédet biztosított és Belgrád figyelmét az Adria felé fordítva, Közép-Európában cseh-szerb hátvéd és egy szláv hatalom kiépítését vette munkába. A hűvösen reális politikus, Nincsics szerb külügyminiszter az 1913-i szerb-görög szövetségi szerződést felmondva már is szabad kikötőt követelt magának Szalonikiben, a cseh nagyipar pedig Pozsonyon és Zágrábon keresz-

¹ „In nome del Governo S. M. e Re d'Italia, ha stabilito che Porto Baross ed il Delta saranno considerati come appartenenti al territorio di Sussak e quindi sotto la sovranità del Regno dei Serbi Croati Sloveni... Il presente impegno deve rimanere segreto. Carlo Sforza. — Il Presidente del Consiglio ha visto questo documento. Carlo Sforza.“ *Paresce G.: Italia e Jugoslavia, 1915—1929.* Firenze, 1935. 203. 1. — A Baross-kikötőnek Fiuméra való fontosságát maga Pasics állapította meg, amikor azt mondta, hogy a Baross-kikötő megélhet Fiume nélkül, de Fiume nem a Baross-kikötő nélkül. U. ott 220. 1.

² A részletekről *Benedetto* id. m. és *In der Maur* id. m. II. Wien, 1936. XVII. §. Fiume oder Raijeka. 59—GO. 1.

tül elérte azt a terjeszkedési lehetőséget, amit a háború előtt a bécsi kormánytól ő maga tagadott meg. A vonatkozó *cessio* az 1926. augusztus 17-i athéni szerb-görög egyezményben történt meg és ezzel befejezést nyert annak a cseh-szrb vonalnak a kiépítése, amely Itália elől az Adria keleti partjait elzárta.

Nem válhatunk meg az elmondottaktól a nélkül, hogy meg ne állapítsuk, hogy Szerbia térnyerésével párhuzamban Itáliának a Balkán kapujában való megjelenését fontosnak ne jelezzük. Ezt a fontosságot érezte meg a cseh köztársaság megalkotója és első elnöke is, mikor 1924. júliusban kijelentette, hogy Ruszinszkrét — a magyaroktól elvett északkeleti felvidéket — Oroszország részére tartogatja. (*Narodni Listy*, 1924. július 11. és a *Foreign Affairs* londoni folyóiratban közölt cseh körjegyzék). A csehek tehát az előretörő olasz hatalommal szemben az oroszokkal kívántak összefogni: ez egy évtized után valóban el is következett. Benes bécsi látogatása (1924. március 5.) ennek a középeurópai programnak a kiegészítését jelentette.

Az elmondottakat összefoglalva, lehetetlen meg nem állapítanunk azt, hogy a háborúban kimerült Itáliát a békekonferencián a franciák és szövetségeseik Amerika segítségével igyekeztek háttérbe szorítani és arra kényszeríteni, hogy a francia hegemoniához szabja magát. Az olasz politikai életben voltak olyanok, akik az adott helyzettel megbarátkoztak és megelégedtek a körülményektől megszabott lehetőségekkel. Így történt, hogy Sforza gróf külügyminiszter szlávbarát politikája voltaképpen realizálása volt Wilson és szláv barátai, valamint a franciák által hatalomra emelt irányzatnak. Ennek a helyzetnek a megerősítése, tehát a franciáktól megalkotott békeszerződéseken felépített státuszkvó elmerévitése lett volna következménye a fenti orientációnak.

Ezzel ellentétben sokan voltak, akik fájdalommal vették észre Itália hátraszorítását, mert Itália is a győztes hatalmak közé tartozott, azokat segítette diadalra, lakosságának száma elérte — a történelemben először — a franciák létszámát. A méltatlan elbánás mértékét még jobban tetézte az, hogy Itáliát a francia-szláv szövetség ugyanúgy fogta közre, mint Németországot és ezzel Itália a győztes hatalmak sorából az ellenség oldalára szorult. Ha egyáltalában követtek el a franciák valami hibát, úgy a legnagyobb hibának azt kell tekintenünk, hogy az általuk erőszakkal megalkotott békeszerződést megalkotásától fogva céltáblájává tették annak a német-olasz ellenzéknek, amelynek egy frontba való tömörülése csak idő kérdése volt és amelynek ereje Franciaországot hatványozott mértékben meghaladta.

Ausztria-Magyarország külügyi kormánya hosszú éveken át annyira elmerült a hármasszövetségi politikában, hogy lassankint kiesett azokból a kombinációkból, amelyek Londonból kiindulva Európát átalakították. A bécsi kancelláriában az Angliával való kapcsolat lassankint a diplomáciai képviselőlet formáságára zsugorodott össze, ami a magyar közfelfogással homlokegyenest ellentétben volt, de nem felelt meg az angol politikai felfogásnak sem. Anglia és

Magyarország között kilenc évszázadra visszanyúló és a köztudatban élő barátság volt. Ez a barátság mindkét részről megnyilvánult. A magyar közvélemény a háború befejezése után bizalommal fordult Anglia felé, amellyel akarata ellenére sodródott háborúba; az angol parlamentben Magyarország mellett emeltek szót Bryce lord, Newton lord, Sydenham lord.¹ Az angol-magyar kapcsolat felvétele és kiépítése tehát magyar szempontból olyan követelmény volt, amelynek értékesítésével késlekedni nem lehetett.

Ugyanez volt a helyzet Amerikával is, ahol a magyarok nagy tömegekben éltek és ahol a kormányzat éppen a magyar származású közös külügyminiszterrel, Burián István gróffal állapodott meg a háborúnak az amerikai békeponthoz alapján való befejezése iránt. Az amerikai kapcsolat felvételének fontossága még jobban emelkedett azért, hogy a washingtoni kongresszus a párizsi békeszerződéseket nem ratifikálta, hanem a vesztes államokkal különbékét kötött. Így jött létre az amerikai-magyar különbéke szerződése Budapesten 1921. augusztus 29-én és hagyta el a trianoni szerződésben feltüntetett határokat. Ha egyáltalában fontos volt valami, akkor magyar szempontból mindennél fontosabb precedenst alkotott ez a békeszerződés, amely a határok elhagyásával a trianoni szerződés módosítása előtt nyitotta meg az utat.

Hozzá kell tennünk azt, hogy az angolszász államok abban is eltértek az Európában hatalomra került felfogástól, hogy a békeszerződések elmerevítése helyett azoknak módosításában keresték a béke biztosítását. Ők szorgalmazták az állandó nemzetközi bíróság megszervezését és kívánták az ellentétek áthidalása végett a döntőbíróság intézményének fokozatos kiépítését. Az egyoldalúsággal szemben a kölcsönösség, a nyers erővel szemben a kompromisszum, a fejlődés lekötésével szemben annak szabadsága mellett való állásfoglalás a magyar nemzetre nézve az angolszász hatalmakkal való kapcsolatot sokkal értékesebbé tette annál a szűk területen mozgó, mereven kontinentális politikánál, amely a bécsi kancelláriának és követőinek a sikertelenség mellett kényelmet biztosított.

A nyugati államférfiak abban az indokolt feltevésben voltak, hogy Magyarországnak az orientációt szomszédainál kell keresnie.

Ausztriával kezdettől megvolt az érdekközösség, amelyet a háború befejezése nem szakított meg. Abban, hogy Magyarország államjogi függetlenségét visszanyerte, nem volt benne az, hogy gazdaságilag, politikailag össze ne fogjon Ausztriával és együtt ne vessék meg lábukat azon áradat ellen, amely mindkettőjüket elsöpörni készült. Ennek az érdekközösségnek a felbontása nem is Budapestről, hanem Prágából indult ki, ahonnan Ausztriát a bécsi marxisták segítségével a cseh érdekek oldalára vonták. Ugyanakkor az ausztriai németek a Német Birodalom felől várták a boldogulást, úgyhogy Ausztriában a háború befejezése után az alternatíva a Berlin és Prága között való választásban nyilvánult meg. Magyar szempontból

¹ A magyarbarát beszédeket nagyrészt közölte a *The Hungárián Question in the British Parliament*. London, 1933.

Ausztria német orientációja egy nagy német hatalom kialakulását jelentette, cseh orientációja pedig Nyugat-Magyarország elszakítását, Felső-Magyarország cseh birtoklásának garantálását vonta maga után. Benes még 1926-ban is hangoztatta, hogy a *kis antant* fegyvereskoalíciójában Ausztria is benne van; ebből azt lehetett következtetni, hogy a cseh külügyminiszter március 5-i hécsi és Ramek osztrák kancellár áprilisi prágai látogatásai szintén a cseh-osztrák együttműködés megnyilvánulásai voltak.

Magyarországnak a csehekkel a korai középkor óta fennálló kapcsolatai voltak, mert a bécsi kormányzat abszolutizmusa ellenében közös erővel védekeztek. A háború végén elkövetkezett átalakulás idején sokak előtt ismét felmerült az a gondolat, hogy Csehország önálló szervezkedése a jövőben hatásosabbá teheti egy cseh-magyar kombináció esélyeit, ami a franciák szempontjából sokkal nagyobb előnyt jelenthetett annál, amit ők azáltal nyertek, hogy a cseh emigrációt Csehország, Ausztria és Magyarország fölé helyezték. Felső-Magyarország elszakítása és Csehországba való bekebelezése, az osztrák marxistáknak egy cseh túlsúly érdekében való felhasználása előbb-utóbb annak az iránynak biztosították az elsőbbséget, amely a cseh túlsúllyal szemben osztrák-magyar összefogáshoz Amzetett. Benesnek az a törekvése, hogy a Nemzetek Szövetségének intézményét a franciák segítségével a cseh érdekek mögé állítsa, a genfi jegyzőkönyv megalkotása után, amelyet a trianoni státuszkvó véglegesnek tekintett,¹ még mindig csak látszólagos maradt, mert a londoni *Times* 1926. június 24-i számában a cseh birodalom csődjét jósolta meg.

Éppen ezért Benes reményeit az orosz támogatás visszaszerzésére építette. Már Masaryknak az volt a véleménye, hogy a *kis antant* részben pánszláv alakulat,¹ ² Benes pedig 1920-ban úgy gondolkozott, hogy Prágát szláv központtá kell kiépíteni³ és ébren kell tartani az orosz szövetség gondolatát.⁴ Igaz, hogy Oroszország az 1917-i kommunista forradalom óta kikapcsolódott az európai politikából és a vezetést a nyugati hatalmaknak engedte át. Azok

¹ „The League of Nations forming part of the Peace Treaties accepted our policy in its whole extent and thus stamped it with its sanction.“ *Benesh E.: Foreign Policy of Czechoslovakia. The Nineteenth Century. XCV. London, 1924. 483. és köv. 11.*

² „A partial Pan Slavism already exists in the Little Entente.“ *Masaryk G. Th.: The Slavs after the War. The Slavonic Review. London, 1923. 18. 1.*

³ „Aus Prag den Mittelpunkt der slavischen Diplomatie und der mittel-europäischen Diplomatie zu machen.“ *Pester Lloyd, 1920. október 2.*

⁴ „Wir müssen unsere Politik zu führen, dass Russland mit uns eine slawische Politik machen wolle.“ *Pester Lloyd. 19.0. február 5. — Ugyanígy Prága, 1924. október 25* A cseh külügyminisztérium bizalmas körjegyzéke: „M. Benesh considers that the natural sympathy which connects the Slavs of Czechoslovakia with the Slavs of Russia should unite them in a common policy with France, who showed herself be attracted towards Russia by her political interest. He maintains in Czechoslovakia an *elite* of more than 30.000 Russians whom he advises not to meddle in politics; they are professors, students and middle class people who will be ready when the moment has come to return to Russia to play their part as apostles for an entente with Czechoslovakia and with France.“ *Foreign Affairs. VI. London, 1924. 180. 1.*

közül Angliát a középeurópai fejlemények alig érdekelték. A franciák a Rajnavidék megszállása után a csehekre építették ugyan számításukat, de az 1925-i locarnói megállapodások idején kiderült, hogy egyedül Franciaország foglal nyíltan állást Prága tervei és politikája mellett. Benes már előbb észrevette azt, hogy e francia támogatásnál többel tudna nyújtani az orosz hatalom és előbb az orosz emigránsok megszervezésén fáradozott,¹ azután Moszkva felé igyekezett fordítani a nyugati hatalmak jóindulatát. Különösen indokoltta tette az utóbbit a cseh politikai tervek szempontjából az a körülmény, hogy Németország 1922. április 16-án Rapallóban Oroszországgal szerződést kötött és ezzel Franciaországot nemcsak egy orosz-német összefogással állította szembe, hanem ránézve is szükségessé tette azt, hogy a régi francia-orosz szövetség visszaállításának gondolatával foglalkozzék.

Az a gondolat, hogy az orosz veszedelemmel a magyar-román érdekközösséget kell szembeállítani, közel egy évszázad óta benne élt a magyar köztudatban. Széchenyi István gróf behatóan foglalkozott az aldunai kérdésekkel; Wesselényi Miklós báró magyar-német-román érdekközösséget akart megszervezni; Kossuth Lajos az orosz támadás ellenében a románokkal együtt kívánt védekezni. A kérdés fontosságát a nyugati hatalmak is felismerték, mert 1856 és 1866 között az aldunai fejedelemségeket a bécsi kormánynak többször is felkínálták. A kiegyezés után Andrássy Gyula gróf, a világháború előtt Tisza István gróf miniszterelnök, a háború befejezése után pedig Bethlen István gróf fáradozott a magyar-román érdekközösség megszervezésén.² Minden fáradozásuk hiábavalónak bizonyult, pedig Románia Besszarábia megszerzésével nyílt ellentétbe került az oroszokkal. Igaz, hogy a hatalmak Besszarábiát 1920. október 28-án Romániának adták, de a román közvélemény azt nem tartotta kielégítőnek, mert 1923. március 3-án Bukarestben Lengyelországgal szövetkezett. Látván azt, hogy Franciaország Loarnóban egész erejével a lengyel köztársaság mögé állott, 1926. március 26-án Bukarestben garanciaszerződést is kötött vele, amelyet június 10-én francia-román szerződés követett nyomon. Ezáltal az 1919-ben megszakadt francia-lengyel-román szövetségi viszonylat ismét helyreállott. Mivel azonban a lengyel-román szövetség francia támogatás mellett Oroszországgal szemben állott fel, Moszkva 1926. október 2-án jegyékben tiltakozott a francia kormánynál a június 10-i szerződés

¹ Benes: „I should like to point out that we must prepare ourselves for an agreement with Kussia. The time is not far distant when there will be a second Locarno, when the whole of Europe will arrive at an agreement with Russia.“ *Foreign Affairs*. IV. New York, 1925. 209. 1.

² Bethlen István gróf: *Magyar Szemle*. XVIII. Budapest, 1933. 300. 1. — Bethlen gróf abban a feltevésben volt, hogy Romániának Besszarábia birtoklása miatt Magyarország jóindulatára szüksége van. Ez indokolta a lengyel-román szövetségi és garanciaszerződések létrejöttét (1921. március 3., 1926. március 26.), melyekben Lengyelországot Franciaország (1926. június 10.), Romániát Itália támasztották alá (1926. szeptember 16.). Franciaország és Itália csatlakozásának fontosságát a közöttük folyt versengés mérsékelte.

ellen, mert attól tartott, hogy Franciaország messzemenőleg garantálta Romániának az Oroszországtól elvett Besszarábiát.¹ Romániának szövetségi értékét tehát erősen alászállította saját bizonytalan helyzete, melybe a eseh-orosz viszonylatba való helyezkedés folytán került. Ha tehát mindezek ellenére a román politika Magyarország ellen éleződött ki, amely vele megegyezést kívánt, ezért a felelősség ebben a kérdésben kétségtelenül nem Magyarországot terheli.

Amint Kelet-Magyarországnak a balkáni román államba való bekebelezése nem engedte meg a magyar-román barátság életrekelését, úgy Dél-Magyarországnak a balkáni szerb államba való bekebelezése viszont azzal a délszláv állammal szemben okozott nehézségeket, amely a monarchia romjain alakult ki. A magyar állam 1918-ig a horvát, és 1914-ig a balkáni szerb nemzetekkel jó viszonyt, gyakran szoros barátságot tartott fenn, amely mögött erős érdekközösség állott. A horvátokkal való barátság biztosította neki a tengerhez vezető utat; a szerbekkel együtt küzdött a török hatalom ellen. Amikor a horvátok Ausztriától remélték a horvát nemzet területi egységeinek helyreállítását, az osztrák-horvát összefogás ellenében még erősebb magyar-szerb érdekközösség alakult ki és az a különös helyzet állott elő, hogy a magyar állam szerb érzelmi közösséggel ment bele a világháborúba. A trianoni békeszerződés tehát itt is egy történelmi folyamatot vágott ketté, sőt a szerbeket a csehek mellé állítva, Szerbia figyelmét a Balkán helyett, ahol a magyar államférfiak a monarchia politikáját a szerbekre kívánták építeni, észak felé fordítva megosztotta.

A román és szerb külpolitikai rendszerek megosztása vetette fel Magyarországon azt a gondolatot, hogy a körülötte kialakult fegyveres koalíciót a balkáni szomszédoknak a középeurópai cseh törekvésektől és azok befolyásától való elkülönítése útján gyengítsék vagy oszlassák fel. Ez a gondolat azonban, amely az egyik oldalon a cseh-osztrák-magyar gazdasági közeledés vagy közösség megvalósítását, a másikon pedig egy magyar-szerb-román érdekközösség intézményesítését feltételezte, nem öltött határozott alakot.

Ugyanígy maradt el a középeurópai vagy dunai federáció tervének megvalósítása is, aminek a háború előtt a csehek voltak a szóvivői, a háború befejezése után pedig legnagyobb ellenségei. A cseh külpolitikának sikerült a *kis antant* fegyveres koalícióját összetartania, sőt a rajnai megszállások után Franciaországot is olyan mértékben állította mögéje, hogy a cseh, szerb és román külügyminiszterek értekezletein a három vezérkar delegátusai a francia vezérkar vezetése és ellenőrzése mellett tartottak megbeszéléseket.²

Miután a trianoni szerződés Magyarországnak a tengerre való kijutáshoz jogot adott, a békeszerződés végrehajtásának keretébe

¹ Ugyanígy tiltakozott az orosz kormány az 1926. szeptember 16-án Rómában létrejött olasz-román szerződés ellen is.

* X. X. X.: La Petite-Entente est elle une force? *Frontières*. III. Párizs, 1935.

tartozott annak biztosítása is. Ebben a tekintetben igen aggályosnak mutatkozott az, hogy Magyarország Fiuméhez ragaszkodjék, amely a szerb és olasz, egymással szembenálló államok határán, csapataiknak lőtávolában feküdt; amely nem is feküdt a nyílt tenger mellett és amelynek használhatóvá tétele félszázad óta megmérhetlen anyagi áldozatokat követelt, a beléölt vagyon pedig elpusztult. A Magyar Külügyi Társaság 1923-ban azt kérte a kormánytól, hogy Trieszt, Fiume és Spalató irányában alternatíve tegye mérlegelés tárgyává a szerződésben biztosított jogok érvényesítését. Utóbbi már a háborút megelőző években számításba vették és a spalatói vasútnak tulajdonképpen az volt a célja, hogy a magyar árukat közvetlenül vihesse a nyílt tengerre. Igaz, hogy Spalató a horvát nemzet és a szerb állam területén feküdt, de a magyar, horvát és szerb közvélemény egyforma érdeklődéssel fordult a gondolat felé, a szerb kormány pedig Spalató használatára tett ajánlatot.¹ Ugyanazon a napon, amelyen Nincsic Szalonikiban Szerbia részére kikötött biztosított, 1926. augusztus 29-én mondotta Horthy Miklós, Magyarország kormányzója, a mohácsi csatátéren azt a beszédet, melyben a szerb-magyar érdekközösségre hivatkozott. Az alkalom a csata háromszázéves évfordulója volt, a hivatkozás a török hatalom ellen vívott közös harcra vonatkozott.

A kormányzó szavai termékeny talajra találtak, de Benesnek sikerült azt minden hatásától megfosztani.

Titulescu román külügyminiszter 1926. június 10-én Rómában még azt hirdette, hogy a *kis antant* a trianoni határok elmerevítése végett védelemből alakult — „created by post-war necessities a defensive alliance intended for the maintenance of peace within the boundary of existing treaties“ — és Szerbiát is Rómába vitte. Nincsic római útja (1926. február 25—26.) ennek ellenére már azt a gyanút keltette Prágában, hogy Szerbia és Itália között külön megállapodások is történhetnek, mire Benes június 13-án Bukarestben Romániával, ez pedig július 7-én szintén Bukarestben Szerbiával szövetkeztek. A Benes és Titulescu közé került Nincsic azonban úgy vélte, hogy ha Szerbia jövőjét Szaloniki felé keresi, akkor hátát is biztosítani kell és nem taszította el magától a mohácsi csatátéren Szerbia felé nyújtott békejobbot. *De Vienne* volt budapesti francia követ abban a feltevésben volt ugyan, hogy annak megragadásához még korai volt az idő,² de amint 1938-ban egy svájci lap megírta, Benes volt az, aki Szerbiának a Magyarországhoz való közeledését megíúsította. Szerinte Benes akadályozta meg Sándor szerb király és a magyar kormányzó béllyei vadászatát és ő fogta meg Nincsic kezét is, mikor a mohácsi beszéd válaszával foglalko-

¹ „La Jugoslavia faceva delié offerte all'Ungheria per tentare di indurla a far passare il suo traffico commerciale attraverso Spalató anzi che attraverso Fiume.“ *Paresce* id. m. 293. 1.

² „En 1927, au moment du rapprochement italo-hongroie, le eabinet de Belgrade, ne voulant pás. avoir Fair de fairé „cavalier seul“, n'écouta pás les paroles cordiales qui lui venaient de Budapest, parce que de mémes paroles n'avaient pás été adressées en mérne temps á Bucarest et a Prague.“ *De Vienne* id. m. 92. 1.

zott. A párizsi *Temps* rokonszenves cikke (1926. június 30.), az athéni szerb-görög szerződés Szalonikinak Szerbia részére való megnyitásáról (1926. augusztus 17.), és a mohácsi beszéd (1926. augusztus 29.) egy új irányzatot vezettek be.

A fordulat több irányból következett el.

Október 2-án Oroszország Párizsban tiltakozó jegyzéket nyújtott át a június 10-én létrejött francia-román szerződés ellen és viszszakövetelte magának Besszarábiát.

Itália látván azt, hogy Szerbia Magyarország megnyerésével olyan hátvédet kap, mely az olasz hatalmi érdekekre sem lehet közbős, az eseményekbe nyúlt, és Grandi olasz külügyi államtitkár már szeptemberben megállapodott — Genfben — Nincsicssal külügyminiszterrel a függő kérdések elintézése iránt. Mussolini mindenképp az 1924. január 24-én megkötött szerb-olasz paktumot ejtette el (lejárt volna 1927. január 27-én); november 27-én a tiránai szerződésben Albániával szövetséget kötött és megvetette lábát a balkán félszigeten. Ott a szerbek Zoguban bíztak, ki szerb földről szerezte meg magának Albániát, most Itáliával találták szemben magukat. A tiránai egyezmény december 6-án Nincsicset, 7-én az egész kormányt megbuktatta, 10-én pedig Pasics halt el és Belgrádban általános zavar keletkezett, mert Nincsicssal november 15-én az 1913-ban létrejött szerb-görög szövetségi szerződést is felmondotta.

Mussolininak nyert ügye volt. A Spalato felé kijáratot kereső Magyarországnak Fiumét kínálta fel,¹ az Itáliába látogató Rotherinere lord 1927-ben megírta híres cikkét a revízió mellett, a magukra maradt románok pedig beismerték, hogy a revizionizmus addig is bevett módja volt a balkáni területeken a béke megszilárdításának.²

Benes abban a hitben volt, hogy a magyar-szerb közeledés meghiúsításával ő aratott diadalt, de később ennek a diadalnak esett áldozatul, mert a revíziót kereső Itáliát állította, maga fölé.

¹ „Nel 1927 l'Ungheria assieurava, in uno scambio di note, il Governo italiano della sua volontà di intensificare i traffici con Fiume.“ Ez már később következett, 1927-ben, tehát követte az 1926-i fejleményeket, melyeknek következményük volt. *Paresce* id. m. 293. 1.

² *Cialdea L.*: Il revisionismo nella storia diplomatica dell'Europa sud-orientale, 1856—1913. Europa Orientale. XIV. Róma, 1934. 398—417. 1.

A revízió kérdése újból felmerül.

1926—1930.

Már a békeszerződés létrejötte után komoly és illetékes nyilatkozatok hangoztak el abban az irányban, hogy az nem felel meg a követelményeknek és hogy legalább is nem az volt, amit a hatalmak eredetileg terveztek.¹ A délkeleti és dunai kérdések megoldását a háború első időszakában a hatalmak területi autonómiák megalkotásában keresték.¹² Később merült fel az önrendelkezés joga, melyet Habsburg Károly osztrák császár és magyar király magáévá tett és amelyet a magyar béke delegáció elnöke, Apponyi Albert gróf népszavazás útján igyekezett a magyar állam keretén belül létrehozni. Az annexiós államok sem a területi autonómiákat, sem a népszavazást nem engedélyezték, hanem a fegyveres hatalommal való birtokbavétel és birtoklás álláspontjára helyezkedtek. Miután azonban ezen az úton egyoldalú megoldás jött létre, a revízió gondolatát voltaképpen a békeszerződés alkotta meg. A magyar kormány kimutathatólag azért járult hozzá annak aláírásához, mert a Millerand-levél éppen úgy, mint a népszövetségi paktum XIX. cikkelye és az állandó döntőbíróóság statútumának XXXVI. cikkelye a sérelmek orvoslására tételes alakban is reményt nyújtott. Azzal, hogy revíziós követeléseit 1920 után nem formulázta, voltaképpen a béke ügyének tett szolgálatot, mert lemondott a reváns gondolatáról és arról, hogy ugyanazon a fegyveres úton keresse a sérelmek orvoslását, amelyen azokat elkövették. Annak ellenére, hogy Törökország ezt a módot sikerrel kísérelte meg, mert az 1920-i sövresi békeszerződés helyett 1922-ben Lausanneban egy sokkal kedvezőbb szerződés birtokába jutott, a magyar kormány nem vállalt felelősséget a béke megzavarásáért, hanem a békét hangoztató hatalmakat békés úton kívánta rávenni az egyoldalú szerződés megváltoztatására. Miután pedig revíziós követeléseit nem formulázta, még ezeknek felvetése miatt sem nála volt kereshető az ezzel járó felelősség.

¹ A vonatkozó nyilatkozatokat összegyűjtötte *Szádeczky-Kardos L.*: A béke-revízió kérdése. Budapest, 1926. Angol fordítás: *Revision of the Peace*. Budapest, 1926.

² *Toynebee A.*: *Nationality and War*. London, 1915.

Olaszország a szövetséges és társult hatalmak között előkelő helyet foglalt el addig, amíg azoknak az ő haderejére szükségük volt és a háborút az 1918. november 3-i páduai fegyverszüneti szerződés megalkotásával a szövetségesek javára diadallal segített befejezni. Az új európai rendszerben azonban egy francia-szláv szövetség malomkövei közé került, amelyet a francia hatalom Németország háta mögött hozott létre; amely a német hatalom ellen alig tett neki valami szolgálatot, ellenben a német veszedelem falrafestésével elérte azt, hogy a franciák a cseh-szerb érdekközösségnek saját céljaik elérésére adtak szabad kezet. Így épült ki a cseh-szerb frontvonal Prága és Szaloniki között és zárta el Olaszországot kelet felé egészen addig, amíg Mussolini 1926-ban akcióba nem lépett.

Lépése határozott volt, politikája egyenesvonalú és nem ismerte az ingadozást. Abban a hitben, hogy elérkezett a kellő idő a dunai kérdésben való érdekelttség nyilvánosságra való hozására, 1927. január 27-én a *Pace di Roma* néven ismert szerb-olasz megállapodást hozta létre. Alig hogy március 31-én Magyarország katonai ellenőrzése megszűnt, április 5-én Bethlen István gróf miniszterelnök és Mussolini Rómában aláírták az olasz-magyar barátsági szerződést,¹ melynek jelentőségét az olasz és magyar érdekek közösségében állapították meg.² Szinte nyomon követte azt Mussolini és Rothermere lord megbeszélése után, 1927. június 13-án utóbbinak *Daily Mail* című lapjában megjelent cikke, amely Magyarország részére megfelelő helyet kért a nap alatt. Ez az angol-olasz revíziós javaslat az 1920-i Paléologue-féle jegyzékben foglalt területek visszatarítását ígérte meg, illetőleg helyezte kilátásba.³

A harc tehát nem pusztán a megcsonkított Magyarország és az őt blokád alatt tartó szomszédok között folyt; annak irányát és jellegét a hatalmak adták meg. Nincsics párizsi utazásai és Szerbiának a francia-cseh szövetséghez való esetleges csatlakozása (1926. március) Olaszország bekerítését jelentette. Mussolini szintén ezért utasította el Nincsicsnek azt a javaslatát, hogy a francia-szerb viszonylathoz csatlakozzék. Ennek volt betudható az is, hogy a francia-szerb szövetségi szerződést egyelőre félretették és hogy a helyzet lassankint egyensúlyhelyzetté alakult, amely Itália két oldalán semmiféle mozgást nem engedett meg súlyosabb következmények nélkül. A mohácsi beszéd mozgási lehetőségre nyújtott ugyan alkalmat az olasz királyságnak, de Nincsics nem ragadta meg az alkalmat, hanem addig várt, amíg különben jól kiépített tervei egymás után összeomlottak és ő maga is elbukott. Mussolini Romániára építette új terveit és az 1927. március 8-i jegyzőkönyv, amelyben Besszarábiának Romániától történt annexióját elismerte, csak bevezetése volt annak a politikának, amely Szerbiát minden oldalról el-

¹ Közölte az *Europe Nouvelle*. X. Párizs, 1927. 1648—49. Magyar fordítását közölte az 1927. XXVIII. törvénycikk.

² Az 1927. XXVIII. törvénycikkbe iktatott szerződés lapidáris rövidséggel állapította meg, hogy „a magyar királyság és az olasz királyság között állandó béke és örök barátság fog fennállani.”

³ *In der Maur* id. m. II. Wien, 1936. 353. 1.

szigetelni törekedett. Ez a veszedelem juttatta Marinkovics Vojának Nincsics örökségét és dobta Szerbiát a francia-cseh szövetség karjaiba. Franciaország maga is örült a fordulatnak, mert az az erős közeledés, amely Sir Austin Chamberlain külügyi államtitkár idejében a brit kormány, a spanyol királyság és Mussolini között a Földközi tengeren megállapítható volt, egyben Franciaország elszigetelését jelenthette. Az 1927-ben elkövetkezett revíziós hullám tehát nem Magyarországból indult ki; Magyarország a hatalmak előtt csak üllő vagy kalapács volt.

A cseh kormány a *Daily Mail* cikke után abban a feltevésben volt, hogy Itália és Magyarország Fiumén keresztül a cseh-szerb vonal áttörésére szövetkezett. Már a következő hónapban kitört Bécsben — külföldi biztatásra — az a marxista forradalom, amely a felfegyverzett munkásság hatalomra emelésével az 1918-i cseh orientációhoz kívánt visszatérni. A forradalom azonban a hatalmakat kínosan lepte meg és tartózkodásuk folytán az egész kísérlet összeomlott. Vezérei közül Renner és Seitz marxista polgármester börtönbe kerültek, Deutsch pedig cseh földön keresett menekülést. Ezzel az 1918. októberi prága-bécsi front is összeomlott.

Csak akkor tűnt ki, hogy Mussolini a középeurópai mérkőzésre is felkészült. Régóta bántotta őt az, hogy a latin Románia Franciaországra támaszkodva, Itáliával szemben a francia-szerb szövetséget támasztotta alá. Avarescu tábornok, román miniszterelnök az első, aki Olaszország növekvő fontosságát észrevette. Röviddel azután, hogy 1926. június 10-én Franciaországgal szerződött, szeptember 16-án Itáliával kötött baráti szerződést. Ezzel a dunabalkáni vonalon egyensúly-helyzet alakult ki, melyet Avarescu közeledése Olaszország javára tolt el.

Mussolini 1927. március 8-án olasz-román barátsági szerződést írt alá Rómában Avarescu román miniszterelnökkel és ezzel biztosította magának azt a semlegességet, amelyet az Avarescu kormány tanúsított akkor, amikor Mussolini március 20-i körjegyzékében Szerbiát fegyveres készülékekkel és az európai béke megzavarására irányuló tervekkel vádolta meg. Burov Athanáz bolgár külügyminiszter római látogatása már azt a látszatot keltette, hogy Itália szervezi meg Albánián és Bulgárián keresztül Szerbia bekerítését. Sokan elérkezni látták a pillanatot, amelyben a *kis antant* összeomlik, aminthogy a cseh, szerb és román külügyminiszterek jachimovi (joachimsthal) konferenciája (1927. május 12—15) a közhit szerint valóban a likvidáció megejtése végett ült össze. A hírlapírók sokasága kívánt tanúja lenni a jelentős aktusnak és éppen ezért volt olyan nagy a csodálkozás, amikor Benes, Marinkovics és Mitilineu együtt jelentek meg előttük és egyértelműen jelentették ki, hogy a *kis antant* továbbra is együtt marad.¹ Úgy állították be a helyzetet, hogy miután Magyarország Itáliával szerződött, és ezzel azt a készségét árulta el, hogy addig elfoglalt passzív helyzetéből ki akar lépni, a cseh, szerb és román kormányok készek arra,

¹ A jachimovi konferenciáról *Machray* id. in. 308—13. 1.

hogy a magyar királysággal hasonló egyezményeket kössenek — *a trianoni szerződésben megalkotott státuszkvó garántálása mellett*. Ezzel a közeledést már előre meghíúsították, mert a dunai népek alig lettek volna kaphatók arra, hogy a fegyverrel rájuk kényszerített szerződéseket önelhatározásukból még jobban megerősíteni segítsenek.¹ A valóság nem ebben a nyilatkozatban, hanem abban volt, hogy Mussolini a Szerbiát körülvevő gyűrűbe Magyarországot bekapcsolta.

Rothermere lord cikke (Hungary's piacé in the Sun. Safety for Central Europe. The Daily Mail, London, 1927. június 13) a következőképpen épült fel: 1. Az igazságtalan trianoni békeszerződés idejét múlta és a *kis antant* gyorsan hatályát veszíti; 2. ezért nekik is érdekükben állna, ha Magyarországnak visszatérítenék a magyaroktól lakott határmenti területeket; 3. ha ez meg nem történik, a háború elkerülhetetlen lesz; 4. a hozandó áldozat nem olyan nagyméretű; 5. Csonka-Magyarország 2 millió lakossággal gyarapodnék; 6. Magyarország ezt megérdemli, mert Anglia régi barátja és természetes szövetségese, — A cikk alapján a számítások özöne indult meg abban az irányban, hogy mit jelentene a „Rothermere-vonal“.

Ez volt Rothermere lord cikkének (*Daily Mail*, London, 1927. június 21) igazi jelentősége. A cikkről magáról egyeseknek az volt a felfogásuk, hogy az egész magyar kérdést napirendre tűzte, mások azt mondták, hogy csak az 1920-i francia ígéreteket újította meg: voltaképpen a Millerand-levél beváltását követelte, mert csak a magyaroktól lakott határvidékek visszatérítését szorgalmazta. Magyar szempontból ez azt jelentette, hogy a magyarok az önrendelkezés jogán Magyarországhoz tartoznak; európai szempontból azt, hogy Franciaország be nem váltott ígétét Itália váltja be és magához veszi a Dunamedenco irányítását, mert ott az 1925-i locarnói szerződés nem tartotta fenn a párizsi békeszerződéstől megalkotott határokat. Bethlen István miniszterelnök parlamenti beszédében annyit mondott az 1920-i francia jegyzékről, mely a Millerand-levél idejében a magyar vidékeket Magyarországnak ígérte oda, hogy az „javaslat maradt“.² Ez a javaslat is elég volt ahhoz, hogy a londoni *Times* figyelmeztesse az annexiós kormányokat arra, hogy a határokról csak a kisebbségi jogok megadásával lehet a figyelmet elterelni.

Egyébként Anglia és Franciaország kitartottak a trianoni szerződés mellett és lehetővé tették a visszahatást, melyet Rothermere lord cikke kiváltott.

A beavatottak a fordulatot Franciaországnak tulajdonították, melynek a *kis antant* fegyveres koalíciójára szüksége volt. A júliusi bécsi marxisták letérése után, mikor az olasz csapatok készen állottak arra, hogy Tirolba vonuljanak, a francia külügyminisztérium

¹ U. ott 310. 1.

² V. ö. ssy. A Paléologue-féle jegyzék és az 1920. évi francia-magyar tárgyalások. Magyar Szemle, 1927. I. 184—88. l. y: A Fouchet jegyzék. U. ott 300—4 l., *Ihrig K.* Mit hoz vissza a Rothermere vonal? U. ott 65—69. 1.

főtitkára, Berthelot Fülöp jelent meg október 12-én Prágában, hol a cseheket Franciaország támogatásáról biztosította. Büszkén monddotta el, mint alkotta meg Benessel és Masarykkal együtt Csehszlovákiát,¹ amelyet most a revízió felvetése alapjaiban rendített meg. Neki valóban semmi oka nem volt arra, hogy az éppen akkor, 1927. szeptember 28-án kipattant 1920-i „gödöllői szerződés“ védelmére keljen, mert ő kezdettől Masaryk és Benes oldalán állott, ezek pedig nagy mértékben megnehezítettek Franciaországra azért, mert már 1920-ban a Millerand levél beváltására gondolt; még jobban Mussolinira, ki a francia ígéretet Itália részéről az európai közvélemény útján (Rothermere lord) kívánta beváltani. Ugyanakkor a szövetséges Romániában a külügyi tárca erősebb és megbízható kezekbe került; annak új birtokosa, Titulescu Miklós, nyomban fel is vette a harcot az erdélyi optások ügyében a magyarokkal. A legnagyobb nehézséget az egységes front helyreállításában Bulgária okozta. Benes már a blei konferencián javaslatba hozta egy francia-szer!) szövetségi szerződés megalkotását, de amikor kiderült, hogy annak ára a megrövidített Bulgária kielégítése volna, Szerbia vonakodott megadni a szükséges garanciát. Most Franciaország e nélkül is szövetségre lépett november 11-én^{1 2} és ezzel sikerült a *kis antant* megrendült frontját helyreállítania. Benes nyomban leszögezte azt, hogy a *kis antant* célja a Közép-Európa új rendjének biztosítása (*sauvegarder l'orclre nouveau en Europe centrale*) — cseh és francia hatalmi érdekeknek.

Mussolini november 22-én egy második tiránai szerződéssel választott és Albániát húsz évx-e olasz védelem alá helyezve, betette az ajtót a szerb aspirációk előtt.

Most már mindenki azt várta, mi lesz az első lépés, amit a francia hatalomtól fedezett *kis antant* az olasz-magyar érdekszövetség útjába dob. A bomba egy olaszországi cégtől lengyel területre küldött fegyverszállítmány volt, amelynek a csatolt szállítólevél értelmében Magyarországon kellett átmennie. A szállítmány 1928. január 1-én Szentgotthárdnál ért magyar területre, ahonnan az osztrák vasúti közegek a be nem vallott áru felismerése után magyar területről osztrák területre tolták vissza. A cseh, szerb és román kormányok azt állították, hogy a szállítmány Magyarország részére volt szánva és február 1-én ilyen értelemben közös tiltakozást nyújtottak át a Nemzetek Szövetsége titkárságának.³ Titulescu Rómán keresztül utazott Párizsba, hogy Itáliát az olasz-román barátsági szerződés alapján leszerelje, de útja csalódást okozott, mert azt nem lehetett Magyarország ellen fordítani. Párizsban tüntető szíveséggel fogadták ugyan, de Briand sem fogadta el Benes és Politis

¹ Beszédét közölte az *Europe Nouvelle*. X. Párizs, 1927. 1399—1400. 1.

² Közölve u. ott 1645—47. 1. Briand az olasz flotta tangeri látogatása (1927. október) után egyenesen felhívta Marinkovics Voja szerb külügyminisztert a szerződés megkötésére, mire a belgrádi olasz követ visszahívását kérte. *In dér Maur* id. m. II. Wien, 1936. 165—67. 1.

³ Survey of the International Affairs, 1928. Oxford, 1929.

vonatkozó javaslatait, mire Titulescu, Benes és Mariukovics Voisláv június 20—21-i konferenciájukon visszatértek egy revízióelleues front megalkotásához. A három külügyminiszter a revíziót „az európai békemű destrukciójának” nevezte. Titulescunak június 24-én a Temps párizsi napilapban közölt nyilatkozata szerint mindhárman elhatározták, hogy a revízió ellen fognak szavazni, bár ezen senki sem csodálkozott, mert azt senki sem várta tőlük, hogy a revíziót javasolni fogják. Már a bukaresti konferencia megnyitása napján, június 20-án kiderült, hogy a *kis antant* belső gyengeségét nemcsak a leigázott, hanem azoknak a népeknek az elégtelensége is megnöveli, amelyeket az államalkotó nemzethez számítottak. A belgrádi parlamentben ezen a napon nyílt ülésben lötték le a horvát ellenzék vezérét, Radics Istvánt; félévvel azután a szlovákok egyik vezető embere, Tuka Vojtek, vonta kétségbe azt, hogy a csehek jogosan rendelkeznek a tótok fölött és került világhírűvé lett cikke (Vacuum Juris, *Slovak*, 1928. január 1.) miatt börtönbe. Január 6-án Sándor szerb király a kormányt magához vette és ezzel nyilvánvalóvá lett, hogy az önrendelkezési jog alapján Szerbiához csatlakozott horvátokat csak fegyveres erővel lehet a szerb uralom alatt megtartani. Tuka professzort már január 2-án elfogták és a bíróság 1929-ben 15 évi fegyházra ítélte azért, mert a tótok autonómiáját követelte, amelyet az önrendelkezési jog alapján való csatlakozásuk alkalmával a csehek a pittsburgi szerződésben megígértek nekik.¹

Alig hihető, hogy a franciák figyelmét ezek a jelenségek elkerülték volna, mert lassankint a *kis antant* ingatag frontjáról az orosz hatalom felé kezdtek tekinteni, amely a nyugattal mit sem törődve építette ki keleti szövetségálózatát. 1922. április 16-án a Versaillesban megalázott Németországgal szerződött, amikor pedig arról értesült, hogy Lengyelország és Románia 1926. március 26-án Bukarestben olyan szövetségre léptek, amelynek éle francia támogatás mellett Moszkva ellen irányult, április 14-én a német-orosz szerződést ismét megújította. Moszkva tehát az első időszakban a német hatalomra támaszkodva fordult szembe a nyugati hatalmakkal. Az 1925-i locarnói megállapodásokat is a nyugati kapitalista államok megállapodásainak nyilvánította és tartózkodásával igyekezett megmutatni, hogy Oroszország kihagyásával európai politikát csinálni nem lehet.

Moszkva ebből a mellőzésből fejtette ki azt a gondolatot, hogy a cári orosz diplomácia hagyományait megújítva, Kelet-Európában magának igényelje a rendelkezést. Tervét azzal kívánta megvalósítani, hogy a nyugati szövetségálózatallal egy keleti koalíciót szervez, amely az orosz hatalomnak nyújtott alátámasztással méltó ellen-súlyát alkotja majd a nyugati hatalmaknak. Csicserin külügyi népbiztos így alkotta meg 1929. januárban azt a semlegeségi szerződésen nyugvó koalíciót, amelynek jegyzőkönyvét Moszkvában 9-én Észtorország, Lettország, Lengyelország és Románia, 27-én pedig Törökország is aláírta és amely szemelláthatólag Moszkva körül cso-

¹ A Tuka-per történetéről v. ö. *Jehlicka* id. m.

portosította Kelet-Európa államait. A francia szövetség Varsóra és Bukarestre nézve sem bírt akkora értékkel, mint amilyen veszedelemnek tartották a szembeszállást az orosz hatalommal, amely Franciaországtól eltérőleg a helyszínen volt. Ez magyarázta meg azt, hogy Zaleski lengyel külügyminiszter 1929. május végén Budapesten, ahol 2-án Grandi jelent meg, a Monti-emlékinnepevényen vett részt.

Hogy a moszkvai paktum a *kis antant* vitorlájába is szelet vitt, az abból volt megállapítható, hogy a három állam külügyminiszterei május 21-én Bukarestben egy *regionális paktum* tervét dolgozták ki. Ugyanazt a hatalmi túlsúlyt, amit Oroszország magának a keleteurópai színtéren igényelt, a *kis antant* a dunai Európában kívánta maga részére megvalósítani. A paktum alapjául a békeszerződések változatlan megtartása szolgált: „csak a szerződések által megállapított jogok lehetnek kötelezők a nemzetközi törvénykezésben”.¹

Franciaország ugyanebben az időben a regionális paktumokkal ellentétben akkor egy *európai unió* megalkotásán fáradozott. A vonatkozó javaslatot 1929. szeptember 5-én terjesztette a Nemzetek Szövetsége, 9-én pedig a 27 európai állam delegátusai elé. A később gondosan kidolgozott *grand dessein*, az európai unió (*Union fédérale européenne*) tervének megalkotói Tardieu André, Benes és Politis azonban a gondolatot a békeszerződések alapján létrejött európai státuszkvó elmerévése érdekében kívánták formába önteni. Helyesen indultak ki abból, ami valamennyi európai államot megnyert a gondolatnak, hogy a 20.000 kilométernyi vámhatárt össze kell vonni, hogy Európa megélni tudjon, de helytelen volt az, hogy a vámhatárok megszüntetésének junktimául a politikai határok megerősítését állították fel. Briand ugyan büszkén jelentette be a Nemzetek Szövetségének 1930. szeptemberi közgyűlésén, hogy vonatkozó javaslatára 27 európai állam igennel válaszolt, de a magyar delegáció vezetője, Apponyi Albert gróf hozzátette, hogy a 27 igen közül több után „de” következett, tehát a terv elfogadását feltételekhez kötötték, ezek között a feltételek között pedig a magyar közvélemény feltétele annak a békeszerződésnek a módosítása volt, amelynek megváltoztatását a hatalmak is kívánták, az európai unió megalkotói viszont elkerülni törekedtek.¹ ² Az angolok a beérkezett válaszokat három csoportba sorolták.³ A *kis antant* és Lengyelország területeiknek és a párizsi szerződésekben megalkotott európai státuszkvónak védelmét keresték bennük, bár az angolok feltűnőnek tartották, hogy Belgium nem csatlakozott a nevezett államokhoz. A második csoportot alkották a volt központi hatalmak, amelyek közül Magyarország a revíziót, az államok egyenjogúságát és Török-

¹ Közölte *Codresco* id. m. II. Párizs, 1933. 80—92. 1.

² Apponyi 1930. szeptember 15-i genfi beszédét közölték a közgyűlés iratai és *Pethő S.*: Le Comte Albert Apponyi. Párizs, 1931. 219—29. 1.

³ Bulletin of International News. VII. London, 1929—30.

ország bevetését javasolta.¹ A magyar kormány kész volt olyan unióhoz csatlakozni, amely a Nemzetek Szövetségének ellenőrzése alatt (*sons le contrôle et dans l'esprit de la Société des Nations*) áll,^{1 2} de feltételül a békeszerződés új megfontolását kötötte ki (*il ne saurait adhérer à une solution du problème qui, en excluant la possibilité d'une révision pour l'avenir, rendrait immuable la situation actuelle créée par les traités*).³ Briand 1930. szeptember 8-án elmondott összefoglaló jelentésében Magyarország kikötéséről nem emlékezett meg,⁴ hanem Benes és Politis felfogásához alkalmazkodva, elsiklott a revízió kérdése fölött. Abban is eltérés volt a hatalmak között, hogy amíg Briand az uniót csak a Locarnóban szerződött államokra kívánta kiterjeszteni, addig Mussolini valamennyi állam, tehát Oroszország közreműködését is követelte. A brit kormány szerint viszont új nemzetközi szervezetekre nem volt szükség, hanem a Nemzetek Szövetségét kellett nemzetközi kérdések elismerésére alkalmassá tenni. Poincaré Raymond az *Excelsior* párizsi napilapban úgy nyilatkozott, hogy most már ő sem zárkózik el a revízió elől (1929. szeptember 28.), amit sokan úgy értelmeztek, hogy nyilatkozata Bethlen István gróf és Rothermere lord velencei találkozására (1929. szeptember 6.) adott válasz volt, holott ennek hátterét sokkal inkább kell keresnünk abban, hogy MacDonalddal angol miniszterelnök a Nemzetek Szövetségének szeptemberi közgyűlésén az új programul gyanánt az általános lefegyverzés előkészítését jelölte meg, holott a fegyverkezést a franciák és a *kis antant* már a békeszerződések egyetlen garanciájának tartották.⁵

Az 1930. év a békés kiegyenlítés vagy a csendes előkészületek

¹ A magyar közvélemény a háború óta fokozott mértékben érzett együtt Bulgáriával és Törökországgal, melyek népeivel a magyarság némi rokoni kapcsolatot érzett és tartott fenn. Igaz, hogy Törökország Kemal pasa és Tevfik Rüsdi külügyminiszter folytán 1925 óta nyílt szövetségben állott Oroszországgal, de abban az időben ez a szövetség nem vert nagyobb hullámokat, örömmel vette a magyar közvélemény az 1929. május G-i bolgár-török szerződés, majd az 1930. október 25-i olasz bolgár esküvő híreit is, mert Boris cárnak az olasz király leányával kötött házasságában a balkáni olasz befolyás megerősödését látta. — Ezzel szemben Benes, Marinkovics és Titulescu a revízió ellen szervezkedve azt határozták, hogy a XIX. cikkely esetleges felvetésekor ellene fognak szavazni. A *Journal de Genève* értesülése szerint (1929. szeptember 5) a cseh, szerb és román vezérkari főnökök 1929. május 18—24-én megtartott bukaresti értekezletükön, melyen a francia vezérkart Noillet tábornok képviselte, Magyarország megszállását határozták el még arra az esetre is, ha háború esetén Magyarország semleges maradna. Miután a semleges magatartás nem képezhet okot valamely ország megszállására, ebben az esetben ugyanazzal a törekvéssel állunk szemben, hogy a magyar kérdést kedvező alkalommal, fegyveres úton is véglegesen, mindenkorra elintézzék. Ezzel akarták elejét venni annak a revíziós folyamatnak, amelyet Locarno a középeurópai határvonalak biztosításának megtagadásával, tehát azok feloldásával megindított.

² Briand 1929. május 17-i emlékiratát közölte az *Europe Nouvelle*. Párizs, 1929. 806—9. L

³ A magyar kormány július 14-i válaszelevele u. ott 1393—94. 1.

⁴ Közölve u. ott 1406—12. 1.

⁵ A Nemzetek Szövetségének 1929. évi közgyűlésén egyébként Kínával kapcsolatban a XIX. cikkely alkalmazása is szóba került.

esztendejeként volt ismeretes. Az ellentétek elsimulását látszott mutatni az 1930. január 20-i hágai egyezményben a magyar jóvátétel kérdésének elintézése, június 30-án a franciák hazatérése a Rajna mellől; Schober osztrák kancellár római (február 6.), berlini (február 22.) és budapesti látogatása (július 7—8.), mire Grandi olasz külügyi államtitkár Budapestet és Bécset kereste fel (június 13—18.), valamint Bulgária és Törökország szövetsége (május 6.). A *kis antant* külügyminisztereinek a Csorba-tó mellett június 24-én megtartott értekezlete ilyen körülmények között nem hozott meglepetéseket; az október 25-én Rómában megtartott olasz-bolgár esküvő viszont nem eredményezett közelebbi megállapodásokat.

Az 1927—30. évek fejleményeit a mérlegre téve, nagy haladást állapítunk meg a revízió irányában.

Az induló pontot kétségtelenül az 1925-ben megkötött locarnói szerződés alkotta, melyet leginkább csak nyugati hatásában szoktak értékelni és nyugati jellegében vizsgálnak. Nyugaton valóban *Treutja Del* állott elő, mert Németország a belga és francia (rajnai) határokat önként, szabad elhatározásából garantálta. London és Párizs kaptak a javaslaton és a nyugati garancia ellenében belementek a keleti határvonalak feloldásába.

Róma gondosan figyelte a várható következtetéseket és 1926. végén Szerbián keresztül vonult be a dunai érdekelttség színterére.

A *kis antant* élesen szembekerült egy szomszédos hatalommal. Csehország harmadfélezer kilométer határvonalával biztosítás nélkül maradt. Miután a békeszerződésben üt évre kikötött azzal a joggal nem élt, hogy Ausztriával és Magyarországgal vámszövetségre lépjen, mert Bécs és Budapest fölött megalkotandó hegemoniára gondolt, gazdaságilag elszigetelve maradt. 1927. március 31-én Magyarország katonai ellenőrzése megszűnő, megszűnt az az ellenőrzés is, melyet Prága ezen a téren Budapesten teljes mértékben gyakorolni törekedett. Nyomon követte azt a római barátsági szerződés, ezt pedig Rothermere lord júniusi cikke és annak világszerte észlelhető hullámai. A gondolat népszerűsítése végett alakult meg a *Magyar Revíziós Liga* (1927. július 27.), míg a *Magyar Külügyi Társaság* Apponyi Albert gróf elnök vezetése alatt a magyar kérdés vonatkozásairól írt nagyobb munkálatban igyekezett a külföldet felvilágosítani (*Justice for Hungary*).¹

Rothermere cikke időszerűvé tette a magyar igények és követelések összeállítását.

Amint a cikk feltehetőleg a Millerand-levélen alapult, úgy annak Rothermere lordtól való felelevenítése és az európai nyilvánosság elé terjesztése is több megnyilatkozásra nyújtott alkalmat.

Ilyenek voltak a *Magyar Revíziós Ligának* még 1927.-ben meg-

¹ A *Justice for Hungary* jelszót Birinyi amerikai református lelkész használta először 1923. március 4-én az amerikai kongresszushoz intézett leadványában: 67th Congress, 4th Session, Document No. 346. Justice for Hungary. Petition submitted by the Executive Committee of arrangement National Convention of American citizens of Hungárián Descent to the Congress of the United States relative to a plea for Justice for Hungary and peace of Europe. Washington, 1923, a kongresszus kiadása.

indított sorozatos kiadványai: *Publications of the Hungarian Frontier Readjustment League*, a Magyar Külügyi Társaságnak 1928-ban megjelent gyűjteményes műve: *Igazságot Magyarországnak*, 1929-ben pedig Aldo Dami svájci publicista műve: *La Hongrie de demain*.

Ezeknek a munkálatoknak a javaslatok olyan határmódosításokat tartalmaznak, melyek a Millerand-levél keretein belül mozogtak. Többnyire a trianoni szerződést vették alapul és bizonyos meg egyezést kerestek a szerződés és Magyarország utódállamai — Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia — között. Az Árvában birtokló Lengyelországról és a Fiúméban uralkodó Itáliáról nem történt említés. A számítások a trianoni Magyarország arányát átlagban véve, 80 százalékkal javították volna meg és 1914-hez viszonyítva 100:30 helyett 100:60 arány állott volna elő. Az így megvont határvonalakban helyet kaptak volna Pozsony, Kassa, Szatmár, Nagyvárad, Arad, Temesvár és Szabadka városok.

Nagyjában véve tehát, Mussolini és Rothermere lord 1927-i akciója olyan számításokat eredményezett, amelyek elméletiek voltak és a következő megállapításhoz vezettek: a magyar nemzet nem mond le a történelmi Magyarország helyreállításáról, de békés revíziót keresvén, nem is indít harcot a szlovákok, rutének, szerbek és románok ellen, mert a megoldást azokkal való megegyezéstől várja; ezt megelőzőleg azonban követeli a határmenti magyar lakosság visszatérítését, melyet a magyar béke delegáció is követelt; melytől a hatalmak nem idegenkedtek; melyeknek cseh, szerb és román uralom alá kényszerítése a nemzetközi jog sérelmével és minden emberi jog kigúnyolásával történt. Ez a határmódosítás (revízió) megegyezést jelentett volna 1914 és 1920, a régi és a trianoni Magyarország között, úgy a terület, mint a lakosság nagyságát illetően. A történelmi Magyarország helyreállítását kezdettől fogva népszavazástól tették függővé. Annak eljövételét azonban 1930-ig többnyire utópiának hitték.

Megindult a védekezés egyéb irányban is.

1927. júliusban Renner vezetése alatt a bécsi marxisták fogtak fegyvert — Prága mellett; november 25-én Renner éles beszéde hangzott el az osztrák parlamentben — Magyarország ellen. December 3-án Nagyvárad fekete napját jegyezték fel a történelemben, mikor zsidóüldözés alakjában a magyarok Szent Bertalan-éje érkezett el és a magyar területi épség védőjét, az épen Budapesten tartózkodó Karácsonyi János püspököt keresték halálra. 1928. január 1-én Szentgotthárdról toltak vissza osztrák területre egy Lengyelországba szánt fegyverszállítmányt és ezzel az egész vonalon megindult a hadjárat Magyarország ellen.

Seton-Watson a *kis antant* védelmében már csak annak bizonyítására szorítkozott, hogy a trianoni határvonalak megfeleltek a néprajzi határoknak (*Times*, 1928. szeptember), de nem tudta magyarázatát adni annak, hogyan maradt ki akkor Csonka-Magyarországból negyedfélmillió magyar lakos. Hogy a helyzeten segítsen, azt ajánlotta, hogy revízió helyett, — amely már akkor előrelátható

volt, — a kisebbségi kérdés rendezésével oldják meg a magyar kérdést.¹ Hogy ez nem sikerült, az mindenekelőtt annak volt betudható, hogy a kisebbségi kérdést sohasem oldották meg, ha pedig megoldották volna, úgy ez még mindig nem lett volna egyéb a kisebbségi kérdés megoldásánál, már pedig a megoldandó kérdés Közép-Európa problémája volt.

Bethlen István gróf Velencében Rothermere lorddal találkozott (1930. szeptember 6.); válaszul a *kis antant* kormányainak jelentett előnyt az, hogy a Nemzetek Szövetségének közgyűlése Titulescu Miklós román külügyminisztert ültette az elnöki székbe. Titulescunak az elnöki székből kellett végighallgatnia Magyarország delegátusának, Apponyi Albert grófnak 15-én a revízióról tartott klasszikus beszédét. Benes közbeszólt: „Soha“. Egy svájci hetilap következőképpen írta le az esetet: „Gróf Apponyi Albert a közbeszóló Benesre nézett és a következőket mondotta:

— A csehszlovák miniszter úr azt mondja: „soha“. Kérem, hogy törülje ki ezt a szótárból. És semmiesetre se használja velem szemben, aki Eugénie császárnéval táncoltam a Tuileriákban, aki láttam, hogy tűnt el a francia császárság. Ne használja velem szemben, aki láttam, hogy alakult meg a német császárság és hogy ment megint tönkre. Ne használja velem szemben, aki láttam, hogy milyen szilárd volt a Habsburgok trónja és azután hogyan omlott össze.

Emelt hangon folytatta Apponyi :

— Ne használja senki ezt a szót „soha“, — aki velem beszél.“

Benes hallgatott, Masaryk elnök azonban szeptember 28-án a *Neue Freie Presse* bécsi hírlapban hajlandó volt belemenni a határmódosításba. Masaryk ezzel a nyilatkozatával Apponyi felé közeledett, a hatalom azonban a fiatalabb nemzedék birtokában volt, ennek élén pedig Benes mereven ellenezte a revízió gondolatának.

Helyzetét a Briand-féle unió volt hivatva megmenteni, melyben Csonka-Magyarország határait 9 millió lakossal szemben már a Duna körül 50 millió biztosította volna. Másik rendeltetése az volt, hogy az államok szabad egyesülését európai federációvá alakítsa át; amint Briandnak 1930. május 17-én kelt emlékirata mondta: *pacte européen — sort d'embryon d'une constitution fédérale européenne*.

Poincaré az *Excelsior* párizsi napilapban „kalandos összeesküvésnek“ nevezte a revízió mozgalomát, mert nem akarta észrevenni azt, hogy a fejlődéshez a változás közelebb, a merevség távolabb áll.

Mikor a *Budapesti Hírlap* szerkesztője Rothermere lord akciójához csatlakozott, Seton-Watson arra emlékeztette az angol közvéleményt, hogy Rákosi Jenő valamikor 30 millió magyarról ábrándozott és hogy a magyarok a Rothermere-akció útján a hiányzó húsz milliót erőszakkal kívánják elvenni Csehországtól, Szerbiától és Romániától,^{1 2} amelyekhez — amint nem tette hozzá — csak 1920 óta tartoztak. Ez a hamis beállítás azonban csak ideig-óráig hatott, mert

1

Seton-Watson R. WA kivezető út. Magyarország. Budapest, 1930. június 4. sz.

2

International Affairs. XV. London, 1936. 329. 1.

mindenki érezte, hogy a változatlanág erőltetése meddővé lesz és hogy a változások ideje közeledik.

A felelősséget akkor a nyugati demokratikus államok Itáliában látták, melynek vezére — a *Duce*, Mussolini Benito — nemcsak a hatalmat ragadta magához, hanem a hatalom birtokában a kezdeményezést is.

Az 1928. év folyamán Mussolini több ízben tett olyan nyilatkozatot, amely Rothermere lord gondolatát fejezte ki és annak cikkével volt kapcsolatba hozható. Így 1928. március 28-án a londoni *Daily Mail*, Rothermere lord lapja, közölte a Dúcénak azt a nyilatkozatát, melyet Rothermere lord előtt tett: „Magyarország és Itália között őszinte barátság uralkodik. Nem szolgálja Európa békéjének érdekét az, ha nyilvánvaló igazságtalansággal ilyen hősiesség nemzetet elkeserítenek. Egy szerződés nem lehet sűrű. A történelem sohasem ismert örökké tartó szerződéseket. A békeszerződések tehát nem köporsók, amelyekből a legyőzötteknek sohasem szabad kilépniük ...“ — 1928. június 5-én a szenátusban ezeket mondta: „Magyarország nem akarta a háborút és kénytelen volt a háború legrettenetesebb következményeit elszenvedni. Amikor Magyarország a háború után igyekezett kiszabadulni az elszigeteltségből, Itália barátsága megnyilatkozott a katonai ellenőrzés megszüntetésénél, a szentgotthárdi incidens elintézésénél, az optánskérdésnél és azoknál a könnyítések-nél, amelyeket Magyarországának a fiemei kikötő használatánál biztosított. Magyarország számíthat Itália barátságára. A trianoni szerződés tarthatatlan, mert igazságtalan. Magyarország és a magyar nép jobb sorsot érdemelnek. Egyetlen szerződés sem örökéletű, mert népek keletkeznek, fejlődnek, haladnak, elűnnek, sőt ki is halnak. Az örökéletű szerződések azt jelentenék, hogy egy bizonyos adott pillanatban az emberiség múmiává válna. Senki sem állíthatja, hogy a szerződések tökéletesek“. Ezzel Mussolini a revíziót bevitte a hivatalos külpolitikába, mert Itália ettől kezdve a fenti szellemben járt el a külpolitikai kérdések tárgyalásánál.

Hozzá kell tennünk azonban, hogy mindez arra volt figyelmeztetés, hogy az 1920-ban kiállított Millerand-levelet beváltásák, illetőleg, hogy a franciáktól is méltányosnak jelzett revízió megtörténtével a Dunamedence politikai nyugalma helyreálljon.

Mussolini politikájának okát nem pusztán abban az eszmében kell keresnünk, melyet a *fascio* és a fasizmus gondolatával, az olasz erők egybefogásával kívánt megvalósítani. A római birodalom, az *imperium Romanum* eszméje nagy arányai mellett csak nagy erővel volt inegvalósítható. A franciák figyelmét elkerülte az, hogy az olaszság lélekszáma éppenúgy meghaladta Franciaország lélekszámát, mint a németeké; hogy olaszok éppenúgy éltek Itália határain kívül, amint németek sem pusztán a német határokon belül éltek. Ennek ellenére a párizsi szerződések a német és olasz fajt, tekintet nélkül arra, hogy előbbi a vesztesek, utóbbi a győztesek oldalán állott, egyformán közrevették és méltánytalan szerződésekre épült hatalmi politikával őket megpuhítani törekedtek.

A francia-szláv szövetség malomkövei közé szorított Itália fi-

gyelmét nem került el az, hogy a francia hatalom ereje magábanvéve nem elégséges ilyen kényszerpolitika folytatására és hogy ha nem állnak majd rendelkezésére szláv szövetségesei, a helyzet gyökeres változást szenved. Ezt a változást tette lehetővé az 1925-i lokarnói szerződés akkor, amikor Franciaország határait biztosította, lengyel, cseh és szerb szövetségeseinek határait viszont szabadokká tette.

Az olasz hatalom nyomban észrevette a változást és amíg a keleti határokon a szlávok — csehek és szerbek — ellen fordulva, Rothermere lord akciója és a revízió előtt nyitotta meg az utat, addig nyugaton a háborúban érintetlenül megmaradt spanyol hatalommal szövetkezve, a Földközi-tenger felszabadítása, illetőleg az abban való szabad érvényesülés érdekében indította meg a harcot. Ugyanakkor, amikor 1926-ban keleten Szerbiával szembeszállott és a szerb-magyar közeledést elvágva, Itália részére foglalta le Magyarország barátságát, nyugaton Primo de Rivera kormányával szövetkezett.

Ez a szövetség XIII. Alfonz spanyol királysága és Mussolini olasz állama között robbantotta ki tíz év múlva, 1936-ban, a nagy mérközést a francia és olasz hatalmak között a Földközi-tenger birtokáért.

A felelősséget nem volna könnyű megállapítani és előreláthatólag a későbbi történetírás is csak alkalmat fog látni a szövetségben, mert a végső okokat sokkal inkább szolgáltatták a világháború és annak Itáliára nézve annyira kedvezőtlen következményei, főleg a megszorodott olaszágnak egy terméketlen félszigetre való szorítása, nyersanyagoktól való megfosztása, természetes fejlődési lehetőségeinek mesterséges úton való megszorítása. Hozzájárult ehhez a vele szövetkezett spanyol királyság megdöntésére irányuló törekvés, amit nem pusztán azzal kell kapcsolatba hoznunk, hogy a spanyol nép melyik államformát tartotta jobbnak, hanem azzal is, hogy egy köztársasági spanyol államnak az olasz diktatúrával való szembeállítása mennyiben teszi majd lehetővé az olasz-spanyol front át-törését és Itália elszigetelését.

Az egyensúly megváltozik.

1931—1935.

A nyugati hatalmak felfogása szerint az európai kérdés tengelyét a német kérdés alkotta, ők Németországgal vívták meg a világháborút és mikor azzal békét kötöttek, abban a feltevésben voltak, hogy Európa ügyei rendbe jöttek. Ameddig Németország a versaillesi szerződés érdekkörében maradt, addig az ő felfogásuk szerint Európa ügyei rendben voltak; mikor attól szabadulni törekedett, 1923-ban a szövetséges csapatok újból megindultak a Rajna felé. Lassankint rájöttek, hogy a versaillesi érdekkör francia érdekkört jelent és hogy Németországnak a versaillesi érdekkörbe való szorítása nem egyéb a francia hatalomnak Európa fölé való helyezésénél; ettől kezdve a helyzet megváltozott. Elsőnek Itália szabadította ki magát a francia hatalom érdekköréből és Mussolini vezetése alatt a francia hatalom keleti szövetségeseinek erejét leküzdve, védekezett a *kis antant* név alatt kialakuló franciabarát szláv koalíció ellen. Az 1924-i olasz-jugoszláv megbékülést nyomon követte Hindenburg marsallnak a német köztársaság elnökévé való megválasztása (1925. április 26.), egy akkor merésznek mondott fordulat, melynek eredménye a marxisták hátraszorítása volt. A helyzet súlyát növelte a lokarnói megegyezés, amely a német nemzeti szervezkedés külpolitikai orientációját nyugat helyett keleten jelölte meg. Stresemann Gusztáv külügyminiszter a nyugati német területek felszabadításával — Rajna-vidék, Ruhr-vidék — kellő hátvédet biztosított az új lendületnek, amelynek idulását ahhoz az időponthoz kell fűznünk, amikor a szövetségesek utolsó csapata is elhagyta Németországot (1930. június 30), a júliusi választásokból hatalmas erővel tört elő a meg nem alkuvás nacionalista pártja, melynek élén az ausztriai születésű Hitler Adolf állott.

Pártjának diadala két eseménnyel találkozott: az egyik az a hullám volt, mely az amerikai gazdasági válság viharaként Európát készült letarolni; a másik a gazdaságilag gyenge Ausztriának a vihar elől az erősebb Németország oldalára való menekülése volt. 1929. októberben történt az, hogy Amerika spekulatív gazdasági rendszere összeomlott. A katasztrófa hatását mi sem mutatta job-

ban, mint az, hogy az egész világ gazdasági élete megbénult, a világ kereskedelmi forgalma évről-évre aláhanyatlott és 1935-ig egyharmadával csökkent. Csehszlovákia kivitele 21 millió cseh koronáról 6 millióra esett alá, Ausztria gazdasági élete összeomlott, Németország pedig fizetéképtelenné lett.

Miután a hatalmak Ausztria-Magyarországot az annexiós követeléseknek martalékaul dobták oda, sem Ausztriával, sem Magyarországgal nem tudtak mit kezdeni. Lansing amerikai államtitkár

1918. szeptember 20-i emlékiratában azt ajánlotta, hogy legyen a németeké; bár Masaryk is ezt mondta 1915-ben, Bencs a háború befejezése után rávette Pichon francia külügyminisztert, hogy a csatlakozásnak útját állja (1918. december 29). A versaillesi békeszerződés XVIII. cikkelye értelmében Ausztria megtartotta függetlenségét; a weimari német alkotmánylevélnek (1919. augusztus 11) azt a cikkelyét, mely a csatlakozást lehetővé tette, hatálytalanították. Pichon beavatkozása (*il remetrtrait en péril la sécurité et la liberté du monde*) meglehetősen zavart keltett, mert a német alkotmánylevél LXI. cikkelye Ausztriát a Német Birodalom alkotmányának nyilvánította, inég az osztrák békeszerződés LXXXVIII. cikkelye Ausztria függetlenségét elidegeníthetetlennek jelentette ki. A csatát Benes nyerte meg: az általa kidolgozott genfi jegyzőkönyv Ausztria függetlenségét megerősítette, Németország azt elismerte.

Az amerikai válság hullámai valamennyit eltemették és a pusztulás elől menekülő német és osztrák politikusok a kölcsönös összefogástól remélték sorsuk jobbrafordulását. Curtius Gyula német külügyminiszter maga látogatott el Bécsbe (1931. március 11) és beszélt meg a részleteket. A régi német *Zollverein* megújítására vonatkozó egyezményt Schober és Curtius kancellárok 1931. május 19-én Berlinben megkötötték és 23-án közzétették; a francia-cseh érdekelt-ség azt *casus bellinek* tekintette, mert az osztrák-német vámúnió félköralakban vette körül a cseh birodalmat. Benes már 25-én nyílt harcot jelentett be, Briand francia külügyminiszter pedig 28-án Prága mögé állott, mire Curtius német külügyminiszter 31-én beszédében már a visszavonulást volt kénytelen bejelenteni. Briand szavai — „*je ne le laisserai pas accomplir*“ — olyan határozottan vetették Franciaország erejét a mérlegre, hogy Benes a győzelem tudatában a revízió gondolatát is el akarta temetni: „*la revision des traités? la Petite Entente n'en veut pas.*“ Doumergue francia köztársasági elnök nizzai beszédében még tovább ment. Kijelentette, hogy a lefegyverzés kérdésében csinál frontot Németország ellen, ahonnan már 1930-ban kivonták a francia csapatokat. Beszédének indokolását viszont április 23-án Bencs adta meg, aki május 3-án már új nyilatkozatai alapján adott programot a *kis antant* külügyminisztereinek, akik Belgrádban összejöttek. Másnap, május 4-én, orsovai találkozásukon Sándor szerb és Károly román királyok beszélték meg a tennivalókat, amiből azt a következtetést lehetett levonni, hogy Franciaország fegyveres erejére támaszkodva vonulnak fel a kérdésben ártatlan Magyarország és a revízió gondolatának elnyomására.

A francia hatalom feszült vitorlákkal haladt előre az európai politika hullámzó vizein. Alighogy elérte azt, hogy az osztrák-német vámunió kérdését a hágai állandó nemzetközi bíróság elé utalták, április 14-én XIII. Alfonz király hagyta el trónját és adta át helyét a spanyol köztársaságnak. A fordulat messze kiható jelentőséggel bírt, mert amíg a spanyol királyság addig Angliával és Itáliával együtt járt el a külpolitikában, addig a köztársaság külügyminisztere, Leroux, hosszú évek óta Franciaországban élt és a francia kormány támogatását élvezte. Az ibériai félszigeten azt hitték, hogy az ibériai népek — a portugálok, spanyolok és katalánok — együttes szervezkedése indult meg a köztársasági kormány alatt, az európai politikában viszont úgy tudták, hogy azok az angol-olasz *antant* mellől Franciaország oldalára állottak át. Ez a kedvező fordulat még erősebb hátvédet adott Briandnak, aki május 14-i emlékiratában azt állapította meg, hogy az osztrák-német vámunió gondolata ellenkezik a genfi jegyzőkönyv alapgondolatával, mely Ausztria függetlenségét garantálta. Ebben a megállapításban azonban az is benne volt, hogy nem valósítható meg az, ami a genfi jegyzőkönyv tételeivel ellenkezik, tehát a békeszerződés módosításáról, a revízió gondolatáról sem lehet szó. A genfi jegyzőkönyv Benes és Politis alkotásaként volt ismeretes, ebből pedig sokan azt a következtetést vonták le, hogy Franciaország politikáját Benes írta elő, aki a francia hatalom erejét a cseh birodalom biztonságára kívánta értékesíteni. Teljes tudatában volt annak, hogy az osztrák-német vámunió a középeurópai határok megváltoztatásához vezet; ezért minden erejét annak meghiúsítására fordította és arra törekedett, hogy Csehszlovákiát, a békeszerződések alkotását, megmenthesse. Ha ez nem sikerült, amint-hogy 1938-ban Csehszlovákia felbomlott, úgy az 1931-i német-osztrák vámunió kísérlete korszakalkotó eseménynek bizonyult. Voltaképpen a németiség megmozdulása volt az, amely a népiség elvét vetette bele — mint később mondták — a küzdelembe és vitte diadalra ezt az elvet alig egy évtized leforgása alatt.

Mussolini megkísérelte ugyan az ellenállást, de Brüning kancellár és Curtius római látogatását (1931. augusztus 7—8.) nyomon követte a Bethlen-kormány távozása (augusztus 19.) és Károlyi Gyula gróf elnöklete alatt a franciabarát orientáció bevezetése. Magyarország augusztus 14-én, Szerbia szeptember 2-án a francia feltételek elfogadása mellett kaptak kölcsönöket. Ott az olasz orientáció mellé a franciákhoz való igazodást kellett állítani, itt Sándor szerb királynak szeptember 3-án a nemzethez intézett manifesztumában kellett lemondania a diktatúráról.

Franciaország csak ekkor tért magához abból az illúzióból, — mint de Vienne budapesti francia követ írta —, hogy helytartója volt Közép-Európának, melynek sorsa iránt nem érdeklődött közvetlenül.¹ Most is inkább a hatalom erejéhez folyamodott és rohammal vette be a dunai állásokat.

¹ „La France fut revenue de ses illusions sur l'efficacité de la „lieutenance générale“ pour l'Europe centrale et elle eut enfin compris la nécessité de s'intéresser directement à la question danubienne comme à tout notre problème européen.“ De Vienne szavai

Franciaország a háború befejezése óta nem állott még a hatalomnak olyan magaslatán, mint amilyenre Laval Péter kormánya idején került, aki a délfrancia ember hevességével, de páratlan ügyességgel fogott hozzá a tervhez, hogy az 1931-i összeomlásban elmerült jövedelmeket Németország helyett másutt teremtsé elő. Németország költségvetését 1931 végén már két milliárd deficittel zárta, ötödfél millió munkanélkülye volt, termelése aláhanyatlott, külkereskedelmi mérlege felborult. Miután azonban az osztrák-német vámuniót meghiúsították, a németek gazdaságuk szanálására tart-hattak igényt és ezt a jóvátétel törlésével akarták eszközölni. Brüning Henrik miniszterelnök, aki 1930-ban a szocialisták kizárásával alakított kormányt, Curtius Gyula külügyminiszter és MacDonald angol miniszterelnök június 5-i ehequersi találkozásán első ízben került nyilvánosságra Németország gazdasági helyzetének katasztro-fális képe és ennek a megbeszélésnek lett az eredménye a Hindenburg elnöktől június 20-án kiadott moratóriumrendelet, amely egy évre minden külföldi kifizetést megszüntetett. Laval már a ehequersi találkozás után jelentkezett és június 16-án 8 órás ultimátumban rövid lejáratú kölcsönt ígért Ausztriának, ha lemond a német vám-unió megvalósításáról és pénzügyeit francia-cseh-szerh ellenőrzés alá helyezi. Az európai helyzet figyelmes vizsgálói már akkor észre- vették, hogy itt hatalmi kérdéstről, nevezetesen arról van szó, hogy Ausztria fölött a német vagy a franciáktól alátámasztott középeuró- pai cseh túlsúly fog-e rendelkezni. Laval angolszász megállapítás szerint az európai gazdasági élet összeomlásakor politikai előnyök biztosítására törekedett, ennek pedig az lett a következménye, hogy a brit és amerikai közvélemény Franciaország ellen fordult. A brit kormány Ausztriának 24 órán belül kétszer annyi kölcsönt folyósí- tott, mint amennyit Laval cseh közvetítés mellett felkínált; Hoover Clark Herbert amerikai elnök pedig 20-án Franciaország hozzá- járulása nélkül alkotta meg azt az elhatározását, hogy a német moratóriumra vonatkozó rendelkezést magáévá teszi. Laval nem vette fel az eléje dobott kesztyűt, hanem a július 6-án Párizsban megkötött ú. n. Mellon-Laval egyezményben elismerte Hindenburg elhatározását. Ugyanakkor azonban visszatért a politikai feltételek- hez és hozzájárulásának ellenértékéül most már az osztrák-német vámunió likvidálását, az 1925-i lokarnói egyezményből kimaradt keleti határok biztosítását és végleges elismerését, a területi revíziós kérdések feladását követelte. Már akkor az volt a felfogás, hogy Laval ezeket a követeléseket Benes aktatáskájából vette ki, mert Franciaország határai biztosítva voltak, az osztrák-német vámunió Csehországra nézve volt aggályos, a területi revízió szükségességét

annyiban is megfeleltek a valóságnak, mert a francia kormánynak Közép¹Európa helyre- állítása érdekében kidolgozott javaslatait — Briand és Tardieu tervei — Franciaország kiizépeurópai szövetségesei, elsősorban Benes, éppen azzal hiúsították meg, hogy a fran- cia politika közvetlenül sohasom érdeklődött a középeurópai dolgok iránt. A franciák Közép-Európát akként látták, hogy az általuk gondosan figyelt Németország mögött valami egészen bizonytalan, elmosódott és nehezen ismerhető alakulások voltak, melyek- ket Franciaország szövetségese, Benes és a *kis antant* igyekeznek rendben tartani.

pedig Mussolini és Rothermere lord szegezték le. Igaz, hogy a francia-cseh összefogás Bethlen kormányát a velencei Bethlen-Rothermere találkozás után megbuktatta, de a találkozás csak gyöngye következménye volt annak a hullámnak, amelyet az *Igazságot Magyarországnak* jelszó az egész világon keltett. A jelszó egy, a magyar kérdést tárgyilagosan ismertető munka címe volt, amelyet Apponyi Albert gróf vezetése alatt a *Magyar Külügyi Társaság* állított össze; a könyv angol fordításban is megjelent és az egész világon élénk visszhangot keltett, címe szállóigévé lett. Rothermere lord ismeretes cikke után, 1927-ben, Magyar Revíziós Liga néven egyesület alakult, amely a revízió kérdésének tudományos megvilágítását tűzte céljául, így kerülvén Laval követelése közé az a prágai kívánság, hogy a revízió gondolatától áthatott magyar közvéleményt leszereljék. A tévedés pusztán abban volt, hogy bár a magyar közvélemény a békeszerződés megkötése óta ebben a gondolatban forrt egybe, az 1927-ben külföldön előállott lendület a kérdést, a magyar közélet elszigeteltségéből kiemelve, az európai politika első vonalába vitte.

A brit és amerikai kormányok nem helyeselték Laval követeléseit. Amikor július 18-án Laval, MacDonald és Stimson amerikai nagykövet párizsi értekezletén a késő délutáni órákban Brüning és Curtius német delegátusok is megjelentek, Laval újból előhozta követeléseit. A németek elutasították őket, minek kövekeztében az értekezlet éppen úgy eredménytelen maradt, amint hogy azzá lett a hét nagyhatalom londoni konferenciája is (július 20—23), mert azon Laval újabb követeléseket jelentett be. Azok már nemcsak a *kis antant*, hanem főként Franciaország követelése voltak, amely négy hónappal azután készült el a maga követelési jegyzékével, míg Benes már az osztrák-német vámúnió felvetésekor átadta követeléseit Lavalnak, hogy azokat Franciaország súlyával keresztülhajtja. Laval most a lefegyverzés terére lépett át és ezzel vette kezdetét az a hosszú vita, melynek hullámai éveken át izgalomban tartották az európai közvéleményt.

Amíg az európai kormányok Laval javaslatával foglalkoztak, addig Laval az angol font ellen vonult fel, mely Ausztriának olyan kölcsönt adott, hogy az a francia-cseh-szerb kínálatot időszerűtlenné tette. A *Bank of England* azonban nem volt felkészülve a baráti oldalról jött merész támadásra és zavarában amerikai-francia hitelhez folyamodott, ez pedig augusztus 24-én a brit kormány bukását vonta maga után. Az angol közvélemény azonban tudatára ébredt a veszedelemnek és erősebb kormányt követelt. MacDonald maga vállalkozott annak megalakítására és a pártkereteket megbontva, állította össze új kabinetét. Az addig hatalmon levő munkáspárt ellenzékbe ment, a font esett, az arany külföldre vándorolt, újabb francia és amerikai kölcsönre volt szükség. Laval már azt hitte, hogy diadala teljes lett, amikor Anglia szeptember 21-én az aranyalapról letért és érdektelenné tette magát abban a kérdésben, hogy aranykészlete a *Banque de France* pincéibe vándorolt.

Miután 1928-ban Amerika is az aranyvaluta alapjára helyez-

kedett, Laval most a dollárnak üzent hadat és az egész világ bámulattal nézte, mint igyekezett az angolszász hatalmakat az európai politikából kirekeszteni, hogy az európai kontinensen a korlátlan rendelkezés jogát Franciaország számára biztosítsa. Diadala tudatában állította össze július 21-i emlékiratát a lefegyverzés kérdésében. Ellenfelei egymásután visszavonultak a támadás elől. Schober osztrák kancellár szeptember 3-án a Nemzetek Szövetségének színe előtt mondott le az osztrák-német vámúnióról, 17-én pedig kormánya nevében elfogadta azt a kölcsönt, mely Ausztriát az angol font bukása után francia-cseh ellenőrzés alá helyezte. Szeptember 5-én a hágai nemzetközi bíróság hozta meg ítéletét, amely a május 14-i francia emlékirat alapján az osztrák-német vámiúniót összeférhetetlennek mondotta a genfi jegyzőkönyvvel, tehát Briand-Benes felfogása mellé állott.¹ A jelentékeny kisebbségnek ezzel szemben az volt a felfogása, hogy Ausztria függetlenségének védelme a vámügyekben való szabad rendelkezési jog korlátozására nem terjed ki. Ez nyilvánvalóan értelmetlen volt azzal, hogy a kérdés politikai és gazdasági része két egymástól különálló dolog. Laval merészségét és vállalkozási kedvét azonban mindez nem korlátozta. Gyenge parlamenti többségre támaszkodva október 22-én Hoover elnökhöz intézett ultimátumában már Amerikának szegezte a fegyvert és az Üniót, amely a német moratóriumot Franciaország kárára fogadta el, háborús követeléseinek elejtésére szólította. Ez a támadás váltotta ki október 23-án Borah szenátornak, az amerikai kongresszus külügyi bizottsági elnökének, 25-én pedig Mussolininek a revízió mellett való nyílt állásfoglalását és Grandi olasz külügyi államtitkárnak 26-i berlini utazását. Még súlyosabb volt az a kijelentés, amellyel Borah az Amerikába utazott Lávait fogadta: „Magyarországot ötfelé vágják és míg ez így marad, addig ezt a helyzetet pusztán a fegyverek erejével tarthatják fenn. Jugoszlávia, Csehország és Románia nem szerelnék le addig, amíg az általuk birtokolt területek egy része vi-tás marad. Ország nem osztható fel olyképen, ahogy azt Német-

¹ Nem érdektelen e helyen megjegyezni azt, hogy a hágai bíróság ítéletét *inkompatibilitás* alapján állapította meg; értvén ez alatt a nemzetközi jogban azt az esetet, mikor valamely eljárás nem felel meg a megállapodásnak. Az 1931. szeptember 5-én megadott hágai *avis* szerint az 1931. március 19-én kelt osztrák-német vámúnió-szerződés nem felelt meg az 1922-i genfi jegyzőkönyvnek, mert előbbi hatálytalanította. Már pedig ez csak inkompatibilitás útján állhat elő (v. ö. *Rousseau Cli. De la compatibilité des formes juridiques contradictoires dans l'ordre international. Revue du droit international XXXIX Párizs, 1932. 133—92. 1.*). — Ezen az alapon hiányzott a kompatibilitás pl. Csonkamagyarország határainak megállapítása és a Millerand-levél között, ebben azonban a hágai bíróság nem mondott sem véleményt, sem ítéletet. A mellett a hágai *avis* nem nélkülözte a politikai jelleget sem, mert a genfi jegyzőkönyv a párizsi szerződések változhatatlanságát írta elő, tehát az ennek alapján adott bírói vélemény a békeszerződések változhatatlanságát előíró genfi határozat inellett foglalt állást. Franciaország, amelyet Németország megnagyobbodása rémületbe ejtett, minden érdekelte fellármázott Németország ellen 1931-ben; ha 1932-ben a francia Tardieu tervét Németország buktatta volna meg, úgy ez Németország bosszúja lett volna (de Vienne); a Tardieu-tervet azonban Franciaország ellenfele helyett szövetségese, Németország helyett Benes buktatta meg, aki a népek együttműködésétől Csehszlovákiát féltette.

országgal tették és más országokkal, és lehetetlen vállalkozás feldarabolni a nemzeti együttérzést.“ Laval nem Borah kijelentésén csodálkozott, amelynek lényege nem volt ismeretlen előtte, hanem az esett neki rosszul, hogy Amerika nem adta fel azt az álláspontot, amelynek alapján a párizsi békeszerződéseket, köztük a trianoni szerződést is, elutasította.

A szemlélő figyelmét alig kerülhette el az a különös látvány, hogy a nagy események tömkelegéből hogyan emelkedett ki a hullámok tetején a magyar kérdés, holott az európai hatalmak felfogása szerint az egész jelentéktelennek mutatkozott. Valamint az sem, hogy Laval a magyar kérdés felvetése után visszavonult, mert azt megoldani nem tudván, a hullámok a Benes mesterkedéseire épített francia politika sikereit az örvénybe taszították.

Az a körülmény, hogy MacDonaldnak az október 27-én meg-ejtett választásokban sikerült magának a többséget megszereznie és Angliában (november 6) olyan kormány alakult, amely a leg-súlyosabb áldozatoktól sem riadt vissza; valamint az, hogy Brüning kancellár 1932. január 9-én a Német Birodalom teljes fizetéseképtelenségét jelentette he, Franciaországot is gondolkodóba ejtette. A francia politika vezető emberei úgy látták, hogy a hűrt már aligha lehetne tovább feszíteni, mire Laval február 21-én Tardieu Andrének engedte át helyét.

Köztudomású dolog volt, hogy a párizsi szerződések területi rendelkezéseit nagyrésztükben Tardieu alkotta vagy fogalmazta meg és hogy 1921-ben *La paix* cím alatt megjelent munkájában ő magát nevezte meg annak, mint aki a trianoni határok megvonásáért a felelősséget magára veszi. Tardieu azonban az eltelt évtized alatt észrevette, hogy bár Közép-Európa bajait a feldarabolás okozta, de a baj főleg annak volt betudható, hogy a fegyverrel szétszakított népek egymáshoz közeledni nem akartak. Ezért vállalkozott most arra, hogy a szétdarabolt középeurópai országokat legalább gazdasági únióban egyesítse, amely Ausztriát is elvonná Németországtól, Magyarországot is arra bírná, hogy szomszédaival működjék együtt. Nem is szólván arról, hogy ha ez az únió francia vezetés alatt létre-jön, úgy az Mussolinit is kirekeszti a középeurópai politikából. Mindezek figyelembevételével 1932. március 3-án bejelentette, hogy az öt dunai államot — Ausztriát, Csehszlovákiát, Magyarországot, Romániát és Szerbiát — vámúnióban kívánja egyesíteni, 17-én pedig közölte a nyilvánossággal a dunai *Zollverein* megalkotására vonatkozó javaslatát. Nagy súlyt helyezett arra, hogy tervének Benest is megnyerje, ami sokakban azt a látszatot keltette, hogy Franciaország nem tud vagy nem akar a dunai kérdésekkel közvetlenül foglalkozni, hanem azokat cseh szövetségének érdekkörébe utalja át. Már 1932. március 5-én, tehát közvetlenül a *Tardieu-terv* közzé-tétele után, újabb kölesönt folyósított Csehországnak. Nagy meglepetésére azonban Benes március 22-i beszédében mindenféle dunai federációs gondolattal szemben állást foglalt — „*le gouvernement tchèque repousse toute discussion sur une confédération ou autres liens de droit public entre les pays de l'Europe centrale*“, — mire

Tardicu március 25-i szenátusi beszédében akként nyilatkozott, hogy tervét Benessel együtt kívánja megvalósítani. Ezzel azonban a terv is megbukott, mert Benes még a tárgyalások előtt is elzárkózott; ha valaki — mint ahogyan Tardieu tette — a középeurópai nemzeteknek az egyenjogúságon alapuló együttműködésére gondolt, mert a határok pusztán a fegyverek erejével tartattak fenn. Inkább magára vette a felelősséget azért, hogy a Tardieu-terv megbuktatásával és a középeurópai együttműködés megghiúsításával vádolják meg, minthogy a békeszerződésben nyert határokat és ezzel a cseh birodalom biztonságát feláldozza.

Benes elhatározását annak tudata indokolta meg, hogy a *kis antant* ekkor már alig mutatott zárt egységet és különösen nem akkor, amikor egy Magyarországnál jóval nagyobb hatalom érezte hatását. Németországnak Ausztriára gyakorolt hatása nem hagyta érintetlenül Csehországot sem és ezen a ponton nyomban láthatóvá lett annak hatása, hogy hosszú évszázadokon át Csehország is a Német Birodalomhoz tartozott és hogy 1918 óta is a német hatalom érdekkörében élt. Megnyilvánult a különbség abban is, hogy az iparos Csehország állandó különbséget mutatott, ha ellentétet nem is alkotott Jugoszláviával és Romániával szemben. A helyzetet nem egyszerűsítette, hanem bonyolultabbá tette az a tény, hogy később a *kis antant* és a *balkánpaktum* koalícióit egyesítették, mert Prágából ugyanannak a két fegyveres koalíciónak egyesítése a revízióval szemben határozott előnyt jelentett, — Magyarország nagyobb erőkkel fedezett határok közé szorult, — de a *kis antant* súlypontja kelet felé tolódott el, tehát Prágától távolodni kezdett. De Vienne budapesti francia követ egyik későbbi tanulmányában megjósolta, hogy Csehország egy szép reggelen *enfant perdu-vé* lesz. Ez 1938-ban el is következett.

A *kis antant* napja ismét felderült, mert Franciaország dunai politikáját újból a cseh, szerb és román kormányokra építette. A május 13—16-i belgrádi konferencián a tárgyalások alapját a május 9-én Bukarestben megkötött katonai szerződésük alkotta, amely a fegyveres koalíciót új harcokra készítette elő. Benes az olasz-magyar-osztrák megállapodást már „partiális konstrukciónak“ nevezte, bár a *kis antant* kezdettől az volt és az maradt. Mindez azonban a hatalmak politikáját nem tudta befolyásolni. Tardieut június 3-án a radikális Herriot váltotta fel; a lausannei konferencia Németország jóvátételi tartozását 3 milliárd aranymárkára szállította le; Ausztriának jelentékeny összegű kölcsönt folyósítottak; a szeptember 5—20-ai megtartott stresai konferencia gyakorlatilag bevezette a dunai államok megsegítését, végül az öt nagyhatalom genfi értekezlete december 11-én a lefegyverzés kérdésében a Német Birodalom egyenjogúsítása mellett foglalt állást. A politikai helyzet ugyanis az elmúlt küzdelmek eredményeként lényeges változást szenvedett. Az angolszász hatalmak óriási anyagi áldozatokkal kiszabadították magokat a francia bank aranyai alól és Dáliával összefogva megszüntették azt a monopóliumot, amelyet a *kis antant* fegyveres erejére támaszkodó Franciaország a dunai kérdésben

megvalósítani törekedett. Meg kellett elégednie azzal, hogy a Nemzetek Szövetségében a közgyűlés, illetőleg a tanács elnöki székébe 1931-ben Titulescu román külügyminisztert, 1932-ben a görög Politist, 1933-ban Benes cseh külügyminisztert ültette. Szerbiában Marinkovics helyét Jeftics Bogoljub foglalta el (1932. július 2.) és ezzel a francia orientáció is megmaradt.

Röviddel azután, hogy az 1932. júniusban megtartott lausannei konferencia MacDonald elnöklete alatt a június 30-án lejáró Hoover-moratóriumot Herriot francia miniszterelnök hozzájárulása nélkül meghosszabbította, MacDonald még tovább ment és Angliának Németországgal szemben fennálló háborús követeléseiről is lemondott. Ez a váratlan fordulat Herriot miniszterelnököt az elé a választás elé állította, hogy a brit kormány Franciaországot Németországgal szemben fennálló követeléseinek el nem engedése esetén angol tartozásainak megfizetésére fogja szólítani. Herriot Amerikához folyamodva igyekezett kitérni a választás elől, Hoover elnök azonban június 22-i manifesztumában junktímot állított fel a háborús adósságok és a lefegyverzés között. Azt mondta, hogy Amerika csak akkor hajlandó az európai államokat segíteni, ha effektív haderejüket egy harmadával csökkenteni fogják. Két nappal azután, június 24-én Herriot francia és Papén Ferenc német miniszterelnök a felszólításnak megfelelően megegyeztek egymás között. Franciaország a lefegyverzés, Németország a reparáció kérdésében az engedékenységre álláspontjára helyezkedtek és ezzel a megegyezés a hatalmak között teljesnek látszott. Maga Papén mondta el a párizsi *Matin* munkatársának, hogy miután ő Németország összes vezető pártjának felfogását képviseli, a Herriottal kötött megállapodás elé a birodalomban semmiféle akadály nem gördülhet. Mikor azonban e kijelentés után hazautazott, Berlint 25-én erős forrongásban találta. Németország vezető pártjai Papén beállítására ellen sorakoztak és az angol miniszterelnök maga sem tudott más megoldást találni, minthogy a kérdést gazdasági térre toltta át. Így jött létre az a megállapodás, amely a német jóvátétel összegét 3 milliárd arauymárkában állapította meg.

A német belpolitika hullámai azonban egyre nehezebbé tették a megegyezést. A körülzárt és egyre nagyobb nehézségekkel küzdő, az 1931-i gazdasági összeomlástól sújtott birodalom szerencsétlen helyzetében a nemzeti erők összefogásával igyekezett kiszabadulni a körülötte font béklyóból és ez a gondolat emelte hatalomra Hitler Adolfot, a nemzeti szocialisták vezérét (*Führer*). Az 1928-i választásokban még csak 12 mandátuma volt, az 1930-iban már 107, az 1932. június 31-i választásokban már 230 mandátummal rendelkezett. A közvélemény Papén helyett Hitler mögé állott, akivel már nehezebb volt a megegyezés. Ekkor vetette fel az olasz államot vezető Mussolini (*Duce*) a négyhatalmi egyezmény gondolatát, hogy Németországot mint egyenlőjű felet vonja bele a nyugati hatalmakkal való megegyezésbe és ezen az úton igyekezzék az európai békét biztosítani. Franciaország csak megfelelő ellensúllyal, Oroszországtól fedezve volt hajlandó a csatlakozásra és 1932. november 29-én létre-

jött az új francia-orosz szövetség, amely Európa sorsát Párizshoz és Moszkvához kötötte.

Ennél a pontnál meg kell államink, mert a négyhatalmi egyezmény gondolata volt az első komoly kísérlet abban az irányban, hogy az európai hatalmak — Németországot bevéve és Oroszországot kirekesztve — a párizsi békeműtől függetlenül és a francia monopóliumtól eltérő alapon, békét alkossanak, illetőleg a háborút befejezzék és a békét helyreállítsák. A gondolat Mussolinitól származott és ezzel azt is figyelembe kell vennünk, hogy a békeszerződéseket fenntartani kívánó sztatikus elemekkel szemben a német és olasz nacionalizmus mint dinamikus erő jelentkezett.

A vezetés akkor még szemelláthatólag Itáliáé volt, amely Mussolini vezetése alatt egy évtized óta hatalmas fejlődésnek indult. Tevékenységének sugárában egyformán helyet foglaltak a balkáni, levantei és ponentei területek. 1926-ban Albániát szemelte ki az olasz balkánpolitika alapjául és ezzel a háttérrel maga mögött szövetkezett a — különben hanyatló — spanyol királysággal. Az olasz-spanyol szövetség (1926. szeptember 16.) viszont messzemenő politikának lett indulópontjává, mert attól kezdve a Földközi-tengeren érdekelt Anglia és Franciaország figyelme hova-tovább Róma felé terelődött.

Itália nagy csalódását a párizsi békekonferencián tetézte a neki megígért gyarmati osztozkodásból való kimaradása, mely Itália megnövekedett lakosságára nézve az új területek szerzését szükségessé tette. Az a körülmény, hogy Olaszország nem részesedett a német gyarmatokból, lehetővé tette a közeledést az olasz és német hatalmak között, ez a közeledés pedig Anglia és Franciaország frontjával szemben jelentékeny erők egyesülését jelentette. A franciáknak éppoly kevésbé sikerült Német-Déltirolnak Itáliához való csatolásával a német és olasz hatalmak között az ellentétet állandósítani, amint nem sikerült ugyanazt elérni Ausztria és Magyarország között Nyugat-Magyarországnak Ausztriához való csatolásával sem. Bár a húszas években még korai volt arról beszélni, hogy Olaszország a győztes hatalmak sorából kiválik és hogy Németországgal, Ausztriával és Magyarországgal együtt új front alakul, amennyiben ennek az új alakulásnak a körvonalai már észrevehetőek voltak, azok inkább azt jelentették, hogy Mussolini Ausztria és Magyarország barátságában középtengeri politikájának háttérét építette ki.

Legalábbis ez tűnt ki abból a visszahatásból, amely 1931-ben elkövetkezett.

XIII. Alfonz királysága 1931. április 14-én összeomlott és helyét köztársaság foglalta el. A köztársaság viszont nem pusztán a baloldali elemek diadalát jelentette, hanem Franciaországét is, mert Madrid Rómától Párizs oldalára állott. Franciaország erre a diadalra támaszkodva vonult fel az osztrák-német vámúnió ellen; annak meghiúsítása után ezért akarta Tardieu miniszterelnök megalkotni a középeurópai államok únióját és ezzel hozni helyre azt a hibát, amelyet a párizsi békekonferencia elkövetett. Amíg akkor Ausztriát és Magyarországot nemlétező államoknak nyilvánította, most őket is

egyenjogúaknak vette a *kis antant* államaival. A *kis antant* politikáját irányító Benes azonban nem a francia, hanem a cseh érdekekre gondolt és az annexiókat féltve határozottan szembeszállott a francia tervvel, sőt Franciaországot az orosz hatalommal való szövetkezés gondolatához vezette vissza. Benes szerint ez volt az egyetlen méltó ellensúlya Németország, Ausztria, Itália közeledésének és így történt, hogy az 1932-i francia-orosz szövetkezés Franciaország barátait Madridban és Moszkvában jelölte meg.

Ha tehát a Mussolinitól felvetett négyhatalmi gondolat volt az utolsó eszköz, ami Európa békéjét megmenthette volna, úgy Madrid, Párizs és Moszkva szövetkezése az annexiós békeszerződések és a cseh birodalom megmentésére új bonyodalmakhoz vezetett.

Mussolini gondolata szerencsés kísérletet jelentett abban az irányban, hogy a békeszerződést megalkotó nyugati hatalmakat Németország bevonásával egy új európai rend biztosítására nyerve meg. Az angol-francia érdekközösség, amely a békekonferencia idején Itáliával szemben megnyilvánult, elhalványodott és Anglia közelebb került az olaszokhoz; most mindhármukat új probléma elé állította Németországnak erősebb nemzeti alapon való szervezkedése. Miután azonban az utóbbival szemben egységes frontot csak Ausztria kérdésében sikerült alkotni — Ausztria függetlenségét (Németországgal szemben), Anglia, Franciaország és Itália kormányai 1932. február 17-én közös deklarációban biztosították, részére pedig június 15-én újabb kölcsönt folyósítottak, — kevesen vették észre azt, hogy Németország hátraszorítása egyben a csehek előrenyomulását jelentette. A június 15-i jegyzőkönyv az osztrák parlamentben heves küzdelmet vont maga után, mert a polgári pártok a teljes függetlenség, a marxisták a francia-cseli ellenőrzés mellett foglaltak állást. A diadalt 82:80 szavazattal a marxisták vitték el, tehát a Németországtól való függés helyébe a francia-cseh politikához való igazodás került. Benes 1932. november 3-i parlamenti beszédében azt mondta, hogy Európát csak egy kontinentális paktum mentheti meg. Ez sok emberben keltette azt az aggodalmat, hogy a németországi események miatt a cseh birodalom megmentése csak akként volna elképzelhető, hogy ha egy cseh oldalról kidolgozott paktumot Franciaország egész Európával el tudna fogadtatni. A francia-orosz megállapodás 1932. november 29-én tehát komoly eredményt jelentett azon az úton, hogy Párizs, Prága és Moszkva vonalán egy kontinentális szövetség alakuljon ki; hogy a koalíció a hitlerizmus és a fasizmus leküzdésével Európát egy táborba egyesítse; hogy ennek a tábornak a középpontjában Prága legyen a híd, amely a latin Nyugatot a szláv Kelettel egybekapcsolja. Benes csak azt nem vette észre, hogy számításaiból kifeledte Angliát és hogy a brit hatalom egyízben már sikerrel szembenézett a kontinentális államok összefogásával, pedig akkor ez utóbbinak élén nem Benes, hanem Napóleon állott.

A németországi események tehát az egyik oldalon Mussolini négyhatalmi tervezetét, a másikon pedig Benes francia-cseh-orosz

paktumtervét váltották ki. Az elsőből kimaradt Oroszország, a második a középeurópai kérdés megoldását Oroszországra építette.

Herriot maga is Benes felfogása felé hajlott. Már október 8-i parlamenti beszédében azt javasolta, hogy az európai politikát az 1925-i lokarnói szerződéseknek a keleti határokra való kiterjesztésére kell építeni, ami a békeszerződésekben megalkotott keleti státuszkvó elmerevítését és garantálását jelentette. Röviddel azután, november 4-én a lefegyverzési konferencián mondott beszédében Paul-Boncour francia külügyminiszter azt is bevallotta, hogy azt a konstruktív tervezetet, amelyet kormánya Genfben előterjesztett, Benes és Politissal együtt dolgozták ki, sőt azt sem titkolta el, hogy a tervezet célja egyenesen területi változások megakadályozása volt. Ezt viszont már akkor olyan védekezésnek tekintették, amely Franciaországot Prága mögé kívánja állítani azzal a követeléssel, hogy a cseh birodalom határait garantálják. Ezt a garanciát Locarnóban egyedül Franciaország adta meg, amit a csehek a változott viszonyok folytán elégtelennek tartottak és arra törekedtek, hogy azt Franciaország segítségével a többi hatalomra is kiterjesszék.

Az a játék, amelyet a leszerelési konferencián a támadó fél meghatározásával űztek,¹ azt a taktikát engedte sejteni, hogyan lehet a felelősséget indokolatlan támadás esetén a megtámadott félre hárítani, de nem jelentette azt, hogyan lehet a háborút elkerülni. Időközben Hitler az 1932. november 6-i választásokon 196 mandátumot kapott, ami az előbbi 230-as számmal szemben csökkenést jelentett. A csökkenés kormányváltást vont maga után. Papén és Schleieher Kurt tábornok még egyszer megkísérelték azt, hogy a megegyezés politikáját emeljék diadalra, de bár Schleieher december 12-én kancellárrá lett, 1933. január 28-án a hatalmat Hitlernek kellett átadnia (Hitler kancellár, január 29.).

Franciaország szövetségeseivel együtt új helyzet elé került. Most már megállapítható volt, hogy a Mussolinitól tervezett négyes szövetség egyik előnye éppen az volt, hogy Franciaországot a német veszedelem lidércnyomásától megszabadította, Németország erejét lekötötte volna. Franciaország és szövetségesei azonban vonakodtak meghozni azt az áldozatot, hogy Németországot egyenlő félként elismerjék. Jefties kijelentette, hogy a négyhatalmi egyezményt sohasem fogják ratifikálni; Benes és Titulescu azt mondták, hogy túlzott követeléseik elfogadása nélkül Franciaország nem is köthet ilyen megállapodást. Ez azt a látszatot keltette, hogy a francia kormány szabad elhatározásáról lemondott és rendelkezési jogát szövetségeseinek engedte át. Annak ellenére, hogy a nyugati három hatalom Ausztria függetlenségét biztosította, ismét Ausztria lett központjává egy nemzetközi bonyodalomnak és ez világosan mutatta, hogy a deklarációk milyen keveset értek. A német és cseh orientáció^{1 2 3}

¹ A részletekről *Vignol R.*: Définition de l'agresseur dan6 la guerre. Párizs, 1933. —i A vonatkozó meghatározást az 1913. július 3—4-i londoni jegyzőkönyv öntötte formába. *Schwarz A.*: Les systèmes pour la paix et le protocole de Londres des 3 et 4 juillet 1933 sur la définition de l'agresseur. Poitiers, 1934.

csataterén Mussolini olasz-osztrák-magyar frontja voltaképpen közép-utat teremtett, mert eléje vágott az *Anschluss* mozgalmának. Prága szerint azonban Mussolini azt a két államot vonta szövetségébe, amelyeket a *kis antant* kihagyott és fölöttük a maga túlsúlyát igyekezett biztosítani. A Schober és Seipel prelátus vezetése alatt működő nemzeti kormányok ellen Renner és Seitz a marxisták élén vonultak fel, hogy a vezetést a cseh orientációnak biztosítsák. Amíg az 1932. májusában uralomra került Dollfuss Engelbert kancellár az olasz-magyar fronthoz csatlakozott, addig a Skoda gyárak a marxista tömegeket igyekeztek felfegyverezni. De amíg ezeket a szállítmányokat gondosan eltitkolták, addig decemberben azzal fordultak a Nemzetek Szövetségéhez, hogy a liirtenbergi fegyvergyár Olaszországból 47 vagon fegyverszállítmányt kapott, amelyet kellő javítás után Ausztriából Magyarországra kívánnak szállítani. Ugyanakkor a *kis antant* külügyminiszterei 1932. december 19—20-án Belgrádban megtartott értekezlete a hirtenbergi ügy hullámvérése közt akként határozott, hogy állandó tanácsot alakít, amely arra lesz hivatva, hogy a *kis antant* külpolitikai eljárásának egységes jellegét biztosítsa.

Helytelen az a beállítás, amely szerint az 1918-i forradalom elmúltával Magyarország minden demokratikus fejlődés elől elzárkózva magvát képezte azoknak a diktatórikus rendszereknek, amelyek Itáliában és Németországban kialakultak. Ez a beállítás más jelleget kíván adni a magyar ellenállásnak, mint amilyennel valóban rendelkezett és azért tulajdonít nagyobb fontosságot a történelmi magyar királyság visszaállításának, hogy a párizsi békeszerződésekben megnyugodni nem akaró magyar közvélemény erőszakos elhallgattatására európai mandátumot kapjon. Magyarországnak sem az olasz, sem a német, sem az osztrák diktatórikus rendszerek alakulásában része nem volt; az a tény, hogy azokkal egy oldalra került, pusztán abból a másik tényből származott, hogy a párizsi békeszerződések mind a négy állammal egyformán jártak el és nyugat felől a francia hatalom, kelet felől a *kis antant* közé szorították. A párizsi békemű Európa középső területének és népeinek két fegyveres erő közé szorításán épült fel. Ez abból is észrevehető, hogy amint a *kis antant* megingott, a keleti pillért az orosz hatalommal cserélték ki, miáltal a *kis antant*, főleg a cseh és román államok a szovjet nyugati elővédéivé lettek.

A *kis antant* fejlődésében tehát bizonyos fokozatok voltak megállapíthatók. Mindenekelőtt a trianoni státuszkvó változatlan magatartását biztosítani kívánó fegyveres koalíció volt, amelyet Magyarország felosztása kovácsolt össze. Mivel azonban az orosz kérdésben látható ellentét alakult ki Csehország és balkáni szövetségesei, Szerbia és Románia között, e két utóbbi állam Csehországgal külön külön is szövetekezett. Hármasszövetségi szerződésről hosszú ideig nem volt szó, sőt 1929. május 21-én is csak döntőbíróági szerződés alakjában tudták azt létrehozni (*acte g n r i de conciliation, d'arbitrage etc. entre les trois  tats de la Petite Entente*). Most — 1933. január 23- n azt követelték a hatalmaktól, hogy a hirtenbergi ügyben intézze-

nek ultimátumot Ausztriához. Sándor szerb király már másnap, január 24-én, Szinaiába látogatott és ezzel a közös eljárás is biztosítva volt. A hatalmak tiltakozása azonban elmaradt és így sokan abban keresték a federálás okát, hogy az Mussolini javaslata ellen alakult meg. Ebbe az időbe esett Paul-Boncour francia külügyminiszter bukása és Apponyi Albert halála (1933. február 17.) Genfben, ahol Magyarország delegátusaként jelent meg a Nemzetek Szövetségének tanácskozásain. Ugyanakkor és ugyanott, Genfben készült el a *kis antant* támadási paktuma is Magyarország ellen. Apponyi csendes agóniája közben 700.000 km² területnek 46 millió lakosa fordult délről észak felé, Magyarország ellen.

Így jött létre Genfben, 1933. február 16-án, a *kis antant* státútuma (*pacte d'organisation de la Petite Entente*), ami cseh, szerb és román felfogás szerint nem pusztán politikájúknak teljes egyesítését (*unification complète de leur politique*) jelentette, liánéin örök szövetséget, amelyet közös érdekeik védelmére alkottak meg és — amint a franciák nevezték — „mintafederációt“, amely megérdemelné azt, hogy Európa federálásának is mintául szolgáljon. A federatív jelleget az évenként váltakozó elnökök vezetése alatt megtartott rendes értekezletek (*réunion régulière du Conseil permanent de la Petite Entente*) adták meg. Benes 1933. március 1-én megtartott beszédében azt mondta, hogy a *kis antant* megerősítésére az osztrák-német vámunió veszedelme folytán volt szükség. Utóbb azonban kiderült, hogy amíg a német veszedelem falrafestésével Franciaországot megnyerte, balkáni szövetségeseit magától elidegenítette, mert azoknak a Német Birodalommal jelentős gazdasági kapcsolataik voltak, sőt ezeknek további fejlesztésére törekedtek. Mások attól tartottak, hogy miután a Tardieu tervet megghiúsították, a csehek magokra maradtak, a dunai együttműködés hiányában pedig a *kis antant* szövetségét kellett megerősíteniük, mert Németország és Itália malomkövei közé kerültek.

A helyzet mindenesetre változást szenvedett, melynek hatása egyre jobban szembeötlőit.

Külpolitikai szempontból az új — hitleri — rendszernek, a harmadik német birodalomnak talán legfontosabb lépése a kollektív rendszerű politikával való szembehelyezkedés volt. A párizsi békekonferenciától kezdve, amely egyoldalú szerződéseknek kollektív úton való elmerevítését szorgalmazta; Benes és Politis genfi protokollumán és a Benestől támogatott Coudeuhove-Kalergi Pán-Európa-jáú át, amely a genfi jegyzőkönyvön kívánta felépíteni Európa új rendjét, a Nemzetek Szövetségének és Európának francia irányításában ugyanazt a kollektívizmust látta, mely a népek érdekeire nem volt tekintettel. Ezért hagyta ott az új Németország a Nemzetek Szövetségét (1933. március 27) és szakított azzal a politikával, amely Genfben kialakult és francia befolyással 1920 óta uralkodott. Németország kilépése azt is jelentette, hogy Berlin magának igényeli saját sorsának intézését; viszont a hitlerizmus diadala Németországban egyben a szovjetpropaganda és az orosz befolyás vereségét is jelentette. Moszkva előtt a német határok bezárultak és Litvinov a

francia-cseh kapcsolatokra támaszkodva, már 1933. februári beszédében felvette a harcot Németországgal. Ezen beszéd alapján határozta meg Politis május 24-én beadott jelentésében a „támadó” (agresseur) fogalmát és ebben a szellemben jöttek létre július 3—5-én Londonban az orosz hatalom szerződése a szomszédos államokkal. Moszkva regionális paktumot alakított és ettől kezdve azon volt, hogy a támadónak Politistól kidolgozott meghatározását a népszövetségi paktumba felvegyék. Széleskörű vita indult meg egyébként a fölött, hogy a genfi paktum folytán a *kis antant* milyen változásokat szenvedett. A cseh, szerb és román kormányok szerint olyan erős közeledés történt, amely Csehországot, Szerbiát és Romániát egyetlen hatalommá igyekezett átalakítani. Az így létrejött dunai nagyhatalom egyenlő jogú hatalomként foglalt volna helyet Európa hatalmai között. Ezzel szemben a közfelfogás azt tartotta, hogy a genfi paktum nemzetközi és nem államjogi jellegű alakulást jelentett.

Ezek a malomkövek 1933. folyamán egymáshoz kezdtek súrolódni. Gömbös Gyula magyar miniszterelnök (1932. október 1.—1936. október 6.) uralomra kerülése után 1933. júniusban Hitlert, júliusban Bécsben Dollfusst kereste fel és a két kancellárral való érintkezésből a franciák előtt egy új középeurópai csoportosulás képe alakult ki. Papén augusztusban Budapestre látogatott, míg Dollfuss áprilisban Rómában, augusztusban Itlicionébau találkozott Mussolinival. Rómát keresték fel 1933. áprilisban Göring német külügyminiszter és Papén, júniusban Papén, júliusban Gömbös és Kánya Kálmán magyar külügyminiszter is, amiből viszont egy tágabb középeurópai érdekeltség körvonalai bontakoztak ki. Benesnek az volt a benyomása, hogy mindezeknek a kombinációknak a magyát az osztrák-magyar megegyezés alkotja és június 24-i párizsi látogatása idején akként nyilatkozott, hogy „*az osztrák-magyar únióból semmi sem lesz*”. Ebből nemcsak azt lehetett következtetni, hogy Franciaországot nem pusztán az osztrák-német vámúnió fogja magával szemben találni, hanem az osztrák-magyar érdekközösség is, amely nélkül a dunai népek együttműködése alig volt elképzelhető. Benes most egyszerre három fronton harcolt: Németországgal szemben védekezett, Ausztriát majorizálni kívánta, Magyarországnak a területi revízió miatt kellett szenvednie. A három front azonban meghaladta Csehország erőit. A nehéz helyzetből sem Benes bécsi látogatása (1933. október 19.), sem a sinaiai *kis antant* konferencia (szeptember 26.), sem pedig az október 19-i bolgár-román királytalálkozó nem mutatta meg a kivezető utat, mert Bulgária nem kapta meg a maga követeléseinek teljesítését, sem Ausztriát és Magyarországot egymástól elválasztani nem lehetett. Mi több, a franciák észrevették, hogy Közép-Európa kérdésének szempontjából a *kis antant* éppen olyan partiális konstrukció, mint az osztrák-magyar érdekközösség; azzal a különbséggel azonban, hogy amíg az osztrák-magyar közösség mögött Itália barátságos, Németország pedig nem ellenséges állást foglalt el, addig a *kis antant* mögött egyedül Franciaország sorakozott.

A *kis antant* újjászervezése (1933. február 16.) mindössze Ausztriában és ott is csak azért váltott ki hatást, mert az osztrák állam fennmaradásának belső és külső biztosítékai hiányzottak. Az 1931-i német-osztrák vámúnió után a kormányzat Dollfuss Engelbert kezébe került (1932. május), aki 1933. február óta parlament nélkül kormányzott, hogy magának minden irányban szabad kezet biztosítson. Ebből kifolyólag támadtak ellentétei Prágával és Berlinnel; az ellentétekből csakhamar összetűzések lettek, azok pedig azt mutatták, hogy Bécs európai ellentétek találkozáspontjára került.

Általában azt szokták mondani, hogy Hitler hatalomra kerülése váltotta ki a szovjet akcióbalépését; azt az állapotot, amely az európai békét háttérbe szorította. Ebben az esetben azonban meg kell állapítanunk, miszerint Itáliának az a törekvése, hogy Európa békéjét Németország bevonásával biztosítsa (*Patto Mussolini*, Róma, 1933. június 7), sokkal célhozvezetőbb volt, mint az, amely Németország ellen, de mögötte Itália ellen is a fegyverkezés terére lépett. Amíg a négyhatalmi egyezményt csak hosszú tárgyalások után tudták megalkotni, Benes már 1933. február 16-án megalkotta Genfben a *kis antant* szorosabb únióját, amely Szerbiái és Romániát Németországgal szemben Csehország mögé állította. Benes tehát maga részére igényelte a kezdeményezést és őt illette meg a siker is abban az értelemben, hogy fáradozásai egy hatalmas koalíció kialakulását vonták maguk után. Mire Mussolini javaslatai márciusban a hatalmak kancelláriáiba érkeztek, a *kis antant* már zárt egységet alkotott. Ehhez a genfi paktumhoz az 1933. július 4-i londoni egyezményben Oroszország is csatlakozott. A csatlakozás alapját Politisnak a támadó meghatározására vonatkozó formulája és a párizsi békeszerződések által megalkotott határok biztosítása képezte. Az így megalkotott paktumon keresztül vonult be az orosz diplomácia 1933-ban a középeurópai kérdésekbe. Lengyelország, amely sem a négyhatalmi egyezményben nem kapott helyet, sem a *kis antantnak* tagja nem volt, a német és orosz hatalmak malomkövei közé került és az előbbihez csatlakozott. Ugyanakkor a szovjet a *kis antant* hálózatán keresztül a cseh oldalról feléje nyújtott kezet ragadta meg és Németország ellen Prágát biztosítva — ekkor még nem volt cseh-német háborús veszedelem — Páris felé nyújtotta kezét.

Ez a helyzet indokolta meg azt, hogy a *kis antant* megsegítésére új támasztékot keressenek. Cot Pierre francia képviselő magyarországi útján azt a benyomást nyerte, hogy a békeszerződéssel szemben elfoglalt álláspont nem pusztán egyes területek elszakításából, hanem abból a bizonytalanságból is táplálkozik, amelyet az egyik oldalon a *kis antant*, a másikon a hatalmak ellentéte kiváltott. Félő volt, hogy a német-olasz közeledésből és az osztrák-magyar érdekközösség alátámasztásából olyan helyzet alakul, amely a csehek véleménye szerint rájuk, Franciaország szövetségeseire nézve veszedelmessé lehet. Így történt, hogy Cot azután, hogy Prágán keresztül Budapestre utazott, Budapestről Párizson át Moszkvába repült, ahol a francia-eseh érdekek védelmére új tartalékok kínálkoztak. A rövid

út alatt a magyar ügy támogatása helyett a cseh-orosz érdekek képviselésére vállalkozott.

Az orosz szovjet kiülgyeit 1918 óta Csicserin Valentinovics György vitte, akit 1930. augusztus 22-én Litvinov-Finkenstein Maximovics Maxim váltott fel. Külügyi politikájának iránya hosszú időn át németbarát volt, még 1931-ben is az osztrák-német vámunió támogatásában nyilvánult meg. Hitler nacionalista politikája nyomán azonban a régi orientáció helyét új foglalta el és Cot útja vezette be az első szerződéses megállapodást a francia és orosz hatalmak között. Ugyanakkor, amikor Hitler a hatalmat átvenni készült, jött létre az 1932. november 29-i francia-orosz szerződés, amely Oroszországot egyre gyorsabb iramban vonta be az európai politika mezőire. Litvinov külügyi népbiztosnak a leszerelési konferencián benyújtott javaslatát már Politis dolgozta át, elfogadtatására pedig Franciaország vállalkozott. Semmi meglepő nem volt tehát abban, hogy a franciák Oroszországnak a szükséges támogatás ellenében az egész kelet európai területen szabad kezet adtak. Így alkotta meg Litvinov 1933. júliusban azokat a szerződéseket, amelyekben szomszédait a saját határainak elismerésére tudta megszerezni; bár ezzel Japán támadás ellen fedezte magát, kétségtelen volt, hogy Kelet-Ázsiából csakhamar vissza fog térni, hogy Európában egészen új szerepet tölthessen be.

Ez volt a helyzet akkor, amikor 1933. márciusban Mac Donald angol miniszterelnök Rómába érkezett, ahová Franciaország Henry de Jouvénél szenátor személyében rendkívüli nagykövetet delegált. Németországból április 10-én Papén és Göring külügyminiszter, Ausztriából 11-én Dollíuss kancellár érkeztek az örök városba, mely a világpolitika középpontjába került. Még jobban emelte a tárgyalások fontosságát az, hogy Papén kancellár helyét január 28-án Hitler foglalta el, aki a március 5-i választásokban 647 mandátumot kapott, mire Paul-Boncour francia külügyminiszter május 4-én a francia-orosz közeledést jelentette be. Jeftics nyomban kijelentette, hogy a négyhatalmi paktumot nem fogják ratifikálni; a Párizsba utazó Titulescu nyíltan elítélte azt; Benes április 25-i beszédében ugyanazt mondta róla, hogy Olaszország érdekeit kívánja szolgálni. A prágai tanácskozáson (május 30.—június 1.) a cseh, szerb és román kormányok a készülő négyhatalmi egyezményt csak azon két feltétel alatt voltak hajlandók elfogadni, ha 1. a népszövetségi paktum XIX. cikkelye kizárólag egyhangúság esetében alkalmazható, amely esetben az érdekelt államok ellene szavazhatnak és meghíúsíthatják, 2. ha Franciaország középeurópai szövetségeseinek formális garanciát nyújt arra nézve, hogy nem lesz revízió, hanem a párizsi békeszerződésekben megalkotott státuszkvó változatlanul megmarad. A *kis antant* kormányai tehát a készülő egyezményt nem az európai békés együttműködés, hanem a párizsi végzések változatlan fenntartása szempontjából tekintették, ami az együttműködésnek addig is legfőbb akadálya volt.

Már a *kis antant* február 16-i genfi paktuma gondoskodni kívánt arról, hogy a békeszerződésekre épített és azok alapján működő

Nemzetek Szövetségének illetékessége érintetlenül megmaradjon (*intangibilité complète de la compétence de la Société des Nations*) és hogy annak XIX. cikkelyét csak egyhangú szavazás mellett alkalmazzák (*règles de l'unanimité applicables à l'Article XIX. du Pacte de la Société des Nations*). Ezzel a programmal fordult most a három kormány Franciaországhoz és bírta rá, hogy az ő feltételeik alapján járjon el.

Igen tanulságos ennél fogva megvizsgálunk a római paktum-tervezeteket, amelyek világosan mutatták, hogyan szerepelt a küzdelemben a revízió gondolata és miként igyekeztek azt egyesek érvényre juttatva diadalra segíteni, mások pedig elbuktatni. Mussolini első javaslatának (1933. március 18.) II. cikkelye szerint a hatalmak elismerendők voltak azt, hogy a Nemzetek Szövetsége keretében a békeszerződések, úgy, amint azt 1918-ban és a békekonferencia idején az angol és az amerikai kormányok tervezték és javasolták, revízió alá vehetők.¹ A második olasz javaslat (1933. március 26.) azonban a franciákra való tekintettel már a revízió mellett a biztonság megadására is kiterjeszkedett.² A brit javaslat (1933. április 1.) a XIX. cikkely gyakorlati alapját szabta meg,³ míg a francia kormány javaslat (1933. április 10.) a népszövetségi paktum X., XIV. és XIX. cikkelyeinek kapcsolatbahozatalát követelte.⁴ A *kis antant* kormányainak 1933. február 16-án Genfben megalkotott állandó ta-

¹ „II. §. Le Quattro Potenze riconfermano, secondo le clausole del Patto della Società delle Nazioni, il principio della revisione dei Trattati di pace, in quelle condizioni che potrebbero condurre ad un conflitto tra gli Stati, ma dichiarano che tale principio di revisione non può essere applicato che nell'ambito della Società delle Nazioni ed attraverso la mutua compressione e solidarietà degli interessi reciproci.“

² „II. §. Les quatre Puissances confirment que les stipulations du Pacte de la Société des Nations tout en impliquant un scrupuleux respect de toutes les obligations des traités comme un moyen de réaliser la Paix internationale et la sécurité, envisageant dans la possibilité de la révision des traités de paix dans le cas où se vérifiaient des situations susceptibles d'amener un conflit entre les États. Dans le but de régler et de définir l'application de ce principe de révision, les quatre Puissances déclarent qu'une telle application doit s'effectuer par des accords fondés sur une mutuelle reconnaissance des intérêts de toutes les parties en course et dans le cadre de la Société des Nations.“

³ „II. §. The four Powers confirm that while, the provisions of the Covenant of the League of Nations embody a scrupulous respect for all treaty obligations as a means of achieving international peace and security, they also contemplate the possibility of the Revision of the treaties of peace when conditions arise that, may lead to a conflict between nations. — In order to facilitate the operation of Article XIX of the Covenant, the four Powers recommend that if and when a Government raises any particular question involving Treaty revision, the situation shall be clarified in the first place by means of negotiations to be carried on and agreements to be reached, on an equal footing between the four Powers and the Governments directly concerned, such negotiations and agreements to be based on the mutual recognition of the interests of all concerned and within the framework of the League of Nations.“

* „II. §. Les Hautes Parties Contractantes en vue de l'application éventuelle en Europe des articles du Pacte, et notamment des articles 10, 16 et 19, décident d'examiner entre elles et sans réserves de décisions qui ne peuvent être prises que par les organes réguliers de la Société des Nations, toutes propositions tendant à donner leur pleine efficacité aux méthodes et procédure prévues par ces articles.“

nácsa. május 30-án a következőkben közölte észrevételeit: a Nemzetek Szövetségének illetékessége érintetlenül megmarad; a XIX. cikkelyt csak egyhangúság mellett alkalmazzák; a *kis antant* garanciát kap azíránt, hogy nem lesz revízió. Paul-Boncour június 7-én arról értesítette a cseh, szerb és román kormányokat, hogy követeléseiket sikerült a nagyhatalmakkal elfogadtatnia.¹ Ennek következtében a július 15-én Rómában aláírt négyhatalmi egyezmény, a *Patto Mussolini*, valóban csak gyöngé aláépítése volt a revízió gondolatának.²

A vélemények az érdekeltségek szerint oszlottak meg. Volt, aki a revíziós hullám delelőjének nevezte; Benes azt mondta, hogy csak az egyik fél álláspontját fejezi ki; Steed szerint nem volt egyéb, mint „döglött bárány”.

A *kis antant* genfi tanácsa március 25-i jegyzékében nem-tetszésnek adott kifejezést a fölött, hogy a tervezetben a revízió iránt is történt gondoskodás.³ Az indokokat Jeftics és Titulescu szabadkai találkozója (április 21.) után április 25-i beszédében Benes foglalta össze — „a revízió háborút jelent”, — mire a tanács május 30-án közölte azokat a feltételeket, amelyek alatt a vonatkozó egyezményt elfogadhatónak tartaná. Ezek a feltételek, Benes kívánsága szerint, a revízióról való lemondásban voltak összefoglalhatók. Paul-Boncour már június 7-én arról értesítette a cseh, szerb és román kormányokat, hogy követeléseiket a francia kormánynak sikerült a hatalmak között diadalra emelniök.⁴ Így a július 15-én aláírt négyhatalmi

¹ „Des garanties tonnelles ont été données aux États de la Petite Entente par le gouvernement français, en vertu des engagements mutuels antérieurs contre toutes tentatives de *révision*. Ces garanties sont de telle nature qu'aucun danger pour les intérêts aussi que pour la politique commune à suivre entre les États de la Petite Entente et de la France se pourraient surgir du fait de la signature du traité. Par ces garanties, le Pacte à quatre ne peut devenir un accord qui aurait pour but de viser directement ou indirectement la *révision des frontières de leurs pays*.” *Zeitschrift für ausländisches Recht und Völkerrecht*. IV. Berlin, 1934. 107—9. 1. — Paul Boncour francia külügyminiszter 1931. június 7-i jegyzéke: „le texte définitif de l'article II du Traité paraphé aujourd'hui ... *exclut l'examen du principe de la révision et des cas concrets d'application*. — Le Gouvernement de la République n'acceptera aucune proposition qui tenderait à modifier les conditions dans lesquelles, aux termes du Pacte, l'Assemblée peut valablement inviter les Membres de la Société des Nations à procéder à un *nouvel examen des traités devenus inapplicables ou des situations internationales dont le maintien pourrait mettre en péril la paix du monde*.” — Még súlyosabban hangzott az a kijelentés, hogy a XIX. §. alkalmazását csak az egyhangúság alapján és csak az érdekeltek bevonásával képzeli el — „*unanimité des Membres présents y compris les voix des Parties*” — mert az érdekelt kormányok szavazatukkal az egyhangúságot lehetett lenné teheték.

² Az 1932. július 15. éni aláírt szerződésben a II. §. a következőképpen hangzott: „II. §. En ce qui concerne le Pacte de la Société des Nations et notamment ses articles 10, 16 et 19, les Hautes Parties Contractantes déclarent d'examiner entre elles, et sous réserve de décisions qui ne peuvent être prises que par les organes réguliers de la Société des Nations, toute proposition relative aux méthodes et procédures propres à donner dûment effet à ces articles.”

³ Közölte u. ott 212—13. 1.

Zeitschrift für ausländisches Recht und Völkerrecht. IV. Berlin, 1934.

egyezmény formailag egy lépéssel sem vitte kedvezőbb megoldás felé az európai helyzetet.

Az elmondottakból kitűnik, hogy az 1933. július 15-i római szerződés nem is eredménye, hanem pusztán csak pillanatnyi változata volt annak a nagy küzdelemnek, amelyet az 1931-i fordulat — a gazdasági válságtól felszínre dobott német-osztrák vámunió — bevezetett. A németiség összefogását ugyanis nyomon követte Franciaországnak a párizsi békemű betűszerinti biztosítása érdekében, tehát nem annyira Franciaország, mint annexiós szövetségesei érdekében Moszkva felé való igazodása és az annexiós cseh, szerb és román kormányoknak szorosabb szövetségben való összefogása. Ennélfogva szerves kapcsolatot kell megállapítanunk az 1932. november 29-i francia-orosz szerződés és az 1933. február 16-i genfi megállapodás között. Még akkor is, ha valaki nem látna összefüggést a kettő között, Benes addigi kijelentései kellő anyagot nyújtanak az ő közvetítői részvételéhez. Erre mutat egyébként az is, hogy Litviouvak 1933. február 6-án mondott beszédére épült a támadó meghatározásáról 1933. május 24-én elkészült Benes—Politis-féle javaslat és hogy ezen az alapon épültek fel a szovjetnek 1933. július 3—5-én Londonban megkötött szerződésai, az azokra építhető „regionális keleti paktum“.

A *Patto Mussolini* aláírásakor a figyelem váratlanul a leszereelési konferencia felé terelődött, amelyen Neurath báró, német külügyminiszter Sir John Simont inkorrektséggel vádolta meg és ezzel azt a hatalmat idegenítette el, amelyre a francia és orosz malomkövek között a legnagyobb szüksége volt. Benes és Titulescu bécsi és szófiai látogatásaikkal igyekeztek kihasználni a hirtelen támadt ellentétet, de még kedvezőbb alkalom kínálkozott akkor, amikor Németország október 19-én a Nemzetek Szövetségét otthagya. Kilepésével csak Japánt követte (1937. március 27.) és a hullámok elsimultak. A franciák az angolokkal és az olaszokkal maradtak együtt: két olyan hatalommal, amelyek nem voltak hívei a békeszerződések változatlanul való megtartásának. Semmi különös nem volt tehát abban, hogy Franciaország segítség után vágyott és hogy szorult helyzetében onnan fogadta el azt, ahonnan jött. Litvinov szeptember 2-án még Itáliával, október 19-én Németországgal szerződött, de 31-én már Paul-Boncour szobájában volt, hogy segítségére legyen Franciaországnak, amelynek oldalán csak a *kis antant* maradt meg, amelyet a revíziós hatalmak majorizáltak. Ez volt a benyomás Párizsban is, ahol az eseményt akként üdvözölték, hogy az orosz szovjet minden erejét a versaillesi szerződés biztosítására köthette le.¹ Voltak, akik azt mondták, hogy Litvinov a nyugati kapitalisták frontját kívánta megbontani; mások, hogy Közép-Európában kíván magának szabad kezét. Hitler azzal védekezett, hogy Göring külügyminisztert Kómába küldötte (november 7.), Lipski József berlini lengyel nagykövetnek pedig megegyezést kí-

¹ Rollin II.: L'URSS et le statusque européen. *Europe nouvelle*. XVII. Párizs, 1934. 966-69.

nált fel. Senki sem gondolta még akkor, hogy a november 15-én létrejött lengyel-német megállapodás Európa történetében fordulópontot fog jelenteni.

Ez a fordulópont azért következett el, mert Franciaország a lengyelek oldaláról, akiknek határait 1925-ben garantálta, Moszkva mellé állott; Lengyelország viszont a eseh-ország fronttal szemben védekezésre szorult. Ha távolabbi okokat keresünk, akkor azt lehet mondanunk, hogy az európai politika merev állapotból hullámszerűsbe tért át és fegyverre hívta mindazokat, akik a párizsi békeművet megalkották és akik annak megalkotásából kimaradtak, akik azt védelmezték és akik azt kifogásolták.

Időrendi sorrendben a német-osztrák vámunió elleni visszahatás volt az, amely a küzdelmet politikai térre vitte át és a francia-eseh-ország frontvonal kiépítésével, amelyhez a *kis antant* Benes és a balkánállamok Tituleseu irányítása mellett voltak csatlakozandók, a közrefogott Németországot arra bírta, hogy kelet felé a lengyelekkel, dél felé az olaszokkal fogjon kezét. Mussolini négyhatalmi gondolata voltaképpen közvetítés volt az ellentétbe került hatalmak között, annak elvetése azonban a német, lengyel és olasz hatalmak összefogását vonta maga után. Ausztriának és Csonka-Magyarországnak az egyik vagy a másik csoporthoz kellett csatlakozniok.

A háború óta uralkodó szövetségi rendszer felborult (*bouleversement des alliances*), bár ez a megállapítás némi módosításra szorul.

A lengyel kormány ugyanis nem tudott megnyugodni abban, hogy a *Patto Mussoliniból* kimaradt, mert Lengyelországot a nyugat hatalmai közé számította. Ez a beállítás azonban csak akkor állotta meg helyét, ha Nyugat alatt a nyugati jellegű latin civilizációhoz tartozó államokat értjük, tehát a katolikus, vagy nyugati szlávokat is oda számítjuk.

Ugyanígy számította magát a Nyugathoz Magyarország is, melynek igaza mellett akkor szállott síkra Londonban Bethlen István gróf, volt miniszterelnök. Angolországi előadásai 1933. novemberben a revízió mozgalmában is új korszakot nyitottak meg, mert véget vetett a Millerand-levél alapján folyt tervezeteknek és a megváltozott, erős átalakulást mutató helyzet alapján, az egész magyar kérdés megoldását követelte.

Bethlen előadásainak időpontja kellően volt kiszámítva, mert a *kis antant* is az európai helyzet bizonytalansága folytán igyekezett erőit összevonni. Benes széles vonalban készült fel a harcra és arra törekedett, hogy Franciaország minden habozás nélkül támogassa. Henry Wickham Steed már azt állapította meg, hogy ez teljes mértékben sikerült és hogy Benes Franciaországot nemcsak a genfi protokollumhoz köthette, de a francia hatalom külpolitikáját is Prágához láncolta.¹ Ettől a háttévtől fedezve vonult fel a bekebelezett ¹

¹ Steed: „Benes brought France very nearly into the position of a satellite of Czechoslovakia. France had pledged herself to consult Czechoslovakia on every part of

szlovákok és rutének ellen, akiknek ilyen külpolitikai összeköttetések nem állottak rendelkezésükre. Ausztria sorsa még bizonytalan volt, Magyarország pedig a békeszerződésekkel szemben változatlanul megmaradt passzív ellenállásában, vagy, amint barátai mondták: türelmében; amint ellenségei mondták: annak szabotálásában, hogy megsemmisíthető legyen.¹ Szerbia átengedte magát a gondolatnak, hogy a délszláv kérdés minden körülmények között megoldandó kérdés marad és hogy azzal minden körülmények között számolni kell. Romániát azonban erősen nyugtalanítani látszott az, hogy Bethlen Erdélyről beszélt, mert Erdély és a *Regát* között a különbség nemcsak megmaradt, hanem eltávolodássá fajult. Erdély Nyugat felé tekintett, de hozzá volt láncolva Románia keleti feléhez, a *Regáthoz*, amely keleti jellegét nem adta fel és csak egy orientációt ismert: a kelet felé való eltávolodást.

Az erők széthúzása következtében szó sem lehetett arról, hogy a dunai országokból dunai federáció alakuljon ki; aki dunai Svájc-ról beszélt, annak a dunai államok rendjében a magyar államot nem lehetett elkerülnie.

Ilyen körülmények között az a dunai hátvéd is hiányzott, amelyre Benesnek szüksége volt akkor, ha Németországgal fel akarta venni a küzdelmet. Abban a feltevésben volt, hogy Moszkva ereje minden hiányzó erőt pótolni fog és minden akadályt leküzd. Azért pillanatnyi habozás nélkül támadásba ment át és még 1933 végén Berlin ellen fordult.

A prágai német-marxista emigráns kolónia cseh területről jelentette be a világnak azt, hogy Hitler fegyverkezik. Paul-Boncour a prágai kiáltvánnyal kezében jelentette be, hogy miután a Német Birodalom a békeszerződéssel szembeszállva fegyverkezni kezd, véget vet a *rapprochement* politikájának, amelyet egykor Briand és Stresemaun folytattak és — Prága útmutatása szerint — kezdetét vette a francia-orosz szövetség kiépítése.

Hitler, aki a november 12-én megejtett választásokban 92.3% szavazatot kapott (40.2 millió 2.1 millió szavazattal szemben), a párizsi *Matin* november 22-i számában kijelentette, hogy lemond Elzász-Lotaringiáról. A kijelentés megzavarni látszott a francia-orosz terveket, mire Litvinov december 3-án Rómában Mussolinit kereste fel, hogy a nyugati diplomácia hadállásait megismerje. Három nappal azután Benes Pozsonyban a tótokkal közölte, hogy Felső-Magyarországot kezdettől az orosz szövetség kiépítése érdekében szállotta meg, és hogy a *kis antant* politikáját kezdettől az orosz szövetségre építette.² A december 7-i pozsonyi beszédet nyomon követte

European policy, especially any concerning Central Europe — France must undertake to sign no. hing unacceptable with those treaties and the protocols of 192*2, at Geneva.“ International Affairs. XIII. London, 1934. 666—67. 1.

¹ „The first and most obvious obstacle to the Danubian agreement is the revisionist aims of Hungary.“ U. ott 654. 1.

² A tótokhoz intézett beszéd — Discours aux Slovaques, közölte a *Le Monde Slave* 1934 i. évfolyama — hadüzenet volt a magyaroknak is, tehát amint az erdélyi románok a regátbeliektől, úgy szenvedtek a tótok a csehektől, a történelmi Magyarországtól

10-én Benes és Titulescu kassai nyilatkozata, melyben együtt fogadták meg a nyilvánosság előtt, hogy a Magyarországtól fegyveres erővel elvett területeket utolsó eseppe vérig védelmezni fogják. Titulescu egyesek szerint a lengyel-román védelmi vonal feladásával védelmére kel a cseheknek, akik arra vállalkoztak, hogy az orosz hatalmat Kassán és Pozsonyon keresztül Közép-Európába hozzák. Sándor szerb király volt az egyetlen, aki a régi Oroszország mellett kitartott és az új Oroszországgal való barátkozásról hallani sem akart. Az ortodox szerb államegyház tehát a régi orosz egyházzal összefogva, sokkal nagyobb akadályt gördített a kis antant orosz orientációja felé, mint azt várni lehetett volna. Barthou francia külügyminiszter, Paul-Boncour utóda, orosz politikája Szerbia politikáján szenvedett hajótörést.

Egyesek szerint Sándor királynak ez a határozott ellenállása volt az, amely az orosz hatalommal kovácsolt terveket megghiúsította. Ezek között a tervek között a XIX. cikkely hatálytalanítása képezte a küzdelem végcélját; eszközei pedig annak a Magyarországnak a leszerelése, amelynek kormánya nyíltan programjába vette a revíziót és egyre nagyobb bizakodással nézte a közeledést a német, lengyel és olasz érdekek között. Benes már október 31 -i beszédében azt mondta, hogy „nincsen gazdasági megegyezés, ha Magyarország el nem ejti a XIX. cikkelyt“. Ebből azt lehetett következtetni, hogy Magyarországot a XIX. cikkelyről és a revízióról való lemondásra kívánja kényszeríteni. Kánya külügyminiszter a felsőház november 10 i ülésében az ajánlatot visszautasította és erre következtek el a decemberi pozsonyi és kassai nyilatkozatok.

Az a követelés, hogy a magyar kormány mondjon le a XIX. cikkely igénybevételéről, amely cikkely talán a legnagyobb mértékben bírta rá a békeszerződés aláírására, egyúttal azt a problémát is felvetette, hogy a népszövetségi paktum egy részéről való lemondásra kényszeríthető-e az egyik szerződő fél a másiktól akkor, ha utóbbinak valamely cikkely alkalmazása nem kellemes. Kiegészítvén ezt a kérdést azzal, hogy a népszövetségi paktum nem a cseh és magyar kormányok egyezménye volt; azt a magyar kormány a szövetséges és társult hatalmakkal és nem pusztán Csehországgal kötötte meg, tehát a kérdéses cikkely elejtésére a magyar kormány egyoldalúan nem volt kényszeríthető. A Magyar Külügyi Társaság 1921-i genfi delegációja konkrét javaslatot tett az iránt, hogy a paktum és a békeszerződés egymástól elválasztassanak, mert az előbbi a jövő békéjét kívánja szolgálni, utóbbi pedig egy háborút fejezett be, amelyet a jövőbe átvinni nem kívánatos. A francia delegáció (Lapradelle) felfogása szerint azonban ez Franciaországot veszedelembé dönthette volna, mire a magyar delegáció elállít a javaslat erőlte-

elcsatolt népei az idegenektől. Benes vonatkozó kijelentései: „La réalisation de non aspirations signifiera l'enterrement de la fin réelle des projets de la restauration de l'intégrité de l'ancienne Hongrie... L'intégrité territoriale de l'ancienne Hongrie a disparu inéluctablement et á jamais, dérnit, par l'évolution actuelle et l'affermissement de l'idée nationale en Europe.“ Le Monde Slave. Párizs, 1934. I. 204. és 217. 1.

lésétől, de kijelentette, hogy a két okmány egybeforrasztása folytán a magyar közvélemény a Nemzetek Szövetsége érdekében kifejtendő propagandát a trianoni békeszerződés mellett kifejtett propagandának fogja tekinteni és ez a nemzetközi együttműködés híveit nehéz helyzetbe hozhatja. 1933. decemberben Mussolini hozta elő ismét a gondolatot, mert észrevette, hogy a népszövetségi paktum gyakorlati alkalmazása mindaddig elháríthatatlan nehézségbe ütközik, amíg a háború tehertereléstől megszabadulni nem tud. A gondolat ezúttal is akadályokba ütközött,¹ aminek az lett a következménye, hogy az európai kérdés megoldását a hatalmak nem a Nemzetek Szövetségében, hanem azon kívül igyekeztek megoldani.

Így mondotta ezt Benes is, aki 1933. december 7-én a magyarországi szlovákok részére megtartott beszédében (*discours aux Slovaques*) érthetően megmondotta, hogy a magyar kérdést, a közép-európai kérdés keretében, Moszkvával együtt kívánja megoldani. Mít sem akart hallani többé arról, hogy Csehszlovákiát svájci mintára alakítsa át; még autonómiát sem volt hajlandó engedélyezni a szlovákoknak, akiknek ezt Masaryk még 1918-ban írásban ígérte meg (pittsburgi szerződés); mi több, a rutén területet sem azért kívánta megtartani, hogy annak önkormányzatot adjon, mint azt a békeszerződésbeu megfogadta. Szemei előtt a szlovák és rutén területeken át a Szovjetország felé vezető út lebegett.

„La Slovaquie est le pont vivant qui nous rapproche de la Russie — Notre gouvernement ne renoncera jamais à la Russie subcarpathique“, mert attól a trianon határok biztosítását remélte és a történelmi Magyarország végleges elmúlását. „Je ne crois pas au succès de l'intégralisme magyar, car l'ancienne unité de la Hongrie est morte, définitivement morte.“¹²

¹ Az akadályt nyilvánvalóan Benes gördítette az útba, mert 1933. októberben a *New Chronicle* londoni lap hasábjain kijelentette, hogy Csehország és Magyarország között egyáltalában nincs jóviszony. Ennek oka szerinte abban rejlik, hogy a magyarokat sokkal nagyobb keserűség tölti el a csehekkel szemben, mint a kis antant bármelyik más államával szemben. A békeszerződések revízióját Benes kereken visszautasította, azzal a különösen hangzó indokolással, hogy ilyen revízió csak egy két évvel a világháború után lett volna elképzelhető, most már azonban nem. Benes szerint a revíziót elsősorban „a magyar propaganda módszerei“ tették lehetetlenné, mert „ezek a módszerek olyan izgalmat keltenek Csehországban, hogy most már az egész ország elutasítja (!) a revízió gondolatát.“ Minden kísérlet, amely Csehország jelenlegi határainak megváltoztatására irányul, Benes szerint egyértelmű a háborúval.

Ugyanebben a hangnemben nyilatkozott Benes az Anschluss kérdéséről is. Ha Ausztria csatlakozni próbálna Németországhoz, a cseh kormány a Népszövetség révén azonnal felszólítja Franciaországot és Angliát, hogy kezdjenek akciót Ausztria ellen. Ebből az akcióból természetesen Csehország is kiveszi a részét. Abban az esetben viszont, ha Ausztria megkísérelné a nabsburg-monarchia visszaállítását, a kis antant teljes blokád alá helyezné Ausztriát. (Uj Nemzedék, 1933. október 25.)

² Az úgynevezett rutén területről — mert a Csehországtól annektált magyarországi vármegyéknek a ruténeken kívül egyéb lakossága is volt — mondott rész a francia orosz szövetség cseh indokolása, részben a szerzőség és a közvetítés bevallása volt: „Jamais, je l'affirme et je le répète, jamais nous n'abandonnons pas la Russie subcarpathique, car c'est précisément sur la Slovaquie et la Russie subcarpathique que

Miután a magyar kormány leszegezte magát a revízió követelése mellett, Moszkva olyan csoportosulás számára szerzett barátokat, akik a párizsi szerződésben új területeket kaptak. Mindenesetre a kezdeményezéssel járó felelősség nem Magyarországot illette meg, de Budapest ellen élezték ki azt, hogy az államok és Európa békéjének biztonságáról sürgősen gondoskodni kell. Ami a magyar kormányt illeti, arról mindenki tudta, hogy a trianoni békeszerződést nem mint helyes és méltányos békét fogadta el, hanem olyan egyoldalú elhatározást látott benne, amelynek elfogadása elől önlétének kockáztatása nélkül ki nem térhetett. Nem annyira Gömbös miniszterelnök ki-jelentésében kell keresnünk a cseh-orosz-francia közeledés indokolását, hanem abban, hogy az adott helyzet kitűnő alkalmat nyújtott Litvinovnak arra, hogy egyes kormányokat Moszkva oldalára vonjon és Oroszország részére az európai koncertben súlyosabb szerepet biztosítson. Röviddel azután, hogy 1933. július 4-én Londonban a *kis antant* kormányainak Párizsban nyert határaik védelmét garantálta, Törökország oroszbarát külügyminisztere útján egy új akciót indított el. Riisdi Arrasz szeptember 14-én Görögországgal, október 18-án Romániával és november 27-én Szerbiával ezen az alapon szerződött és ezen az úton készült el az 1934. február 9-én Athénben aláírt *balkánpaktum*. A Törökország útján összehozott balkán államok közül azonban Szerbia és Románia Közép-Európában is jelentékeny területeket kaptak, tehát a Moszkvából elindított akció súlypontja délről Prága és Párizs felé vitte azt a biztatást, hogy a párizsi végzések milyen hatalmas garanciát nyertek. Belgrádból és Bukarestből viszont Magyarországon át vezetett az út Prágába és így fordult a támadás Magyarország ellen, amely a támadó szövetség tagjai felvonulási útjainak keresztezésén feküdt.

A helyzet kellő megvilágításához tartozik annak megállapítása, hogy a szaloniki származású Riisdi Arrasz kezdeményezése nagyszabású politikai akció megindítását jelentette. Törökország ugyan már alig volt európai államnak tekinthető, de Konstantinápoly és a tengerszorosok birtoklása, Drinápoly visszaszerzése, Bulgária és Görögország szomszédsága több tekintetben fontos szerepet biztosított neki. Litvinov és Riisdi Arrasz közös eljárásának tulajdonították azt, hogy a balkánpaktum létrejött. E szerint azt nem a balkáni, csak egyes balkáni államok szövetkezésének lehet tekintenünk. Románia, Szerbia és Görögország csatlakozása mindenesetre az 1913-i bukaresti státuszkvó védelmére való szövetkezést jelentette, de még ebben is különbséget kell tennünk Szerbia és Románia között, mert amíg Titulescu román külügyminiszter Rüsdi Arrasz közvetítésével Litvinov oldalára állott, addig Sándor szerb király az oroszokkal szemben foglalt állást. Így történt az, hogy az

nous édifions notre politique de la Petite Entente, notre politique dans toute l'Europe centrale, et, uotre politique dans l'avenir des petites nations de l'Europe centrale dans la iiataille européenne. — D'un cote lee pays tchecos tendant la main á la Francé, de mérne sur la Slovaquie et la Kussie subcarpathique: c'et la garantie de notre sécurité et la base de notre grand avenir dans l'Europe centrale et occidentale.“ Le Monde Slave. Párizs, 1934. 214. 1.

új koalíció frontvonala Bukaresten át Prága felé haladt és hogy ezen az útvonalon igyekeztek az orosz csapatokat Közép-Európába szállítani.

Az az élénkség, amely 1933 őszétől kezdve a balkán államokban igen megnövekedett, egyesek szerint már akkor Moszkva sürgetésének volt köszönhető, mert Litvinov eredményeket kívánt felmutatni Németország ellen, amely Moszkva előtt bezárta kapuit. Titulescu vállalkozott rá, hogy a „*keleti paktum*“ elnevezés alatt szorgalmazott orosz túlsúly ügynökévé lesz. Belgrád, Szófia, Bukarest, Athén és Ankara között utazva, egymás után jelentkeztek az eredmények: Boris bolgár cár Belgrádot kereste fel (1933. szeptember 18.), Sándor szerb király Euxinográdba látogatott (október 3.); majd Carol román király érkezett Szófiába (október 30.), honnan Boris cár ismét Belgrádba (december 19), majd Bukarestbe látogatott (1934. január 22). Voltak, akik ezektől az utazásoktól azt várták, hogy az orosz szövetség vonala erősödik; mások azt, hogy a szovjetellenes Szerbia ezt ketté fogja szakítani. Az eredmények 1934. januárban és februárban mutatkoztak. Titulescu mindenesetre a diadalt adta hírül: Kassán Benessel, Zágrábban Jefticscsel találkozáva jelentette ki a státuszkvó elmerevítését (január 22.), amit a *kis antant* belgrádi konferenciája megerősített (február 2—4.: „*maintien de l'ordre territorial actuellement établi*“). Mindenki sejtette, hogy a határozat mögött Oroszország állott, amely a párizsi békeszerződésekből kimaradt és amely most fényes elégtételt látott abban, hogy visszahívták. Amely oldalról a meghívás jött, azon az oldalon foglalt helyet: a párizsi szerződésektől megalkotott területi rendelkezések védelmét Moszkva vette át, melynek erejét fantasztikusnak mondták. Benes és Titulescu 1934. június 9-én egyszerű levélváltással újra felvették Moszkvával a hivatalos kapcsolatokat. Egyesek szerint ugyanakkor a cseh és román külügyminiszterek egymás között is kölcsönös területi garanciát vállaltak Csehország és Románia részéről.

Moszkva középeurópai útján Bukarest és Prága olyan állomásokká lettek, amelyeken át az orosz hatalom ereje Közép-Európa szívébe hatolhatott. Ezért jelent meg Benes már 1933. december 7-én Első-Magyarországon és jelentette ki, hogy az orosz hatalom felé vezető úton vége az autonómia ábrándjainak. A külpolitika eseményei után hideg zuhanyként érte a szlovákokat és a ruténeket az a beszéd, melynek a cseh külügyminiszter *Discours aux Slovaques* nevet adott és amelyet a cseh-orosz *antant* programbeszédének lehet tekintenünk.

Mindenekelőtt kijelentette, hogy Csehszlovákiából egységes államot kíván alakítani, mert „az európai nemzeti fejlődésnek elkerülhetetlen következménye Csehszlovákia teljes egyesítése“. A szlovákok jogairól semmit nem szólt; a teljes egyesítés a pittsburgi szerződéstől nyílt elfordulást jelentett, a szlovákok beolvasztását és elcsehesítését. A magyar uralom alatt megtartották szlovák jellegüket; a cseh uralom alatt ez nem volt lehetséges; Stephanik és Tuka sorsát vetítették eléjük Benes szavai, amelyek annyira hasonlítottak Mello Franco 1925-i szavaihoz, hogy egyesek szerint Brazília kép-

viselője akkor csak Benes szavait ismételte meg a Nemzetek Szövetségében.¹

A szlovákok és rutének után Benes Magyarország ellen fordult. Kossuth Lajos federációs tervére hivatkozott, amelyet Jászi Oszkár, aki az amerikai Oberlin College tanára volt, Benes kedvéért elevenített fel a *Foreign Affairs* amerikai folyóiratban. Nyíltan elárulta ezzel kapcsolatban azt a meggyőződést is, hogy az a federáció, amelyet ezen az alapon megalkotnak, el fogja temetni örökre a történelmi magyar állam integritását.² Benes Moszkva egész hatalmát érezte maga mögött és erre a hatalomra támaszkodva írta elő Magyarországnak a Jászi-féle federációt. Ezúttal sem gondolt arra tehát, hogy Közép-Európa vagy a történelmi Magyarország, vagy a Dunamedence népei egymással békés únióban, annak egyenlő jogú és szabad polgáiraiként egyesüljenek, hanem, hogy a szlovákok a csehekbe olvadjanak, a rutének földjén át Moszkva felé nyíljon meg az út és a cseh-orosz fegyverek uralkodjanak, a megcsontított magyar állam pedig a királyság államformáját letéve, a csehektől támogatott Jászi útmutatása vagy irányítása mellett olyan radikális köztársasággá alakuljon, amely a Litvinov és Rüsdi Arrasztól megalkotott cseh-orosz viszonylatban helyezkedik el.

Litvinov párizsi látogatása és ünnepélyes fogadtatása idején (1933. december 14—17.) abban állapodott meg Paul-Boncour külügyminiszterrel, hogy közös eljárásuk alapjául a békeszerződések változatlanságát fogják tekinteni. Ebben az értelemben hangzott el december 17-i közös deklarációjuk is. Amíg tehát Mussolini egy módosított, addig Litvinov és Paul-Boncour a meglévő paktumot kívánták alapul tekinteni, miáltal Európa két csoportra szakadt. Az egyik oldalon a brit és olasz kormányok a szerződések módosításában keresték a helyzet orvoslását, a másikon a francia és orosz hatalmak minden módosítás előtt elzárkóztak. Ez utóbbiak mögött Benes és Titulescu foglaltak helyet. Előbbi már így is biztos volt abban, hogy a magyaroktól remélt revízióból semmi sem lesz: „*Je ne crois pas au succès de l'intégralisme magyar car l'ancien imité de la Hongrie est morte, définitivement morte*“.³

¹ Nove Zamky, 1933. december 7.: Discoure aux Slovaque« sur le présent et l'avenir de notre nation. Közölve: Le Monde Slave. Párizs, 1933. 1. 167—225. 1. A beszéd részleteiből: „L'unification complète de la Tchécoslovaquie est la conséquence inévitable de l'évolution nationale de l'Europa . . . L'unification complète est nécessaire et l'autonomie est impossible.“ Ez a kijelentés teljesen fedi azt a másik kijelentést, amelyet Mello Franco braziliai delegátus a Nemzetek Szövetségében 1925-ben az asszimi-ládéről tett — Lenessel történt állítólagos beszélgetés alapján.

² U. ott 204. és 217. 1. „La réalisation de nos aspirations signifiera l'enterrement de la lin réelle des piojets de la restauration de l'intégrité de l'ancienne Hongrie... L'intégrité territoriale de l'ancienne Hongrie a disparu inéluctablement et à jamais, détruite par révolution actuelle et l'affermissement de l'idée nationale en Europe.“ Ez egyszersmind azt is megmagyarázza, miért igyekeztek Benes és angol szövetségei — Steed és Seton-Watson — a magyar tragédia indokolását a háborús felelősség kérdéséről a nemzetiségi kérdésre áthelyezni (Kossuth Lajos 1850 i levele Teleki László grófhöz idézve u. ott 217. 1.).

³ Benes: Discoure aux Slovaques sur le présent et l'avenir de notre nation. Le Monde Slave. 1934. 213. 1.

Franciaország tehát abban a reményben, hogy a németek ellen megalkotott párizsi békemű betűszerinti megtartását biztosíthatja, Közép-Európát Moszkvának és Moszkva barátainak engedte át, nekik ott Magyarország ellenében szabad kezet adott.

A Zágrábban megtartott *kis* awianf-konferencián, ahol a kérdés szóbakerült (1934. január 22.), Szerbia még Szovjet-Oroszország elismerése előtt is elzárkózott. Sándor király útjai — mint mondták — itt és ebben a kérdésben váltak el Benes és Titulescu moszkvai szövetségének útjaitól és állították őt szembe Moszkva terveivel. Hogy ez az ellenállása vezetett-e a marseillei merénylet felé, azt egyesek csak utólag vetették fel. Jellemző egyébként, hogy amikor később a szerb-horvát viszony megromlott, *Seton-Watson* akként kívánta Jugoszláviát megerősíteni, hogy az 1868-i magyar-horvát kiegyezésnek — az 1868-i XXX. törvénycikknek — mintául vételét ajánlotta.¹ Ugyanaz a *Seton-Watson* tehát, aki Horvátországot a magyar-unió fennállása idején élvezett jogaitól megfosztani segítette, most az általa megdőnteni segített Magyarországtól megadott jogoknak Sándor szerb királytól való megadását követelte. *Seion-Watson* tehát ezzel nyíltan elismerte, hogy az általa olyan hevesen támadott és megdőnteni segített 1868-i horvát-magyar kiegyezés megfelelő formája volt a két nemzet együttélésének.

Ez az elzárkózás vonta maga után 1934. január 26-án a német-lengyel tízéves megneemtámadási szerződés megkötését. A német-lengyel érdekközösség az orosz hatalom előnyomulásával szemben foganasított védekezésnek volt tekinthető, amely ellen Litvinov a déli vonalon melléje állott balkán államokat tolta előre. Az 1930-i athéni, 1931-i konstantinápolyi, 1932-i bukaresti és 1933-i szaloniki balkánkonferenciák után Athénben 1934. február 9-én egy új regionális paktumot írtak alá.² A balkánpaktum³ fontossága nemcsak

¹ *Seton-Watson H. W.: Jugoslavia and the Croat Problem. The Slavonic Review.* London, 1937.

² A balkáni unió terve a török uralom idejében mint a balkáni keresztény fejedelemségek, majd államok és királyságok szövetsége jelent meg a XIX. század 60-as éveiben. Az 1912-i és 1913-i balkáni szövetkezések háborús alakulatok voltak; az 1912-i Törökország, az 1913-i Ausztria-Magyarország ellen irányult. Az 1930-ban a görög Poporostasior Sándortól felvetett unió gondolatát hasonlóképpen a *kis antant* szerkezetének alátámasztásaként igyekeztek megvalósítani. Az első konferenciát 1930. október 5-én Athénben tartották meg (*Papanastasiou* id. m. 53–91. l., határozata u. ott 239–40. l.), a második konferenciát 1931. október 19–16-án Sztambulban és Ankarában (u. ott 93–120. l.), a harmadikat 1932. október 22–27-én Bukarestben (u. ott 121–45. l.), ahol a bolgár delegáció a bolgár kisebbségek sorsa miatt tüntetőleg eltávozott. Ezen a konferencián dolgozták ki egy balkáni paktum tervezetét, amelyet a bolgár delegáció távozása után egyhangúlag elfogadtak (közölve u. ott 245–57. l.). A III. és IV. konferencia között merült fel az a terv, hogy a *kis antant* és a *balkánpaktum* között szerves kapcsolatot létesítsenek; ez annyival könnyebbnek bizonyult, mert Szerbia és Románia mindkettőnek tagjai voltak. A kapcsolat azonban akként jött létre, hogy az utóbbi az előbbihez simult, tehát a *kis antant* terjesztette ki a maga céljait a balkán paktum államaira (u. ott 152. l.). A IV. konferenciát 1933. november 5–11-én Szalonikiban tartották (u. ott 173–277.); annak határozata egy multilaterális egyezmény megalkotása iránt öltött testet a paktum aláírásában 1934. február 9-én (Athénben. U. ott 271–72).

egyres balkán államoknak — mert Albánia és Bulgária nem vettek részt az együttműködésben — közös érdekszövetségben való egyesítésében, hanem főleg abban állott, hogy a paktumot megszervező Törökország az orosz szovjettel szoros szövetségben volt, tehát a paktum mögött voltaképpen Oroszország foglalt állást.¹ Miután pedig a balkánpaktum egyik cikkelyében a balkánállamok határait garantálták, ebből világosan következett, hogy ez a garancia Szerbia és Románia északi határait is vonatkozik. Ha pedig így áll a dolog, akkor kétségtelennek látszott, hogy a trianoni határokat közvetve Szovjet-Oroszország is garantálta. Ezzel az orosz hatalom érdekköre Törökországon és a balkánpaktumon keresztül a szatmár-aradszabadkai vonalig kiterjedt.² Ugyanazon a napon, február 9-én vette át a francia külügyi tárcát Barthou Lajos, aki az így megalkotott alapról merész lendülettel indította el a maga nagyszabású tervét: Moszkva segítségével a középeurópai kérdés végleges megoldását.

Az orosz érdekelttség ugyanakkor észak felől Prágán keresztül igyekezett a balkáni és dunai regionális szövetségeket — a *balkán paktum* és a *kis antant* szervezetét — egybekapcsolni. A mérkőzés Ausztriában robbant ki, amelyre a nagynémet nemzeti mozgalom igényt tartott, míg a csehek az osztrák-német uniótól saját biztonságukat féltették. Ezért szállítottak utóbbiak fegyvereket a bécsi marxistáknak, akiknek fegyverkezése viszont Dollfuss kancell-

1.) E paktum a párizsi státuszkvó fenntartását mondotta ki (1. La Grèce, la Roumanie, la Turquie, la Yougoslavie garantissent mutuellement la sécurité de toutes leurs frontières balkaniques“). Az első konferenciáról *Kerner-Howard*, id. m. 30—44. é. 184—85. l., a másodikról u. ott 45—07. l., a harmadikról 68—93. l., a negyedikről u. ott 95—125. l., az 1934-i paktumról u. ott 116—55. l. — A balkán-paktum tanácsának statútumát 1934. november 2-án Ankarában írták alá.

¹ Közölve: *Revue générale de droit international public*. XLI. Párizs, 1934. 394—95. l., *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. 11. Berlin, 1934. 329—30. l.

² Törökország szerződése: 1933. szeptember 14. Görögországgal, október 1-én Romániával és november 28-án Szerbiával.

³ Az 1934. február 9-én aláírt paktum VIII. cikkelyében a balkáni rend helyreállítását állapította meg. Miután Magyarország déli részei Szerbia és Románia birtokában voltak, a balkáni rendet ezekre a területekre is kiterjesztették: „Vili. §. Le maintien de l'ordre territorial actuellement établi dans les Balkans, est définitif pour les Hautes Parties Contractantes.“ — A *balkánpaktum* nem federáció, hanem „un groupe de quatre Etats“, amint alkotói mondták. A *balkánpaktum* és a *kis antant* 1934. október 19-én saját sérthetlenségüket mondták ki: „intangibilité du pacte balkanique et de la Petite Entente“, tehát közös szövetséget, fegyveres koalíciót alkottak. Albánia és Bulgária ellenben nem csatlakoztak. V. ö. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*. II. Berlin, 1934. 329—30. l. — A Benes — tehát a *kis antant* — közreműködésével létrejött *balkánpaktumvak* az volt az igazi célja, hogy az orosz hatalom elővédé legyen nyugat felé, meggátolja Németország előnyomulását kelet felé. Ha tehát Baldwin angol miniszterelnök Anglia határaként a Rajna vonalát jelölte meg — *England's border is on the Rhine*, — akkor a rajnai angol-francia front és a *kis antant* *balkánpaktum* frontvonalai közé szorított államok — tehát Németország, Ausztria, Magyarország és Itália — két tízvonala közé voltak beékelve. *Cialdea* L.: La genesi del Patto Balcanico. L'Europa Orientale. XV. Róma, 1935. 201—35. l.

lár kormányának okozott gondot, mert a fegyveres felkeléstől annak a nemzeti kormányzatnak a sorsát féltette, amelynek élén Rómával és Budapesttel összefogva Közép-Európában nyugalmat kívánt teremteni. Röviddel azután, hogy Suvich olasz külügyi államtitkár január 18—20-ig Bécsben, a *kis antant* külügyminiszterei pedig január 22—23-ig Zágrábban folytattak megbeszéléseket, Dollfuss Budapestre utazott, hivatalos látogatása idején (február 7—9.) történt meg Bécsben a leszámolás a marxistákkal. Amikor a kormány csapatai az *ArbeiterZeitung* szerkesztőségét lefoglalták (február 8.), ott cseh gyártmányú fegyvert és lőszert találtak. A marxisták vezetői cseh területre menekültek (Deutsch), vagy fogságba kerültek (Renner és Seitz). A harc 13-án harmadl száz halott és hetedfélszáz sebesült árán ért véget; a sokaktól reménykedve vagy aggódva várt cseh beavatkozás azonban elmaradt, mert az olasz vagy német részről váltott volna ki hasonló fegyveres visszahatást. A cseh kormány hivatalosan közölte, hogy az nem is volt szándékában,¹ de barátai ugyanakkor a felelősséget az olaszokra hárították.^{1 2 3 4} Benes többre értékelte az éppen akkor aláírt *balkánpaktumot*, bár nem jól esett neki az, hogy amikor a hatalmak február 17-i deklarációjukban ünnepélyesen megfogadták, hogy Ausztria állami függetlenségét meg fogják védelmezni, nem vették magok közé Csehországot úgy, amint azt 1923-ban tették. Igaz, hogy nem vették Németországot sem, tehát Ausztria függetlenségét csak a stresai front garantálta.

Ugyanazon a napon, amelyen a *balkánpaktum* aláírása megtörtént, 1934. február 9-én, a francia kormány élére az öreg Donmergue Gaston került, aki a külügyi tárcát Barthou Lajosnak engedte át. Barihou politikus és hírlapíró, szenvedélyes irodalombarát és könyvgyűjtő volt, aki maga is könyvet írt a békeszerződésről (*Le traité de paix. Párizs, 1919*), amelyet most az idő és a fejlődési törvény erői elmosni készültek. Semmi különös nem volt tehát abban, hogy hivatalbalépésekor a bécsi fegyverzaj hatott rá a legjobban és hogy érzékeny volt azok iránt az aggodalmak iránt, amelyek Prága felől jelentkeztek; abban a feltevésben, hogy ez aggodalmak valóra válása egyben a békeszerződések pusztulását jelenti, erélyesen aktív politikára határozta magát.

Ebben az elhatározásában erősítette meg őt az, hogy Mussolini, Dollfuss és Gömbös, az olasz állam vezetője, az osztrák kancellár és a magyar miniszterelnök, március 17-én Rómában egymással megegyezésre léptek. Az európai közvélemény e hármas érdekeltiséget, amelynek alapokmányát Mussolini már 18-án a nyilvánosságnak is bejelentette,³ általában a *kis antant* ellensúlyának tekintették. Egyesek azt olvassák ki belőle, hogy Itália befolyása Közép-

¹ Bulletin of International News, X. London, 1933—34. 551. 1.

² „Mussolini — it was he who insisted that the Austrian Socialists must be mashed as a condition of Italian support to Austria.“ H. IV. Steed: *Contemporary Review*. CXLV. London, 1934. 519. 1.

³ Közölte az *Europe Nouvelle*. XVII. London, 1934. 423—24. 1.

Európában túlhaladta Franciaországot és hogy ezzel helyreállított az egyensúly a francia és olasz vetélytársak között. Titulescu azonban április 4-i parlamenti beszédében messzebbmenőleg nyilatkozott, mert azt állította, hogy a revízió tárgyában történt megállapodás. Hozzátette, hogy a revízióra való készülődés azért nem indokolt, mert a trianoni szerződés kétoldalú megállapodás volt. Ezt az állítást azonban Somssich gróf másnap a magyar felsőházban erőlyesen visszautasította. Benes viszont a Habsburgok restaurációjától félt,¹ mire Jęftics Ottó főherceg visszatérése esetére háborúval fenyegetőzött (március 12.). Jugoszlávia tehát változatlanul kitarított a restauráció ellen és ezen a téren egy alapra helyezkedett az új német kormányzattal, mely délkeleti terveinek útjában a Habsburgok igényeit nem látta szívesen. Prága viszont Berlint látta szeméi előtt és Benes március 21-i parlamenti beszédében azt mondta, hogy az *Anschluss* európai háborút jelentene.

Bármint álljon a dolog, alig állíthatunk többet annál, ami a római egyezményből következtethető: azt, hogy Mussolini Ausztriának a csehszlovák és jugoszláv államok között való felosztását és a csonka magyar állam feldarabolását kívánta meggátolni; azt, hogy Moszkva Budapesten át az Adriai-tengert és az olasz határokat megközelíthesse. Éppen mert ennél többet nem kívánt, nem is lehet olasz vereségnek tekinteni Ausztriának a Német Birodalomba való későbbi bekebelezését.

Ezzel szemben azonban azt sem hallgathatjuk el, hogy Barthou francia külügyminiszternek 1934. április 17-én kelt körjegyzéke a lefegyverzés kérdésében olyan határozott és szerencsétlen kijelentéseket tartalmazott, hogy minden áthidalást lehetetlenné tett a francia és német álláspontok között. Mussolini, aki többet közvetített, mint amennyi merész akciót kezdett, magánkívül volt, mert a jegyzék szakítást és háborút, semmiesetre sem együttműködést eredményezhetett. Barthou azonban makacsul ragaszkodott a jegyzékhez, amely éppen akkor született meg, amikor — Titulescu az ő vendége volt.

Téves volt az a felfogás, hogy Titulescu szavait a magyarokhoz intézte: ő Barthouhoz fellebbezett, akit személyesen szándékozták felkeresni, hogy őt a revízió leszerelésében a *kis antant* mögé állítsa. Hivatalos párizsi látogatása idején (április 16—19.) Franciaország tüntető szívességgel fogadta keleti szövetségeseit, aki maga segített neki becsomagolni azt a táskát, amellyel Barthou Varsóba és Prágába indult. Varsóban erős kiábrándulást vett észre (április 22—25.), mert a franciák az orosz szovjettel barátkoztak. A lengyeleknek az volt a benyomásuk, hogy Párizsban az oroszokat náluk többre értékelték, és hogy Moszkva Franciaország jóváhagyása mellett fordult Varsó ellen. Annál nagyobb szívességgel fogadták Barthout Prágában, ahol a látogatás a franciákat mindenért kárpótolni látszó t (április 26—27.). A Párizs és Prága között megnyilvánult barátságot már a látogatás idején „komplett únióknak” nevez-

¹ Nyilatkozatát közölte a *Petit Parisien* hírlap, 1934. március 9. sz.

ték és ebből nyilvánvalóvá lett, hogy Prágán keresztül a *kis antant* lesz a további francia tervek alapjává. A két latin hatalom közül a franciák az általuk megalkotott annexiós békemű érdekében létrejött *kis antant* élén jelentek meg, az olaszok pedig azt az Ausztriát és Magyarországot állították magok mögé, amelyeknek a franciák még létezését is tagadták a békeszerződés megalkotásakor. A Duna-medence tehát egyesek megállapítása szerint Franciaország és Itália csataterévé lett, amelyek közül az előbbi az egyoldalú békeszerződések változatlan megtartásáért harcolt, a másik pedig okszerű módosítással az európai békét kívánta új alapokra fektetve biztosítani.

Beck ezredes, lengyel külügyminiszter Bukarestbe látogatva, megnézte, hogy fennáll-e még az a védelmi vonal, amelyet a lengyelek és a románok az 1920-i orosz támadás következtében kiépítettek (május 11.), de látogatását nyomon követte a *kis antant* külügyminisztereinek belgrádi értekezlete (május 14.), amely Románia figyelmét másfelé fordította. A belgrádi értekezleten ezúttal Tefvik Riüsi bej török külügyminiszter is megjelent, ami azért bírt fontossággal, mert nyilvánvalóvá tette azt, hogy a *kis antant* és a *balkán paktum* egymást kiegészítő regionális egyezmények, illetőleg fegyveres koalíciók voltak, amelyeknek közös alapja a párizsi békeszerződésekben felállított határvonalaknak hatalmi úton való biztosítása volt. Így a két fegyveres szövetség egyetlen hatalmi alakulatot képezett, amely készséggel kínálkozott megfelelő alapul Barthou terveihez; mögötte azonban Törökország szövetségese, Moszkva, állott, amely ezen az úton igyekezett Közép-Európa felé.¹

Még egy érdekessége volt Benes, Jeftics és Titulescu belgrádi értekezletének: a bolgár kérdés megoldásának szükségessége és reménysége. Az 1930 óta megtartott balkáni konferenciáknak állandó tárgyak volt Bulgária bekapcsolása. A bolgár kormány azonban mindenkor kitért a csatlakozás elől, mert egyrészt az általa igényelt és 1913 óta követelt területek átengedését nem helyezték kilátásba, másrészt pedig mert meghívásával egyidőben arra is felszólították, hogy mondjon le a népszövetségi paktum XIX. cikkelyének alkalmazásáról. A jég megtörni látszott akkor, amikor Boris bolgár cár olasz nejevel 1934. január 25-én Bukarestbe látogatott és ott Musanov miniszterelnök Titulescuval folytatott megbeszélést. Boris cár február 25-én Párizsban Barthout is felkereste, de annak kezében

¹ Hogy a balkánpaktum a párizsi békeszerződésekben megalkotott határok garanciáját célozta, azt hirdette *Titulescu Nicolae* és *Moussé Albert* francia publicista, aki Barthou külügyminisztert balkáni útjára elkísérte: „The Balkan Pact marked a stage in the evolution of the Balkans; it showed them united for the defence of their frontiers.“ *International Affairs*. XIII. London, 1934. 790. 1. Miután a nemzetközi jog teljes mértékben fedezi az államok önvédelmét, a határok jogilag fedezve vannak, a revíziómozgalom tehát ezen a ponton nem, csak ott kifogásolhatta e határok garanciáját, ahol azok létrejöttek, a békeszerződés megalkotásánál. — Alig hihető, hogy a *balkánpaktum* létrejöttének Magyarország volt az oka. (*Petrovich S.*: L Union et la Conférence Balkaniques. Párizs, 1935. 288—89. 1.). A helyzet inkább az volt, hogy a *balkánpaktum* a Szerbia és Románia északi vonalán Magyarországtól elvett területek birtoklását kívánta biztosítani.

akkor már a francia-olasz tervek szálai egyesültek, amelyeknek fonását a belgrádi értekezlet megsürgette. Boris cárnak Musanov helyébe Georgiev ezredet kellett ültetnie, aki a Bulgáriát minden oldalról körülzáró szomszédokkal való jó viszony megalkotását írta zászlójára.

Rövid szünet után Barthou francia miniszterelnök is folytatta körútját és június 20-án Bukarestbe érkezett, hol Benes, Jeftics és Titulescu várták a pályaudvaron. Az ünnepi szónok ezúttal Titulescu volt, aki határozottan kikelt a revízió gondolata ellen és olyan meggyőző erővel írta elő a változatlanság politikáját Franciaországnak, hogy Barthou, aki válaszában hitet tett e politika mellett, hazatérőben lefüggönyözött vonaton tette meg az utat Magyarországon át. Benes észrevette, hogy a beszéd messzebb ment annál a határnál, ameddig az udvariasság és a szövetségi hűség elért és július 2-i parlamenti beszédében azt mondta, hogy Európa politikája válaszüira érkezett.

Így látták ezt Berlinben is, ahonnan főleg a *kis antant* francia kapcsolatait figyelték meg.

Jeftics június 10-én hivatalos látogatást tett Párizsban, de annak külsőségeiből nem lehetett kiolvasni, hogy Szerbia vajjon Benes és Titulescu szócsöve volt-e, vagy félreértések eligazítására törekedett. Göring német külügyminiszter váratlan budapesti látogatása (május 24.) védekezésnek látszott Barthou középeurópai és dunai tervei ellen; Hitler velencei találkozása Mussolinivel (június 14—10.) Németországnak a római paktum felé való közeledését jelentette. A német-olasz megegyezés lehetőségének árnyéka kísérté Barthout Bukarestbe és Belgrádba (június 18—26.) és ezzel nyilvánvalóvá lett, hogy Franciaország a német és olasz érdekeltséggel egyaránt felveszi keleten a versenyt. Alig lehetett azt megtenni Moszkva támogatása nélkül és a figyelmes szemlélő máris észrevehette, hogy Prága szemei a szovjetet keresték.

Hogy az orosz szövetség már hosszabb idő óta szükségesnek mutatkozott a középeurópai határok biztosításához, az kitűnt Beuesnek 1904 januárban a felsőmagyarországi szlovákok részére megtartott előadásából. Abból a megállapításból indult ki, hogy az 1932-ben Mussolinivel megalkotott négyhatalmi egyezmény csak a nyugati négy hatalom érdekeit biztosította és ebből logikusan következett az, hogy az orosz hatalom bevonását kívánatosnak tartotta. Hogy ez a középeurópai népek szempontjából mit jelentett, azt abban foglalta össze, hogy Oroszország katonai erejét a rutén és szlovák területeken, tehát Felső-Magyarországon keresztül Csehországba hívta be. Azt mondotta, hogy „a mi kormányunk sohasem járulna hozzá semmiféle revízióhoz és sohasem mondana le a kárpátalji Oroszországról. — A négyhatalmi egyezmény csak az egyik fél felfogását fejezte ki — hála legyen a *kis antant* fáradozásainak, az nem eredeti alakjában került aláírás alá. — Nem vagyok híve a politikai autonómiának; az egyetlen biztos védekezés a csehszlovák nemzetegység. — A német óceántól övezett cseh földeknek csak kelet felé van kijáratuk és a tót föld az a híd, amely bennünket

Oroszország felé vezet. — Szlovákia és a kárpátalji Oroszország nélkül a *kis antant* egyszerűen lehetetlen lett volna. — Nyomatékosan ismétlem, hogy sohasem fogjuk elhagyni a kárpátalji Oroszországot, mert éppen Szlovákia és a kárpátalji Oroszország az, amelyekre a *kis antant* politikája, a mi középeurópai politikánk és Kelet-Európa kis nemzetei között a mi politikánk az európai népek küzdelmében épül. — A cseh földek az egyik oldalon Franciaország felé, a másikon Szlovákián és a kárpátalji Oroszországon keresztül Oroszország felé nyújtják kezüket: ez a mi biztonságunk garanciája és a mi nagy jövőnk alapja Közép- és Kelet-Európa nemzetei között.“¹

A francia-orosz szövetségnek és az orosz hatalom bevonásának ez a nyílt bejelentése magában is érthetővé tette a lengyel-német megegyezést, Barthou francia külügyminiszter prágai, bukaresti és belgrádi utazása pedig Hitler kancellár velencei látogatását. Benes július 2-i parlamenti beszédében annyira meg volt elégedve az eredménnyel, hogy a római összefogást — Itália, Magyarország, Ausztria — véleménye szerint a francia-cseh-orosz koalíció túlerővel fogta körül. Erre a túlsúlyra támaszkodva élesen foglalt állást a békeszerződések változatlansága mellett és a revízió ellen; hadat üzent az *Anschluss* gondolatának (Berlin) és a Habsburg restaurációnak (Bécs). Észre sem vette, hogy ezzel maga nyújtott kedvező alkalmat Berlin és Budapest közeledésének olyan irányban, hogy a restauráció kirekesztésével Ausztria csatlakozása útjából az akadályokat elhárítsák. Figyelmen kívül hagyta Bethlen István grófnak július 1-én a *Pesti Naplóban* megjelent cikkét, melyben Barthou eljárását élesen elítélte.

Ha hozzá tesszük azt, hogy román közvélemény szerint a *balkánpaktum* igazi célja nem volt egyéb, mint hogy Oroszország a balkáni államokat maga előtt tolva, megakadályozza azt, hogy a hatalmak a Balkán iránt érdeklődjenek,² úgy ez a helyzet európai

¹ „Notre gouvernement ne consentira à jamais à aucune révision, il ne renoncera à jamais à la Russie subcarpathique. — Le projet de Pacte à quatre n'en exprimait qu'une partie — grâce aux efforts de la Petite-Entente, le Pacte à quatre ne fut signé avec son texte primitif. — Je ne suis pas pour l'autonomie politique. — La seule protection sûre est la pleine unité tchécoslovaque. — Les pays tchèques encerclés par l'océan allemand, n'ont d'issue que vers l'Est. La Slovaquie est le pont vivant qui nous rapproche de la Russie. — Sans la Slovaquie et la Russie subcarpathique, la Petite-Entente aurait été purement et simplement impossible. — Jamais, je l'affirme et je le répète, jamais nous n'abandonnons pas la Russie subcarpathique, car c'est précisément sur la Slovaquie et la Russie subcarpathique, que nous édifions notre politique de la Petite Entente dans toute l'Europe orientale, et notre politique dans l'avenir des petites nations de l'Europe centrale dans la bataille européenne. — D'un côté les pays Tchèques tendent la main à la France, de même, par la Slovaquie et la Russie subcarpathique nous donnons la main à la Russie. — C'est la garantie de notre sécurité et la base de notre grand avenir dans l'Europe centrale et orientale.“
Benes E.: Discours aux Slovaques sur le présent et l'avenir de notre nation. *Le Monde Slave*. 1934. 177., 203—04., 206., 213—14. 1.

² *Cialdea L.*: La genosi del Patto Balcanico. L'Europe Orientale. XV. Róma, 1935. 215. 1.

jelentőségének mondható, mert az orosz-török szövetségi viszonylaton keresztül Oroszország volt az, amely Szerbia és Románia határait garantálta. Ehhez járult az, hogy Oroszországnak Benes személyében Közép-Európában is kiváló exponense volt. Amit a cári orosz hatalom a világháborúban elérni nem tudott, azt a kommunista Oroszország 1934-ben biztosítani látszott. Barthou teljes tudatában volt a helyzet jelentőségének és a kivívott sikert Anglia hozzájárulásával igyekezett véglegesíteni. Ezért maga utazott Londonba, ahol július 8—10-én azzal a követeléssel állott elő, hogy a brit kormány járuljon hozzá a locarnói garanciáknak a közép- és keleteurópai államokra való kiterjesztéséhez. Ez nem lett volna egyéb annál, hogy a brit kormány Oroszországnak és szövetségeseinek szabad kezet adott volna és hogy ebben az esetben a francia-cseh-orosz szövetségi viszonylat diadalával kellett volna számolni. A német veszély nem volt elég nagy ahhoz, hogy az orosz veszedelmet túlhaladja és az utóbbitól keltett aggodalmat eltüntesse. Viszont Barthou követelése túlhatározott és túlmérsz volt ahhoz, hogy elfogadható legyen. A brit kormány vonakodásának legfőbb oka mégis az volt, hogy a Nemzetek Szövetségének alkotmánylevele nemcsak a határok biztosításáról, hanem XIX. cikkelyében a békeszerződéseknél, tehát a bennök foglalt határoknak módosításáról is gondoskodni kívánt.

Barthou londoni kudarca egyesek véleménye szerint európai háborút háritott el; mások felfogása szerint a megoszlott hatalmak ellentéte új robbanásokhoz vezetett. E robbanások sorozatát június 30-án Schleicher német tábornok meggyilkolása vezette be, kit azzal vádoltak, hogy nyugati összeköttetéseivel akart véget vetni Hitler uralmának; július 25-én Dollfuss osztrák kancellárt gyilkolták meg, akit a német beavatkozás áldozatának tekintettek; október 9-én Sándor szerb király gyilkos merényletnek esett áldozatul. Kétségtelen, a három merénylet között alig lehetne összefüggést és hasonlóságot megállapítani. Mindössze annyi volt következtethető, hogy mindhárom háttérben külpolitikai vonatkozások rejtőztek. Az európai sajtó szerint Schleicher német tábornoknak titkos külföldi kapcsolatai voltak; Dollfuss meggyilkolásával a középeurópai olasz befolyás szenvedett veszteséget; Sándor királyt idegen állam területén, idegen állampolgárok gyilkolták meg. Dollfuss halála után Mussolini valóban olasz csapatokat tolt előre az osztrák és német határ felé. Miután híre járt annak, hogy Bécsben a Hitlert követő nemzeti szocialisták akarták kezükbe venni a hatalmat és a jugoszláv területre menekült osztrák nemzeti szocialisták nemcsak fegyvereiket tartották meg, hanem fegyveres táborokat is alkottak, a hatalmuknak Ausztria védelméről kellett gondoskodniok. Az új osztrák kormány vezetője, Schuschnigg kancellár augusztus 9-én Budapestre, 21-én pedig Rómába látogatott és ezzel az Ausztria fölött kialakult szerb-német érdekeltség a teret elveszítette. A *kis antant* zavarában napirendre tért Szerbia németbarátsága fölött és Benes a figyelmet igen ügyesen a Habsburgok ellen fordította, hogy azt a *kis antant* gyengeségéről elterelje. Azt mondta, hogy a *kis antant* abban a pillanatban mozgósítaná haderőit, amikor a koronázást

Bécsben vagy Budapesten megkísérelnék. Amire pedig sem ott, sem itt nem gondoltak.

Ezen a ponton egy pillanatra meg kell államink, mert Hitler és Mussolini velencei találkozását egyesek akként igyekeztek beállítani, mintha mindhárom fenti esemény számai onnan indultak volna el.¹ A kombinációkból mindössze annyi maradt meg, hogy az 1934. június 14—16-i velencei találkozón a német hitlerizmust és az olasz fascizmust a külső veszedelem egy nevezőre hozta. Hogy a június 30-i német események — „a második forradalom“, — a velencei találkozókból táplálkozott-e, alig lehetne bizonyítani. Közelebbi összefüggés látszik a július 25-i bécsi merénylet és az olasz csapatok felvonulása között a Brenner felé, bár ez utóbbiról azt is meg lehetne állapítani, hogy kedvezőbb volt az a hatás, amelyet Párizsban tett, mint amilyen kedvezőtlennek látszott az, amit Berlinben kiváltott. Franciaországban ugyanis úgy fogták fel a dolgot, hogy Mussolini a német előretörés útjában áll.

A Franciaországhoz intézett nyilatkozat Mussoliniban már ekkor azt a vágyat erősítette meg, hogy az orosz hatalomtól alátámasztott középeurópai és balkáni szövetségekkel szemben maga is a francia köztársaság barátságát szorgalmazza. Még augusztus 24-én tábornoki tanácsot hívott össze, hogy Ausztria függetlenségét a német nemzeti szocialisták annexiós terveivel szemben biztosítsa. Bár ezzel a franciák tetszését megnyerni látszott, a figyelmes szemlélő már akkor észrevette, hogy Olaszországnak más irányban is védekezésre volt szüksége.¹²

Litvinov és Benes szeptember 3-án megállapodtak abban, mint fogják Oroszországot a franciák segítségével a Nemzetek Szövetségébe felvétetni. Benes még Barthou prágai látogatása idején megtárgyalta ezt a francia külügyminiszterrel, mire Litvinov maga utazott Genfbe, ahol Barthouval abban állapodtak meg, hogy a francia-orosz közeledés a békeszerződéseket veszi alapul. Oroszországnak a francia vezetés alatt álló genfi szervezethez való csatlakozása egy-

¹ így *Seton-Watson H. IV.*: Europe and the Austrian Problem. International Affairs. XV. London, 1936. 333. és köv. 11. Feltevését a következőkre építette: Hitler habozott a fegyveres beavatkozástól; Neurath külügyminiszter nem állott Rieth bécsi német követ mögé, akit visszahívtak; az osztrák *Reichswehr* vonakodott a németországi osztrák légió mögé állam; Rintelent tetten érték és bíróság elé állították. U. ott 334.1.

² Kitént ez abból, hogy Mussolini szócsöve, Gayda, Szerbiát — német összeköttetései miatt — Dollimé meggyilkolásában bűnrészesnek mondotta (*Giornale d'Italia*, 1934. augusztus 5), mire Mousset azt felelte (*Journal de Débats*, augusztus 5), hogy Németország és Szerbia Göring belgrádi látogatásakor egyeztek meg. A szócsatától eltekintve mindössze annyi volt megállapítható, hogy a szerbek az Ausztriából elmene kült hitlerista emigránsoknak menedéket adtak, ezzel azonban Csehországot még nagyobb zavarta hozták, mint Ausztriát. A *Cseszko Szloro* az egész támadást Magyarország ellen fordította. Bár ennek az egész dologban semmi része nem volt, augusztus 11-én a következőket írta: „A Habsburgok visszatérése azt jelentené, hogy Közép-Európában többé nem lesz béke és nyugalom. A *kis antant* országainak ez a végső szavuk. A *kis antant* haderőit abban a pillanatban mozgósítanák, mikor a koronázást Bécsben vagy Budapesten megkísérlik“. A nyilatkozat Schuschnigg budapesti látogatásakor (augusztus 9—10) történt.

ben Franciaország új tatárainak garantálását fogja jelenteni, Franciaország pedig a maga részéről készséggel csatlakozik a keleti paktum tervéhez, amely Oroszországnak szabad kezét adott ahhoz, hogy a keleteurópai államok határait garanciaszerződések alakjában biztosítsa. Itt tehát ahhoz a ponthoz érkeztünk el, amelyen az orosz hatalom a *kis antant* és a *balkánpaktum* támogatásával a magyar határok biztosítását lett volna hivatva eszközölni. Amikor Barthou július elején Londonban járt, a brit kormány hozzájárulását csak Oroszországnak a Nemzetek Szövetségébe való belépése iránt tudta biztosítani, mert a keleti paktum körvonalai még bizonytalanok voltak. Mussolini tehát nemcsak azért közeledett Franciaországhoz, mert a német-szerb közeledés Hitlertől való eltávolodásra bírta, hanem mert attól tartott, hogy Franciaország Moszkva segítségével és a keleti paktum útján az európai helyzetnek korlátlan urává lesz. Ez az eltávolodás annyira észrevehető volt, hogy Bethlen István gróf a Pesti Napló szeptember 12-i számában Itáliának a franciákhoz való közeledésétől már a magyar-olasz barátság felbomlását várta, illetőleg attól tartott, hogy Olaszország magyarbarátsága francia orientációjának fog áldozatul esni.

Három nappal azután, szeptember 15-én, Barthou merészen ívelő külpolitikája tetőpontjához ért. Franciaország vezetése alatt 30 állam — köztük Magyarország is — egyértelemmel hívta meg a Nemzetek Szövetségébe Oroszországot, amelyet 18-án 39: 3 szavazattal felvettek, 40 szavazattal pedig a tanácsban is állandó helyet adtak neki. Már szeptember 10-én azzal nyitotta meg a Nemzetek Szövetségének közgyűlését Benes cseh külügyminiszter, hogy az 1815-i bécsi végzésekhez hasonló fontosságú megállapodások megalkotására lesz hivatva. Ezzel jelezte azt a fontosságot, amit Oroszország felvétele a cseh politika szempontjából jelentett és amit maga fejtett ki az európai közvélemény előtt.

Benesnek október 6-án megtartott expozéja szerint az orosz szövetség mindent helyrehoz és beláthatatlan előnyöket nyújt.¹ Az általa elképzelt keleti paktum, a „*pacte oriental*“ voltaképpen az orosz mandátum volt, melyet Moszkva Csehország minden bajainak orvoslására kapott. Szovjetországnak a Nemzetek Szövetségébe és annak Tanácsába való felvétele kellőképpen aláhúzta ennek fontosságát. A diadalnak olyan értéke volt, hogy annak megghiúsításánál nagyobb merényletet alig lehetett volna elkövetni. Örök rejtélynek látszik, hogy vajjon ez a gondolat vitte Párizsba Sándor szerb királyt, aki a *kis antant* körében Benessel és Titulescuval szemben a Szovjet ellensége maradt, amint azt egyesek állították.

Benesnek és Litvinovnak a keleti paktum létrehozása iránt való megállapodása eredetileg annak a törekvésnek volt az ellensúlya, hogy a középeurópai kérdést revízió útján az olasz hatalom

¹ „Un incontestable profit en particulier pour la Tchecoslovaquie et la Petite Entente — nous pouvons donc nous réjouir sincèrement et en tirer les conséquences comme il convient.” 1934. október 6.: Vers un regroupement des forces en Europe. Prága, 1934. 11. 1.

oldja meg. Az igazi ellenfelek tehát Oroszország és Itália, a kommunizmus és fasizmus voltak. Miután Mussolinival szemben Barthou, Benes és Litvinov összefogása látszott képviselni a túlerőt, senki sem látott feltűnő dolgot abban, hogy a hatalmak szeptember 27-én Benes javaslatára bocsátották ki azt a deklarációt, amelyben Ausztria függetlenségét újból biztosították. Már ekkor felmerült az a gyanú, hogy Prága éket akar verni az elhódított Párizs és a tartózkodó Belgrád közé, de a marseillei merénylet október 9-én nemcsak elfordította Belgrádot a revíziós hatalmaktól, hanem azokkal élesen szembe is állította. Erre volt visszavezethető az, hogy a csehektől megalkotott vádlevél, amelynek osztrák iskolára mutató fogalmazása és bizonyítási módszere már az első pillanatban feltűnt, a vád célpontjába Itáliát és Magyarországot állította.

Mielőtt még Magyarország a vád középpontjába került, az olasz sajtónak az tűnt fel, hogy a csehek a merénylet iránt, amelynek németbarát uralkodó esett áldozatul, feltűnő érdeklődést mutattak és a merénylet eredetét közvetlenül a merénylet után Magyarországon keresték. Mások azt hitték, hogy mivel Barthou helyett Franchet d'Espérey marsallnak kellett volna Sándor királyt fogadnia, a merénylet szerzői olyanok voltak, akik a francia megszállás folytán szerb uralom alá kerültek és ennek következtében lettek jugoszláv állampolgárokká. Ebben az esetben horvátokról vagy macedóniai bolgárokról lehetett szó, tehát Sándor királyt saját alattvalója gyilkolta meg.

Új volt a sajtónak az az értesülése, hogy a tett színhelyén megölt merényletnél cseh útlevelet találtak és hogy Benes cseh külügyminiszternek közvetlenül a merénylet után tett nyilatkozata szerint a merényletnek magyar útlevele volt. Magyarország tehát az orosz és francia hatalmaktól támogatott Prágával került szembe, amely Szerbia és Románia haderőire támaszkodott. A cseh rádió a magyarországi hírlapok állítása szerint magyar nyelven Csouka-Magyarország megszállását adta hírül, ami erős nyugtalanságot keltett.

Belgrádban viszont a merénylet után senki sem gondolt Magyarországra, amint hogy Szerbia barátai, Steed és Seton-Watson angol publicisták is azt állapították meg, hogy a merénylet dél-szláv alattvalók műve volt. Erre mutatott az is, hogy a helyszínen megölt merénylet, akit a csehek Kelemen néven magyarnak mondtak, a nyomozás szerint Georgiev macedóniai terrorista, az elfogott bűntársak horvát emigránsok voltak.¹

¹ Pavelics és Peresec horvát emigránsok 1929. április 20-i szófia látogatásáról és a macedóniai bolgár emigránsokkal való összeköttetésükről v. ö. *In dir Maur* id. m. II. Wien, 1936. 321. 1. Az olasz sajtó szerint a csehek a merénylet nyomai körül minden rájuk nézve terhelő adatot eltüntettek, Theresienstadtban levették a Princip-utca tábláját, elszedték a horvátoktól használt hamisított cseh útleveleket stb. A korabeli hírlapok arról is hírt adtak, hogy Sándor szerb király Creusot helyett Krupphoz akart állani és ezzel az 1905 óta megvolt francia szövetségnek üzent hadat. Azt is mondták, hogy Pavelics először a Nemzetek Szövetségéhez kívánta betérjeszteni a horvát nemzet sérelmeit, de az nem hallgatta meg és ezért fordultak a horvátok a merénylet-

Az a feltevés, hogy ezek a horvát emigránsok Magyarországból indultak el a merénylet színhelyére, szükségessé tette annak megállapítását, hogy az emigrációnak sok válfaja volt ismeretes. Így szerb területen is éltek a saját kormányaikkal elégedetlen albánok, bolgárok, fehér oroszok, hitlerista osztrákok és olaszországi szlovének. Hogy ezek az emigránsok a hazai kormányoknak nem egyszer nehézséget okoztak, azt nemcsak az mutatta, hogy az osztrák hitleristák szerh területen fegyvereiket megtartották és karintiai légió név alatt Ausztriába készülék betörni, hanem hogy a francia és belga területen élt horvát emigránsok szervezete Sándor szerh királyt már 1934. augusztus 16-án halálra ítélte. Az is tudott dolog volt, hogy a horvát emigránsok 1929. április 21-én Szófiában a Macedón Nemzeti Bizottsággal, amely nem terrorista, hanem a bolgár kormánytól elismert társadalmi szervezet volt, közös megállapodásra léptek és kiadott közös nyilatkozatukban közös harcot hirdettek Szerbia ellen.

Magyarország a felelősség szempontjából csak abban a vonatkozásban jöhetett számításba, hogy Horvátországgal nyolc évszázadon keresztül államjogi únióhan élt és vele szomszédos volt, aminek következtében sok horvát menekült át a határon és keresett elhelyezkedést magyar területen. Hozzá kell tennünk azonban, hogy Horvátország 1918. októberben saját elhatározásából szakadt el Magyarországtól. A horvát nemzet önrendelkezési jogát a magyar kormány és a magyar közvélemény tiszteletben tartották és attól kezdve Horvátország ügyeivel sohasem foglalkoztak. Miután azonban a horvátok elszakadásuk után nem a megígért önállóság birtokába, hanem szerh uralom alá kerültek, a csalódás a horvát emigráció mozgalmát indította meg. Bár egyes menekültek Magyarországon találtak menedéket, kimutathatólag a távolabbi Franciaországban és Belgiumban alkottak nagyobb állandó telepeket.

A szerb kormány 1933. december 21-én jegyzékben hívta fel a magyar kormányt arra, hogy a jugoszláv határhoz közel fekvő Jankapusztán horvát emigránsok élnek, akik terrorista szervezkedéssel foglalkoznak, amiből nyilvánvaló, hogy ezt az állítólagos

hez. Azt is a sajtó állította, hogy Fotics vallatása és a szerb kormány memoranduma megegyeztek és azonos tartalmúak voltak. Mások szerint a marseillei merénylet a kialakulóban levő francia-olasz megegyezést kívánta megüszíteni. London a párizsi sajtó izgatásai folytán Róma mellé állott, de mikor a párizsi sajtó egy része Moszkva és a *kis antant* kívánsága szerint felvonult, éppen akkor hűnyta le szemét Philippe Berthelot. Éppen ravatalon feküdt, amikor 1934. november 1-én Laval francia külügyminiszter, Benes és Osusky, Jęftics és Titulescu együtt vacsoráztak. A *kis antant* képviselői azt kívánták, hogy Franciaország forduljon szembe I tálíával, de Laval a jegyzékből kihúzta Olaszország nevét; Magyarországot ellenben benne hagyta. Ezzel a francia-olasz háború veszedelme elsímult; a cseh-szerb koalíciónak meg kellett elégednie a Lávától felkínált kompromisszummal, de a *casus belli* szavakat abból is kitorölte és ezzel a konfliktus békés elintézését Magyarországgal is lehetővé tette. Mikor a francia területen elfogott honátokat Aixben elítélték, a *Le Temps* későbbi állítása szerint a szerb kormány a francia szövetség kérésére állott el attól, hogy a vádlottak kiadatását követelje (1939. június).

szervezkedést a szerb kormány jobban ismerte, mint az a magyar kormány előtt volt ismeretes. A magyar kormány Jankapusztán valóban talált horvát telepeseket és azokat 1934. februárban szét-szóratta. A megejtett vizsgálat szerint Jankapuszta nem emigráns-tábor, hanem egyszerű major volt, amelyet az emigránsok magán-bérletbe vettek, amelynek szabályszerű bérlési szerződését csak szabályszerű úton lehetett felbontani. Így történt, hogy ez csak 1934. október 1-én vált lehetségessé. A horvát emigránsok akkor már hónapok óta elhagyták Jankapusztát, ahol a lakosság és a magyar hatóságok tudomása szerint földműveléssel foglalkoztak. Amennyiben nemcsak ezt tették, úgy érdekükben állott annak eltitkolása, amint-hogy eltávozásuk is akként vált szükségessé, hogy a szerb kormány fenti jegyzéke alapján a magyar hatóságok a horvát menekülteket fokozott ellenőrzés alá vették. A horvátok titkos szervezete, az *Ustasa*, jugoszláv területen alakított titkos szervezet volt, amelyet a régi *Fekete Kéz* titkos szerb szervezet mintájára alkottak meg. Az *Ustasa*, amint azt a szerb kormánytól a Nemzetek Szövetségéhez intézett emlékiratban közölt nyugta bizonyítja, anyagi ügyeit maga intézte. Természetes, hogy fegyverekről maga gondoskodott, mert a külső kormányoktól ilyenmű támogatást nem remélhetett. Az *Ustasa* a kormányok előtt gondosan eltitkolt szervezet, különben egyik kormány területén sem maradhatott volna meg. Hogy a magyar kormány a szerb oldalról hozzá intézett megkereséseknek eleget tett, az nemcsak a magyar kormány válaszejegyzékéből látható, hanem abból is, hogy a szerb kormány feljelentésére Premec nevű horvát emigránst, aki 1927-ben magyar honpolgári esküt tett, szerb területen elkövetett politikai gyilkosság miatt a kaposvári törvényszék 1933. március 14-én mint magyar állampolgárt 15 évi fegyházra ítélte.

Más képet mutatott a nyomozás, mely a merénylet után megindult. A helyszínen meghalt merénylő állítólagos bűntársait a francia hatóságok Fotics szerb népszövetségi delegátus közvetítésével hallgatták ki; Fotics a szerb kormány megbízottja volt.¹

Ugyanakkor angol részről azt a benyomást nyerték, hogy a megtorlást kereső idegen kéz a megtorlást az 1914-i precedens alapján Magyarország ellen fogja fordítani. Benes október 25-én a cseh parlament mindkét házában bejelentette, hogy Oroszországnak a Nemzetek Szövetségébe való belépése az európai politikának új fordulatot fog adni; hogy az a fordulat 12 hónap alatt eldönti Európa sorsát és hogy az európai politikából a Habsburgok örökre ki lesznek űzve. Mikor október 29-én a *balkán paktumhoz* tartozó kormányok értekezletét Ankarában, Oroszország érdeklődése mellett, megtartot-

¹ A varsói *Gazeta Polska* 1934. október 3-i számában akként volt értesülve, hogy a merénylő Kaleman, igazi nevén Kerim, a jankapusztai gazdaság bérlője volt, aki a Kaleman álnevet 1933—34-i csehországi tartózkodása idejében vette fel. A sajtó véleménye szerint ez a körülmény volt az oka annak, hogy a cseh kormány a vádat kezdettől Magyarország ellen fordította és hogy azt mindenképpen Magyarország ellen kívánta értékesíteni. Ezeket a sajtó által terjesztett híreszteléseket a cseh kormány megcáfolta.

ták, 30-án Titulescu nagy beszédben jelentette be, hogy a marseillei merényletért a büntetést Magyarországra fogják kiszabni.

Így Magyarország, ahol a közvélemény azt sem tudta, hogy Jankapuszta létezik, a vád középpontjába került.

A németbarát szerb király temetésén maga Göring külügyminiszter jelent meg: még nagyobb feltűnést keltett az, hogy Németország légi flottájának oly nagymérvű kiépítését jelentette be, hogy az Angliát Franciaország oldalára dobta. Baldwin azzal vette fel az eldobott kesztyűt, hogy Anglia keleti határát a Rajna vonala képezi. Ezzel Franciaország fölötté kedvező helyzetbe került, mert amíg a vele szövetséget Oroszország miatt való aggodalmában Itália közeledett feléje, addig a másik oldalon a német fegyverkezés folytán Anglia kereste szövetségét. A szerencséskezű Laval maga is megjelent november 21-én azon a vacsorán, amelyen a *kis antant* külügyminiszterei, Benes, Jęftics és Titulescu a másnap követendő eljárást megbeszéltek. A beavatottak szerint ekkor jött létre az a kompromisszum, hogy Laval a Franciaországhoz közeledni akaró Itáliát és a Magyarországgal szemben felhozott *casus belli* kifejezést az európai háborútól való aggodalom folytán kihagyta, egyébként azonban a *kis antant* oldalára állott és annak Magyarországgal szemben szabad kezet adott. A helyzet ismeretéhez tartozik az is, hogy Litvinov szövetségese, Tevfik Riüsi, Genfben való utazásakor Belgrádban megbeszélést folytatott Jęftics szerb külügyminiszterrel, akinek nevében november 22-én Fotics nyújtotta át a szerb kormány emlékiratát a Nemzetek Szövetségének.

Seton-Watson professzor hasonlóságot állapított meg az 1914. július 23-i osztrák-magyar és az 1934. november 22-i szerb ultimátum között. Mindkét irat szerint az volt a vád, hogy valamely állam hatóságai kiképeztek és felfegyvereztek olyan terroristákat, akik mint idegen állampolgárok valamely idegen állam területén merényleteket követtek el. Hasonlóság volt abban is, hogy mindkét irat a másik kormányt vádolta meg, de senkisésem gondolt arra, hogy a két iratban felsorolt régebbi merényletek között különbség állapítható meg, mert a szerb vádlevélben felsorolt régi merényletek a marseillei merénylettel semmi összefüggést nem mutattak. A vádlevél szerkesztésében nem a szerb, hanem a régi osztrák módszer volt felismerhető, aminthogy a kiegészítő jegyzék a vád középpontjába egy cseh bírósági iratot helyezett, amely a marseillei merénylettel nem volt összefüggésben. Ezek alapján mondták egyesek, hogy a csehek a marseillei merénylettel a francia-olasz megegyezést kívánták meg-
hiúsítani.

Ugyancsak Seton-Watson volt az, aki a vádlevél célját abban állapította meg, hogy a merénylet megölte a revíziót (*Marseille killed, the revision*). Ezért emelte a vádlevél a vádat általános jellegű váddá, amely Magyarországra irányult. Az igazi vádlottá tehát a békeszerződések revízióját követelő Magyarország lett, amely ellen a felháborodott Európa nevében Benes vállalta el a vád irányítását. Mögötte Litvinov alakja tűnt fel és Oroszország lett láthatóvá. Ez viszont a brit kormányt ejtette gondolkodóba, mert a francia

hadügyi költségvetés előadója, Archimband, november 23-án, tehát a szerb vádlevél átadását követő napon, a francia parlamentben bejelentette, hogy a francia-orosz szövetség létrejött és hogy az orosz szovjet erős és jól felszerelt haderejét a franciák rendelkezésére fogja bocsátani.¹ Laval Genfben valóban megbeszélést folytatott Litvinovval és nem lehetetlen, hogy ekkor állapították meg a francia-orosz szövetség alapelveit.

Laval támogatásával Benes a magyar kérdés gyors elintézésére készült. A *kis antant* kormányai ugyanis abban a feltevésben voltak, hogy az általánosságokban mozgó szerb vádlevél a Magyarország ellen foganatosítandó büntető rendszabályokhoz éppen olyan lehetőséget nyújt, mint az 1914-i osztrák-magyar ultimátum. Ezt a felfogásukat Laval csatlakozása és a francia-orosz szövetség előkészítése nagyban alátámasztotta. Simább lebonyolítást ígért az a körülmény, hogy az ítélkező Tanácsban a francia befolyás uralkodott, elnökül pedig Benes volt kiszemelve. Nagy volt tehát a meglepetés, mikor a magyar kormány egyrészt a vádlevél sürgős letárgyalását követelte, másrészt Benesnek azon kijelentése alapján, hogy a szerb jegyzékhez csatlakozik, a cseh külügyminisztert panaszosnak nyilvánította. A franciák csodálkozásukat fejezték ki a fölött, hogy a magyar kormány az ellene felhozott vád sürgősségét követelte, de mikor november 27-én a török külügyminiszter Láváinál megjelent, újabb meglepetésként Lengyelország a keleti paktum ellen foglalt állást és így december 5-én Lengyelország nélkül volt kénytelen megkötni a francia-orosz szövetséget.

Az erős lengyel-német érdekelttség ellenében Lavalnak érdekében állott, hogy Angliát Franciaországhoz közelebb hozza, Olaszországgal pedig közvetlenül megegyezzek. Ezzel azonban a tárgyalás menete is megváltozott, mert annak irányítását a *kis antant* kezéből a hatalmak vették át.

A *kis antant* a november 30-án átnyújtott szerb dossier alapján, amely a vád középpontjába egy cseh okirat alapján Magyarország revíziós törekvéseit állította, nyílt támadásba ment át Magyarország ellen.² A támadás sikerét remélve, a szerb kormány a magyarok kiüldözéséhez fogott, a román sajtó pedig titkos fegyverkezéssel vádolta meg a magyar kormányt. December 5-én tehát a

¹ „Une entente s'est formée entre elle et nous. C'est cette union *seule* qui stabilise l'Europe et la paix. La Russie a une armée solide et bien équipée qu'elle nous *offre* en cas de conflit entre l'Allemagne et nous.“ *Le Temps*, 1934. november '24. — Benes később megvallotta, hogy a *kis antant* francia-orosz-cseh tervét Barthou hagyta jóvá: „la ligne de conduite que nous avons arrêté avec M. Louis Barthou.“ *Revue mondiale* XLVI. Párizs, 1935. 6. 1.

² „M. Benes profitera de cette occasion pour dresser un tableau complot des griefs de la Petite Entente envers la Hongrie.“ *Le Temps*. Párizs, 1934. december 6. — Benes a december 7-i ülésen azt a vádat hozta fel Magyarország ellen, hogy a cseh-szlovákiai nemzeti kisebbségek beolvasztását kívánja megakadályozni: „on se trouve en présence de forces qui veulent arrêter le processus historique d'unification des nations nouvelles en Europe centrale.“ E kijelentés alapján egyesek azt vélték, hogy Mello Franco 1925-i nyilatkozatát Benes sugalmazta.

francia-orosz megállapodás, a francia-olasz megegyezés, a cseh, szerb és román vádak kirobbanása, s a délvidéki magyarok kiűldözése nyitotta meg a hadjáratot.

A mérleg Magyarország ellenére tolodott el.

A *Temps* december 6-i megállapítása szerint mindez nagyrészt Litvinov és Tevfik Rüsdi érdeme volt, akik Magyarországgal szemben határozott álláspontot foglaltak el, míg Benes a kedvező alkalmat felhasználva, szélesebb alapokra fektette a szőnyegen fekvő ügyet és a *kis antant* összes panaszait felsorolta Magyarország ellen. Másnap egy lépéssel tovább ment és Magyarországot támadó szándékkal vádolta meg, végül pedig kijelentette, hogy a revízió háborút jelent.¹ Ebben körülbelül el is érkezett a taktika végpontjához, mert a marseillei merényletből egy Magyarország ellen indítandó nemzetközi eljárásnak és a revízió letörésének programját fejtette ki. Laval hűségesen kitartott szövetségesei mellett és 8-án nyíltan kijelentette a Tanács előtt, hogy a megsértett Szerbia oldalán marad. Így vezetett a tárgyalás a 10-én elfogadott formulához, amely szerint a magyar hatóságok eljárása a horvát menekültek kezelésében kívánni valót hagyott maga után.²

A harc ezzel párhuzamban erősebben dúlt a revízió körül. Benes kijelentése szerint a marseillei merénylet okát a revízió-mozgalomban kellett keresni („a revízió terrorizmus“), Aloisi olasz delegátus szerint viszont Magyarországot békés eszközökkel kereste a revíziót, amire a Népszövetség alapokmányának XIX. cikkelye is jogot adott. A diadalt egyelőre a X. cikkely vitte el, amely a békeszerződésekben lefektetett határokat garantálta és amelynek érvényrejuttatásához Benesnek Laval hozzájárulását is sikerült megszereznie. Laval már december 1-én, a francia kamarában kijelentette, hogy aki egy határkövet odább tesz, az Európa békéjét érinti.³ Benes és Laval genfi javaslata egyenesen a X. cikkely megerősítését célozta⁴ és ebben a tekintetben a Tanács nem is foglalt állást. Laval ezen az alapon folytatta tárgyalásait. Aminek okát abban állapították meg, hogy ezen az alapon egyezett meg Benessel és Litvinovval.

Így történt, hogy az Olaszország felé megnyitott ajtón át Rómába utazott és 1935. január 7-én a Palazzo Veneziában Mussolinivel olyan megállapodást kötött, amely a háború óta fennállott francia-olasz ellentét összes kérdéseit likvidálta.

Ezek után nem könnyű eldönteni, hogy a december 5-i események közül az volt-e fontosabb, hogy Anglia, Olaszország és Oroszország Franciaország felé közeledtek, ami által Németország ma-

¹ „si à l'avenir, quelqu'un voulait vraiment toucher à l'unité de la Yougoslavie, de la Tchécoslovaquie ou de la Roumanie, la catastrophe serait provoquée inévitablement.“

² „Constatant que certaines autorités hongroises auraient assumé au moins par négligence des responsabilités à l'occasion d'actes se rattachant à la préparation de l'attentat de Marseille.“

³ „Quiconque veut déplacer une borne frontière trouble la paix de l'Europe.“

⁴ „Rappel de l'article du Pacte faisant une obligation à tous les Membres de la Société des Nations de respecter et de maintenir l'intégrité et l'indépendance des États membres.“

gára maradt, vagy pedig az, hogy a *kis antant* az egész magyar kérdés elintézésére törekedett és a hatalmaknál az osztrák és magyar kérdés szétválasztását szorgalmazta? Mindenesetre fontos volt az, amit a december 5—10-i tárgyalások eredményeként tekintettek. Anglia és Franciaország között szorosabbra fonódtak a szövetségi kapcsolatok, de a Magyarországra vonatkozó határozatot angol és olasz közvetítés mellett állapították meg. Benes és Laval javaslatában az is benne volt, hogy a népszövetségi alkotmánylevél X. cikkelye alapján a trianoni határokat véglegesítsék; erre vonatkozólag közös értelmű nyilatkozatokat adtak ki. Benes a nyílt ülésben mondogta, hogy ha valaki a jövőben a jugoszláv, csehszlovák és román államok egységét érinteni meri, az európai katasztrófát von maga után. Laval már december elsején hitet tett Szerbia mellett, a revízióról pedig akként nyilatkozott, hogy ha valaki megkísérelné azt, hogy egy határkövet odébb tegyen, az Európa békéjét fenyegeti.¹ Magyarország ugyan ilyenre nem gondolt, Benes azonban a népszövetségi Tanács december 7-i ülésében azt állította, hogy a magyar kormány meg akarja támadni Csehszlovákiát.

Nehéz megállapítani, hogy miért vette kezdetét december 5-én a jugoszláviai magyarok ezreinek kiüldözése, hacsak nem azért, hogy az általános zavart megnövelje. A szerb kormány Pál régens-herceg londoni útját arra igyekezett felhasználni, hogy Angliát is a *kis antant* mögé állítsa, de a sajtó szerint a brit kormány közbelépése vetett véget a magyarok kiüldözésének. További fontos eredmény az volt, hogy a december 5-i francia-orosz megállapodásokhoz 11-én Csehország is csatlakozott, miáltal egy francia-cseh-orosz szövetségi viszonylat jött létre, amely csakhamar Közép-Európában is éreztette hatását. A legfontosabb eredménynek azonban a francia-olasz közeledés volt tekinthető. Amikor Laval Szerbia mögött foglalt állást, egyesek szerint végett bírói tiszte ellen, mert a vádlóval egy oldalra került; eredetileg tehát nem állhatott Szerbia mellé, de ha ezt nem tette volna, nem felelt volna meg szövetségi kötelezettségeinek. Mások szerint Laval azért, hogy Szerbia mellé állt, egyben Szerbiának nemcsak sikerét, de határait is garantálta, mert Magyarország olyan államként szerepelt, mely azokat meg akarta támadni. Ez a beállítás volt az, amely lehetővé tette a felvonulást Magyarország ellen. Laval tudatában volt annak, hogy Magyarország mögött Itália fog állni. Így történt az, hogy december 5-én az olasz-abesszíniai határon végzetesnek bizonyult incidens történt, amely Itália kárpótlásaként Abesszínia megszerzésének gondolatát vetette fel. Laval december 19-én a francia szenátusban akként vázolta a helyzetet, hogy Franciaországnak Olaszország közreműködésére volt szüksége

¹ A támadást észrevehetőig minden irányból Magyarország ellen fordította. Neki segédkezett Seton Watson is, amikor a középeurópai kérdés legfőbb akadályaként Magyarországot jelölte meg: „the first and most obvious obstacle to the Danubian agreement is the revisionist aims of Hungary.“ *International Affairs* XIII. London, 654. 1.

és hogy Olaszország közeledése lehetővé fogja tenni a csehektől és oroszoktól követelt keleti paktum megalkotását. Ezzel indult Rómába, ahol január 7-én olyan megegyezés jött létre a két hatalom között, hogy Olaszország Tuniszt Franciaországnak engedi, erőinek súlypontját pedig Közép-Európából Afrikába helyezi át, ahol szabad kezet kap Abesszínia irányában. A *kis antant* sajtójának magyarázata szerint ez Olaszországnak a magyar revíziós törekvésektől való elfordulását és a középeurópai határok véglegesítését jelentette. Röviddel azután a Ljubljánában megtartott értekezletnek, amelyen Benes, Jęfics és Titulescu külügyminiszterek vettek részt (január 11), eredményét a francia külügyminisztérium szócsöve akként állapította meg, hogy valóban megszűnt az ellentét a *kis antant* és Olaszország között.

Franciaországnak tehát észrevehetőleg jól esett az, hogy a váltság elsimult, mert Angliára szüksége volt, az angolok ellenben attól tartottak, hogy a francia-orosz barátkozás Napóleon idejét fogja visszahozni és az egész kontinentet egyesítheti a brit királyság ellen. Benes a diadalt másként látta és értékelte. Szerinte december 5-én Szerbia megindult (Magyarország ellen, (j-án Litvinov rávette Láváit az orosz paktum megkötésére. Benes terveit a két hatalomnak sikerült diadalra emelnie — különösen akkor, ha valóban létrejött 1934. február 3-án, az angol-francia szövetség megszilárdításakor, az a titkos szövetség, amely a *kis antant* és a *balkánpaktum* egyesítésével, a délkeleti határok biztosításával, egy délkeleti paktumot alkotott meg.

A Magyarországtól elszakított szlovákok és rutének, románok és szerbek ideológiáján kevés változás volt észlelhető. Annak ellenére, hogy a magyarság az idegen uralom alatt kimondhatlan szenvedéseket élt át, a magyar uralom alól „felszabadított” nemzetségek politikai vezetőinek mentalitása magyar maradt. Maniu Gyula még 1935-ben is a dunai federáció megvalósítására gondolt. Mint ellenzéki vezér, júliusban külföldre utazott, hogy Habsburg Ottó restaurációja iránt érdeklődjék, mert a belgrádi és bukaresti kormányok Németország felé orientálódtak. A csehek azonban útját állották. Benes Edvárd mindkettőnek ellene volt: a restaurációnak is, az *Anschluss* gondolatának is. A federációról pedig nem nyilatkozott; az egész középeurópai kérdésben a negatívumot választotta. Bízott benne, hogy a leromlással párhuzamban az orosz hatalom erősödni fog és akkor a vezetés Prága kezébe kerül. Romániával nem tūxődött, mert tudta, hogy az orosz veszedelem Prága karjaiba fogja terelni. Az augusztusban megtartott várnai ünnepeken (1444—1934) csak Magyarország és Lengyelország képviseltette magát. Nemcsak Belgrád és Bukarest maradtak távol, akik az egykori várnai csatában érdekelve voltak, de Benes oldalán Titulescu és Tevfik Rűsdi szintén Moszkvában látták a felkelő napot.

Végeredményben tehát a *kis antant* kormányai a marseillei merénylet eredményeit sem Ausztriának a *kis antant* védősége alá való helyezésében, sem a revízió gondolata mellett kitartó és az igazságtalan szerződések megváltoztatása mellett állást foglalo

Magyarország végleges felosztásában nem tudták biztosítani. Észre sem vették, hogy az a nagy mérközés, amely 1931 óta lefolyt, a *kis antant* ellenére dőlt el. A lokarnói megegyezéstől ütött hasadék széles kapuvá lett, melyen át a dunai Európa területén a francia hatalmi politikától leküzdeni nem tudott német és olasz nemzetek befolyása volt növekedőben.

Mivel pedig Itália és Németország nem vallották a békeszerződések változhatatlanságának elvét, a jövő a revízióknak dolgozott. Hiába fordították a revízióra várakozó és mellette kitarító Magyarország ellen a legkisebb alkalmat és gyanút, a kérdést nem Magyarország katonai gyengesége, hanem a gondolat átütő ereje döntötte el.

Mikor Benes Franciaország és Itália közeledésének hírére vette, oda igyekezett irányítani a dolgot, hogy a készülődő megállapodás egyben a békeszerződéseket és a genfi protokollumot erősítse meg. Mikor Laval 1935. január 3-án Rómába indult, a *kis antant* újonnan megalakított tanácsának (*Conseil de la Petite Entente*) elnöke, Titulescu, nyomban megkereste Benest és Jęficsét. A jelszót 4-én a *Csejko Szlovo* adta ki és követelte a határok kölcsönös biztosítását (*garantie mutuelle des frontières*); 5-én a párizsi *Temps* tette hozzá, hogy a megegyezésnek a meglévő határokat kell biztosítani. Benes még tovább ment és felfedte kártyáit, mert azt kívánta, hogy Olaszországot el kell téríteni a magyar „revizionizmustól”, meg kell mondani neki, hogy semmit sem nyer annak támogatásával, ellenben mindent megkap akkor, ha azt megtagadja és az ellenfél oldalára áll; a *balkánpaktum* példájára *dunai paktumot* kell alakítani és abban kell elmerévíteni a békeszerződések határait. Ugyanakkor, január 4-én, Moszkvában, Litvinov külügyi népbiztos cseh újságíróknak beszélt és azt mondotta nekik, hogy a francia-cseh-országi tengely az, amely Európa békéjét biztosítani fogja. Ezek után még a *Temps* is abban a feltevésben volt, hogy Itália útján sikerülni fog elfojtani Magyarországnak a revízióra vonatkozó követeléseit. A mondatot ketté lehetett vágni: Magyarország erői gyengék voltak, a revízió gondolata ellenben akkor már Európa népeit érdekelte. Magyarország kimutathatólag békés úton kereste a revíziót és nem idézett fel európai bonyodalmakat; Benesnek viszont, mint mondták, azért volt szüksége Magyarország megvédésére, hogy annak fedezete alatt Közép Európába vezethesse Moszkva erejét. A vád és felelősség körül 1914 óta folyt harc újult meg a marseillei merénylet körül és folyt, kevés tekintettel arra, hogy mi történt az európai színtereken. Mert végeredményben Laval és Benes között is áthidalhatatlan volt az ellentét. Laval szerint a keleti paktum nem a határokat volt biztosítandó, hanem a biztonságot; Benes szerint nem Európának kellett biztonságot adnia, hanem Csehszlovákiának biztosítani az új, esetleg jobb és újabb határokat.

Hogy ezt elérhesse, Gömbös miniszterelnöknek Szolnokon a nagykorú és kiskorú államokról való megjegyzését a *kis antant* annak megállapítására használta fel, hogy a beszéd hozzájárul a bizalmatlanság fenntartásához Magyarországon. A francia külügy-

minisztérium félhivatalos szócsöve, a párizsi *Le Temps* útján kiábrándulva állott a *kis antant* oldalára, mert nem vált be az a feltevés, hogy Itália távozása után Magyarország lemond jogos követeléséről.¹

¹ A *Temps* magyar vonatkozása, de másodkézből vett elmékedését közölte *Göller Aladár*: Az Est, 1935. január 29.: — Nem szabad azonban elfelejteni, — teszi mingvárt hozzá a *Temps* — hogy a magyar miniszterelnök rendkívül nehéz helyzetben van, mert hiszen a budapesti kormányok évek óta a trianoni békeszerződés területi rendelkezéseinek revíziójára alapították külpolitikájukat. Magyarország izolált állapotából kiutat keresett, — ahová különben báját magát vezette — kutatva mindentűn olyan segítőtársak után, akik alátámasztják revíziós kampányát, melynek célja a kis antant feloszlása. Így került Magyarország Olaszországgal is kapcsolatba olyan időpontban, amikor Mussolini a kis antant befolyását óhajtotta ellensúlyozni Közép-Európában és bizonyos okokból — ezek azonban különböznek azoktól, amelyeket Budapesten szoktak emlegetni és egészen más szelleműek, mint ahogy azt a magyar erőfeszítések akarják feltüntetni — a békeszerződések egyes szakaszainak újabb megvizsgálását kezdeményezte. A helyzet azóta homlokegyenest megváltozott a nélkül, hogy alapvető doktrínáit elvetette volna: Olaszország a változott körülmények hatása alatt fejlődésen ment át; jelen pillanatban olyan általános jellegű európai elfoglaltsági vannak, amelyek előbbre valók a különleges gondoknál (préoccupations); Olaszországot az osztrák függetlenség veszélyeztetése elidegenítette Németországtól és Franciaországot felé közelítette; Olaszország ma már meg van győződve arról, hogy kizárólag csak valamennyi középeurópai állam közreműködésével létrejövő, gazdasági alapon kiépített együttműködés biztosíthatja Ausztria függetlenségét, ez a politika pedig kölcsönös bizalmon alapuló 'olasz-kis-antant együttműködést hoz magával. Olaszország politikájának az dolgok természetén alapuló ez a fejlődése természetesen kényes helyzetbe hozhatja a magyar kormányt a magyar közvéleménnyel szemben, amelyre úgyszólván ráerőszakoltak egy „revizionista misztikumot.“ Emberileg tehát érthető, hogy Gömbös Gyula igyekezett a látszatot menteni diplomáciája számára — amely nem mindig volt ügyes s amely néha időszerűtlen iniciatívákba fogott — és hogy üggyel-bajjal igyekszik közös nevezőre hozni Magyarországot revizionista törekvéseit és az Olaszországgal most is érvényben levő egyezményeket, amelyeknek különben a magyarok a legfőbb haszonélvezői. — Ezeknek a megállapításoknak a világnál kell interpretálni azt a beszédet, amelyet a magyar miniszterelnök mondott, továbbá a szolnoki beszéd leglényegesebb külpolitikai vonatkozású mondanivalót, — folytatja a *Temps* vezércikke. A vezércikk írója megütözik azon a passzuson, amelyben a miniszterelnök azt mondta, hogy a nagykorú Magyarország számára jogegyenlőséget kíván, mielőtt leülne a tárgyalóasztalhoz, amely mellett Közép-Európa sorsának kell eldőlnie. — Ezzel a kijelentéssel kapcsolatban a *Temps* a következőket jegyzi meg: E szavak kissé meglepik az embert. A Népszövetség keretében nincsenek sem kiskorú, sem nagykorú államok, csupán egyenrangú államok. Éppen eme egyenrangúság szempontjából elfogadhatatlan az az egyenrangúság, amelyet Gömbös követel, aki ragaszkodik a békeszerződések területi revíziójához és azt reméli, hogy az idő meghozza az eredményt: a békés revíziót. Ez azonban a dolgok mai állapotában illúzió, — írja a *Temps* —, mert túlságosan is biztos, hogy a békeszerződések területi rendelkezéseinek revíziója háborút jelentene. A magyar miniszterelnök a fegyverkezés terén való jogegyenlőséget kívánja, mint *conditio sine qua non*-ját a tárgyalások megindításának, — ne csodálkozzanak tehát Budapesten, hogy ezek a szavak a bizalmatlanságot továbbra is fenntartják Prágában, Belgrádban és Bukarestben. Ilyen körülmények között — fejezi be a lap vezércikke — Magyarország a középeurópai paktumhoz való csatlakozását olyan előzetes feltétel teljesítéséhez köti, mint Németország a keleti paktumhoz való csatlakozását: jogegyenlőséget a fegyverkezés terén. Azonban egy hasonló feltétel elfogadhatatlan lenne. Ennél a pontnál való hajthatatlanság oda vinné Magyarországot, ahova vitte Németországot, — saját magát zárná ki a kötendő megállapodá-

Ha gondosan összerakjuk a felsorolt eseményeket, amelyek ma-gokban zavaros képet nyújtanak, akkor aligha fogunk tévedni az-zal a megállapítással, hogy a helyzet 1931 óta gyökeres változást szenvedett.

A párizsi békemű keretei most már nem voltak fenntarthatok és nem kellett nagy erőlködés ahhoz, hogy valaki előre ne lássa, hogy a megoszlott erők egyszer megmérkőznek. Ez már magából abból a tényből is következtethető volt, hogy a békeszerződéseket béke helyett általános fegyverkezés követte nyomon. Világosan kivehető volt az, hogy a békemű fenntartása céljából keresték Oroszország bekapcsolását, a francia-cseh-orosz szövetség vonalának megépítését. Az orosz veszedelem viszont Lengyelországot sodorta Németország oldalára, míg Berlin keletről fedezve nyugat felé fordította tekintetét. Laval most azzal kívánt kijutni a váratlanul megnehezült helyzetből, hogy az addig háttérbe szorított Itáliának baráti jobbot nyújtott, Kóma viszont a francia közeledést arra használta fel, hogy a Moszkvától előretolt fegyveres koalíciónak (*kis antant* és *balkán vaktum*) Marseillen át Magyarország ellen intézett merész támadá-sát védte ki.

sokból, amelyeknek célja pedig a béke megszilárdítása. Budapesten és Berlinben egyszer-
 rüen azt kellene tekintetbe venni, vajjon milyen nagy azoknak a nemzeteknek ózama,
 amelyek a közép- és keleteurópai béke állandó jellegű és tartós megszervezését óhajt-
 ják. Ez a béke egyik vagy másik módon létre fog jönni akár Németország, akár Magyar-
 ország részvételével, akár nélkülük is és akkor a magyar és német fővárosban nyomban
 észrevennék, hogy milyen zsákutcába vinné az önkéntes izolálás politikája a két. ha-
 talmat.“

Az afrikai bonyodalom.

Afrikai bonyodalom alatt azt a küzdelmet értjük, amely az 1934. január 7-i római francia-olasz megállapodás alapján Abesszínia birtokáért megindult.

Már 1901-ben az északafrikai területek szétszótása, 1911-ben a szétszótott területek birtokbavétele ismételten alkalmat adott arra, hogy Európában izgalmat keltsen. Az európai kérdések alakulásával párhuzamban egy fordulatokban érdekes és nagyszabású küzdelem körvonalai láthatók, amely ugyanakkor Afrika északi területein foglalkoztatta Európa hatalmait. Ebben a küzdelemben három kérdés maradt megoldatlanul: Tunisz francia birtoklásának Itália részéről való elismerése, a Nílus völgyének végleges szabályozása és Abesszínia sorsa.

Olaszország nagyobb területeket szerzett magának Abesszínia (olaszul Etiópia) körül; Eritrea, Szomália megszerzése az angolok jóindulatú semlegessége mellett ment végbe. Abesszíniát is megakarták hódítani, de az 1896-i aduai vereség után a tervet feladni látszottak; a három hatalom — Anglia, Franciaország és Itália — 1906. december 13-i londoni szerződésében olyan értelmű megállapodást kötött, amely Abesszíniát angol, francia és olasz érdekkörökre osztotta fel.

Az 1915. április 26-i londoni szerződés kilátásba helyezte, hogy Itália gyarmatait a német gyarmatok rovására ki fogja terjeszteni. Mikor azonban a háború véget ért, a német gyarmatokból Anglia 2,5, Franciaország 1, Itália ellenben mindössze 0,000.090 millió négyzetkilométer területet kapott. Ez a mostoha elbánás indította el Olaszországot azon az úton, amelyen a máltai kérdés kirobant, az olaszok Rhodost és a Dodekanesos szigeteit megszerezték, Abesszíniával szemben a régebbi hódítási terveket megújították.

A háborút követő francia-olasz ellentét idején, amikor az olaszok figyelme francia területek — Szavója, Nizza és Korzika felé fordult, a franciák szívesen látták azt, hogy Mussolini a Léväidében tengeri hegemoniára törekszik és hogy az olasz terjeszkedés Angliában aggodalmat kelt. Abesszíniát Róma egyelőre védelmébe vette a hatalmak előtt. Így támogatta felvételét a Nemzetek Szövetségébe, ami 1923. október 23-án olasz támogatás mellett

történt. A brit kormány Abesszínia felvételének ellene volt és az olasz kormány későbbi kijelentése szerint megadott jóindulatát ő is azon kikötés beváltására építette, hogy Abesszínia belső viszonyaiban európai rendet teremt.

Mikor a francia-olasz ellentét fokozódott, Franciaország először Szerbiával kötött szövetséget, azután közvetlen megegyezés alapján védekezett a francia területekre irányuló olasz aspirációk ellen. Megnövelte aggodalmát az, hogy a brit és olasz kormányok 1925. decemberben Abesszíniát Franciaország figyelmen kívül hagyásával angol és olasz érdekkörre osztották; legalább ezt jelentette az a megállapodás, hogy a császárság nyugati vidékein angol, keleti vidékein pedig olasz vasutakat fognak építeni. Mi több, a brit kormány abba is belement, hogy az általa építendő vasutak vidékén Itália gazdasági terjeszkedésre kapjon jogot. Anglia csatlakozásának súlyát még jobban megnövelte az 1927-i angol-olasz revíziós hullám, amely Franciaországot védekező állásba szorította és arra kényszerítette, hogy az olasz határon csapatokat vonjon össze. Anglia fedezete alatt jött létre az 1928. augusztus 2-i olasz-abesszíniai barátsági szerződés is, amely látszat szerint Itáliának nyújtott elsőbbséget.

Laval most is jól kigondolt és merész programmal vonult fel Itália ellen. Tudván azt, hogy az Abesszínia felé nyomuló Itáliának fedezetre lesz szüksége, arra számított, hogy Mussolini fel fogja áldozni azt az erős pozíciót, melyet a Dunamedencében 1927 óta kiépített és amellyel Franciaországot Közép-Európából ki akarta szorítani.

A római tengelyen állva Laval, Benes és Litvinov főléje kerültek ugyan Mussolininak, de a tengely nem volt annyira erős, hogy Lavalnak a mesteri konstrukció folytatásához kellő alapot nyújtson. Arra gondolt, hogy Litvinovval együtt balti-dunai-balkáni federációt alakít, amely Lengyelországot és Németországot közrefogja és a latin egyház lengyel-magyar híveit az orosz-román-szerb ortodoxia gyűrűjébe zárja. Ez a merész terv Magyarországot a latin nyugattól ismét elvágtá és prédának dobta volna, oda, Franciaország jóváhagyásával, a cseh-orosz hatalmi terveknek.

A marseillei merénylet után a hatalmak viszonylatában — az afrikai helyzetet illetőleg — olyan fordulat állott elő, amelyet a szövetségek felborulásának lehet tekintenünk (*bouleversement des alliances*). Laval, akinek érdekében állott, hogy Itáliát — az orosz hatalom, a *kis antant* és a balkán-paktum érdekében — a közép-európai viszonylatokból kikapcsolja és talán még nagyobb érdekében az, hogy Szavója, Nizza és Korzika tehermentesítésével Tuniszt is biztosítsa, most megegyezést keresett vele, amelyet kedvező alkalommal Anglia ellen használhatott ki. Az afrikai területeken szabad kezet kívánt adni, hogy Itália hatalmi súlypontját a Levantébe és a keletafrikai területekre helyezze át, ahol az olaszok a franciák helyett az angolokkal ütköztek össze. Az angol-olasz revíziós együttműködést francia-olasz kibékülés, Itáliának afrikai területeken való lekötése és egy angol-olasz ellentét kialakulása fog-

lalta el. Bár az 1935. január 7-én Kómában Laval és Mussolini között létrejött vonatkozó megállapodás teljes szövege nem vált ismeretessé, a francia vezérkar az olasz határról visszavonta megerősített csapatait; Tuniszt most már Itália jóváhagyása mellett bírta, holott ezt a garanciát a franciák 1881 óta hiába igyekeztek megszerezni. Mindenki lehetetlennek tartotta, hogy ennyi áldozat ellenében Itália semmit sem kapott volna Franciaországtól, amelynek szerencséskezű miniszterelnöke ilyen hatalmas megkönnyítést szerzett hazájának.

Csak amikor az *Echo de Paris* francia napilap 1935. július 21-i számában Mussolini bejelentette, hogy kellő megfontolás után Kelet-Afrikában, a Népszövetségbe felvett Abesszínia rovására, olasz gyarmatbirodalmat alapít „Genffel, Genf nélkül, vagy Genf ellenére“, amint azt Mussolini a *Popolo d'Italia* olasz napilap július 31-i számában magyarázta, — csak ekkor vált láthatóvá az a nagy politikai terv, amelyre a január 7-i római megállapodás lehetőséget, alkalmat, esetleg egyéb támogatást is nyújtott.

Olaszország afrikai háborújától a franciák, az oroszok, a *kis antant* és a balkáupaktum azt remélték, hogy az oly nagy mértékben kikapcsolja Itáliát a középeurópai viszonylatokból, hogy ki-ejti kezéből az osztrák és magyar szövetségeket, talán ez utóbbiakat is arra fogja bírni, hogy Itáliától szabadulni törekedjenek. Legalább ez volt várható attól a meggyengüléstől, amelyet Olaszországnak gazdaságilag és katonailag szenvednie kellett. Az alkalom valóban kedvező volt Szovjet-Oroszország középeurópai befolyásának megalapozására és Moszkva — mint látni fogjuk — élt is az adott alkalommal.

Romániában Titulescunak, a trianoni szerződés egyik megalkotójának és vele a francia-cseh-orsz viszonylatba való bekapcsolódás gondolatának előretörése vált észlelhetővé. Románia kezdetől bizalmatlansággal viseltetett Oroszország ellen, amely Besszarábia elszakításába nem nyugodott bele, moldvai szovjetet állított és Romániával nem tartott fenn összeköttetést. Take Jonescu 1918 óta oroszellenes blokk létrehozásán fáradozott és, angol feleségének hatása alatt, nagyra értékelte az összefogás jelentőségét. Balti-balkáni federatív tervét halála után az Angliában járt erdélyi Vajda-Voevod Sándor újította fel; Magyarországgal nem remélhetvén a jó viszony helyreállítását, Lengyelország felé fordult. Pilsudski marsall és Beck külügyminiszter kellő megértéssel fogadták a tervet. Ekkor lépett a színtérre Titulescu, aki Vajda és Litvinov tárgyalásait megszakítva, nem védelmi, hanem támogatási alapon kereste Litvinovval a megegyezést. Addig a lengyel-román front az orosz csapatok távol tartásán fáradozott, most Romániát felvonulási területté kínálták fel az oroszoknak. 1935. szeptemberben Titulescu maga látogatott el Moszkvába, hol tüntető szívességgel fogadták. A látogatás a közhit szerint Benes diadala volt, mert Lengyelország az orosz hadak átboesátását önvédelemből megtagadta. Varsó és Bukarest között mély szakadék keletkezett; Bukarest Prága felé kezdte kiépíteni úthálózatát, az orosz hatalom pedig felkészült a kedvező alkalomra,

hogy az Afrikába vonult Itáliát és a magára maradt lengyel-német közösséget — Anglia jóváhagyása mellett — megtámadhassa.

Ezt a várakozást jelentékenyen fokozta Lavalnak az a sikere, hogy a francia-olasz ellentét eltüntetésével Itáliát két nehézség elé állította. Egyik az volt, hogy Tunisz, amelyet az olasz kormány neki végleg átengedett, már francia birtokban volt, Abesszínia ellenben, amelynek elfoglalásához támogatást nyújtott, nemcsak nem volt Itália birtokában, de Angliára nézve is értéket képviselt; azonkívül a Nemzetek Szövetségének tagállama volt és így Anglia támogatására számíthatott, mely most az olaszokkal volt kénytelen versenyt futni vagy megmérkőzni azért, hogy Málta szigetét, a Nílus vonalát, levantei és keletafrikai pozícióját megtarthassa.

A bonyodalom a brit kormányt kedvező helyzetbe juttatta, mert a tagállam védelmében a Nemzetek Szövetségének alkotmánylevelét kellett megvédenie az olaszokkal szemben. Ezzel a taktikával rendelkezésére állott az a lehetőség, hogy a békebontás és támadás vádját Itáliára hárítva, nemzetközi blokádot biztosítson ellene, a brit érdekek védelmét a Nemzetek Szövetségének tagállamai útján biztosítsa. Hogy az így felállítandó blokádnak kiknek állott érdekében, azt világosan látni lehetett azokból a szenvedélyes hévvel indokolt állásfoglalásokból, amelyek a Nemzetek Szövetségében elhangzottak. Ezek a nyilatkozatok ugyanis azt a kívánságot képviselték, hogy Itália minél hamarabb hagyja el Közép-Európát és engedje át a teret az orosz hatalomnak és az orosz hatalom szövetségeseinek. Ezt kívánta Millerand is, soha nem adván fényesebb bizonyítékát annak, hogy az 1920-i Millerand-levelet és az abban vállalt kötelezettségeket csak a magyar kormány aláírásának elnyerése végett tették meg, mint akkor, amikor 1935. január 18-án az *Est* című budapesti napilapban kijelentette, hogy „mindaddig nem lesz béke Közép-Európában, amíg Olaszország Magyarország revíziós követeléseit támogatja“.

Barthou diplomáciáját a látszólagos nagy sikerek ellenére sem lehetett szerencsésnek mondani, mert azt a védőövet rombolta szét, amelyet Franciaország 1918—'20-ban maga körül megalkotott. Győzelme védelmére olyan európai konstrukciót készített elő, mely Franciaország valamennyi szomszédját a védelem érdekében sorakoztatta fel. A cseh barátság és a Szovjet-Oroszországgal való szövetekezés viszont oda vezetett, hogy Anglia nem állott Franciaország mögé; Belgium saját védelméről kívánt gondoskodni; Németország a francia és orosz malomkövek közé kerülve, a barátoknak egész sorát: Lengyelországot, Jugoszláviát, Itáliát szerezte meg. Párizsnak egyedül a csehek maradtak meg, mert az orosz hatalom távol volt és ereje taláulszerű. A *kis antant* bomlásnak indult, mert Szerbia ellensége volt a bolsevizmusnak; Románia csak Titulescun keresztül segítette Csehországot, amely felé a francia béke kötelekeiből kiszabadult Németország most már minden ellensúly nélkül közeledett — feltartóztatlanul.

Magyar szempontból az elvi harc, amelyben egy népszövetségi tagállam területének védelméről volt szó, azért bírt fontosság-

gal, mert a népszövetségi alkotmánylevél X. cikkelye Csonka-Magyarország területét minden támadással szemben biztosította. Nem is szólván arról, hogy a népszövetségi alkotmánylevél védelme és fenntartása egyben a XIX. cikkely megtartásával a békés revízióra is reményt nyújtott. Ebből a szempontból kívánatos volt, hogy a két revíziós hatalom, Anglia és Olaszország között fennálló ellentét áthidalassék, mert azoknak növekvő ellentéte a revízióellenes hatalmak nagymérvű megerősödését jelenthette.

Közvetlenül érintette Magyarországot a támadónak nyilvánított fél megjelölésének és lefegyverzésének kérdése. És pedig elvi szempontból azért, mert a párizsi békekonferencia Magyarország képviselőinek kizárásával nyilvánította Magyarországot támadónak és hártotta rá azt a vádat, hogy a világháborút felidézte. Magyarországnak tehát az ilyen megállapítást gyanakvással kellett kísérenie, nehogy az egyoldalú megállapítások módszere a nemzetközi gyakorlatban rendszerré váljék és ezen az úton Magyarországot is meg lehessen vádolni valamivel, amiben semmi része nem volt (marseillei merénylet) és egy fiktív vádból a magyar állam katonai megszállását lehessen megindokolni. Gyakorlati szempontból azért volt fontos ez a kérdés Magyarországra nézve, mert Itáliának vád alá való helyezésével együtt járt annak a nagyhatalomnak a blokádj alá helyezése, amely Magyarország oldalára állott, megbénításának élén pedig az a másik hatalom haladt, amely Itáliával együtt állott Magyarország mellé. A két revíziós hatalom egymás ellen fordult és testvérharcuk Magyarország biztonságán üthetett halálos sebet. Ezért jelentette be a pozsonyi cseh rádió magyar nyelven a katonai bevonulást és Magyarország megszállását.

Ami az afrikai kérdés taktikáját illeti, Laval még 1934. december 5-én meg nem támadási szerződést kötött a szovjettel, tehát egyelőre passzív szövetséggel fedezte magát az elkövetkező bonyodalmak esetére. Annak magyar vonatkozását a *Temps* december 16-án abban állapította meg, hogy a magyar revizionizmusnak Italian keresztül fognak elébe kerülni, aminthogy ugyanezt mondotta Laval is, amikor 19-én a szenátusban tartott beszámoló beszédében az 5-i francia-orosz és a 11-i cseh-orosz paktumokkal együtt jelentette be készségét az iránt, hogy Itáliával megegyezzenek. Ugyanakkor Bcnes a marseillei terrorizmust a harcias revizionizmus megnyilatkozásának nyilvánította és ez a meghatározás keltette a francia kormányban azt az óhajt, hogy Itáliának a francia-cseh viszonyaiba való bevonása útján zárja el az utat Közép-Európában minden hasonló „kaland” előtt.¹

Az 1935. január 7-i római paktumnak tehát az egyik oldalon Itáliát ki kellett kapcsolnia Közép-Európából, a másikon pedig a

¹ A párizsi *Temps* 1934. december 16-i cikke (En Europe Centrale) Schuschnigg osztrák kancellár és Berger Waldenegg osztrák külügyminiszter budapesti látogatásával kapcsolatban jelent meg. A cikk szerint „une entente franco italienne et un rapprochement entre l'Italie et la Petite Entente fermeraient définitivement la porté 4 toute aventure en Europe centrale.”

kis antant mellé kellett sorakoztatnia. Ennek ellenére a kiadott hivatalos közlemény szerint arranézve történt megállapodás, hogy a közép európai kérdés rendezésében Ausztria és Magyarország özszes szomszédjai, tehát Németország és Lengyelország is részt fognak venni. Ezzel a megnyugtató határozattal indult el Olaszország Abesszíniába.

Háta mögött azonban fellángolt a harc, mert a németek csakhamar a népszövetségi paktum és a békeszerződés kettéválasztását vetették fel.¹ Laval és Flandin miniszterek február 3-i londoni látogatásának mindössze az lett az eredménye, hogy egy közös deklaráció az angol és francia külpolitika közösségét állapította meg; annak éle Ausztria függetlenségének ismételt biztosításában látszott kicsúcsosodni. A lefegyverzés ügyében március 1-én közzétett angol fehérkönyv azonban új vihart aratott, mert a német kormány március 16-án a szabad fegyverkezés mellett határozott és a versaillesi békeszerződésnek a lefegyverzésre vonatkozó részét magára nézve érvénytelennek nyilvánította.

Németország előretörésének megvoltak a maga előzményei.

Hitler Adolf birodalmi kancellár, aki 1934. június 14—15-én Velencében Mussolinival találkozott, Hindenburg marsall halálakor (1934. augusztus 2.) a német államfő jogkörét is magához vette. Az augusztus 19-én megtartott népszavazás ehhez óriási szótöbbséggel járult hozzá (38,362.760 szavazattal 4,294.654 szavazat ellenében) és ezzel utat nyitott annak a programúinak gyorsabb megvalósítása előtt, amelynek legfőbb pontja Németországnak az egyoldalú békeszerződések láncából való felszabadítása volt. Némi hatása c fordulatnak nem abban látszott, amiben a németellenes propaganda látni vélte, Dollfuss meggyilkolásában (július 25.), hanem abban, hogy a Dollfuss nyomába lépő Schuschnigg a német hatalommal szemben Prágához közeledett és addig váltogatta különböző orientációit, amíg habozása 1938 elején az ő tragédiájához vezetett.

A német diplomácia gondosan vigyázott arra, hogy ne lépje át a külső kereteket, de amikor valamely kérdésben nyeregbe került, csapása döntő volt és irtózatos.

Így senki sem tehetett kifogást az ellen, hogy a Saar-vidéken, ahol 1935. január 13-án nemzetközi ellenőrzés mellett népszavazást tartottak, 477.119 lakos szavazott a Németországhoz való visszacsatolás mellett, 46.513 szavazott a mellett, hogy a nemzetközi ellenőrzés megmaradjon, mindössze 2124 szavazván a mellett, hogy a terület Franciaország birtokába kerüljön. A hatalmak a törvényes népszavazás alapján a Saar-vidéket Németország birtokába engedték vissza, de alighogy március 1-én a területet a németek megszállták, máris új bonyodalom jelent meg a látóhatáron.

A francia kamara 1935. február végén hozzájárult ahhoz, hogy a francia-orosz politikai és katonai szövetkezésre vonatkozó meg-

¹ Deutsche Allgemeine Zeitung, 1935. február. — Lo Temps, 1935. február 11. Az angol francia jegyzékre adott német válasszal (1935. február 3.) szemben a cseh sajtó Moszkva szövetségét javasolta.

állapodás véglegessé váljék és így alig lehetne azt állítani, hogy nem ez az állásfoglalás bírta rá Németországot március 16-án arra, hogy magának a véderő kérdésében szabad kezet biztosítson.

A versaillesi szerződés revíziója tehát nem akként indult meg, hogy másként, mint hatalmi úton, szembe lehetett volna nézni vele. Mert a párizsi békeműben kikötött általános lefegyverkezést a szerződés megalkotói nem vették komolyan és ezzel magok nyújtottak lehetőséget ahhoz, hogy a győztes hatalmakkal szembenálló államok saját védelmükre akkor kelhessenek és lépjék át az egyoldalú korlátozást, amikor arra őket a támadás veszélye feljogosítja vagy önjelölésük felbátorítja.

Még nagyobb hiba volt az, hogy amíg ebben a védhetetlen helyzetben senki sem gondolt arra, hogy Németország ellen szankciót alkalmazzon, mert az új visszahatást keltett volna és nem lett volna könnyű indokolni, addig Itália ellen, amely a hatalmak jóváhagyása mellett indult Afrikába, szankciókat követeltek.

Németország elhatározása szétszakította Versailles ítéletét, de a különböző kormányférfiak utazásaiból — Sir John Simon és Edén Berlinben (március 24—26.), Edén Moszkvában (március 28—31.), Varsóban (április 1—2.) és Prágában (április 4.) — inkább az tűnt ki, hogy a küzdelem nem annyira nyugat, mint inkább kelet felé folyt: az ellen, hogy a vezetés egy megalkotandó keleti paktum útján Moszkva kezébe kerüljön.

Franciaország feladta reményét aziránt, hogy a békét a nyugati hatalmak útján biztosítani lehet és válaszában az oroszokkal való szövetkezésben kívánta megadni. A jól értesült *kis antant* már ekkor tisztában volt azzal, hogy a *keleti paktum* megalkotása időszerezévé lett és azt remélte, hogy Itália kikapcsolásával döntő csapást mérhet a revízióra. Nem ok nélkül mutatott tehát Hitler német kancellár az orosz veszedelemre Sir John Simon angol külügyi államtitkár és Edén lord előtt, mikor azok Berlinben megjelentek.

Mi több, Litvinov külügyi népbiztosnak a keleti paktum tárgyalásait megsürgető februári jegyzéke azt mutatta, hogy az események lavináját a szovjet nyitotta meg akkor, amikor a *keleti paktum* sürgetésével Németországot védekezésre kényszerítette. A fordulat az angol minisztereket Berlinbe, Varsóba, Moszkvába és Prágába hajtotta, de az utazás nem okozott észrevehető változást magatartásukban. Pedig Laval nem tudott elzárkózni keleti szövetségeseinek fokozott követeléseivel. A helyzetet élessé tette az, hogy a német egyenjogúsági nyilatkozat hírére Benes, Jęfics és Titulescu gyors háborúra számítottak. A hír vétele után Titulescu Belgrádba sietett és március 24-én megállapodott Jęfics-csel, ami egyben a *balkánpaktumnak* a magyar határra való nehézkedését jelentette. Annak ellenére, hogy a magyar kormánynak a berlini nyilatkozat létrejöttében semmi része nem volt, Titulescu már másnap (március 25.) akként nyilatkozott a belgrádi megállapodásról, hogy „a *kis antant* megszállja Magyarországot, ha Budapest követné a német lépést, de megszállná Ausztriát is, ha a Habsburgokat visszahozná“. Benes csak most lépett ki hallgatásából, melyre a német

hatalom megmozdulása kényszerítette. Titulescuval találkozva mindketten Oroszországba vetették reményüket és nyomban hozzáláttak Szovjetország megnyeréséhez. Edén moszkvai és párizsi látogatásai erre kedvező alkalmat nyújtottak, mert már négy nappal a prágai vendéglátás után, április 8-án kezdetét vette a Szovjet légi erejének a magyar Felvidékre való terjeszkedése. Moszkvai repülőbizottság szállott ki Prágában, cseh tiszti küldöttség indult el Moszkva felé: az útvonalat Moszkva, Kiev, Kolozsvár, Ungvár és Prága irányában állapították meg.

Benes abban a felfogásban élt, hogy Laval megörül a *kis antant* harci készségének és szabad kezet ad neki — Magyarország ellen.

A helyzet nem egészen így volt. Laval az olaszoknak Afrikába való elvonulása után, május 2-án, aláírta ugyan a francia-orosz szövetség szerződését, de Közép-Európában nem voltak támadó szándékai. Olaszországot még mindig nem lehetett számításon kívül hagyni, sőt az április 11—14-én megtartott stresai konferencia, melyen Anglia, Franciaország és Itália delegátusai jelentek meg, éppen olasz földön tüntetett azzal, hogy Németország nem volt képviselve benne és hogy Németország ellenében biztosította Ausztria függetlenségét.

Laval elhatározása, mellyel az orosz szövetség szerződését aláírta, több ajtót nyitott meg, mint amennyi becsukódott. A *kis antant* és a *balkánpaktum* Olaszország és a faszizmus bukására számítottak, mert Itália Stresa után végérvényesen elindult azon az úton, melyet neki a január 7-i megállapodás megjelölt, és azt a benyomást keltette, mintha gyarmati terveinek valóra váltása ellenében lemondott volna Közép-Európa sorsának intézéséről. A két fegyveres koalíciónak Genfben — elsőízben — összeült delegátusai június 15-én közös nyilatkozatot tettek közzé, melyben kijelentették, hogy a stresai fronthoz csatlakoznak és hogy annak megerősítése végett keleten új biztonsági paktumok megkötésével fogják kiegészíteni a Németország ellen Stresában felállított blokádvonalat. Május 2-án a francia-orosz, 16-án a cseh-orosz paktumok tehát ebből a kezdeményezésből indultak ki. Ezzel párhuzamban újították meg Velencében (május 4—6.) a római paktum szerződés-levelét. Laval az orosz paktum aláírása után Varsón át (május 10—11.) Moszkvába utazott, hol a szovjet ünnepélyesen fogadta (május 13—14.) és katonai támogatást ígért neki. Nyomában Benes jelent meg Moszkvában (június 8-9.), hol az ünnepek újból megismétlődtek. Ezzel láthatóvá lett, hogy a *keleti paktum* gerincét Prága és Moszkva viszonya képezi és attól fedezve nézett Laval azon helyzet elé, amelyet két nyugati szövetségesének, Angliának és Olaszországnak egyre élesebbé lett szembekerülése kiváltott. Ha moszkvai útjából nem tudták a háború szekekrét elindítani, úgy azt Laval, nem pedig Benes, Titulescu és Litvinov érdemének kell betudnunk.

Ennek ellenére azonban az sem szenved kétséget, hogy a francia és orosz hatalmaknak Prágán keresztül történt egybekapcsolódása folytán az európai helyzet megváltozott. Németország körül —

vagy a német-lengyel paktum körül — helyreállott az 1892-i francia orosz koalíció, azzal a nem jelentéktelen különbséggel, hogy az 1935-i szerződést a Nemzetek Szövetségével kombinálták össze. A változás egyesek szerint a béke javára szolgált, mert a Nemzetek Szövetségének bekapcsolása folytán Moszkvának már nem volt szabad keze; mások szerint viszont a háború felé sodorta Európát az a körülmény, hogy a francia-orosz szövetségnek működésbe hozását a genfi szervezet vállalta magára, ez pedig egyértelmű volt azzal, hogy Moszkva háborús terveinek diadalra emelésére a Nemzetek Szövetsége vállalkozott — Barthou, Benes, Litvinov és Titulescu szellemében.¹

Az 1935 elején Lengyelország ellen intézett cseh támadások idején Benes cseh külügyminiszter szöcsöve, a *Cesko Slovo* februári számában közölte azt a térképét, amely megmutatta, hogyan igyekezett B'mes Lengyelország keleti részeit Moszkva és Kiev, Oroszország és Ukrajna részére biztosítani azért, hogy a Masaryk és Benes által kiépített, gyenge lábakon álló cseh „birodalom“ Szovjet-Oroszországgal közös határt kaphasson.

Ennek a térképnek a közlése azt jelentette, hogy Itáliának Afrikába való elvonulása után a vezetés osztatlanul Franciaország birtokába kerül; Franciaország Moszkvával szövetkezik, Oroszország pedig megerősíti a cseheknek abban az uralomban, amelyet Közép-Európa fölött maguknak szereztek és amelyet már alig bírtak megtartani.

Baldwin angol miniszterelnök nyíltan megmondotta, hogy a brit kormány nem marad semleges, de éppen úgy Itália közreműködésére számított, mint ahogyan Itália Lavalra támaszkodva indult el Afrikába. Franciaország visszavonta csapatait, amelyek 1927 óta állottak az olasz határon, de Anglia többet akart és addig nem nyugodott, amíg Laval olasz támadás ellenére katonai támogatást nem ígért neki. Semmi kétség nem fér ahhoz, hogy Baldwin viszont a Raj na vonal katonai védelmét ígerte meg Franciaországnak és hogy a stresi front — Anglia, Franciaország és Itália — látszat szerint Németország ellen irányult, amely március 4-én lázasan fegyverkezett. Hogy a készülődés — Mussolini félmillió katonával állott a Brennaren — nem Franciaország ellen irányult, az abból tűnt ki, hogy Lengyelországot a szovjet készülődései állították Németország oldalára. Laval a sors intését láthatta abban, hogy Moszkvából Pilsudski marsall temetésére érkezett Varsóba, Beck külügyminiszter pedig a lengyel kormánnyal együtt hű maradt Pilsudski azon fel-

¹ Az 1892-i és 1935-i szövetséglevelek egybevetését adta a *Kevue de droit international*. XV. Párizs, 1935. 388—91. 1. A két szerződés kritikáját *Freytag-Loriughocen*: Börsenzeitung, Berlin, 1935. május 9. V. ü. *Scelle Georges* francia nemzetközi jogász megjegyzéseit: *Le Temps*. Párizs, 1935. május 23. Mindezekről *Gouet T.*: *Le Traité d'assistance mutuelle franco soviétique et le Pacte de la Société des Nations*. *Kevue de droit international* XV. Párizs, 1935. 388—423. 1. Magyar szempontból méltatta Párizs, Prága és Moszkva szövetségét *Bethlen István gróf*: *Oroszország az európai politikában*. *Pesti Napló*, 1935. június 2. szám: „a szovjet álarcában a pánszláv veszedelmet hozza nyakunkra és Oroszországot készül úrrá tenni a Dunamedencében.“

fogásához, hogy mindaddig az orosz hatalmi törekvéseket kell irányadóknak tekinteni, amíg a harmadik német birodalom Franciaország és Lengyelország ellen nem forral terveket.

A brit kormánynak Franciaország megnyerésére és a hatalmaknak Itáliával való szembefordulására vonatkozó tárgyalásai a legnagyobb hatást valóban a szovjet, a *kis antant* és a *balkánpaktum* fővárosaiban váltotta ki. Litvinov már 1934. szeptemberben azt javasolta, hogy Itália helyére Oroszországot kell állítani; a *kis antant* és a *balkánpaktum* külügyminiszterei Angliához igazodtak, mely tengeri haderejét a Földközi-tenger vizein Itália ellen összpontosította.

Litvinov Angliával együtt a népszövetségi paktum X. cikkelyének hatályosítását kereste és Itália eljárását kifogásolták. Ezért foglalt állást London és Moszkva egyrészt a Nemzetek Szövetsége mellett, másrészt Itália és mindazok ellen, akik Itália oldalára fognak állani. Ha ez utóbbiak Ausztria és Magyarország lesznek, úgy Litvinov biztos volt benne, hogy a *kis antant* kormányainak a magyar kérdés végleges rendezésén kívül arranévezve is kilátást nyújthat, hogy Bécs és Budapest a cseh-orosz érdekkörbe kerülnek és a háború alatt keresett szláv Közép-Európa terve megvalósul.

Az események valóban ilyen irányban indultak el.

Alighogy az olasz csapatok 1935. október 5-én a Mareb folyót átlépték, október 7-én a Nemzetek Szövetségének az afrikai konfliktus ügyében kiküldött bizottsága Olaszországot jelentette ki támadónak: „*Italy resorted to war in disregard of its Covenants under Article XII of the Covenant of the League*“. A szavazás Itália távollétében egyhangú eredményt hozott és Aloisi báró olasz delegátus csak 8-án, levélben tiltakozhatott ellene. A székér most már akadálytalanul indult el azon az úton, amelyen a határozat alapján a megtorlás politikája következett, de Ausztria és Magyarország kormányai 9-én a blokádtól távolmaradásukat jelentették be. Az elnöklő Benes most reménykedéssel fordult Anglia felé, Titulescu pedig a *kis antant* és a *balkánpaktum* nevében már a két ország megbüntetését javasolta. Benes és a *kis antant* tehát Itália elítélésével együtt Ausztriát és Magyarországot is elítélt államoknak tekintették és abban a feltevésben voltak, hogy a két állam, tehát a magyar kérdés végleges elintézéséhez Franciaország hozzájárulását könnyen megnyerhetik. Lavalnak ez alig okozott volna gondokat, de annál jobban bántotta őt az, hogy szövetségesei milyen gyorsan Anglia mellé állottak, pedig Franciaország jobban érezte magát Itáliához kötve, mint amilyen szüksége a brit segítségre pillanatnyilag volt. Még Anglia ellen is állást kellett foglalnia, mert Baldwin miniszterelnök október 31-én azt mondta, hogy talán mégis jobb lenne a revízió. A *Temps* november 1-i számában nyíltan szembefordult a kijelentéssel és a revíziós gondolattal, ezt viszont azok a kormányok vették rossz néven, amelyek a revíziós követeléseket támogatták. A november 2-i genfi szavazásban mindössze Ausztria, Magyarország és Albánia foglaltak állást Itália mellett. Franciaország fenntartás nélkül Anglia oldalára állott.

A helyzetnek ilyen alakban való tisztázódása után mindenki Anglia és Oroszország oldaláról várt a következő lépésre.

Laval és Sir Sámuel Hoare ugyan december 7-én Párizsban egy új megegyezés tervét dolgozták ki, de 18-án minden felborult. Hoare helyét a szankciós politikát hirdető Edén lord, Masaryk cseh köztársasági elnök helyét Benes foglalta el, az orosz kormány pedig a blokádnak életbeléptetését követelte. Még súlyosabbá lett a helyzet akkor, amikor Laval december 28-án kijelentette, hogy „tengeren, szárazföldön és levegőben Anglia segítségére siet, ha Olaszország a szankciók alkalmazásakor Angliát megtámadná”. Mussolini erre a Brenner-hágón álló csapatokat visszavonta, mire Lavalnak 1936-ban le kellett mondania és a nyomába lépő kormány a *keleti paktumról*, Oroszország segítségül hívásáról, a francia-orosz szövetség megalakításáról kezdett új megbeszéléseket.

Ma már világosan észrevehető annak a fordulatnak a jelentősége, amely ennekfolytán előállott. Franciaországnak az 1914-i egyensúlyhelyezethez való visszatérése vont maga után a locarnói egyezmény felbontását (1936. márciusban) és a rajnai német határvonal megerősítése folytán a német hatalomnak kelet felé fordulását (1936. július 11-én), mert Schuschnigg tévedett abban, hogy a fenti egyezmény több szabadságot adott neki, mint amennyire megkötötte. Versailles pusztulását ekkor már sokan előre látták Európá kancelláriáiban, de senki sem látta előre azt, hogy a versaillesi békealkotmány a maga romjai alá fogja dönteni a Duna-egyezményt is és hogy a 80 milliós német hatalom szabad kezét visszanyerve, a Duna mentében is megindul kelet felé. Ebben a beállításban azonban már alig volt félreismerhető az, hogy a versaillesi keretbe illesztett Ausztria és Csehszlovákia órája ütött.

Európa sorsának lendítő kereke más irány felé fordult.

Flandin külügyminiszter február 11-én azzal az indokolással terjesztette a francia-orosz szövetségi szerződést a kamara elé, hogyha nem ratifikálják, amitől a cseh-orosz szövetségi szerződés értéke függött, úgy Franciaországnak nagyobb áldozatot kell majd hoznia Csehországnak abban a terjedelemben való megmaradása érdekében, ahogyan azt az annexiókra épített trianoni békeszerződés megalkotta. Ratifikálás esetén tehát nemcsak a cseh államnak, hanem a trianoni szerződésnek garanciáját is Oroszország volt hivatva megadni. Ennek a francia jóváhagyás mellett megalkotott orosz garanciának volt a bevezetése az orosz támadó vonalnak Felső-Magyarországon keresztül Prága vonaláig Közép-Európába való bevezetése. A szlovákoknak 1936. január 27-én a Nemzetek Szövetségéhez benyújtott emlékiratában részletesen ismertetett orosz katonai penetráció előfeltétele tehát Franciaország hozzájárulása volt. Még a németellenes és szlávbarát Wickham Steednek is az volt a felfogása, hogy ezzel a francia külpolitika intézése cseh kezekbe ment át. Benes a hatalom tetőpontján kezében érezte a siker gyümölcseit. Már a francia-cseh-orosz frontvonal megalkotása után — ami nagyrészt az ő érdeme volt, — 1935. májusban megjelent Pozsonyban és kijelentette, hogy egy nemzedék (30 év) múlva Csehszlovákia egyet-

len, 20 milliós nemzetné alakul. A nemzetalkotó faj alatt természetesen a cseheket értette és ezzel újból elárulta, hogy ő volt az, akit a kisebbségek beolvasztására vonatkozó nyilatkozatot egy évtizeddel ezelőtt, 1925-ben, Mello Franco brazil delegátus szájába adta. Ha így volt, akkor a Nemzetek Szövetségétől is azt várta, hogy ebben segítségére lesz neki. Mert Oroszország belépése és Franciaországgal való összefogása egyben a genfi intézmény korlátlan uralmát jelentette; a revizionista Olaszországnak Afrika bonyodalmaiba való semetkezése pedig szabaddá tette az utat a békeszerződések végleges negmegerősítése és Európának ilyen irányban való átalakítása előtt.

Benesnek akkor még szemmeláthatólag fogalma sem volt arról, hogy az ő tragédiája gyökerezik a német-országi ellentét kiegyezésében. Mert amilyen mértékben simult Moszkvához, annyival szembe-tűnőbben hozta be Moszkva dárdáját Közép-Európa szívébe, Németország határaihoz. Minden okossága és ügyessége mellett sem tanult az 1914-es esetből, amikor Szerbia is Oroszország védelmére bízta magát. Ha ugyanúgy várta egy európai háború kitörését, amint azt 1914-ben Spalaikovics pétervári szerb követ várta, úgy ezúttal elszámította magát, mert a brit kormány Moszkva mellé való csatlakozás helyett megegyezést keresett Berlinnel, amely mögött Róma is helyet foglalt.

Benes csalódását még ennél is jobban megnövelte az a körülmény, hogy a hatalmakkal szemben vállalt kötelezettséget: Ausztria-Magyarország helyén a középeurópai népek federatív alapon való együttműködését megalkotni nem tudta, de nem is akarta. A kis antant néven általa létrehozott fegyveres koalíció ugyanis Közép-Európa népeit csak látszólag egyesítette, a valóságban egymástól eltávolította, sőt, egymással szembeállította. Ennek magyarázatát a középeurópai népek iránt pártatlanul igazságtalan békeszerződések elmerősítése adta meg. Benes — mint de Vienne találóan megjegyezte — a kis antant útján egy holt pont körül akarta kikristályosítani a békét, helyesebben a középeurópai népek fejlődését.

Olasz felfogás szerint e határozat méltánytalan volt, mert az 1935-es római szerződés az 1915-es londoni szerződés XIII. cikkelyének beváltásaként volt értelmezhető, amely Itáliának gyarmatokat ígért. Az olaszok egyébként abban a felfogásban éltek, hogy Franciaország felismerte a helyzet fonák voltát és annak következményei elől a szenvedett sérelem jóvátételével kívánt kitérni. Ha belement a szankciókba, úgy ezt brit nyomásra tehetné, tehát addigi politikai magatartásán idegen befolyásra eszközölt olyan változtatást, amely sem Itália, sem Franciaország érdekeinek nem felelt meg. Ez azt is mutatta, hogy a vezetés francia kézből angol kézbe ment át és hogy a Nílus felé közeledő Itália ellenében a vezetésként Angliát vette át, amelyhez Franciaországnak még a francia-olasz megértés ellenében is csatlakoznia kellett.

Itália elvonulásakor a Brenneren olasz haderő maradt, de a viszonylagos nyugalom gyengébb hátvédet jelentett volna, mint jelentett egyrészt az 1935. január 7-i római, másrészt a február 3-i londoni szerződés. A két paktum Franciaország semlegességén kívül

a Brenneren és az Ausztriában való nyugalmat is jelentette. Itália nyugodtan vonult el Afrikába: nyugattól kelet felé, az Alpok mentén, összes északi határai biztosítva voltak.

Afrikai terjeszkedéséhez azonban Laval hozzájárulása nem volt elegendő, mert Abesszínia megszerzése Anglia érdekeit is érintette és mert erre vonatkozólag a brit és az olasz kormányok között semmiféle megállapodás nem jött létre. A stesai konferencia (1935. április 10—14.) európai kérdésekkel foglalkozott; mikor az érdekelt kormányok delegátusai a nyár folyamán Párizsban összejöttek (augusztus 13—18.), az Abesszínia megmaradására vonatkozó angol-francia javaslatokat (Edén és Laval) Mussolini elvetette. A Nemzetek Szövetsége, melyhez Abesszínia tagállam folyamodott, október 7-én Itáliát támadó félnek nyilvánította és ezt 11-én a közgyűlés is szentesítette, ötven állam szavazott Itália ellen; Ausztria nem helyeselte a javaslatot, Magyarország elvetette.

Magyarország tehát egyedül szállott szembe a népszövetségi paktum XII. cikkelye alapján esedékes szankciók alkalmazásával, melyeknek kikényszerítését Edén Anthony szorgalmazta, nem feledkezvén meg arról, hogy a trianoni béke igazságtalanságai ellen folyt küzdelemben Mussolini Magyarország oldalára állott. A szankciók politikája egyébként összeomlott. Badoglio marsall 1936. május 5-én Addisz-Abeba fővárosban állott; július 15-én a Nemzetek Szövetsége a. szankciós politikát feladta, III. Viktor Emánuel olasz király pedig felvette az Etiópia császára címet.

Itália nehézségei és azoknak leküzdése az 1935—36. évek folyamán erősen éreztették hatásukat.

Mussolini az 1935. január 7-i francia-olasz egyezmény szellemében támogatta ugyan Ausztria függetlenségének biztosítását (február 3-i angol-francia-olasz deklaráció), áprilisban pedig ő látta vendégül a stesai konferenciát (április 11—14.), amely a felfegyverkező Németország ellen frontot csinált, de a locarnói szerződés felmondását az előzőleg kiadott angol békekönyv indokolta meg, mert abban a brit kormány a békeszerződésben kimondott lefegyverzéssel szemben a brit haderő fejlesztését jelentette be.

Ugyanígy találhatunk összefüggést a május 16-i cseh-orosz szövetségi szerződés és a május 19-én lefolyt csehszlovákiai választás eredménye: a szudétánémet párt megerősödése között, melyet Hitler 21-i beszédében támogatásáról biztosított. Göring látogatása Belgrádban (június 7.) és Budapesten máris új alakulást vezetett be. A marseillei merénylet hullámai elsimultak; Jeftics helyét Sztojadinovic foglalta el (június 20.), aki a békiülékenység útjára tért. Véletlenül esett össze a felsorolt események megtörténte az Itália ellen indított szankciós politikával, mely Mussolinit is Németország oldalára sodorta.

Mussolini a szankciókra olyan elhatározással válaszolt, mely a hatalmak új átcsoportosulását jelentette. Stresa megbukott, mert Anglia és Franciaország haladtak élén a szankciós hadjáratnak, amely Moszkva felé hajtotta őket. Stresa bukása viszont olyan helyzetet váltott ki, amely a *kis antant* kormányait Moszkvára utalta

és ezen az úton teljessé tette a szakítást Belgrad moszkvaellenes és Prága-Bukarest moszkvabarát politikája között. Moszkva, Prága és Bukarest közeledése viszont Németország figyelmét vonta magára és Lengyelországot fűzte szorosabban Berlinhez, ahol nyomban érezhetővé vilit az, hogy a Brenner-hágóról elvonult az őrség. Itália érdektelenné vált Ausztria sorsának eldöntésében és Dollfuss utódának, Schuschnigg Kurt szövetségi kancellárnak alig maradt más választása, minthogy szembenézzen azzal a megegyezéssel, amit Németországgal kötni lehet, az *Anschluss* megalkotásával, vagy pedig az adott viszonyok ellen küzdve, ij szövetséget keressen Berlin ellen.

Schuschnigg akként határozott, hogy a német hatalomba való bekebelezést a Habsbuigok visszahozatalával, a restaurációval fogja megakadályozni. A *kis antant* bledi konferenciája (1935. augusztus 29—30.), kapcsolatban a *balkánpaktum* bledi konferenciájával (augusztus 31.) kellő alátámasztást nyújtott Szerbiának a restauráció ellen, amelynek a német és magyar kormányok (Hitler és Gömbös) nem voltak barátai. Schuschnigg tehát kockázatos játékba fogott azzal, hogy a restauráció mozgalma előtt teret nyitott, mert ezzel már 1936-ban kiváltotta Berlin és Róma hallgatag megegyezését Ausztria csatlakozása iránt.

Ha ezen a ponton a brit és francia kormányok határozottan Schuschnigg mögé állanak, Európa szemtanúja lehetett volna a kísérletnek, hogy vissza lehet-e állítani Ausztria-Magyarországot. Benes és Masaryk azonban lehetetlenné tették ezt a kísérletet és ezzel a nyugati hatalmakat attól a lehetőségtől is megfosztották, hogy Közép-Európa sorsának eldöntésében befolyásukat latbavessék. A restauráció ellenzése viszont Benest és Masarykot a csehszlovák állammal együtt annak a veszélynek tette ki, hogy a nyugati hatalmak lekötése és más téren való foglalkoztatása esetén elpusztulnak. Franciaország hátraszorítása után már csak Moszkva nyújthatott védelmet, az orosz segítségnek azonban ilyen körülmények között minden ellenállást elseprő erejűnek kellett lennie.

Németország 1935. március 16-a óta fokozott erővel fegyverkezett, Itália pedig Abesszínia meghódítása után hadierejének súlypontját ismét Európába helyezte át. Az abesszíniai olasz császárság megalapítása (1936. május 9.) óta Mussolini fokozott erővel igyekezett kihasználni az új helyzetet, amelyet a Rajna-vidék katonai megszállása előidézett. Németország ugyanis a francia-orosz szövetség ratifikálása (1936. február 27.) után, 1936. március 7-én a lokarnói szerződést felmondotta és Franciaország határait biztosítva, birtokba vette a demilitarizált Rajna-vonalat. Elhatározása megzavarta Franciországot és Angliát, mert Eden még mindig az Itália elleni szankciókat erőszakolta, Párizs viszont már védelmet kért Angliától Németország ellen.

A hatalmak viszonylatában erős idegesség volt észlelhető.

A biztoskezü Lávaitól nem mindenütt vették jó néven azt, hogy Szovjet-Oroszországhoz fordult, bár mindenkit érdekelt az, ho-

gyan tudja Oroszország erejét akként értékesíteni, hogy Franciaország ne legyen az a kapu, melyen át a kommunizmus árja Európát el öntené. Az 1914-i helyzet visszatérése már is felvetette azt a kérdést, hogy mit fognak tenni Anglia és Olaszország, melyek 1914-ben Franciaország oldalán állottak. A szankciók politikája lehetetlenné tette a kombinációt, mert az messzebb sodorta Itáliát Franciaországtól, mint azt Párizsban egyáltalában hitték. Mussolini a párizsi békemű értékelésében ekkor már szorosan Hitler oldalán állott, sőt április 26-i jegyzékében a brit kormány is kijelentette, hogy háború esetén nem áll Franciaország mellé. Laval észrevette a nagy különbséget és máris hátrálni kezdett Moszkvától, de már nem volt ideje arra, hogy a biztos fedezéket elérhesse. Helyét Blum foglalta el, aki a megindult lavina élén egy kézbe fogta össze az orosz szövetséget, a spanyol és francia népfrontok megalakítását, a párizsi békeműnek változatlan formában való megmentését.

Kétségtelennek látszott, hogy a nyugati hatalmak egymáshoz való viszonyában szerkezeti hiba volt.

Kitűnt ez abból, hogy amíg Németország benn volt a Nemzetek Szövetségében, addig kész volt megegyezni a lefegyverzés kérdésében, tehát Franciaországnak módjában lett volna maga részévé biztosítani a katonai túlerőt. Barthou azonban elzárkózott a megegyezés elől és azt mondta, hogy Franciaország maga gondoskodik saját biztonságáról. Az újabb német ajánlatokat Laval hallgatással mellőzte, mert abban a feltevésben volt, hogy a francia-orosz szövetség lehetővé teszi neki azt, hogy a Németországgal való megegyezés helyett Németország meghódolását biztosítsa. Edén március 23-i beszédében még Locarno megtartásáról és arról beszélt, hogy Anglia egész erejével Franciaország mögé áll, de Paul-Boncour külügyminiszter ekkor már Potemkin orosz nagykövet kezében volt, aki Locarno helyébe már előbb a moszkvai fedezetet nyújtotta át neki.

Kánya Kálmán magyar külügyminiszter helyesen jegyezte meg egyik beszédében, hogy az egyetemes biztonság helyett az „oszt-hatatlan és egyetemes bizonytalansághoz“ érkezett el Európa.

A világhelyzet átalakulása.

1936—1938.

A világhelyzet átalakulását addig a fordulatig vihetjük vissza, melyet a francia-orosz szövetségi szerződés ratifikálása jelentett, mert annak megtörténte (1936. február 27.) után a Német Birodalom az 1925-ben megkötött locarnói egyezményt felbontotta (március 7.). Mint csakhamar nyilvánvalóvá lett, ez az elhatározás nem azt jelentette, hogy Németországnak nyugati szomszédaival Anglia, Belgium, Franciaország — szemben támadó szándékai vannak; hanem azt, hogy a nyugati határ megerősítését elvégezve, mit a locarnói szerződés nem tett lehetővé, szembefordulhasson azzal a veszedelemmel, amely keletről fenyegette.

Erre a fordulatra csak júliusban következett el a válasz a Nemzetek Szövetségének ülésében, mely az Itália ellen foganatosított szankciós politikát elejtette. Megelőzte azonban az összejőve teli Edén angol külügyi államtitkárnak június 28-án a szomszédos Annecyben Blum Leó francia miniszterelnökkel való találkozása, mely többek szerint a brit politikától a szocialista Blum által képviselt és erősen Moszkva felé hajló francia kormánypolitikának — *front populaire* — alátámasztását jelentette.

Akik a világpolitika szélesebb távlatait figyelték, azok már ekkor láttak valamelyes összefüggést a világ különböző részein előnyomuló, bolseviki-kommunista irányú politikai kísérletek között. Már július 1-én, Blum és Litvinov beszédeiből kicsendült az, hogy visszatérnek a kollektív biztonság rendszeréhez, amelyet Berlin elutasított és hogy ezen az úton remélik a baloldal diadalát az európai államrendben. Ezt a diadalt készítették elő Spanyolországban, ahol az elmúlt években jelentékeny változások történtek. Primo de Rivera tábornok diktatúrája 1931-ben a monarchiát is magával rántotta. Április 14-én Zamora vezetése alatt köztársaság alakult, mely Anglia és Itália oldaláról Franciaország oldalára állott át. Bár legtöbbször a forradalmi mozgalmaknak belpolitikai hullámszerűsége figyeltek, a hatalmak előtt ez csak másodsorban jött tekintetbe. Az ő szempontjukból ugyanis az volt a fontos, hogy a balpártok diadala folytán francia-spanyol *antant* alakult, melyet a brit közvélemény

azért támogatott, nehogy a német és olasz diktatúrák együttműködésétől várható visszahatás az egyensúlyt Anglia kárára tolja el.

A spanyol és francia balpártok diadala — Blum és Azana — 1936 elején már arra is reményt nyújtott, hogy a két ország egybecsukódása folytán a cseh-országi frontvonalat nyugaton egy francia-spanyol frontvonal (*frente popular*) egészítette ki. Ezzel kezdetét vette az európai jobboldal felgöngyölítése, amelyet a spanyol jobboldal vezérének (*Sotelo Calvonak*) meggyilkolása nyitott meg (július 13.). Három nappal később Franco tábornok vezetése alatt kitört az ellenforradalom és Blum kormányának kezei meg voltak kötve. A spanyol népfront fokozatos támogatása egyrészt német és olasz érdekeltséget váltott ki, amely az 1935. január 7-én megkötött, de még mindig nem ratifikált francia-olasz szerződés felborításával fenyegetett. Annál inkább, mert Rómában az a felfogás uralkodott, hogy a francia kormány a szankciók erőszakolásával maga sértette meg a megállapodást, mert Itália ellenségei mellé állott és Abesszínia megszerzésének útjába, amit a szerződés lehetővé tett, akadályokat gördített.

Az olasz érdekek földközi orientációja természetesen maga után hozta azt, hogy a közép-európai kérdésben a német hatalom nyert teret. 1936. július 11-én Bécsben osztrák-német megegyezést írtak alá, amely mögött Itália közvetítése volt észrevehető. Göring nem avatkozott Ausztria belső ügyeibe, de mikor Prága röviddel azután kísérletet tett arra, hogy lábát Ausztriában megvesse, Göring kijelentette, hogy a be nem avatkozás ígérete nem vonatkozik arra az esetre, ha Ottó főherceg atyjának trónját elfoglalná. Hogy itt komoly aggodalmakról esett szó, az abból is kiderült, hogy Mussolini a velencei találkozón óva intette Schuschniggot a legitimista politikától, tehát értesülései lehettek arra vonatkozólag, hogy ez német és szerb részről fegyveres beavatkozást vonna maga után. Mivel pedig Gayda vonatkozó cikkeit Ausztriában elkobozták, a látszat szerint Schuschnigg vagy abban a feltevésben volt, hogy a július 11-i megállapodás Ausztriának szabadkezet biztosít, vagy pedig az *Anschluss*tól tartva, közeledett a steenockrcecli udvarhoz. Ezzel azonban a berlin-római tengelytől távolodott el és Prága érdekkörébe került, a Prágához való csatlakozás mögött pedig a *kis antant*, illetőleg a francia-prága-moszkvai frontvonal volt felismerhető.

Ezzel a cseh politika, mely március óta Barcelona felé közvetítette Moszkva ügynökeit és július óta szoros együttműködésben volt a hatalomra került Blum oroszbarát kormányával, Berlinnel találta szemben magát, amely Prága példájára szintén igényt tartott arra, hogy Ausztria politikáját ellenőrizze. Annál inkább, mert Németország figyelme akkor már szélesebb horizontra terjedt. Nyugaton az érdekelte, hogy orosz tisztek alatt francia csapatok harcoltak Franco ellen; keleten az, hogy Japán Kína és az oroszok ellen készülődött. Ebben a beállásban az abesszíniai kérdés genfi vetülete sem volt egyéb, mint Moszkva küzdelme a faszizmus ellen, amint-hogy a franciák szerint a népfront sem volt más, mint orosz kommunista alakulat. Mint később kitudódott, Blum Leó már 1936. június

11-én nekik akarta átadni a hadaimat, de a jobboldali elemeknek sikerült azt megakadályozniok.

Moszkvának ezek a sikerei vezettek 1936 őszén a berlin-római tengely megerősítéséhez. Az első lépés Ciano gróf külügyminiszter látogatása idején történt Berlinben (október 21—22.) és Berchtesgadenben (október 24.). Ott határozták el a középeurópai kérdés időleges félretolását és a kisebbségi kérdésre szorítását, ami a folytonosság fenntartása érdekében volt szükséges; ott határozták el a novemberi nyilatkozatok megtételét (november 1. Mussolini beszéde Milanóban; november 9—10. Ciano bécsi látogatása, 11—12. Ciano, Schuschnigg kancellár és Kánya Kálmán magyar külügyminiszter megbeszélései); ott vitatták meg a Moszkva elleni szövetkezés gondolatát (1936. november 25. berlini szerződés a kommunista internacionale ellen).

Spanyolország és Japán, a Szélső-Nyugat és a Szélső-Kelet problémái között ekkor merült fel az afrikai kérdés problémája és táglut ki a politikai fejlemények látóköre az Óvilág egész területére.

Az európai szintéren csakhamar észrevehető volt az, hogy a helyzet mindaddig fegyverszünet képét mutatja, míg eldől az, hogy Moszkva kellő erővel alá tudja-e támasztani a spanyol és francia népfrontokat. Ez a fegyverszüneti állapot — a hatalmak között — lassankint a moszkvai befolyás ellen dőlt el, mert 1937. júliusban Japán is felvette a harcot az oroszokra támaszkodó kínai kormányzattal. A háború lassankint olyan jelleget öltött, hogy az Óvilág egész területére kiterjedőleg minden hatalom figyelmét lekötötte.

Mussolini berlini látogatása 1937. szeptemberben (szeptember 25—30.) a középeurópai hatalmaknak mindkét irányban való egybecsukódását jelentette. Nyugaton a francia-orosz beavatkozás nyomán olasz és német önkéntesek harcoltak Franco nacionalista frontján, ami francia-olasz háború veszedelmét vetette fel, vagy pedig a kölcsönös megegyezést tette lehetővé; keleten az 1937. augusztus 21-én Nankingban megkötött kínai-orosz megneemtámadási egyezmény Kínát a Japán elleni küzdelemben Moszkva oldalára állította. Oroszország tehát két fronton vette fel a harcot a kommunistaellenes hatalmakkal: az európai kontinensen átnyúlva — közbenső állomások Prágában és Párizsban — a spanyol népfrontot igyekezett győzelemre segíteni, hogy Franciaországon átnyúlva (Blum Leó) Németországot két tűz közé foghassa; keleten az ázsiai kontinensen átnyúlva Kína mögé állott és a Csendes-Óceán mellett igyekezett visszaszerezni a lehetőségét egy nagy orosz-kínai birodalom megalapításának.

Ez a gigantikus küzdelem a párizsi békeszerződéseket alapjaiban ingatta meg és olyan erőket vetett a küzdelembe, hogy az európai kérdés újrafelvétele is megjelent a látóhatáron és nem tartozott a lehetetlenségek közé az, hogy — az angolszász jogászok régebbi kívánsága szerint — egy újabb békekonferencián Európa ügyeit újból és a szerzett tapasztalatok alapján olyan módon intézzék el, hogy az a jövő békéjének alapjává lehessen.

Jelentékeny változást szenvedett az európai helyzet azáltal,

hogy Belgium a francia és német határok megerősítése óta szabadulni törekedett a locarnói egyezmény kötelékéből, amely neki Anglia és Franciaország oldalán biztonságot nyújtott. Miután a kollektív biztonság általános szerződését megalkotni nem sikerült, a német kormány pedig a locarnói egyezményt felbontotta és szomszédainak kölcsönös megegyezést kínált fel, Belgium közölte a nyugati hatalmakkal, hogy saját biztonsága és jól felfogott érdekei szempontjából élni akar azzal az alkalommal, hogy biztonságát a változott helyzet figyelembevételével keresse. A brit és francia kormányok 1937. április 24-én kiadott nyilatkozatukban (*Temps*, Párizs, 1937. április 26.) Belgiumot kibocsátották a locarnói paktum kötelékéből, Belgium pedig 1937. október 13-án jegyzékváltás alakjában biztosította területének sértetlenségét a Német Birodalommal. (Berlin, 1937. október 13. Neurath báró német külügyminiszter és Davignon Jakab vicomte belga követ jegyzékváltása.)

Belgium kiválása után Anglia és Franciaország magukra maradtak. Chamberlain Neville angol miniszterelnök november 9-én az alsóházban kívánatosnak mondta a berlin-római tengellyel való megállapodást és alig lehet kétség aziránt, hogy más hírta volna rá erre a megállapodásra; a brit világpolitika a saját méreteihez hasonló síkon, az Óvilág egész terjedelmében szembekerült a most már szorosán együttműködő német és olasz hatalmakkal. 1937. november 25-én Rómában, Joachim von Ribbentrop német és Ciano gróf olasz külügyminiszterek, valamint Hattá japán nagykövet aláírásával olyan természetű okmány jött létre, melyben Olaszország az 1936. november 25-i német-japán (kommunistaellenes, antikomintern-) szerződéshez csatlakozott.

Ezzel a berlin-római tengely hatalmai forma szerint is átvették annak a nagy küzdelemnek az irányítását, amely nyugaton és keleten Moszkva ellen folyt és amely küzdelem arányaihoz egyedül a brit és az angolszász világpolitika arányai voltak hasonlóak. Amerika távol tudta tartani magát attól, hogy akár az egyik, akár a másik oldalhoz csatlakozzék, de Angliának nyilatkoznia és határoznia kellett. Franciaország a világhatalmak versenyében Angliához simult és a vezetést az angolszászoknak engedte át.

Ha formailag egyéb, de lényegben ez a világhelyzet volt az oka Franciaországban Blum, Angliában Edén visszalépésének. A nyugati hatalmaknak nem sikerült a keleti paktumot olyan értelemben megalkotni, hogy az a bolsevizmus veszedelme nélkül pusztán a német hatalom hátraszorítását eszközölhette volna. A francia-orosz szövetség hatóereje az erkölcsi alépítés hiányában fokozatosan csökkent és 1938. februárban elérkezett a világhelyzetben előállott változások európai következményeinek levonása.

1938. február 4-én Hitler, a Német Birodalom vezére és kancellárja, minden fegyveres erő fölött kezébe vette a rendelkezést; Ribbentropot külügyminiszterré, Keitel tábornokot a haderő főparancsnokává tette meg. Február 12-én Hitler meghívása folytán Schuschnigg szövetségi kancellár megjelent Obersalzbergben, ahol Ribbentrop jelenlétében értésére adták, hogy az össznémet érdekek-

hez kell alkalmazkodnia. Február 20-án Edén külügyi államtitkár visszalépett, az alsóház pedig (22-én 330:168 szavazattal) bizalmat szavazott Chamberlainnek, ki a megegyezés hívének vallotta magát. Február 13-án Schuschnigg népszavazást rendelt el, mire ellenkormány alakult, mely március 11-én Schuschnigg lemondása után a Német Birodalom beavatkozását kérte. A kérésnek megfelelően 12-én a német csapatok átlépték az osztrák határt és ezzel Ausztria visszatérése is megtörtént. A versaillesi békeszerződésnek Ausztriára vonatkozó cikkelyei, valamint a saint-germaiui békeszerződés összes cikkelyei hatályon kívül kerültek. Az események ezen a ponton érték el az európai fontosság színvonalát. Anglia előtt az a választás állott, hogy vagy felveszi a németekkel a harcot (Edén külügyi államtitkár) és ebben az esetben megerősíti a berlin-római tengelyt, vagy pedig meghajol a német követelés előtt és Ausztria feláldozásával, amelynek állami önállóságát a hatalmak nem tudták biztosítani, elkerüli az európai háború kitérését (Chamberlain miniszterelnök). A francia kormány — Blum népfrontja — elszámította magát, mert Del bős abban a feltevésben volt, hogy Ausztriát megmenteni és Csehszlovákia helyzetén könnyíteni a spanyolországi népfront katonai megerősítésével lehet. A barcelonai kormánynak küldött segítség azonban később beláthatatlan bonyodalmakat vont maga után, mert a brit kormány április 16-án Dáliával megegyezett, Mussolini pedig az 1935-i francia-olasz megállapodást december 16-án felmondotta. A berlin-római tengelynek tehát kezdettől nyert ügye volt és Mussolini május 14-i génuai beszéde, melynek éle Párizs ellen irányult, már ezt mutatta. A brit kormány elismerte a változást; Blum vonakodott felelni a francia kamarában feltett kérdésekre és április 8-án elhagyta helyét. A népfront összeomlása természetesen a spanyol népfront diadalra emelésének reményeit is magával rántotta és ezzel Moszkva elveszítette azokat az eredményeket, melyeket Párizsban, Madridban és Barcelonában elért. Nyugati szövetségesei mindenütt felszámolás előtt állottak; Kelet-Ázsiában Japán sikerei ellenére sem tudta elhatározni a fegyveres beavatkozást.

Itália hozzájárulását az ausztriai eseményekhez Hitler Adolf római útja mutatta (május 3—10.), melyen III. Viktor Emánuel király és Mussolini ünnepelték.

Csak egy pillanatra merült fel az a kérdés, hogy Franciaország kardot rántson-e Csehország védelmére. Benes ugyan ezt követelte (1938. április 17.), de a francia közvélemény abban a feltevésben volt, hogy a locarnói egyezmény megszűnésével a ráépített kötelezettségek is megszűntek.¹

Ausztria bekebelezése a Német Birodalomba (*Anschluss*), melynek régebbi alakjában évszázadokon át része és tartománya volt, a Moszkvára támaszkodó Csehszlovákia helyzetét is válságossá tette. Franciaország már nem volt abban a helyzetben, hogy katonailag megsegítse, Szovjet-Oroszország fegyveres támogatása kétsé-

¹ *Barthélemy J.*: Conscience angoissée. *he Temps*. Párizs, 1938. április 12.

ges volt. Ilyen körülmények között a szudétanémetek követeléseinek teljesítését sem lehetett megtagadni; azok teljesítése viszont a Benestől forradalmi úton bevezetett állami centralizmust rombolta szét. Az európai helyzet fordulóponthoz jutott és ez bírta rá a brit kormányt arra, hogy Iunciman lordot Prágába küldje. A tárgyalások tovább folytak ugyan, de az önrendelkezési jog követelése (Hitler nürnbergi beszéde, szeptember 12.), a kérdést Wilson békefeltételeire vetette vissza. Chamberlain angol miniszterelnök szeptember 15-én repülőgépen érkezett Berchtesgadenbe; 18-án a londoni angol-francia kormányértekezlet a területátvitel mellett határozott, mit 21-én a cseh kormány is magáévá tett. A godesbergi találkozón (szept. 22—23.) Hitler prágai értesülések alapján október 1. előtt kérte a terület átadását, mire Benes 23-án éjjel elrendelte a mozgósítást, Franciaország pedig behívta tartalékosait. A brit közvetítés idején (szeptember 24—27) Hitler 27-én bejelentette, hogy a francia-cseh mozgósítás folytán 28-án délután szintén elrendeli a mozgósítást, mire a brit flottát is mozgósították és a közvetítést Anglia kezéből Mussolini vette át. Mussolininak sikerült Hitlernél 24 órai halasztást kieszközölni és így ült össze 29-én Münchenben a négyhatalmi értekezlet. Az 1938. szeptember 29-én Münchenben létrejött angol-francia-német-olasz egyezmény Csehszlovákia területéből jelentékeny részt Németországnak juttatott és ezzel a párizsi békemű változatlan fenntartásának időszaka is végétért. Benes figyelmen kívül hagyta, hogy a csehszlovák államot a hatalmak alkották meg (1920. augusztus 10.) és hogy a sèvres-i szerződés jogán a hatalmaknak joguk volt azon változtatásokat végezni. Amint azonban a csehszlovák területhez hozzányúltak, az állam is összeomlott. Lengyel és magyar vidékeit el kellett szakítani (november 2.) és vissza kellett adni jogos birtokosaiknak; a szlovákok az önrendelkezési jog alapján cseh-szlovák dualizmus bevezetését követelték; Benes elnök és Krofta külügyminiszter külföldre menekültek.

Moszkva mély hallgatásba merült és a németek 1938. őszén felkészültek a szovjet uralmával elégedetlen Ukrajna felszabadítására. Ugyanakkor Mussolini december 16-án az 1935. január 7-i francia-olasz egyezményt bontotta fel és ezzel a berlini-római tengelytől keletre és nyugatra új hatalmi elhelyezkedés folyamata indult meg.

A dunai kérdés rendezése.

1931—1938.

Az a törekvés, hogy a dunai államokat akár gazdasági, akár politikai közösségben egyesítsék, századokra visszanyúlik. Mellőzve azt a megállapítást, hogy Magyarországnak a nyugati latin-germán közösséghez való csatlakozása némileg enyhítette azt a hatást, amelyet az állami különvalóság a Német-Római Szent Birodalom és Magyarország, majd Ausztria és Magyarország között megvont, közismert dolog az, hogy ez a közösség 1438-ban és 1620-ban szerződéses alakot is öltött. A közös együttműködés szüksége akkor az osztrák, cseh és magyar területeken hatalomra került bécsi kormány önkényes eljárásával szemben merült fel, de nem halványult el 1848-ban és 1867. után sem, sőt az 1918. október 16-i osztrák császári manifesztumban Habsburg Károly egyenesen azért ismerte el osztrák népeinek önrendelkezési jogát, hogy azok önálló szervezkedésük után a magyar állammal egy új alakját alkossák meg a dunai népek együttműködésének. A közös alap a XVIII. század elején kiadott *Pragmatica Sanctio*, az osztrák ház örökösödési törvénye volt, amelyet a magyar parlament 1723-ban szintén elfogadott, az európai hatalmak pedig nemzetközi szerződésekben tettek magokévé. A cseh-barát Seton-Watson professzor maga is elismerte, hogy a Habsburgokkal szemben Anglia is garantív hatalma lett az osztrák állam, illetőleg a Habsburgok alá tartozó államok területi épségének,¹ bár ez a megállapodás nyílt ellentétben állott azzal az eljárással, hogy a háborúban ő maga igyekezett Angliát ezzel a garanciával szembeállítani.

Hogy eredetileg a hatalmak sem akarták azt, hogy Ausztria-Magyarország helyén űr maradjon, még kevésbé pedig azt, hogy ott akár gazdasági, akár politikai anarchiának az európai bekérelveszedelmes tűzfészke alakuljon ki, azt világosan mutatta Wilson elnöknek 1918. január 8-án közzétett XIV. pontja, melyek a monarchia kereteit meghagyták és népei számára autonómiát követeltek. Ugyanezt bizonyította egyrészt e követelményeknek az 1918. október

¹ *Seton-Watson H. W.*: L'état actuel de problème autrichien. *L'Esprit International*. IX. Párizs, 1935. 34—54. I.

16-i császári manifesztumban való teljesítése, másrészt pedig az a tény, hogy a szövetséges és társult hatalmak 1918. november 3-án a monarchiával mint létező hatalommal kötöttek fegyverszüneti szerződést és annak belső rendjét nem kívánták érinteni.

A kettős monarchia megszűnésében mindenesetre fokozatok észlelhetők, bár azokat még senki sem vizsgálta meg közelebbről.

Így azzal a rohammal szemben, amelyet Ausztria-Magyarország belső rendje és fennmaradása ellen a Prágából irányított forradalmak 1918. októberben, majd a köztársasági mozgalom november közepén indítottak, a szövetséges és társult hatalmak meglehetősen elzárkóztak. Már október 6-án azt határozták, hogy megelégednek saját területeik felszabadításával, tehát a monarchia területeiből semmit sem igényelnek. November 3-án Ausztria-Magyarországgal mint egyetlen hatalommal szerződtek, együtt akarták meghívni őket a békekonzferenciára és többször volt szó arról, hogy a régi kettős monarchia utódállamait együtt ültetik a tárgyalóasztalhoz. Nagyon sok adat van arról, hogy ezeket a terveket Prágából akadályozták meg és hogy a középeurópai kérdés ennek következtében vált megoldatlanná Tardieu utolsó javaslatára (1932.) keresztül egészen addig, amíg 1938 végén a lehetetlen helyzetből kivezetőt utat az akadályokat gyártó prágai kormányzat feloszlásával keresték meg.

Abban az esetben tehát, ha mindezek a dolgok szabadon érvényesülhettek volna, úgy a hatalmak semmi ellenállásra nem találtak volna abban a tekintetben, hogy a dunai kérdés Ausztriának, Csehországnak és Magyarországnak a *Pragmatica Sanctio* alapján egy új és szabadabb formában felállítandó közösségében oldassék meg.

Hogy ez nem történt meg, annak okát a kérdéssel foglalkozó szakirodalom nem abban a forradalomban vélte megtalálni, amely ellenséges propaganda hatásaként a monarchia, illetőleg a dunai közösség teljes szétrobbantására törekedett és ezt a gondolatot fegyveres erővel diadalra is emelte. Hanem részben abban, hogy a hatalmak a német kérdésben merültek el és a dunai kérdéssel érdemben sohasem foglalkoztak, annak tényleges állását nem ismerték és megismerkedni vonakodtak. Másrészt pedig, hogy a megfelelő ismeretek és ítélőképesség hiányában a dunai kérdés rendezését nem azokra bízta, akik a dunai közösség és a páduai fegyverszüneti szerződés alapján állottak, hanem azokra, akiknek a páduai státuszkvó megtartása nem állott érdekükben és a dunai közösség fenntartása helyett annak felbontására törekedtek.

A bécsi kormányzat a 16-i manifesztum alapján a békejobb kinyújtását várta, Wilson azonban 18-i válaszejegyzékében a helyett a cseh emigránsoknak adott szabad kezet, akik a Habsburgok, az osztrák és magyar kormányok, valamint a megígért autonómia kizárásával, fegyveres erővel, megszállás és annexiók útján, a dunai közösség teljes felbontását hozták létre. Ennek hatását az mutatta, hogy az így megvont országhatárok egyúttal gazdasági, szellemi, politikai és katonai blokádvonalakká lettek, amelyek a gazdasági,

szellemi, politikai és katonai közeledésnek és megnyugvásnak elejét vették.

Tardieu André francia államférfi, aki a párizsi békekonferenciának azokban a bizottságaiban vitt vezetőszerepet, amelyek Ausztria-Magyarország, helyesebben az osztrák és magyar államok vagy az osztrák császárság és magyar királyság területének sorsával foglalkoztak, nem a dunai közösség, hanem Benes Edvárd cseh emigráns politikusnak 1916-i párizsi röpirata (*Détruisez l'Autriche-Hongrie*) és 1918. szeptember 28-i francia-cseh katonai szerződése, az ennek alapján kidolgozott 1918. november 27-i francia jegyzék, tehát mindenképpen és változatlanul a monarchia államainak teljes és végleges feldarabolása és szétosztása alapján állott. Ebben az irányban vetette latba Franciaország erejét és ezen az útvonalon irányította Franciaország szövetségeseit abban az irányban, hogy Ausztria és Magyarország területének javát a cseh, szerb és román államok között osszák fel, a megcsónkított Ausztria és Magyarország sorsát pedig az annexiós kormányok hatáskörébe utalják át és nyugodtan foglalkozhassanak tovább a német kérdés ügyeivel.

Ebben a törekvésben és eljárásban, amelyet a párizsi békekonferencia Clémenceau francia miniszterelnök elnöklete alatt a saint-germaini osztrák és a trianoni békeszerződésekben érvényre juttatott, a dunai államok együttműködésének sem gondolata, sem elgondolása és kiviteli módja nem voltak megtalálhatók. Egyedül arról történt halvány gondoskodás, hogy Közép-Európa újjászervezésével Csehország, illetőleg az emigránsokból alakult cseh kormányzat bizassák meg (ezért fordult elő az utóbbi által 1918. október 18-án kiadott függetlenségi nyilatkozatban: „*die tschechoslowakische Nation übernimmt die Verantwortlichkeit in der Reorganisation Mitteleuropas*“) és hogy a saint-germaini és trianoni békeszerződésekben egy cseh-osztrák-magyar gazdasági közösség megalkotására irányuló törekvések elé akadály ne gördíthessék. Rivet francia publicista 1921-i megállapítása szerint ez akként volt értelmezendő, hogy a cseh és magyar nemzetek fölött addig uralkodó osztrák hegemóniát az osztrák és magyar nemzetek fölött megalkotott cseh hegemónia fogja felváltani.

Hogy a gazdasági közösség létrehozására megadott öt évi határidő alatt ebben az irányban semmi sem történt, annak okát a közelebbi vizsgálat abban vélte megtalálni, hogy az annexiós kormányok a darabokra tépett Magyarországot gazdasági, szellemi, politikai és katonai blokádvonalakkal vették körül és hogy a magyar államnak nemzeti alapon való helyreállítását akadályozva, nem a megegyezés útját keresték, hanem Magyarországnak a rákényszerített békeszerződésben való teljes és végleges megnyugvását igyekeztek megszerezni. Ez pedig egyben azt jelentette volna, hogy a magyar állam önmaga biztosította feldarabolását és azt garantálva, idegen felsőség alá helyezkedett.¹

¹ *Eisenmann Lajos*, a cseh kormánnyal szoros kapcsolatban működő párizsi professzor erre vonatkozólag jegyezte meg a *Review of Reviews* — Wickham Steed folyó-

Ennek a meddő kísérletnek esett áldozatul a francia kormánynak az a törekvése is, amely a megcsönkített országgal határos magyar lakosságú területeket 1920 tavaszán Magyarország birtokába kívánta visszajuttatni. Ennek esett áldozatul a Millerand-level és az attól remélt kedvezőbb határmegállapítások. Végül ennek az 1927-i angol-olasz revíziós bullám, amely Itália elszigetelését vonta maga után.

A magyar kormány a nemzet fájdalmának szomorú árnyékában alig tehetett valamit abban az irányban, hogy a rákényszerített és általa igazságtalannak, ellene kötött felosztási szerződésnek ismert békeszerződést megszilárdítsa. Ennek ellenére azonban nemcsak a gazdasági megegyezéstől nem zárkozott el, mert legfőbb sérelme éppen a blokádvonal közé kényszerítése volt, hanem 1920-ban egyenesen Szerbiához fordulva kereste azt az utat, amely az őt sorvasztó blokádból kivezethette. Ugyanakkor a kormány fejeéről, Bethlen István grófról mindenki tudta, hogy évek óta Romániával keresett modus vivendit. A kormány viszont nem gördített akadályt az elé, hogy egyes gazdasági körök Prága felé orientálódtak. Nem lehetett tehát azt állítani, hogy a dunai közösségből Magyarország kapcsolta ki magát.

Az 1931-i gazdasági válság új lehetőségek előtt nyitott utat. Az ekkor felmerült Pán-Európa gondolata is azon szenvedett hajótörést és bátortalanította el a gondolat magyar barátait, hogy Prágának a francia-cseh, francia-orosz és cseh-orosz érdekeltég katonai erejére épített hatalmi politikája változatlanul azoknak a határvonalaknak a megtartását és véglegesítését célozta, amelyeket a cseh emigránsok 1915-ben és 1916-ban, tehát a háború idejében, a magyar állam felosztása végett, amely rájuk, mint osztrák állampolgárookra nézve idegen állam volt, kidolgoztak és amelyet a nyugati hatalmak segítségével fegyveres megszállás és annexió útján a békeszerződésbe felvételtek. Ezeknek a vonalaknak határvonalakká való emelése voltaképpen egy követelési jegyzéknek (*Forderungsliste*) nemzetközi egyezményé való egyoldalú előléptetése volt, amely a ráépített békeszerződést Magyarország ellen alkotott felosztási szerződés színvonalára szállította le.

Ez a hova-tovább általánossá lett megállapítás Magyarországot nagymértékben mentesíteni látszott az alól a felelősség alól, mint-ha egyrészt a vele szemben ötszörös katonai erőt képviselő cseh-szerb-román kormányoknak a beavatkozásra nyújtott volna okot és ezzel azok további követeléseinek elfogadása iránt látszólagos jogot adott volna. Másrészt attól is tartózkodott, hogy a dunai közösség gondolatának azt a fonálát, amelyet kezében tartott — a dunai államoknak

irata — 1924. i. évfolyamában: „A first consequence of Magyar recalcitrance was to weld the elements of the Little Entente into a definite political system for the defeat of the Peace Treaties. A second consequence was to wreck the conclusion of political and economic agreements with Hungary and to prolong a state of tension, embarrassing, doubtless, to Czechoslovakia and her Allies, but much more harmful to Hungary.“ — Ebben világosan meg van mondva, hogy Magyarország az ellene megalkotott felosztási szerződés jóváhagyásától tartózkodott és hogy a rákényszerített békeszerződés garantálására kívánták erőszakos rendelkezésekkel rászorítani.

a sérelmek orvoslása után szabad államokként megalkotandó közös-ségét — elejtse.

Ennek következtében a békeszerződések a dunai Európában csak olyan nyugalmat tudtak teremteni, amelynek alapja nem a szabad népek vállain, hanem fegyveres erővel biztosított blokádvonalakon nyugodott.

Az 1931. május 19-én Berlinben megkötött osztrák-német vámúniószerződés keltette az első nagy hullámot, amely ezt az egyensúlyhelyzetet megzavarta. Ausztriának a Német Birodalommal elhatározott gazdasági egyesülése az osztrák kérdés megoldását olyan útra terelte, amelyen a szerződő felek számítása szerint végleges megoldás volt remélhető. Ez a végleges megoldás azonban a német területektől három oldalról körülvelt cseh birodalom megalkotóiban a Franciaországtól remélt fegyveres támogatás lehetetlenné tételét, a cseh államalakulat likvidációjának veszedelmét festette a falra. Renes az 1918-i és későbbi francia-cseh katonai megállapodásokat féltve, már 1931. május 25-én nyíltan állást foglalt az osztrák-német vámúnió gondolata ellen, Briand francia külügyminiszter pedig 28-i beszédében Franciaország nevében adta tudtul, hogy azt létrejönni „nem engedi“. Voltak, akikben ez az összhang — nem alaptalanul — azt a benyomást keltette, hogy egy évtizeddel azelőtt Habsburg Károly útnak indítása is ebben a viszonylatban történt.

Bár a magyar kormánynak az osztrák-német vámúnió megalkotásában éppen úgy nem volt semmi része, minthogy nem volt Habsburg Károlynak Magyarországra való utazásában sem, Benes a *kis antant* május 3-i értekezletén a fegyver élet a revízió gondolata és ezzel Magyarország ellen fordította. Mi több, a hágai állandó bíróság a vámúniót azzal az indokolással vetette el, hogy az 1922-i genfi jegyzőkönyvnek az osztrák állam határait garantáló rendelkezéseibe ütközik. Ebben a megállapításban nemcsak az volt benne, hogy a bíróság Benesnek 1922-ben megalkotott jogalkotását vette alapul, hanem az is, hogy miután a genfi jegyzőkönyv általános jellegű rendelkezéseket is tartalmazott, a határozatban implicite benne volt a trianoni cseh és magyar határok elismerése is, miáltal Benesnek sikerült bírói végzést nyerni aziránt, hogy Csonka-Magyarország határai véglegeseknek tekintendők és hogy ezzel a trianoni státuszkvó garantálása is megtörtént. Mikor azonban Tardieu francia miniszterelnök 1932-ben az öt dunai államot, tehát az osztrák és cseh köztársaságokat, a magyar, szerb és román királyságokat kívánta vámúnióban egyesíteni, akkor Benes 1932. március 22-i beszédében azt is elvetette és kijelentette, hogy kormánya mindenféle föderációs gondolatnak ellene szegül. Ebben az esetben sem Magyarország volt tehát az, amely a dunai közösség kérdésében a tartózkodás álláspontjára helyezkedett. Ellenkezőleg, Magyarországon sok hive volt annak, hogy Tardieu terve alapján a dunai szabad nemzetek és államok valami formában együttműködjenek.

Nyíltan felmerült azonban ezek után az a kérdés, hogy mi volt Benes elgondolása, ha neki sem az osztrák német vámúnió, sem a dunai együttműködés francia javaslata nem nyerte meg tetszését.

Már akkor voltak, akiknek az volt a benyomásuk, hogy az európai bizonytalansággal szemben és a dunai kérdés megoldásának felmerült kísérleteitől hajtva, Benes az orosz támogatás és garancia útján fogja, keresni országának biztosítását. Ez a válasz következett el akkor, bár minden várakozás ellenére késett addig, amíg Németország a versaillesi szerződés alapján ellene folytatott hatalmi politika ellenében egy új nemzeti restauráció alapjára nem helyezkedett.

Az 1931-i gazdasági válság új lehetőségek előtt nyitott utat, de a Coudenhovo gróf részéről felvetett „Pán-Európa“-gondolat is azon szenvedett hajótörést, hogy a kritikusai szerint cseh útlevéllal utazó gróf elgondolását az egyoldalúan megállapított új határok véglegesítésére építette. Prága ugyanis változatlanul azoknak a határoknak a megtartására és biztosítására gondolt, amelyeket a cseh emigránsok 1915-ben és 1916-ban, tehát a háború idejében, a nyugati hatalmak szuronyaira támaszkodva, magok részére követeltek.

Hitler Adolfnak és nemzeti-szocialista mozgalmának uralomra kerülése 1933. január 28-án egyszerre váltotta ki a cseh követeléseknek egy orosz szövetséggel való alátámasztását és a francia-cseh-orosz szövetséggel szemben való védekezést.

A *kis antant* február 16-án szorosabb unióvá alakult, amely cseh, szerb és román államjogászok szerint federációvá lett, más szakemberek azonban ezt kétségbe vonták és azt mondták, hogy abból a federatív politikai alakulatok jogi követelményei hiányoznak.

Oroszországnak a *kis antant* mögé állása és Németországnak az osztrák Anschluss gondolatával a Brenner fölött való megjelenése azonban Itáliát is gondolkodóba ejtette. Azért igyekezett Ausztria függetlenségét alátámasztani és a gerinán-szláv előretöréssel szemben Magyarországot és vele a revízió követelését megtartani. Ezért mondta Benes október 31-én azt, hogy „nincsen gazdasági megegyezés, ha Magyarország el nem ejti a XIX. cikkelyt“, amint-hogy ezért tartotta meg beszédeit december 3-án Pozsonyban és 16-án Kassán, ahol Titulescuval együtt jelentették ki, hogy a trianoni határköveket senkinek sem szabad érinteni.¹ Akkor még ke-

¹ Ekkor (1933. december 7-i beszédében hivatkozott Benes Jászi Oszkárnak a Kossuth-féle federációról írt dolgozataira (Kossuth Lajos 1850-i levele Teleki László grófnhoz. V. ö. *Jászi O.*: Dismembered Hungary and Peace in Central Europe. Foreign Affairs. II. New York, 1924. 270—81. 1., Kossuth and the Treaty of Trianon. U. ott XII. New York, 1933. 86—97. 1. V. ö. azonkívül 1912-ben írt művet a nemzetállamok megalakulásáról, 1918-i röpiratait a dunai konföderációról és 1929-ben írt munkáját a Habsburg-birodalom felbomlásáról: The dissolution of the Habsburg Monarchv. Csikágó, 1929., több helyén, különösen: V. 3. §. Nationality-Plan of Kossuth during his exile. 311—13. 1.). Jászi azonban a dolgokat akként képzelte el, hogy a magyarság a párizsi szerződésekben megnyugodjék és idegen uralom alatt maradjon, amit Kossuth semmiképpen sem akart, de annál hathatósabban követelt a Jászitól hivatkozott konföderációt kereső Benes: „l'unification complète de la Tchecoslovaquie est la conséquence inévitable de l'évolution nationale de l'Europe,... l'unification complète est nécessaire et l'autonomie est impossible“. — Mindez természetesen korántsem pótolhatta azt az alaphibát, melyet Masarvk azzal követett el, hogy Wilson elnököt 1918. október 18-án álláspontjának feladására bírta és arra vette rá, hogy a háborúból menekülni kívánó Ausztria-Magyarországtól a különbéke megkötését megtagadja és a menekülő hatalmakat tönkre

vesen tudták, hogy a cseh-román nyilatkozat mögött Romániának i cseh-orosz érdekelttséghez való csatlakozása állott. Ekkor jelent meg Párizsban Litvinov és ajánlotta fel az orosz hatalom szövetségét a francia köztársaságnak (1933. december 14—17).

Litvinov fellépése azonban az egyik oldalon Lengyelországnak a német birodalommal való összefogását, a másik oldalon Itáliának Ausztriával és Magyarországgal való gyors megegyezését vonta maga után. Az 1934. január 17-i lengyel-német megállapodás és a március 17-i római egyezmény egy új középeurópai rendszer kialakulását mutatták. Ebben a rendszerben Lengyelország Bécsen és Budapesten keresztül jutott el Rómába, Róma viszont a Dunamedencén és Lengyelországon át érintkezett Németországgal. A rendszer tehát olyan háromszögnek látszott, amelynek igen halványan érvényesülő oldalai a francia és orosz érdekközösség kialakulásával szemben egy védelmi közösség jeleit mutatták. Oroszország három betörési kapuja — Litvánia, Lengyelország és a *kis antant* cseh-román viszonylata — közül a lengyel kapu mögött Németország foglalt állást. Ezért fordult Benes Románia közvetítéséhez és nyerte meg Titulescut annak a gondolatnak, hogy ő is Oroszországhoz közeledjék. Aminthogy ezért jelentette ki a tótok és rutének előtt azt, hogy területeiken át az orosz szövetségre fogja építeni annak az államnak a biztonságát, amelynek a trianoni békeszerződés következtében tagjaivá lettek.¹

tegye. Már pedig Steed maga mondotta el, hogy „Though Masaryk was always reticent on this point, I liave never doubted that it was his deep knowledge of Austria-Hungary, that led President Wilson on October 18 to reject the Austro-Hungarian offer for a separato peace and thus to leave the Austrian Monarehv to explode from within.“

Benes 1934. januári beszédében kijelentette, hogy sohasem fog lemondani a rutén területekről: „Notre gouvernement ne consentira à aucune révision, il ne renoncera jamais à la Russie subcarpathique.“ (73c *Monde Slave*. Párizs, 1934. 224. 1.) — Hozzátette, hogy nem híve a politikai autonómiának és ezzel az 1918-i Wilson fële, Károly császártól elfogadott ideológia ellenfelének mondotta magát. („Je ne suis pas pour l'autonomie politique.“ U. ott 20.3—4. L) Ezzel nemcsak a tótoktól tagadta meg azt az autonómiát, amelyet nekik a pittsburgi szerződés megígért, hanem a ruténektől is azt azt önkormányzatot, amelyet nekik a békeszerződések biztosítottak. — Mindezt Oroszországra való tekintettel mondotta, melyet a katonai segítségre szorult Prága védelmére hívott meg: „Les pays tchèques encerclés par l'océan allemand, n'ont d'issue que vers l'Est. La Slovaquie est le pont vivant qui nous rapproche de la Russie.“ U. ott 213. 1. — Az Oroszországnak adott középeurópai mandátum a revízió halálát jelentette: „Je ne crois pas au succès de l'intégralisme magyar, car l'ancienne unité de la Hongrie est morte, définitivement morte.“ U. ott 213. 1. — A cseh politikának az orosz szövetségre való építéséről a következőképen nyilatkozott: „Jamais, je l'affirme et je le répète, jamais nous n'abandonnons pas la Russie subcarpathique, car c'est précisément sur la Slovaquie et la Russie subcarpathique que nous édifions notre, politique de la Petito Entente, notre politique dans toute l'Europe centrale, et, notre politique dans l'avenir des petites nations de l'Europe centrale dans la bataille européenne.“ U. ott 214. 1. — A keleti paktumról a következőket mondotta: „D'un côté les pays tchèques tendant la main à la France, même sur la Slovaquie et la Russie subcarpathique — c'est la garantie de notre sécurité et la base de notre grand avenir dans l'Europe centrale et orientale.“ U. ott 214. 1.

² Benes kijelentése: „l'on se trouve en présence de forces qui veulent arrêter le processus historique d'unification des nations nouvelles en Europe centrale.“

Ezt a bejelentést nyomon követte a *kis antant* és a balkán-paktum államainak összecsukódása, ami nyilvánvalóvá tette, hogy a Tevfik Riisdi török, Titulescu román és Benes cseh külügyminiszterektől irányított fegyveres koalíciók az orosz hatalomnak a közép-európai területek felé nyomuló elővédéi voltak, amelyek az orosz támogatást elsősorban arra kívánták értékesíteni, hogy az új határok garanciáját megszerezzék, másodsorban pedig, hogy háborús terveik megújításával Ausztria sorsának szabályozása ellenében Magyarországot saját érdekkörükbe vonják.

Ezért állapították meg figyelmes szemlélők azt, hogy a fegyvert a marseillei merénylet idején Magyarország ellen fordították, amely egymagában nézett eléje a vádnak, és nem vonták a támadás körébe Ausztriát, melyet a hatalmak mindenképpen garantálni törekedtek. Ekkor mondták nyugaton azt, hogy „Marseille megölte a revíziót”¹ és hogy az antireviziós front elnöki székét az elszigetelt Magyarországgal szemben Oroszország fogja elfoglalni. Ezért állapította meg a szláv érdekek javára Pertinax azt, hogy Szerbiának a magyar kormány felelőssége folytán joga van Magyarországtól a trianoni határvonalakat biztosító szerződés megkötését követelni, amiből az is kitűnt, hogy a Magyarország ellen indított hadjárat célja nem a marseillei merénylet szerzőinek megállapítása volt, amelyek közül az 1936. februári aixi pör Magyarországot kivette, hanem Magyarország sorsának Ausztria sorsától való elkülönítése és ellenségeinek való kiszolgáltatása.

Abban az új Közép-Európában, amely ezen az úton volt megalkotandó, a legfontosabb szerep Oroszországnak jutott volna, mert alig hogy 1934. december 5-én a francia-orosz meg nem támadási szerződést Genfben Laval és Litvinov aláírták, 7-én már Benes maga emelt vádat a Nemzetek Szövetségének Tanácsában és jelentette ki, hogy annak a fejlődésnek az útjában, hogy Közép-Európában egységes nemzetek alakulhassanak, Magyarország áll. Nyilatkozata Mello Franco braziliai delegátus 1925-i nyilatkozatához igazodott és a meglepő hasonlat már akkor arra bírt egyeseket, hogy a két nyilatkozat forrását azonosnak vegyék.^{1 2} Voltak akik azt mondták, hogy Benes nyilatkozata beismerése volt annak, miszerint a cseh, szerb és román kormányok a magyar kisebbség erőszakos beolvasztására törekednek; mások azt mondták, hogy amikor a magyar kormány a kisebbségeknek a nemzetközi szerződésekben biztosított jogait követeli, akkor Benes voltaképpen e szerződések megváltoztatását vagy elejtését tartotta volna kívánatosnak és ezzel maga nyújtott precedenst arra, hogy mások is a szerződésekkel szemben foglaljanak állást.

Hogy a cseh, szerb és román nemzeteknek a cseh szerb és román uralom alá került nemzeti kisebbségek beolvasztásával való megerősítését, új, nagy nemzetegységek kialakulását Benes az orosz hatalom fegyveres támogatására építette, azt egyesek abból állapí-

¹ Seton-Watson kijelentése.

² Mello Franco nyilatkozatát lásd fennebb.

tották meg, hogy még 7-én kijelentette, miszerint a középeurópai határköveket érinteni nem engedi,¹ hogy ehhez a nyilatkozatához Laval ugyanazokkal a szavakkal csatlakozott, tehát Benes szavaival fejezte ki Franciaország magatartását és felfogását;² végül pedig hogy december 11-én Csehország a francia-orosz megállapodáshoz csatlakozott.

Most már csak Itáliának a középeurópai viszonylatokból való kikapcsolása maradt hátra és ezért utazott Laval Rómába, ahol január 7-én a Palazzo Veneziában messze kiható megállapodás jött létre Franciaország és Itália között. Ez a megállapodás hosszú ideig akként volt ismeretes, mint amely Itália részéről Tunisz átengedése fejében, Franciaország részéről Abesszínia ellen adott szabad kezét, tehát Itália figyelemével együtt hatalmának súlypontját is Közép-Európából Kelet-Afrikába helyezte át. Erre mutatott a francia-orosz határon összpontosított francia és olasz haderők visszahívása és az Abesszínia ellen megindított olasz csapatszállítások is. Középeurópai szemmel nézve a dolgot főleg az bírt fontossággal, hogy a két hatalom új fogadalmat tett Ausztria függetlenségének biztosítása mellett, de nem emlékezett meg Magyarországról és ezzel annak a felfogásnak adott tápot, hogy Itália Magyarországot a sorsának engedte át, sőt a *kis antant* felé közeledve, annak védelmétől visszavonult. Benes ettől kezdve szembetűnően az osztrák kérdés megoldását szorgalmazta, Titulescuval pedig arról tárgyalt, hogy Románia engedje át az orosz csapatokat Erdélyen és Felső-Magyarországon át Prága felé. Ezért igyekezett a dunai kérdés súlypontját Budapest helyett Bécsben, Magyarország helyett Ausztriában elhelyezni; ezzel az is együtt járt, hogy Ausztria és Magyarország sorsának elintézését egymástól elválasszák és ezzel a *kis antant* régi politikáját diadalra vigyék.-

Az egyik oldalon nyilvánvaló volt, hogy Benes Ausztria megnyerését azért tartotta szükségesnek, mert a francia-orosz megállapodásnak Németország ellen való fordítása egyrészt Franciaország tartós rokonszenvét biztosította, másrészt pedig ennek ellenében a középeurópai kérdés rendezésének és a keleti paktum megalkotásának Moszkvában elképzelt és Prágában remélt módját is kilátásba helyezte. A másik oldalon azonban éppen Csehország angol barátaiiban merült fel az az aggodalom, hogy a brit kormány a *Pragmatica Sandio* garantáló hatalma volt és hogy ebbeli kötelezettségének 1740 óta számtalan tanújelét mutatta meg azokban a háborúkban, amelyekben a Habsburg-Birodalom területi épsége Angliát és Ausztriát közös ellenségek ellen, közös vállalkozásokban és közös fronton egyesítette.³ Nem volt érdektelen Seton-Watson beállításá-

¹ Benes kijelentése: „si, à l'avenir, quelqu'un voulait vraiment toucher à l'unité (le la Yougoslavie, de ia Tchecoslovaquie ou de la Roumanie, la catastrophe serait provoquée inévitablement.*

² Laval kijelentése: „quiconque veut déplacer une borne-frontière trouble la paix de l'Europe.“

³ *Siton-Watsoni R. W.*: L'état actuel de problème autrichien. *L'Esprit International*. IX. Párizs, 1935. 34—54. 1.

nak azzal való megerősítése, hogy Palacky ugyanezt kívánta, mert ebből az okoskodásból az a következtetés volt levonható, hogy a brit kormánynak Ausztria, Csehország és Magyarország, vagy a habsburgellenes politika kikapcsolása mellett Ausztria és Magyarország egybetartása és lövőjüknek együttes formában való szabályozása dolgában szerződéses kötelezettségei vagy legalább is precedensei maradtak, amelyek ilyen irányú eljárásra kötelezték vagy buzdították.

Ennek az irányzatnak az ellensúlyát a habsburgellenes politika intézői abban keresték, hogy a brit birodalommal szembe fordult Itália helyét Oroszország foglalja el az európai politikában, illetőleg, hogy az osztrák-magyar kérdés együttes megoldása iránt érdeklődő brit hatalom maga járuljon ahhoz, hogy Itália helyét Oroszország, Mussolini helyét Litvinov és szövetségesei foglalják el. Különösen kedvező alkalmat nyújtott erre az 1935. október 9-i genfi ülés, amelyen Ausztria és Magyarország delegátusai Olaszország mellett foglaltak állást, amely ellen viszont blokádot akartak megszervezni. Az 1935. május 2-án megkötött francia-orosz és a június 9-én megkötött cseh-orosz szerződések a római koalícióval ellentétes csoportosulást mutattak és ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, hogy a dunai kérdésben érdekelt három, a német, olasz és orosz hatalom, Közép-Európa kapuiban foglalt állást. Most már csak az volt a kérdés, hogy az önrendelkezési jog roncsaként megmaradt önkormányzat (autonómia) eltűnését a kisebbségekké leszállított népek jogainak elvétele és megadása közül melyiken lehet egy új Közép-Európa jövőjét felépíteni. Helyes volt tehát Seton-Watsonnak 1935-ben tett az a megállapítása, hogy amíg a kisebbségek sorsától függővé tett Közép-Európában a kisebbségi kérdést meg nem oldják, addig nem is lesz igazi béke (*until it has been solved there can be no real appeasement in Central Europe*).¹

A másik kérdés, amivel Benes operált, a középeurópai federáció volt. A csehországi Redlich József szerint Benes egyedüli aggodalmát vele szemben az képezte, hogy az esetleg a megszűnt monarchia visszaállításához vezethetett.² Csupán addig emlegette tehát a federációt, amíg az a kettős monarchia épületét gyengítette és megbonthatta. Elvállalta ugyan a hatalmakkal szemben annak megalkotását, de csak addig, amíg a békeszerződésekben Ausztria és Magyarország egyes részeit meg nem szerezte. Attól kezdve következtetesen a federáció ellen foglalt állást. Jászi Oszkár 1918-ban Magyarországból is federatív államot kívánt alakítani. Szemei előtt Kosuth 1850-i terve lebegett, amelyet Benesnek is melegen ajánlott, mert ez is hivatkozott rá. Jászi többször is kifejtette a tervet,³

¹ The Slavonic Review XIV. London, 1935. 68. 1.

² Hedlich J.: Foreign Affairs. I. New York, 1922. 78—79. 1.

³ Jászi Oszkár szerint ez volt az egyetlen út a dunai kérdés helyes megoldásához. U. ott 11. New York, 1923. 281. 1. Jászi — mint maga elmondotta —, nem a magyar történelmi hagyományokból indult ki, hanem a Renner-féle személyi kataszter alapján kívánta megalkotni a federációt a svájci köztársaság szellemében. Magyar Kisebbség. XVII. Lúgos, 1938. 554. 1.

amelyre még 1933-ban is visszatért, mert a német hatalom előretörése folytán ismét időszerűvé lett az a terv, hogy Csehország, Ausztria és Magyarország erőit a német hatalom ellenében egyesíteni lehetne.¹ Ezzel azonban azt árulta el, hogy a federációt nem a vonatkozó népek, hanem egyes hatalmi és személyi érdekek szerint kívánták megalkotni.

Az 1935. január 7-i római szerződés az általános várakozás ellenére sem terjeszkedett ki a revízióra és a moszkvai *Pravda* szerint további körülményektől függött a középeurópai megoldás természete.² A *Temps* már 11-én hírül adta, hogy megszűnt az ellentét Itália és a *kis antant* között, mire a laibachi (ljubljanai) *kis antant*-konferencia résztvevői, Benes, Jęfics és Titulescu Genfben utaztak, hogy a keleti paktumot megalkossák. A helyzet valóban kritikus volt, mert ugyanakkor Laval — Itália távozása után — Anglia felé közeledett, hogy London és Párizs akaratát szegezze szembe Németországgal, amely katonai egyenjogúságot keresett. A lefegyverzés kudarcra megindokolta követeléseit, a *kis antant* vezetői azonban az egyenjogúságból Magyarországot már előre kizárni törekedtek. A *Temps* január 28-án kijelentette, hogyha Magyarország Németország példájára fegyverkezési egyenjogúságot követel, akkor minden nemzetközi megállapodásból kizárja magát. E fenyegetéssel szemben azonban a Varsóba utazott Göring egy német-lengyel-magyar kombinációra támaszkodott, melytől Itália és Szerbia sem állottak messze, Anglia tartózkodó állást foglalt el, Laval tehát a *kis antant* és Moszkva erejére volt utalva.

Ebben a viszonylatban a középeurópai kérdés elintézését az erősebb és meg nem alkuvó Magyarország helyett a gyengébb Ausztriára építették, amellyel a római francia-olasz megegyezés óta egyre gyakrabban foglalkoztak. A római paktum kiegészítéseként tekintett február 3-i deklaráció szemmel láthatólag végérvényesen döntött abban a kérdésben, hogy Ausztria megmaradjon. Seton-Watson ezt a feltevést vette alapul abban a tanulmányában, melyet az *Esprit International* című párizsi folyóiratban közölt és amelyben az osztrák állam fejlődésében távolabbi korokig nyúlt vissza.³ Véleménye szerint az angol kormány a *Pragmatica Sanctio* elismerésével Ausztria birtokállományát is elismerte, sőt az uralkodó VI. Károly császár halála után, 1740. után hadba is vonult azért, hogy Ausztria területét új birtokosának, Mária Teréziának biztosítsa. Eddig helyes a megállapítás, de helytelené válik ott, ahol Seton-Watson megállapítván azt, hogy Mária Terézia nem császárnő, hanem Csehország és Magyarország királynője volt, az előbbit választja vezérfonalul és a cseh királyságot Ausztria és Magyarország

¹ *Jászt Oszkár*: Kossuth and the Treaty of Trianon. Foreign Affairs. XII. New York, 1933. 86—97. 1.

² *Le Temps*. Párizs, 1935. január 10. száma szerint a moszkvai *Pravda* 9. éneket írta: „ces accords contiennent seulement 1 expression de désirs dont la réalisation dépendra des circonstances.“

³ *Seton-Watson R. W.*: L'état actuel du problème autrichien. L'Esprit international. IX. Párizs, 1935 34—54. 1.

fölé helyezve, Palacky nyomán Beneshez érkezik és őt a cseh vezetés alá helyezett három-egy állam élére állítja — természetesen csak gondolatban, de a középeurópai történelemben járatlan angol és amerikai olvasó előtt elfogadható módon. Hiába tette azonban a brit kormány feladatává azt, hogy Benes államát — a Habsburgok jogán, akiket Benes távolított el — megvédelmezze, Ausztria és Magyarország Edén ellen foglaltak állást, mikor ez az olaszok elleni szankciókat a Nemzetek Szövetségében egy Benes elnöklete alatt megtartott ülésen javaslatba hozta. Edén ellenük fordult ugyan, de nem tette magáévá Potemkin párizsi orosz nagykövetnek azt az ajánlatát, hogy az olaszellenes blokádot Ausztriára és Magyarországra is kiterjesszék.

A középeurópai helyzetben fokozott eltolódás volt észlelhető Ausztria és Magyarország politikai eljárása között. Azt lehetett mondani, hogy az 1936. február 3-i megállapodásban végérvényesen gondoskodtak Ausztria függetlenségének biztosításáról, de senki sem vette figyelembe azt, hogy miután Ausztria függetlenségének biztosítékai a történelemben és a természetben egyformán hiányoztak, addig az 1936-i biztosítás is csak papíron maradt meg. A Brenneren ugyanis már nem állottak olasz csapatok, mert a szankciók ellen védekező Mussolini visszavonta őket, Angliának és Franciaországnak pedig, melyek a szankciók élén haladtak, nem kívánta meghozni azt az áldozatot, hogy olasz vérrel mentse meg Ausztriát azért, hogy olaszellenes koalíciókhoz csatlakozzék. Ugyanakkor Magyarország semmiféle biztatást nem kapott a hatalmaktól arravonatkozólag, hogy a kis antant kormányaitól állandóan fenyegetett függetlenségét biztosítani fogják, de bár függetlenségének megtartásában saját erőire volt utalva, ezek az erők rendelkezésére állottak, Mussolini pedig kész volt viszonzni neki azt a szívességet, melyet neki Magyarország a szankciók ellen foglalt nyílt állásfoglalásával tett. A különbség és eltérés Ausztria és Magyarország nemzetközi helyzete és politikai eljárása között még élesebbé vált azért, hogy Ausztria kormánya megnyugodni látszott a tőle távolabb álló hatalmak biztatásában és már 1934. április 30-án kitörölte alkotmányleveléből azt a Renner kancellártól 1919. április 3-án hozott államtörvényt, amely a legitimista propagandát eltiltotta. Döl fuss és Schuschnigg kancellárok szabad utat nyitottak az előtt a propaganda előtt, amelyet Magyarországon ekkor senki sem tartott időszzerűnek és ezáltal még élesebbé vált az eltérés Ausztria és Magyarország politikája között.

Az általános figyelem azonban ekkor Ausztria és Magyarország eltérő útjai helyett, amelyeket senki sem tartott fontosnak, az érdeklődés középpontjában álló Itália felé irányultak.

Mussolini erői Afrikában voltak lekötve, de mikor Karagyorgyevics Pál szerb régens-herceg Londonba utazott és ezzel azt a látzatot keltette, hogy Szerbia — egyedül vagy a *kis antant* megbízásából — messzebb is hajlandó elmenni az olasz hatalom ellen, az olasz és az albán partokon egyszerre kezdett hozzá olyan erődtételek építéséhez, melyek az Adriát zárt tengerre teheték, Szerbiát pedig

flottájával együtt egy olasz öbölbe zárták. Ezzel szemben másoknak az volt a feltevésük, hogy az olasz blokád Szerbiát érzékenyen sújtotta és Pál herceg kárpótlást követelt Angliától, mert a szankciós politika Szerbiának kárt okozott, Ausztriának és Magyarországnak ellenben hasznot jelentett.

Benes új eszközökkel készült folytatni a harcot akkor, mikor 1935. novemberben a lutheránus, cselibarád Hodzsa Milán foglalta el Csehszlovákia miniszterelnöki székét. Hodzsa komoly ember volt, a régi magyar országgyűlés tagja, tehát a magyar kérdésektől nem idegen, a mellett angolbarát, bár nem abban az értelemben, mint a csehek, akik Angliában kész eszközt láttak Itália és Németország ellen, illetőleg a cseh politikai tervek eszközét. Számítása hibás volt, mert Csehszlovákia összeomlását vonta maga után: az angol-olasz háború előjeleinek feltűnésekor Mussolini visszavonta csapatait a Brennről és szabad utat nyitott Németország előtt — Bécs és Prága, Csehország és Ausztria, Németország egykori tartományai felé.

Sir Sámuel Hoare és Laval még 1935. december 7-én Párizsban új béketervet dolgoztak ki, de hazája nem állott Hoare mögé; Baldwin miniszterelnök elejtette őt (december 19.) és szabaddá lett az út Edén szankciós politikája előtt. A forgatagban Baldwin a parlament ellenére is helyén maradt, ami Angliában szokatlan eset volt. Laval érezte, hogy Baldwin erőt és hatalmat képvisel és december 28-án ő is Anglia mellé állott. Magyarország barátai az angol parlamentben hallgatásra voltak ítélve: a jelszó Ausztria volt, melynek kancellára, Schuschnigg, Prágába készült. Szemelláthatólag a Duna-federációról volt szó, amelyet ezúttal egy kisebbségi frontvonallal (Hodzsa) kívántak megalkotni. Voltak, akik a háttérben már Habsburg Ottót látták, mert Ausztriában a legitimizmus erőre kapott. Senki sem törődött azzal, hogy az olaszok a Brennről elvonultak és hogy Szerbia Németország mellett nyilatkozott. Még kevésbé tűnt fel az, hogy Laval eredetileg nem az angolokkal kívánt meg egyezni, akik Franciaországnak szövetségesei voltak, hanem a németekkel. Mindenki csak azt látta, hogy Laval utóda, Herriot Edvárd feladta Laval terveit, külügyminisztere, Paul-Boncour pedig a *kis antant* érdekeit vitte tovább.

V. György angol király temetése (1936. január) kedvező alkalmat nyújtott ugyan a politikai megbeszélésre, de azok súlypontja nem Londonban, hanem Párizsban volt megtalálható, ahová Starhemberg herceg osztrák delegátussal egyidőben Ottó főherceg is megérkezett. A döntő pillanatban Starhemberg herceg kijelentette, hogy liern várja meg Ottót, hanem elutazik. A beavatottak sem értették a fordulatot; később is csak annyi szívárgott ki, hogy Ausztria elszakadt Itáliától és Magyarországtól és a *kis antant* kötelekébe lépett. Hogy valóban így volt-e, azt senki sem tudta megállapítani. Schuschnigg valóban megfordult Prágában (1936. január 13.); az is észrevehető volt, hogy Párizsban — ahol Sir George Clerk volt a brit nagykövet és ahol Görögország követeként Politis jelent meg, aki Benes ügyeit támogatta — egymást érték azok a látogató-

sok, melyekből középeurópai tárgyalásokra lehetett következtetni (Hodzsa Bécsben és Párizsban); sőt a *Le Journal* szerint e tárgyalásokon Magyarország is szóba került: Ausztria függetlenségét biztosítani fogják, felszámolnak a magyar revizionizmussal, újjászervezik a dunai Európát. Magyarország azonban sem Párizsban, sem semmiféle tárgyaláson sem hivatalosan, sem másként nem volt képviselve, tehát a rávonatkozó esetleges határozatot csak nélküle lehetett volna meghozni. Laval helyén január 24-e óta Herriot ült, de Paul-Boneour felfogását annyira ismerték, hogy Beek ezredes lengyel külügyminiszter már másnap megjelent Berlinben és Göriuggel folytatott megbeszélést. Utazását a francia-orosz szövetségnek a francia kamarában való benyújtása indokolta meg, mert annak elfogadása Moszkvát közelebb hozta Prágához és Bécshöz; utóbbi helyen Masaryk elnök fia lett a követ, ami előre jelezte azt, hogy döntő események vannak készülöben. Hodzsa ezt a cseh-orosz közeledést arra kívánta felhasználni, hogy Ausztria, Magyarország és a *kis antant* között hidalja át az ellentétet, közelebb hozza őket egymáshoz — Itália nélkül, de nem Itália ellen. A belső tartalom tehát Hodzsa szellemében megegyezést mutatott, de a külső alak fölött Benes és a cseh-moszkvai szövetség uralkodott, amely Németország, Lengyelország és Közép-Európa sorsát kelet felől megkötötte és Európát kommunista veszedelem elé állította. Hodzsa cseh hatalmi eszközt látott Moszkva szövetségében, Benes a közép-európai államrend alapjává avatta és a német és olasz diktatúrák ellenszerét látta benne.

Ezért járt hiába Starhemberg herceg a Quai d'Orsayn február 4-én s utazott el a nélkül, hogy a megbeszélte találkozás közte és Ottó főherceg között megtörtént volna. Egyesek szerint a találkozás elmaradása nemcsak a legitimista tervek feladását jelentette, amit már azért sem lehetett volna megállapítani, mert a mozgalom erősödött, hanem azt, hogy a *kis antant* Ausztriával gyarapodott.¹ Schuschnigg az *Anschluss* ellenében Prágára támaszkodott, ez pedig a Prágához való közeledést vonta maga után. Flandin, akivel Starhemberg herceg hirtelen elhatározása előtt beszélt, február 25-i beszédében azzal indokolta meg a francia-orosz szövetségi szerződést, hogy Franciaország adósával — Moszkva 25 milliárd aranyfrankkal tartozott Párizsnak, — katonai szövetségre is lépett.

Az európai helyzet ekkor öltötte magára 1914. júliusi képét és mindenütt azt vizsgálták, hogyan fog kirobbanni az európai háború. Tardieu tanácsát, melyet 1914-ben azíránt tett meg, hogy Románia álljon be a francia-orosz szövetség frontvonalába, ezúttal a *Pertinax* álnéven író francia publicista tette meg az *Europe Nonvelle* című

¹ Hodzsa február 10-én a Sorbonneon tartott Masaryk ünnepélyen a francia elnök jelenlétében beszélt és ő maga jelentette be Ausztria csatlakozását. (*Temps*, 1936. február 14.) Egy szót sem szólt ugyan Magyarországról, de mindenki tudta, hogy most már csak Magyarország ellenállásának megtörése maradt hátra. Megtörését Moszkvától várták, mert Flandin február 11-i beszédében kijelentette, hogy az orosz szövetségi szerződés el nem fogadása esetén Franciaországnak nagyobb áldozatokat kell hoznia, hogy a békeszerződések váltázhatatlanságát biztosítsa.

francia folyóiratban. Az 1914-i esetnek ez a szóról-szóra való megisméltése csak azért maradt hatástalan, mert Anglia és Olaszország vonakodtak *Perinax* mögé állani.

A francia-országi szövetségi szerződés ratifikálása (1936. február 27.) indította meg Németországnak azt az elhatározását, hogy önvédelmét a locarnói egyezmény felbontásával biztosítsa. Franciaország határait, melyeket Locarnó biztosított, ezután is kész volt garantálni, de a rajnai zónát megszállotta, hogy szembenézhesen a keletről támadó veszedelemmel (1936. március 7.). Két nappal azután Hodzsa és Maniu Bécsben találkoztak, de a két volt magyar képviselő összefogása — Hodzsa és Maniu magyarul beszéltek egymás között — olyan külső keretben történt, amely a magyarországi szlovákokra éppen olyan veszedelmes volt, mint a magyarországi románokra. Ez a veszedelem érezte hatását abban is, hogy Hodzsa kezéből a külügyi tárcát a cseh Krofta Kamill vette át, tehát olyan időponthoz érkeztünk, mikor a cseh külpolitikát szlovák ember nem intézhette. Az európai helyzet bonyolódni kezdett. Fedezetül az Itália ellen alkalmazott szankciókat választotta, mert bízott abban, hogy Anglia, Franciaország és Oroszország együttes ereje Edén vezetése alatt előbb Itáliát, azután Berlint elszigeteli és földreteríti. Magyarország viszont nemcsak földrajzi elhelyezkedésével számolt, amely Moszkvával szemben a berlin-római összetartásra utalta, mert az neki biztonságot nyújtott, hanem azzal is, hogy — amint Bethlen István gróf a *Le Mois* párizsi folyóirat 1936. februári számában kifejtette — alapvető tévedés volt annak feltevése, hogy a békeszerződések minden területi problémát megoldottak és hogy egy új elrendezés vagy módosítás gondolatát mereven vissza kell utasítani. Szerinte a szankciók alkalmazásai egy igazságtalan és bizonytalan státuszkvó szolgálatában csak növeli az igazságtalanságot és háborúhoz vezet; ha háború helyett megegyeznek, úgy az példát fog nyújtani arra, hogy megegyezés útján meg lehet oldani egyéb igazságtalanságokat és azon nyugvó kérdéseket — a magyar nemzet sérelmeit is.

Mussolininak hónapokig tartó igyekezettel sikerült Ausztriát és Magyarországot március 26-án Róma vezetése alatt egyesíteni, de Bécs helyzete Budapesttel szemben rosszabodott, mert ellentétes irányokban vállalt kötelezettségeket. Párizsban még arra gondoltak, hogy Ausztriát egy 25 évre szóló európai paktumban biztosítják, de a párizsi szerződésekben megalkotott határok elmervítésére akkor már senki sem vállalkozott. A *Temps* úgy látta, hogy Moszkva segítsége nélkül már a *kis antant* is értéktelen és áprilisban már vészjelként mondotta el, hogy Schuschnigra Dollfuss sorsa várhat. Ugyanezt mondotta utána Benes szócsöve, a *Prager Presse* is, tehát Párizsban, Bécsben és Prágában egyformán sejtették, hogy döntő fordulatok következnek. Június 14-én a *kis antant* vezérkarai Bukarestben Budapest megvételéről tanácskoztak; 28-án — a szarajevói merénylet évfordulóján — Edén és Blum Leó francia miniszterelnök Annecyben egyeztek meg aziránt, hogyan járhatnak el a „fasiszta“ államokkal szemben, amelyek között szerintök Magyarország is he-

lyet foglalt. így történt Schuschniggnek a Nemzetek Szövetségének Géniben tartandó közgyűlésére való megidézése is, amelyen szint kellett volna vallania, hogy komoly-e az a politika, melyet a Rómához való csatlakozás mellett a Habsburgok visszahívása érdekében folytat. Ha Róma mellett nyilatkozik, úgy a *kis antant* ellen foglal állást; ha Prága mellé áll, akkor azt a látszatot kelti, hogy a csehek a legitimistákon keresztül akarják elidegeníteni egymástól a németeket és olaszokat. Schuschnigg azonban távolmaradt és ezzel a közép európai mérkőzés kitolódott.

Fegyverszünetnek volt tekinthető ezek alapján a július 11-én Bécsben aláírt német-osztrák egyezmény is, melyben a német kormány kötelezte magát, hogy Ausztria belső ügyeibe nem avatkozik. Ez a kötelezettség általános felfogás szerint a nemzetiszocialista mozgalomra vonatkozott, de nem terjedt ki természetesen Ausztria külpolitikájának esetleges kilengéseire.

Az egyik oldalon Moszkva előnyomulása volt észlelhető Titulescu és Benes támogatásával — a sajtóban felmerült kolozsvári és ungvári orosz repülőtereken át — Kassa és Prága, Prágából Bécs, Párizs, Barcelona és Madrid felé, hol szocialista-kommunista népfrontok alakultak; a másikban Bécs, a szlovákok és az erdélyi románok bekapcsolása Hodzsa és Maniu megnyerésével. Benes Szerbiát is meg akarta nyerni, de javaslata csak zavart keltett. Még 1935. márciusban létrejött Jęfics és Titulescu között a megegyezés olyan értelemben, hogy Ausztria és Magyarország ellen, ha ezek önhatalmúlag állítanak helyre fegyverkezési egyenjogúságukat, de annak aláírását 1936. június 8-ra halasztották. Benes tehát Szerbia és Románia haderőit egyesíteni tudta Magyarország ellen és ezzel sikerült maga mellé vonnia azt a két balkán államot, melyet a Dunatorkolat felé törekvő Mussolini Magyarországgal igyekezett kibékíteni. A magyar-szerb-román megegyezés helyett azonban a cseh-szerb-román viszonylat erősödött meg, bár az aláírás határidejére minden megváltozott. Jęfics helyét Sztójadinovics foglalta el, ez pedig vonakodott Szerbia haderőit Románia rendelkezésére bocsátani, mert Románia külügyminisztere, Titulescu akkor már Moszkva mellé állott. A Magyarország elleni hadjáratot tehát Moszkva erejének oldalvédeként a cseh, szerb) és román haderők viselték volna. Mert a *kis antant* nemcsak azért jött létre, hogy esetleges magyar támadás ellen védekezéék, hanem azért is, és — Bethlen szerint — főleg azért, hogy a vád leple alatt az elszakított magyarságot elnyomhassa és beolvassza. Bethlen éleslátását mi sem mutatta jobban annál, mint hogy már akkor észrevette Olaszország és Németország súlyának megnövekedését (*Bethlen István gróf: Olaszország és Németország súlya megnőtt. Pesti Napló, 1936. május 31.*).

Ennek a nagy veszedelemnek a megjelenése a Kárpátok vonalán bírta rá Mussolinit arra, hogy Ausztria-Magyarország hiányában a német hatalom előtt nyissa meg az utat. Csapatái elhagyták a Brennt, ő pedig megelégedett azzal az ígérettel, hogy Németország Ausztria belső ügyeibe nem avatkozik (július 11-i német-osztrák szerződés). Ha Mussolini ezt a kötelezettséget nem kötötte ki Ausztria

külpolitikai tevékenységében is, úgy ez azt mutatta, hogy Ausztria csak a berlin-római tengely keretében élvezte korlátlan függetlenségét, de az nem terjedt ki arra az esetre, ha e tengelyen kívül kezd politikai tevékenységet. Ilyennek számított a legitimizmus és ezen az úton a régi kettős monarchia helyreállítása, mellyel szemben Itália, Szerbia és Németország közös elvi alapon állottak; ilyennek számított az esetleges cseh-osztrák orientáció is abban az esetben, ha Benes és Hodzsa dunai tervei sikerülnek. Németország máris tartózkodó állást foglalt el a csehországi és ausztriai németiség ügyeiben; annyira, hogy Benes reichenbergi beszédében (augusztus 18.) Berlinnek békejobbot kínált. Mindez azonban időnyereség volt, mert Moszkva felől négyes sínpárt kezdtek kiépíteni a Kárpátok felé, ahol szövetségesei, Benes és Titulescu állottak.

Ilyen körülmények között Schuschnigg találkozása Ottó császárral 1936. augusztusban (első találkozás 1935. szeptember) eltérést jelentett a júliusi megállapodás szellemétől. Mussolini, akit Schuschnigg nevében Wiesner báró felkeresett, azt mondta, hogy — amint Fuchs Márton osztrák diplomata elbeszélte (*Revue de Paris*, 1938. november, *Le Temps*, 1938. november 2.), — a restauráció lehetősége Jugoszlávia semlegesítésétől és a monarchista horvátoktól függ; Németország nem nyilatkozott és Ottó hívei azt gondolták, hogy a harmadik birodalom nem ellenzi a restaurációt. Ezek után Schuschnigg szabadabb utat nyitott a legitimizmus barátai előtt.

A helyzet családka volt, mert a július 11-i paktum (*Fuchs Márton: Un pacte avec Hitler*) megkötésekor Prágában berendezett orosz bázis már Csehország ellen gyűjtötte össze azokat a viharfelhőket, amelyeknek 1938-ban áldozatul esett. *Fuchs* elbeszélése szerint Csehország felosztása már 1936. augusztus 22-én szóba került Berchtesgadenben, — de Horthy Miklós kormányzó éppen úgy, mint kormánya — Darányi miniszterelnök és Kánya külügyminiszter — erős tartózkodást mutattak. Ennek okát szerző abban találta meg, hogy Csehszlovákia felosztása európai háborút robbantott volna ki, ez pedig Magyarország biztonságát bontotta volna meg. Így történt, hogy 1936. november 11—12-én a bécsi értekezleten Itália, Ausztria és Magyarország megbízottai a római paktumot változatlanul újították meg.¹

A napfényre került források világánál az elmondott események mérlegét a következőképen állíthatjuk fel:

Ausztria 1918 óta nem volt önálló állam olyan értelemben, hogy külső segítség nélkül is önálló maradhatott. Bármennyit írtak és vitatkoztak erről a kérdéstről az 1918-i fordulat óta, komoly mérlegelés alapján sohasem lehetett mondani vagy elhinni azt, hogy Ausztria 1918 óta állami függetlenségének szükséges kellékeivel rendelkezett. Még ha régi területét megtartotta volna, ebben az esetben is két dolog volt szükséges állami függetlenségéhez: a német állammal való megegyezés, tehát az 1866-i állapotnak vagy viszonyoknak módosított alakban való visszaállítása, vagy a magyar állam-

¹ *Fuchs M.*: Un pacte avec Hitler. Párizs, 1938. 123—25. 1.

mal való megegyezés, tehát az 1867-i állapotnak vagy viszonynak (kiegyezés) módosított alakban való visszaállítása.

Ez alternatíva hiányában — mert külpolitikai okok mindkettőt megakadályozták, a kérdést ismerők a helyszínen már kezdetről tisztában voltak azzal, hogy az osztrák állam függetlensége csak elméletben valósítható meg.

Lehetőségek hiányában ugyanis az osztrák kérdés külső hatalmak játékvá lett.

Franciaország ragaszkodott a saintgermaini szerződéshez, mely Ausztriát a német államtól elválasztotta és prédául engedte át Masaryk és Benes cseh államának, melyet a lokarnói szerződés a saját biztonságától fosztott meg. A német hatalom előtérbe kerülése után Prága Moszkva felé igazodott és a *kis antant prágai* vezetése arra bírta Mussolinit, hogy a német-osztrák vámúnió veresége (1931) után az északról mutatkozó szláv-német előretöréssel szemben Ausztria és Magyarai ország mögé álljon. Nem abban az értelemben, hogy Ausztria német jellegét megtagadja; nem is abban, hogy Magyarországgal szemben Szerbia és Románia biztonságát meggyengítse; a római koalíció elsősorban Prága és Moszkva irányában jelentett védekezést.

Dollfuss és Schuschnigg kancellárok abban a viszonylagosan nyugodt helyzetben, melyet a külső erők egyensúlya képezett, abban a feltevésben voltak, hogy az osztrák állam biztonságát megalkotván, visszatérhetnek a marxista forradalommal ellentétes irányban soha szem elől nem tévesztett restauráció felé. Nem állottak meg tehát az osztrák állam függetlenségének biztosításánál, amit belső erőkkel megszerezni nem lehetett, hanem tovább mentek és olyan vállalkozásba fogtak, melynek sikeréhez még független állam biztonsága sem mindig elegendő. Ezzel természetesen azoknak a külső erőknek a számát növelték meg, amelyek Ausztria fölött — és nem Ausztriában — egymással szemben állottak.

Még zavarosabbá tette az erőviszonyok áttekintését az, hogy Schuschnigg kancellár az 1936. július 11-i megállapodásban a német hatalmat is ezeknek az erőknek a harcvonalába állította. Németország már az 1931-ben megalkotott vám szerződéssel megmutatta, miként értelmezi az osztrák kérdést. Most a Bécs köré sereglett hatalmak között maga mellett látta Mussolinit, aki 1931-ben a Brennert megszállta és aki most ugyanazokat a csapatokat visszarendelte, tehát nem látszott kifogásolni az 1931-i német-osztrák únió esetleges visszatérését. Németország és Itália ellenben idegenkedéssel látták maguk mellett Ottó főherceget, akinek Schuschnigg kancellár kimondott híve volt, akivel összeköttetésben állott és akinek érdekében legitimista propagandát is engedélyezett. Ottó főherceg viszont kifogást emelt a július 11-i megállapodás ellen és ezzel a kancellár két tűz közé került.

Éppen ez bírta rá, hogy a szemszédokhoz, Prágához, Budapesthez és Belgrádhoz forduljon segítségért. A három kormány közül azonban a csehek Moszkva felé igazodtak, a magyarok jóindulatú semlegességet mutattak, a szerbek Németország felé közeledtek.

Ausztria helyzete belső erőkkkel megoldhatatlannak bizonyult és el kellett készülni arra, hogy a külső erők mérkőzésénél éppen az ő függetlensége fog áldozatul esni Berlin és Moszkva ellentétének. A júliusi szerződésből ugyanis Rómában azt olvasták ki, hogy a gyümölcsöző semlegesség az egyetlen út, amit választani lehet; Itáliával együtt haladt Magyarország, aminthogy Moszkva veresége a Felvidék visszacsatolását vonta maga után.

Moszkva veresége viszont már közvetlenül a júliusi szerződés után előrevetette árnyékait.

Titulescu váratlan bukása (augusztus 29.) Moszkva szempontjából súlyos vereséget szenvedett. Hatása meglátszott a *kis antant* pozsonyi értekezletén (1936. szeptember 12.), de az volt Németországra nézve Gömbös Gyula halála is (október 6.). Most már sajnálta, hogy nem állott Magyarország mögé a fegyverkezési egyenjogúság kérdésében, amint Itália tette azt Ausztria esetében és megszerezte neki. „A magyar kérdés — mint Darányi Kálmán miniszterelnök október 21-i parlamenti beszédében megállapította — a kisebbségi kérdésre szorult össze.” Gömbös revíziós kormányprogramjának veszedelmeit az elszakított magyarság ügyének gondozása váltotta fel és a hatalmak egy értelemmel fordultak azok ellen, akik felelősek voltak a kisebbségi panaszok el nem intézése, a kisebbségi szerződések meg nem tartása miatt.

A revízió azonban ennek ellenére is európai szükséglet maradt, Prága küzdelme tehát szélmalomokkal való harcnak bizonyult. Benes optimizmusát Moszkva és Blum szövetkezése, a spanyol és francia népfront hadba vonulása indokolta meg és indokolatlanul alábecsülte Hodzsa tervét, melyet az Ferenc Ferdinánd szellemében, kinek egykor munkatársa volt, kívánt megvalósítani. Schuschnigg kancellár megegyezése után már csak Magyarország volt hátra, mire *Fuchs* beállítása szerint Bécs vállalkozott. Prága-Bécs-Budapest azonban Benes értelmezése szerint Közép-Európa cseh irányítását jelentette és ez a veszedelem vonta maga után a herlin-római tengely megalakítását. Ciano külügyminiszter berlini útját (1936. október 20—25.) nyomon követte november 1-én Mussolini milánói beszéde, melyből kiderült a két hatalom egybefogása Moszkva és ennek nyugati szövetségesei ellen. A *Duce* Magyarországról sem feledkezett meg és szavai nem ismertek ellentmondást: „*Sinchi non sará giustizia all' Ungheria, non vi pótra essere sistemazione definitiva degli interessi nel bacino danubiano.*“

A Magyarországot megillető igazságszolgáltatás követelése nem volt egyéb, mint Magyarország sorsának elválasztása a bécs-prágai tervek vonalától; e vonalnak Németország részére való átengedése, a német hatalom aránytalan megnövekedésével szemben Magyarország megerősítése északon azokkal a területekkel, amelyeket a felosztandó Csehországtól kaphat, délen pedig fokozatos megbékítése és alátámasztása Szerbia és Románia barátságával — olasz közvetítés és garancia mellett,

Schuschnigg kancellár Ausztriájának sorsa el volt döntve: Németországhoz való alkalmazkodása ettől kezdve az egyetlen meg-

oldásnak látszott; Prágához való közeledése viszont Németországgal való szembefordulást jelentett.

Ugyanakkor a milánói beszéd Prága, Belgrád és Bukarest haragját mindenütt a magyar kisebbség ellen fordította, mert mindenütt attól tartottak, hogy Mussolini a területi revízió helyett, amelyet a magyar kormány Gömbös halála óta hivatalos programjából kihagyott, megelégszik a magyar kisebbségek sorsának megjavításával. A látszat Magyarország elszigetelését jelentette, pedig a valóság az volt, hogy Magyarország a cseh-osztrák probléma kikapcsolásával az események homlokterébe került.

Magyarországnak Gömbös halála óta történt állásfoglalását lemondásnak tekintették a revízió követeléséről és visszavonulásnak Gömbös merészebb nyilatkozataitól, holott a magyar kérdés változatlanul az maradt, ami volt. Sokkal inkább azt lehetne mondani, hogy a helyzet Magyarország körül változott meg. Seton-Watson olyan súlyosnak látta Jugoszlávia helyzetét és annyira féltette azt a szertelen centralizmustól, hogy az általa szerkesztett *Slavonic Review* folyóirat 1936. nyári számában a horvát-szerb viszony helyreállítása végett az 1868-i XXX. törvénycikk alkalmazását követelte; bár nem mondta meg, hogy ha olyan mintaszerűnek tartotta, miért folytatott ellene olyan szívós harcot egészen addig, amíg a magyar-horvát unió 1918-ban meg nem semmisült. Hasonló változás volt 1936. augusztusban Titulescu bukása; Románia elfordulása ennek Moszkvával szemben vállalt kötelezettségeitől. A kötelezettségek legfontosabbika az orosz területről Prága felé vezető utak és vasutak kiépítése volt — az orosz csapatok használatára. A trianoni békét megalkotó Titulescu már csak ezen az úton tudta fenntartani a békeszerződéseket; későbbi kutatások fogják megállapítani, hogy Titulescu bukása mennyiben vonta maga után 1938-ban Csehszlovákia összeomlását és Benes távozását.

Párizsban már is azt ajánlották, hogy a *kis antant* is változtassa meg politikája jellegét és Magyarország helyett Itália ellen kössön szövetségi szerződéseket; a *Temps* kívánságára Gayda felelt és válaszában a Millerand-levél beváltását követelte. Ugyanez csendült ki a milánói beszédből is, aminthogy 1920 óta két revíziós programú körül folyt a harc: az elszakított magyar vidékek visszacsatolása (a Millerand-levél beváltása) és Szent István magyar államának — a Kárpátok, Alpok és a Dráva—Dunavonal között — helyreállítása között. A román parlamentben már is azt ajánlották, hogy a *kis antant* adja meg Magyarországnak a fegyverkezési szabadságot — a kisebbségi szerződésekről való lemondás ellenében. Azt a fordulatot tehát, hogy Magyarország a szélesebb revízió követelését kormányprogramjából kihagyta és a magyar kisebbségek elnyomását kívánta enyhíteni, ezeknek korlátlan elnyomás és megsemmisítés végett való átengedését kívánták annak ellenében, hogy Magyarország egy katonailag nem védhető nyílt területen saját védelmére sem elég haderőt tarthasson.¹

¹ „Le gouvernement de Budapest ne paraît plus de réviser le statut territorial de l'Europe“ — amit egyébként sohasem akart, mert a revíziót nem Európa számára

A revízió fogalmát mindenesetre mindenki a maga érdekei szerint magyarázta, de így magyarázta Bethlen István gróf is, aki a *Pesti Napló* karácsonyi számában („Határozott lépést!“ *Pesti Napló*, 1936. december 25.) határozott lépésként azon az alapon követelte Magyarország részére a fegyverkezés egyenjogúságát, hogy a békeszerződések alapján a győztes hatalmaknak le kellett volna szerelniük, annak meg nem tartásával pedig maguk revideálták a békeszerződéseket.

Magyarországon a revízió alatt a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak megszüntetését értették: a határmenti magyarság visszacsatolását (a Millerand-levél beváltása), a többi területen a népek önrendelkezési jogának tiszteletben tartását, népszavazást, a vissza nem térő területeken maradt magyarság jogainak biztosítását.

Itália revízió alatt a dunai kérdés rendezését, a Dunamedencében a magyarság megerősödését, a német nyelvterület és a Balkán között erős védőbástya kiépítését értette.

Míg az *Observer* angol lap *Garvin* tollából a trianoni szerződést elítélő cikket hozott (1936. november), addig Németországban sem a versaillesi szerződés megváltoztatását, sem a gyarmatok visszaszerzését nem hívták revízióknak. A balti származású *Rosenberg Artúr* 1936. novemberben a *Völkischer Beobachter* hasábjain „*Unterdrückte Völker und Revisionen*“ címen azt írta, hogy Németország nem áll a revízió mellé, mert az megosztja Európát és eltereli attól a megosztástól, melyet a kommunizmus okozott. Ebben az általánosításban két egymással semmi összefüggésben nem álló, egy világnézeti és egy tőle távol álló helyi kérdés került egymás mellé. A cikk hatása is ebben az irányban érvényesült. Bethlen István gróf az idegen hangot kíméletlenül visszautasította (Nyolc órai Újság, Budapest, 1937. január 1.) és helyesen domborította ki azt a nyilatkozatából kiolvasható felfogást, hogy az egykor orosz uralom alatt élt Rosenberg nem erőszakolhat Magyarországra, mely az ő ismeretkörén kívül áll, olyan álláspontot, amelyet Németországban is idegennek tekintenek: „Hiszem, hogy a hivatalos Németország egészen másképpen gondolkodik.“ Rosenberg ugyanis a magyar követeléseket túlzottaknak jelezte, amit addig a szövetséges Németországban senki sem tartott túlzottaknak, de Angliában és Franciaországban is csak a *kis antant* barátai nyilatkoztak hasonló értelemben. Bohle államtitkár 1938. februárban, röviddel a fentiek után, Budapesten tett látogatása idején a következőket mondotta: „Das Reich denkt nicht daran, seine Beziehungen zu Ungarn durch inoffizielle Exkursionen politischer Phantasten auch nur im geringsten trüben zu lassen. — Ich glaube zu wissen, dass die Ungarländisch-Deutschen die letzten sind, die den Wunsch haben, als Objekt für die Behauptung zu

követelte, hanem akarta a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak megszüntetését és a dunai népek megbékítését — „et se bornait a vouloir sauvegarder les droits des minorités magyaros dans les États entourant *sori prnpre Urritoire*.“ Le Mois. No. 76. Párizs, 1937. május 7. 1. (Les éléments de détente.)

dienen, dass das Deutsche Reich Absichten auf die Integrität des ungarischen Staates hat.“ (Donaukurier. V. Budapest, 1938. 4. szám, február.) Seton-Watson Angliában revízióellenes körútra indult. Belgrádban, Bukarestben, sőt Prágában is akként értelmezték a dolgot, hogy Németország biztosította Közép-Európa új határait és ellene volt a trianoni béke módosításának, bár Madrid körül 1936 végén már 100.000 francia, cseh és orosz katona harcolt a spanyol népfront csapatai között. A *Wiener Neueste Nachrichten* december közepén azt írta, hogy Magyarország legfeljebb az arad-várad vonal magyarságát kaphatná vissza, de nem Szatmár és a Szilágyság németiségét, amely a visszacsatolás ellen tiltakozik és Kölcsey szobra helyére Lucáéin szobrát állította. Ugyanezen a napon, a szatmári szobor leleplezése napján (1936. december 13.) jelentette ki Krofta cseh külügyminiszter karlsbadi beszédében, hogy a nemzeti kisebbségek beolvadását nem lehet elérni, de nem kell a svájci minta sem, amelynek felkínálása ellenében a kisebbségeket idegen uralom alá hajtották. Még tovább ment a „*cenzúrát*“ jelzéssel megjelent tordai *Túrd a* című hírlap, amely a kisebbségek kiirtását javasolta. Mint a magyar felsőházban 17-én bejelentették, a *Turda* lap december 1-én román hatóságok láttatása (*cenzúrát*) mellett kiadott példányában a következőt írta: „Tudják meg a pusztá éhes csordái, hogy a Tiszán való átkelésünk késni fog egy éjtszakán át — néhány órával azután, hogy a háború kitör, Erdélyben már nem lesznek többé magyarok.“ Jorga Nicolae rádióbeszédében (1937. március 15.) maga is ilyen revízió mellé állott és Csonka-Magyarország területét a Tiszáig Románia részére követelte.

A kisebbségi szerződéseknek ez a megtagadása természetesen a békeszerződések hatályosságát érintette, de a gyakorlati politikában elszigeteltnek látszó Magyarország látszólagos gyengesége lehetővé tette olyan igények fokozását, melyeket szívesen elejtettek volna, ha tisztában lettek volna későbbi visszahatásukkal és következményeikkel. Magát Prágát is tévedésbe vitte az a csend, mely a nagy politika sodrából kikapcsolt dunai Európát 1936. nyár óta, tehát éppen azóta ülte meg, mióta Prágában és Párizsban, Barcelonában és Madridban a cseh-orosz befolyás emelkedőben volt. A német sajtó tudni vélte, hogy a cseh kormány kérésére utazott Schuschnigg Budapestre (1937. március 18—19) és tett javaslatokat, melyeket a magyar kormány német értesülés szerint elutasított. Hodzsa röviddel azután valóban felkereste őt (március 27), de nagypénteki látogatása nem járt eredménnyel.

Ezeket a mozgalmakat a *kis antant* igyekezett befolyási körébe vonni. A pozsonyi konferencia (1936. szeptember 13—14.) még Locarnó és a regionális paktumok szükségessége mellett foglalt állást, a genfi értekezleten (szeptember 30) pedig a kollektív biztonságot védelmezte, de Románia erélyesebb szembefordulást követelt Magyarország ellen. Carol király prágai látogatása (október 27—november 1) után szabad utat engedett a milánói beszéd visszahatásának. Miután a hatalmak részéről semmi választ nem kapott, Románia után általánossá lett a felfogás, hogy Közép-Európában sza-

bad lett az út a magyar kérdés végleges elintézése és Csonka-Magyarország megfajtása előtt.

Ez az 1936 őszen előállott helyzet a maga szomorú távlataival volt az, ami Garvint az *Observer* angol hírlap decemberi cikkének megírására és arra bírta, hogy az elhibázott politika következményeit Európa elé terítse.

A trianoni békeszerződést a cikk közepébe állítva kijelentette, hogy az a legnagyobb tévedések egyike volt és egy új keleti kérdésnek lett a megalkotójává. A cseh politikusok páratlan rövidlátással vezették a hatalmakat olyan birodalom felállítására felé, amely nem tudott megmaradni és ezért vezette Moszkvát Közép-Európába, hogy annak népeit végső pusztulásba döntse. Azután így folytatta:

— Benes dr. öngyilkos politikája mindezt megváltoztatta. Prága Moszkva ajtónyitogatója lett. Csehország, amelynek hurk alakú kiterjedését már leírtuk, egy majdnem hatszáz mérföldnyi hosszú korridorra változott, melyen át az orosz légihaderő háború esetén egyenesen he tud csapni a német birodalomba. Ha azonban a dolgok kenyértörésre kerülnének, Csehország már nem lesz sehol, amikor az összeütközés bekövetkezik. Bármilyen történés is, Csehországot részint belső, részint külső erők eltörlik a föld színéről. Nem lehet rövidebb politikát a cseh állam részéről elképzelni, mint amilyen ez a németellenes terv, miután Csehországnak saját alattvalói között van 3.5 millió, a cseh uralom ellen tiltakozó német polgára és hátamögött áll egy elkeseredett Magyarország, készen arra, hogy a sarkára hágjon.

— Kelet-Európának mai térképén semmiféle hatalom nem tudja változatlanul életben tartani azt a politikai szörnyűséget, melyet ez a „csehszlovák“ állam jelent. A mi kötelességünk az, hogy távolartsuk magunkat ettől az egész ügytől és amennyire rajtunk forduL, megakadályozzuk, hogy ebből Nyugat-Európában is háború származhassék. Nem szabad hozzájárulnunk sem a szovjetszövetségekhez, sem a párizsi egyezményhez, még kevésbé a prágai egyezményhez, melynek célja az, hogy az orosz légihaderőt Németország szívébe vezesse. Ezekért semmiesetre sem vállalhatunk felelősséget, sem pedig azért, hogy bárhol Kelet-Európában a státuszkvó erőszak útján fenntartassék.

— Ebben az esetben semmi a világon nem fogja rávehetni a brit nemzetet, hogy Németország ellen mozgósítson. Határozottan állítjuk, hogy semmi a világon. Ez az ország (Anglia), visszatérve évszázados kipróbált szívósságához, abban kell lássa feladatát, hogy hatalmát helyreállítsa és minden kockázatot a legkisebbre korlátozzon. A mi világos és egészséges politikánk ebben a világban, ami körülvesz bennünket, az, hogy a legnagyobb mértékben fegyverkezzünk, de egyúttal a legnagyobb mértékben kerüljünk minden összeütközést. Nem szabad tovább mennünk a Franciaország és Belgium nemprovokált megtámadása esetén e két ország védelmére vállalt kötelezettségünknel, ezt a nemprovokált jelzőt a legszigorúbb értelemben véve. Kerülünk kell, hogy bármiféle keleteurópai bonyodalomba belekeveredhessünk. Ebben az irányban a mi beavatkozásunk

csak balkezes tetteket eredményezne. Nem fogunk új háborút indítani azért, hogy a magyarokat Trianon gyalázatos nevében továbbra is letiporva tartsák, épp oly kevéssé, mint ahogy a németeket sem lehet letiporva tartani Versailles halott szerződésének nevében.

— Nem tartozik — így zárja Garvin rendkívül érdekes külpolitikai fejtegetéseit — Anglia tulajdonképeni feladatai közé Németországot kelet felé elzárva tartani. Egy új angol-német háború, bármiféle okból is keletkezzék az, sötét katasztrófa lenne. Egy szűkségtelen angol-német háború, melybe Nagybritannia, a szovjetegyezmények és Kelet-Európa keveredne, ostoba tévedés és példátlan bűn lenne. Soha többé ilyesmibe nem mehetünk bele. A kötelezettségek és körülmények szövevénye 1914-ben túlerősnek bizonyult valamennyi európai hatalomra nézve. Most nem ez a helyzet. Ma nem vagyunk megkötve a végzet által és azt nem szabad kihívunk magunk ellen. Elég volt egy Szarajevó!

(Magyarság, 1937. január 1. szám.)

Ebben az új hadjáratban új fordulatot jelentett az a barátsági szerződés, mely 1937. január 24-én Belgrádban Szerbia és Bulgária között létrejött. Az egyesség története éppen egy negyedszázadra nyúlt vissza, mert addig tartott, hogy Pasics és utódai nem tudták létrehozni. Mindössze csak egy cikkelyből állott, melyben a két ország felbonthatatlan békét, örökös és őszinte barátságot fogadott egymásnak, de megkötése bombaként lepte meg Bukarestet, ahol Bulgária minden félelem forrása volt, valamint Prágát, ahol a kétoldalú szerződés megkötésében nyílt pártütést láttak. Amint megállapították, a szerb-bolgár megbékiülés ellenkezett az 1934-i státútum szellemével és cikkelyeivel, a Benestől 1920 óta vallott kollektív biztonsági politikával. Krofta fel is készült rá, hogy a legközelebbi konferencián a *kis antant* kormányait arra fogja kötelezni, hogy egyik a másik kettő megkérdezése és meghallgatása nélkül ne kössön bilaterális szerződéseket. Benes maga készült Belgrádba és útja előtt adott nyilatkozatában kijelentette, hogy a középeurópai kérdésekkel és politikával kíván foglalkozni. Előtte Seton-Watson sietett Bukarestbe, hogy legalább Bethlen István hasonló kísérletét hiúsítsa meg egy román-magyar megegyezés létrehozása iránt. Ugyanarra vállalkozott, amire 1914. februárban az osztrák centralisták és a bukaresti túlzó iwlitikusok vállalkoztak: most Benessel együtt siettek, hogy elejét vegyék a dunai népek megbékiülésének. Carol román király a közvélemény izgatottságát azzal kívánta lecsendesíteni, hogy 1937. február 10-én a kormányzást maga vette kézbe. A diktatúra bevezetése Romániában válasz volt az általános rémületre, mely az ortodox szláv Bulgária helyzetét az ortodox szláv Jugoszlávia szövetségével erősítette meg.

Voltak, akik a szerb-bolgár megbékiülés eredetét a bolgár-olasz házasságban, Mussolini szófiái összeköttetésében keresték. Azokat, akik a szerződés olasz eredetét vallották, megerősítette Sztojadiuovicsnak 1937. február 5-én a szkupstinában tett nyilatkozata, mely szerint Olaszország is békejobbot nyújtott és ő azt elfogadta. Párizs hamar felismerte a helyzet veszélyes voltát és észrevette, hogy a *kis*

antant meggyengítése Franciaország és a békeszerződések alól húzza ki a talajt. Tardieu André szerint Szerbia eljárása jelentékeny mértékben meggyengítette a *kis antant* erejét; a *Temps* hozzátette, hogy Szerbia elhatározása eltérés volt az 1920-ban elkészített alaptól és azt kívánta, hogy a *kis antant* kormányai térjenek vissza ismét az 1920 őszen — a békeszerződés és nem a Millerand-levél vagy a „gödöllői szerződés“ alapján — kialakult helyzethez. A francia kívánságot Krofta külügyminiszter vitte magával a belgrádi konferenciára (1937. április 1—2.), de hogy nem sok eredményt ért el, az abból látható, hogy az április 2-án kiadott kommuniké szerint Csehszlovákia és Románia melegen üdvözölték Jugoszlávia megegyezését az olasz király és *császár* kormányával. A császári cím bevétele azt mutatta, hogy Sztojadinovic ugyanakkor az abesszíni császárság megerősítését is elismerte. A kétoldalú szerződés rendszerének a kollektív szerződések fölött Belgrádján aratott győzelme olyan közéről érintette Franciaországot, hogy még április 2-án szövetséget kínált a *kis antant* egész koalíciójának. Egy lendülettel vissza kívánta állítani az 1920-i helyzetet, amelyre Benes és Politis a genfi paktumot építették. Amint a konferencia véget ért, a cseh köztársaság elnöke, Benes Edvárd, maga kelt útra. Belgrádjára sietett és Krofta hangjánál nyomatékosabb hangon kínálta fel Franciaország garanciáját. Sztojadinovic azonban megnyugtatta őt, hogy a francia köztársaság biztosítására nincsen égető szüksége, mert Jugoszlávia biztonságát szomszédainál már megtalálta. Ezzel a kölcsönös szerződések diadala teljessé vált. Benes útja (1937. április 5—7.) nem járt azzal az eredménnyel, mint 1920. júliusi utazása; ennek alapján már nem is volt nehéz megállapítani, hogy a helyzet alapján megváltozott.

A Quai d'Orsay megnyugodtak a változhatatlanban és más alapon igyekeztek elérni azt, amit a kollektív biztonsági szerződés útján nem sikerült. Figyelmén kívül hagyták Bethlen Istvánnak egy francia lapban megjelent nyilatkozatát, melyben nyíltan megmondotta, hogy Franciaország 15 évig nem hallgatott a józan észre; azt hitte, hogy középeurópai politikát csinál, de annak éppen Közép-Európában semmi nyoma nem volt, mert a Quai d'Orsay a valóságban azt csinálta, amit a minden középeurópai politikát meghíúsító *kis antant* diktált neki.

Párizsi felfogás szerint, amelyet Prágából megerősítettek, Magyarország mérsékelte revíziós mozgalmát. Legalább is viszonylagos csend állott be, bár ennek a magyar kormány tartózkodása csak egyik megnyilvánulása volt. A hallgatást azoknak a nagy erőnek a hullámszáma idézte elő, amelyek élén Róma és Berlin Moszkvát, annak nyugati és keleti barátait elszigetelni törekedtek. Párizsban is figyelemmel kísérték a távolabbi eseményeket, de a *kis antant* érdekeit sem ejtették el. Most úgy látták, hogy Becs és Budapest, az a két főváros, amelyeknek államait, Ausztriát és Magyarországot, a francia kormány 1918. novemberben már nemlétezőknek tekintette, hogy ez a két főváros még mindig békés úton keresi a középeurópai kérdés megoldását.

Erre mutatott az is, hogy a *kis antant* színajai konferenciája

idején (1937. augusztus 30—31.) a bukaresti olasz és magyar követeikkel tárgyalás nyílt meg a dunai államok közeledése és a közeledés akadályának, a kisebbségek méltánytalan kezelésének elhárításáról. Aranyhíd gyanánt Bethlen István gróf cikke szolgált, melyre Jorga Miklós a Mussolinihoz intézett emlékiratban adta meg a választ.¹ Bethlen a szláv-orosz veszedelemmel szemben való összefogást ajánlotta, Jorga viszont azt hitte, hogy Itálián keresztül biztosítani lehet azt a státuszkvót, amely Magyarországot tönkretette. Jorga professzor abban a feltevésben volt, hogy Magyarország kapcsolásával — úgy amint az a párizsi békekonferencián történt, — közvetlenül egyezhet meg Itáliával a trianoni szerződés változatlan megtartása iránt, elfelejtette azonban, hogy nem a kérdésre válaszolt, mert a kérdés a román-magyar és nem a román-olasz viszony megjavítása volt.

A Schuschnigg kancellár velencei találkozása után (Mussolinival, 1937. április 22—23.) adott nyilatkozat szerint a Dunamedence rendjének helyreállítása Németország nélkül nem volt elképzelhető.² Ebből sokan azt olvasták ki, hogy Itália szigorúan alkalmazkodott az 1936. július 11-i német-osztrák egyezményhez, Schuschnigg pedig szabadulni kívánt attól. Ausztria tehát egészen sajátlagos irányban haladt. Nem lehetett figyelmen kívül hagyni azt, hogy 1918. óta három időszak volt megkülönböztethető. Az első az osztrák köztársaság megalkotása volt a marxisták részéről, akik az orosz forradalom tanításait vették alapul. Vezérük, Bauer Ottó külügyminiszter még Moszkvának is azt ajánlotta, hogy az osztrák szocialisták közül válasszon tanítványokat. A második időszakot Seipel prelátus keresztényszocialista, egyeztető politikája töltötte ki. A harmadik időszakot Dollfuss és Schuschnigg kormánya foglalta (1927—38). Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy Dollfuss 1927-ben 1 szótöbbséggel került uralomra és hogy Ausztriát, ahol a marxisták Oroszország felé igazodtak, de az *Anschluss*tól sem idegenkedtek addig, amíg Németországot is marxisták kormányozták, s ahol az 1921-i tiroli *referendum* 98 százalékos szavazási eredményt mutatott fel az *Anschluss* javára, nem önmaga, hanem a hatalmak egyensúlya tartotta fenn. Amíg tehát Magyarországnak a katasztrófában nyeresége volt az, hogy állami függetlenségének szabad és korlátlan birtokába került, addig Ausztria államterületének nagy részével együtt állami függetlenségének biztosítékait is elveszítette. Amíg Magyarország saját függetlenségének fenntartására maga vállalkozott, addig Ausztria saját függetlenségének biztosítását másoktól várta; ebből semmi titkot nem csinált, mert az események hullámai tehetetlen hajóként hajtották Párizs és Genf, Berlin és Róma, Prága és Moszkva között.

¹ Nicolas Jorga ancien président du conseil des ministres de Roumanie á S. E. Benito Mussolini, chef du gouvernement italien. Bukarest, 1937. Regátbéli szempontból írt rövid történeti fejtegetés.

² „Eine vollkommene Ordnung im Donaauraum ohne die aktive Teilnahme Deutschlands undenkbar und undurchführbar ist.“ Monatshefte für Auswärtige Politik. IV. Essen, 1937. 290. l.

Az a kör, amelyet Schuschnigg magának teremteni akart — Prágán keresztül a *kis antant* és Párizson keresztül a Habsburgok súlyos csalódásokat és Ausztria részére nagy megrázkódtatásokat rejtett magában. Prága ugyanis akkor Moszkva középeurópai centrumává alakult át, a Habsburgok ellen pedig Németország és Jugoszlávia olyan szorosan összefogtak (Schuschnigg esetleges látogatását Belgrádban időszerűtlennek mondták), hogy az esetleges restauráció veszélye nyomán, Göring kijelentése szerint már akkor készen állottak azok a német hadosztályok, melyeknek Bécset meg kell szállaniok.

Magyarország szuverén állam volt, amely soha semmiféle birodalomnak nem képezte alkatrészét. Az állam feje: Horthy Miklós kormányzó, szuverén állam fejeként látogatta meg a német államfőt, Hitler kancellárt 1936. augusztus 22-én Berchtesgadenben, Viktor Emánuel olasz királyt Kómában (1936. november 24—28.), Miklas osztrák elnököt Bécsben (november 29—30.); római útján horvát területen áthaladva Jugoszlávia kormánya üdvözölte. Itália királyának és Etiópia császáranak budapesti látogatása (1937. május 19—22.) a szuverén magyar állam fejének szólt.

Magyarország tekintélyének fokozatos emelkedése a magyar kisebbségek sorsának rendezését is elodázhatatlaná tette. Hogy ezen a téren a színajai értekezlet után alig történt javulás, általában Benesnek tulajdonították és azért írta meg cikkét Rothermere lord előbb arról, hogy Magyarország vissza fogja szerezni elvesztett területeit, később pedig „*Csehszlovákia foglyairól*“. Hodzsa, ki Benesnél jóval realisabb, magyar emlékei után angolbarát politikus színében tűnt fel, ekkor vetette fel Schuschnigg előtt azt a gondolatot, — mit utóbbi Velencében Mussolinival közölt, — hogy Közép-Európa fölött brit protektorátust kellene bevezetni. Mussolini akkor Eden szankciós politikája miatt élesen szemben állott Angliával, sőt az angol hírlapokat is kitiltotta, tehát alig szenvedhet, kétséget az, hogy Edennek Közép-Európa fölött való protektorátusában Moszkva protektorátusát vélte felismerni. Mussolini ugyanis Hodzsában nem a régi magyar politikust — bár Hodzsa terve nem Edenre, hanem Seton-Watsonra épült, — hanem a cseh minisztert látta és abban a — némelyek szerint nem indokolatlan — feltevésben volt, hogy Benes Anglia behívásával egy új fehérhegyi mérkőzés felé viszi Csehországot. Németország ekkor már Angliával, Franciaországgal és Oroszországgal, Edennel, Blummal és Sztálinnal szemben Itália oldalán állott (Göring külügyminiszter római látogatása, 1937. január 13-23.). Hodzsa Anglia érdekeltségét Közép-Európa és különösen Csehszlovákia iránt igyekezett felkelteni. Seton-Watson ez ajánlkózást akként mutatta be az angol közvélemény előtt, hogy a dunai népek megelégtették a berlin-római tengelyt, amelyet gyengének tartanak. Ezt a Benes felfogásának megfelelő értesítést a *Morning Post*-ban Hodzsa oda módosította, hogy a berlini nyomás elmúlt és érezteti hatását az angol fegyverkezés. A hat dunai állam részére angol vezetést, az összes vitás kérdésekben angol-francia közvetítést keresett. Ugyanakkor azonban a háta mögött álló csehek

olyan térképeket terjesztettek, amelyeken Csehország magában foglalta Magyarországot is, tehát a brit protektorátust Közép-Európa népeinek elnyomásához igényelte.

Hasonló eltérések mutatkoztak abban is, hogy a csehek Ausztrián keresztül hajlandóknak mutatkoztak arra, hogy Ottó császárt Németország ellen kihatározzák. A londoni koronázás idején Schuschnigg és Benes delegátusai előtt minden ajtó megnyílt, Cecil lord pedig (Viscount Cecil, addig Lord Róbert Cecil) azt követelte, hogy Anglia és Franciaország fegyverrel védelmezzék meg Csehszlovákia határait.¹ Ezt a dominiumok értekezletén Edén külügyi államtitkár is megerősíteni látszott, mert azt mondta, hogy a brit kormány minden európai háborúba be fog avatkozni.

Ez a hatalmas alátámasztás az egyik oldalon, a hatalmak érdekeltsége a középeurópai kérdésben a másik oldalon, több vonatkozásban azt a hitet keltették, hogy a magyar kérdés véglegesen lekerült a napirendről.

Nagy mértékben oka volt ennek a német népiség fogalmának elméleti és gyakorlati kiépítése is.

Németország már a háború előtt német jellegű állam volt, amely 1919-ben elveszítette (francia, dán, lengyel) kisebbségeit. A német állam, nemzet és nép hármasságának határvonala tehát a háború előtt nem fedték egymást, mert nem voltak ugyanazok. A német állam és a német nemzet idegen elemeinek kivonulása után azonban a német állam, nemzet és nép eltérő fogalmi már egybeestek és a német politika vezetői a párizsi békeszerződések revízióját akként igyekeztek elérni, hogy egyrészt a német kormányzatot a német nép széles rétegeire építették, másrészt a német néptől elzárt, mert idegen államokhoz tartozó német népelemeket is közelebb kívánták hozni a német nemzet államához. Ez elméletből nemcsak az következett, hogy ahol németek éltek, ott a német állam is jelen volt, hanem az is, hogy más népek csak olyan államot alkothattak, amelyen teret ők maguk elfoglaltak.

Ennek az elméletnek következetesen való keresztülvitele minden akadály — és ellentmondás — nélkül megtörtént Németországban, de politikai hagyományokba ütközött ott, ahol többféle vagy több nép alkotott egy államot és egy nemzetet. A népiség vonatkozásában tehát az az ellentmondás állott elő, hogy az, ami egy faji állam szerkezetét erősítette, többfajú népektől megtagadja azt a szabad elhatározást, hogy közös államot alkossanak.

Így történt, hogy a német állam a népiség alapján leküzdhetlen hatást gyakorolt Ausztria és Csehország németjeire, akik valamikor Németországhoz tartoztak. Ha feltesszük, hogy ez a német állam szempontjából az államot erősítő, konstruktív gondolat volt, akkor ennek ellentéte volt észlelhető azokban az államokban, melyek Német-

¹ *Viscount Cecil*: An open letter on force behind the law. London, 1937. 6. 1.: „Neither France nor Russia could allow Czechoslovakia to perish, and if France were involved, we should be forced to go in, too, or else see the possibility of a triumphant Germany dominating Europe.“

országhoz sohasem tartoztak, attól külön államot éltek és amelyeket nem egy, hanem több nép alkotott. így történt, hogy a népiség elmélete alapján a *Volk und Reich* berlini folyóirat, az új német állam és politika szócsöve, már 1937-ben arra a következtetésre jutott, hogy Magyarországnak a revízióra semmi joga nincsen és hogy a trianoni békeszerződés — kisebb módosításokkal — az a nemzetközi *statútum*, amelyet egyedül lehet pártatlanul alátámasztani. Tekintet nélkül arra, hogy a magyar nemzet a világháborúban kitartott a német nemzet oldalán és vállalva harcolt vele közös ellenségek ellen olyan célokért, amelyek között Németország hadi céljai feltalálhatók voltak, a népiség elvéből az következett, hogy a magyarságnak a történelmi magyar nemzet államához semmi joga nincsen.¹

Masaryk 1918-i csehszlovák államának és a történelmi magyar államnak egy síkba helyezése optikai csalódás volt, amely előre kétségesé tette az összehasonlítás értékét, bár nem lehet elvitatni, hogy a német hatalom erejével ez elméletnek jelentékeny érvényesíiés jutott osztályrészül. A választ azonban az *Universul* bukaresti lap részéről kapta meg, amely diadallal idézte és állapította meg, hogy „a történelmi Magyarország lehetetlen politikai alakulat volt és ezért már kezdettől fogva összeomlásra volt ítélve.“ A *Volk und Reich* és az *Universul* megállapítása Masaryk megállapítása volt — a népiség gondolatának mellőzésével. Carol román király a sajtó híradása szerint figyelmeztette a brit közvéleményt, hogy ne adjon biztatást a magyar revíziós mozgalomnak. Erre alig volt szükség, mert a revíziómozgalom eredetét a párizsi békekonferenciáig lehet visszavezetni és Carol király követelése voltaképpen a békeszerződések elmerítésére vonatkozó követelés volt.

Ausztria státuszkvója pl. 1937 közepén már tarthatatlanná vált és Mussolini már nem biztosította függetlenségét. Ez a velencei találkozás óta Schuschnigg előtt sem volt titok, mert ismét Berlinhez közeledett; de most már nem volt ismeretlen Prága előtt sem, ahol Hodzsa miniszterelnök egy újabb dunai terven dolgozott és állandó kapcsolatban volt Schuschnigggal és a *kis antant* kormányival. Ennek a dunai tervnek a részletei — hivatalos megszövegezésben — sohasem kerültek ugyan napfényre, de Hodzsa komolyságát ismerve, alig lehet kételkedni abban, hogy legalább vázlatban létrejött és hogy közlését a fordulatok akadályozták meg. Jellegeről mindössze annyit lehetett megállapítani, hogy az a prága—bécsi vo-

¹ *Grazian*: Die Entwicklung der ungarischen Staatsidee. Volk und Reich. XIII. Berlin, 1937. 302—17. 1. „Das Grossungarn der Vergangenheit war ein durchaus über-völkisches Gebilde, das in dem Augenblicke auseinanderbrechen musste, als das national-staatliche Denken im politischen Bewusstsein zum Siege gelangte.“ 317. 1. Ha a magyarok nemzetállamot akarnak, úgy meg kell elégedniük egy mérsékelt határmódosítással; ha Szent István Magyarországot kívánják visszaállítani, akkor el kell utasítaniok a nemzetállam fogalmát és államfölötti államba kell, hogy Szent István népei visszatérhessenek. A magyar nemzetállam, amint azt Bethlen és társai akarják, „eine politische Unmöglichkeit. In der völkischen Gedankenwelt, die die Welt des neuen Europa ist, ist für die Revision so wie sie durch etliche Madjaren auffasst, schwerlich (Platz).“ U. ott 317. 1.

nalat vette alapul. Ebben az esetben Hodzsának biztosnak kellett lennie arról, hogy Schuschnigg mögötte áll. Viszont az is következik belőle, hogy a terv a német birodalom érdekkörén kívül álló alakulást szorgalmazott. Ez az alakulás azonban Magyarországi'a nem volt kedvező, mert amíg Németországgal szemben védekezett, Magyarországot viszont a prága-bécsi vonalról szemlélve olyan területek tekintette, ahol a nyugati civilizáció hiánya folytán a cseh-osztrák frontnak felsőbbtségét gyakorolni, terjeszkedni és kolonizálni lehetett. Amint 1936. január 30-i beszédében mondotta: „*Die Linie Wien—Prag ist die Startlinie der westlichen Zivilisation bei ihrem Vordringen über Mitteleuropa nach dem Orient.*“

A cseh dunapaktum helyett azonban Goga Oktavián lépett előtérbe, aki Bukarestben fasiszta jellegű kormányt alakított. Róla jegyezte meg naplójában Marghiloman, hogy nem vetette meg a rubeleket, melyeket a bukaresti orosz követség osztogatott szét azok között, akik a szövetséges monarchia megtámadására vállalkoztak; ő volt a szerzője a *Domnul Notar* színdarabnak, mellyel a magyar kormányzatot a román nép elnyomórítójaként tüntette fel és bevezette a „felszabadítás“ hadjáratát; a magyar irodalom olvasásában felnőve, szerezte meg Ady Endre csúcsai kastélyát és onnan indult most — Berlinen keresztül — kormánya megalakítására, a király bizalmából, a szavazatoknak mindössze 8.7 százalékaival rendelkezvén. A kísérlet merész volt, de megfelelt az új idők szellemének.

Franciaország még egy kísérlettel próbálkozott, hogy maga mellé vegye a *kis antant* hatalmait. Jugoszlávia bebizonyította, hogy az 1937. március 25-én Olaszországgal megkötött szerződése nem jelent szakítást Franciaországgal. Sztojadinovics maga utazott Párizsba és újította meg további öt évre Franciaországgal az 1927. november 11-én kötött szövetségi szerződést 1937. október 12-én. Röviddel azután Delbos francia külügyminiszter maga indult el, hogy a dunai hadállásokat megtekintse. Még útra sem kelt, amikor Sztojadinovics miniszterelnök és külügyminiszter Ciano márciusi látogatását Rómában visszaadta (1937. december 5—10.) és ezzel a szerb-olasz jóviszonyt véglegesítette. Delbos nem is vette észre azt, ami az Itália (és Németország) felé igazodó szerb és román államokban végbement: a két ortodox balkán-államnak a szerb és román parasztság millióin való újraépítését; két felfelé menő népnek — a népszaporodás mindkét államban jelentékeny volt — felkészülését arra, hogy a népiség elve alapján keresse új erőinek szabad kibontakozását — de nem a távoli Franciaország oldalán, hanem a szomszédok között való fokozott érvényesüléssel. Berlinben átértették a kérdés fontosságát és igyekeztek Németország részére biztosítani a két paraszttállam kibontakozó erőit; innen származott az a hű, hogy a szabad fejlődés védelmében a két ortodox balkán-állam határai teljes garanciát nyertek. Delbos prágai szemüveget vitt magával a belgrád—bukaresti útra. Jól esett neki az a fogadás, melyben Bukarestben (1937. november 8—11.) és Belgrádban részesítették (1937. november 12—14.). Azon az emelkedett magaslaton érezte magát, amelyet egykor Barthou biztosított Franciaországnak. Abban a fel-

tevésben volt, hogy a *kis antant vezérkarai*, melyek éppen akkor Prágában tanácskoztak (1937. november 13—14.), ahová ő Belgrádból érkezett (1937. november 15—18.), Franciaországnak fognak rendelkezésre állani. Benes olyan ügyesen rendezte a játékot, hogy Delbos útjának eredményeit a prágai benyomások alapján foglalta össze. November 16-án megtartott prágai beszédében elragadtatással állapította meg, hogy Csehszlovákia Franciaország folytatása (*Je puls dire, que la Tchecoslovaquie est comme un proton gement de la France*) és abban a feltevésben volt, hogy a Prágában álló Franciaország Jugoszlávia és Románia összes erőivel rendelkezik. Csak az az egy kijelentés nyugtalanította, amit Beck ezredes, lengyel külügyminiszter, a középeurópai helyzet alapos ismerője mondott neki. Mikor hazaérkezése után középeurópai újtjáról beszámolt, kiszaladt szájából és általános megdöbbenést keltett az a pár szó, amelyben Csehszlovákia pusztulását jelentette be.

Hogy minden így volt, azt az események hamar megmutatták. Jugoszlávia mindenesetre nem adta fel az olaszokkal való barátkozást és aligha vállalkozott arra, hogy Itáliát egy francia-szerb támadó szövetség malomkövei közé kényszerítse, amint az 1919-től kezdve megvolt. Románia új miniszterelnöke, Goga, halálos beteg volt és 1938. április 10-én tragikus módon fejezte be pályáját. Miniszterelnöksége több zavart okozott, mint nyugalmat, bár eszméinek akkor már jóval több híve volt, mint mikor a hatalmat átvette. A két ortodox állam egy időre magára maradt és kikapcsolódott a nagy politikai eseményekből, amelyeknek súlypontja most Bécs és Prága vonalára helyezkedett át.

Prága korántsem volt annyira erős, amint azt Párizsban hitték; Bécs pedig Prága nyomában járt. Hodzsa dunai tervei rém. inj engedték, hogy adott esetben megvalósulhatnak és az a 'üggadt komolyság, amellyel Hodzsa e különben ismeretlen terven dolgozott, Schuschnigg kancellárban azt a látszatot keltette, hogy Ausztria belépése a *kis antant* prágai műhelyébe, kellő biztosítékkal, amit Habsburg Ottó császársága nyújthatott, végül is a dunai kérdés elrendezéséhez fog vezetni. Az 1937. év folyamán Schuschnigg és Hodzsa több ízben személyesen is találkoztak és állandó kapcsolatban voltak egymással.¹²

¹ A magyar közönség a Hodzsa-féle programot a *Magyarság* napilap tudósítójának 1937. novemberben magával Hodzsával folytatott beszélgetéséből ismerte. A Program lényege a közlemény szerint gazdasági együttműködés volt, politikai téren pedig „benőmavatkozás, egyenlőség és együttműködés“. Kijelentése szerint ezen az alapon indította meg a tárgyalásokat Schuschnigg osztrák kancellárral, mikor ez 1935. decemberben Prágába látogatott és mikor Hodzsa e látogatást 1930. márciusban Bécsben viszonzta. Erre a cseh közeledésre volt a válasz Papén akciója, mely 1936. július

2 -én osztrák német megegyezéshez vezetett. Magyarországnak Hodzsa Milán a magyar kisebbségek sorsának megjavítását helyezte kilátásba, tehát megmaradt azon az alapon, amelyet Jászi Oszkár jelölt meg — hetekkel azelőtt — a londoni *Slavonic Review* folyóiratban, amely viszont *Seton-Watson* szócsove volt. Jászi tehát *Seton-Watson* útján a velők harmincéves kapcsolatban álló *Hodzsának* adta lo azt a tanácsot, hogy erélyes reformokkal, de centralista jellegű radikális politikával kell elejét venni annak a nagy

Amíg azonban Schuschnigg Hodzsán kívül a steenockerzeeli udvarral is kapcsolatban volt, ugyanilyen kapcsolatot tartottak fenn a kancellár barátai Berlinnel és Benes a párizs—moszkvai szövetséggel. A helyzet veszedelmesen hasonlított az 1914-i helyzethez; csak az volt a kérdés, hogy amint a hatalmak akkor Szerbia mögé állottak, most Csehország mögé fognak-e állani.

Azoknak a centralista terveknek a széttörése, melyeket 1914-ben Ferenc Ferdinánd halála hiúsított meg, most azoknak az erőknél a leszerelése útján történt meg, amelyeket Prága és Bécs, Hodzsa és Schuschnigg Berlin ellen felsorakoztattak. Pusztán taktikai kérdés volt az, hogy a támadás Csehország vagy Ausztria ellen induljon meg. Abban sem volt kétség, hogy Ausztriát és Csehországot — akár annexió, akár hűbéri viszony alakjában — a Német Birodalom ismét magának fogja követelni. Kérdés tárgyát csak azok a területek alkották, melyek a Német Birodalom régi területén kívül estek: Nyugat-Magyarország és Észak-Magyarország. Ezekkel kapcsolatban az a felfogás alakult ki, hogy Ausztria szerzett birtokai-val csatlakozik Németországhoz, Magyarországot pedig a csehek által jogtalanul elvett északi területekkel kell kárpótolni. Erre vonatkozólag találjuk azt az adatot, hogy Darányi és Kánya berlini látogatása idején (1937. november 24—25.) kaptak ajánlatot.¹

A *Revue de Paris* 1938. novemberi számában közöltek szerint (*Fuchs Márton*) Schuschnigg állandó kapcsolatban volt Ottó főherceggel, de ahányszor vele találkozott, a német sajtóban mindig megjelent az a közlemény, hogy Németország csak úgy hajlandó megvédeni — az 1936. július 11-i egyezmény alapján — Ausztriát, ha Mussolini a legitimista mozgalom feladására bírja.

Ugyanakkor Benes görcsösen ragaszkodott az orosz szövetséghez. Nyugtalanította őt az a formula, melyet Delbos útja eredményezett és amely szerint Szerbia és Románia csak akkor segítenék katonailag Csehországot, ha ezt Magyarország megtámadná, Franciaországot pedig akkor, ha a németek francia területre vonulnának be. Sztojadinovics és Goga biztosak voltak abban, hogy a németek nem vonulnak francia területre és hogy a magyarok nem támadják meg Csehszlovákiát; ennek alapján Csehországnak nem is állottak rendelkezésére. Maradt tehát az orosz szövetség, mint egyetlen biztosítéka Csehszlovákia határainak. Benes optimista volt és abban a feltevésben élt, hogy Moszkva segítsége új hatalmi politika terveinek megvalósításához is elég.

Schuschnigg kancellár tudta, hogy a restauráció kérdésében

hibának, hogy a közösen megdöntött Ausztria Magyarország romjai fölött a dunai népek elégedetlenek, Közép-Európa pedig balkánizálódott. Innen Hodzsa reform ten ének elsősorban a népek anyagi szükségleteinek kielégítését célzó gazdasági jellege.

¹ „Lors de leur visite à Berlin, le président du Conseil hongrois, Darányi et le ministre des Affaires étrangères do Kánya, 6'étaient vu offrir une participation au plan concret de partage de la Tchecoslovaquie; la Hongrie aurait reçu la Slovaquie. Mais les deux ministres hongrois s'étaient montrés très réservés. On leur avait dit que l'Allemagne estimait que la meilleure époque pour l'exécution de ce plan était le printemps ou l'été 1938.“ *Fuchs M.* id. m. 192. 1. Hozzáátétel u. ott 203. 1.

megállapodás van Jugoszlávia és Németország között. Benes pedig azt, hogy Németország és Itália Moszkva ellen szöveteztek Japánnal, amely 1937. augusztus 21-én orosz-kínai szövetségi szerződéssel került szembe, tehát az ellentét áthidalhatatlanná lett Moszkva és ellenfelei között.

Hogy alkalmas volt-e az időpont a kisebbségi szerződések felmondására, amit Goga tervezett, azt nem volna könnyű eldönteni, de ha ez a lépés egyik oldalon lehetővé tette volna is a román fajnak olyan méretű szárnybontását, amely a román államnak minden idegen elemét pusztulással fenyegette meg, úgy a kisebbségi szerződésnek a békeszerződéssel való szerves kapcsolata folytán ez utóbbinak megmaradása is veszedelemben foroghatott. Téves volt ugyanis az a felfogása, hogy a békeszerződést akkor is fenn lehet tartani, ha megfosztjuk mindazoktól a végzésektől, amelyek a hatalmaknak lehetővé tették azt, hogy a kötelezettségek megállapítása és szerződészerű vállalása mellett a vonatkozó területeket az új államok szuverén birtokába engedjék át (1920. augusztus 10.).

Mindezek a dolgok annyira bonyolulttá tették a közép-európai helyzetet hogy semmiféle alap sem látszott elfogadhatónak. Ebben a zavarban Krofta Kamill cseh külügyminiszter a *Sunday Times* londoni hírlapban 1938. február 8-án megjelent cikkében egy új megoldást ajánlott. Azt írta, hogy mivel Ausztria, Csehország és Magyarország *majdnem egész területüket megtartották*, — ez a valóságnak csak annyiban felelt meg, hogy egyedül Csehország tartotta meg területét — *tehát* csak ők alkotják meg azt a dunai federációt, amely a kettős monarchia utódeként Közép-Európát a germán és a szláv áradat ellenében megvédelmezi (*New Central Europe*). Más szavakkal: a harmadára megcsonkított Magyarország teljes katonai erejével fedezze a maroknyi cseh katonai erőt az ellen, hogy Ausztria és Csehország németsege Németországhoz csatlakozhassék; a szlovákokat illetőleg pedig Csonka-Magyarország tiszta magyar hadereje vonuljon az oroszok ellen, akikkel Benes a magyarok ellen szövetezett.

A kivezető utat *Lord Lothian* abban vélte megtalálni, hogy Németországnak mandátumot kell adni Közép-Európa fölött és ez a folyamat indult meg 1938. február 20-án, mikor Hitler német kancellár tízmillió német sorsának megjavításáról beszélt. Ha e gondolat feltevése sok helyen megütközést váltott ki, hasonló hatást tett *Seton-Watson* küzdelme is azért, hogy népszavazást ne tartsanak, mert különben Masaryk és Benes állama összeomlik. Érvelésében annyira ment, hogy véleménye szerint a népszavazás már teljesen idejét múlta — „the whole idea of plebiscite is completely out of date”, — holott a nemzetközi jognak erről az újításról semmi tudomása nincsen (a londoni Royal Institutc of International Affairs ülése, 1938. június 14.). *Seton-Watson* tehát tudatában volt annak, hogy Ausztria összeomlása után Csehszlovákia felbomlása következik és hogy azt feltartóztatni sem Prága, sem Prága barátai nem képesek. Mikor az obersalzbergi megbeszélésen (február 12.) Schuschnigg a helyzetet fenyegetőnek látta, ugyanennek a helyzetnek a felhője borult

Prágára is. Ausztria függetlenségével együtt Csehszlovákia biztonsága is szöbe került és Róma, Párizs hallgatása folytán az események súlypontja Londonba költözött át. Chamberlain miniszterelnök nem akarta Rómának megtenni azt a szívességet, hogy Ausztria külön államéletének kitolásáért hadba vonuljon; Eden külügyminiszter ugyan a franciákkal együtt kész volt Berlint kérdőre vonni, de annak az lehetett a következménye, hogy Hitler Mussolini mögé áll. Itália pedig a német fedezet birtokában Anglia és Franciaország földközítengeri helyzetét rongja meg. Edennek február 20-án el kellett hagynia helyét, Hitler pedig még ugyanazon a február 20-án megtartott nürnbergi beszédében tízmillió német sorsáról beszélt.

A bejelentés tehát Ausztrián kívül Csehországra is vonatkozott. Ha nem így lett volna, nem mondotta volna Hodzsa miniszterelnök március 4-én a cseh parlamentben, hogy Csehország magárahagyatva is fegyverrel fog védekezni, Benes pedig március 6-án a londoni *Sunday Times*-ben nem vonta kétségbe Németországnak azt a jogát, hogy a csehországi németek dolgával foglalkozzék. Legkülönösebb azonban az egész dologban Moszkva hallgatása volt és ez hozta magával azt, hogy Benes optimizmusa megtört. Stalin, akinek jobbkeze évek óta a bolgár Dimitrov volt, a moszkvai Kremlbe zárkózott és legjobb embereit áldozta fel megújuló haragjának. Fantasztikus hírek szivárogtak át a határokon arról a kegyetlenségről, amellyel saját államát büntette, hogy a kudarc rémképeitől szabadulni tudjon. Mikor az orosz hatalomnak Prágába kellett vonulnia, Dimitrov egyedül érkezett meg. A játszma elveszettnek volt tekinthető.

Schuschnigg kancellár, aki 1936 ősz óta növekedni látta kormánya és Ausztria veszedelmét, utolsó kártyának a restaurációt tartogatta. Ha ez volt a véleménye, akkor arról is meg volt győződve, hogy ez kártyái között a legjobb és ütései között a legerősebb. Lehet, hogy Hodzsa részéről támogatást remélt, de számításon kívül hagyta Benest, kinek a restauráció csak mellékajtó volt, amelyen át a bajból kimenekülhetett, hogy a kapun diadallal visszatérve, az ajtót beszegezze. Schuschnigg az utolsó kártyát 1938. januárban játszotta ki, de február 26-án megjött rá Mussolini tagadó válasza — Gayda cikkében, a *Giornale d'Italia* hasábjain. Itália semleges kívánt maradni; vagy talán Szerbia és Németország oldalára állott, melyek mögött Magyarország is távortartotta magát az osztrák császár ausztriai mozgalmától.

Igaz, hogy Ottó főherceget is aggodalmak gyötörték. Február 17-án levélben figyelmeztette Schuschnigg kancellárt a veszedelmekre, melyek Berlin felől fenyegették és arra kérte, adja át neki hivatalát. Habsburg Ottó mint jövendőbeli kancellár Ausztria függetlenségének „minden eszközzel” való megvédésére vállalkozott, bár a jelek szerint elképzelhető, hogy kike támaszkodott volna, ha csak nem arra, hogy Bécsből nyert értesülései (Jenő főherceg, Adelheid-Etelka főhercegnő, Wiesner báró) szerint — bár levelében kijelentette, hogy azt velők sem közölte — az osztrák nép mellette van. Véleménye szerint nem a poroszoktól képviselt és a katolikus egyház ellen fordult

álláspont, hanem az Ausztriától egykor fenntartott Német Római Szent Birodalom felelt meg a németiség gondolatának. Március 2-án Schuschnigg azt válaszolta, hogy támadás esetén nem fog fegyverrel védekezni.¹

Ausztria birtokbavétele tehát a legitimizmus reményeit is tönkretette.

Seton-Watson azzal igyekezett a helyzetet megmenteni, hogy ha már az *Anschluss* végrehajtását nem lehet megakadályozni, akkor legalább a cseh vezetés alatt álló *kis antant* maradjon meg. Prága megmentésére sietve írta meg azt a cikkét, melyben kifejtette, hogy a *kis antant* nem Németország ellen alakult meg, tehát Németország oldaláról sem azt várja, hogy ok nélkül ellene forduljon; fennállása idején nem is támadta Németországot. Buzgalmában azt mondta, hogy Magyarország is jobban biztosíthatná függetlenségét, ha most hirtelen Csehország mögé állna és a *kis antant* erejével fedezné magát. Ez homlokegyenest ellenkezője volt annak, amivel két évtizeden át Magyarország biztonságát és a magyar nemzet életét fenyegették. Magyarország részéről a felelet érthető hallgatás volt.²

Mindezek a tervezgetések és tárgyalások idejüket múlták, aminthogy idejét múlta már az a svájci vélemény is, hogyan lehetne a centralista jellegűvé alkotott Csehszlovákiát „helvétizálni”.³

Sztojadinovics szerb miniszterelnök tüntető fogadása Berlinben (január 14—22.) azt mutatta, hogy Németország és Jugoszlávia egységesek a Habsburgok távoltartásában. Romániában Goga betegsége miatt február 10-én elhagyta helyét, de a helyébe lépett Cristea Miron görögkeleti pátriárka Goga politikáját folytatta tovább. A helyzet annyira megérett, hogy mikor Schuschnigg kancellár március 9-én Innsbruckban tartott beszédében bejelentette, hogy 13-án Ausztria területén népszavazást fog tartani, 12-én a német birodalmi csapatok átlépték a határt és Ausztria egész területét megszállották. A londoni *Times* június 3-án Csehszlovákia számára is népszavazást ajánlott: „a *welcome example of peaceful change*“. Steed el akarta csavarni a kérdést, mert a déltiroli németek számára vetette fel a népszavazást, ezúttal azonban — húsz év után, az 1918-i változások után — az események kényszerével kellett számolni és nem a békekonferencia intéző férfainak jóindulatú tudatlanságával.

A keleti Svájc, az autonómiák és federációk soha komolyan

¹ *Fuchs M.* id. m. 311—13. 1. Hogy Steenockerzeelből történtek-e kísérletek az osztrák császári trón elfoglalására vagy Ausztria megmentésére, arra vonatkozólag a források nem szolgáltatnak adatokat. Wiesner báró, a legitimisták vezére, Schuschnigg tudtával ebben az ügyben Rómában járt, Mussolini azonban a bécsi sürgetésekre hallgatással felelt; Schmidt Guido külügyminiszter, aki 1936-ban Steenockerzeelben járt és 1937. januárjában Schuschnigg ée a császár találkozásán is jelen volt, *Fuchs* feltevése szerint esetleg maga mondotta el a dolgokat a poroszoknak. U. ott 305. 1.

² *Seton-Watson R. W.*: Czechoslovakia after the German coup. Contemporary Review. CLIII. London, 1938. 522—32. 1.

³ *Guggenbühl* professzor: Holvetisierung der Tschechoslowakei? Neue Züricher Zeitung, 1938. szeptember 4. sz.

nem értett, csak üres taktikából elővett és szemfényvesztően forgatott javaslatai, fiktív szerződésai és meg nem tartott kötelezettségei romjain a revízióknak az a folyamata indult meg, amelyet a német felfogás vallott és amelyet a Német Birodalomhoz simulni kénytelen Ausztria és Csehország előre láttak, de képtelenek voltak fel-tartóztatni.

A magára hagyott cseh kormány ekkor a végső eszközhöz, fegyveres erejéhez folyamodott és be nem váltott kötelezettségeiről, az előre látható következményekről megfélemlítve, Benes emberei — Moravec ezredes és Ripka — Csehszlovákia leküzdhetetlen katonai erejét állították előtérbe: a *kis antant* és a *balkánpaktum* szerintük 75 millió lakossal és 95 hadosztállyal rendelkezett.¹ Ez a híradás azonban már nem hatott sem Angliában, sem Franciaországban, aminthogy sem a *kis antant*, sem a *balkánpaktum* egyetlenegy katonát sem adott Prága védelmére.

A helyzet nem tőlük, hanem a hatalmaktól függött.

Chamberlain brit miniszterelnök április 16-án egyezményben állította helyre a jó viszonyt Anglia és Olaszország között, de a 27-én Londonba érkezett Blum és Delbos utódai, Daladier francia miniszterelnök és Böimet külügyminiszter csatlakozása már nem vezett a stresszi front helyreállításához. Az európai politikának jelentőségét Hitler római látogatási! és a Berlin-római tengely megerősödése adta meg (május 2—10.). Chamberlain miniszterelnök ezek után maga utazott Németországba, hogy a felszámolásnak háborúba való átmenetét megakadályozza. Igen helyesen állapította meg az angol *Macartney*, hogy a Dunára támaszkodó Németországnak a Dunához nem tartozó Csehországon keresztül a dunai ügyekből való kizárása erőltetett dolog volt. Németországnak nem lehetett alacsonyabb szerepet szánni, mint amilyen őt megillette. Csehországnak a középeurópai együttműködésben adott vezetőszerpe hibás volt, mert Prága nem együttműködést akart, hanem egy dunai kisebbség uralmát valamennyi dunai többség fölött. A döntő szó Németországot és nem Benest illette meg; Magyarországot nem terhelte felelősség azért, mert az alkalmat megragadta.²

Csehszlovákia már az *Anschluss* óta általános bomlás jeleit mutatta, sőt lassanként a kormány sem maradt a helyzet ura. Mikor az amerikai szlovákok a pittsburgi szerződés eredeti példányával megérkeztek, Hlinka András június 2-án megtartott pozsonyi beszédében a szlovákok részére a húsz évvel azelőtt szerződésben megígért önkormányzat megadását követelte. Másnap a szlovák néppárt az önkormányzat törvényjavaslatának szövegezéséhez fogott hozzá. Hodzsa kormánya különböző terveket és javaslatokat dolgozott ki a nemzetiségek viszonyának rendezése iránt, de a csehszlovák állam

¹ *Moravec ezredes*: L'importance de la Tchécoslovaquie et ses forces. Le Monde Slave. Párizs, 1938. április-június. *Rí fka H.*: Czechoslovakia. The Slavonic Review. XVII. London, 1938. 54—72. 1.

² *Macartney C. A.*: Hungary and the present crisis. International Affairs. XVII. London, 1938. 749—68. 1.

ugyanabban a betegségben szenvedett, mint a kettős monarchia 1918-ban; a monarchia cseheinek szerepét a szudétanémetek vették át, akik a szomszédos Német Birodalomra támaszkodtak és akiknek példájára Tesehen lengyeléi Lengyelország, a magyarok Magyarország felől remélték az élet- és vagyónbiztonság megvédését. A szlovákok vezére, Hlinka páter, húsz évi nehéz küzdelem után éppen akkor halt el (1938. augusztus 16.), mikor a brit kormány Runcimati lord személyében Prágába megfigyelőt küldött (augusztus 3.—szeptember 15.). A csehek abban a feltevésben voltak, hogy az angolok Benes államát kívánják megmenteni, a beavatottak azonban sejtették, hogy a brit kormány közvetítése a háború elhárítására és a felbomlás békés lefolyására irányult.

Ausztriának a Német Birodalomba való bekebelezése Magyarországra nézve új helyzetet teremtett, *Bethlen István* (Magyarország helyzete Ausztria csatlakozása után. Pesti Napló, 1938. április 17.) az első következményt igen helyesen állapította meg abban, hogy az esemény Mohács óta 400 éves korszakot zárt le; a másodikat pedig abban, hogy véget ért az 1918. óta két évtizeden át uralkodott bizonytalanság, mert Magyarországon kezdettől fogva tudták, hogy Ausztria önálló államként nem állhat meg, ellenben átmenetet alkothat a *kis antant* gyűrűjébe való beolvadás, a restauráció útján egy osztrák összmonarchiába való bekebelezés, esetleg egy európai háború felé. Az *Anschluss* tisztá helyzetet hozott létre abban az irányban, hogy a német-magyar frontot a szláv veszedelem ellen fordíthatta és a régi német-magyar sorsközösség megújításához vezeteti, melyben a magyar nemzet a magyar államot és annak alkotmányát, jogrendjének folytonosságát biztosítani tudta.

Megváltozott Magyarország helyzete a kis antant frontjával szemben is, mert az *Anschluss* folytán Benes csehszlovák állama halálos sebet kapott.

Kánya Kálmán külügyminiszter a parlamentben a következőképpen nyilatkozott:

„A magyar kormány mindig azon az állásponton volt, hogy az osztrák-német viszályba való beavatkozás nem tartozhatik feladataink közé, elsősorban azért, mert egy olyan problémáról volt szó, amelynek megoldása országunk hatalmi körén kívül esik és másodsor azért, mert meg voltunk győződve arról, hogy esetleges beavatkozásunkat egyik fél sem látta volna szívesen. Ehhez a felfogáshoz, amelynek a külügyminiszter már 1933-ban, a költségvetési vita során tartott beszédében határozott kifejezést adott, Magyarország mindig következetesen ragaszkodott. Minden eszközzel igyekeztünk úgy a baráti Ausztriával, mint az ugyancsak baráti Németországgal a legjobb viszonyt fenntartani, ami dacára a hosszú időn át fennálló nagy nehézségeknek, teljes mértékben sikerült.

Nem valósult meg azonban az a reményünk, hogy Schuschnigg és a berlini kormány közös megegyezés alapján fogják rendezni a köztük fennálló nézeteltéréseket. Az *Anschluss* tehát végbement, ami után a helyzet Magyarország szempontjából úgy alakult, hogy Ausztria helyébe a velünk szoros baráti viszonyban élő német biro-

dalom lépett, amellyel szemben elfoglalandó álláspontunk egy pillanatig sem lehetett kétséges. Logikusan következett tehát, hogy Magyarország az osztrák-német egyesülés alkalmából szerencsekívánatait fejezte ki a német kormánynak és ama biztos reményének adott kifejezést, hogy a jelenleg fennálló baráti viszony továbbra is változatlanul fenn fog állni. Hitler kancellár a magyar kormány eme magatartásáért meleg köszönetét tolmácsoltatta Magyarország kormányzójának és ugyanezt tette a német birodalmi kormány a magyar kormánnyal szemben. A közelmúlt események napnál világosabban bizonyították, hogy helyes úton jártunk, amikor a német barátság ápolását tűztük ki egyik főcélunkká és ebben a politikában, amennyiben az tőlünk függ, a jövőben sem fog semmi változás beállni.

Mint hogy az alapvető nagy politikai kérdésekben számottevő eltérés köztünk és a német birodalom között nem áll fenn, sőt egyes problémákban teljes az érdekközösség, Magyarország a német birodalommal szemben eddig követett politikáját a megváltozott körülmények között is folytatni fogja, mint ahogy egyáltalában a magyar külpolitika nagy határozottsággal megszabott iránya a legutóbbi események után sem szorul módosításra.

Ennek ellenére Magyarország semmiféle kezdeményezésbe nem fogott, mert biztos volt abban, hogy változott esélyekkel veheti fel a harcot a fegyverkezési egyenjogúság és a magyar kisebbségek helyzetének megjavítása érdekében. Így jelent meg a magyar kérdés a jugoszláviai Bledbe (Veldes) összehívott — utolsó — konferencia előtt.

Augusztus 23-án a *kis antant* bledi értekezlete (augusztus 21—23.) elismerte Magyarország fegyverkezésének egyenjogúságát és ezzel Magyarország is figyelő állást foglalhatott el — a németek és lengyelek példájára — Csehszlovákia déli határain. Horthy Miklós kormányzó a kormány kíséretében hivatalos látogatást tett a Német Birodalomban (augusztus 21—29.), hol élénk figyelemmel kísérték az eseményeket (szeptember 2. Henlein Obersalzbergben), de ahol Magyarországgal az elkövetkezendő eseményekkel kapcsolatban semmiféle megállapodás nem létesült. Szeptember 13-án nyílt felkelés tört ki a Szudéta-vidéken, mire a szlovákok és rutének is az autonómia mellett határoztak. A helyzet annyira megromlott, hogy Chamberlain miniszterelnök 15-én a nyílt háború elhárítása végett. Obersalzbergbe érkezett (szeptember 15—16.); a létrejött megállapodás a háború elkerülésével Csehszlovákiának békés átalakulását tette lehetővé, amihez a Londonba utazott Daladier miniszterelnök és Bonuet külügyminiszter is hozzájárultak (szeptember 18—19.). A Szudéta-vidéknek Németország részére való átengedése azonban, amihez a brit és francia kormányok hozzájárultak, nemcsak azt jelentette, hogy a versaillesi szerződés darabokra tört; nemcsak azt, hogy Franciaország egész középeurópai súlyát elveszítette és megszűnt a lehetősége annak, hogy Németországot kelet felől sakkban tartsa; még azt sem, hogy mikor Hodzsa szeptember 20-án az előző napon felállított angol-francia követeléshez hozzájárult és hajlandó

volt a Szudéta vidéket Németországnak átadni, azon a napon, amikor Chamberlain Godesbergben Hitlerrel tanácskozott (szeptember 22—24.), elrendelte a mozgósítást és ezzel maga lett támadóvá, aminek szerepét a békeszerződések óta ellenségeinek szánta. Az események fontossága másban nyilvánult meg. Mindenekelőtt abban, hogy a szövetséges és társult hatalmak, amelyek Csehszlovákiát megalakították, a szeptember 29-i müncheni egyezményben, Németország bevonásával, a csehszlovák állam területével a feltételek be nem tartása folytán (1920. augusztus 10.) szabadon rendelkeztek és a Szudéta-vidéket Németországnak adták. Franciaországnak lényegében az általa megalapított — Tardieu megállapítása — Csehszlovákiában a német hatalom ellen és ennek háta mögött kiépített középeurópai bázis megdöntéséhez kellett hozzájárulnia. Ezzel a francia hatalom középeurópai súlya is megsemmisült és ezt látta előre De Vienne, amikor már előbb úgy nyilatkozott, hogyha Franciaország megírná emlékiratait, akkor az 1919-el kezdődő fejezetnek az elmulasztott alkalmak korát adhatná címül: *Histoire des occasions manquées et des velleités sans lendemain*. A francia befolyás kivonulása után Prága előtt már nem maradt választás, mert a német hatalom érdekkörébe került. A Hodzsa helyébe lépett Sirovy-kormány a müncheni egyezményt elfogadta, mire október 1-én a német csapatok átlépték Csehország határait. Benes és Krofta elmenekültek, az 1918-ban létrehozott csehszlovák állam léte megszűnt. Az események másik fontossága abban volt észlelhető, hogy megbukott az az autonómia-terv, amely Csehszlovákia határainak formai fenntartása mellett Közép-Európa egyik részében a népek önrendelkezési jogát kompromisszum alakjában valósította volna meg és lehetővé tette volna, hogy ez az autonómia-mozgalom egész Közép-Európára kiható változásokat teremtsen. Az annexiós politika Szedánja tehát a népek önkormányzatán nyugvó kompromisszum Szedánját vonta maga után; Clémenceau bukása Wilsont is elsodorta.

Ezen a ponton tehát határvonálhoz érkeztünk.

Mindenekelőtt lezárult annak az európai konstrukciónak az élete, melyet Masaryk és Benes Franciaországra és annak szövetségére építettek. A franciák eredetileg gondosan körülépítették magukat északon Angliával és Belgiummal, délen a spanyol és olasz királyságokkal, keleten Lengyelországgal és a cseh vezetés alá helyezett kis antaTit koalícióval. Politikájuk merevsége folytán azonban Anglia rövidesen eltávolodott, Belgium a francia erődvonalba való zárkózástól saját függetlenségét féltette, Spanyolország Itália felé orientálódott, az olaszok pedig a németekkel fogtak össze. Barthout okolták azzal, hogy a francia-orosz közeledéssel a lengyeleket is távozásra bírta, de az a kárpoztól, melyet Benes szerint Moszkva nyújtott, gyengének bizonyult. A szerbek ugyanis ellenségei voltak a bülsevizmusnak, a Benes és Litvinov mellé álló Titulescut pedig elbocsátották: Csehország 1933 óta el volt szigetelve, Németország ereje pedig ellensúly nélkül növekedett. Prágának most Ausztriához és Magyarországhoz kellett volna közelednie, Benes azonban hű maradt Saint Germainhez és Trianonhoz és kérdés, hogy makacsságá-

nak esett-e inkább áldozatul, vagy tévedésének, melyet rajta kívül mindenki észrevett — Seton-Watson kivételével, aki arany hidat akart építeni Hitler és Benes között, de a hidat a békeszerződés piléreire rakta le és azt kívánta, hogy Magyarország segítsen annak építésénél azzal, hogy lemond a revízióról és a kis antant koalíciójába lép. Valóban semmi különös nem volt ezek után abban, hogy minden másként történt.¹

Ilyen rázkódások nyomán is új változást jelentett az, hogy Lengyelország szeptember 20-án a hatalmakhoz és Csehszlovákiához intézett jegyzékében az 1925-ben megkötött cseh-lengyel kisebbségi szerződést felmondotta és a csehszlovákiai lengyel vidék átkapcsolását követelte. Hodzsa másnap lemondott és lemondásával azt a látszatot kelthette, hogy a külső befolyással elhatározott területátvitel folytán nem volna többé abban a helyzetben, hogy a békeszerződéssel egybeforrasztott kisebbségi szerződések által előírt kötelezettségeknek eleget tegyen, tehát a vonatkozó felelősséget a hatalmakra hárította át. Így történt, hogy a versaillesi szerződéssel együtt a kisebbségi szerződés felmondásával a kisebbségi kérdés eddigi rendezési módja is terítékre került. Lengyelország azonban szövetségese volt Franciaországnak és ebben a minőségében is szabadabban nyúlt a tescleni vidék lengyelségének felszabadításához. Szeptember 24-i jegyzékére Krofta külügyminiszter adta meg a választ 25-én. Időközben a lengyel kormány a határvidéken jelentékeny katonai erőt vont össze, mire Potemkin helyettes külügyi népbiztos Moszkva nevében azzal fenyegette meg Varsót, hogy a cseh határvonal megtámadása esetén az 1932. július 25-én létrejött lengyel-orosz megnevezési szerződést semmisnek fogja tekinteni. Az orosz figyelmeztetés napján (szeptember 23.) a lengyel kormány megsürgette Prága választát, de a varsói cseh követ csak 26-án tudta átnyújtani a választ-jegyzéket és Benes elnöknek Mosciski lengyel köztársasági elnökhöz intézett levelét. Mosciski 27-én adott válaszában a cseh-lengyel kérdés megoldásaként a tescheni vidék átadását jelölte meg. Szeptember 30-án a cseh viszontválasz már Lengyelország ultimátumával találkozott és október 1-én, a német birodalmi csapatok bevonulásakor, a cseh kormány a lengyel vidék átadásához is hozzájárult. Amíg azonban a német csapatok a müncheni döntés alapján vonultak be, az viszont csak a német vidékek megszállására vonatkozott, addig Lengyelországnak ilyen döntés nem állott rendelkezésére. Krofta helyét október 4-én Chwalkowsky római cseh követ foglalta el, de mire utóbbi másnap útrakelt, Benes elnök is elhagyta helyét és az egész hatalom Sirovy tábornok kezébe ment át. Ezzel két évtizedes fejlődés szakasza zárult le. Attól kezdve, hogy Benes 1918. októberben Franciaország szövetségeseiként egy megalkotandó csehszlovák állam külügyi előkészítését átvette, most, 1938. októberben a francia nagyhatalom középeurópai befolyásának összeomlásáért is neki kellett felelősséget vállalnia. Lemondása előtt kiadott nyilatkozatában azt ajánlotta cseh nemzetének, amit két évtizeden át olyan inüvészet-

¹ *Seton-Watson li. W.: Contemporary Review. CLIII. London, 1938. 522—32. 1*

tel hiúsított meg az egész vonalon: a szomszédokkal való kölcsönös jó viszony megteremtését. A csehek halálos ellenségnek kezdtől a lengyel szomszédot tekintették és Benes nem akarta megvárni, amíg a lengyelek átlépik a határt. Az október 11-re kitűzött nap helyett a lengyelek már 9-én bevonultak és 11-re az általuk követelt egész területet megszállták. Benes távozásával, melyre kényszer alatt és nem önként határozta el magát, Franciaország megszabadult a cseh irányítástól; nem volt alkalmazottja Csehország miniszterelnökének, mint Tardieu mondotta — „la France *employée par Benes*”, — véget ért Benes „genfi pontifikátusa“, mint ugyancsak Tardieu mondotta, és véget ért mindaz, amit húsz év óta Benes épített és amit Benesre építettek. Masaryk családja és Krofta Kamill követték őt a száműzetésbe.

A német hatalom nem nyugodott bele a kisebbségi kérdés gyakorlati kezelésének visszasságaiba, sem annak Benes—Hello Franco útján való értelmezésébe. De nem fogadta el alapul a kisebbségi szerződéseket sem, hanem azon az alapon, hogy a békeszerződéseket a hatalmak alkották meg, de magok közül a német hatalmat kizárták, most a német hatalom közéjük lépve darabokra tépette velük a párizsi békeművet és Münchenben új szerződést alkotott meg, mely Németországot Európa első hatalmává tette. Aligha történt volna ez így, ha 1919-ben bölcs előrelátással a vesztes Németországot is meghívják a békekonferenciára. De még akkor sem, ha Mussolini négyhatalmi tervét elfogadják Ausztria és Csehország államiságának eltörlése előtt.

Az idő azonban elmúlt.

Münchenben új Európa született meg és a magyar nemzetnek ebben az új Európában kellett elhelyezkednie.

XX.

A magyar kérdés a münchen—bécsi határozatok alapján.

1938.

Ha Lengyelország nem engedhette azt, hogy a csehországi németek felszabadulása után a csehországi lengyelek fel ne szabaduljanak, úgy Magyarországtól sem lehetett megtagadni azt, hogy a cseh állam határain belül, akaratuk ellenére idegen uralom alá került magyarok változatlanul idegen uralom alatt maradjanak. Felszabadulásukat azonban a magyar kormány addigi magatartásához híven, békés úton igyekezett biztosítani.

A magyar kormány a német és lengyel eljárástól eltérő utat választott és mélyebb aláépítést igyekezett adni követeléseinek.

Ezeket ugyanis arra építette, hogy a trianoni békeszerződés a Felvidéket — tehát nem pusztán a határvidéket — erőszakkal tépte ki az anyaországból, tehát a nemzetközi jog és a jogfolytonosság alapján nem elvi, csak eljárásbeli különbség lehet a magyar és nem-magyar jellegű lakossággal rendelkező területek között. Amíg a német kormány a német, a lengyel a lengyel nyelv- és népterületek átkapcsolását követelte és annak teljesítése után semmi akadályát nem látta annak, hogy miért ne garantálja Csehszlovákia új alakjának területét, addig a magyar felfogás messzebb ment annyiban, hogy az anyaországtól elszakított vidék egészére fenntartotta igényét, a magyar lakosságú határvidéknek rövid úton való visszacsatolását, a vissza nem csatolt vidéken pedig népszavazás megtartását kívánta. De nem ment olyan messzire, hogy a jogfolytonosság szilárd alapját elhagyva, megelégedjék az egyszerű birtokbavétellel, hanem szeptember közepén a hatalmaktól követelte azt, hogy a csehszlovákiai magyarság helyzete ne maradjon orvoslás nélkül akkor, mikor a német és lengyel határlakosság a cseh uralom alól felszabadult. Csak a hatalmagnál történt bejelentés után közölte ugyanezt szeptember 22-én a cseh kormánnyal és csak akkor kezdte meg a határvonalon szükséges biztonsági rendelkezéseket, mikor a cseh mozgósítás szeptember 23-án este 8.30 órakor az éppen akkor megkezdődő godesbergi tárgyalásokra való tekintet nélkül az összes szomszédokkal szemben fegyverhez nyúlt.

Német és lengyel oldalról szorítva és a hatalmakkal szembe-

kerülve, Krofta nem tehetett mást, minthogy szeptember 26-án a prágai magyar követnek megnyugtató választ adott, München (szeptember 29.) után pedig felkészült arra, hogy Magyarországgal szemben a német és lengyel precedensek lesznek irányadók. A magyar kormány ennek megfelelően nem az általa egyoldalúan megjelölt magyar területek átadását követelte, hanem a vonatkozó tárgyalások megindítását a területek átengedése iránt. így vette kezdetét október 11-én a komáromi tárgyalás és történt meg Ipolyság és 12-án Sátorai jaiihely jelképes megszállása. Ugyanakkor azonban a tárgyalások is megszakadtak, mert egyrészt nagyban eltértek a fel-fogások annak a vonalnak megállapítása körül, amely néprajzi alapon országhatárrá lett volna, másrészt pedig mert Chwalkowsky cseh külügyminiszter Komárom helyett Berlinbe utazott és a magyarok helyett a németekkel egyezett meg. Kánya Kálmán külügyminiszter erre az előzetes tárgyalások után a müncheni hatalmak elé terjesztette az ügyet, a kormány pedig 14-én elrendelte a haderő megerősítését.

A magyar kormány javaslatai szigorúan a néprajzi határvonal megállapítását tartották szem előtt — a tudományos indokolást Komáromban Teleki Pál gróf miniszter vezette — és ugyan- ezt várták a döntőbírástól is, melyre nem a müncheni hatalmakat, hanem azok közül csak Berlint és Rómát kérték fel. Chwalkowsky a javaslatot magáévá tette, Németország és Itália pedig elvállalták a döntőbírást.

A müncheni egyezmény (1938. szeptember 29.) első pótnyilatkozata szemmel látható különbséget mutatott, mert az egyezmény maga pusztán a csehországi német kisebbségről rendelkezett, a lengyel és magyar kisebbségekről ellenben hallgatott. A négyhatalomtól szintén aláírt pótegyezmény ez utóbbiakat olyan kisebbségeknek tekintette, amelyeknek további sorsát illetőleg az egyezmény maga nem mondotta meg, hogy azt a csehszlovák állam határain belül vagy kívül kívánja eldönteni. Csak annyit jegyzett meg, hogy az illető kormányok három hónapon belül egyezzenek meg egymás között és hogyha ez a megegyezés nem történne meg, úgy a kérdés ugyan- azon négy hatalom döntése alá kerülne. A második pótnyilatkozat ehhez hozzáfűzte, hogy amint a lengyel és magyar kisebbségek sorsa szabályozást nyer, a német kormányok csak akkor fogják megadni Csehszlovákiának azt a garanciát, melyet a brit és francia kormányok szeptember 19-i közös jegyzékük 6. cikkelyének értelmében a müncheni egyezmény alapján már megadtak. Végül a négy kormány- fő egy harmadik pótnyilatkozatban bejelentette, hogy a müncheni egyezményben kilátásba helyezett (cseh-német) területi változás és határmódosítás végett ugyanakkor a (cseh-német) viszonyra vonat- kozó) müncheni egyezmény III. cikkelyének értelmében bizottságot küld ki, amely a német külügyi hivatal államtitkárától, Anglia, Franciaország és Itália berlini nagyköveteiből és a csehszlovák kor- mány megbízottjából fog állani. Ezen a ponton tehát kérdés tár- gyává lett az, hogy a müncheni egyezménynek főrészébe fel nem vett lengyel és magyar ügyek elintézésében a berlini egyezmény

négy hatalma és a hozzátartozó pótcikkely öt kormánya között a hatáskör miként fog megoszlan.

Egy negyedik pótnyilatkozat kijelentette, hogy a területátvitelből kifolyó minden kérdés eldöntése a fenti — ötös — bizottság hatáskörébe tartozik, de miután a cseh-magyar viszonylatban a müncheni egyezmény semmiféle területátvitelt nem állapított meg, egyrészt a német és lengyel-magyar, másrészt a lengyel és magyar eljárás között is különbségek támadtak. Németország ugyanis a müncheni egyezmény alapján, tehát a négy hatalom döntéseként, akként jutott a csehországi német vidékek birtokába, hogy azoknak átadását a négy hatalom döntése kényszerítette Csehszlovákiára. Lengyelország az 1925-i cseh-lengyel kisebbségi szerződést felbontva, de a cseh kormány hozzájárulásával, fegyverrel hajtotta végre a csehországi cseh-lengyel kisebbségeknek a lengyel államba való beolvasztását és a lengyel nemzettel való egyesítését. Magyarország nem bontotta fel a kisebbségi szerződést, tehát a csehszlovák kormányzatnak továbbra is kötelessége maradt annak megtartása; sem a magyar delegációtól megállapított néprajzi vonalat nem vette birtokba, hanem változatlanul fenntartván azt az álláspontot, hogy a határmenti magyar lakosságot a Millerand-levél alapján vissza-csatolás, a vissza nem csatolandó egész lakosságot pedig az önrendelkezés joga illeti meg, nem a müncheni négy hatalom, hanem Németország és Itália döntéséhez folyamodott.

Ez a döntés történt meg 1938. november 2 án Szvojai Jenő herceg bécsi palotájában, a Belvederében, ahol egykor Ferenc Ferdinánd az ő nagysztrák birodalmáról álmodozott. Az új megoldás szerint Magyarország visszanyerte a magyaroktól lakott északi határvidéket, kevés szlovák és rutén lakossal, Pozsonytól kezdve Léván, Füleken, Rozsnyón és Kassán, Ungváron, Munkácson és Beregszászon át Nagyszöllősig; Pozsony nyugaton és Nagyszöllős keleten a csehszlovák állam birtokában maradtak.

A döntés német felfogás szerint¹ azáltal, hogy ahhoz a cseh és magyar kormányok — bármi legyen a döntés eredménye — már előre hozzájárultak, végleges és meg nem fellebbezhető *diktátummá* lett. Közép-Európa új nemzetközi státútumának alapjait e felfogás szerint a következők alkotják: 1. az 1918. szeptember 19-i angol-francia megoldási terv, melyet a csehszlovák kormány magáévá tett; 2. a szeptember 29-i müncheni négyhatalmi egyezmény; 3. a német-csehszlovák határszerződés; 4. a november 2-i bécsi német-olasz döntőbírói ítélet. A felfogás a döntést véglegesnek tekinti (*Raschhofer*), erről azonban a felvett okmány nem emlékezik meg, mindössze azt mondja, hogy a német és olasz külügyminiszterek a cseh és magyar külügyminiszterek között felmerült kérdésben adnak döntést. Ugyané felfogás (*Raschhofer*) szerint a belvederei jegyzőkönyv sem revíziót, sem restaurációt (helyreállítás) nem alkot, de szabályozza Közép-Európa nemzetiségi kérdéseinek nagy részét

¹ *Haschhofer II.*: Die neuen Rechtsgrundlagen Mitteleuropas. Volk und Reich. XII. Berlin, 1938. 831—43. 1.

és kielégítette Magyarországot is a népiség elve alapján, ameddig Magyarország kívánságai jogosak és teljesíthetők voltak és amely határnál tovább menni nem lehetett. Mivel azonban a magyar kormánytól követelt népszavazás nem történt meg, nem lehetett azt állítani, hogy „a szlovákok és a kárpáti ukránok (Karpato-Ukrainer) ugyanúgy gyakorolták az önrendelkezés jogát, amikor az egyik oldalon a legélesebben szembefordultak a prágai centralizmussal, de ugyanakkor a másik oldalon a mellett foglaltak állást, hogy inkább egy teljesen átépítendő csehszlovák államban maradnak meg, minthogy Magyarországhoz fennállott előbbi hovatartozásukat megújítsák.“

A belvedcrei Magyarország 1938. halottak napján akként alakult ki, hogy — amint *Macartney* mondotta — azzal egyik fél sem volt, nem is lehetett megelégedve. Szerinte annál jobb volt ez, mert későbbi tárgyalások előtt is nyitva maradt az ajtó.

Az a megállapítása, hogy miután a magyar kormány a döntéshez előre hozzájárult, „lemondott Szlovákiáról“, alig állhatja meg helyét, mert ilyen lemondás nyomára nem akadunk. Amennyiben az előzetes hozzájárulás azt jelentette volna, hogy Magyarország a cseh államból kivált Szlovákia önállósítása és egy szlovák állam megalakítása előtt szabad utat nyitott, még ebben az esetben sem lehetett mást következtetni, minthogy a magyar politika régi hagyományai szellemében nem kívánt újtába állani annak a kísérletnek, hogy a szlovák nemzet magáról gondoskodjék. Annak eldöntése, hogy ez a gondoskodás sikerrel jár-e, a történelmi és természeti erőknek volt fenntartva. Nem hallgathatjuk el azonban Tardieunek, aki a csehszlovák állam felállításában szerepet vitt, 1921-ben megjelent művében a csehek érdekében tett azt a megjegyzését, hogy Szlovákia Párizsban nem gyakorolt önrendelkezési jogot és hogy ennek első lehetőségét 1920-ban a magyar delegáció elnöke, Apponyi Albert gróf kínálta fel, amikor népszavazást ajánlott, másodszer pedig 1938 végén a magyar kormány, amikor ugyanazt a népszavazást kínálta fel, hogy a lakosságnak módja legyen saját véleményét nyilvánítani, amelyet neki Turócszentmárianban, Prágában és Párizsban lehetetlenné tettek.

Ezen az ajtón keresztül a problémáknak egész sora jelentkezett.

Mindenekelőtt meg kellett állapítani, hogy mi volt az, amit ezután Csehszlovákiának neveztek, milyen volt annak a nemzetközi státútuma és milyen irányban kereste jövő boldogulását.

Benes és Krofta elmenekülése után Csehszlovákia már a közbit szerint is megváltozott, a változás lényege azonban nem ez volt.

Az átalakulás lényege abból állott, hogy a Csehszlovákia néven ismert nemzetiségi államban a nemzetiségek fölött uralomra emelt cseh centralizmus megbukott és helyét egyes népek autonómiája váltotta fel. Volt egy — nem idő, hanem csak — időpont, amikor Csehszlovákia még a párizsi békeszerződésektől megvont határok között — az 1918-ban általánosan elfogadott — wilsoni békefeltételek alapján cseh, német, szlovák, magyar és rutén autonó-

miákból összealkotandó federáció irányában haladt. Az a nyomás azonban, amely a német hatalom felől észlelhető volt és amelyet Benes már hosszú idő óta természetes adottságnak ismert, mert ellenkező esetben nem szorgalmazta volna Moszkva szövetségét, a régi osztrák és cseh tartományoknak a Német Birodalom kebelébe való visszatérését olyan ellenállhatatlan erővel állította előtérbe, hogy az autonómia elfogadásával már meglazított cseh ellenállás megbukott és a müncheni egyezmény napja felért a fehérhegyi csata döntésével és komolyságával (1620.). Csehország nemzetközi státútuma ettől kezdve csak formailag különbözött Ausztriától, mert lényegben a Német Birodalomhoz szabta magát. Kitént ez abból is, hogy az új kormányzat október 20-án a kommunista pártot feloszlatta, és a prágai orosz követet értesítette, hogy a cseh-orosz paktumban vállalt érdekeltséget magára nézve nem tekinti többé kötelezőnek.

Csehszlovákia tehát Moszkva érdekköréből Berlin érdekkörébe ment át.

A lengyel-magyar közös határ tehát így annak a ténynek esett áldozatul, hogy a prága-moszkvai kapcsolat október 20-án véget ért.

Egészen más természetű volt a cseh kormányval kapcsolatban történt átalakulás, melynek alátámasztását Berlinből keresték. Ezzel az a helyzet állott elő, hogy az úgynevezett Szlovákia és Kuszinszko olyan cseh állammal szemben maradt bár kevésbé függő, de mégis függő viszonyban, amely Németországhoz alkalmazkodott. Círvvalkowsky külügyminiszter útja Komárom helyett, ahol Kánya Kálmán külügyminiszter vezetése alatt magyar delegáció várta, Berlinbe vezetett; a német alátámasztás megnyerését eléje tette a szomszédokkal való megegyezésnek.

A cseh köztársasághoz tehát sem a szlovákok, sem a rutének nem önálló szlovák és önálló rutén nemzetként csatlakoztak, mert Tiso József október 6-án a prágai kormánytól kapta szlovák tárca nélküli miniszterré való kinevezését, ellenben a ruténektől az önrendelkezési jog alapján megválasztott Bródyt a prágai kormány nem fogadta el, hanem október 26-án Volosint ültette helyébe, Bródyt pedig börtönbe vetette, mert politikája nem felelt meg a prágai előírásoknak.

Ezek alapján a szlovák kormánynak október 10-én Pozsonyban való berendezkedése éppenúgy a cseh kormány jóváhagyásával történt, mint a rutén kormányzaté a cseh felsőség alatt megmaradt Huszton.

Némi önállóságot mutatott az új szlovák kormányzat abban, hogy megbízásából Tiso miniszterelnök, a rutén kormányzat részéről pedig Bucsinszky miniszter október 19-én Münchenben Hitler Adolfnál, Sidor, szlovák miniszter pedig ugyanakkor Varsóban jelent meg, de alig szenved kétséget, hogy Münchenben a német hatalom támogatását kérték, Varsóban viszont a lengyel-magyar közös határt szorgalmazták.

A Moszkvától elszakadt, cseh felsőség alá helyezkedett szlovák és rutén területeken tehát kezdetben nem szlovák és rutén állam ala-

kult, hanem olyan csehszlovák államalakulat keletkezett, melyben a német külpolitikához alkalmazkodó cseh kormányzat foglalta el az orosz külpolitikához alkalmazkodott előbbi kormányzatot.

Semmi kétség nem férhet ahhoz, hogy ez voltaképen Berlin győzelme volt Moszkva fölött és hogy ezzel Közép-Európa területén Moszkva súlyának helyébe Berlin súlya lépett. Miután Moszkva nyugati szövetségese, Franciaország is elveszítette közép európai befolyását, a német hatalom pedig nyugat felé védelmi állásban volt, — Belgium területi épségének biztosítása, francia-német barátsági szerződés 1938. december 6-án, — megnövekedett súlya kelet felé talált érvényesülést.

A német hatalom a tőle megszokott határozottsággal nyomult előre az adott útvonalon.

Azon az alapon, hogy a magyar állam joghatóságát az 1920 i trianoni békeszerződés a Csehszlovákiának átengedett összes területen megszüntette, a birtoklás jogán ott rendelkező cseh és csehbarát szlovák kormányoktól szerezte meg a Pozsonyt övező kisebb területeket (Dévény, Ligetfalu), a csehbarát rutén kormány területén (a megmaradt Ruszinszkóhan) pedig az ukránok segítségével Ukrajnát a moszkvai fennhatóság alól kívánta felszabadítani. Mivel a lengyel-magyar közös határ a német-ukrán tervek vonalát zárta volna el, ennekfolytán a német hatalom helybenhagyásával sem találkozott. Hogy az ukrán kérdés megoldása milyen változásokat jelentett, az a magyar kérdést csak annyiban érintette, amennyiben a Kárpátok övezetén belül eső magyar anyaterületre vonatkozott.¹ Annyi azon-

¹ Ukrajnát illetőleg figyelembe kell vennünk, hogy azt 1918. január 3-án Franciaország jegyzékben elismerte, és hogy azzal a központi hatalmak 1918. február 9-én Brest Litovskban békét kötöttek. Ukrajna egyébként január 22-én proklamálta állami függetlenségét. Véle június 12-én Szovjetország előzetes békeszerződést kötött. 1920. augusztus 31-én Bulduriban a balti államok (Finnország, Észtország, Lettorság, Litvánia), valamint Lengyelország szövetségéhez csatlakozott, Moszkvával pedig 19-0. december 28-án szövetségi szerződésre lépett. Ettől kezdve Moszkva érdekkörében élt; Moszkvában kötött békeszerződést Litvániával 1921. február 14-én, Lettországgal 1921. augusztus 3. án, Észtországgal 1921. november 25-én, Törökországgal 1922. január 2-án, Csehszlovákiával 1922. június 6-án, tehát bizonyos fokig a szerződés-kötés jogának birtokában maradt.

Az ukrán mozgalmat — nevezetesen az ukrán emigránsok mozgalmát — ettől az időtől kezdve a csehek támogatták, de nem Szovjet-Oroszország, hanem Lengyelország ellen, ami a cseh-lengyel viszonyt annyira elmérgesítette, hogy az 1925 i lokarnói paktum alkalmával a oseh és lengyel köztársaságok érdekében létrejött francia garancia-szerződéseket egy alapra hozni nem lehetett. Franciaország keleti szövetségesei egymásnak halálos ellenségei voltak. Ez az ellentét áthidalhatatlanná lett azáltal, hogy Csehország az ukrán mozgalmat híddá építette ki Moszkva felé; a lengyelektől követelt magyar-lengyel közös határ tehát ennek a hídnak a felrobbantását célozta. Jelentékeny módon megerősödött a közös határ követelése akkor, mikor a cseh orosz szövetség szerződését aláírták, mert a cseh-orosz katonai szövetség Lengyelország biztonságát fenyegette. *Studniczky Vladisláv* röpirata (System polityczny Európy a Polska. Varsó, 1935, ismertette *Bem de Cosban Vladimir gról*. Pesti Hírlap, 1935. június 2. és Bem gróf műve: *Polsko-Węgierska Wepólna Granica*. Cieszyn, 1936) ezen a gondolaton épült fel. Ezt tartották 1936-ban szükségesnek a németek is (Die ungarisch-polnischen Beziehungen).

bán kétségtelennek látszott, hogy egyrészt a moszkvai orosz hatalom alapjaiban megrendültnek volt tekinthető és hogy az ukránok Lengyelország, Oroszország, Magyarország és Románia területének egyes részeit igényelték. Varsó, Bukarest és Moszkva ennekfolytán közelebb kerültek egymáshoz. Beck lengyel külügyminiszternek Budapesttel, Bukaresttel — ahová személyesen utazott el — és Moszkvával folytatott tárgyalásai — utóbbihoz való közeledése — az ukrán kérdéssel voltak kapcsolatban.

Az ukrán mozgalom elsősorban a rutének önrendelkezési jogát semmisítette meg. A magyarországi ruténeknek volt ugyan mozgalmuk az autonómia megszerzése iránt, de az a magyar állam területi épségét nem érintette, mert a magyar állam határain belül követelt jogokat. Vezetői külön alkotmányt dolgoztak ki, melyet a Károlyi kormány el is fogadott (X. néptörvény, 1918. december 21-én). Volosin akkor a rutén nemzeti mozgalom híve volt és nem gondolt arra, hogy akár a csehekhez, akár az ukránokhoz álljon. A párizsi békekonferenciához benyújtott emlékiratában még Benes, a cseh delegáció elnöke is azt állapította meg, hogy a rutének idegenkednek a Kárpátokon túli ukrán mozgalmától, bár később kiderült, hogy ezt csak azért mondta, mert sejtette, hogy legjobb esetben is csak a Kárpátokon belül eső vidéket kaphatja meg. A ruténeknek megígért autonómiából azonban semmi sem lett és a közel két évtizedes cseh uralom mérlegét Svierzbinski ungvári lengyel konzul abban állapította meg, hogy a rutén lakosság népszavazás esetén — melynek irányában a vállalt kötelezettség nem-telejesítése folytán az út nyitva maradt, — a kárpátalji lakosság abszolút többsége a Magyarországhoz való visszacsatolás mellett foglalna állást. Mindenesetre itt a kérdéses terület őslakosságát értették; nem azokat a cseh tisztviselőket, akik prágai rendelkezés folytán tömegben özönlötték el, sem pedig azokat a lengyelországi és oroszországi ukránokat, akik a cseheket felváltva ugyanolyan idegenekként folytatták a harcot a rutén és egyéb őslakosság ellen.

Még két fontos elvi kérdés maradt tisztázatlanul.

Az egyik az volt, hogy a Felvidék alsó részének visszacsatolása revíziót jelentett-e olyan értelemben, amint a revíziót Magyarországon értelmezték, tehát azt, hogy a történelmi Magyarország kis darabja visszakerült az anyaországhoz, vagy pedig a Millerand-levélnek az északi határvonalon való beváltását jelentette és ezzel ott a revízió folyamata le is zárult.

A másik kérdés az volt, hogy a visszacsatolás néprajzi (etnográfiai) határmódosításnak vagy határkiigazításnak volt-e tekinthető, amely a népiség elve alapján történt, tehát München alap-

Volk mid Keich. X. Berlin, 1936. 67—70. l.), tehát a németek akkor Prágával és Moszkvával szemben még a lengyel-magyar szövetségből indultak ki. A helyzet csak akkor változott meg, mikor Csehország az elgyengült Moszkva segítségére nem számíthatott, Berlin érdekkörébe való átvétele pedig Moszkva ellen új lehetőségek útját nyitotta meg.

ján a népiség elvét összes vonatkozásaiban tette magáévá, vagy pedig a régi értelemben vett aktus volt, amely nem véglegesen állott meg a népiség alapján eszközölt módosításnál, hanem a magyar nemzet ezeréves hazájának azt a hivatását, hogy a Dunamedence népeit testvérekül fogadta és a magyar állam keretén belül azokról is egyforma szeretettel gondoskodni kívánt, elismerte és előmozdította.

Ezek a kérdések egy idő óta egyre jobban foglalkoztatták a magyar közvéleményt, bár a társadalmi és politikai élet megoszlása, helyi érdekek homloktérbe jutása folytán a vonatkozó nemzetközi jogi és általános politikai kérdések és tanulmányok megszervezése nem volt keresztülvihető.

Amennyire a szórványosan megjelent nyilatkozatok és vélemények Európa-szerte mutatták, a Millerand-levélben vállalt ígéretek és kötelezettségek beváltása — amennyiben erről volt szó — magával hozta azt a követelést, hogy a határmenti magyar lakosság visszacsatolását a szatmár-aradi vonalon, a Bánátban, Bácskában és Baranyában a felvidéki határmódosítás természetzerű fogatásának tekintették. Erre mutatott az is, hogy 1938. december 1-én, a gyulafehérvári román népgyűlés huszadik évfordulóján, Jorgu Miklós bukaresti egyetemi tanár, volt román miniszter, megjelent a magyar határ közvetlen közelében fekvő Nagyváradon, a trianoni Nagy-Románia legnyugatibb pontján és a román katonai és polgári hatóságok jelenlétében, élesen kikelt az ellen, hogy Nagyvárad vidékét Magyarországnak visszatérítsék. Modortalanul durva beszéde, melyben a magyaroknak csak annyi jogát volt hajlandó Nagyváradhoz elismerni, hogy „rothadt királyaikat“ ősi római-román földbe temették, inkább érvelésének gyengeségét, mint erejét, a román birtoklás és biztonság nehézségeit, a müncheni és bécsi döntések hatását árulta el. A csehekkel való együttműködésre már nem lehetett számítani; a szerb kormány felajánlotta ugyan közvetítését a cseheknek, de Benes elutasítása éppen azt árulta el, hogy közvetítés helyett fegyveres beavatkozást és segítséget remélt. A *kis antant* ereje megtört és Románia magára maradt.

A magyar közvélemény szemelláthatólag kevésbé fordult a csehek — mint nép és nemzet — ellen, de határozottan szembefordult a esetiektől megalkotni segített békeszerződésekkel. Ezt kezdettől fogva sem titkolta, de minden kritikája ellenére sohasem nyúlt fegyverhez azért, hogy a maga ügyét Európára kényszerítse. A magyar közvélemény abban a beállásban élt, hogy a cseh nép és nemzet is kapja meg a maga igazát — otthon és tartsa tiszteletben mások tulajdonát. Főleg ezért tartotta rossznak a békeszerződést is, amely a területek okatlan elosztásával önmagát ítélte halálra, de míg az előrelátott összeomlás elkövetkezett, addig milliók életét pusztította el és rontotta meg. Ebben egyébként nem is állott egyedül, mert évről-évre hova-tovább növekedett azoknak a száma, akik hasonló véleményen voltak.

Magyar felfogás szerint rossz volt a békeszerződés azért, mert 1. igazságtalan volt; 2. azért, mert annak nyomában nyugalom és békés munka helyett állandó izgalom és végtelen szenvedés követ-

kezett, a békét háború követte, a népek az egymáshoz való közeledés helyett egymástól eltávolodtak és egymás ellen fordulva új háborúkra készültek; 3. mert a szerződés egyoldalú volt és nemcsak mások jogainak ellenére jött létre, de megkívánta, hogy valamely nemzet a maga jogainak fegyverrel való eltiprását általa is igazságosnak és méltányosnak tekintse, általa is óhajtott rendelkezésnek nyilvánítsa; 4. mert ellene irányított romboló erőknek előzetes felhasználása folytán előállott pillanatnyi helyzetre és erőviszonyokra épült; 5. mert fegyveres erőszakkal olyan irtózatos büntetést és terhet rótt a magyar népre és nemzetre, amelyet azok elviselni nem tudtak, tehát a rendelkezés már ennek folytán sem volt észszerűnek tekinthető; 6. mert az így létrejött és Magyarországra kényszerített békeszerződés nem számolt a változásokkal, hanem elmeredett és a történelmi és természetes fejlődés útjába állva kezdettől fogva megszűnésre volt ítélve.¹

A magyar nemzet tehát sem józanul, sem jól felfogott érdekből nem állhatott olyan alapra, amelyet kezdettől fogva ingatagnak és múltónak tekintett.

A magyar közélet ebben csak egy régi, külföldön sem vitatott, kötelezettség beváltását látta, nem pedig azt, hogy a népesség alapelveire állva változtatást tegyen azon a kezdettől vallott felfogáson, hogy a történelmi Magyarország erőszakos felosztása igazságtalanság volt, az igazságtalanság helyreállítása pedig az erőszakkal elvett lakosság és terület visszatérítését jelenti. Egészen más és ezzel össze nem függő kérdés az, hogy a nem-magyar lakosság visszatérése milyen alakban történék és a történelmi magyar állam belső szerkezetét mennyiben módosítaná.¹ ² így történt, hogy

¹ Pflugcr F. : Die einseitigen Iechtsgefchäfte im Völkerrecht. Zürich, 1936. —

² Spencer 11. J.: L'interprétation des traités par les travaux préparatoires. Párizs, 1935.

az első revízió alkalmával nemcsak két állam között indult meg a harc (Csehország és Magyarország), hanem két elv között is. Az egyik a lehetővé vált revíziónak a kedvező alkalom felmerülésekor erős kézzel, a másik a népszavazással való végrehajtása. Németország erős kézzel nyúlt a szudétakérdés megoldásához; Mussolini az elintézés biztosítékaként a népszavazást vetette fel a Runciman lord-hoz intézett levelében (*Popolo d'Italia*, 1938. szeptember 15.) és a német határon 1938. szeptemberben megtartott beszédeiben (Trieszt, Treviso, Pádva, Verona, szeptember 18—26.). Magyarország mindkét eljárást magáévá tette; az alkalmat nem akarta elmulasztani,

jelenteni, hogy kormánya semmiféle határmódosítást nem hajlandó eszközölni és legfeljebb abba mennek bele, hogy a kisebbségeket kicseréljük, illetőleg, miután Csonka-Magyarországnak számbavehető román lakossága nem volt, az erdélyi nagyszámú magyarság kilakoltassák, elvett otthonaik pedig román kézbe kerüljenek. Erre az egyoldalú követelésre *Kenéz Béla* egyetemi tanár a következő választ adta (Pesti Hírlap, 1938. december 4):

— Igaz a miniszter úr nyilatkozatának az a része, hogy Erdélyben a magyarság városok elein. Ami kultúra, tudomány, irodalom, művészet az erdélyi városokból kisugárzik, az valóban az erdélyi városok magyar és szász lakosainak érdeme. Ha azonban a miniszter úr megnézi a statisztikai adatokat, meg kell állapítania a következőket:

1. Az Ugocsa—Nagyvárad közt elnyúló területen a cséffá—kisjenői szakaszon, meg Arad és Péoska környékén, szoros összefüggésben a trianoni Magyarország Alföldjének magyarságával és attól semmi természetes határ által el nem választva, oláh népesség alatt több mint 400 ezer magyar él, akik e terület 476 ezer főnyi lakosságának több mint 84 százalékát teszik. Csak mellesleg jegyzem meg, hogy ez a 400 ezer magyar ráknézve csaknem akkora tömeget jelent, mint lélekszámához viszonyítva Németország számára a szudétanemesség jelentett. E mindössze 5 ezer négyzetkilométernyi terület visszacsatolása Romániának alig jelentene számottevő területi veszteséget, de hatalmasan enyhítené az etnikai feszültséget, ami Romániának belső politikai atmoszférája szempontjából is csak javára lenne.

2. Ne felejtse el a miniszter úr, hogy a székely megyék—Csík, Háromszék, Udvarhely, Marostorda tömbjében és a hozzájuk csatlakozó területeken legalább 600 ezer magyar él, akik legnagyobb része nem városi sziget az oláh nyelvtengerben, ahogyan a miniszter úr állítja, hanem nagyterjedésű szántóföld, hegyek, völgyek, friss erejű, egy szorosan összefüggő, hatalmas nyelvvidéket betöltő népe. És ezt a nyelvvidéket aránylag rövid és nem sok másnyelvűt magában foglaló korridoron könnyen összefüggésbe lehet hozni az alföldi magyarsággal. El kell hinnie a miniszter úrnak, hogy a néprajzi erő hatalmas és örökké munkáló tényező, amelynek gravitációs hatása — a közelmúlt események is bizonyítják — erősebb, mint az elfogultságtól, vagy szenvedélytől irányított akarat.

— Végül csak ennyit: a miniszter úr szerint úgy lehet érvényre juttatni az etnikai elvet, hogy az itteni oláhokat kicseréljük az ottani magyarsággal. Úgy látszik, nem tudja a miniszter úr, hogy a trianoni Magyarország területén mindössze 46 ezer oláh lakik, ellenben Romániában a legszerényebb számítás szerint is egymillió 800 ezer magyar él, még a kétes hitelű román hivatalos adatok is egymillió 400 ezerről adnak számot. Nem is beszélve az arimetmotikai egyenlőtlenségről és ekkora embertömeg megmozdításának és újra elhelyezkedésének fizikai és anyagi lehetetlenségéről: az emberi érzéssel és a történelem filozófiájával ellenkezőnek kell ítélnünk azt az elgondolást, amely emberek százezreit akarná eltávolítani az ősi rögörl, a létük feltételeit alkotó munkahelyükről és mint szivaccsal tábláról a krétabetűket, letörölni ezerezteendő földjéről azt a népet, amely ott ezer esztendőn át élt, dolgozott s nagy fényes betűivel írta nevét a történelembe.

hogy a németek sikeréhez hasonló sikert érjen el; az ott maradt magyar terület lakossága részére pedig népszavazást követelt és erre vonatkozó követelését fenntartotta.

Mindezt pedig tette abból az egyszerű okból, mert 1935 óta egyre feltűnőbb jeleit látta Oroszország közeledésének Magyarország határai felé. Hogy Magyarország nem pusztán csonka államának határait védelmezte, az kitűnt abból, hogy az orosz hatalomnak a Kárpátok felé való közeledése aggasztotta. Döntő súllyal esett itt latba Benes és Titulescu moszkvai látogatása, tüntető fogadtatása és az orosz hatalommal való megegyezésük, e megegyezés nagy következményeinek hangoztatása, feltűnő hirdetése, leginkább pedig az, hogy a latin Románia önmagáról is megfélemleni látszott. A bukaresti cseh követ — Seba — volt az, aki éppen 1936-ban megjelent alapvető munkájában sajnálkozását fejezte ki a fölött, hogy Oroszország határa nem éri el Szlovákiát és hogy az orosz csapatok nem vonulhatnak mindenkitől szabadon és senkitől nem akadályozva, a Magyarországtól elvett Szlovákián keresztül, Prága felé. Ha Magyarország a Komintern támadó vonalának Románián keresztül Magyarország felé való meghosszabbítása ellen védekezett, akkor e védelmet Csonka-Magyarországon kívül a Magyarországtól erőszakkal elvett Szlovákiára és Romániára is kiterjesztette. Felfogásának helyes voltát mi sem mutatta jobban, mint hogy Angliában a Komintern vonalának nyugat felé való meghosszabbításától a Nemzetek Szövetségének létét féltették.¹

Kánya Kálmán külügyminiszter 1938. november 12-én a következőkben mondotta el az első revízió történetét a parlament színe előtt:

„Mint ismeretes a Tisztelt Ház előtt, a most eldőlt harc kiindulási pontja az a törekvés volt, hogy a csehszlovák állam a néprajzi elv alapján az európai nagyhatalmak közreműködésével újjáépíttessék. Ez a törekvés a szudétánémet megmozdulásból indult ki, amely fokozatosan olyan kiterjedésű mozgalommá nőtte ki magát, hogy egész Európa felfigyelt rá, különösen akkor, amikor a német birodalmi kormány súlyos veszélyben forgó többmillió szudétánémet életének és vagyonának védelme érdekében mindinkább komoly és határozott hangon emelte fel szavát. A nélkül, hogy itt sok részletbe bocsátkoznám, szükségesnek tartom mégis felemlíteni, hogy Csehszlovákia sorsában döntő szerepet játszott május 21-e, amely napon a prágai kormány, hivatkozva nemlétező komoly német katonai rendszabályokra, szükségesnek tartotta a hadsereg mozgósításának elrendelését. Ez a lépés természetesen Berlinben olyan ellenhatást váltott ki, hoíy túlzás nélkül lehet állítani, hogy megpecsételte Csehszlovákia jövőjét.

Már voltam bátor említeni, hogy a szudétánémet területen lejátszódó események és ezek visszahatása Berlinben egész Európát felrázta. Amint ismeretes, az angol kormány békítési akciót indított. Lord Runcimant, mint magánembert küldötte ki Csehszlová-

¹ Survey of International Affairs. 1937. év, I. kötet. Oxford, 1938. 1—8. 1.

kiába, a szudétanémet kérdés tanulmányozására. A volt angol kereskedelemügyi miniszter a helyszínen lelkiismeretes, komoly tanulmányokat folytatott, és amint az angol Külügyi Hivatal által kiadott Fehér Könyvből kitűnik, az angol kormány e tanulmányok és más információk alapján arra az eredményre jutott, hogy olyan ellentét választja el egymástól a szudétanémeteket és a cseheket, hogy azok együttélése egy államban nehezen képzelhető el. Ez a felfogás mindinkább tért hódított Angliában és talán más államokban is. A szudétanémet események megszűntek egy állam belső ügyeként szerepelni és átalakultak egy mindinkább elmérgesedő vizzályá a Német Birodalom és Csehszlovákia között. Chamberlain angol miniszterelnök a béke fenntartása érdekében megbeszélést folytatott a Német Birodalom vezérével először Obersalzbergben, azután Godesbergben. Tárgyalásai meggyőzték arról, hogy Hitler vezér és kancellár a csehszlovákiai események után a szudétanémetek elviselhetetlenné vált sorsát egyedül néprajzi alapon, az önrendelkezési jog maradéktalan megvalósításával látja megoldottnak. A kancellár ezt különben nürnbergi és berlini beszédeiben teljes nyíltsággal és őszinteséggel feltárta az egész világ előtt. Még mindnyájan visszaemlékezünk azokra a lázas pillanatokra, amelyek a godesbergi találkozó és a müncheni konferencia között lefolytak. Emlékezünk arra a megkönnyebbülésre, amely a világ népeit elfogta, amikor kippattant a hír, hogy a négy nagyhatalom, azaz Németország, Olaszország, Anglia és Franciaország Münchenben összeül, hogy elintézzék a német-cseh vizzályt és ezzel megmentse a békét.

A magyar kormány kezdettől fogva azon dolgozott, hogy ne csak német-cseh vizzályról beszéljen a világ, ne csak ezzel a kérdéssel foglalkozzék Lord Runciman, hanem hogy megoldassák Csehszlovákia magyar kérdése is. Erőfeszítéseink eredménye az lett, hogy a müncheni konferencia egyik pótjegyzőkönyvébe a következő nyilatkozatot vették be:

„A négy nagyhatalom kormányfői kinyilatkoztatták, hogy a Csehszlovákiában élő lengyel és magyar kisebbségek kérdését a négy hatalom itt jelenlévő kormányfői fogják további tárgyalás alá venni, amennyiben az érdekelt kormányoknak közvetlen megegyezése útján három hónapon belül rendezést nem nyerne.“

A müncheni konferencia a világ békéjét megmentette és lehetővé tette Magyarországnak, hogy néprajzi alapon Csehszlovákia újjáépítéséből kifolyólag területeket szerezzen vissza. Azért néprajzi alapon, mert az egész müncheni mű erre az eszmére lett felépítve.

A müncheni konferencia befejezésével haladéktalanul megindítottuk a közvetlen tárgyalásokat a prágai kormánnyal. A tárgyalások megindításakor a következő alapelveket tartottuk, szem előtt:

a) követeléseink érvényesítésére nem akartunk erőszakos eszközökhöz nyúlni, míg a békés megegyezés minden lehetősége nincs kimerítve. De mivel ennek a szándéknak keresztülvitele nemcsak tőlünk függött, el kellett, hogy készüljünk minden eshetőségre;

b) az új határ megállapításánál ragaszkodtunk az egyenlő

elbánás elvéhez, vagyis ahhoz, hogy Prágában ugyanolyan mértékkel mérjenek nekünk, mint a németeknek és a lengyeleknek;

c) általában arra igyekeztünk, hogy egy minél gyorsabb rendezése a vitának kiküszöbölje a mérgeanyagot, mely a két ország között állandóan növekvő súrlódásokra adott alkalmat. Lehetetlen lett volna abban az óriási feszültségben élni, amely a tárgyalások folyamán kifejlődött volna, ha azok három hónapig elhúzódnak, amire mint láttuk, a müncheni pótjegyzőkönyvben nyitva állott a lehetőség.

A történelmi hűség kívánja, hogy megmondjam, hogy ennek a lehetőségnek a kihasználására csehszlovák részről komoly kísérletek történtek;

d) a magyar kormány szeme előtt elgondolásaiban egy olyan új rendszer felállítása lebegett, mely biztosítja az állandó békét az Európa e részeiben élő nemzetek között. Ez a rendszer a kormány nézete szerint az volt, hogy biztosítsák a müncheni jegyzőkönyv szellemében a Csehszlovákiában élő összes nemzetiségek részére az önrendelkezési jog gyakorlati megvalósítása.

Ez alapelvek szemmel tartásával készült el a magyar kormány október 2-i jegyzéke, amellyel a tárgyalásokat Prágával megindította.

A csehszlovák kormány bizonyos liúzódózás után október 9-re Komáromba kiküldötte delegátusait és megkezdődtek a közvetlen tárgyalások. Sajnos, a komáromi tárgyalások során is igen sok habozás, liúzódózás és halogatás volt észlelhető. Mondhatom, a nem nagyon kecsesgató bevezetés után sem voltam elkészülve arra, hogy az első csehszlovák javaslat abból álljon, hogy Prága felajánlja nekünk a szlovenszkoói magyarság részére az autonómiát a csehszlovák állam keretében. Ajánlatát a müncheni jegyzőkönyvvel próbálta alátámasztani, amely a csehszlovák delegáció szerint ezt a megoldást sem zárta volna ki. A magyar delegáció erélyes állásfoglalására néhány perc múlva ugyancsak a müncheni jegyzőkönyvből kiindulva, a Csallóköz szigetét ajánlották fel nekünk. Az elkövetkezett napokon a felajánlások ugyan gyarapodtak, de nagyon bátoratlanul és nem haladták meg az egyszerű határkiigazítás fogalmát. Fontosabb városok visszaadásáról nem akartak hallani. A magyar bizottság rövidesen világosan látta, hogy cseh és szlovák tárgyaló feleit a vitás kérdés eldöntésénél nem a néprajzi elv, hanem stratégiai, gazdasági és közlekedéspolitikai elgondolások vezérlik. De meg kellett állapítanunk azt is, hogy a csehszlovák delegáció azt az alapelvünket sem óhajtja tekintetbe venni, hogy követeléseink megvalósításában egyerdő elbánást követelünk a németekkel és lengyelekkel. A komáromi tanácskozások utolsó ülése előtt a magyar bizottságban megerősödött az a gyanú, hogy a csehszlovák delegáció halogató taktikája arra irányul, hogy időt nyerjen a csehszlovák hadsereg átállítására. A tárgyalások vége felé ezt már nem is titkolták, hiszen a pozsonyi rádióban elhangzott a csehszlovák delegáció katonai szakértőjének fenyegető felhívása a hű polgárokhoz és katonákhoz. A magyar bizottságnak nem maradt más hátra, mint megsza-

kítani ezeket a hiábavaló tárgyalásokat és olyan katonai intézkedésekhez folyamodnia, amelyeknek megtételét a veszedelmesre fordult helyzet megkövetelte.

A komáromi tárgyalások egyetlen eredménye, hogy a mindig számosabbá váló magyar politikai foglyokat szabadon bocsátották és katonailag megszállottak Ipolyságot és Sátoraljaújhely állomását. Igaz, hogy ezzel lehetetlenné lett téve, hogy Prága komoly területi engedmények helyett még egyszer megkísérelje a szlovenszói magyar kisebbség ügyének rendezésére más módot felajánlani.

A komáromi tárgyalások befejezése után veszedelmes szünet állott be. A magyar kormány minden eszközt felhasznált arra, hogy a tárgyalások gyorsan újból meginduljanak és érezhető volt ebben a feszült légkörben, hogy Magyarország hatalmas barátai kettőzött erőfeszítéssel dolgoznak abban az irányban, hogy a holtpontra jutott ügy a zátonyról ismét elmozduljon, nehogy robbanás keletkezzen. Elévülhetetlen érdemeket szerzett ezekben a pillanatokban az országnak a magyar hadsereg és a mögéje felsorakozott egész nemzet fegyelmezett, nyugodt, de rendkívül határozott és elszánt magatartása.

Tíz napi kemény munka után, október hó 22-én közölte hivatalosan a prágai kormány újabb javaslatát. Ezt már komolyabban lehetett venni.

Amint a sajtóból ismeretes, Magyarország követelése a néprajzi elv alapján 14.150 km² volt, 1,090.000 lakossal az 1910-es népszámlálás szerint. Ezzel szemben az I. csehszlovák javaslat 1840 km²-t 105.000 lakossal, a II. csehszlovák javaslat 5400 km²-t 350.000 lakossal, a TIT., azaz október 22-i javaslat 11.300 km²-t 740.000 lakossal ajánlott fel.

Ez a javaslat tehát lényegesen közeledett a magyar felfogáshoz, ha a legfontosabb városok visszabocsátásáról, mint Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár és Munkács nem is akart tudni.

Mint hogy továbbá a csehszlovák javaslat későbbi módosítások lehetőségét nem zárta ki, a magyar kormány az ajánlatot tárgyalási alapul elfogadta, de a komáromi tapasztalatokon okulva, a tárgyalásokat diplomáciai úton kívánta folytatni. Az október 24-i válaszjegyzékben a magyar kormány meglelégedéssel megállapítva, hogy területi igénylésének egy lényeges része felett létrejövén a megegyezés, a még vitás területre, amelyet nyolc körzetre osztott fel, népszavazást ajánlott fel.

Hangsúlyozottan rámutatott a magyar kormány arra is, hogy nem volna abban a helyzetben, hogy az új csehszlovák határt szavatolja, ha az országban élő nemzetiségek, így a rutének is nem érhetnék el azt, hogy nemzetközi ellenőrzés mellett népszavazással döntsenek sorsuk felett. A magyar kormány javaslatának második része az volt, hogy amennyiben a csehszlovák kormány nem fogadhatná el az önrendelkezési jogból fakadó népszavazási javaslatot, akkor vigye a vitás területek feletti döntést döntőbírósg elé.

A csehszlovák kormány október 26-án kelt válaszában a mün-

cheni pótjegyzőkönyvre hivatkozva kijelentette, hogy csak a magyar nemzetiség sorsáról kíván tárgyalni, a továbbiakban pedig elfogadta Németország és Olaszország döntőbíráskodását.

A magyar kormány október 27-i jegyzékében sajnálkozásának adott kifejezést, hogy a népek önrendelkezési jogát, amely Magyarország nézete szerint a müncheni jegyzőkönyv szelleméből fakad, a csehszlovák kormány nem óhajtja valóra váltani, pedig a müncheni hatalmak ennek a szellemében kívánták a Csehszlovák köztársaságot újjáépíteni.

Október 29-én a csehszlovák kormány közölte a magyar kormánnyal, hogy Berlint és Rómát felkérte a döntőbíráskodás elvállalására. Minthogy a magyar kormány ezt már előzőleg megtette, részéről ilyirányú újabb lépésre nem volt szükség.

Itt még megjegyzem, hogy közben sikerült Prágával megállapodnunk abban, hogy a katonai szakértők Pozsonyban találkozzanak, hogy a Magyarországnak visszabocsátandó területek kiürítését, illetve megszállásának menetét minél rövidebb időn belül megállapíthassák.

Ez előzmények után ült össze november hó 2-án a bécsi konferencia. Határozatait lényegében felöleli e tárgyalás alatt lévő törvényjavaslat. Mint már ismeretes, ez nekünk kb. 12.000 km²-t, az 1910-es népszámlálás szerint 863.000, az 1930-as népszámlálás szerint 1.030.000 lakossal juttatott vissza.

Most meg fogom vizsgálni, tisztelt Ház, az eredménynek tükrében, hogy mennyiben sikerült azokat az alapelveket megvalósítani, amelyeket e rendkívül nehéz tárgyalások megindulásakor szinórmértékként magunk elé tűztünk.

Mint már említettem, a kormány legelső feladatának tekintette a magyar-csehszlovák vita leggyorsabb elintézését.

Sikerült elérnünk, hogy a müncheni pótjegyzőkönyvben a tárgyalások befejezésére végső határidőnek kitűzött három hónapot körülbelül öt hétre csökkentettük le.

Ragaszkodtunk ahhoz az elvhez, hogy nem tűrünk megkülönböztető bánásmódot a magyarság hátrányára azzal az eljárással szemben, amelyet a német és lengyel kisebbségi kérdés megoldásában követtek. Minden alkalomkor tiltakoztunk is, amikor a néprajzi elven kívül mástermészetű meggondolásokat akartak a vita megoldásánál tekintetbe venni. Keresztülvittük, hogy a rendezésnél az 1910. évi magyar statisztikai felvételek jutottak érvényre. Mint ismeretes, ugyanez az érv volt mérvadó a szudétanémet kérdés rendezésénél.

Sohasem adtuk fel azt az alaptételünket, hogy hosszú időre terjedő nyugalmat Európa c részében csakis a népek önrendelkezési jogának maradéktalan alkalmazása hozhat.

Békés úton oldottuk meg a kérdést. A véraldozatok terén sem voltunk hajlandók diszkriminációt eltérni, vagyis mindent elkövettünk, hogy ebben a vonatkozásban is az egyenlő elbánás elve érvényesüljön a németekkel és a lengyelekkel. Miért is véreztünk

volna kényszerítő ok nélkül újra egy ősi földért, amelyért az évszázadok folyamán úgyis elég magyar vér folyt?

Természetesen el voltunk határozva minden eszköz igénybevételére követelésünk érvényesítése érdekében és nem is lett volna semmi okunk arra az aggodalomra, hogy egy fegyveres összecsapás ránk súlyos következményekkel járhatna. Hogy mégis célunkat véráldozat nélkül sikerült elérnünk, ez talán éppen arra a körülményre vezethető vissza, hogy elszántságunkat illetőleg kétség sehol nem állott fenn.

Az elmúlt hetek során sokszor hallottuk, hogy követeléseink túlzottak voltak és ezért azok teljesülésére kevés a kilátás. Olyan híresztelések is kerültek forgalomba, hogy Csehszlovákia Magyarországot egy kis földszávvval fogja lekenyerezni és minden messzebbmenő területi követelését a legnagyobb határozottsággal utasítja vissza. Mindezek a híresztelések valótlannak nyilvánultak. A magyar kormány komoly és alapos tanulmányok után állapította meg követeléseit és így nem is mi voltunk azok, akik visszariadtunk volna attól, hogy ezeket népszavazás útján érvényesítsük. Egy pillanatig sem kételkedtünk, hogy egy ilyen népszavazás csakis a mi javunkra dőlhetne el. És midőn ez a módszer a másik oldal ellenkezése folytán nem érvényesülhetett, a legnagyobb nyugalommal és bizalommal bíztuk a vitás kérdés eldöntését a német-olasz döntőbíróásra, mely követeléseinknek közel 90 százalékát tényleg honorálta is. Ez a körülmény követeléseinknek a komolyságát annyival hatékonyabban bizonyította, mivel a döntőbírók természetesen a legnagyobb súlyt helyezték arra, hogy határozatukat pártatlanul, kizárólag az anyagi igazság elveitől vezérelve hozzák meg. Sokan azt állítják, és magam is osztom a nézetet, hogy az eredmény érdekében fájdalmas áldozatokat kellett hoznunk. De meghoztuk ezeket abban a reményben, hogy a bécsi döntés hajnalhasadását jelenti egy jobb korszaknak Európa e részében és lehetővé fogja tenni a jövőben azt, hogy az évszázadok óta itt megtelepedett nemzetek békésen éljenek egymás mellett, sőt megtalálhassák a szorosabb együttműködés módjait.

A mi részünkről ebben az irányban minden hajlandóság megvan.

Mi nem akarunk más népek felett uralkodni, hanem velük együtt akarjuk az emberi haladást és az európai békét szolgálni“.

A magyar közvélemény a maga részéről elismerte a népiség elvét akkor, amikor a magyarlakta vidékek visszatérését követelte és azokat e követelés eredményeként elfogadta. Magyar részről ugyanis a népiség elvében lehetőségét látták annak, hogy az elszakított magyarságról új alakban gondoskodni lehessen; új lehetőség nyílt meg egy magyar kultúrközösség megteremtésére a határokon kívül, idegen országokban és távoli földrészekeken lakó magyarokkal is. Német részről azt állapították meg, hogy Magyarországnak Komáromban Teleki Pál gróf delegátus által — felállított összes követeléseit 90%-ban teljesítették és hogy ennél messzebb a népiség alapján alig lehetett volna menni a nélkül, hogy más népek népisége sérelmet ne

szenvedjen. A népiség elve tehát az az irányadó elv volt, melyet a németek Európa új elrendezésében alapul vettek és amelynek szem­ szögéből a komáromi tárgyalásokat is tekintették. Az ő felfogásuk szerint Németország hathatós támogatást nyújtott a magyaroknak azzal, hogy a csehországi németek felszabadításával jogos alapot és lehetőséget nyújtott a csehszlovákiai magyarok felszabadítására. Ennél többet a népiség elve alapján remélni nem lehetett, követelni nem volt jogszerű, mert a népiség elve minden nép idegen uralom alá helyezését kizárta. Német faj — magyar faj: e két fogalom éle­ sen állott egymás mellett a német felfogás előtt, mely az új Európát berendezni készült. Számításai szerint a népiségi elv keresztülvitele 80—85 milliós németiséget alkotott meg, amellyel szemben csak az orosz hatalom lett volna tekintélyes; hogy azzá ne lehessen, az ukrán kérdés felvetése az orosz birodalmat Moszkva és Kiev államaira ké­ szült szétszakítani. A németiség után az olaszság következett; a francia faj erőtlenség hűzódott vissza betonfalai közé, hogy a konti­ nens leggazdagabb földjét megtarthassa, de északon a breton és flamand kérdések felvetése mutatkozott, délen pedig olasz-spanyol közeledés árnyéka fölött jelent meg a feltevés, hogy az északi és a déli francia nem ugyanazt a népiséget alkotja.

Ezeknek az európai mérkőzéseknek a keretei között még ke­ vésebbé látszott felismerhetőnek az a jövő, amely felé Közép-Európa halad. Mert Ukrajna népisége élesen elhatárolható területen mutat­ kozott, Közép-Európában viszont a fajok el voltak keveredve. Ha pl. valaki a középeurópai németiséget egybe kívánta volna fogni, akkor egész Közép-Európát egybe kellett volna fognia. Voltak, akik azt mondták, hogy Berlinnek valóban ez volt a célja, mert jól tudta, hogy egyéb fajok nem határolódtak el olyan élesen, mint Magyar­ ország utódállamainak szétszórta német telepei, melyek a német ha­ talmat érezték maguk mögött. Bármilyen veszedelmes volt is a *pánszlávizmus*, egy nagy szláv állam alig volt másként elképzelhető, mint laza föderáció, mert pánorosz állam létrehozására még az oro­ szok sem vállalkoztak. Ezzel szemben a poroszság annyira felolvadt a németiségben, hogy a németiségből való kiválása nem volt elkép­ zelhető.

Ha tehát Lothian lord 1937-ben azt írta, hogy a német hatalom­ nak mandátumot kell adni Közép-Európa felett,¹ akkor maga sem képzelte azt el másként, minthogy a németiség lesz uralkodóvá Közép- Európa területén.

Anglia még idejében felismerte Berlin szándékait és attól kezdve, hogy az olaszok Abesszínián keresztül a Nílus felé menetel­ tek, az angolok elejét akarták venni annak, hogy a németek Ukraj­ nán keresztül Bagdadba jutva, olasz hátvédre támaszkodva nyújtsák kezüket India felé.

Lengyelország október 2-án ultimátumban követelte a csehek­ től Tesehen átadását, a csatlakozó magyar ultimátum azonban el-

¹ *Lothian lord: Germany and the Peace of Europe. International Affairs XVI. London, 1937. 870—93. 1.*

maradt, mert Magyarországnak egyéb szomszédaira is figyelemmel kellett lennie. Nem Románia határozta ugyan meg azt, hogy Csonka-Magyarország területe nem gyarapodhat és ereje nem növekedhetik meg az ő kárpótlása nélkül, még kevésbé azt, hogy Európa fejlődése milyen irányt vesz, de Varsó és Budapest útjai szétváltak. Ugyanilyen szétválás mutatkozott a négy hatalom együttműködésében is azáltal, hogy Anglia és Franciaország az arbitrációtól visszavonultak és nem jelentek meg Szavójai Jenő bécsi palotájában, hol a német hatalom jóval nagyobb távlatokat kapott annál, hogy a középeurópai németek útján Szavójai Jenő elképzelt birodalmát megalkossa.

Az ukrajnai terv mégis váratlan akadályokra talált, mert egyrészt az a korridor, melyet Huszton át Kiev felé magának megnyitott, természetes akadályokba ütközött. A felületes szemlélő azt hitte, hogy az akadályt a Kárpátok alkották, pedig az akadály az volt, hogy a Kárpátok belső lejtői nem Kiev, hanem az Alföld és Budapest, nem Oroszország, hanem a magyar állam történelmi összetartozása felé tekintettek. Jobban szembeötlő volt az, hogy amikor Berlin Varsóban és Budapesten a korridort alkotó cseh-szlovák-i'utú „állam” — ez állam szerkezetének megállapítása már talányszerű volt — érdekében a további követelések fenntartása miatt is óvást emelt, Varsó lassankint Moszkva és Bukarest felé hátrált, ahol már Anglia keze vált érezhetővé, Magyarország pedig a várakozás álláspontjára helyezkedett.

A spanyolországi események új fordulatot adtak a fejleményeknek. Még 1938. decemberben olyan erővel indultak meg a hadműveletek Barcelona ellen, hogy azok Madridot is magukkal rántották. Nem lehet ugyan azt mondani, hogy Anglia már nem nyújtott segítséget annak a spanyol kormánynak, melyet addig törvényesnek tartott, de lesznek, akik azt fogják mondani, hogy India megmentése fontosabb volt annál, hogy Azana elnök maradjon. Franco elismerése — ami már 1938-ban előrelátható volt — Németországot a Földközi-tengeren érdekelt Itália mögé állította, melynek szeméi akkor már Barcelonára voltak irányítva. Németország az ukrán terveket, amelyeknek útvonalán kívül előkészületük is hiányzott, elnapolta és arra figyelt, mit fog Mussolini a neki átadott fehér lapra írni. Magyarország várakozása megtermett a maga gyümölcsét: Moszkvával szembe fordulva — csatlakozás az antikomintern ligához — megnyílt a lehetősége a lengyel-magyar közös határ megalkotásának, melyben a németek addig akadályt láttak. Varsó és Moszkva között a kapcsolat meglazult és bár Berlin felé sem történt közeledés, a középeurópai helyzet a fegyvernyugvás alakját vette fel.

Románia elhitte, hogy mindez az ő műve volt. *Jorga Miklós* Romániát fellegvárhoz hasonlította, melynek természetes központja Erdélyben van, — „une forteresse de montagnes avec ses annexes naturelles; c'est une Transylvanie avec ses dépendances”, mondotta 1925. februárban a párizsi Sorbonne hallgatói előtt — de Csehszlovákia gyors összeomlása teljesen megzavarta. Carol király londoni látoga-

tása nem sok biztatást hozott, mert bár az olaj fele angol kézben volt, Németország Románia határaihoz érkezett el, Anglia pedig elérhetetlen messzeségben látszott. Maga sem tudta, hogy Németország vagy a magyar-lengyel határ ellen forduljon-e, de mivel északon Magyarországtól, délen Bulgáriától tartott, Angliában bízva, északon egyszerre üzent hadat az ukrán tervnek és a lengyel-magyar határra] Magyarország megnövekedésének, délen pedig Szerbiába kapaszkodva, fedezte magát a bolgár és magyar igényekkel szemben. Abban a hitben volt, hogy Belgrádon át Itália kezét is elérheti és az erdélyi fellegvárból a maga tervei szerint alakítja át Közép-Európát. A szerb-román összefogás ugyan valóban akadályt gördített a további határmódosítások útjába, de a népiség elve mar ott kopogtatott az erdélyi hegyek sziklakapuin. Mögötte Németország állott, mely a népiség útján meggyengített Románián keresztül az angol érdekeltséggel nézett farkasszemet.

Hogy Anglia és Franciaország a két balkánállamba helyezték reményeiket, annak több oka volt és több jele mutatkozott.

Ausztria bekebelezése után a nyugati hatalmak 1938. augusztusban lemondottak az Aldunának a krími háború ideje óta gyakorolt ellenőrzéséről (a Commission Européenne du Danube feloszlatása); a Csehszlovákia bukása után megerősített szerb-román szövetséget délről Törökország jelentékenyen alátámasztotta (Rüsdí Arrasz török követ Londonban) és ezzel nyújtott lehetőséget ahhoz, hogy a nyugati hatalmak az új vonalra valami konstrukciót építhessenek. Ez a konstrukció azonban nem magyar-szerb-román koalíció (dunai konfederáció) volt, amelynek lehetőségét a párizsi békeszerződések igazságtalansága lehetetlenné tett, hanem Lengyelország közeledése és még inkább Moszkva tervei, melyek részint nyugat felől - Csehország bukása folytán — új alapot kerestek.

A beállott változásokról még csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy amint az 1920. augusztus 10-i sevresi szerződés alapján a hatalmak ruházták át a Magyarországtól elszakított területek szuverénitását Csehországra, úgy Münchenben és Bécsben a hatalmak vették el tőle azokat. Ez nagyjában megfelelt az 1872. január 17-i jegyzőkönyv szellemének, mely Oroszországgal szemben monddotta ki a szerződő hatalmak illetékességét¹ és melyet a Nemzetek Szövetségének paktuma is változatlanul meghagyott.

Ennyi ellentét kavargó hullámai fölött, ezeréves fejlődés mély vizein, egyre jobban láthatóvá lett az, ami a kis népek nyugalomát biztosította és Közép-Európának békét adott: a százados együttélés kereteit megtartó, belső tartalmát időről-időre a népek megelégedésére és javára elrendező történelmi magyar állam, a szent-istváni gondolat. Ami előtt Szavójai Jenő, Kaunitz, Metternich és Bismarck meghajoltak és amit a világ hatalmainak kellene felalálniok, ha nem léteznék; ami a múltban is a népek jogain épült

¹ „Le principe essentiel du droit des gens, qu'aucune puissance ne puisse se libérer des engagements d'un traité, ni en modifier les stipulations sans le consentement des puissances contractantes, au moyen d'un arrangement amiable.“

fel és amikor a színmagyaroknak feltétel nélkül való visszacsatolását követelte, ugyanakkor népszavazást, akaratuk nyilvánítását, az önrendelkezési jog elismerését követelte mindazon területek lakosságának, melyet a trianoni békeszerződés részben csalárd, részben erőszakos módon, de mindenképpen egyoldalúan elszakított, hogy a magyar nemzetet elsorvassza és Európa térképéről eltüntesse.

Javaslatok és tervezetek a trianoni határok revíziójára.

I. Párizs, 1920. május 6. Millerand-levél. — Ennek alapján a lengyel-orosz háború idején létrejött francia terv. — Annak elejtése Benes beavatkozása folytán. Magyarország kielégítése helyett Magyarország blokádja, inegpuhítása gazdasági és katonai úton: a *kis antant*, mint a békeszerződés garanciája Közép-Európában.

II. Magyar részről: az elszakított magyar területek visszacsatolásának reménye. Annak megghiúsítását eszközük a határmegállapítások útján. A magyar területek visszacsatolása, mint minimális követelés megegyezik a Millerand-levél elgondolásával és az 1920-i francia tervekkel.

III. London, 1927. június 13. Rothermere lord ennek a gondolatnak ad kifejezést a *Daily Mailben* közölt cikkével:

„*Hungary's place in the Sun. Safety for Central Europe. Ily Viscount Rothermere.* — Budapest, June 11. — Eastern Europe is strewn with Alsace-Lorraines. By severing from France the twin provinces of that name the Treaty of Frankfort in 1871 made another European war inevitable. The same blunder has been committed on a larger scale in the Peace Treaties which divided up the old Austro-Hungarian Empire. They have created dissatisfied racial minorities in half a dozen parts of Central Europe, any one of which may be the starting-point of another conflagration.

Of the three treaties which rearranged the map of Central Europe, the last and most ill-advised was that of Trianon, which Hungary was called upon to sign on June 4, 1920. Instead of simplifying the network of nationalities existing there it entangled them still further. So deep is the discontent it has created that every impartial traveller in that part of the Continent sees plainly the need for repairing the mistakes committed.

As they now run, the frontiers of the new Central European States are arbitrary and uneconomic. But they have a more serious aspect still. *Their injustice is a standing danger to the peace of Europe.*

When we remember the circumstances under which was imposed upon a handful of Allied statesmen the task of remodelling the map of the world, it is not surprising that minor parts of their gigantic work should have been hurried. The division of the territories of the Austro-Hungarian Empire naturally appeared to some of them a less critical matter than the settlement with Germany. The principal delegates were content to rely for advice and counsel on the representatives of the smaller Allied nations bordering on Austria-Hungary and on the subject nationalities of

the Habsburg Monarchy which during the war had come over to our side.

But the Allied Premiers failed to make allowance for the fierce jealousies and greeds which prevail among the medley of races left in Central Europe by historical tides of conquest and migration. There can be no doubt that, in the various treaties thus drafted, justice was sometimes sacrificed to rapacity, with the result that much of Central Europe is now in a thoroughly Balkanised condition of unstable equilibrium.

We in England have so many grave problems of our own to face that we are inclined to dismiss these half-forgotten Peace Treaties as things settled once for all. But no one acquainted with the affairs of Central and Eastern Europe can take that placid view. The hands that imposed the political conditions now existing there sowed the seeds of future war.

The instability of the peace settlement was shown by the fact that the three Central and Eastern European States, Czecho-Slovakia, Jugo-Slavia, and Rumania, felt themselves obliged to form immediately a military alliance, backed by France, for the maintenance of the Treaties, especially the Treaty of Trianon with Hungary, which contained obvious defects and injustices.

That alliance, known as the Little Entente, still exists, though at its annual conference last month the attitude of the three States towards Hungary was noticeably less aggressive than in past years. This development is doubtless due to the fidelity with which Hungary, though always protesting against the unfairness of her Peace Treaty, has continued to carry out its terms.

The Little Entente, indeed, is fast losing its international value. Alliances of such a kind, if they are prolonged after the need for them has disappeared, may themselves become perils to international peace. It is seven years this month since the Treaty of Trianon was signed, and those who know Central Europe best are beginning to ask whether it would not be wise to adjust some of the obvious shortcomings of that particular Treaty in the calmer spirit which prevails to-day.

The first benefits of such a step would be reaped by the nations of the Little Entente themselves. Rumania, for example, has inherited a deadly feud with Russia in annexing Bessarabia. Whether Russia remains Bolshevik or not, Rumania must always reckon with the possibility of having to defend her newly won rich frontier-province by force of arms. In such a campaign she could have no hope of success unless her neighbour to the west were an entirely friendly State. This can never be the case under existing conditions. For the transfer of Transylvania from Hungary to Rumania involved the handing over to Rumanian rule of one-and-three-quarter million Hungarians. The majority of these are so intermingled with a predominantly Rumanian and German population that Hungary has reconciled herself to their loss. But lying immediately outside her existing frontier are two compact blocks

of Hungarians, numbering about 600,000 people. Considerations of a strategic railway were mainly instrumental in securing the transfer of this population to Rumania. Matters of such insignificance must not be allowed to keep the war-spirit alive in Central Europe.

Similarly, should Czecho-Slovakia, to whom the Peace Treaty annexed more than a million Hungarians, become involved some day in a dispute with Germany over the 3,000,000 Austro-Germans who were brought within her northern frontier, it would be to her advantage to have got rid of all preoccupations on her southern boundary. Friendship with Hungary, based on a reasonable readjustment of the frontier, would, moreover, be a step towards a Customs Union under which both countries would greatly benefit.

Hungary's third neighbour, Jugo-Slavia, on the south, took over as a result of the Peace Treaty 400,000 Hungarians, most of whom live in a corner of the former province of Croatia, formed by the angle of the Rivers Drava and Danube. Mixed up with them are about 300,000 Germans who would certainly prefer to be returned to Hungarian rule. To Jugo-Slavia, whose situation, both internal and external, is at the present time more critical than that of any European country except Russia, it would be an access of strength to get rid of this dissatisfied racial minority on her northern border. The new frontier, varying but little from the present one, could be drawn without interfering with the Croat section of the old Austro-Hungarian province which was joined up with Serbia to make the kingdom of Jugo-Slavia.

By such comparatively simple changes, two million of the 3,000,000 Hungarians whom the Treaty of Trianon placed under foreign domination could be reunited with their own race. Ease would thus replace friction with no alteration of the main lines of the peace settlement and without appreciable change to the balance of power in Central Europe.

I suggest that the time has come for the Allied Powers who signed that arbitrarily drafted instrument the Treaty of Trianon to reconsider the frontiers it laid down, in the light of the experience of the past seven years. When an arrangement does not work well after a trial of seven years, there is a strong probability that it is inherently unsound.

In modifying the terms of peace imposed on Hungary, the intricately mixed populations of the territories concerned should be consulted. They have had time to make up their minds to which nationality their instincts and interests unite them. The plebiscites to be taken in each area would need to be under the control of the Government of the United States or some other disinterested nation, for in certain of the ceded territories there is abundant evidence that the Hungarian inhabitants do not enjoy the liberty of speech and opinion which the Treaty of Trianon intended to secure to them.

I urge this revision of the Central European situation as much on the ground of expediency as of justice. Rumania, Czecho-

Slovakia, and Jugo slavia are very largely dependent upon foreign credit for any national progress they may hope to make. This means that they are doomed to stagnation, and perhaps to decay and disintegration, unless they can convince the financial houses of London and New York that no acute frontier questions are outstanding to imperil the security of loans made to them.

If the difficulty of obtaining foreign credits is not already felt by these small and precariously situated Allied States of Central Europe, it is only because they have hitherto been able to take advantage of the naive optimism of investors, mainly on the other side of the Atlantic. I notice that New York financial houses have lately been floating loans for the city of Belgrade. As things now stand in Jugo-Slavia, I cannot imagine any less attractive investment. At the present moment the Jugo-Slav Government is putting forward aggressive claims to interference in the affairs of the small Albanian Republic, her neighbour on the shore of the Adriatic. This policy has its rise in the fear that Croatia may secede from Jugo-Slavia and thus deprive the Jugo-Slav kingdom of nearly all its Adriatic coast-line. The Jugo-Slav Government hopes for compensation in a subordinate or a subjugated Albania.

The result of this forward policy has been to bring Jugo-Slavia into a position of growing hostility, if not of collision, with Italy. The question of who controls Albania—as a glance at the map will show—is quite as important to Italy as is to England the question of which Power holds Calais and Boulogne.

It is with equal difficulty that I can imagine any responsible financial house undertaking to urge upon its customers a loan for the Rumanian Government. Rumania lives in well-founded fear of Russia, but a policy of jealousy and acquisitiveness prevents her from protecting her flank by a fair deal with Hungary.

The peace of Central Europe is of direct importance to Great Britain. We cannot afford to leave it at the mercy of small and relatively unimportant nations which owe their expansion, and in some cases their existence, to the sacrifices of the Allies in the war. For generations past the Balkans were regarded as the focus of the danger of international conflict. It was there that the Great War actually broke out. And now, as a result of the insufficient knowledge and hurried decisions of the Allied Peace Delegates, that long-standing Balkan peril has been extended over a much wider area. *We ought to root up all the dry grass and dead timber of the Treaty of Trianon before some chance spark sets fire to it. Once the conflagration has started it will be too late.*

The parochial prejudices of small States must not stand in the way of European security. One of the aims of the Little Entente was to prevent a monarchical restoration in Hungary. Why should not the Hungarians have a king, if such is their wish, so long as they conduct their affairs in a peaceful and proper manner? Rumania and Jugo-Slavia, which threaten to invade Hungary if she calls back her royal house, are both monarchies themselves.

We can safely show confidence in Hungary. She had only a minor part in provoking the Great War. And while Hungarians fought courageously for the cause with which they were associated, they treated British residents in their country with indulgence throughout the war, allowing them to lead their ordinary lives without internment.

Within a few months of the armistice, defeated and broken as they were, the Hungarians had enough energy and national spirit left to overthrow the Bolshevik tyranny which fastened itself upon their country under the infamous Bela Kun. By so doing they saved Europe from having in its midst a plague-spot from which a campaign of corruption would have steadily been carried on.

Next followed the dismemberment of Hungary by a treaty the severity of which was deplored by many Allied statesmen at the time. It reduced her population from nearly 21,000,000 to 8,000,000, and her territory from 125,000 square miles to 36,000 square miles.

Hungary was glad enough to lose some of the peoples, like the Czechs, Croats, and Rumanians, which had been incorporated with her under the Dual Monarchy. But along with them were ceded nearly 3,500,000 Hungarians by race and language. And the country's territorial losses involved the sacrifice of her entire supplies of wood, salt, and iron, three substances most essential to a population almost entirely agricultural. So ruthless was the Peace Treaty that Hungary even found herself required to deliver a large quantity of construction timber to Austria, despite the fact that she was reduced to importing timber for her own needs.

In her fulfilment of the Peace Treaty Hungary has given the Allies no trouble. She has balanced her Budget, and to-day her working-class and peasant population is in as prosperous a condition as before the war. Two million acres of ploughland have been purchased by the State from large proprietors and divided among smallholders, with the result that no country in Europe has cheaper and better supplies of freshly grown food.

I should like to see our Foreign Office follow the lead which Italy has given to the Powers of Western Europe in holding out a helping hand to Hungary. Hungary is the natural ally of Britain and France. She has a right to a place in the sun. The attitude of the Hungarian nation towards Germany to-day is one of distrust and resentment. So long as the memory of the war survives a renewal of her old relations is impossible.

Likewise the resumption of the old bond with Austria is out of the question. The feeling against Austria is to-day as strong as it was after the defeat of Kossuth's war of liberation in 1849, when the Hungarian national leader found refuge and sympathy in England. It is to Western Europe that Hungary looks for international friendships, and now is the time to cement them.

A people like the Hungarians, with a thousand years of national and constitutional tradition behind it; with a mediaeval record as gallant defenders of Europe against the Turk; with a Magna

Carta of its own—the „Golden Bull“ of a. d. 1222, only seven years later in date than our own—is not to be treated like a newly formed Balkan State of upstart institutions and inexperienced politicians.

I should like to see our Foreign Secretary show his interest in Hungarian affairs by giving personal attention to the attempt by Rumania to burke an appeal to international arbitration—as provided by the Peace Treaty—on the part of a large number of Hungarian farmers in Transylvania, who have been expropriated of their lands by the Rumanian Government without compensation. This matter has been before the League of Nations for some time. Britain, as one of the signatories of the Treaty of Trianon, has a direct responsibility to see that right is done.

For stabilising and pacific effect, however, no influence is more important in Central Europe than that of the great financial houses of London and New York. They have this matter in their own hands. If they refuse to make money advances to the States which are responsible for maintaining the present precarious situation there, it will not be long before the result of that policy begins to show itself in the adoption of adjustments and understandings which will greatly reduce the potential causes of war.

Of the alteration of the Peace Treaties by violence or threats there can be no question. Any former Allied or enemy nation which tried to bring about new changes in the map of Europe by force of arms would be opposed—in the interests of self-preservation—by the joint resources of the Allied Powers. But the exercise of wise financial caution by the banking firms which are invoked to help the newly constituted States of Central Europe would have a beneficent and tranquillising force. Reasonable rectifications of frontier difficulties, carried out advisedly and calmly under this influence, will strengthen rather than endanger the peace of the world.“

IV—VII. Párizs, 1919. *Al do Dami megállapításai*: La Hongrie de demain. Párizs, 1929. II. kiadás. 1932.

Danii könyvének második részében, ennek II. és III. fejezetében foglalkozik a revízió kérdésével (189—213. 1.).

Miután Dami könyvét a *Magyar Revíziós Liga* (megalakult Rothermere lord cikkének megjelenése után és annak alapján, 1927. júliusban) megállapításai megelőzték (*Publications of the Hungarian Frontier Readjustment League*, Budapest, 1927. és köv.), Dami munkájának berfejező részében a liga javaslatát módosítja: „Dans l'ensemble nos propositions ne diffèrent pas sensiblement de la frontière Rothermere; elles constitueraient plutôt un compromis entre frontière et la tracé de la Ligue. Nous abandonnons résolument la Transylvanie; mais, au delà de la ligne Rothermere, nous revendiquons pour la Hongrie une petite région de Maramaros, celle du Szilágy ou le territoire roumain destiné à assurer la continuité est beaucoup moins peuplé que Pilot hongrois qu'il s'agit de sauver, et qu'on peut sauver puisqu'il est si près de la frontière ethnique une région plus étendue du Banat, vers le sud, en pointe vers Nagy-Becskerek (au dépens de la Roumanie et de la Yougoslavie), une

mince bande au sud du canal François en Bácska, enfin les deux régions du Muraköz et Vende. Au delà et en deçà des frontières Rothermere, nous demandons le plébiscite au moins pour certaines petites zones mixtes magyaro-slovaques et pour les Ruthènes, et si possible pour les Slovaques de l'Est. — En revanche, sur quelques points nous allons moins loin que lord Rothermere; nous laisserons à la Yougoslavie Nagyikinda (Banat) et un petit territoire au nord-ouest de Saint-Tamas (Bácska); à la Roumanie une petite région du Ternes au sud d'Arad et une autre immédiatement à l'est de Lökösháza; à la Tchécoslovaquie quelques communes à l'ouest de Presbourg. — La frontière Rothermere ne sauve au reste que la moitié des Hongrois annexés: 1,600.000 sur 3,300.000 (215—16. 1.).

A *Revíziós Liga* megállapításai: Statistical data of the homogeneous Hungárián and German enclaves in the Succession States. Budapest, 1927. — Kategóriák: A. V. tiszta magyar területek a trianoni határ mentén, Szatmár—Nagyvárad—Arad. II. Erdély vegyeslakta területei. III. Székelyföld. — B. I. tiszta magyar területek Pozsony—Rozsnyó—Ungvár vonalán. II. Vegyes lakossággal bíró területek. — C. I. tiszta magyar területek a Bánátban, Bácskában. II. Baranya, Muraköz, vendvidék.

Rothermere lord cikke a revíziós mozgalom első időszakában (1927—32.) a kérdés beható tanulmányozását vonta maga után, de a kidolgozott elgondolások, tervezetek és javaslatok elméleti természetűek voltak.

Ugyancsak Rothermere lord javaslatán alapultak a *Magyar Külügyi Társaság* megállapításai (*Igazságot Magyarországnak*. Budapest, 1928.).

Időrendben *Vellani-Dionisi Franco* publicistának az erdélyi problémáról írt munkája következett (*II probléma territoriale transilvano*. Bologna, 1932.), melyben Erdély magyarlakta részeit Nagyvárad, Szalmái—Koloszvár—Brassó vonalán visszakövetelte (La mia linea, 212—229. 1.).

VIII. A revíziós mozgalomnak második korszakát az az előadás nyitotta meg, amelyet *Bethlen István gróf* volt miniszterelnök 1933. november 30-án a londoni *Balkan Committee*-bän tartott. Az előadásban a revízió kérdését az angol közvélemény elé terjesztette: „Azzal az áhítatos meggyőződéssel teszem le a revízió kérdésének minden magyar előtt szent ügyét az angol közvélemény asztalára, hogy ezzel azt a legjobb helyre bíztam a világon.“ — Az angol kiadásban: „I am piacing the cause of Hungary in the limelight of British public opinion with a feeling of almost pious conviction, knowiug well that I could hâve found no better place for it in ail the world.“

Bethlen István gróf előadásai nyomtatásban is megjelentek: *Bethlen István angliai előadása*. Budapest, év nélkül. — Angolul: *The Treaty of Trianon and European Peace*. Four Lectures delivered in London in November, 1933. London, 1934.

Az előadások általános jellegűek voltak és bár különbséget tettek a magyar és vegyes lakosságú területek között, azokban

Bethlen az egész magyar kérdést a brit közvélemény elé kívánta vinni, mert a Tardieu-terv idejében Angliától remélte a kérdés eldöntését.

IX. A választ Bethlen előadásaira 1934-ben *Seton-Watson* angol professzor és publicista, Masaryk londoni tanszékének, melyet a cseh kormány alapított, tulajdonosa külön füzetben adta meg: *The Treaty Revision and the Hungarian Frontiers*. London, 1934.

Mikor Masaryk elnök 1923. októberben a londoni egyetemet meglátogatta, következőképpen mondották el a hozzá intézett üdvözlő beszédben az egyes tanszékek hivatását: a Cervantes tanszék a spanyol, a Camoens tanszék a portugál, a Korais tanszék a görög irodalmat műveli, a Masaryk tanszék pedig — a középeurópai történelmet. A Masaryk tanszéknek tehát nem az volt a hivatása, hogy a cseh irodalmat mutassa be, hanem az, hogy Közép-Európa történelmét a cseh beállításban ismertesse (*Slavonic Review*. II. London, 1924. 442. 1.). Feltűnő, hogy ezt Londonban figyelmen kívül hagyták, pedig bármilyen nagyra vonták is meg a cseh politika érdekkörét, a cseh propaganda mögött Közép-Európa lakosságának csak elenyésző része állott, az angol közvéleménynek pedig alig lehetett érdeke az, hogy Közép-Európa iránt érzett érdeklődése folytán tévedésnek essék áldozatul.

Eltételezve attól, hogy *Seton-Watson* Masaryk tanszékéről kizárólag a cseh érdekeknek megfelelő szellemben adhatta elő — a cseh irodalom helyett — Közép-Európa történetét, ő maga ennek a vállalt feladatnak teljes mértékben igyekezett megfelelni és a cseh kormány aligha kifogásolhatta ebbeli tevékenységét. A revízió felmerülése azonban aligha felelhetett meg a tanszéket fenntartó Masaryk és Benes érdekeinek és itt a tanszék tulajdonosa önmagával is némi ellentétbe került, mert ha valaki, ő igen jól tudta, hogy a cseh nép Közép-Európa népeinek egyik legkisebb hányadát teszi és a cseh tanszéknek a cseh irodalom ismertetése helyett a cseh politika középeurópai terveinek népszerűsítésére való vállalkozása messzeható különbséghez vezet a portugál, spanyol és görög tanszékekkel.

Seton-Watson a revízió egész kérdését fel kívánta ölelni, mert elérkezettnek vélte az időt arra, hogy a másfél évtized óta várt — mert az ellene minden eszközzel való védekezés azt mutatta, hogy a revízió legelszántabb ellenségei szerint is a jövő megoldatlan problémája volt — mozgalommal tudományos alapon leszámoljon.

Igen helyesen állapította meg azt, hogy a revíziót európai programmá Mussolini négyhatalmi egyezménye tette. A *Patto Mussolini*, melyet négy hatalom írt alá, programmá vált, amelyet 1938 őszén ugyanaz a négy hatalom kezdett megvalósítani — a revízió szellemében. *Seton-Watson* sokkal okosabb volt, miutsemhogy megelégedett volna most már azzal az epésen merev állásponttal, melyet a londoni Masaryk-tanszékről évek óta hirdetett. Rövid tanulmányában rendszeres támadás alapjait kívánta lerakni és a revízió kérdéséről azt állapította meg, hogy az voltaképpen „szláv kérdés“ (*Revision is a predominantly Slavonic question*). Ezzel a kérdést

a szokottnál szélesebb alapra helyezte át, mert Közép-Európában a germán és a szláv fajok mérkőzése valóban, a XX. század kezdete óta pedig különösen szembetűnően megállapítható. Ha tehát a kérdést úgy állítjuk be, hogy a német hatalom — amint ő mondja — kelet felé nyomult (*Drang nach Osten*) és a nyugati hatalmak ezért vetették ellene a szláv népeket, amelyekre a párizsi békeszerződések, a keleti paktum, a kis antant és a balkánpaktum kísérleteit építették, akkor a német hatalomnak 1933 óta észlelhető előnyomulása Bécsen és Prágán keresztül szintén a szlávok szervezkedése útján állítható meg. Szerző már akkor, 1934-ben, előre látta, hogy Németország Közép-Európából Ukrajna felé fog tovább nyomulni — ha a szlávok megszervezésével nem lehet megállítani. Azóta (1934 óta) nyilvánvalóvá lett, hogy a cseh-orsz szövetség nem bizonyult hatásosnak.

Seton-Watson második módszere, mellyel a revízió folyamatát megállítani törekszik, az, hogy véleménye szerint nem pusztán magyar revízió lehetséges, hanem egyéb, fontosabb kérdések is vannak, pl. a déltiroli németek visszacsatolása. Ezzel azt kívánta elérni, hogy a figyelmet olyan kérdések felé terelje, amelyek angol szempontból fontosabbak, hozzájuk közelebb esők, a németek és olaszok között pedig ellentétek felkeltésére alkalmasak.

Mindebből az ő beállítása szerint természetesen következik az, hogy a magyar kérdés nem is olyan fontos, mint amilyennek azt feltűntetik, mert egyrészt Ausztria-Magyarország (tehát Magyarország is) természetes úton bomlott fel, úgy, hogy megakadályozni sem lehetett volna, hacsak valaki szembe nem száll a természetes fejlődéssel, másrészt a felbomlás folyamán, melynek a trianoni szerződés hű képe volt, mindössze néhány egészen jelentéktelen határmódosításról lehet szó, amely miatt senkinek sem lehet oka neheztelnie, még kevésbé azt nagy dologként beállítani, amelytől Európa békéje függ. Népszavazás, ami nem is érné meg a fáradságot, legfeljebb a következő pontokon lehetne: Csallóköz, Kassa vidéke, Dél-Ruszinszko, a Szamosvölgy, Nagyvárad és vidéke, Arad, Észak-Bánát, Észak-Bácska, Baranya, Burgenland (62. 1.). Feltehetőleg tehát ezek a pontok voltak azok, amelyeken Seton-Watson az esetleges népszavazással együtt a revíziót is elképzelte.

Elmondottuk, hogy ezzel az ajánlattal kapcsolatban, amelyet a Masaryk-tanzék tulajdonosa feltehetőleg nem a cseh kormány tudta nélkül tett, mint igyekezett Benes azt az orosz szövetség segítségével és Románia bevonásával megüsitani. Titulescu azonban oly gyorsan, még 1934-ben megbukott, hogy az orosz csapatok átbochtására már nem lehetett olyan könnyen számítani. Ugyanakkor Németország olyan erővel nyomult előre, hogy Magyarország és Németország összefogása 1938-ban már egész Közép-Európa képét megváltoztathatta volna.

Seton-Watson javaslata ezzel időszerütlenné vált.

X. *Macartney javaslata.* — Ezen a ponton lépett előtérbe Seton-Watson professzor egyik legtehetségesebb tanítványa, Macartney C. A., aki 1937-ben mesterének röpirata helyett félezer

oldalal könyvet írt Magyarországról és utódállamairól (*Hungary and her successors. The Treaty of Trianon and its consequences, 1919-1937. Oxford, 1937.*).

Szerző jelentékenyen különbözött mesterétől abban, hogy amíg Seton-Watson két évtizeden át a Prágától, Belgrádtól és Bukaresttől rendelkezésére bocsátott forrásokból dolgozott, addig Macartney éveken át az egész Dunavidéket bejárta, sőt az ottani nyelvek nagyrészét is elsajátította, a magyarok vándorlásáról és megtelepedéséről pedig komoly történelmi munkát adott ki és magyar történelmi kézikönyvnek is szerzője volt.

Macartney megfigyelésének lényegét a revíziót illetően a 480—496. oldalakon foglalta össze. Ez az összegezés azonban, amelyben ő a „kisebbit revíziót“ javasolja, tehát csupán a tiszta magyar területek visszatérítését ajánlja, csak végső összefoglalását képezi azoknak a véleményeknek, amelyeket az egyes területek tárgyalásánál elmondott. Így a 198—199. oldalon kifejti, hogy „lokális revízió“ útján mi kerülhetne Csonka-Magyarországhoz a komárom-kassai vonalon. Ruszinszkóról a 246—250. oldalon a revízió mellett és ellen szóló érveket sorolja fel. Itt ő is megemlíti Seton-Watson megállapítását, hogy Németország ezen a területen át vonulhat Ukrajna megszállására (250. l.). Erdély revíziójáról a 348—355. oldalakon már sokkal részletesebben emlékezik meg és azt mondja, hogy a szatmár-arádi vonalon a helyi revízióknak jó esélyei lehetnek. Ugyanezt állapítja meg a 435—37. oldalakon a Vojvodináról is, ahol az ő fel fogása szerint alkalmas és megfelelő új határvonalat lehetne húzni.

Másként adta elő az 1938 őszén beállott változásokat Macartney mestere, Seton-Watson, aki, mint a londoni Masaryk-tanszék tulajdonosa, kötelességének vélte, hogy azokról részletesen nyilatkozzék. Közel kétszáz oldalas röpiratából (*Munich and the Dictators. London, 1939.*) a következőképpen mondotta el őket:

Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy röpirata folytatását képezi előbbi nagy munkájának (*Britain and the Dictators. Cambridge, 1938.*), amely ötödfélszáz oldalon ismertette a hatalmak politikáját a háború befejezésétől, illetően a párizsi békeszerződésektől kezdve éppen addig, hogy a németek Ausztriát megszállták. Miután a magyar kérdés nemzetközi elbírálásának ismerete a magyar kérdés megoldásának elemi feltételét képezi, meg kell említenünk, hogy szerző munkájának abban a nagyobbik részében, amelyet az *Anschluss* előtt, 1938. február 17-én zárt le, a magyar kérdéssel a békeszerződések alapján sztatikai képet ad (331—34. l.) és hogy a párizsi státuszkvóuak az *Anschluss* következtében előállott felbomlása ezt a sztatikai felépítést megzavarta, mert a középeurópai kérdést dinamikus alapra helyezte át. A sztatikai rész Csehszlovákia és Románia ellenállásán épült fel, amelyekben szerző annyira bízott, hogy könyvének vonatkozó részében éppen olyan elmosott képet ad a középeurópai népekről, mintha ezeknek nem is volnának kérdéseik és mintha csak megelégedést hoztak volna nekik a párizsi békeszerződések.

Hogy az *Anschluss*, majd Csehszlovákia német megszállása

mennyire megingatta felfogását, azt legjobban mutatják idézett röpirutának a magyar kérdésre vonatkozó részletei (Munich and the Dictators. A sequel to Britain and the Dictators. London, 1939. 116—18. 1.), melyeket azoknak megismerése végett az alábbiakban közlünk: Seton-Watson szerint „Immediate pressure was put upon the new Prague Government to invite the joint arbitration of Berlin and of Rome in the delimitation of the Slovak-Hungarian frontier, and thus to eliminate the two Western Powers from what had been envisaged at Munich as a further decision of the Four. By the so-called Award of Vienna Herr von Ribbentrop and Count Ciano laid down a frontier between Hungary and Slovakia which was still more contrary to all reason than that adopted between Bohemia and the Reich. For the restoration of the Danube island (Csallóköz) and the district round Nove Zamky and Levica, where the population is overwhelmingly Magyar, a good case could be made out, though it meant cutting off Slovakia from access to the Danube, save for a few kilometres to the east of Bratislava. On a purely ethnographic basis the Magyars were entitled to recover the towns of Rimavska Sobota and Roznava; though the result has been to render communications by road and rail impossible along the whole southern border of Slovakia. But by the cession of Kosice Slovakia has been deprived of its second capital, the natural and only possible economic and cultural centre of the whole eastern half of Slovak territory: and this was done on the basis of the census of 1910... While in that year the total population was 44.000, by 1930 it had risen to 70.200, the newcomers being in the main Slovak or Czech, with the result that in the later year the Magyars only numbered, 12.200 (or 18 per cent), the Jews being entered under a separate rubric... — If possible still more scandalous was the decision to hand over to Hungary the town of Uzhorod, for the last twenty years the administrative capital and cultural centre of the semi-autonomous province of Carpathian Ruthenia (Podkarpatska Rus). Poland and Hungary, for reasons which had nothing to do with self-determination, desired the restoration of the whole province to Hungary; the real object was to establish a common frontier along the Carpathian watershed and to separate Czechoslovakia from Rumania, while Poland had the further motive of preventing any expansion of Ukrainian autonomy within a stone's — throw of Eastern Galicia, where five million Ukrainians are seething with unrest and excitement owing to Poland's broken pledges and methods of „pacification“. Germany was strong enough to impose her veto upon the transfer of Ruthenia to either Poland or Hungary, who had no racial claims upon it and an equally notorious record of oppression in the past; but she consented to the frontier being drawn on such a way as to deprive the little State of its main arable area, its three chief towns, and the whole of its transversal railway and road communications, and forced it to set up its new capital in Chust, a glorified village lacking in all the requirements even of the remotest county town. Considerable mystery surrounds the circumstances of this transaction, some well-

informed circles maintaining that Count Ciano bounced his Germán colleague into a decision which both regard as too unnatural to be permanent.“ — Seton-Watson akkor még nem tudta, hogy a rutén vidék is Magyarországhoz kerül. Fenn idézett leírása tisztán a cseh kormány felfogását tükrözte.

Nem sorolhatjuk fel részletesen azt az egész irodalmat, amely két évtizeden át a trianoni békeszerződés módosításának aprólékos részleteivel foglalkozott, de a legfontosabbak bemutatásával ki akarunk mutatni, hogy a vonatkozó irodalom a kor szükségletei és felfogása szerint hogyan módosult, azok követelményeihez miként igazodott. Kívánatos volna, ha valaki ezt a kérdést beható vizsgálat alá venné.

Nemzetközi szerződések.

1918—1938.

I. A párizsi békeművet biztosító szerződések.

1. Párizs, Trianon, 1920. június 4. A szövetséges és társult hatalmak békeszerződése Magyarországgal. Az Egyesült Államok nem írták alá. Közölte *Martens*: Recueil des Traités. III. sorozat. XII. kötet. 423. és köv. 11., valamint a Nemzetek Szövetségétől kiadott Recueil des Traités. VI. 188. és köv. 11. Magyar hivatalos fordításban az 1921. évi XXXVII. törvénycikk.

2. Párizs, Sèvres, 1920. augusztus 10. Anglia, Franciaország, Itália, Japán szerződése Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Jugoszláviával és Romániával az Ausztria-Magyarországtól elvett területek szétosztása iránt. Az Egyesült Államok e szerződést nem írták alá.

II. Különbéke az Egyesült Államokkal.

3. Budapest, 1921. augusztus 29. Békeszerződés az Észak-amerikai Egyesült Államok és Magyarország között, a trianoni határvonalak megjelölése nélkül. Aláíró meghatalmazottak: Grant-Srnith amerikai követ és Bánffy Miklós gróf külügyminiszter. Közölte a Nemzetek Szövetségétől kiadott Recueil de Traités. XLVIII. kötet, 191. és köv. 11. Magyar fordításban az 1921. évi XLVIII. törvénycikk.

III. A kis antant szerződeshálózata.

4. Belgrád, 1920. augusztus 14. Szövetségi szerződés Csehszlovákia és Szerbia (SHS királyság) között. — „Fermement résolu à maintenir la paix acquise au prix de tant de sacrifices et prévue par le Pacte de la Société des Nations, ainsi que l'ordre établi par le Traité de Trianon, le 4 juin 1920, entre les Puissances Alliées et Associées d'une part et la Hongrie de l'autre, le Président de la République Tchèqueoslovaque et Sa Majesté le Roi des Serbes, Croates et Slovènes se sont mis d'accord pour conclure une convention défensive. — Dans ce but ont nommé pour leurs délégués plénipotentiaires, savoir: Le Président de la République Tchèqueoslovaque, Monsieur Edouard Benes, son Ministre des Affaires Étrangères; Sa Majesté le Roi des Serbes, Croates et Slovènes, Monsieur Momtchilo Nintchitch, docteur en droit, son Ministre du Commerce et de l'Industrie, Ministre des Affaires Étrangères ad intérim; lesquels, après s'être communiqué leurs pleins pouvoirs, trouvés en bonne et due forme, sont convenus des articles suivants: — I. §. En cas d'une

attaque, non provoquée, de la Hongrie contre l'une des Hautes Parties Contractantes, l'autre Partie s'engage à concourir à la défense de la Partie attaquée de la façon déterminée par l'arrangement prévu dans l'article II de la présente convention. — II. Les autorités techniques compétentes de la République Tchécoslovaque et du Royaume des Serbes, Croates et Slovenes fixeront, d'un commun accord les dispositions nécessaires pour l'exécution de la présente convention. — III. §. Aucune des Hautes Parties contractantes ne pourra conclure une alliance avec une tierce puissance, sans avis préalable de l'autre. — IV. La présente convention sera valable deux ans à partir du jour de l'échange des ratifications. Ce terme expiré, chacune des Parties contractantes aura la faculté de dénoncer la présente convention. Elle restera pourtant en vigueur six mois après la date de la dénonciation. — V. §. La présente convention sera communiquée à la Société des Nations (Pacte de la Société des Nations). — VI. §. La présente convention sera ratifiée et les ratifications en seront échangées à Belgrade le plus tôt possible. — En foi de quoi les Plénipotentiaires désignés l'ont signée et y ont apposé leurs sceaux. — Fait à Belgrade, en double expédition, le quatorze août 1920. Dr. Momtchilo Nintchitch. Dr. Eduard Benes."

5. Bukarest, 1921. április 23. Szövetségi szerződés Csehszlovákia és Románia között. — „Fermement résolu à maintenir la paix acquise au prix de tant de sacrifices et prévue par le Pacte de la Société des Nations, ainsi que l'ordre établi par le Traité conclu à Trianon le 4 juin 1920. entre les Puissances Alliées et Associées d'une part et la Hongrie de l'autre, le Président de la République Tchécoslovaque et Sa Majesté le Roi de la Roumanie se sont mis d'accord pour conclure une Convention défensive. — Dans ce but ont nommé pour leurs délégués plénipotentiaires savoir: Le Président de la République Tchécoslovaque Monsieur Ferdinand Veverka, Envoyé extraordinaire et Ministre plénipotentiaire de la République Tchécoslovaque à Bucarest, Sa Majesté le Roi de la Roumanie Monsieur Take Jonesco, Son Ministre d'État au Département des Affaires Étrangères, lesquels, après s'être communiqué leurs pouvoirs, trouvés en bonne et due forme, sont convenus des articles suivants: I. §. En cas d'une attaque, non provoquée, de la Hongrie contre l'une des Hautes Parties contractantes, l'autre Partie s'engage à concourir à la défense de la partie attaquée de la façon déterminée par l'arrangement prévu dans l'article II de la présente convention. II. §. Les autorités techniques compétentes de la République Tchécoslovaque et du Royaume de Roumanie, fixeront, d'un commun accord, les dispositions nécessaires pour l'exécution de la présente convention, dans une convention militaire à conclure ultérieurement. — III. §. Aucune des Hautes Parties contractantes ne pourra conclure une alliance avec une tierce puissance, sans avis préalable de l'autre. —

II. §. Afin de coordonner leurs efforts pacifiques, les deux Gouvernements s'engagent à se concerter sur les questions de politique extérieure qui ont trait à leurs rapports avec la Hongrie. — III. La présente Convention sera valable deux ans à partir du jour

de l'échange des ratifications. Ce terme expiré, chacune des Parties contractantes aura la faculté de dénoncer la présente convention. Elle restera pourtant en vigueur six mois après la date de la dénonciation. — VI. §. La présente convention sera communiquée à la Société des Nations (Pacte de la Société des Nations). — VII. §. La présente convention sera ratifiée et les ratifications en seront échangées à Bucarest le plus tôt possible. — En foi de quoi, les Plénipotentiaires désignés l'ont signé et y ont apposé leurs sceaux.

— Fait à Bucarest, en double expédition, le 23 avril 1921. — F. Veverka. Take Jonesco.“

G. Belgrád, 1921. június 7. Szövetségi szerződés az SHS Királyság és a Román Királyság között. — „Fermement résolu à maintenir la paix de tant de sacrifices et l'ordre établi par le Traité conclu à Trianon le 4 juin 1920 entre les Puissances Alliées et Associées d'une part et la Hongrie d'autre part, ainsi que le Traité conclu à Neuilly le 27 Novembre 1919 entre ces mêmes Puissances et la Bulgarie, Sa Majesté le Roi des Serbes, Croates et Slovènes et Sa Majesté le Roi de Roumanie se sont mis d'accord pour conclure une Convention défensive. — Dans ce but, ils ont nommé pour leurs plénipotentiaires: Sa Majesté le Roi des Serbes, Croates et Slovènes: M. Pachitchi, président du Conseil, Ministre des Affaires étrangères; Sa Majesté le Roi de Roumanie: M. Take Jonesco, son ministre des Affaires Étrangères, lesquels, après avoir examiné mutuellement leurs pleins pouvoirs et les avoir trouvés en règle, ont conclu les articles suivants: I. §. En cas d'une attaque non provoquée de la Hongrie ou de la Bulgarie, ou bien de ces deux Puissances contre une des deux parties contractantes, dans le but de détruire l'état de choses créé par le Traité de Trianon ou le Traité de Neuilly, l'autre partie s'engage à concourir à la défense de la partie attaquée de la façon déterminée par l'article II de cette convention. — II. §. Les autorités techniques du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, et du Royaume de Roumanie fixeront, d'un commun accord, dans une convention militaire qui doit être conclue dans le plus bref délai, les dispositions nécessaires pour l'exécution de la présente convention.

— III. §. Aucune des Hautes Parties contractantes ne pourra conclure une alliance avec une tierce Puissance sans l'avis préalable de l'autre. — IV. §. En vue d'associer leurs efforts pacifiques, les deux gouvernements s'obligent à se concerter dans les questions de politique extérieure concernant leurs rapports avec la Hongrie et la Bulgarie. — V. §. Cette convention sera valable deux ans à partir de l'échange des ratifications. Ce terme expiré, chaque partie contractante aura la faculté de dénoncer la présente convention qui restera néanmoins en vigueur six mois après la date de la dénonciation. — VI. §. Cette convention sera communiquée à la Société des Nations. — VII. §. La présente convention sera ratifiée et les ratifications seront échangées aussitôt que possible. — En foi de quoi les plénipotentiaires désignés l'ont signé et y ont apposé leurs sceaux.

Fait à Belgrade en double expédition, le 7 Juin 1921. — Take Jonesco. N. Pachitch.“

IV. *Itália csatlakozása.* — Szerb-olasz szerződés. Rapallo, 1920. november 12. — „En vue d'assurer les bienfaits de la paix obtenue au prix de tant sacrifices par la victoire sur la monarchie austro-hongroise, le Gouvernement de Sa Majesté le Roi d'Italie et le Gouvernement de Sa Majesté le Roi des Serbes, Croates et Slovènes sont tombés d'accord pour conclure la présente convention et, à cet effet, ont délégué: le Gouvernement d'Italie: M. Giolitti, Président du Conseil, le Comte Sforza, Ministre des Affaires Étrangères, et M. Bonomi, Ministre de Guerre; le Gouvernement serbo-croate-slovène: M. Vesnitch, Président du Conseil, M. Trumbitch, Ministre des Affaires Étrangères, et M. Stojanovitch, Ministre des Finances, qui ont convenu ce qui suit: I. §. Les deux Gouvernements contractants s'engagent mutuellement à veiller à la stricte observation des traités de paix signés à Saint Germain et à Trianon. Ils prendront notamment en commun accord toutes les mesures politiques aptes à prévenir la restauration de la Maison de Habsbourg sur le trône de l'Autriche et de la Hongrie. — II. §. Les deux Gouvernements contractants s'engagent à se prêter mutuellement le secours diplomatiques qu'ils jugeront approprié dans ce but. — III. §. Dans l'esprit de cette entente, les deux Gouvernements contractants s'engagent en même temps à surveiller les agissements dirigés contre leur sécurité réciproque, soit du territoire de l'Autriche, soit de celui de la Hongrie, et à se tenir en étroit contact par des échanges de renseignements. — IV. §. Le Gouvernement Italien, qui a appris avec satisfaction l'entente existant entre le Gouvernement Serbo-Croato-Slovène et le Gouvernement Tchécoslovaque, exclusivement dans les mêmes buts que ceux du présent accord, et le Gouvernement Serbo-Croato-Slovène donneront connaissance de cette Convention au Gouvernement Tchécoslovaque. Si de nouvelles ententes de cette nature venaient à être conclues, les deux Gouvernements se concerteront avant de les rendre effectives. — V. §. Cette convention restera en vigueur deux années après l'échange des ratifications. Elle sera renouvelable pour le même délai, si elle n'est pas dénoncée six mois à l'avance. — VI. §. Cette convention sera ratifiée dans le plus bref délai et ses ratifications seront échangées à Rome. — Rapallo, le 12 novembre 1920. — Giovanni Giolitti. C. Sforza. Ivanoe Bonomi. — Mil. R. Vesnitch. Dr. Ante Trumbitch. Costa Stojanovich.“

V. *Lengyelország csatlakozása.* — Prága, 1921. november 6. „Également soucieux de sauvegarder la paix en Europe et fermement désireux d'organiser les relations entre la Tchécoslovaquie et la Pologne sur la base de la solidarité de leurs intérêts mutuels politiques et économiques, le Gouvernement tchécoslovaque et le Gouvernement polonais se sont entendus pour conclure un Accord politique.

Dans ce but, les Chefs des deux États ont nommé pour leurs plénipotentiaires: Le Président de la République Tchécoslovaque, son Président du Conseil et Ministre des Affaires Étrangères, Monsieur Dr. Edouard Boues, Le Chef de l'État Polonais, son Ministre des Affaires Étrangères, Monsieur Constantin Skirmunt, — lesquels, après être communiqué leurs pleins pouvoirs, reconnus en bonne et

due forme, sont convenu des engagements suivants: I. §. Les deux États se donnent mutuellement la garantie de l'état de possession, ayant pour base les traités de l'État de la Pologne et de la Tchécoslovaquie. Les deux État vont se concerter, quand le besoin et l'occasion l'exigeront, sur l'application des traités signés en commun. —

II. §. Les deux États s'engagent à garder la neutralité bienveillante dans le cas où l'un d'eux serait attaqué par un de leurs voisins, et particulièrement à assurer le libre transit du matériel de guerre. —

III. §. La Tchécoslovaquie déclare son désintéressement dans la question de la Galicie Orientale. En conséquence de cet acte, elle prend l'obligation de dissoudre les formations ukrainiennes qui étaient internées en Tchécoslovaquie et de réprimer toute propagande active, tendant à détacher un territoire quelconque de la République de Pologne. — Des obligations analogues sont prises par la Pologne envers la Tchécoslovaquie. — Dorénavant, chacun des deux États s'engage à ne tolérer sur son territoire aucune organisation politique ou militaire, dirigée contre l'intégrité et la sécurité de l'autre État.

— IV. §. Les deux Gouvernements prennent note des conventions politiques, militaires et économiques conclues entre la Tchécoslovaquie, la Roumanie et la Yougoslavie, d'une part, et des conventions analogues conclues entre la Pologne, la France et la Roumanie, de l'autre. — V. §. Une convention commerciale entre la Tchécoslovaquie et la Pologne réglera entre ces deux États toutes les questions économiques et financières, ainsi que celles relatives au transit.

VI. §. Les deux Parties s'engagent à ce que, dans toutes les questions litigieuses d'une plus haute portée, les deux États auront recours à un arbitrage. Les questions devant être résolues par un arbitrage pourront être, par un commun accord entre les deux Gouvernements, soumises à des arbitres choisis ad hoc ou bien seront portées devant la Cour de Justice Internationale. — VII. §. Engagement réciproque est pris par les deux États qu'aucun accord nouveau qui contreviendrait au présent accord ne sera conclu par eux avec d'autres États.

— VIII. §. La durée du présent accord est de cinq ans, à partir de l'échange des notes de ratifications, mais chacun des deux Gouvernements est libre de dénoncer après deux ans, tout en avisant l'autre État six mois à l'avance. — IX. §. Le présent accord sera ratifié et les instruments de ratifications seront échangés dans le plus bref délai. — En foi de quoi, les plénipotentiaires ont signé le présent accord et y ont apposé leurs sceaux. — Fait en double exemplaire à Prague, le 6 Novembre 1921. — Edouard Benes. Constantin Skirmunt.“

VI. *Ausztria bekapcsolása.* — Prága, 1921. december 16. — „Le Gouvernement de la République Tchécoslovaque, d'une part, et le Gouvernement de la République Fédérale d'Autriche, d'autre part: dans le but de maintenir la paix en Europe et de régler leurs relations politiques et économiques réciproques, ont convenu de conclure un accord politique et ont, à cet effet, désigné pour leurs plénipotentiaires, savoir: Le Président de la République Tchécoslovaque: Monsieur Edouard Benes, Président du Conseil et Mi-

rustre des Affaires Étrangères; le Président fédéral de la République d'Autriche: Monsieur Jean Schober, Chancelier fédéral et gérant du ministère fédéral des Affaires Étrangères. — Lesquels, après avoir échangé leurs pleins-pouvoirs, reconnus en bonne et due forme, ont convenu des dispositions suivantes: I. §. Les deux États, se basant sur le traité de paix conclu avec l'Autriche à Saint Germain-en-Laye, le 10 septembre 1919, et le traité de paix conclu avec la Hongrie à Trianon, le 4 juin 1920, s'engagent à exécuter dans toute leur plénitude toutes les stipulations des deux traités mentionnés. — II. §. Les deux États se garantissent mutuellement leurs territoires tels qu'ils sont fixés par les traités de paix mentionnés dans l'article I. et, s'engagent à se soutenir mutuellement au point de vue politique et diplomatique. — III. §. Les deux États s'engagent à observer une neutralité dans le cas où l'un des deux, ayant été attaqué, serait contraint de se défendre. — IV. §. Les deux États s'engagent à ne tolérer sur leurs territoires aucune organisation politique ou militaire qui serait dirigée contre l'intégrité et la sécurité de l'autre partie contractante. Les deux États s'engagent à travailler et à s'aider mutuellement contre tous les plans et tous les essais d'une restauration de l'ancien régime, tant au point de vue de la politique extérieure ou intérieure que par rapport à la forme d'État et de gouvernement. Les autorités compétentes des deux États se prêteront aide mutuelle dans le but de pouvoir combattre efficacement dans ce sens les intrigues clandestines. — V. §. La République Tchécoslovaque communique à la République Fédérale d'Autriche les conventions politiques et économiques que la République Tchécoslovaque a conclus avec le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, le Royaume de Roumanie et la République de Pologne. Les conventions similaires qui ont été conclues par la République Fédérale d'Autriche seront communiquées d'autre part à la République Tchécoslovaque. — VI. §. Les deux États s'engagent à veiller à ce que les accords concernant la réglementation des questions économiques, financières, des questions relatives aux minorités et autres, qui ont été ou seront conclus, soient dûment observés, et à s'entendre le plus tôt possible, sur toutes les questions litigieuses qui pourraient n'être pas encore réglées. — VII. §. Dans le cas où des questions litigieuses surgiraient dans l'avenir entre les deux États après la conclusion du présent accord, les deux gouvernements s'engagent à tâcher de se mettre d'accord par une entente à l'amiable; ils présenteraient éventuellement le litige à la Cour permanente de Justice internationale ou à un arbitre ou à des arbitres choisis ad hoc. — VIII. Les deux États s'engagent à ne conclure avec un autre État aucun accord qui serait en contradiction avec l'accord conclu actuellement par les deux parties contractantes. Ils déclarent, en outre, que le présent accord n'est pas en contradiction avec les accords conclus antérieurement. — IX. §. Le présent accord est conclu pour une durée de cinq ans à dater du jour de l'échange des instrument de ratification. Après un délai de trois ans à dater du dit jour, chacune des parties contractantes est libre de résilier le présent accord, sous condition

d'un préavis de six mois. — X. §. Le présent accord sera ratifié et les instruments de ratifications seront échangés à Prague le plus tôt possible. — XI. §. Le présent accord sera communiqué à la Société des Nations. En foi de quoi, les deux plénipotentiaires ont signé le présent accord et y ont apposé leurs sceaux. Fait à Prague, le seize décembre mil neuf cent vingt-et-un, en double exemplaire. — Edouard Benes. Schober.“

VII. *A kis antant szerződéseinek jegyzéke, 1920—1924. —*

7. Belgrád, 1920. augusztus 14. Szerződés Csehszlovákia és Jugoszlávia között. Közölte *Martens*: Recueil de traités. XII. kötet. 846. 1., *Giannini* A. id. m. 387. 1.

8. Bukarest, 1920. augusztus 19. Benes cseh és Take Jonescu román külügyminiszterek emlékirata, melyben magyar támadás esetén egymásnak kölcsönös támogatást ígérik. *Giannini* id. m. 389. 1.

9. Cseh-szerb katonai egyezmény, 1920. október 18. — *Journal de Genève*, 1929. szeptember 16. szám.

10. Rapalló, 1920. november 12. Szerb-olasz egyezmény. Közölve *Martens* id. m. XII. kötet, 821. 1., XIV. kötet, 645. 1.

11. Róma, 1921. február 8. Jegyzékváltás Benes cseh és Sforza gróf olasz külügyminiszterek között. Említve *Sforza gróf* műveiben.

12. Párizs, 1921. február 19. Francia-lengyel szövetségi szerződés Briand francia és Sapiaha herceg lengyel külügyminiszterek között. — Közölve *Martens* id. ni. XII. kötet, 880. 1., a genfi Recueil de traités, XVIII. kötet, 11. 1.

13. Bukarest, 1921. március 3. — Szövetségi szerződés Sapiaha herceg lengyel és Take Jonescu román külügyminiszterek között. — Közölve: *Martens* id. m. XII. kötet, 881. 1., genfi Recueil de traités.

VII. kötet, 78. 1., *Giannini* id. m. 467. 1.

14. Bukarest, 1921. április 23. — Szövetségi szerződés Take Jonescu román külügyminiszter és Veverka bukaresti cseh követ között. — Közölve: *Martens* id. m. XII. kötet, 884. 1., genfi Recueil de traités. VI. kötet, 215. 1.

15. Cseh-román katonai egyezmény, 1921. április 23. — *Journal de Genève*, 1929. szeptember 6. szám.

16. Belgrád, 1921. június 7. — Szövetségi szerződés Take Jonescu román és Pasics Miklós szerb miniszterelnökök között. — Közölve: *Martens* id. m. XVIII. kötet, 329. 1., genfi Recueil de Traités, LIV. kötet, 257. 1., *Giannini* id. m. 425. 1.

17. Szerb-román katonai egyezmény 1921. június 7. — *Journal de Genève*, 1929. szeptember 6. szám.

18. Venezia, 1921. október 13. Osztrák-magyar jegyzőkönyvi megállapodás Nyugat-Magyarország kérdésében. Aláírók: Schober (osztrák), Bethlen István és Bánffy Miklós grófok (magyar), Torretta (olasz közvetítő). — *Giannini* id. m. 300. 1.

19. Prága, 1921. november 6. Szövetségi szerződés Benes cseh és Skirmunt lengyel külügyminiszterek között.

20. Prága, 1921. december 16. Szövetségi és garanciaszerződés

Benes cseli külügyminiszter és Schober osztrák kancellár között. — *Giannini* id. m. 390. 1.

21. Prága, 1922. június 5. Cseh-ország szerződés. Előre nem látott támadás esetén kölcsönös semlegesség (XXI. §.).

22. Prága, 1922. június 5. Ugyanolyan szerződés a moszkvai fennhatóság alatt álló Ukrajnával.

23. Marienbad, 1922. augusztus 31. Szövetségi szerződés Benes cseh és Pasics szerb külügyminiszterek között, az 1920-i szövetségi szerződés meghosszabbítása. — Közölte *Martens* id. m. XII. kötet, 848. 1., a genfi Recueil de Traités. XIII. kötet, 231. 1., *Giannini* id. m. 392. 1.

24. Francia-legyei katonai egyezmény, 1922. szeptember 15.

25. Prága, 1923. május 7. Az 1921. április 23-án megkötött cseh-román szövetségi szerződés meghosszabbítása. Közölte *Giannini* id. m. 394. 1., a genfi Recueil de Traités. XVIII. kötet, 81. 1.

26. Bukarest, 1923. július 7. Az 1921-ben Magyarország ellen megkötött szerb-román védelmi szövetség szerződésének meghosszabbítása. — Közölve: genfi Recueil de Traités. LIV. kötet, 260. 1., *Giannini* id. m. 426. 1.

27. Párizs, 1924. január 25. Szövetségi szerződés Poincaré Raymond francia és Benes Edvárd cseh külügyminiszterek között. — Közölte *Martens* id. m. XIII. kötet, 470. 1., a genfi Recueil de Traités. XXIII. kötet, 163. 1., *Giannini* id. m. 394. 1.

28. Róma, 1924. január 27. Szerb-olasz barátsági szerződés Mussolini, Pasics és Nincsic Momcsilo között. — Közölve: genfi Recueil de Traités. XXIV. kötet, 36. 1.

29. Róma, 1924. július 5. Csoli-olasz barátsági szerződés Mussolini és Kybal római cseh követ között. Közölte *Giannini* id. m. 397. 1.

30. Siúaia, 1925. augusztus 17. Csehország, Szerbia és Románia szerződése sajtóik együttműködése iránt. — Ez volt a *kis antant* első kollektív szerződése. Célja: a Magyarország ellen vezetendő sajtóhadjárat együttes megszervezése.

VIII. A Locarnót követő szerződések, 1925—1926.

31. Loearno, 1925. október 16. Szerződés Anglia, Belgium, Franciaország, Itália és Németország között ez utóbbi hatalom nyugati határainak garantálása iránt.

32. Loearno, 1925. október 16. Francia-lengyel garanciaszerződés Briand és Skrzynski között. Közölve: *Martens* id. m. XVIII. kötet, 655. 1., a genfi Recueil de Traités. LIV. kötet, 354. 1.

33. Loearno, 1925. október 16. Francia-cseh garanciaszerződés Briand és Benes között. — Közölve: *Martens* id. m. XVIII. kötet, 616. 1., a genfi Recueil de Traités. LIV. kötet, 360. 1.

34. Bukarest, 1926. március 26. Lengyel-román garanciaszerződés. — Közölte a genfi Recueil de Traités. LX. kötet, 161. 1., *Giannini* id. m. 468. 1.

35. Párizs, 1926. június 10. Barátsági és megnehtámadási szer-

ződés Briand francia külügyminiszter és Diamandi párizsi román követ között. — Közölve: genfi Recueil de Traités LX. kötet, 471. 1., *Martens* id. m. XVII. kötet, 5. 1., a genfi Recueil de Traités. LVIII. kötet. 225. 1.

36. Bukarest, 1926. június 13. Az 1921-ben megkötött cseh-román szövetségi szerződés meghosszabbítására vonatkozó jegyzőkönyv. — Közölve: genfi Recueil de Traités. LIV. kötet. 253. 1., *Giannini* id. m. 408. 1.

37. Bukarest, 1926. június 13. Az 1921-i szerb-román szövetségi szerződés meghosszabbítása. Közölve u. ott 427., a genfi Recueil de Traités. LIV. kötet, 260. 1.

38. 1926. augusztus 26. Francia-román katonai egyezmény.

39. Róma, 1926. szeptember 16. Olasz-román barátsági szerződés. — Közölve *Martens* id. m. XVIII. kötet. 339. 1., a genfi Recueil de Traités. LXVII. kötet. 393. 1., *Giannini* id. m. 474. 1.

40. Genf, 1926. szeptember 18. Szerb-lengyel barátsági szerződés Zaleski lengyel és Ninesics szerb külügyminiszterek között. — Közölve: *Martens* id. m. XIX. kötet. 15. 1., a genfi Recueil de Traités. LXXVIII. kötet. 413. 1., *Giannini* id. m. 448. 1.

IX. A revíziós mozgalom első időszaka, 1927—1930.

41. Róma, 1927. április 5. Olasz-magyar barátsági szerződés. Hivatalos magyar szövege az 1927-i törvények között.

42. Párizs, 1927. november 11. Barátsági szerződés Briand francia és Marinkovics szerb külügyminiszterek között. — Közölve *Martens* id. m. XVIII. kötet. 347. 1., a genfi Recueil de Traités. LXVIII. kötet. 373. 1., *Giannini* id. m. 457. 1.

43. Tirana, 1927. november 22. I. olasz-albán védőszövetségi szerződés.

44. Genf, 1928. szeptember 19. Jegyzőkönyv Benes cseh és Marinkovics szerb külügyminiszterek között az 1922-i cseh-szerb szövetségi szerződés meghosszabbítása iránt. — Közölve a genfi Recueil de Traités. LXXXVII. kötet. 309. 1.

45. Belgrád, 1929. május 21. Az 1921-i cseh-román szövetségi szerződés meghosszabbítása. — Közölve a genfi Recueil de Traités. XCVI. kötet, 308. 1., *Giannini* id. m. 410. 1.

46. Belgrád, 1929. május 21. Az 1921-i szerb-román szövetségi szerződés meghosszabbítása. — Közölve a genfi Recueil de Traités. XCVIII. kötet. 222. 1., *Giannini* id. m. 466. 1.

47. Belgrád, 1929. május 21. Az 1920-i és 1922-i cseh-szerb szövetségi szerződéslevelek meghosszabbítása. — Közölve a genfi Recueil de Traités. XCIII. kötet. 54. 1., *Giannini* id. m. 411. 1.

48. Róma, 1930. február 6. Barátsági szerződés Mussolini és Schober kancellár között. — Közölve: *Martens* id. m. XXXIII. kötet. 9. 1., a genfi Recueil de Traités. CV. kötet. 97. 1.

49. Csehország, Szerbia és Románia külügyminisztereinek szerződése. Strbske Pleso, 1930. június 27. — Közölve a genfi Recueil de Traités. CVII. kötet. 215. 1., *Giannini* id. m. 423. 1.

50. Belgrád, 1930. december 3. Szerb-lengyel jegyzékváltás az 1926. szeptember 18-i barátsági szerződés meghosszabbítása iránt. — Közölve: *Martens* id. m. XXV. kötet. 326. 1., a genfi *Recueil de Traités*. CIV. kötet, 514. 1.

51. Genf, 1931. január 15. Barátsági szerződés Zaleski lengyel és Mironescu román külügyminiszter között. — Közölve *Martens* id. m. XXX. kötet. 35. 1., a genfi *Recueil de Traités*. CXV. kötet. 171. 1.

52. Wien, 1931. január 26. Barátsági szerződés Schober osztrák kancellár és Bethlen István gróf magyar miniszterelnök között. Hivatalos magyar szövege a magyar törvények között.

X. A revíziós mozgalom második időszaka, 1931—1938.

53. Wien, 1931. március 19. Német-osztrák vámúnió.

54. Párizs, 1932. október 18. Jegyzőkönyv Herriot Edvárd és Spalaikovics szerb követ között az 1927-i francia-szerb barátsági szerződés meghosszabbítása iránt. — Közölve a genfi *Recueil de Traités*. (XXXV. kötet. 281. 1.

55. Róma, 1933. január 7. Olasz-román jegyzékváltás az 1926-i olasz-román barátsági szerződés meghosszabbítása iránt. — Ugyanaz 1933. július 17-ről.

56. Genf, 1933. február 16. Csehország, Szerbia és Románia szövetségének (*kis antant*) szervezeti szabályzata. Aláírók: Benes, Jeftics, Titulcsu. — Közölve: *Martens* id. m. XXVIII. kötet. 323. 1., a genfi *Recueil de Traités*. CXXXIX. kötet. 233. 1., *Giannini* id. m. 476. 1.

57. Róma, 1933. július 15. Anglia, Franciaország, Itália és Németország szerződése — négyhatalmi szerződés, *Patto Mussolini*.

58. Róma, 1934. március 17. Jegyzőkönyv Itália, Ausztria és Magyarország között. Aláírók: Mussolini, Dollfuss, Gömbös. — Hivatalos szöveg a magyar törvények között.

59. Ankará, 1934. november 2. A *balkánpaktum* szerződése Szerbia, Románia, Görögország és Törökország között. — Közölve *Giannini* id. m. 632. 1.

60. Róma, 1935. január 7. Francia-olasz szerződés.

61. Stresa, 1935. április 14. Anglia, Franciaország és Itália szerződése.

62. Párizs, 1935. május 2. Szövetségi szerződés Laval francia külügyminiszter és Potemkin párizsi orosz nagykövet, között.

63. Prága, 1935. május 16. Szövetségi szerződés Benes cseh külügyminiszter és Alexandrovszki prágai orosz követ között. — Közölve: *Martens* id. m. XXXI. kötet, 237. 1., a genfi *Recueil de Traités*. CLIX. kötet. 347. 1.

64. Róma, 1936. március 23. Olasz-osztrák-magyar jegyzőkönyv az 1934-i jegyzőkönyv meghosszabbításáról. Aláírók: Mussolini, Schuschuigg, Gömbös Gyula. — Hivatalos magyar szöveggel közölte *Martens* id. m. XXXII. kötet. 654. 1.

65. Wien, 1936. július 11. Német-osztrák szerződés.

66. Belgrad, 1937. január 24. Barátságai szerződés Szerbia és Bulgária között.

67. Belgrad, 1937. március 25. Barátságai szerződés Jugoszlávia és Itália között. Aláírók: Ciano gróf olasz és Sztojadinovics szerb külügyminiszterek.

68. München, 1938. szeptember 29. Egyezmény Anglia, Franciaország, Itália és Németország között, a csehországi német határvidékeknek Németországhoz való csatolása iránt. — Pótnyilatkozatok: „*Zusatzklärung*. Die Regierungschefs der vier Mächte erklären, dass das Problem der polnischen und *ungarischen Minderheiten* in der Tschecho-Slowakei, sofern es nicht innerhalb von drei Monaten durch eine Vereinbarung unter den betreffenden Regierungen geregelt wird, den Gegenstand einer weiteren Zusammenkunft der hier anwesenden Regierungschefs der vier Mächte bilden wird. — *Zusatz zu dem Abkommen*. — Seiner Majestät Regierung im Vereinigten Königreich von Grossbritannien und die Französische Regierung haben sich dem vorstehenden Abkommen angeschlossen auf der Grundlage, dass sie zu dem Angebot stehen, welches in §. 6. der englisch-französischen Vorschläge vom 19. September enthalten ist, betreffend eine internationale Garantie der neuen Grenzen des tschecho-slowakischen Staates gegen einen unprovokierten Angriff. — Sobald die Frage der polnischen und *ungarischen Minderheiten* in der Tschecho-Slowakei geregelt ist, werden Deutschland und Italien ihrerseits der Tschecho-Slowakei eine Garantie geben. — München, den 29. September 1938. — Zusätzliche Erklärung. — Die vier anwesenden Regierungschefs sind sich darüber einig, dass der in dem heutigen Abkommen vorgesehene Ausschuss sich aus dem Stattssekretär des Auswärtigen Amtes, den in Berlin beglaubigten Botschaftern Englands, Frankreichs und Italiens und einem von der tschecho-slowakischen Regierung zu ernennenden Mitglied zusammensetzt. — München, 29. September 1938. — Zusätzliche Erklärung. — Alle Fragen, die sich aus der Gebietübergabe ergeben, gelten als zur Zuständigkeit des internationalen Ausschusses gehörig. — München, 29. September 1938.“ — Közölve: Monatshefte für Auswärtige Politik. V. Essen 1938. 996—98. 1.

69. Wien, 1938. november 2. — A bécsi döntőbíróági ítélet. — „Auf Grund des von der Königlich Ungarischen und der Tschecho-Slovakischen Regierungen an die Deutsche und Königlich Italienische Regierung gerichteten Ersuchens, die zwischen ihnen schwebenden Fragen der an Ungarn abzutretenden Gebiete durch einen Schiedsspruch zu regeln, sowie auf Grund der daraufhin zwischen den beteiligten Regierungen gewechselten Noten vom 30. Oktober 1938 sind der deutsche Reichsminister des Auswärtigen, Herr Joachim von Ribbentrop, und der Minister des Auswärtigen Seiner Majestät des Königs von Italien und Kaisers von Aethiopien, Graf Galeazzo Ciano, heute in Wien zusammengekommen und haben im Namen ihrer Regierungen nach nochmaliger Aussprache mit dem Königlich ungarischen Minister für die Auswärtigen Angelegenheiten, Herrn Koloman von Kánya, und dem tschecho-slowakischen Minister für

die Auswärtigen Angelegenheiten, Herrn Dr. Franz Chvalkovsky, folgenden Schiedsspruch gefällt: 1. §. Die von der Tschechoslowakei an Ungarn abzutretenden Gebiete sind in der anliegenden Karte bezeichnet. Die Festlegung der Grenze an Ort und Stelle bleibt einem ungarisch-tschechoslowakischen Ausschuss zu überlassen. — 2. §. Die Räumung der abzutretenden Gebiete durch die Tschechoslowakei und ihre Besetzung durch Ungarn beginnt am 5. November 1938 und ist bis zum 10. November 1938 durchzuführen. Die einzelnen Etappen der Räumung und Besetzung sowie deren sonstige Modalitäten sind unverzüglich durch einen ungarisch-tschechoslowakischen Ausschuss festzusetzen. — 3. §. Die Tschechoslowakische Regierung wird dafür Sorge tragen, dass die abzutretenden Gebiete bei der Räumung in ordnungsmässigen Zustände belassen werden. — 4. §. Die sich aus der Gebietsabtretung ergebenden Einzelfragen, insbesondere die Staatsangehörigkeits- und Optionsfragen sind von einem ungarisch-tschechoslowakischen Ausschuss zu regeln. — 5. §. Ebenso sind von einem ungarisch-tschechoslowakischen Ausschuss nähere Bestimmungen zum Schutze der im Gebiet der Tschecho-Slowakei verbleibenden Personen *magyarischer Volkszugehörigkeit* und der in den abgetretenen Gebieten nicht-magyarischer Volkszugehörigkeit zu vereinbaren. Dieser Ausschuss wird insbesondere dafür Sorge tragen, dass die *magyarische Volksgruppe in Pressburg* die gleiche Stellung, wie die anderen dortigen Volksgruppen erhält. — 6. Soweit sich aus der Abtretung der Gebiete an Ungarn Nachteile oder Schwierigkeiten wirtschaftlicher oder Verkehrs-technischer Art für das der Tschecho-Slowakei verbleibende Gebiet ergeben, wird die Königlich Ungarische Regierung ihr Möglichstes tun, um solche Nachteile und Schwierigkeiten im Einvernehmen mit der Tschecho-Slowakischen Regierung zu beseitigen. — 7. §. Falls sich bei der Durchführung dieses Schiedsspruchs Schwierigkeiten oder Zweifel ergeben, werden die Königlich Ungarische und die Tschecho-Slowakische Regierung sich darüber unmittelbar verständigen. Sollten sie sich dabei über eine Frage nicht einigen können, so werden sie diese Frage der Deutschen und der Königlich Italienischen Regierung zur endgültigen Entscheidung unterbreiten.

Wien, den 2. November 1938. — Joachim von Ribbentrop. Galeazzo Ciano.“ — Közölve u. ott 1196—97. 1.

70. Wien, 1938. november 2. — „Protokoll zum Schiedsspruch vom 2. November 1938. — Auf Grund des von der Königlich Ungarischen und der Tschecho-Slowakischen Regierung an die Deutsche und die Königlich Italienische Regierung gerichteten Ersuchens, die zwischen ihnen schwebenden Fragen der an Ungarn abzutretenden Gebiete durch einen Schiedsspruch zu regeln, sowie auf Grund der daraufhin zwischen den beteiligten Regierungen gewechselten Noten vom 30. Oktober 1938 sind der deutsche Reichsminister des Auswärtigen Herr Joachim von Ribbentrop, und der Minister des Auswärtigen Seiner Majestät des Königs von Italien, Kaisers von Aethiopien, Graf Galeazzo Ciano, heute in Wien im Schloss Belve-

dere zusammengekommen, um im Namen ihrer Regierungen den erbetenen Schiedsspruch zu fällen. — Sie haben zu diesem Zweck den Königlich Ungarischen Minister der Auswärtigen Angelegenheiten, Herrn Koluman von Kánya, und den tschecho-slowakischen Minister für die Auswärtigen Angelegenheiten, Herrn Dr. Franz Chvalkovsky, nach Wien eingeladen, um ihnen Gelegenheit zu geben, zunächst nochmals den Standpunkt ihrer Regierungen darzulegen. — Dies ist in einer Aussprache zwischen den vier Ministern geschehen. Der deutsche Reichsminister des Auswärtigen und der Königlich Italienische Minister des Auswärtigen haben alsdann, nachdem sie sich eingehend darüber beraten hatten, den diesem Protokoll beigefügten Schiedsspruch beschlossen. — Dieser Schieds Spruch nebst der in seiner Ziffer 1 erwähnten Karte ist dem Königlich Ungarischen Minister für die Auswärtigen Angelegenheiten und dem tschecho-slowakischen Minister für die Auswärtigen Angelegenheiten ausgehändigt worden. Diese haben ihrerseits davon Kenntnis genommen und namens ihrer Regierungen nochmals die von ihnen am 30. Oktober 1938. abgegebene Erklärung bestätigt, dass sie den Schiedsspruch als endgültige Regelung annehmen und dass sie sich verpflichten, ihn vorbehaltlos und unverzüglich durchzuführen. — Ausgefertigt in deutscher und italienischer Sprache, in je vierfacher Urschrift, — in Wien, am 2. November 1938. — von Ribbentrop, Graf Ciano, von Kánya, Chvalkovsky“. — Kőzölve u. ott 1197—98. 1.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM.

ELSŐ RÉSZ.

Történelmi előzmények.

- I. *Általános történelem.* — *Friedjung H.*: Das Zeitalter des Imperialismus, 1884—1919. 3 kötet. Leipzig, 1919—1922.
Gooch G. P.: History of Modern Europe, 1878—1919. London, 1923.
Hauser H. Histoire diplomatique de l'Europe, 1871—1914. 2 kötet. Párizs, 1929.
Renouvin E.: La crise européenne et la grande guerre, 1914—1918. Párizs, 1934.
Wache W.: System der Pakte. Berlin, 1938. Az eseményeket — nagyrészt csak a németországiakat — összefoglalta *Buckreis A.*: Politik des XX. Jahrhunderts, 1901—1936. Nürnberg, 1936.
- II. *Ausztria-Magyar ország.* — *Apponyi Albert gróf*: Die rechtliche Natur der Beziehungen zwischen Oesterreich und Ungarn. Wien, 1911. Újabb vonatkozások a magyar béke delegáció irataiban. Budapest, 1920.
Aulneau J.: Histoire de l'Europe centrale. Párizs, 1926.
Bardolff C.: Im Dienste des alten Oesterreichs. Jena, 1938.
Bibi V.: Die Tragödie Oesterreichs. Leipzig, 1937.
Bittner L.: Die Beurkundung der Verträge zwischen Oesterreich und Ungarn seit 1867. Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Ergänzungsband X. Innsbruck, 1929.
Chlumetzky Erzherzog Franz Ferdinands Wirken und Wollen. Berlin, 1929.
Czernin O. gróf: Politische Betrachtungen. Prága, 1908., Im Weltkrieg. Berlin, 1919.
Eisenmenger W.: Franz Ferdinand. Wien, 1929.
Gargas S.: Le problème du fédéralisme en Autriche-Hongrie. Párizs, 1927.
Horváth J.: La Hongrie comme sujet de droit international avant la guerre mondiale, 1867—1918. La Hongrie et les relations internationales. Budapest, 1935. 36—42. 1.

- Petroivitsch A.*: Das madjarische Sonderbestreben im Reiche der Habsburger. Berlin, 1904.
- Polzer-Hoditz A. gróf*: Kaiser Karl. Wien, 1929. Francia kiadás. Párizs, 1934. Angol kiadás. London, 1935.
- Popovici A.*: Die Vereinigten Staaten von Gross-Oesterreich. Leipzig, 1906.
- Redlich J.*: Kaiser Franz Joseph von Oesterreich. Berlin, 1929.
- Redslob R.*: Abhängige Länder. Berlin, 1914.
- Sosnosky Th.*: Franz Ferdinand. München, 1929.
- Springer R. (Renner Károly)*: Grundlangen und Entwicklungsziele der österreichisch-ungarischen Monarchie. Politische Studien über den Zusammenbruch der Privilegienparlamente und die Wahlreform in beiden Staaten. Wien, 1906.
- Steed W. H.*: The Habsburg Monarchy. London, 1913., Francia kiadás. Párizs, 1914.
- Tezner F.*: Ausgleichsrecht und Ausgleichspolitik. Eine Appellation an das Parlament des allgemeinen Wahlrechts. Wien, 1906.
- Vivian H.*: Emperor Charles. London, 1932., Német kiadás. Berlin, 1934.
- Zolger J.*: Der staatsrechtliche Ausgleich zwischen Oesterreich und Ungarn. Wien, 1911.
- III. *Magyarország a háborít előtt. — Ajtay J.*: Harc a hegemoniáért. A magyar-osztrák monarchia válsága történeti, fajnépszerű és gazdasági szempontból. Budapest, 1906.
- Beksics G.*: Mátyás király birodalma és Magyarország jövője. Budapest, 1905.
- Beme K.*: Magyarország helyzete és az európai népek harca. Kolozsvár, 1913.
- Domonkos L.*: A magyar imperializmus. Budapest, 1910.
- Hoitsy P.*: Nagy-Magyarország. A magyar történelem jövő századai. Budapest, 1903.
- Kautz Gy.*: Magyar imperializmus és hegemonia. Budapesti Szemle, CXXIX. Budapest, 1907. 161. 1.
- Kristóffy J.*: A királyságtól a kommunizmusig. Budapest, 1920., Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek, 1890—1926. Budapest, 1927. Ismertette Nagy Miklós: Budapesti Szende, 1929.
- Lányi B.*: A Fejérváry kormány kormánypolitikai és alkotmányjogi megvilágításban, 1905—1906. Budapest, 1909.
- Papharaszti*: A koalíció tervei és alkotásai, 1906—1909. Budapest, 1909.¹

¹ *A nemzetiségi kérdés. — Ajtay J.*: Nemzetiségi politikánk hibái és bűnei. Budapest, 1908.

Albrecht F.: Forrásanyag gróf Tisza István nemzetiségi politikájához. Lúgos, 1933.

Argus: A választójogi reform és a nemzetiségek. Budapest, 1912.

Balogh P.: A népfajok Magyarországon. Budapest, 1903.

- Bánffy D.*: Magyar nemzetiségi politika. Budapest, 1903.
- Bizony A.*: A keleti határszélről. A magyar szupremáció veszedelme. Budapest, 1912.
- Hertz F.*: Nationalgeist und Politik. Beiträge zur Erforschung der tieferen Ursachen des Weltkrieges. 2 kötet. Zürich, 1937—38.
- Horváth J.*: Magyarország és a nemzetiségi kérdés, 1815—1920. Budapest, 1920.
- Járussa B.*: Defensio Nationis Hungaricae. Budapest, 1920.
- Jászi O.*: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912.
- Mercator*: Die Nationalitätenfrage und die ungarische Reichsidee. Budapest, 1908.
- Hagy M.*: A magyarországi nemzetiségi kérdés története. Angyal Dávid: Magyarország felelőssége a világháborúért. Budapest, 1923. 5—64. l.
- Olay F.*: Térképek a nemzeti terjeszkedés szolgálatában. Budapesti Szemle, CCXXVI. Budapest, 1932. és külön is, Budapest, 1932.
- Orttoff H.*: Das Magyarentum im Kampfe um den Nationalstaat. Berlin, 1904. Samassa B.: Der Völkerstreit im Habsburgerreiche. Berlin, 1910.
- Theil H. J.*: Die reichsdeutsche Presse und Publizistik und das österreichisch-ungarische Volks- und Nationalitätenproblem im den Jahren 1903—1906. Rostock, 1936.
- F. *A horvát királyság cs a horvát nemzet.* — *Márffy-Mantuano R.*: Horvát-Szlavon-Dalmátországok autonómiája és a magyar államiság. Budapest, 1914.
- Paulova M.*: Vznik Rjecke rezolucije, 1905. Prága, 1928.
- Sisics F.*: A mai Dalmácia földrajzi fejlődése és a visszacsatolás kérdése. Budapest, 1906.
- Trumbics A.*: Suton Austro-Ugarska i Rijecka rezolucija, 1905. Zagreb, 1936.

VI. *Fiume.*VII. *Erdély.*

- Beksics G.*: A nemzeti politika programja Erdélyben és a Székelyföldön. Budapest, 1896.
- Bizony L.*: A keleti határról. A magyar szupremácia veszedelme Erdélyben. Budapest, 1912.
- Stoica S.*: Mileniumul, 1896. Kolozsvár, 1934.
- Vili. A cseh propaganda.* — *Darás G.*: A ruszinföld elszakításának előzményei, 1890--1920. Budapest, 1936.
- Krmansky R.*: Les causes de l'effrondement de l'Autriche-Hongrie. Les socialistes tchèques pour l'indépendance de leur pays. Párizs, 1918.
- Levéé M.*: Les précurseurs de l'indépendance tchèque et slovaque. Párizs, 1936.

Seton-Watson R. W.: Racial Problems in Hungary. London, 1908.

Siebertz P.: Die tschechische Gefahr. München, 1938.

IX. A délszláv propaganda. — *Redlich J.* Joseph M. Baernreither, Fragmente eines politischen Tagebuches. Die südslawische Frage und Oesterreich-Ungarn vor dem Weltkriege. Berlin, 1928.

Rittner L.: Die angebliche Fälschung der österreich-ungarischen Gesandtschaft in Belgrad. Weg zur Freiheit. XVII. Berlin, 1935.

Ruza L.: Bosznia-Hercegovina államjogi helyzete s a bosnyák-hercegovinai tartományi illetőség. Budapest, 1911.

Hiller G.: Die Entwicklung des österreichisch-serbischen Gegensatzes, 1908—1914. Halle, 1934.

Jánossy II.: Der handelspolitische Konflikt zwischen der österreichisch-ungarischen Monarchie und Serbien, 1904—1910. A bécsi magyar történeti intézet évkönyve. II. Budapest, 1932. 285—312. 1.

Kroatien und dessen Beziehungen zu Bosnien. Von einem kroatischen Abgeordneten. Wien, 1909-

Mandl L.: Oesterreich-Ungarn und Serbien. Ein Beitrag zur Erkenntnis der herrschenden politischen Ideen unter den Serben. Wien, 1911., Oesterreich-Ungarn und Serbien nach dem Balkankriege. Wien, 1912., Die Habsburger und die serbische Frage. Geschichte des staatsrechtlichen Gegensatzes Serbiens zu Oesterreich-Ungarn. Wien, 1918.

Harkov M. W.: Serbien zwischen Oesterreich und Russland. Stuttgart, 1934.

Nádasdy B.: Délszlávok. Budapest, 1934.

Pál A.: Bosznia-Hercegovina politikai szervezete. Budapest, 1913.

Schmid F.: Bosnien und die Herzegowina unter der Verwaltung Ojsterreich-Ungarns. Leipzig, 1914.

Schmitt R. E.: The annexation of Bosnia, 1908—1909. Cambridge, 1937.

Schultz M.: La politique économique d'Aerenthal envers le Serbie. Revue d'histoire de la guerre mondiale. XIII—XIV. Párizs, 1935—36.

Sforza Carlo gróf: L'idée yougoslave. Supilo et Pachitch. Le Monde Slave. Párizs, 1937. IV. 202—15. 1., Pierre I de Serbie et Nikola Pasich. Un grand roi et un grand ministre. U. ott, 1937. II. 1—14. 1., Pasich et l'union yougoslave. Párizs. 1938.

Segre R.: Vienna e Belgrado, 1876—1914. Milano, 1935.

Seton-Watson R. W.: The Southern Slav Question. London, 1911., Német kiadás. Leipzig, 1913.

Sisics F.: Nach der Annexion. Zagreb, 1909.

Südlund R. (Pilar Ivo): Die südslawische Frage und der Weltkrieg. Wien, 1918.

Tihanyi L.: Bosznia-Hercegovinát érintő viszonyaink jogi természete. Budapest, 1912.

- Tukin C.:* Die politischen Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Bulgarien, 1908—1913. Hamburg, 1936.
- X. *A román propaganda. — Gottschalk E.:* Rumänien und der Dreibund bis zur Krise, 1914. Die Kriegsschuldfrage. V. Berlin, 1927. 632—35. 1.
- Jancsó B.:* Erdély és a nagyromán aspirációk. Budapest, 1918. A román irredenta mozgalom története. Budapest, 1920.
- Jorga N.:* L'évêché de Hajdudorogh et les droits des Roumains de Hongrie. Bukarest, 1913., Encore une fois l'évêché de Ilajdudorogh et les droits des Roumains de Hongrie. Bukarest, 1913., Comment la Roumanie s'est détaché de la Triplice. I—II kiadás. Bukarest, 1933.
- Moroianu G.:* Les luttes des Roumains Transylvains pour la liberté et l'opinion européenne. Párizs, 1933.
- Michniewicz:* Die rumänische Frage in Ungarn. Zeitschrift für Politik. VII. Leipzig, 1913. 671. és köv. 11.
- Seton-Watson R. W.:* Rumania and the Great War. London, 1915., History of the Rumanians. Cambridge, 1934., Francia kiadás. Párizs, 1937.
- Vajda Voevod S.:* Slaven, Deutsche, Magyaren und Rumänen. Oesterreichische Rundschau. Wien, 1913. január.
- Veritas (Babos):* A magyarországi románok egyházi, iskolai, közmívelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése. Budapest, 1908.

MÁSODIK RÉSZ.

Felelősség a háborúért.

- XI. *Általános irodalom. — Barnes H. E.:* The genesis of the World War. New York, 1926., Német kiadás. Berlin, 1928.
- Beheim-Schwarzbuch H. M.:* Dio Kriegsschuldartikel. Artikel CCXXXI. des Versailler Vertrages. Entstehungsgeschichte und rechtliche Behandlung. Berlin, 1934.
- Bourgeois-Pagés:* Les origines et les responsabilités de la grande guerre. Párizs, 1932.
- Fag S. B.:* The Origin of the World War. 2 kötet. New York, 1929. Német kiadás 2 kötetben. Berlin, 1930.
- Gérin R.:* Comment fut provoqué la grande guerre de 1914. Párizs, 1933.
- Gooch G. P.:* Recent revelations of European Diplomacy. London, 1927. IV. kiadás, 1930.. Before the War. Studies in Diplomacy. 2 kötet. London, 1936—38.
- Les responsabilités de la guerre. 14 questions par René Gérin, 14 réponses par Raymond Poincaré. Párizs, 1930.
- Lutz H.:* Die europäische Politik in der Julikrise, 1914. Borlin, 1931.

- Masaryk G. Th.*: Reflections on the question of War Guilt. Foreign Affairs, III. New York, 1925. 529—40. 1.
- Montgelas M. gróf*: Leitfaden zur Kriegsschuldfrage. Berlin, 1923.
Angol kiadás: The case of the Central Powers. London, 1925.
- Poincare R.*: Les origines de la guerre. I—IV. kiadás. Párizs, 1921.,
The responsibility for the War. Foreign Affairs. IV. New York,
1926. 1—19. 1.
- Renouvin P.*: Les origines immédiates de la guerre. Párizs, 1925.
II. kiadás, 1927. Angol kiadás. New ílawen, 1928.
- Schmitt B. E.*: The coming of the War. 2 kötet. New York 1930.
Francia kiadás, 2 kötetben. Párizs, 1932.
- Stieve F.*: Deutschland und Europa, 1890—1914. Ein Handbuch zur
Vorgeschichte des Weltkrieges. Berlin, 1926., Die Tragödie der
Bundesgenossen Deutschland und Oesterreich-Ungarn, 1908—
1914. München, 1930.
- Töttösy E.*: Ki gyújtotta meg a máglyát? Budapest, 1936.
- Wahl A.*: Der heutige Stand der Kriegsschuldfrage. Langensalza,
1929.
- XII. *Avsztria-Magyarország felelőssége.* — *Anrich E.*: Die jugo-
slawische Frage und die Julikrise, 1914. Stuttgart, 1931.
- Burisch J.*: Englands Haltung in der bosnischen Annexionskrise.
Halle, 1935.
- Conrad tábornok*: Aus meiner Dienstzeit, 1906—18. I—IV. kötet,
1906—1914. Wien, 1922—23.
- Förster L.*: Das Bundesverhältnis Deutschlands zu Oesterreich-
Ungarn in der Epoche Aehrenthal, 1906—1912. Freiburg, 1934.
- Frankenfeld A.*: Oesterreichs Spiel mit dem Kriege. Das Verhängis
der Niebelungentreue. Bosnische Krise und Weltkriegs-
gruppierung, 1908—14. Breslau, 1928.
- Gooss R.*: Das Wiener Kabinett und die Entstehung des Weltkrieges.
Wien, 1919., II. kiadás. Berlin, 1919., Das österreichisch-
serbische Problem bis zur Kriegserklärung an Serbien, 28 Juli,
1914. Berlin, 1930.
- Hertz F.*: Nationalgeist und Politik. Beiträge zur Erforschung der
tieferen Ursachen des Weltkrieges. 2 kötet. Zürich, 1937—1938.
- Jánossy D.*: The immédiate background of the Austrian Ultimatum
of July 1914. Berliner Monatshefte. XII. Berlin, 1934. 25—39. 1.
- (*Bittner. Pribram, Srbik, Uebersberger*) Oesterreich-Ungarns Ausßen-
politik, 1908—1914. 9 kötet. Wien, 1930.
- Pribram A. F.*: Die Geheimverträge Oesterreich-Ungarns, 1879—
1914. Wien, 1919., Angol kiadás 2 kötetben. Cambridge, Msss.
1920., Francia kiadás. Párizs, 1922.
- Seton-Watson II. W.*: The Austro-Serbian dispute. The assassination
of the Archduke. The Round Table. London, 1914. szeptember,
La politique austro-hongroise et la responsabilité de la guerre.
Le monde Slave, Párizs, 1933. I. 321—57. 1., Sarajevo. London,
1925.
- Stieve F.*: Die Tragödie der Bundesgenossen. Deutschland und

Oesterreich-Ungarn, 1908—1914. München, 1930.

Verseput J.: Voorgeschiedenis van de oostenrijk-hongaarsche Note an Servie van Juli 1914. Utrecht, 1925.

Wittich A.: Feldmarschall Conrad und die Aussenpolitik Oesterreich-Ungarns. Berliner Monatshefte. X. Berlin 1932. 116—36.1.

XIII. *Magyarország felelőssége.* — *Angyal D.*: Magyarország felelőssége a világháborúért. Budapest, 1925.

Apponyi Albert gróf: Wer ist für den Krieg verantwortlich? Pester Lloyd, 1914. szeptember 30.

Bartulich H.: Ungarns Holle im Weltkrieg. Lausanne, 1915.

Beck G.: La responsabilité de la Hongrie. Lausanne, 1915.

Chélard B.: Responsabilité de la Hongrie dans la guerre mondiale. Párizs, 1930.

Csáky István gróf: A háborús felelősség kérdése. Budapesti Szemle. CLXXVI. Budapest, 1920. 81—88. 1.

Desbons G.: La Hongrie après le Traité de Trianon. Párizs, 1933. IL §. La Hongrie est-elle responsable du déclenchement de la guerre? 35—84. 1.

Földes B.: Quelques réflexion sur la responsabilité de la Hongrie dans la guerre mondiale. Revue de Hongrie. XXXIII. Budapest, 1926. 41—53. 1.

Fraknoi V.: Die ungarische Regierung und die Entstehung des Weltkrieges. Wien, 1919.

Gratz G.: Les causes de la guerre du monde et la Hongrie. Revue de Hongrie. XIX. Budapest, 1923.

Horváth Jenő: Magyarország felelőssége a háborúért és Apponyi akciója. Apponyi Emlékkönyv. Budapest, 1926., Die Kriegsschuldfrage in der ungarischen Politik. Die Kriegsschuldfrage.

IV. Berlin, 1926. 733. 1., Responsibility for the War and for the Treaty of Trianon. Documents relating to the Hungarian Question published since the end of the Great War. Budapest,

1928., Ungarn und der Weltkrieg. Eine Quelleustudie. Budapest, 1931., Háborús felelősség. Diplomáciai és kortörténeti szemle. 2 kötet. Budapest, 1928—31., A háborús felelősség kérdése. Külügyi Szemle. VTTT. Budapest, 1931., Responsibility of Hungary for the War. Budapest, 1933., A háborús felelősség kérdése. Az első évtized kutatásainak eredményei, 1920—30. Történeti Szemle. XV. Budapest, 1930. 114—42. 1,

Ludwig E.: The case of Hungary's war guilt. North American Review. CCXXIII. Newyork, 1926. 487. 1., Mutilated Hungary. Current History. XXVIII. Newyork, 1928. 927. 1., La responsabilité de la Hongrie dans la guerre mondiale. Évolution. Párizs, 1929.

Olay F.: Háborús felelőtlenységünk. Budapest, 1933.

Weber A.: Die Kriegsschuldfrage in Ungarn. Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin, 1925. 596. 1.

Wlassics Gyula báró: A világháború előzményei. Budapesti Szemle CCIV. Budapest, 1926. 321—38. 1.

- Zibert A.*: Der Mord von Sarajevo und Tiszas Schuld am Weltkrieg. Ljubljana. 1919.
- XIV. *Tisza-irodalom.* — *Andrássy Gyula gróf*: Pester Lloyd, 1919. október 16.
- Albrecht F.*: Forrástanulmányok gróf Tisza István román nemzeti-ségi politikájához. Lúgos, 1933.
- Angyal I.*: Gróf Tisza István. Budapesti Szemle, 1920., Tisza István háborús felelőssége. Magyar Szemle. V. Budapest, 1929. 381—84. 1.
- Armstrong H. F.*: A letter of Count Tisza's. Foreign Affairs. VT. Newyork, 1928. 501—504. 1.
- fiócrzeviczy A.*: Zúr österreichischen Auffassung dér Schuldfrage. Pester Lloyd, 1919. november 8—9. sz.
- Czernin Ottokár gróf*: Gráf Stephan Tisza. Budapest, 1924., Én, mint tanú állítom: Magyarország nem akarta a háborút. Budapesti Hírlap, 1931. március 15.
- Dánét:fórt lord*: Count Tisza. The Nineteenth Century. CIV. London, 1928, 130—33. 1.
- Desbons G.*: La Hongrie après le Traité de Trianon. Párizs, 1933. TV. §. Les responsabilités du comte Tisza. 67—84. 1.
- Dragont ír S.*: Le comte Etienne Tisza et les Roumains de Transylvanie. Les pourparlers de 1910. Revue de Transylvanie. II. Kolozsvár, 1936. 439—74. 1.
- Ein neuer Brief des Gráfén Stefan Tisza, 22. Túli 1914. Die Kriegsschuldfrage. X. Berlin, 1932. 282—87. 1.
- Erényi G.*: Gráf Stefan Tisza. Ein Staatsmann und Mátyrer. Wien, 1935.
- Fay S. B.*: Papers of Count Tisza. The American Historical Review. XXIX. Newyork, 1926.
- Fényes L.*: A forradalom okai és a Tisza-búnper vádjá. Budapest, 1922.
- Gratz G.*: Tisza's Haltung beim Ausbruch des Weltkrieges. Pester Lloyd, 1928. december 28., Tisza István a háborúért való saját felelősségéről. Magyar Szemle. V. Budapest, 1929. 376—81. 1. Gráf Stefan Tisza. Berliner Monatshefte. XIV. Berlin, 1936. 92—116.1.
- Horváth .7.*: La correspondance du comte Étienne Tisza. Revue de Hongrie. Budapest, 1927.
- Krobotin A. báró*: Pester Lloyd, 1923. október 31. Külügyminiszterünk és kormányunk békés törekvései és törekvések a szerb konfliktus lokalizálására. Jegyzetek a háborús felelősség kérdéséhez. (Balogh Jenő.) Külügyi Szemle, V., Budapest, 1925. 136—38. 1.
- Lady Listowel*: Count Tisza and the War. The Quarterly Review. CCLXVIII. London, 1937. 87—102. 1.
- Ludwig E.*: The martyrdom of Count Tisza. Current History. XXL Newyork, 1925. 542. 1.
- Marczali H.*: Dér Weltkrieg und Stefan Tisza. Pester Lloyd, 1919.

- október 27., Papers of Count Tisza, 1914—18. The American Historical Review. XXIX. Newyork, 1924. 303—10. 1., Notes sur la politique extérieure du Comte Tisza. Revue de Hongrie. XXV. Budapest, 1921. 241—45. 1.
- Martin W.*: Les hommes d'État pendant la guerre. Párizs, 1929.
- Nagy M.*: A trianoni szerződés története és gróf Tisza István felelőssége. Tisza Évkönyv. Budapest, 1925.
- Olteanu A.*: Contele 9tefan Tisza și chestiunea roinânească. Arad, 1936.
- Rényei V.*: L'opposition du comte Étienne Tisza à la guerre. Nouvelle Revue de Hongrie. XVII. Budapest, 1932. 17. 1.
- Roszner E. báró*: Le comte Étienne Tisza, apôtre de la paix, victime de la guerre. Budapest, 1922.
- Sforza C. gróf*: Makers of Modern Hungary. Newyork, 1930., Francia kiadás. Párizs, Német kiadás Berlin, 1930.
- Szász Zs.*: Gróf Tisza István felelőssége és az angol alkotmány krízise 1914-ben. Magyar Szemle V. Budapest, 1929. 209—15 1., Választ adott *Horváth J.*: Háborús felelősség. Budapest, 1930.
- Tharaud J. és J.*: Le secret du comte Tisza. Revue des deux mondes. Párizs, 1920.
- Véllani-Dionisi F.*: Stefano Tisza e la responsabilità del' Ungheria, nella guerra.
- Weber A.*: Graf Stefan Tisza und die Kriegserklärung an Serbien. Die Kriegsschuldfrage. IV. Berlin, 1926. 818 1.
- Gróf Tisza István levelei. II—VI. kötet, 1914—1918. Budapest, 1924—37., kivanatban németül és franciául is. Berlin és Párizs.
- Wertheimer O.*: Graf Stephan Tisza und der Eintritt Italiens in den Weltkrieg. Preussische Jahrbücher, CCXV. Berlin, 1929. 54—76. 1.
- XF. *Az orosz akció története.* — *Adamov E.*: Die europäischen Mächte und die Türkei während des Weltkrieges. 4 kötet. Dresden, 1930—32.
- Aradi—Landshut V.*: A rutén skizmapör. Budapest, 1914.
- Archives secrètes de l'Empereur Nicolas II. Párizs, 1928.
- Bach A.*: Suchomlinow und der Kriegsausbruch. Berliner Monatshefte. IX. Berlin, 1931. 275—83. 1.
- Bittner L.*: Graf Friedrich Szápáry. Berliner Monatshefte XIV. Berlin, 1936. 958—62. 1.
- Bompard M.*: Mon ambassade en Russie, 1903—1908. Párizs, 1937.
- Buchanan, Sir G.*: My mission to Russia. 2 kötet. London, 1927., német és francia fordításokban is. Berlin és Párizs.
- (Schilling báró.) Der Beginn des Krieges. Tagesaufzeichnung des ehemaligen russischen Aussenministeriums. Schilling báró kabinetfőnök napló jegyzetei. Berlin, 1923. Angol kiadás, Szaszonov előszavával. London, 1925.
- Diamandy C. J.*: La grande guerre vue du versant oriental. Revue des deux mondes. XLIII. Párizs, 1928. 129—43. 1.
- Documents diplomatiques secrets russes, 1914—17. Párizs, 1928.

Dokumente aus den russischen Geheimarchiven. Berlin, 1918.

- Frantz G.*: Russlands Eintritt in den Weltkrieg. Berlin, 1924., Wie Russland 1914 mobil machte. Berliner Monatshefte. XV. Berlin, 1936. 277—319. 1.
- Hake F.*: Am Brandherd des Weltkrieges. Die kritischen Julitage 1914 in Petersburg. Erfurt, 1929.
- Helmreich E. C.*: Russlands Einfluss auf den Balkanbund in Oktober, 1912. Berliner Monatshefte. XI. Berlin, 1933. 217—34. 1.
- Jirasek J.*: Csehek, szlávok, oroszok, 1866—1914 (cseh nyelven). Prága, 1933.
- Jux A.*: Der Kriegsschrecken des Frühjahrs 1914 in der europäischen Presse. Berlin, 1929.
- Izvol'szkij A.*: Correspondance diplomatique, 1906—11. Párizs, 1937.
- Kassimoff K.*: La Russie et les Détroits Párizs, 1926.
- Kokovtsov gróf*: Out of my pást. Stanford University, California, 1935.
- Laloy E.*: Les documents secrets des archives du Ministère des Affaires Étrangères de Russie publiés par les bolchéviks. Párizs, 1920.
- Leppmann W.*: Russland und die tschechischen Autonomiebestrebungen. Berliner Monatshefte. XII. Berlin, 1934. 1008—21. 1.
- Les carnets de Georges Louis, ambassadeur de France en Russie. Párizs, 1926.
- Marchand R.*: Un livre noir. Diplomatie d'avant-guerre, 1910—14. 3 kötet. Párizs, 1922—27.
- Marco*: Nikolaus Hartwig. Serbiens Aussenpolitik vor dem Weltkriege. Die Kriegsschuldfrage. VI. Berlin, 1928. 745—69. I.
- Michen G.*: L'alliance franco-russe, 1891—1917. Párizs, 1927.
- Miskolczy A.*: A máramarosi skizmaper. Magyar Szemle. Budapest, 1928.
- Neklyudoff A.*: Diplomatie réminiscences before and during the World War, 1911—17. New York, 1920.
- Holde B. báró*: L'alliance franco-russe. Les origines du système diplomatique d'avant-guerre. Párizs, 1936.
- Ottmer G.*: Russland und der Kriegsausbruch. Heer und Diplomatie im Zarenreiche während der Julikrise, 1914. Berlin, 1936.
- Owen L. R.*: The Russian imperial conspiracy, 1892—1914. New York, 1927.
- Pelipenko A.*: Die politische Propaganda des russischen Heiligen Synod in Galizien vor dem Weltkrieg. Berliner Monatshefte. XII. Berlin, 1934. 825—38. 1.
- Pokrowski M. N.*: Drei Konferenzen. Zur Vorgeschichte des Krieges. Hamburg, 1920., La politique extérieure de la Russie au XX-me siècle. Moszkva, 1926., *Pokrov:ski—Hoetzsch*: Die internationalen Beziehungen im Zeitalter des Imperialismus. Dokumente aus den Archiven der Zarisehen und Provisorischen Regierung. Berlin, 1930. és köv.

- Pourtalès E. gróf:* Meine letzten Verhandlungen in St. Petersburg, Ende Juli, 1914. Berlin, 1927.
- Romberg G.:* Die Fälschungen des russischen Orangebuches. Berlin, 1922.
- Sasonov S.:* Les années fatales, 1910—16. Párizs, 1927., Német kiadás. Berlin, 1928., Magyar kiadás. Budapest, 1928.
- Schröder W.:* England, Europa und der Orient. Untersuchungen zur englischen Vorkriegspolitik in Vorgeschichte und Verlauf der Balkankrise, 1912. Stuttgart, 1938.
- Sebeko N.:* Souvenirs. Essai historique sur les origines de la guerre de 1914. Párizs, 1937.
- Siebert B.:* Diplomatische Aktenstücke der Entente politik der Vorkriegsjahre. Berlin. 1921., II. kiadás címe: Benckendorffs diplomatischer Briefwechsel, 1907—14. 3 kötet. Berlin, 1928.
- Steinitz E.:* Rings um Sasonov. Berlin, 1928.
- Stieve W.:* Der diplomatische Briefwechsel Iswolskis, 1911—14. 4 kötet. Berlin, 1925., Iswolski im Weltkriege, 1914—17. Berlin, 1925., Im Dunkel der europäischen Geheimdiplomatie. Iswolskis Kriegspolitik in Paris, 1911—17. 2 kötet. Berlin, 1926., *Stieve—Montgelas:* Russland und der Weltkonflikt. Berlin, 1927.
- Suchomlonow W. A.:* Erinnerungen. Berlin, 1924.
- Szapáry Frigyes gróf:* Aus den Kriegsjahren 1908—1913. *Steinitz E.:* Erinnerungen an Franz Joseph I. Berlin, 1931.
- Taube A. báró:* Der grossen Katastrophe entgegen. Die russische Politik der Vorkriegszeit, 1904—17. Berlin, 1929. II. kiadás, 1934. Francia kiadás. Párizs, 1930.
- Tcharykov N. V.:* Glimpses of high politics, 1855—1929. London, 1931.
- Wegerer A.:* Das russische Orangebuch von 1914 ergänzt durch die inzwischen bekanntgegebenen Dokument. Berlin, 1925., Das zaristische Russland im Weltkriege. Berlin, 1927., Der entscheidende Schritt in den Weltkrieg. Berlin, 1931.
- XVI. *Balkánpolitika. Szarajevó. Anrich E.:* Die jugoslawische Frage und die Julikrise, 1914. Stuttgart, 1931.
- Armstrong H. F.:* Three days in Belgrade, July, 1914. Foreign Affairs. V. New York, 1927. 267—75. 1.
- Artamanov A. V.:* Erinnerungen an meine Militörattachézeit in Belgrad. Berliner Monatshefte XVI. Berlin, 1938. 583—602. 1.
- Bauereff.:* Sarajevo. Die Frage der Verantwortlichkeit der serbischen Regierung an den Attentat van Sarajevo von 1914. Stuttgart, 1930.
- Berchtold L. gróf:* Akartam-e a világháborút¹? Pesti Hírlap, 1928. december 20. Ugyanaz. Wiener Sonn- und Montagszeitung. 1935. április 23. — V. ö. *Wegerer A.:* Graf Berchtolds Interview über den Kriegsausbruch. Berliner Monatshefte. XIII. Berlin, 1935. 518—28. 1.
- Bickel O.:* Russland und die Entstehung des Balkanbundes, 1912. Königsberg, 1933.
- Bogicsevics (Bogichevich, Boghitschewitsch) M.:* Kriegsursachen.

Zürich, 1919. Francia kiadás. Párizs, 1923. Le procès de Salonique. Párizs, 1925. Le colonel Dragoutine Dimitriévitch Apis. Párizs, 1928. Die auswärtige Politik Serbiens, 1903—14. 3 kötet. Berlin, 1928—31. Die serbische Gesellschaft „Vereinigung oder Tod“ genannt die „Schwarze Hand“. Krigssehuldfrage.

III. Berlin, 1926. 664—89. 1.

Búza L.: A magyar szent korona igényei a volt melléktartományokra. Budapesti Szemle. CLXVII. Budapest, 1916. 397. 1.

Chéradame A.: La cause immédiate de la guerre. Párizs, 1927.

Chlumetzky L. báró: Franz Ferdinands Ausseupolitik. Berliner Monatshefte. XII. Berlin, 1934. 455—65. 1.

Collas K. báró: A világháború kirobbanása Szarajevóban. Budapesti Szemle. CCVIII. Budapest, 1928. 47—74. 1.

Czegka E.: Die Mobilmachung der europäischen Mächte im Sommer 1914. Serbien und Montenegro. Berliner Monatshefte. XIV. Berlin, 1936. 3—22. 1.

Dmiev Stoyan: Balkansky svaz a válka s Tureckem, 1912—13. Prága, 1935.

üjuvara T. G.: Mes missions diplomatiques, 1887—1925. Párizs, 1930.

Drossos I.: La formation de l'Alliance Balkanique. Athén, 1929.

üumba C.: Dreibund- und Entente-Politik in der Alten und Neuen Welt. München. 1930.

Durham M. E.: The Sarajevo crime. London, 1925.

Enquete des Balkans. Carnegie Endowment. Párizs, 1914.

Fischer E.: Die kritischen 39 Tage von Sarajevo bis zum Weltbrand. Berlin, 1928.

Fotino G.: Une séance historique au conseil de la couronne. Revue des deux mondes. LVIII. Párizs, 1931. 529—42. 1.

Fraknói V.: Die Stellung Serbiens zwischen dem Dreibund und dem Dreiverbände vor dem Kriegausbrüche. Deutsche Revue, 1916.

Gárdonyi A.: A Balkánszövetség és Magyarország. Budapest, 1913.

Gesov J. E.: L'alliance balkanique. Párizs, 1915., La démente eriminale. Bern, 1915.

Gicsl V. báró: Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient. Berlin, 1927.

Gottschalk E.: Die Entrevue von Constanza. Berliner Monatshefte.

XII. Berlin, 1934. 466—85. 1.

Gruic S.: Persönliche Erinnerungen aus dem Jahre, 1914. Politika. Belgrad, 1935. július 22—25. számok után Berliner Monatshefte. XIII. Berlin, 1935. 576—97. 1.

Helmreich E. C.: Die serbisch-bulgarischen Verträge von 1904. U. ott XI. Berlin. 1933. 772—79. 1.

Heinrich E. C.: Die tieferen Ursachen der Politik Berchtolds in Oktober, 1912. Die. Kriegsschuldfrage. X. Berlin, 1932. 218—44.1.

Heyrowsky A.: Neue Wege zur Klärung der Kriegsschuld. Berlin, 1932.

Jeftics B.: Sarajevski attentat. Sarajevo, 1924.

Jovanovics L.: 1914 Vidovdán után. Krv Slovenstva. Belgrád, 1924.

Német fordításban: Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin, 1925.

- Kissling R.*: Die serbische Mobilmachung in Juli, 1914. Berliner Monatshefte. X. Berlin, 1932. 674—86. 1.
- Langer W. L.*: Russia, the Straits Question and the origin of the Balkan League, 1908—12. Politic Science Quarterly. XLIII. New York, 1928. 321—63. 1.
- Lapradelle A.*: La question des emprunts serbes devant la justice internationale. Párizs, 1928.
- Lazarovich D. R.*: Die Schwarze Hand. Lausanne, 1917.
- Magrini L.*: Il dramma di Sarajevo. Origini e responsabilita della guerre europea. Milano, 1930.
- Marković L.*: Jugoslovenska drzava i hrvatsko pitanje, 1914—29. (szerb propaganda Horvátországban). Zagreb, 1936.
- Masaryk G. Th.*: Der Agramer Hochverratsprozess und die Annexion von Bosnien und Herzegovina. Wien, 1909. Reflections on War Guilt. Foreign Affairs. III. New York, 1925.
- Morsey A. báró*: Konopischt und Sarajevo. Berliner Monatshefte. XI. Berlin, 1934. 486—99. 1.
- Mousset A.*: L'attentat de Sarajevo. Párizs, 1929.
- Neklyudoff A.*: Diplomatie reminiscences before and during the World War, 1911—17. London, 1920.
- Petrovich M. V.*: Die Geschichte der Schwarzen Hand und der Weltkrieg. Berliner Monatshefte. XIII. Berlin, 1935. 597—627. 1.,
Petrovitch M. Voislav: The man who caused the Great War. London, 1935.
- Poletika N. P.*: Sarajevskoe ubejstvo. Moszkva, 1930.
- Popovics D.*: Borba za uarodna ujedinjenje, 1908—14. Belgrád, 1936.
- Pharos*: Der Prozess gegen die Attentäter von Sarajevo, Nach dem amtlichen Stenogram der Gerichtsverhandlungen aktenmässig dargestellt. Berlin, 1918.
- Pogány J.*: A balkánháború és az osztrák-magyar imperializmus. Budapest, 1912.
- Pozzi H.*: Les coupables. Párizs, 1936. Magyar kiadás: Budapest, 1937.
- Raub A.*: Die Politik Deutschlands im Nahen Orient, 1878—1908. Wien, 1936.
- Redlich* Habsburg Policy in the Balkans. Foreign Affairs. VI. New York, 1928. Joseph M. Baernreither, Fragmente eines politischen Tagebuches. Berlin, 1928.
- Réz M.*: Bosznia közjogi helyzete. Budapesti Szemle. CLVIII—CLXIX. Budapest, 1914.
- Schmitt E. B.*: The annexation of Bosnia, 1908—9. Cambridge, 1937.
- Seton-Watson R.* \V.: The murder at Sarajevo. Foreign Affairs. III. New York, 1925. 489—509. 1., Sarajevo. London, 1926., The role of Bosnia in international politics, 1875 1914. London, 1931.
- Spalaikovitch M.*: Une journée du ministre de Serbie à Petrograd, Je 24 juillet 1914. Revue d'histoire diplomatique. XLVIII. Párizs, 1934. 131—46. 1.
- Steinitz E. báró*: Berchtolds Politik gegen den Balkanbund. Die

- Kriegsschuldfrage. X. Berlin, 1932. 331—44. 1., Berchtolds Politik während des zweiten Balkankrieges. U. ott 660—73. 1.
- Schmitt E. B.*: The annexation of Bosnia. Oxford, 1938.
- Stajonevitch S.*: Ubistvo Austriskog Prestolasladnika Ferdinanda. Belgrad, 1923., Die Ermordung des Erzherzog Franz Ferdinand. Frankfurt, 1923.
- Tukin C* Die politischen Beziehungen zwischen Oesterreich-Ungarn und Bulgarien, 1908—13. Hamburg, 1936.
- Uebersberger H.*: Zum Ultimatum vom 23 Juni 1914. Die Kriegsschuldfrage. VI. Berlin, 1928. 622—38. 1., Zur Vorkriegsgeschichte Serbiens. Berliner Monatshefte. XI. Berlin, 1933. 15—54. 1.
- Wegerer A.*: Aus den Erinnerungen des Dr. Spalaikowitsch. U. ott XII. Berlin, 1934. 700—06. 1.
- Wittich A.*: Feldmarschall Conrad und die Aussenpolitik Oesterreich-Ungarns. U. ott X. Berlin, 1932. 116—36. 1.
- XVI. a.— *A szarajevói merénylet irodalmához.*
1. Általános irodalom. — *Anrich E.*: Die jugoslawische Frage und die Julikrise, 1914. Stuttgart, 1931.
- Bittner L.*: Oesterreich-Ungarn und Serbien. Historische Zeitschrift. CXLIV. München, 1931.
- Bogicsevics M.*: Kriegsursachen. Zürich, 1919. Francia kiadás. Párizs, 1923., Weitere Einzelheiten über das Attentat von Sarajevo. Kriegsschuldfrage. III. Berlin, 1925. 15—21., 437—44. 1., Nouvelles dépositions concernant l'attentat de Serajevo. U. ott, IV. Berlin, 1926. 21—28., 87—95. 1.
- Chéradame A.*: La cause immédiate de la guerre. Párizs, 1927.
- Durham M. E.*: Serajevo murder. Manchester Guardian, 1924. december 20. Die Kriegsschuldfrage III. Berlin, 1925. 220—22. 1. The Sarajevo crime. London, 1925., The Sarajevo Murder Plot. Current History. New York, 1927., Fresh light on Serbia and the War. Contemporary Review. CCXXXIV. London, 1928. 309. 1.
- Jeftics B.*: Sarajevski attentat. Sarajevo, 1924.
- Magrini L.*: TI dramna di Sarajevo. Milánó, 1930.
- M<msset A.*: L'attentat de Sarajévo. Revue d'histoire diplomatique. XXXIX. Párizs 1925. és Revue d'histoire moderne. III. Párizs, 1928., valamint külön is. Párizs, 1929.
- Politeika M. V.*: Saiaevske ubejstvo. Moszkva, 1930.
- Seton-Watson f. W.*: The murder at Sarajevo. Foreign Affairs. III. New York, 1925. 489—509. 1., Sarajevo. London, 1926.
- Stanojevics St.*: Ubistvo Austriskog Prestolasladnika Ferdinanda. Belgrad, 1923., Die Ermordung des Erzherzogs Franz Ferdinand. Frankfurt, 1923., a német fordítás Wendel Hermanntól.
- Lutz H.*: Zum Mord von Sarajevo. Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin, 1925. 445—50. 1., Das Verbrechen von Sarajevo. U. ott IV. Berlin, 1926. 318—21. 1.
- Tartaglia (.)*: Veleiz dajnik. Zagrev, 1928.
- Uebersberger H.*: Zur Vorkriegsgeschichte Serbiens. Die Kriegsschuldfrage. XI. Berlin, 1933. 15—54. 1.

- Wiesner F.*: Der Sarajevoer Mord und die Kriegsschuldfrage. Das Neue Reich. Wien, 1924. 969. 1., Der Mord von Sarajevo und der Prozess von Saloniki. Schönere Zukunft. II. Wien, 1927., Vierzehn Jahre nach dem Sarajevoer Mord. Schönere Zukunft. Wien, 1928.
2. A boszniai kérdés. — *Cserovics Bozó*: Bosanski omladinski i Sarajevski atentat. Sarajevo, 1931.
- Seton-Watson R. Th.*: The rôle of Bosnia in international politics, 1875—1914. London, 1931.
- Slijepcsevics P.*: Les efforts de la Bosnie et de l'Herzégovine pour la libération et l'union. Sarajevo, 1929.
3. A merénylök. A titkos szervezetek. — *Bittner L.*: Die Schwarze Hand. Material aus dem Wiener Pressarchiv. Die Kriegsschuldfrage. X. Berlin, 1932. 55—64. 1.
- Bogicsevics M.*: Die Kriegsursachen. Zürich, 1919., francia kiadás: Párizs, 1923., Le pi'oces de Salonique. Párizs, 1925., Die serbische Gesellschaft „Vereinigung oder Tod“, genannt die Schwarze Hand. Die Kriegsschuldfrage. IV. Berlin 1926. 664—89. 1., Le Colonel Dragoutine Dimitriévitch-Apis. Párizs, 1928., valamint már idézett tanulmányai.
- Fay S. B.*: Black Hand Plot that caused war. Current History. New York, 1925.
- Mermet L.*: L'agent provocateur Milan Tziganovitch. La fédération balkanique. Wien, 1925. 271. 1.
- Lazarevitch D. R.*: La Main Noire. Die Schwarze Hand. Lausanne, 1917. Narodna Odbrana. Belgrád, 1911., Die Narodna Odbrana. Die Kriegsschuldfrage. V. Berlin. 1927. 192—225. 1.
- Petrovitch M. V.*: The man who caused the Great War. London, 1935., Die Geschichte der Schwarzen Hand und der Weltkrieg. Berliner Monatshefte, XIII. Berlin. 1935. 597—627. 1.
- Popovics C. A.*: Organizacija Ujedinjenje ili Smrt. Nova Evropa. XV. Zagreb, 1926. 396. L, XV—XVI. 1926—27., Die Kriegsschuldfrage. V. Berlin, 1927. 703 5. 1.
- Pribicsevics Szvetozár*: Dragutin Dimitriewitsch und der Prozess von Saloniki. Berliner Monatshefte. XI. Berlin, 1933. 994—1004. 1. Spomenica Vladimirovna Gacinovica. Sarajevo, 1921.
- Tajna Prevratna Organizacija, 1917. Dimitrievics pórének iratai. Szaloniki, 1918. 638. 1.
- Tartagtia (Tartatja) O.*: Dragutin Dimitriévitch-Apis. Nova Evropa. XVI. Zagreb, 1927.
- Wiesner F.*: Milan Ciganovic. Die Kriegsschuldfrage. V. Berlin, 1927. 1041—48. 1.
4. Konopist és Szarajevó. — *Morsey A. báró*: Konopischt und Sarajevo. Berliner Monatshefte. XII. Berlin, 1934. 486—99. 1.
5. A boszniai hadgyakorlatok 1914-ben. — *Schnagl L.*: Die Manöver in Bosnien im Jahre 1914. Die Kriegsschuldfrage (Berliner Monatshefte). VI. Berlin, 1928. 873—81. 1.
6. A figyelmeztetés. — *Flandrak P.*: Bilinskis Eingreifen in die auswärtige Politik. Neues Wiener Journal. Wien, 1925. április 26. sz.

- Ivanics J.:* Meine Warnung an den Erzherzog Franz Ferdinand. Neues Wiener Tagblatt. Wien, 1924. június 28. szám, Berchtold-Bilinski-Jowanowitsch-Pasitsch. Die Kriegsschuldfrage. TTT. Berlin, 1925. 281—87. L
- Mandl L.:* Zur Warnung Serbiens an Oesterreich. U. ott II. Berlin, 1924.
- IFesrerer A.:* Wieder einmal die angebliche Warnung durch den serbischen Gesandten. U. ott III. Berlin, 1925. 293—99. 1., Die angeblichen Warnungen. U. ott 398—402. 1., Die serbische Warnung. U. ott VIII. Berlin, 1930. 539—46. 1.
- Zimmermann W.:* Eine wichtige Aeusserung Pasitschs über die angebliche Warnung Wiens durch den serbischen Gesandten. U. ott III. Berlin, 1925. 450—51. 1.
7. A merénylök útja Belgrádtól Szarajevóig. — *Collas K. báró:* Auf den bosnischen Wegspuren der Kriegsschuldigen. U. ott. V. Berlin, 1927. 11—27. 1., Der Reiseweg des Erzherzog Franz Ferdinand und die Wege der Attentäter von Belgrad nach Sarajevo. U. ott, 226—30. 1.
- Popovics C. A.:* Rad organizaeije Ujedjinjenje ili Smrt. Granicarni oficieri. Nova Evropa. XVI. Zagreb, 1927. 139 52. 1.
8. A merénylet. — V. ö. az általános irodalmat.
9. A vizsgálat. — V. ö. a háború diplomáciai előzményeit.
10. A szarajevói per. — *Mousset A.:* L'attentat de Sarajevo. Texte intégral des sténogrammes du procès. Párizs, 1930.
- Pharos:* Der Prozess gegen die Attentäter von Sarajevo, nach dem amtlichen Stenogramm der Gerichtsverhandlung. Berlin, 1918.
- Sarkotics J. báró:* Der Hochverrats-Prozess von Banjaluka. Die Kriegsschuldfrage. VIII. Berlin, 1929. 30—47. 1.
11. Az ultimátum. — *Wiesner F.:* Die unwiderlegt gebliebene Begründung für das Ultimatum Oesterreichs an Serbien vom Juli 1914. Das Mémoire Oesterreich-Ungarns über die gross-serbische Propaganda und deren Zusammenhänge mit dem Serajewoer Attentat. U. ott, V. Berlin, 1927. 492—543. 1., Meine Depesche vom 13. Juli 1914. Steinitz, Rings um Sasonow című munkában.
12. Felelősség a szarajevói merényletért. — *Bauer* idézett munkáján (Sarajevo. Die Frage der Verantwortlichkeit der serbischen Regierung an dem Attentata von Sarajevo von 1914. Stuttgart, 1930.), kívül *Lutz H.:* Die Times von 1914. über die Pflichten Serbiens. Die Kriegsschuldfrage. IV. Berlin, 1926. 396—99. 1. *Stéfani G.:* II drainma di Serajevo e le responsabilita Serbe. Róma, 1930. *Vladimir N.:* Le gouvernement serbe et les responsabilités de la guerre. La fédération balkanique. Wien, 1925. 268. 1.
- Wegerer A.* alább idézendő tanulmányai.
- Wiesner F.:* Die Schuld der serbischen Regierung am Mord von Sarajevo. Die Kriegsschuldfrage. VI. Berlin, 1928. 307— 95. 1., Das serbischen Memorandum vom Jahre 1919 über die Kriegsschuld der Mittelmächte. U. ott, 1115—35. 1., Serbiens Kriegswille. Bekenntnisse der Belgrader „Politika“. U. ott, VII. Berlin, 1929. 355—60. 1.

13. A leleplezések. — *Jovanovics Ljuba* 1914-i helyettes szerb miniszterelnök leleplezéseit közölte az orosz Ksyunyin A., 1914—1924. Krv Sloventsva. Belgrad, 1924. Német fordítás: Die Kriegsschuldfrage. III. Berlin, 1925., angol fordítás: Jovanovich Lyuba, The murder of Sarajevo. London, 1925.
- Serge V.*: La verité sur l'attentat de Sarajévo. Clarté. Párizs, 1925. 210. 1.
14. A vitairodalom. — *Durham E. M.* id. m., Pashitch attempted denial of L. Jovanovitch Charge. Die Kriegsschuldfrage. V. Berlin, 1927. 58—60. 1., Wie Serbien England täuschte. U. ott, 238—49. 1.
Die vergeblichen Rechtfertigungsversuche des ehemaligen serbischen Unterrichtsministers Ljuba Jowanowitsch. U. ott, III. Berlin, 1924. 269. 1.
- Jowanowitsch hyuba*: Das attentat von Sarajewo und die Belgrader Aussenpolitik. U. ott, 213—20., 270—76. 1.
- Wegerer A.*: Der ungläubige Seton-Watson. TJ. ott, 287—92. 1.. Der Anlass zum Weltkrieg. Ausschnitte zum Attentat von Sarajewo. U. ott, 353—405. 1., Neue Ausschnitte zum Attentate von Sarajewo. U. ott, IV. Berlin, 1926. 400 14. 1., „Die Enthüllungen des Herrn Ljuba Jovanovitch.“ Eine Kritik zum Anhang des VI. Kapitels von Seton-Watsons „Sarajewo“. U. ott, 767—85.
- 1., Eine Pressekampagne zwischen Jelenic und den Freunden Ljuba Jowanowitsch's. U. ott, 400—08. 1., Das Rededuell zwischen Pasitsch und Ljuba Jowanowitsch. U. ott, 400—13. 1., Wo bleibt das serbische Blaubuch? U. ott, VTT. Berlin, 1929. 355—60. 1., Herr Jovan M. Jovanovic über die Verantwortung für den Weltkrieg. U. ott, 869—75. 1.
- Wiesner F.* idézett tanulmányai.
15. Az orosz kapcsolat. — *Marco* (Popovics C. A., előbb Simics Bozó ezredes álneve): Nikola Hartwig. Nova Evropa, XVII. Zagreb, 1928 V. ö. Die Kriegsschuldfrage, V. Berlin, 1927. 757. 1. és VI. Berlin, 1928. 745—69. 1.
- Armstrong H. F.*: Three days in Belgrade, July, 1914. Foreign Affairs. V. New York, 1927. 267—75. 1.
- Artamanuv A. V.*: Erinnerungen an meine Militärattachézeit in Belgrad. Berliner Monatshefte. XVI. Berlin, 1938. 583—602. 1.
- Bogicsevics* idézett művei.
- Heyrowsky A.*: Neue Wege zur Klärung der Kriegsschuld. Berlin, 1932.
- Petrovitch M. Voisláv* idézett művei.
- Pozzi Ft.*: Les coupables. Párizs, 1936. Magyar kiadás: Budapest, 1937.
- Spalaikovics Mirosláv*: Une journée du ministre de Serbie á Petrograd, le 24 juillet, 1914. Revue d'histoire diplomatique. XLVIII. Párizs, 1934. 131—46. 1.
16. A cseh kapcsolat. — *Pelletier L.*: Quelques idées des terroristes de Serajewo. Revue des questions historiques LXII. Párizs, 1933. 412—28. 1.

Magyarország és a magyar kérdés, 1914— 1918.

- XVII. *A világháború története.* — A világháború. A magyar hadtörténelmi levéltár kiadása. Budapest, 1928 és köv.
- Julier V.:* A háború története magyar szemmel nézve, 1914—1918. Budapest, 1932.
- Oesterreich-Ungarns letzter Krieg. A bécsi Kriegsarchiv kiadása. Wien, 1928. és köv.
- XVIII. *Ausztria-Magyarország a háború alatt.* — *Andrássy Gyula gróf:* Diplomácia és világháború. Budapest, 1920., Német kiadás. Berlin, 1920.
- Arz báró* tábornok: Zur Geschichte des Grossen Krieges, 1914—1918. Leipzig, 1924.
- Auerbach II.:* L'Autriche et la Hongrie pendant la guerre. Párizs, 1925.
- Betegh M.:* Erdély a világháborúban. Dicsőszentmárton, 1924.
- Burián I. gróf:* Ungarns Friedensbereitschaft im Kriege. Pester Lloyd, 1920. április 2., Drei Jahre. Aus der Zeit meiner Amtführung im Kriege. Berlin, 1923.
- Búza L.:* A magyar szent korona igényei a volt melléktartományokra. Budapesti Szemle. CLXVII. Budapest, 1916. 397. 1.
- Czernin O. gróf:* Im Weltkrieg. Berlin 1929.
- Bibliographie zur Geschichte Oesterreich-Ungarns im Weltkriege, 1914—1918. Stuttgart, 1934.
- Gratz—Schüller:* Der wirtschaftliche Zusammenbruch Oesterreich-Ungarns. Wien, 1930., Die auswärtige Politik Oesterreich-Ungarns. Mitteleuropäische Pläne. Wien, 1925.
- Horváth .I.:* Ungarn und der Weltkrieg. Budapest, 1931.
- József főherceg:* A háború, amilvennek én láttam. 6 kötet. Budapest, 1926— 34.
- Kuyper II.:* La Hongrie pendant la guerre. Hága, 1918.
- Lakatos S.:* IV. Károly király és a délszlávok. Budapest, 1920.
- Redlich .I.:* Oesterreichische Regierung und Verwaltung im Weltkriege. Wien, 1925.
- Spitzmüller A.:* Der letzte österreich-ungarische Ausgleich und der Zusammenbruch der Monarchie. Berlin, 1929.
- Toynbee A. J.:* Nationality and War. London, 1915.
- Vilmont J.:* L'intérêt de la France et l'intégrité de l'Autriche-Hongrie. Párizs, 1925.
- Windischgraetz L. herceg:* Vom roten zum schwarzen Prinzen. Berlin. 1920., Küzdelmeim. Budapest, 1920.
- XIX. *Az ellenséges propaganda. A szakértők (expertek).*— *Baerlein:* The birth of Yugoslavia. 2 kötet. London, 1922.
- Benes Edvárd:* Détruisez l'Autriche-Hongrie! Párizs, 1916., Bohemia's case for indépendance. London, 1917., Foreign policy

- of Czechoslovakia. The Nineteenth Century. XCV. London, 1924. 483. 1., Five years of Czechoslovak Foreign Policy, 1918—23. Prága, 1924., Dér Aufstand dér Nationen. Berlin, 1927. Francia kiadás 2 kötetben. Párizs, 1928—29., cseh kiadás 3 kötetben, okmányokkal., — *Benes és Eisenmann*: Thomas G. Masaryk. Párizs, 1925., *Benes és Seton-Watson*: Masaryk in exile. The Slavonic Review. III. London, 1925. 609—21. 1., — *Benes beszédei*: Gedanken und Tat. 4 kötet. Prága, 1937.
- Bocu S.*: La question du Bánát. Párizs, 1919.
Borowicku J.: Zehn Jahre tschechoslowakische Politik. Prága, 1929.
Basilescu N.: La Roumanie dans la guerre et la paix. 2 kötet. Párizs, 1919.
- Braunias K.*: Dér Pittsburger Vertrag. Zeitschrift für Völkerrecht. XXII. Berlin, 1938. 194—200. 1.
- Bujac ezredes*: La Serbie aux côtés des Alliés. Spalaikovics Mirosláv előszavával. Párizs, 1928.
- Brunescu C. F.*: Les droits historiques de la Transylvanie. Párizs, 1918.
- Capek Th.*: Bohemia uuder Habsburg misrule. A study of the ideals and aspirations of the Bohemian and Slovak peoples, as they relate to and are affected by the Great European War. New York, 1915.
- Chervin*: L'Autriche et la Hongrie do demain. Párizs, 1915.
- Clark Ch. U.*: Greater Rumania. London, 1922.
- Commette N. P.*: Les revendications de la nationalité roumaine. Lausanne, 1918.
- Cvijics J.*: Frontière septentrionale des Yougoslaves. Párizs, 1919.
Cvijetics F.: Les Yougoslaves de l'Autriche-Hongrie. Párizs, 1917.
- Denis E.*: La guerre. Causes immédiates et lointaines. L'intoxication d'un peuple. Le traité. Párizs, 1915., La Grande Serbie. Párizs, 1915., L'Autriche-Hongrie, brilliant second. Párizs, 1917., Kautsky et la Serbie. Párizs, 1918.
- Devas G.*: La nouvelle Serbie. Párizs, 1918.
 Der Hochverratsprozess gegén Kramarz und Genossen. Wien, 1918.
Diamandy C. J.: La grande guerre vue du versant oriental. Revue des deux mondes. XLIII. Párizs, 1928.
- Diner Dénes J.*: Fragments de souvenirs politiques. Le Monde Slave. Párizs, 1936.
Djuvara T. G.: Mes mémoires diplomatiques, 1887—1925. Párizs, 1930.
Draghicescu D.: Les problèmes nationaux de l'Autriche-Hongrie. Les Roumains. Párizs, 1918.
- Draguilch S. M.*: La situation internationale de la Serbie, 1908—24. Párizs, 1924.
- Eisenmann L.*: La Hongrie contemporaine, 1867—1918. Párizs, 1921., doktori értekezés., T. G. Masaryk. Le Monde Slave. Párizs, 1925. I. 271—93. 1., Joseph Redlich. U. ott. Párizs, 1936 IV. 386—92. 1.
- Chopin-Osuský-Eisenmann*: Magyars et Pangermanistes. Párizs, 1918.

- Epstein L.*: Studien-Ausgabe der Verfassungsgesetze der tschechoslowakischen Republik. Reichenberg, 1923.
- Filipescu N.*: Tnsemnari, 1914—16. Bukarest, 1937.
- Gauvain A.*: La question yougoslave. Párizs, 1918., Henry W. Steed et les Slaves. Le Monde Slave. Párizs, 1925. III. 13—31. 1.
- Guilleminot M.*: L'unité roumaine. Párizs, 1919.
- Haumont E.*: La formation de la Yougoslavie. Párizs, 1918.
- Hommage à Sainte-Aulaire. Bukarest, 1916.
- Hungary and Rumania in 1916. The Slavonic Review. VI. London, 1928. 441—43. 1.
- Jurga N.*: Pages roumaines. Párizs, 1918.
- Jovanovitch S.*: Ustavne prave kraljevine SHS. Belgrád, 1924.
- Kautsky K.*: Serbien und Belgien in der Geschichte. Stuttgart, 1917.
- Jancsó fi.*: Quelques réflexions critiques sur l'essai de N. P. Com-mune: La Terre Roumaine à travers les âges. Budapest, 1920.
- Kerner R.*: The winning of Czechoslovak independence. Foreign Aff airs. VII. New York, 1929.
- Kiritzescu G.*: Istoria rasboiului pentru integrarea Romaniei, 1918—19. II. kiadás 3 kötetben. Bukarest, 1927., francia kiadás: Roumanie dans la guerre mondiale, 1916—18. Tardieu André előszavával. Párizs, 1934.
- Krnansky R.*: Les causes de l'effrondement de l'Autriche-Hongrie. Les socialistes tchèques pour l'indépendance de leur pays. Párizs, 1918.
- La Nouvelle Roumanie. Dacia felix. Carte ethnographique des pays roumains d'après l'histoire. 106—1600—1929. Bevezetésül: Le calvaire des Roumains en Transylvanie et en Hongrie sous la domination magyare. Genf, 1919.
- Latescu T.*: Le problème ethnographique du Banat. Párizs, 1919.
- Lazarevsky és Papousek*: Oroszország és Csehország újjászervezése, 1914—18. Prága, 1927. (Masaryk és Steed előszavával.)
- Léger L.*: La liquidation de l'Autriche-Hongrie. Párizs, 1915.
- Loiseau Ch.*: Franjo Supilo à Rome, 1916. Le Monde Slave. Párizs, 1928. II. 161—77. 1.
- Lontscharewitsch D. A.*: Jugoslawiens Entstehung. Wien, 1929.
- Marcovitch P.*: Serbia and Europe, 1914—20. London, 1920.
- Magnus L. A.*: Rumania's cause and ideals. London, 1917.
- Mardaescu* tábornok: Campania pentru desrobirea Ardealului si occuparea Budapestei, 1918—20. Bukarest, 1921.
- Marghiloman A.*: Note politice. 5 kötet. Bukarest, 1927.
- Martchenko—Barthou*: La catastrophe austro-hongroise. Párizs, 1920.
- Masaryk G. Th.*: L'Europe nouvelle. Párizs, 1918., angol kiadás: The Slav standpoint. London, 1920., Die Weltrevolution. Ereignisse und Betrachtungen, 1914—18. Berlin, 1926., angol kiadás Steed előszavával. London, 1927., Souvenirs du temps de guerre. Revue des deux mondes. XXXI. Párizs, 1936.
- Masaryk und seine Aktion während des Weltkrieges. Berliner Monatshefte. XV. Berlin, 1937. 1000—20. 1.

- Nejedly Z.*: President Masaryk. 4 kötet. Prága, 1930—35.
- Nolce Boris báró*: Les desseins politiques de la Russie pendant la grande guerre. Le Monde Slave. Párizs, 1931.
- Nósek V.*: Independent Bohemia. An account of the Czecho-Slovak struggle for liberty. Eisenmann előszavával. London, 1918., Great Britain's new allies, the Czecho-Slovaks. London, 1918.
- Olay F.*: Térképek a nemzeti terjeszkedés szolgálatában. Budapest, 1932., Magyarország a külföldi tankönyvekben. Budapest, 1933.
- Opocensky J.*: Der Untergang Oesterreichs mid die Entstehung des tschecho-Staates. Prága, 1928.
- Osnsky-Chopin I.* *Chopin-Osusky-Eisenmann.*
- Papousek J.*: Der Kampf um die tschechoslowakische Selbstständigkeit. Prága, 1928.
- Pingaud A.*: Histoire diplomatique de la guerre. 2 kötet. Párizs, 1938.
- Pfjrov*: A cseh kérdés és az orosz diplomácia, 1914—17. Krasny Arkiv. XXXIII—XXXIV. kötet. Moszkva, 1936.
- Popovici-Commèjie*: La question roumaine en Transylvanie et ne Hongrie. Lausanne, 1918.
- Randi O.*: Nicola Pashieh. Róma, 1927.
- Ripka Tl.*: Le fondateur de la Tchecoslovaquie, pionnier de la Nouvelle Europe. Le Monde Slave. XIII. Párizs, 1936.1.1—47.1.
- Salvemini G.*: Delenda Austria. Párizs, 1918.
- Serbescu G.*: La Roumanie et la guerre. Párizs, 1918.
- Seton-Watson R. W.*: Rumania and the Great War. London, 1915., German, Slav and Magyar. London, 1916., Political factors in Austria-Hungary. The New Europe. II. London, 1916. 336. 1., Franjo Supilo, a Southern Slav patriot. U. ott I. London, 1916., Europe in the melting pot. London, 1921., Pashich, Serbia, Yugoslavia. The Encyclopaedia Britannica. Supplement. London, 1922., Kako je postela Jugoslavia (Hogyan jött létre Jugoszlávia?). Nova Evropa. XV. Zgreb, 1927., Masaryk., The
- Mercier M.*: La formation de l'État tchécoslovaque. Párizs, 1923.
- Mesea C.*: Vasile Lucacin. Szatmár, 1936.
- Miljukov P.*: Edouard Benes. Slavonie Review. XVII. London, 1939. 297—328. 1.
- Michel P. H.*: La question de l'Adriatique, 1914—18. Párizs, 1938.
- Minescu G.*: L'action diplomatique de la Roumanie pendant la guerre. Párizs, 1922.
- Mironescu G. G.*: Rumänin before the Peace Conference. Párizs, 1919.
- Moroianu G.*: Les luttes des Roumains Transylvains pour la liberté et l'opinion européenne. Párizs, 1933.
- Malisch P.*: Vom Kampf der Tschechen um ihren Staat. Wien, 1929.
- Mühlmann C.*: Der Eintritt Rumäniens in den Weltkrieg. Berliner Monatshefte. XIV. Berlin, 1936. 640—97. 1.
- Nagy M.*: Adatok Románia 1916. augusztus 27-i hadüzenetének diplomáciai előzményeihez. Budapesti Szemle. CCXVI. Budapest, 1930. 1—52. 1.
- Nagy VA* Románia elleni hadjárat, 1916—17. 3 kötet. Budapest, 1925.

- making of a State. The Slavonic Review. VI. London, 1928. 454—62.
- 1., President Masaryk. Contemporary Review. CXXXIII. London, 1930. 286. 1., — *Seton-Watson* és *Benes*: Masaryk in exile. The Slavonic Review. III. London, 1925. 609—21. 1.
- Sisics* FDokumenti o postanku Kraljevine SHS. Zagreb, 1920.
- Stanojevitich N.*: La Serbie d'hier et de demain. Párizs, 1917.
- Stanojevitich S.*: The Kingdom of the Serbians, Croatians and Slovènes. London, 1919.
- Romaniu in rasboiul mondial, 1916—19. Bukarest, 1932. és köv.
- Steed H. W.*: Through thirty years, 1892—1916. 2 kötet. London.
- Steier L.*: II. Miklós és a csehek. Magyar Szemle. Budapest, 1930.
- Stiénon Ch.*: Le mystère roumain et la défection russe. Párizs, 1918.
- Stoica V.*: Suferintele din Ardeal. Bukarest, 1916., Rumania, a sentry of Western Latin Civilisation in Eastern Europe. Pittsburg, 1919.
- Stuart C.*: Secrets of Crewe House. Story of a famous campaign. London, 1920., Nemet kiadás. Berliin, 1924.
- Susmel E.*: Fiume attraverso la storia. Milánó, 1919.
- Tardieu André*: La paix. Párizs, 1921.
- Take Jonescu*: Les origines de la guerre. Párizs, 1915., Mes souvenirs. Párizs, 1919.
- Thimme A.*: Weltkrieg ohne Waffen. Die Propaganda der Westmächte gegen Deutschland, ihre Wirkung und ihre Abwehr. Stuttgart, 1932.
- Tilca V.*: Románia diplomáciai működése, 1919—1920. Lúgos, 1926.
- Un peuple martyr. Les Roumains de Transylvanie et de Hongrie. Genf, 1919.
- Vesnitch M. B.*: La Serbie à travers la grande guerre. Párizs. 1921.
- Vincenty Ch.*: Les nationalités en Hongrie. Genf, 1918.
- Weiss L.*: La république tchécoslovaque. Benes Edvárd előszavával. Párizs, 1919.
- Wendel H.*: Südosteuropäische Fragen. Frankfurt, 1918., Die Habsburger und die Südslawenfrage. Frankfurt, 1924., Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit. Frankfurt, 1925.
- XX. *Az antant hatalmak diplomáciája a háború alatt.* — *Bainvüle J.*: La Russie et la barrière de l'Est. Sainte-Aulaire előszavával. Párizs. 1937.
- Boveri M.*: Sir Edward Grey und das Foreign Office. Berlin, 1933.
- Danilov J.*: Les tentatives de constituer d'un bloc balkanique, 1914—15. Le Monde Slave. Párizs, 1928.
- Heuss Th.*: Friedrich Naumann, der Mann, das Werk, die Zeit. Stuttgart, 1937.
- Journal intime de Nicolas II., Juillet 1914—Juillet 1918. Párizs, 1934.
- Lazarevskij, Papousek*: Oroszország és Csehország újjászervezése, 1914—1918. Prága, 1927.
- Lloyd-George D.*: War Memoirs. 6 kötet. London, 1930—36.

- Michael P. H.*: La question de l'Adriatique, 1914—1918. Párizs, 1938.
- Pingaud A.*: Histoire diplomatique de la France pendant la guerre. 2 kötet. Párizs, 1938.
- Poincaré R.*: Au service de la France. 10 kötet. Párizs, 1926—33.
- Salandra A.*: La neutralita italiana, 1914—15. Milano, 1928., L'intervento. Milano, 1930.
- Seymour Ch.*: American diplomacy during the World War. Baltimore, 1934.
- Toscano M.*: Gli accordi di San Giovanni di Morian. 2 kötet. Milano, 1935—36.
- XXI. *A központi hatalmak szövetsége. — Cramon tábornok*: Unser Österreich ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege. Berlin, 1921.
- Cramon-Fleck*: Deutschlands Schicksalshund mit Oesterreich-Ungarn. Berlin, 1932.
- Pdlyi O.*: Austro-German diplomatic relations, 1908—14. Stanford University. California, 1932.
- Wertheimer (.)*: Graf Stefan Tisza und der Eintritt Italiens in den Weltkrieg. Preussische Jahrbücher. CCXV. Berlin, 1929. 54—76. 1.
- XXII. *A keleti békeszerződések.*
- John V.*: Brest-Litowsk. Verhandlungen und Friedensschlüsse im Osten, 1917—18. Stuttgart, 1938.
- Volkwart J.*: Brest-Litowsk. Verhandlungen und Friedensverträge im Osten, 1917—18. Stuttgart, 1937.
- Wheeler-Bennett W. J.*: Brest-Litowsk. The forgottén Peace, March 1918. London, 1938.
- XXIII. *A békekísérletek, 1914—18., tekintettel Magyarországra. — Andrássy Gyula gróf*: A monarchia különbékéje. Új Magyar Szemle. I. Budapest, 1920. 200—8. 1.
- Amiguet P.*: La vie du Prince Sixte de Bourbon. Párizs, 1934.
- Bach A.*: Die letzten Versuche zur Erhaltung des Friedens in Paris am 31. Juli und 1. August 1914. Die Kriegsschuldfrage. VI. Berlin, 1928. 204—15. 1.
- Benes E.*: Les tentatives de „paix blanche“ en 1917. Le Monde Slave. Párizs, 1927. III. 321—73. 1.
- Bourbon Sixtus herceg*: L'offre de paix scparée de l'Autriche. Párizs, 1920. és több kiadásban.
- Burián István gróf*: Ungarns Friedensbereitschaft im Kriege. Fester Lloyd. Budapest, 1920. április 2.
- Cramon A. tábornok*: Kaiser Karl und Kaiser Wilhelm. Berliner Monatshefte. XI. Berlin, 1933. 1148—56. 1.
- Demblin A.*: Czernin und die Sixtus-Affaire. München, 1920.
- Erdődy Tamás gróf*: Habsburgs Weg von Wilhelm zu Briand. Wien, 1931.

- Fester R.*: Die Politik Kaiser Karls und der Wendepunkt des Weltkrieges. München, 1925., Die politischen Kämpfe um den Frieden (1916—18) und das Deutschum. München, 1938., Die Sonderfriedensaktion des Prinzen Sixtus von Bourbon-Parma und die Legende des italienischen Friedensfühlers. Berliner Monatshefte. XV. Berlin, 1937. 577—600. 1., Die Friedensoffensive Czernins. U. ott 672—84.
- Horváth J.*: Gróf Tisza István békeajánlata Lansing amerikai államtitkárnak. Budapesti Hirlap, 1932. május 15. szám.
- Lajos I.*: Tanulmányok a világháború diplomáciájából. Pécs, 1938.
- Manteyer G.*: Austria's Peace Offer, 1916—17. London, 1921.
- Meinecke F.*: Kühlmann und die päpstliche Friedensaktion von 1917. Berlin. 1928.
- Montgelas M. gróf*: War im Sommer 1917 ein Verständigungsfrieden möglich? Berliner Monatshefte. X. Berlin, 1932. 626—60. 1.
- Redler A.*: Zita, princesse de paix. Párizs, 1930.
- Scott J. B.*: Official documents of war aims and peace proposals, December 1916 to November 1918. Washington, 1921.
- Meine A.*: Wilsons Diplomatie in der Friedensfrage, 1914—17. Stuttgart, 1938.
- Szécsen Miklós gróf*: Fester Lloyd, 1928. december 28., Ein vergeblicher Versuch für die Erhaltung des Friedens in Sommer 1914. Die Kriegsschuldfrage. IV. Berlin, 1926. 66—70. 1.
- Vályi F.*: Andrássy Gyula békekísérletei Magyarország megmentésére. Pesti Napló és Pester Lloyd, 1932. január 24.
- Werkmann K. báró*: Deutschland als Verbündeter. Kaiser Karls Kampf um den Frieden. München, 1931.
- Zarnow G.*: Verbündet verraten! Hamburgs Weg von Berlin nach Paris. Berlin, 1936.

NEGYEDIK RÉSZ.

A háború vége.

- XXIV. A forradalom. A kettős monarchia és Magyarország a forradalomban.* — *Ashmead-Bartlett E.*: The tragedy of Central Europe. London, 1923.
- Bauer O.*: Die österreichische Revolution. Wien, 1923.
- Batthyány T. gróf*: Beszámoló. 2 kötet. Budapest, 1927., Ungarn gegen Hohenzollern. Wien, 1931.
- Barkóczy-Klopsch B.*: Mackensen vezérezredes hadseregének átvonulása Magyarországon az összeomlás után. Budapest, 1923., Der Heimzug der Armee des Generalfeldmarschalls von Mackensen durch Ungarn nach dem Zusammenbruch. Budapest, 1928.
- Böhm V.*: Két forradalom tüzében. Proletárdiktatúra. Ellenforradalom. München, 1923. Német kiadás. Berlin, 1923.
- Braun R.*: Magyarország feldarabolása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1919., angol és francia nyelven is.

- Bródy M.*: Károlyi Mihály svájci szereplése. Új Magyar Szemle. II. Budapest, 1920. 166—75. 1.
- Charmant O.*: Az októberi forradalom után. U. ott III. Budapest, 1921. 1—7. 1.
- Clopotel J.*: Revolutia din 1918 si unirea Ardealului cu Romania. Kolozsvár, 1926.
- Diner-Dénes J.*: La Hongrie. Blum Leó előszavával. Párizs, 1927., La Hongrie. Oligarchie. Nation. Peuple. Párizs, 1927., Visszaemlékezései: Le Monde Slave. Párizs, 1936., Fragments de Souvenirs politiques. Le Monde Slave. Párizs, 1936. I. 48—77. 1., III. 365—95. 1., IV. 34—66. 1.
- Fényes L.*: A forradalom okai és a Tisza-bűnper vádja. Budapest, 1922.
- Eisenmann L.*: Joseph Redlich. Le Monde Slave. Párizs, 1936. IV. 386—92. 1.
- Garami E.*: Forrongó Magyarország. Élmények és tanulmányok. Wien, 1922., Das gährende Ungarn. Leipzig, 1920.
- Glaise-Horstenau E.*: Die Katastrophe. Wien, 1929., angol kiadás. London, 1930.
- Grats G.*: A bolsevizmus Magyarországon. Budapest, 1921., *Gratz-Schüller*: Der wirtschaftliche Zusammenbruch Oesterreich-Ungarns. New Haven, 1930.
- Hevesy A.*: Nationalities in Hungary. London, 1919., L'agonie d'un empire. L'Autriche-Hongrie. Párizs, 1923.
- Hevesy G.*: Béla Kun. Berlin, 1928.
- Huszár K.*: A proletárdiktatúra Magyarországon. Budapest, 1920.[^]
- Jósvi O.*: A monarchia jövője. A dualizmus bukása és a dunai Egyesült Államok. Budapest I II. kiadás. 1918., Un nouveau Balkan ou nouvelle Suisse? Quelques faits concernant la Hongrie. Genf, 1919., Magyar kálvária — magyar feltámadás. A forradalom története, jelentősége és tanulságai. Wien, 1920., Revolution and Counter-Revolution in Hungary. London, 1924., előszóval ellátta és ismertette Seton-Watson. The Slavonic Review. I. London, 1923. 675—80. 1., Dismembered Hungary and peace in Central Europe. Foreign Affairs. II. New York, 1922. 270—81. 1., The dissolution of the Habsburg Monarchy. Chicago, 1929., Diner-Dénes József. Századunk. XIII. Budapest, 1935. 21—23. 1., Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásomra. Kolozsvár, 1918.
- Kaas-Lazarovich*: Bolsevism in Hungary. The Béla Kun Period. Budapest, 1931.
- Károlyi Mihály gróf*: Egy egész világ ellen. I. München, 1923.
- Kerchnawe tábornok*: Der Zusammenbruch des österreich-ungarischen Wehrmacht. München, 1921.
- Kelemen B.*: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez, 1919. Szeged, 1923.
- Kleinwaechter F.*: Der Untergang der österreich-ungarischen Monarchie. Leipzig, 1920.

- Komáromi J.*: Jászi Aradon. Új Magyar Szemle. I. Budapest, 1920. 27. L
- Kristóffy J.*: A királyságtól a kommunizmusig. Budapest, 1920.
- Krofta K.*: Konec stárche Ukerska (A régi Magyarország vége. Cseh nyelven). Prága, 1924.
- Lábay Gy.*: Az ellenforradalom története. Budapest, 1922.
- Lebrun A.*: La dictature du prolétariat, les ravages du bolchévisme en Hongrie. Párizs, 1921.
- Lóczy L.*: Magyarország. Budapest, 1918., német, francia és angol nyelven is. (Ludwig Ernő): United States of Hungary. The solution of the Hungárián Problem, by the author of „A plea advocating a United States of Hungary.“ Genf, 1919., Un nouveau Balkan ou une nouvelle Suisse? Quelques faits concernant la Hongrie. Genf, 1919.
- Luyken M.*: Generalfeldmarschall von Mackensen von Bukarest bis Saloniki. München, 1925.
- Martchenko-Barthou*: Le catastrophe austro-hongrois. Párizs, 1920.
- Nowak K.*: Der Weg zur Katastrophe. Berlin, 1919., II. kiadás 1926., Der Chaos. München, 1923.
- Nyiri J.*: Ce que fut la Révolution d'Octobre 1918 en Hongrie. Budapest, 1926.
- Opcensky J.*: Der Untergang Oesterreichs und die Entstehung des tschechoslowakischen Staates. Prága, 1928., Umsturz in Mitteleuropa. Der Zusammenbruch Oesterreich-Ungarns und die Geburt der Kleinen Entente. Hellerau, 1932., La genèse de la note austro-hongroise du 280 octobre 1918. Le Monde Slave. Párizs, 1925. III. 62—97. 1. öt év múltán. Budapest, 1923.
- Pekic P.*: Propast Austro-Ugarska Monarkija. (Ausztria-Magyarország összeomlása.) Szabadka, 1937.
- Pogány J.*: Der weisse Terror in Ungarn. Wien, 1920.
- Redlich J.*: The end of House of Austria. Foreign Affairs. VIII. New York, 1930.
- Renner K.*: Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen in besonderer Anwendung auf Oesterreich. I II. kiadás. Wien, 1918.
- Rubint tábornok*: Az összeomlás. Budapest, 1922.
- Sangeorgi G. M.*: L'Ungheria dalia republica di Károlyi alla regenza di Horthy. Bologna, 1927.
- Segre R. tábornok*: La missione militare italiana per l'armistizio, dicembre 1918-geunao 1920. Bologna, 1920.
- Sieghardt R.*: Die letzten Jahrzehnte einer Grossmacht. Berlin, 1932.
- Szabó L.*: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. Budapest, 1919., Mi okozta az összeomlást és a forradalmat? Budapest, 1922.
- Szende Z.*: Die Ungarn im Zusammenbruch, 1918. Feldheer, Hinterland. Oldenburg, 1931. Magyar kiadás: A magyar katasztrófa. Budapest, 1933. ITT. kiadás Budapest, 1937.
- Szilassy J. báró*: Der Untergang der Donaumonarchie. Berlin, 1921., The procès de la Hongrie. Párizs.

- Udina M.*: L'estinzione dell'Impero Austro-Ungarico nel diritto internazionale. Padova, 1925. II. kiadás 1933.
- Újlaki G.*: Ágoston Péter védelme. Budapest, 1920.
- Tharaud J. és J*Quand Israel est roi. Párizs, 1920.
- Weltner J.*: Forradalom, bolsevizmus, világháború. Budapest 1929.
- XXV. *Az önrendelkezési jog.* — *Gr eve W.*: Die Bestimmung der Volkszugehörigkeit im Recht der europäischen Staaten. Essen, 1938.
- XXVI. *A fegyverszünet.* — *Alberti:* L'Armistizio di Villa Giusti. Róma, 1923.
- Azon ezredes:* Les armistices d'Orient, 1918. L'Illustration. Párizs, 1921. november 5. szám.
- Aldovrandi L.*: L'armistizio von l'Austria-Ungheria. Nuova Antologia. Firenze, 1933. március 1. szám.
- Der Waffenstillstand, 1918—1919.* Das Dokumenten-Material. II. kiadás 3 kötetben. Berlin, 1928.
- Hatvány L.*: Militarisme et démocratie. Evolution. Párizs, 1931.
- Kalafatovics tábornok:* Nasa primirja u 1918 godini (Fegyverszünetünk 1918-ban). Srpski Knjizevni Glasnik. X. Belgrád, 1923. 511—25. 1.
- Mermeix:* Les négociations secrètes et les quatre armistices, 1918—1919. Párizs, 1921.
- Nyékhegyi L. ezredes:* A Diaz-féle fegyverszüneti szerződés. Budapest, 1922.
- Photiadcs C.*: La victoire des Alliés en Orient, 1918. Párizs, 1920.
- Segre R.*: La missione militare italiana per l'armistizio, 1918—20. Bologna, 1928.

ÖTÖDIK RÉSZ.

Magyarország felosztása.

- XXVII. *A területi integritás kérdése.* — *Karácsonyi J.*: A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig. Nagyvárad, 1916. II. kiadás Budapest, 1921.
- Fournol:* De la succession d'Autriche. Párizs, 1918.
- Keller L.*: Die nichtkriegerische militärische Zwangsmassnahme. Berlin, 1934.
- Komarnicki T.*: La question de l'intégrité territoriale dans le Pacte de la Société des Nations. Párizs, 1923.
- Lipartiti C.*: L'articolo X del Patto délia Societa delle Nazioni e la garanzia dello Statuto politico territoriale. Bare, 1931.
- XXVIII. *A megszállások története.* — *Bandholtz H. II. tábornok:* An undiplomatic diary, 1910 -1920. New York, 1933.
- Breit J. tábornok:* A magyarországi 1918—19. évi forradalmi moz-

galmak és a vörös háború története. I—III. kötet. Budapest, 1929.

Hanotaux: G.: La fin de guerre. Revue des deux mondes. Párizs, 1924.

Laky D.: Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest, 1933., — Mémoire du gouvernement hongrois à la Commission des Répartitions relatif à l'exécution de l'Article CLXXXI. du Traité de Trianon. Párizs, 1922.

Lloyd George D.: The truth about the Peace Treaties. 2 kötet. London, 1938. The New States. II kötet, 902—1002. 1.

XXIX. *Észak-Magyar ország. Cseh megszállás. — Borschak E.:* L'Ukraine à la Conférence de la paix. Le Monde Slave. Párizs, 1935.

Liioth B. H.: La Tchecoslovaquie à la Conférence de la Paix. Frontières politiques et frontières nationales en Europe centrale. Budapest, 1937.

Broda E.: Benötigt die Tschechoslowakische Republik zu ihrer wirtschaftlichen Lebensfähigkeit den Anschluss fremdnationaler Gebiete? Wien, 1919.

Chalougecky V.: Martinska deklarace a její politicke study. Prága, 1928., Zápas a Slovensko, 1918. Prága, 1930 (A diplomáciai harc Szlovákiaért. Cseh nyelven).

Denis E.: La question d'Autriche. Les Slovaques. Párizs, 1917.

Eisenmann L.: La Tchecoslovaquie. Párizs, 1921.. T. G. Masaryk. Le Monde Slave. Párizs, 1925. I. 271—93. 1.

Fodor F.: The geographical impossibility of the Czech State. Budapest, 1920.

Fournier-Fabre E.: La vie et l'oeuvre politique et sociale de Thomas G. Masaryk. Párizs. 1927.

Bodza M.: Slovensky rozchod s madarmi roku, 1918. Pozsony, 1929.

Jehlicka F.: André Hlinka à la Conférence de la Paix de Paris. Genf, 1938., Father Hlinka's struggle for Slovak Freedom. Genf, 1938.

Kadlec Karel: Madari a ceskoslovenska republika. Prága, 1919.

Kuffner H.: Unser Staat und der Weltkrieg. Warnsdorf in Böhmen, 1922.

Kybal V.: Les origines diplomatiques de l'État tchécoslovaque. Prága, 1929.

Masaryk G. Th.: Nova Evropa. Slavonisko Slovanske. Prága, 1920., Das neue Europa. Der slawische Standpunkt. Berlin, 1922.

Nejedig Z.: T. G. Masaryk. 4 kötet. Prága, 1933—37.

Nósek V.: Anglia a nás boj za samostatnost. Prága, 1926.

Pergier K.: Amerika a ceskoslovenska nezavislust. Prága, 1926.

Peroutka F.: Budování státu. I-II. kötet, 1918—19. Prága, 1935.

Prokes J.: A cseh függetlenségi harc története. Prága, 1930.

Rabi O.: Karel Kramar. Zeitschrift für Politik, XXVIII. Berlin, 1937. 372. 1.

Rasin L.: Vznik a uznani ceskoslovensko statu, 1918. Prága, 1926.

Raschofer IL.: Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris, 1919—1920. Berlin, 1937.

Setön-Watson R. W.: La Bohême et le Pangermanisme. Párizs, 1919.

Sis V.: Karel Kramar. Prága, 1930.

Srobar V.: Osvobodene Slovensko, 1918—1920. I. kötet. Prága, 1928.

Steier L.: A cseh területi igények változásai. Magyar Szemle. T. Budapest, 1927. 379—88. 1., A turócszentmártoni deklaráció.

U. ott. II. Budapest, 1928. 63—69. 1., Ungarns Vergewaltigung. Oberungarn unter tschechischer Herrschaft. Wien, 1929.,

A Srobar-féle jegyzőkönyv hitelessége. Magyar Szemle. VIII. Budapest, 1930. 244—45. 1., — *Steier-Makoldy*: There is no Czech culture in Upper Hungary. Budapest, 1920.

Soukenka Karel Kramars, 1914—18. Prága, 1930.

Strasser F.: Die Entstehung der tschechoslowakischen Republik. Prága, 1934.

Szana A.: Die Geschichte der Slowakei. Pozsony, 1930.

Szviezsényi Z.: Hogyan vészett el a Felvidék? Budapest, 1921.

Weiss Lujza: La république tchécoslovaque. Benes támogatásával. Párizs, 1919.

Wlassics Gy. báró: Die Rechtstitel der tschechischen Annexionspolitik. Pester Lloyd, 1920. január 15. szám.

XXX. *Északkeleti vármegyék. Cseh megszállás.* — *Árky A.*: Ruszinszkó küzdelme az autonómiáért, 1918—1927. Budapest, 1928.

Ge Gerando F.: Le complot rouge en Rutkénie. Un rapportage en - Russie subcarpathique. Párizs, 1920.

Krofta K.: Podkarpatska Rus a Ceskoslovensko. Prága, 1935., németül is.

Kuschabsky W.: Die Westukraine im Kampfe mit Polen und dem Bolschewismus in den Jahren 1918—23. Berlin, 1934.

Peska: Le Statut de la Russie Subcarpathique. Bulletin de droit tchécoslovaque. III. Prága, 1930.

XXXI. *A Szepesség.* — *Fausel E.*: Das Zipsor Deutschtum. Jena, 1919.

Pap D.: A tengerszem ügye. Budapest, 1903.

Weber A.: Die Zipsen Deutschen. Berlin, 1919.

XXXII. *A lengyel megszállás.* — La Pologne et ses intérêts en Hongrie. Varsó, 1919.

Wasilewski M.: Les frontières de la République de Pologne. 1927.

Zdzychowski M.: La tragédie de la Hongrie et la politique polonaise. Varsó, 1921.

XXXIII. *Lengyel magyar közös határ.* — *Dórién A.*: La question d'une frontière commune de la Pologne et de la Hongrie. Varsó, 1921.

Kozicki S.: Sprawa granic Polski. Varsó, 1921.

Kertész J.: Magyar-lengyel közös határ. Budapest, 1938.

- Raubal S.*: Formation de la frontière entre la Pologne et la Tchécoslovaquie. Párizs, 1928.
- The danger of a Czech-Russian corridor. Necessity of a Polish-Hungarian frontier. Varsó, 1920.
- The Hungarian-Polish Frontier Question. Budapest, 1920.
- XXXIV. *Nyugat-Magyar ország. Osztrák megszállás.* — *Alizé H.*: Ma mission à Vienne, mars 1919—août 1920. Párizs, 1933.
- Almond-Lutz*: The Treaty of Saint-Germain. Stanford University, 1935.
- Bericht über die Tätigkeit der deutsch-österreichischen Friedensdelegation in Saint-Germain-en-laye. 2 kötet. Wien, 1920.
- Deutsch-Westungarn nach dem Friedensvertrag. I-II. kiadás. Wien, 1919.
- Héjjas I.*: A nyugatmagyarországi felkelés, 1920—21. Kecskemét, 1929.
- Immerdörffer D.*: Deutsch-Westungarn. Berlin.
- Müller-Gutenbrunn A.*: Wohin geht Westungarn? I-TTT. kiadás. Wien, 1919.
- Notes de la délégation de la République d'Autriche, 22 Mai—6 Août 1919. Wien, 1919.
- Patry J.*: Westungarn zu Deutsch-Oesterreich. Ein Vorschlag zur Lösung der deutsch-ungarischen Frage. I-II. kiadás. Wien, 1918.
- Teleki P. gróf*: La Hongrie occidentale. Budapest, 1920.
- Traeger E.*: Az elszakított nyugati részek. Magyar Szemle. Budapest, 1928.
- XXXV. *Cseh-szerb korridor.* — Considérations géographiques, ethnographiques et économiques sur le territoire (corridor) faisant communiquer les Tchèques avec les Yougoslaves. Párizs, 1919.
- XXXVI. *A Muraköz. Szerb megszállás.* — *H orvat R.*: Povjest Medjemurje. Varasd, 1907.
- Kovachich F.*: La question de Prekmurjc, de la Styrie et de la Carinthie. Párizs, 1919.
- Mikola S.*: A vendség múltja és jelene. Budapest, 1928., *Mikola-Melich*: La question vende. Budapest, 1920.
- Muravölgyi J.*: Muraköz és a liorvátok. Budapest, 1929.
- Slavich M.*: La question de Prokmurje, de la Styrie et de la Carinthie. Párizs, 1919.
- XXXVII. *A horvátok elszakadása. Szerb megszállás.* — Austro-Magyar judieial crimes. Persécution of the Yougoslaves. Political trials, 1908—1916. London, 1916.
- Bajza J.*: A magyar-horvát únió felbomlása. Budapest, 1925., IV. Károly és a délszlávok. Magyar Szemle. Budapest, 1920.
- Lakatos L.*: IV. Károly és a délszlávok. Budapest, 1920.

- Sarkotics J. báró:* Der Abfall der Südslawen von der Oesterreich-Ungarischen Monarchie. Pester Lloyd, 1920. február-márciusi számok.
- Nádasdy B.:* Délszlávok. Történelem-politika tanulmány. Budapest, év nélkül, Az utolsó kísérlet, 1918., Tisza István gróf utolsó politikai missziója. Budapest, 1938.
- XXXVIII. *Dél-Baranya. Szerb megszállás. — Belich és Mihaldjich:* La question du Banat, de la Batchka et de la Baranya. Párizs, 1919.
- Holder G.:* Das Deutschtum in der unteren Baranya. Stuttgart, 1931.
- Mihaldjich S.:* Le Baranya. Párizs, 1919.
- XXXIX. *Bácska. Szerb megszállás. — Aby W.:* Denkschrift über die Batsehka und das südliche Banat. Berlin, 1924.
- Belich és Mihaldjich:* La question du Banat, de la Batchka et de la Baranya. Párizs, 1919.
- Radonich J.:* Le Batchka. Párizs, 1919.
- XL. *A Bánát. Szerb megszállás. — Belich és Mihaldjich:* La question du Bauat, de la Batchka et de la Baranya. Párizs, 1919.
- Demian J. G.:* Pcntru Bánátul robit, 1914—23. Temesvár, 1933.
- Die Banater Frage eine europäische Frage. Ein Wunsch der Bevölkerung Südungarns an den Pariser Friedenskonferenz.. Die heimatlos gewordenen Sühne des südungarischen Schwabentums. Budapest, 1919., franciául is.
- Boca S.:* La question du Banat. Párizs, 1919.
- Guérine E.:* La Bucovine et le Bauat. Párizs, 1918.
- Horváth J.:* Hungary and Serbia. The fate of Southern Hungary. Budapest, 1920.
- Jaktliitch G.:* Le Banat. Párizs, 1915.
- Lalesco F.:* Le problème ethnographique du Banat. Párizs, 1919.
- Maniu J.:* Chestiunea Banatului. Bukarest, 1924.
- Mironescu G. G.:* Le problème du Banat. Párizs, 1919.
- Hadonitch J.:* Le droit historique des Roumains et des Serbes sur le Banat. Párizs, 1919., The Banat and the Serbo-Rumanian Frontier Problem. Párizs, 1919.
- Stoica V.:* Transylvania and the Banat. London, 1920.
- Take Jonescu:* Politica externa a Romaniei si chestiunea Banatului. Bukarest, 1920.
- Teleki Pál gróf:* La Hongrie du Sud. Budapest, 1920.
- Ursu J.:* Les prétentions serbes dans le Banat. Párizs, 1919.
- Vaida-Vævod A.:* Chestia Banatului. Bukarest, 1919.
- XLI. *Szerb területi követelések. — Baroc:* Les Croates et les Slovènes ont été les amis de l'Entente pendant la guerre. Párizs, 1919.
- Biscottini G.:* La fondazione del Regno serbo-croato-sloveno. Rivista di diritto internazionale. XXX. Róma, 1938. 56—101., 245—309.1.

- Cvjetich F.*: Les problèmes nationaux de l'Autriche-Hongrie. Les Yougoslaves. Párizs, 1918.
- Devas G. J.*: La nouvelle Serbie. Párizs, 1918.
- Kaufmann E.*: Der serbisch-kroatisch-slavonische Staat ein neuer Staat. Niemeyer's Zeitschrift für internationales Recht. XXXI. Kiel, 1924.
- In der Maur G.*: Der Weg zur Nation, Jugoslawiens Innenpolitik, 1918—38. Wien. 1938.
- Radonici J.*: Histoire des Serbes de Hongrie. Párizs, 1919.
- Sisics F.*: Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenca, 1914- 1919. Zagreb, 1919.
- Törnle J.*: La formation de l'État Yougoslave. Párizs, 1927.
- Vesnich M. R.*: Les aspirations nationales de la Serbie. Párizs, 1919.
- XLII. A román területi követelések. — Ursu J.*: Pourquoi la Roumanie a fait la guerre? Párizs, 1918.
- XLIII. Erdély. Román megszállás — Apáthy J.*: Erdély az összeomlás után. Magyar Szemle. III. Budapest, 1921. 147—70. 1.
- Avarescu marsall*: Notife zilnic din războiu. 2. kötet. Bukarest, 1937.
- fiáldescu R.*: Operatiunile armatei române în Ardeal și Ungarin, 1 Novembrie, 1918—15. August, 1919. Nagyszeben, 1928.
- Barkóczy-Klopsch B.*: Mackensen vezérezredes hadseregének átvonulása Magyarországon az összeomlás után. Budapest, 1923., Der Heimzug der Armee des ftenaralfeldmarschalls von Mackensen durch Ungarn nach dem Zusammenbruch. Budapest, 1928.
- Békési A.*: Erdély megmentése. A megvalósítható magyar-román-szász impérium. Budapest, 1919.
- Brunescu C.*: Les droits historiques de la Transylvanie. Párizs, 1918.
- Clark Ch. U.*: Greater Rumänin. London, 1917.
- Clopotel J.*: Revolutia din 1918. și unirea Ardealului eu România. Kolozsvár, 1926.
- Commette N. P.*: Notes sur la guerre roumaine, 1916—1918. Lausanne, 1918.
- Constandache tábornok*: La guerre de l'unité nationale roumaine, 1914—1916. Párizs, 1938.
- Djuvara M.*: La guerre roumaine, 1916—1918. Párizs, 1919.
- Draghicescu D.*: La Transylvanie. Párizs, 1918., La lutte sociale et politique en Transylvanie. Párizs, 1919.
- Filipescu N.*: Insemnari, 1914—1916. Bukarest, 1937.
- Jancsó B.*: A románok berendezkedése Erdélyben. Magyar Szemle, I. Budapest, 1928. 123—29. 1.
- Jorga N.*: Războiul nostru, 1914—18. 3 kötet. Craiova, 1918—22., Drepturile Românilor asupra teritoriului lor national unitar. Bukarest, 1919.
- Kratochvil J.*: A Székely Hadosztály 1918—19. évi harcai. Budapest, 1938.
- Lupaç J.*: La désagrégation de la monarchie austro-hongroise et la

- libération de la Transylvanie, La Transylvanie. II. kötet. Bukarest, 1938.
- Luyken M.*: Generalfeldmarshall von Mackensen von Bukarest bis Saloniki. München, 1925.
- Mnrdarescu* tábornok: Câmpania pentru de srobirea Ardealului și occuparea Budapestei, 1918—1920. Bukarest, 1921., Raspuns unui jurnal nediplomatic al Generalului de divizie H. H. Bandholtz, 1919—1920. Bukarest, 1935.
- Mitran y G.*: Greater Rumania. London, 1917.
- Nistor J. J.*: Unirea Bucovinei, 28 Novembre, 1918. Bukarest. 1928.
- Popovici C. A.*: La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie. Párizs, 1918.
- România in războiul mondial, 1916—1919. Bukarest, 1937. és köv.
- Russu Sirianu N.*: Situation juridique des Roumains en Transylvanie. Párizs, 1916.
- Seisanu R.*: Take Junescu. Bukarest,, 1930.
- Serbescu G.*: La question de Transylvanie et l'unité politique roumaine. Párizs, 1916.
- Steect W. H.*: Calea României Mari. Transilvania, Banatul, stb. I. Bukarest, 1929. 9—10. .1
- Szász Zs.*: A gyulafehérvári rezolúciók. Magyar Szemle, IV. Budapest, 1928. 356—65. 1.
- Tilea P. V.*: Actiunea diplomatică a României, 1919—1920. Bukarest, 1923., magyar kiadásban: Lugos, 1926.
- Transilvania, Bánátul, Crișana, Maramarosul, 1918—1928. 2 kötet. Bukarest, 1929.
- Treitachke C.*: Der Rückmarsch aus Rumänien. Mit der Mackensen-Armee durch Siebenbürgen. Dresden, 1938.
- Vajda-Voevod S.*: Die Rumänen Oesterreich-Ungarns. Pester Lloyd, 1920. február 8. szám.
- Varjassy L.*: Révolution, bolchévisme, réaction. Histoire de l'occupation française en Hongrie, 1918—1920. Párizs, 1934.
- Xydias J.*: L'intervention française en Roumanie, 1917—1918. Revue des deux mondes. Párizs, 1927.
- XLIV. *Az adriai kérdés.* — *A. E.*: La questione di Fiume. Párizs, 1919.
- Adriaticus*: La question adriatique. Recueil des documents officiels. Párizs, 1920.
- Giannini A.*: Documenti per la storia dei rapporti fra l'Italia e la Jugoslavia. Róma, 1934.
- Morpurgo E.*: Essame giuridico délia controversia Adriatica. Padova, 1926.
- Salvemini G.*: Dal Patto di Loudra alla Pace di Roma. Torino, 1925.
- Tittoni-Scialoja*: L'Italia alla Conferenza délia Pace. Róma, 1921.
- Voinovich J. gróf*: The question of the Adriatic. Párizs, 1919.
- XLV. *Fiume sorsa. Olasz megszállás.* — *Benedetti G.*: Fiume, porto Baross e il retroterra. Róma, 1920., La pace di Fiume, 1918—1924. Bologna, 1924.

- Burich E.*: Fiume e l'Italia. Milánó, 1915.
- Bárday S.*: The solution of the Fiume Question. London, 1920., Fiume kérdésének megoldása. Budapest, 1920.
- Fest A.*: Fiume és Magyarország. Budapest, 1920.
- Giannini A.*: Fiume nel Trattato del Trianon. Róma, 1920.
- Giulioti A.*: Disobbedisco. Vicende dell'impresa fiumana, 1919—1920. Spazia, 1933.
- Hesz F.*: Fiume az összeomlás után. A tenger. XXVII. Budapest, 1937. 45—60. 1.
- La question de Fiume. Párizs, 1919., The Question of Fiume. London, 1938.
- Michel P. H.*: La question de l'Adriatique, 1914—18. Párizs, 1938. Rieka—Fiume. Belgrád, 1919.
- Sangiunetti E.*: La questione di Fiume. Montpellier, 1920.
- Sisics F.*: Abrégé de l'histoire politique de Rieka-Fiume. Párizs, 1919., Abridged political history of Fiume. Párizs, 1919., Aperçu de l'histoire du littoral oriental de l'Adriatique. Zagreb, 1919., The fraud of Fiume. Párizs, 1919., La situation actuelle de Rijeka-Fiume. Párizs, 1919.
- XXX: Fiume, l'Adriatique et les rapports franco-italiens. Revue des deux mondes. Párizs, 1922.
- XLV. *A nemzetközi Duna.* — *Hajnal H.*: A Duna nemzetközi joga. Budapesti Szemle. CXCVII. Budapest, 1925. 35—51. 1., Le droit international du Danube. Hága, 1929.
- Rosetti C.*: Il Danubio, Fiume internazionale. Milano, 1937.
- XLVII. *A határok kérdése.* — *Adami V.*: National frontiers in international law. Oxford, 1927.
- Sir. Th. Holdich*: Boundaries in Europe and in the Near East. London, 1928.
- Haushofer K.*: Gi*enzen in ihrer politischen und geographischen Bedeutung. II. kiadás. Berlin, 1938.
- Lapradelle G. P.*: La frontière. Párizs, 1928.
- XLVIII. *A magyar határok.* — *Cholnoky J.*: Az új magyar határok bírálata. Budapest, 1921. Lettre d'envoi et les Commissions de délimitation. Budapest, 1928. *Olay F.*: Csonka-Magyarország határaitól. Budapest, 1930., Les frontières de la Hongrie de Trianon. Budapest, 1935.
- Powell A.*: Embattled frontiers. New York, 1929.
- Rónai A.*: Biographie des frontières politiques du Centre Européen. Budapest, 1936.
- Seton-Watson R. W.*: A geographer's reckless statements. The Slavonic Review. IV. London, 1925. 781—84. 1.
- Temperley H.*: How the Hungarian frontiers were drawn. Foreign Affairs. VI. New York 1928. 432—47. 1.

A békekonferencia és a békeszerződés.

- XLIX. A párizsi békekonferencia. — Albrecht-Corrie:* Italy at the Paris Peace Conference. Oxford, 1938.
- Baker W.:* Woodrow Wilson and the World Settlement. 3 kötet. New York, 1927., német kiadás. Berlin, 1928.
- Borschak E.:* L'Ukraine à la conférence de la paix. Le Monde Slave. Párizs, 1935.
- Braunias K.:* Südosteuropa auf der Friedenskonferenz. Nagyszeben, 1926.
- Bruns V.:* Die Tschechoslowakei auf der Pariser Friedenskonferenz. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. VII. Berlin, 1937. 697—768. 1.
- Czakó S.:* How the Hungarian Problem was created. Budapest, 1934.
- Lansing R.:* Peace négociations. London, 1921.-4—
- La Paix de Versailles. Okmány sorozat. Párizs, 1930. és köv.
- Lapedatu A.:* Les Roumains et le plébiscite demandé par la délégation maghiare. Párizs, 1920.
- Lloyd-George fi.:* The truth about the Peace Treaties. 2. kötet. London, 1938.
- Miller H. D.:* My diary at the Peace Conference. 28 kötet. New York, 1928.
- Nicolson H.:* Peacemaking. London, 1933. Német kiadás. Berlin, 1933.
- Raschofer H.:* Die tschechoslowakischen Denkschriften für die Friedenskonferenz von Paris, 1919—1920. Berlin, 1937.
- Seymour-House:* Ce qui se passa réellement à Paris en 1918—1919. Histoire de la Conférence de paix. Párizs, 1923., Intimate Papers. 4 kötet. London, 1926—28.
- Sandberger D.:* Die englische Politik bei den Pariser Friedensverhandlungen, 1919. Stuttgart, 1938.
- Shotwell F. J.:* At the Paris Peace Conference. New York, 1937.
- Tardieu A.:* La paix. Párizs, 1921.
- Tempcrley IL:* History of the Paris Peace Conference. 4 kötet. London', 1920—23.
- L. A trianoni békeszerződés. — Apponyi Albert gróf:* La question hongroise. Le point de vue magyar. Revue de la politique internationale. Lausanne, 1920. január.
- Barthou L.:* Le traité de Trianon. Párizs, 1922.
- Daniélou C.:* Le traité de Trianon. Párizs, 1922.
- Sir G. Donald:* The Tragedy of Trianon. London, 1928., magyar fordítás. Budapest, 1929.
- Dvortchak V.:* La vérité sur le Traité de Trianon. Párizs, 1932.
- Búza L.:* Die rechtlichen Grundlagen des Friedensdiktats von Trianon. Völkerbund und Völkerrecht, 1936. április.
- Horváth J.:* A trianoni béke megalkotása, 1915—1920. Budapest, 1924. -t
- Mosca R.:* Rom-Budapest, 1918—1921. Zur diplomatischen Vor-

- geschichte des Trianonvertrages. Berliner Monatshefte, XVII. Berlin, 1939. 516—48. 1.
- Reviczky-Ullein:* La nature juridique des clauses territoriales du traité de Trianon. Párizs, 1929. TT. kiadás, 1936.
- Softonic G.:* La lettre Millerand et la valabilité juridique des clauses territoriales du Traité de Trianon. Revue de Transylvanie. I. Kolozsvár, 1934. 180—202. 1., En marge de l'interview du président Millerand accordée au journal „Az Est“ de Budapest. U. ott 502 505. 1.

NYOLCADIK RÉSZ.

Az új Európa.

- LI. Az új Európa története a békeszerződések óta. — Ancel J.:* Manuel géographique du problème européen. 1. kötet. Párizs, 1936.
- Bar andón P.:* Das System der politischen Staatsverträge seit 1918. Stuttgart, 1937.
- Bussmann O.:* Der völkerrechtliche Garantievertrag, insbesondere seit der Entstehung des Genfer Völkerbundes. Leipzig, 1937.
- Bavies D.:* The problem of the Twentieth Century. A study in international relationship. London, 1930.
- Ebért, K. H.:* Unvereinbarkeit von Bündnisverträgen mit Bündnissen, Neutralität Abkommen, Nichtangriffspakten und Völkerbundsverpflichtungen. Düsseldorf, 1938.
- Gafhorne-Hardy G. M.:* A short history of international affairs, 1920. 34. London, 1936., II. kiadás. Oxford, 1939.
- Gretschaninow G.:* Garantiepakte, Bündnisse, Abkommen über politische Zusammenarbeit, Nichtangriffs- und Neutralitätsverträge der Nachkriegszeit. Berlin, 1936.
- Habicht M.:* Post-war treaties for the pacific Settlement of international disputes. Cambridge, 1931.
- Sforza C. gróf:* Les bâtisseurs de l'Europe moderne., Dictateurs et Dictatures., Les Frères ennemis., Synthèse de l'Europe. Párizs, több kiadásban,
- Toynbee A.:* Survey of International Affairs, 1920. és köv. Oxford, 1924. és köv.
- Wache W.:* System der Pakte. Die politischen Verträge der Nachkriegszeit, 1919—1936. Berlin, 1938.
- LII. A Nemzetek Szövetsége. — Miller H. D.:* The drafting of the Covenant. 2 kötet. London, 1928.
- Scelle G.:* Le Pacte des Nations et sa liaison avec le traité de paix. Párizs, 1919.
- Tabouillot W.:* Die Aufnahme der Völkerbundsatzung in den Versailler Vertrag. Zeitschrift für ausserdeutsches öffentliches Recht und Völkerrecht. VII. Berlin, 1937. 15—37. 1.

Wegner A.: Geschichte des Völkerbundes. Stuttgart, 1936.

LIII. *A regionalizmus.* — *Stefanovici (.)*: Le régionalisme en droit international public. Párizs, 1935.

LIV. *A genfi jegyzőkönyv.* — *Baker P. J. N.*: The Geneva Protocol. London, 1925.

Bougenot A.: Le Protocole de Genève. Párizs, 1929.

Djourovitch D.: Le Protocole de Genève devant l'opinion anglaise. Párizs, 1928.

Freund R.: Die Genfer Protokolle. Ihre Geschichte und Bedeutung für das Staatsleben Deutsch-Oesterreichs. Berlin, 1924.

Miller D. U.: The Geneva Protocol. New York, 1925.

Schücking W.: Das Genfer Protokoll. Frankfurt, 1924.

Wehberg H.: Le protocole de Genève. Párizs, 1926.

LV. *Locarno.* — *Benes E.*: Les accords de Locarno. Prága, 1925.

Berber F.: Locarno. Eine Dokumentensammlung. Berlin, 1936.

Bethlen I. gróf.: After Locarno. The Security Problem of to-day. Foreign Affairs, IV. New York, 1926. 195—210. 1.

Bonnamour G.: Le rapprochement franco-allemand. Párizs, 1927.

Giovanucci F. S.: Locarno. Róma, 1935.

Lorch F.: Die Abgrenzung der internationalen Streitigkeiten in der Genfer Generalakte, zugleich ein Beitrag zur Erläuterung der Locarno-Verträge. Zürich, 1934.

Rauchberg H.: Die Verträge von Locarno. Prága, 1926.

Strupp K.: Das Werk von Locarno. Berlin, 1926.

Wehberg H.: Der Sicherheitspakt. München, 1926.

LVI. *Pán-Európa.* — *Coudenhove-Kalergi gróf.*: Pan-Europa. Wien,

1923., Kampf um Paneuropa. I—III. kötet. Wien, 1923—28.,
Paneuropa ABC. Wien, 1931., Paneuropa erwacht. Wien, 1934.,
Paneuropa. Folyóirat. Wien, 1923. és köv.

Gürge W.: Paneuropa und Mitteleuropa. Berlin, 1929.

Herriot E.: Der europäische Staatenbund. Paneuropa. Wien, 1929.

Horvatsky V.: Pan Europa i Dunaiskaja federatsia. Moszkva, 1933.

Hutchinson P.: The United States of Europe. Chicago, 1929.

Jouvenel P.: Vers les États-Unis d'Europe. Párizs, 1930.

Rappard E. W.: Uniting Europe. The trend of international co-operation since the War. New Haven, 1930.

Richthofen bárónő.: Brito-Germania. Ein Weg zu Pan-Europa. Berlin, 1930.

Sozius.: Der Paneuropaskandal. Wien, 1930.

LVII. *A Tardieu terv.* — Das Briand-Memorandum und die Antwort der europäischen Mächte. Berlin, 1930.

Grats G.: A páneurópai gondolat és Briand emlékirata. Magyar Szemle. IX. Budapest, 1930. 210—19. 1.

Léonard R.: Vers une organisation juridique et politique de l'Europe, 1930—34. Párizs, 1935.

Mirkine-Guetzevitch és Scelle: L'union européenne. Párizs, 1931.

Scelle G.: Essai relatif à l'Union européenne. Revue générale du droit international public. XXXVIII. Párizs, 1931. 521—63. 1.

LVIII. Vámuniók. — Cristu J.: L'union douanière européenne. Párizs, 1928.

Grottkop W.: Europäische Zollunion, als Weg aus deutscher Wirtschaftsnot. Berlin, 1931.

Halász A.: Egy nagyobb vámterület kialakulásának lehetősége Közép-Európában. Budapest, 1931.

Hantos E.: Europäischer Zollverein und mitteleuropäische Wirtschaftsgemeinschaft. Berlin, 1929.

Heimann H.: Europäische Zollunion. Berlin, 1926.

Lofford V.: 20.000 Kilometer Zollmauern. Das Unrecht von Versailles. Zollunion Deutschland-Oesterreich-Tschechoslowakei. Wien, 1931.

Schuze G.: Europäische Wirtschaftsunion. Berlin, 1929.

Ziegler W.: Mitteleuropäischer Zollvergleich. Wien, 1932.

LIX. Agrár-Európa. — Codarcea F.: Le litige roumaino-hongrois. Bukarest, 1937.

Fleissig A.: Paneuropa. München, 1930.

Hevesg P.: Le problème du blé. Párizs, 1934.

Sebess D.: Die neuen Agrardemokratien. Lugos, 1926.

Strakosch S.: Das Agrarproblem im neuen Europa. Berlin, 1930.

Tibal A.: La crise des États agricoles européens et l'action internationale. Párizs, 1931.

LX. Patto Mussolini. — Materialien zur Entstehung des Viermächtepaktes. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. IV. Berlin, 1934.

Salata F.: Il Patto Mussolini. Storia di un piano politico e di un negoziato diplomatico. Miaño, 1933.

Vaccari A.: Il Patto Mussolini. Róma, 1933.

LXI. Lefegyverzés. — Gardes A.: Le désarmement devant la Société des Nations. Párizs, 1929.

Madariaga S.: Disarmament. Oxford, 1929.

LXII. Biztonság. — Baak J. C.: Der Inhalt des modernen Völkerrechts und der Ursprung des Artikels X. der Völkerhunsatzung. Berlin, 1926.

Bussmann O.: Der völkerrechtliche Garantievertrag. Leipzig, 1927.

Bourquin M: Collective security. London, 1935., Párizs, 1935.

Gretschaninow G.: Materialien zur Entwicklung der Sicherheitsfrage im Rahmen des Völkerbundes. Berlin, 1936.

Kellor—Hatvany: Security against war. 2 kötet. New York, 1924.

Komarnicki T.: La question de l'intégrité territoriale dans le pacte de la Société des nations. L'article X. du Pacte. Párizs, 1923.

- Korénitch F.*: L'article 10 du Pacte de la Société des Nations, Párizs, 1931.
- Krofta K.*: La Tchécoslovaquie et la crise de la sécurité collective. Párizs, 1936.
- Milenkovich V.*: Le problème de la sécurité européenne d'après les accords de Locarno. Párizs, 1927.
- Osusky F.*: L'Europe centrale et l'avenir du système collectif. Politique Étrangère. Párizs, 1936.
- Wehberg A.*: Der Sicherheitspakt. München, 1926.
- Schwendemann K.*: Abrüstung und Sicherheit. 2 kötet. Berlin, 1936.
- LXIII. Egyenjóság. — Brans V.*: Deutschlands Gleichberechtigung als Rechtsproblem. Berlin, 1934.
- Dronne R.*: Gleichberechtigung. Les revendications allemandes de l'égalité des droits. Párizs, 1933.
- Scott tí. J.*: Le principe de l'égalité dans les rapports internationaux. Hága, 1933.
- LXIV. A támadó meghatározása. — Baak J. C.*: Das völkerrechtliche Problem des Angriffes. Zeitschrift für öffentliches Recht. VI. Wien, 1927.
- Eagleton C.*: The attempt to define aggression, New York, 1930.
- Hertz G. W.*: Das Problem des völkerrechtlichen Angriffes, Leiden, 1935.
- Reichhehn K.*: Der Angriff. Eine völkerrechtliche Untersuchung über den Begriff. Berlin, 1927.
- Schücking, Rühlend, Böhmert.*: Die Organisation der Völkerbundsexekution gegen den Angreifer. Zeitschrift für Völkerrecht. XVI. Breslau, 1932.
- Steinlein W.*: Der Begriff des nichtausgeforderten Angriffen in Bündnisverträgen seit 1870. und Locarno. Leipzig, 1927.
- Théry R.*: La notion d'agression en droit international. Párizs, 1937.
- Vignol R.*: Définition de l'agresseur dans la guerre. Párizs, 1933.
- Wasmund G.*: Die Nichtangriffspakte. Leipzig, 1935.
- Diamandescu J.*: Le problème de l'agression dans le droit international public. Párizs, 1936.
- LXV. Francia külpolitika.*
- LXVI. Angol külpolitika.*
- LXVII. Német külpolitika. —* Der Kampf um die deutsche Aussenpolitik. Berlin, 1931.
- Búza L.*: A nemzetiszocialista Németország és a nemzetközi jog. Szeged, 1936.
- Stresemann G.*: Vermächtnis. 3 kötet. Berlin, 1932—33.
- LXVIII. Olasz külpolitika. — Ancel J.*: Les Balkans face à l'Italie. Párizs, 1928.

- Benedetti G.*: Rivendicazioni adriatiche. Milánó, 1929.
Camoglio C.: La politica estera fascista. Róma, 1931.
Currey M.: Italian Foreign Policy, 1918—32. London, 1932,
Eschmann E. W.: Die Aussenpolitik des Faschismus. Berlin, 1934.
Federzoni L.: Il trattato di Rapallo. Bologna, 1921.
Giglio C.: Politica estera italiana. Padova, 1936.
Macartney—Cremona: Italy's Foreign and Colonial Policy, 1914—37.
 Oxford, 1938.
Malaparte C.: L'Italie contre l'Europe. Párizs, 1927.
Nani U.: Oriente Europa. Foligno, 1930.
Rohde H.: Italien und Frankreich in ihren politischen, militárischen
 und wirtschaftlichen Gegensáetzen. Berlin, 1931.
Salvemini G.: Da Patto di Loudra alia Pace di Roma. Torino, 1925.
Solmi A.: Italia e Francia nei problemi attuali della politica euro-
 peá. Milánó, 1931.
Taracuzio T. A.: The Soviet Union and the International Law. New
 York, 1935.
- LXIX. Orosz külpolitika.* — *Davis K. W.*: The Soviets at Geneva.
 The USSR and the League of Nations, 1919—33. Genf. 1934.
Hartlieb W. W.: Das politische Vertragssystem der Sowjetunion,
 1920—35. Leipzig, 1936.
- LXX. Amerikai külpolitika.*

KILENCEDIK RÉSZ.

Az új Közép-Európa.

- LXXI. Közép-Európa.* — *Ashmead—Bartlett E.*: The tragedy of
 Central Europe.
- Barcza J.*: A középeurópai vámunió kérdésének irodalma. Budapest,
 1917.
- Benes E.*: Central Europe after ten years. The Slavonic Review.
 London, 1929., Das Problem Mitteleuropas. Prága, 1934.
- Csikay P.*: L'Europe centrale économique et sociale. Párizs, 1931.
Erényi G.: Mitteleuropa und der Tardieu—Plan. Zeitschrift für Poli-
 tik. 1932.
- Halász A.*: New Central Europe in economic maps. Budapest, 1928.
Hantos E.: Das Kulturproblem in Mitteleuropa. Stuttgart, 1931., Das
 mitteleuropäische Agrarproblem und seine Lösung. Berlin,
 1931. L'Europe centrale. Une nouvelle organisation économi-
 que. Párizs, 1932., Der Weg zum neuen Mitteleuropa. Berlin,
 1933. Europäischer Zollverein und mitteleuropäische Wirt-
 schaftsgemeinschaft. Berlin, 1928., Der Donaauraum in der
 Weltwirtschaft. Weltwirtschaftliches Archiv. Berlin, 1928.,
 Denkschrift über das wirtschaftliche Problem Mitteleuropas.
 Wien, 1927., Die Neuordnung des Donaauraumes. Berlin, 1935.

- Hodzsa M.*: The future of Central Europe. International Affairs. XIV. London, 1935. 514—30. 1.
- Kanner II.*: Der mitteleuropäische Staatenbund. Wien, 1925.
- Kászonyi F.*: Rassenverwandtschaft der Donauvölker. Wien, 1931.
- Krofta K.*: Les nouveaux États de l'Europe centrale. Prága, 1930.
- Lémonon E.*: La nouvelle Europe centrale et son bilan économique, 1919—30. Párizs, 1931.
- Les problèmes de l'Europe centrale. Párizs, 1923.
- Mitrany D.*: The effects of the war in South Eastern Europe. New Haven, 1936.
- Nelbeck F.*: Deutschland und die Tschechoslowakei im Kampf um Mitteleuropa. Geopolitik. Berlin, 1932.
- Orniesson V. gróf.*: Nos illusions sur l'Europe centrale. Párizs, 1923.
- Seton-Watson R. W.*: The deadlock in Central Europe. Contemporary Review. London, 1932.
- Steed H. W.*: The outlook in Central Europe. U. ott. CXLV. London, 1934. 513. 1.
- Srbik II.*: Mitteleuropa. Das Problem und die Versuche seiner Lösung in der deutschen Geschichte. Weimar, 1937.
- Vienne L.*: Le guepier de l'Europe centrale. Párizs, 1937.
- LXXXII. *Dunai Europa.* — *Ajtay J.*: A kibontakozás útja. Magyaroszlák vámszövetség. Gazdasági összeműködés a Dunavölgyében. Budapest, 1931. II. kiadás, 1934.
- Bethlen István gróf.*: A magyarság helyzete a Duuamedencében. Magyar Szemle, XIX. Budapest, 1933. 297—316. 1.
- Chappcy J.*: La crise de la monnaie et la restauration des pays danubiens. Párizs, 1933.
- Demorgny G.*: Danube et Adriatique. Párizs, 1933.
- Elekes D.*: A dnnavögyi kérdőjel. A dunakörnyéki Közép-Európa gazdasági problémája. Budapest, 1934.
- Giannini A.*: Trattati e accordi per l'Europa danubiana. Róma, 123., Trattati ed accordi per l'Europa Danubiana s Balcánica. Róma, 1936.
- Gargas S.*: Le problème de fédéralisme en Autriche-Hongrie. Párizs, 1927.
- Gower, Sir Robert.*: Problem of the Danubian Basin. London, 1939.
- Hantos E.*: Das Donauprobem. Wien, 1928., Der Donauraum in der Weltwirtschaft. Weltwirtschaftliches Archiv. Berlin, 1928., Die Neuordnung des Donauraumes. Berlin, 1935.
- Heimberg W.*: Entwicklungen im Donauraum. Stuttgart, 1936.
- Hummel II.*: Südosteuropa und das Erbe der Donaumonarchie. Leipzig, 1937.
- Gunzenhäuser H.*: Bibliographie zur Geschichte der Nachfolgestaaten. Stuttgart, 1935.
- Jászi O.*: The tension in the Danubian conditions. The Slavonic Review. XIV. London, 1935. 53—67. 1.
- Karlikovitch J.*: Le rapprochement économique des pays danubiens. Párizs, 1938.

- Kászonyi F.:* Rassenverwandtschaft der Donauvölker. Wien, 1931.
- Korodi L.:* Deutsche Bilanz in Südosteuropa. Berlin, 1936.
- Matitch M.:* Projet d'Union danubienne. Le point de vue yougoslave. Párizs, 1933.
- Paslovsky J.:* Economic nationalism in the Danubian States. London, 1928.
- Redlich J.:* Reconstruction in the Danubian countries. Foreign Affairs. I. New York, 1922. 78—85. 1.
- Roux G.:* La Hongrie et la question danubienne. Revue de Paris,
- Seton-Watson R. W.:* The historian as a political force in Central Europe. An inaugural lecture, 22 November, 1922. London, 1922.
- Tamaro A.:* La lotta délié razze nell'Europa Danubiana. Milano, 1924.
- Udina M.:* L'estinzione dell'Impero austro-ungarico nel diritto internazionale. Padova, 1933. II. kiadás.
- Karlikovitch I.:* Le rapprochement économique des pays danubiens. Párizs, 1938.
- LXXIII. Az utódállamok. — Buday K.:* The international position of Hungary and the Succession States. Budapest, 1931.
- Geedye G. E. R.:* Heir to the Habsburgs. London, 1932.
- Gargas S.:* Le problème de fédéralisme en Autriche-Hongrie. Párizs,
- Krofta K.:* Die österreichischen Nachfolgestaaten. Harms B., Volk und Reich der Deutschen. III. kötet. 1929. 385—459. 1.
- Kunz L.:* Die Staatenverbündungen. Stuttgart, 1929.
- Lockhart D. (Birkhill R.):* Seeds of War. A political study of Austria, Hungary, Czechoslovakia, Rumania and Yougoslavia. London, 1925.
- Macartney C. A.:* Hungary and her successors. The Treaty of Trianon and its consequences, 1919—1937. Oxford, 1937.
- Seton-Watson R. W.:* Some aspects of the Danubian Problem. International Affairs. XIII. London, 1934. 651—67. 1.
- LXXIV. A békeszerződés természete. — Coppola F.:* La pace coatta. Milánó, 1928.
- Luis de Otero:* La théorie des traités et le Traité de Trianon. Párizs,
- Scheidtmann M.:* Der Vorbehalt beim Abschluss völkerrechtlicher Verträge. Berlin, 1934.
- LXXV. Az államok elismerése. — Búza L.:* Die Entstehung der tschechoslowakischen Republik im Lichte des Völkerrechts. Zeitschrift für Völkerrecht. XIII. 1924. 118. 1.
- Hobza A.:* La république tchécoslovaque et le droit international. Revue du droit international public.
- Kunz A. L.:* Die Anerkennung von Staaten und Regierungen im Völkerrecht. Stuttgart, 1928.

Makarov A. N.: Aufnahme der diplomatischen Beziehungen.

LXXVI. A magyar határok megállapítása. — Ancel J.: Les frontières slovaques. *Le Monde Slave*. XI. Párizs, 1934. 47—62. 1. *Cholnoky J.*: Az új magyar határok bírálata. Budapest, 1921., francia kiadásban is.

Cvijich J.: Granice i sklop nase zemlje. Határaink és államunk összetétele. *Srpski Knjizevni Glasnik*. I. Belgrád, 1920. 524—34. 1.

Haltenberger M.: Aualisi geografica del confine tra l'Ungkeria e la Ceccoslovacchia. *Bollettino della Reale Societa Geografica Italiana*. XT. 1934. 83—106. 1.

Haskins-Lord: Some problems of the Peace Conference. California, 1920.

Holdich, Sir Th. H.: Boundaries in Europe and the Near East. London, 1918.

Lapradelle P.: La frontière. Étude de droit international. Párizs, 1928.

Olay F.: Csonka-Magyarország határaitól. *Budapesti Szemle*.

CCXXIX. Budapest, 1930. 264—99. 1., Les frontières de la Hongrie de Trianon. Budapest, 1935.

Pittanich L.: Razgranicenje drzave. Határaink megállapítása. *Nova Evropa*. VII. Zagreb, 1923. 34—52. 1., Nasa severna meja. Északi határunk. U. ott, 352—55. 1.

Powell A. E.: Embattled frontiers. New York, 1928.

Seton-Watson R. W.: A geographer's reckless statement. *The Slavonic Review*. IV. London, 1925. 781—84. 1.

Temperley II.: How the Hungarian frontiers were drawn. *Foreign Affairs*. VT. New York, 1928. 432—47. 1.

Véres O.: Vérző határok. Budapest, 1932.

Vajda-Voevod S.: Probléma frontielor Románesti. *Política externa a României*. Bukarest, 1930. 277. és köv. 11.

LXXVII. As új integritás védelme. — Komarnicki T.: La question de l'intégrité territoriale dans le Pacte de la Société des Nations. L'Article, X. Párizs, 1923.

LXXVIII. Magyarország és a magyar kérdés. — Andrássy Gyula gróf: La Hongrie et la paix. *Revue de politique internationale*.

II. Lausanne, 1919.. La Hongrie. *Revue de Geneve*. Genf, 1921. 265—78. 1.

Apponyi Albert gróf: La question hongroise. *Revue de politique internationale*. II. Lausanne, 1919., La mission de la Hongrie. *Revue de Geneve*. Genf, 1921. 643—52. 1.

Sir R. Beazley: The Hungarian Question. *Contemporary Review*. CLI. London, 1937.

Bethlen István gróf: Hungary in the New Europe. *Foreign Affairs*.

III. New York, 1925. 445—58. 1., Magyarország az új Európában. *Magyar Szemle*. XVII. Budapest, 1933. 297—307. 1., The

- Treaty of Trianon and European Peace. London, 1934., angol-országi előadásai magyarul is. Budapest, 1933.
- Birinyi K. L.*: The Tragedy of Hungary. Chicago, 1924.
- Buday L.*: A megcsonkított Magyarország. Budapest, 1920., német, francia és angol fordításokban is.
- űarni A.*: La Hongrie de demain. Párizs, 1930., II. kiadás 1933.
- Desbons G.*: Les erreurs de la paix. La Hongrie après le traité de Trianon. Párizs, 1933.
- Diner-Dénes J.*: La Hongrie, oligarchie, nation, peuple. Párizs, 1927.
- Desthieu A.*: La tragédie de la Hongrie. Párizs, 1921.
- Sir Robert Donald*: The tragedy of Hungary. London, 1928., magyar fordításban Budapest, 1930.
- Eisenmann L.*: Le problème hongrois. Revue politique et parlementaire. Párizs, 1920. 207—25. 1., La Hongrie contemporaine. Párizs, 1921.
- Dupuis R.*: La problème hongrois. Párizs, 1931.
- Gobron G.*: La Hongrie mystérieuse. Párizs, 1933.
- Igazságot Magyarországnak. A Magyar Külügyi Társaság kiadása. Budapest, 1928., Justice for Hungary. London, 1929.
- Lebourg P. és J.*: Les consciences se réveillent. Párizs, 1929.
- Macartney C. A.*: Hungary since 1918. The Slavonic Review. London, 1929., Hungary. London, 1934., magyar kiadás. Budapest, 1936., Hungary and her successors. The Treaty of Trianon and its consequences, 1919—1937. Oxford, 1937.
- Mályusz E.*: Sturm auf Ungarn. Volkskommissare und Genossen im Auslande. München, 1931.
- Mosca R.*: L'Ungheria contemporánea. Problemi politici. Bologna, 1928.
- Pilch Horthy Miklós*. Budapest, 1929.
- Redier A.*: La tragédie du Danube. Schoenbrunn et Potsdam. Párizs, 1937.
- Sangiorgi G. M.*: L'Ungheria dalla república di Károlyi alla reggenza di Horthy. Bologna, 1926.
- Schmidt-Pauli E.*: Graf Stefan Bethlen. Berlin, 1931.
- Schricker R.*: Volk in Ketten. Das Erbe von Trianon. Berlin, 1935.
- Simeoni-Bucchi*: Trianon. Calvaria d'Ungheria. Róma, 1931.
- Street C. J. C.*: Hungary and democracy. London, 1923.
- Szilassy J. báró*: Le procès de la Hongrie. Párizs, 1932.
- Tisseyre Ch.*: Une erreur diplomatique. La Hongrie mutilée. I—II. kiadás. Párizs, 1923.
- Tűri B.*: Külpolitika és királykérdés. Budapest, 1936.
- LXXIX—LXXX. *A nemzeti kisebbségek és a kisebbségi kérdés. A magyar kisebbségek. — Amende E.*: Die Nationalitäten in den Staaten Europas. Wien, 1931.
- Bahr R.*: Volk jenseits der Grenzen. Geschichte und Problematik der deutschen Minderheiten. Hamburg, 1933.
- Balogh A.*: A kisebbségek nemzetközi védelme. Budapest, 1928. Német kiadás: München, 1930. Francia kiadás: Párizs, 1930. —

- L'action de la Société des Nations en matière de protection des minorités. Párizs, 1937.
- Barabás E.*: Az Apponyi-féle törvény, a Népszövetség és a romániai magyar kisebbség. Pécs, 1931.
- Baranyai Z.*: A kisebbségi szerződések létrejötte. Magyar Szemle. XIII. Budapest, 1931., A kisebbségi, jogok védelme. Budapest, 1922., A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve. Budapest, 1925.
- Bethlen István gróf*: A magyarság helyzete a Dunamedencében. Magyar Szemle. XIX. Budapest, 1933. 297—307. 1., Magyar kisebbségi politikája. Magyar Szemle, XVIII. Budapest, 1933. 103. 1.
- Bleyer J.*: Das Deutschtum in Rumpfungarn. Budapest, 1928.
- Boehm M. H.*: Europa irredenta. Einführung in das Nationalitätenproblem der Gegenwart. Berlin, 1923.
- Borbély-Fali* : Román uralom Erdélyben. Budapest, 1930.
- Boteni V.*: Les minorités en Transylvanie. Párizs, 1938.
- Búza L.*: A kisebbségek jogi helyzete. Budapest, 1930.
- Chmelar J.*: Les minorités nationales en Europe centrale. Párizs, 1937.
- Diehl .I.*: Garantie-Vertrag, Intervention und Garantie des Völkerbundes im heutigen Minderheitenrecht. Würzburg, 1930.
- Dragont ir S.*: The ethuical minorities in Transylvania. Genf, 1927.
- Danii A.*: Les nouveaux martyrs. Destin des minorités. Párizs, 1936.
- Erler G.*: Das Recht der nationalen Minderheiten. München, 1931.
- Europäischer Nationalitätenkongress, Genf. 1939. Wien. 1931.
- Feinberg N.*: La question des minorités à la Conférence de la Paix de 1919—1920, et l'action juive en faveur de la protection internationale des minorités. Párizs, 1929.
- Gadei O.*: Ocrotirea minorităților. Jaçi, 1935.
- Sir Robert Gower*: The Hungárián Minorities in the Succession States. London, 1937.
- Guttmann* VMinderheitenpolitik und Minderheitenrecht. Pécs, 1931.
- Keintzel E.*: Minderheitenpolitik und Minderheitenrecht mit besonderem Hinblick auf die siebenbürgischen Verhältnisse. Nagyszében, 1931.
- Juckerstorff K.*: Völkerbundsgarantie des Minderheitenrechtes. Hága, 1930.
- Lucien-Brun J.*: Le problème des minorités dans le droit international. Párizs, 1923.
- Magyary G.*: Projet révisé d'un règlement de procédure relative à la protection des minorités. Budapest, 1925., A kisebbségek védelme. Magyar Szemle. II. Budapest, 1928. 44—48. 1.
- Macartney C. C.*: Nationalities and National Minorities. Oxford' 1934.
- Mandelstani' A.*: La protection internationale des minorités. I. Párizs, 1931.
- Móricz, Prokopy, Nagy Zathureczky*: Észak, Kelet, Dél és Nyugat. Pécs, 1937.

- Nagy Iván, Vitéz:* A magyarság világstatisztikája. Budapest, 1931.
Nation und Stat. Wien, 1928. és köv.
- Nyitray A.:* Le problème des minorités indiqué spécialement au point de vue des pays danubiens. Párizs, 1928.
- Olay F.:* A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken, 1918-1928. Budapest, 1930.
- Petroff Th.:* Les minorités nationales en Europe centrale. Párizs, 1935.
- Rauchberg H.:* Die Reform des Minderheitenrechtes. Breslau, 1930.
- Schwalb W.:* Die Assimilationsfrage im Problem der nationalen Minderheiten, mit besonderer Berücksichtigung des brasilianischen Völkerbundsgeandten Mello Franco. Würzburg, 1931.
- Seton-Watson R. W.:* The question of Minorities, The Slavonic Review. XII. London, 1935. 68. és köv. 11.
- Rudescu C. A.:* Étude sur la question des minorités de race, de langue et de religion. Lausanne, 1929.
- Sabelli L.:* Nazioni e minoranze etniche. 2 kötet. Bologna, 1929.
- Seisanu Romulus:* Principiul naționalităților. Origine, evoluția și elementele constitutive ale naționalității. Tractatele de pace de la Versailles, Saint Germain, Trianon, Neüilly, Sevres, Lausanne. Studii istorice și de drept internațional public. Bukarest, 1935.
- Sobota E.:* Das tschechoslowakische Nationalitätenrecht. Prága, 1931.
- Sofronie G.:* Principiul naționalităților în tractatele de pace din 1918—1920. Bukarest, 1936., Le principe des nationalités et les traités de paix de 1919—1920. Párizs, 1938.
- Stephens S. J.:* Danger zones of Europe. A study of national minorities. London, 1929.
- Toynbee A.:* Nationality and War. London, 1915.
- Truhart H.:* Völkerbund und Minderheitenpetitionen. Wien, 1931.
- Vosswinkel E.:* Der völkerrechtliche Minderheitenschutz ausserhalb des Völkerbundes. Berlin, 1939.
- Winkler W.:* Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten. Wien, 1931.
- Wintgens H.:* Der völkerrechtliche Schutz der nationalen, sprachlichen und religiösen Minderheiten. Stuttgart, 1930.
- Wlassics Gyula báró:* A kisebbségek jogvédelme és a Nemzetek Szövetsége. Budapesti Szemle. CCII. Budapest, 1926. 184—92. 1.
- Türcke K. E. báró:* Das Verhältnis der nationalen Minderheiten zum Gesamtstaat nach der Auffassung der bilateralen Staatsverträge. Zeitschrift für öffentliches Recht. XVI. 1936. 561—608. 1.
- LXXXI. A kis antant. — Alvarez A.:* La réforme du Pacte de la Société des Nations sur des bases continentales et régionales. Párizs, 1926.
- Benes E.:* The Little Entente. Foreign Affairs. I. New York, 1922. 66—72. 1., La Petite Entente. L'esprit international. Párizs, 1927., Le pacte d'organisation de la Petite Entente et l'état

- actuel de la politique internationale. Prága, 1933., L'oeuvre de la Petite Entente. Revue Mondiale. XLVI. Párizs, 1935. 6. 1.
- Boskovitch B.*: Malaia antanta. Moszkva, 1934.
- Bruns V.*: Le Pacte d'organisation de la Petite Entente. Zeitschrift für ausländisches Recht rind Völkerrecht. 1933. 586. 1.
- Codresco F.*: La Petite Entente. Párizs, 1930. il. kiadás II. kiadás 2 kötetben. 1932.
- Cosrna A.*: La Petite Entente. Párizs, 1926.
- Crâne J. O.*: The Little Entente. Ney York, 1931.
- Dúca J.*: La Petite Entente. Revue des Balkans. Párizs, 1930.
- Eisenmann T.*: La Petite Entente et l'affaire hongroise. Europe Nouvelle. Párizs, 1921., L'élargissement de la Petite Entente. U. ott 1922., La Petite Entente. U. ott 1923.
- Gauvain A.*: La solidarité de la Petite Entente. Revue des Balkans. Párizs, 1930.
- Grats G.*: Die Kleine Entente und Ungarn. Europäische Gespräche. Hamburg, 1928.
- Hildebrandt W.*: Die kleine Wirtschaftsentente als Instrument der tschechischen Politik. Osteuropa, XII. Berlin, 1937. 714—23. 1.
- Hobza A.*: La Petite Entente. Revue de droit international et de législation comparée. XIV. Párizs, 1933. 235—54. 1.
- In der Maur* id. m. XXVII. §. Die Klein-Ententekonferenzen. II. Wien, 1936. 390—486. 1.
- Jorga N.*: Les fondements géographiques et historiques de la Petite Entente. Le Monde Slave. Párizs, 1925. I. 439—61. 1.
- Janculescu V.*: La Petite Entente et l'Union européenne. Párizs, 1931.
- Kratoulovitch A.*: L'Anschluss et la Petite Entente. Párizs, 1933.
- Krofta K.*: La Tchécoslovaquie et la Petite Entente dans la politique actuelle de l'Europe. Párizs, 1937.
- Küster W.*: Der völkerrechtliche Status der Kleinen Entente. Zeitschrift für internationales Recht. L. 1933.
- Machray ft.*: The Little Entente. London, 1929., The struggle for the Danube and the Little Entente, 1929—38. London, 1938.
- Malynski E. gróf.*: Les problèmes de l'Est et la Petite Entente. Párizs, 1931.
- Mousset A.*: La Petite Entente. Párizs, 1923.
- Csusky S.*: Le genèse de la Petite Entente. Revue d'histoire diplomatique. Párizs, 1932. 131—42. 1.
- Perroux F.*: La Petite Entente, le conflit du politique et de l'économique dans l'Europe danubienne. Lyon, 1934.
- Rankovich L.*: La France et la Petite Entente. Revue Mondiale. Párizs, 1923.
- Radovanovich.* La Petite Entente. Revue générale de droit international public. Párizs. 1933. 716—78. 1., és külön. Párizs. 1933.
- Savich P.*: La Petite Entente, facteur de paix en Europe. Párizs, 1933.
- Seton-Watson R. W.*: La Petite Entente. L'esprit international. Pá-

- rizs, 1931., Little Entente and Balkan Entente. The Slavonic Review. XV. London, 1937. 555—76. 1.
- Spalaikovich M.*: Mala Antanta. Növi Zivot. Belgrád, 1921. 235. 1.
- Svedek J.*: M. Benès et la Petite Entente. Revue de France. Párizs, 1922.
- LXXXII. A királykérdés. — Andrassy Gyula gróf*: A királykérdés jogi szempontból. Budapest, 1920.
- Apponyi Albert gróf*: Une lacune dans le Pacte de la Société des Nations. Revue de Genève. Genf, 1922. 804—12. 1.
- Balassa J.*: A magyar királytragédia. IV. Károly. Budapest, 1925., Angol kiadás. London, 1936.
- Boroviczeny A.*: Der König und sein Reichsverweser. München, 1924., Da Carlo d'Habsburgo e il suo reggente. Róma, 1925.
- Eisenmann L.*: L'équipée du Habsbourg., La Petite Entente et l'affaire hongroise., Quand Habsbourg est roi., La deuxième équipée de Charles de Habsbourg. L'Europe nouvelle. Párizs, 1920—22.
- Erdödy T. gróf*: Habsburgs Weg von Wilhelm zu Briand. Wien, 1931.
- Földváry B.*: Legitimizmus, restauráció, revízió. Budapest, 1934.
- Husmann F.*: Die Königsfrage und das Reichsverwesertum in Ungarn. Ungarische Jahrbücher. XV. Berlin, 1935. 29—40. 1.
- O'Hara V.*: Hungary and the Habsburg Restoration. The Nineteenth Century. London, 1929.
- Ottlik Gy.*: Les cent heures du roi Charles en Hongrie. Revue de Genève. Genf, 1921. 816—34. 1.
- Somogyi /.*: Ilartensteintől (!) Funchalig. Egy királydráma története. Budapest, 1936.
- Török A.*: Ungarn, und Frankreich. Europäische Gespräche. Hamburg, 1931.
- Túri B.*: Külpolitika és királykérdés. Budapest, 1936.
- Wlassics Gyula báró*: Az eckartsauai nyilatkozat. Új Magyar Szemle. Budapest, 1921.
- LXXXIII. A vörös háború, 1920. — Camon tábornok*: La manoeuvre libératrice du Maréchal Pilsudski contre les Bolchéviques, Août 1920. Párizs, 1929. — *Divéky A.*:
- Bunyan J.*: Intervention, Civil War and Communism in Russia, April to December 1918. Baltimore, 1936.
- Deschanel L. P.*: Une tentative de rapprochement franco-hongroise en 1920. Nouvelle Revue de Hongrie. LX. Budapest, 1939. 494—500. 1.
- Gukorski A. J.*: Franczuskaja intervencija na juge Rossii, 1918—19. Moszkva, 1928.
- Gorynski M.*: Wie Sowjet-Russland von Europa ferngehalten wurde. Danzig, 1930.
- Moulis-Bergonier*: La guerre entre les Alliés et la Russie, 1918—1920. Párizs, 1937.

- Pilsudski Marsall:* Rok, 1920. Varsó, 1929., Magyar kiadás. Budapest, 1935.
- Saint-Dizier G. V.:* L'aigle contre l'étoile rouge. Guerre polono-bolchévick en 1920. Párizs, 1930.
- Sikorski L.:* La campagne polono-russe de 1920. Párizs, 1928.
- Smogorsauski C.:* La guerre polono-soviétique. Párizs, 1928.
- ssy:* A Paléologue-féle jegyzőkönyv és az 1920. évi francia-magyar tárgyalások. Magyar Szemle. I. Budapest, 1927. 184—88. 1.
- Szurmay S. báró:* Az orosz vörös veszedelem és Magyarország szerepe. Budapest, 1921.
- Villái L.:* Le rôle de la Hongrie dans la guerre polono-bolchévick de 1920. Párizs, 1930., Les relations polono-hongroises en 1920. Revue Mondiale. Párizs, 1930.
- LXXXIV. *A Duna-kérdés.* — *Ajtay G.:* Folyamhajózás a nemzetközi jogban és a magyar Unna. Budapest, 1933.
- Hajnal H.:* A Duna nemzetközi joga. Budapesti Szemle. CXCVH. Budapest, 1925. 35—51. 1.
- LXXXV. *Új magyar politika.* — *Bethlen István gróf:* Gróf Bethlen István beszédei és írásai. 2 kötet. Budapest, 1933.
- LXXXVI. *Keleti reparációk.* — *Alvarez A.:* Le litige roumaino-hongrois sur les optants hongrois. Revue générale du droit international public. XIV. 337—41. 1.
- Antonescu A. il.:* Régimül agrar román și chestinue optantilor unguri. Bukarest, 1928.
- Barton, Picard, Prudhomme:* La réforme agraire roumaine et les ressortissants hongrois devant la Société des Nations. Párizs, 1927.
- Codarcea C. J.:* Le litige roumaino-hongrois. Bukarest, 1937.
- Constantinescu M.:* L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie. Bukarest, 1925.
- Cutcutache C. D.:* Un mare conflict international. Optanții unguri ai Transilvaniei și reforma agrara din România. Tituleseu előszavával. Bukarest, 1931.
- Deák F.:* The Hungarian-Rumanian dispute. New York, 1928.
- Dobrin J.:* Les optants hongrois et la réforme agraire roumaine. Párizs, 1924.
- Evans J. L.:* The Agrarian Revolution in Rumania. Cambridge, 1924.
- Gratz G.:* Die Regelung der Reparationen und die Lösung der Optantenfrage. Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht. II. Berlin, 1930.
- Jahr W.:* Der ungarisch-rumänische Optantenstreit, 1927—29. Jena, 1930.
- Jon G.:* La réforme agraire en Roumanie et les optants hongrois de Transylvanie devant la Société des Nations. Párizs, 1927.
- Lapradelle A.:* La réforme agraire tchécoslovaque devant la justice internationale. Párizs, 1929.

- Lukács György*: A magyar-román agrárpörök kérdése. Budapesti Szemle. CCVIII. Budapest, 1928. 421—48. 1.
- La réforme agraire en Roumanie et les optants hongrois de Transylvanie devant la Société des Nations. 2 kötet. Párizs, 1927—28.
- Marburg E.*: Der rumänisch-ungarische Optantenstreit vor dem gemischten Schiedsgericht und dem Völkerbund. Leipzig, 1928.
- Matlekovits F.*: A magyar-román birtokper. Budapest, 1929.
- (Millerand és Politis) Réclamations des optants hongrois de Transylvanie contre la réforme agraire en Roumanie. Bukarest, 1927.
- Mitrany D.*: The land and the peasant in Rumania. The war and agrarian reform, 1917—21. Oxford, 1928.
- Petrasco N. N.*: La réforme agraire roumaine et les réclamaulions hongrois.
- Strupp K.*: Der Vertrag von Lausanne, 1932. Giessen, 1933.
- (Titulescu Nicolae) La réforme agraire en Roumanie et les optants hongrois de Transylvanie devant la Société des Nations. Párizs, 1924.
- Tyler R.*: The Eastern Reparation Settlement. Foreign Affairs. New York, 1930.
- Wheeler-Bennett és Latimer*: Information on the Reparation Settlement. Background and history of the Young Plan and the Hague Agreements, 1929—30. London, 1930.
- LXXXVJ. *Csehszlovákia politikája.* —*Adamovitch L.*: Grundriss des tschechoslowakischen Staatsrechts. Wien, 1929.
- A felvidéki magyarság húsz éve, 1918—1938. Budapest, 1938.
- Benes Edvárd*: Svetava valka a nase revolueie. 3 kötet. Prága, 1927—28. Francia kiadás 2 kötetben (okmányok nélkül). Párizs, 1928 29., Német kiadás: Der Aufstand der Nationen. Berlin, 1928., Angol kiadás: My War Memoirs. London, 1928., Foreign Policy of Czechoslovakia. The Nineteenth Century. XCV. London, 1924. 483. 1., Cinq ans de politique extérieure. Prága, 1924., La situation internationale et la politique étrangère tchécoslovaque. Prága, 1927., The Austro-German Customs Union Project. Prága, 1931., Les Problèmes de l'Europe centrale. Prága, 1932., Le dilemme européen. La guerre ou la paix. Prága, 1932., Le pacte d'organisation de la Petite Entente. Prága, 1933., Das Problem, Mitteleuropa und die Lösung der österreichischen Frage. Prága, 1934., La politique de la Tchécoslovaquie. Journal de Genève, 1936. november 13., Probleme der Tschechoslowakischen Republik. Prága, 1936., Gedanke und Tat. 4 kötet. Prága, 1937., Discours aux Slovaques sur le présent et l'avenir de notre nation. Le Monde Slave. Párizs, 1934. I. kötet. 161—225. 1.
- Berka G.*: Die tschechische Irredenta in Deutsch-Oesterreich. Grác, 1928.
- Borovicka J.*: Zehn Jahre tschechoslowakischer Politik, 1918—28. Prága, 1929.
- Búza L.*: Die Entstehung der tschechoslowakischen Republik im

- Lichte des Völkerrechts. Zeitschrift für Völkerrecht. VIII. Breslau, 1926. 112—19. 1.
- Chmelar J.*: Le problème allemand en Tchécoslovaquie. Prága, 1936.
- Christian V.*: La Tchécoslovaquie est-elle une autre Suisse? Journal de Genève, 1936. november 24.
- Crabites P.*: Benes. London, 1934.
- Derer J.*: Tchèques et slovaques. Párizs, 1938., The unity of the Czechs and Slovaks. Prága, 1938.
Deset let Československé Republiky, 1918—1928. 3 kötet. Prága, 1928.
- Eisenmann L.*: Un grand européen. Édouard Benès. Párizs, 1933., Joseph Redlich. Le Monde Slave. Párizs, 1936. IV. 386—92. 1.
- Fillunger H.*: Das Lana-Abkommen und die Wiener Politik. München. 1922.
- Fournier-Fobre E.*: La vie et l'oeuvre politique et sociale de M. Thomas G. Masaryk. Párizs, 1927.
- Fussek E. H.*: Die Entstehung der tschechoslowakischen Republik, 18 Oktober 18 November 1918. Zürich, 1931.
- Giannini A.*: La ricostituzione della Ceccoslovacchia alla conferenza della pace. Róma, 1922.
- Herben J.*: T. G. Masaryk. 3 kötet. Prága, 1926—27.
- Hrtbza A.*: La république tchécoslovaque et le droit international. Revue générale du droit international public. II. Párizs, 1922. 385. és köv. 11.
- Hodza M.*: Slovenský roxchod s madarmi róka, 1918. Pozsony, 1929., La politique tchèque et les minorités nationales. Prága, 1938.
- Hoch-Krofta*: World Peace and Czechoslovakia, 1919—1934. London, 1936.
- Houdek F.*: Kapitulacia Madarov v roku 1918. Prága, 1928.
- Jehlicska F.*: Reply to Mr. R. W. Seton-Watson's book „Slovakia then and now“. Wien, 1932.
- Kallina O.*: Gegen den tschechischen Imperialismus. Der Weg zu einer wahren Frieden in Mitteleuropa durch die Revision der Friedensverträge. Karlsbad, 1928.
- Krofta K.*: Tchèques et slovaques jusqu'à leur union politique. Dijon, 1933., La révolte allemande et la nouvelle phase de la politique européenne. Prága, 1933., En quoi consiste le révisionnisme hongrois. Prága, 1933., La Tchécoslovaquie dans la politique internationale. Le Monde Slave. XI. Párizs, 1934. II. 1—46. L., Die Wurzeln der tschechoslowakischen Aussenpolitik. Prága, 1937., La Tchécoslovaquie et la Petite Entente dans la politique actuelle de l'Europa. Prága, 1937.
- Kybal V.*: Les origines diplomatiques de l'État tchécoslovaque. Prága, 1929.
- Lilék E.*: Historische Berechtigung des tschechoslowakischen Staates auf die Revindikation der deutschen Könige Otakar II. vom deutschen Könige Rudolf von Habsburg entrissenen Alpenländern. Celje, 1927., Vorschläge zur Lösung der deutsch-

- österreichischen Anschlussfrage und zur Befriedigung der Deutschen und Slawen. Cclje, 1934.
- Lowrie A. D.*: Masaryk of Czechoslovakia. Oxford, 1930., II. kiadás: A life of Th. G. Masaryk, first President of Czechoslovakia. Oxford, 1937.
- Masaryk G. Th.*: Weltrevolution. Ereignisse und Betrachtungen, 1914—1918. Berlin, 1926., Angol kiadás: The making of a State. Setou-Watson R. W. előszavával. London, 1927., Les Slaves après la guerre. Prága, 1923.
- Moravec E.*: Le valeur stratégique de la Tchécoslovaquie pour l'Europe occidentale. Prága, 1936.
- Nani U.*: T. G. Masaryk e l'unità ceccoslovacca. Milano, 1931.
- Nejcly, Zdencek*: T. G. Masaryk. 4 kötet. Prága, 1930—37.
- Nowak R.*: Der künstliche Staat. Ostprobleme der Tschechoslowakei. Oldenburg, 1938.
- Opcensky J.*: Der Untergang Oesterreichs und die Entstehung des tschechoslowakischen Staates. Prága, 1928., La fin de l'Autriche et la genèse de l'État tchécoslovaque. Prága, 1928., Umsturz in Mitteleuropa. Der Zusammenbruch Oesterreich-Ungarns und die Geburt der Kleinen Entente. Hellerau, 1931., Politieke dejiny povadeene. Prága, 1934.
- Pályi E.*: Mikép szereztem én meg a csehek ajánlatát az elszakított magyarok békés visszaadására? Budapest, 1927.
- Papanek J.*: La Tchécoslovaquie. Histoire politique et juridique de sa création. Párizs, 1923.
- Papousek J.*: The Czech nation's struggle for independenee, 1914—1918. Folytatta Borovicka J.: Ten years of Czechoslovak Politics, 1918—28. Prága, 1928. — Eduard Benes. Prága, 1934., La Tchécoslovaquie, l'URSS et l'Allemagne. Prága, 1936.
- Pechany A.*: A cseh külpolitika. Budapest, 1922.
- Peroutka F.*: Budováni státu. Prága, 1935.
- Prazak*: La propagande hongroise contre la Tchécoslovaquie. Pozsony, 1929.
- Radl K. O.*: Karel Kramarz. Zeitschrift für Politik. XXVII. 1937.
- Ripka H.*: Czechoslovakia. Slavonie Review, XVII. London, 1938. 54—72. 1.
- Rivet Ch.*: Chez les Slaves libérés. Les Tchécoslovaques, leur problèmes, leur avenir, nos intérêts communs. Párizs, 1921.
- Rychnowsky E.*: Masaryk. Prága, 1931.
- Singule H.*: Der Staat Masaryks. Berlin, 1937.
- Soukoup R.*: 28 Rijen 1918. 2 kötet. Prága. 1928.
- Steed W. H.*: Thomas Garrigue Masaryk. The Slavonie Review. London, 1930.
- Strasser E.*: Die Entstehung der tschechoslowakischen Republik. Prága, 1936., Tschechoslowakische Aussenpolitik. Prága, 1936.
- Srobar Vavro*: Oslobodene Slovensko, 1918—1920. Prága, 1928. és köv.
- Street C. J. C.*: President Masaryk. London, 1930.
- Tarján O.*: Der Weg der Tschechoslowakei und die ungarische Minderheit. Budapest, 1934., Francia kiadás. Párizs, 1935., Die

- Tschechoslowakei Ende 1935. Situationsbericht. Budapest, 1936.
- Tschuppik V.*: Die tschechische Devolution. Leipzig, 1920.
- Weil F.*: Das Werden eines Volkes und der Weg eines Mannes. Eduard Benes. Dresden, 1930., Edouard Benes ou la renaissance d'un peuple. Párizs, 1936.
- Werner A.*: T. O. Masaryk. Prága, 1934., Edward Benesch, der Mensch und der Staatsmann. Prága, 1936.
- Wiskemann E.*: Czechs and Germans. Oxford, 1938.
- World Peace and Czechoslovakia, 1919—34. London, 1936., Krofta Kamill külügyminiszter előszavával.
- Zaborsky A.*: Die Kleine Entente und Oberungarn. Berlin, 1922.
- LXXXVIII. *Felső-Magyarország. Szlovenszkó.* — *Jehlicska F.*: Une étape du calvaire slovaque. Le procès Tuka, 1929—30. Párizs, 1930.
- Ludwig E.*: Le sort des minorités nationales en Hongrie et en Tchécoslovaquie. Budapest, 1922.
- Seton-Watson R. W.*: The new Slovakia. Prága, 1924., La Tchécoslovaquie et le problème slovaque. Le Monde Slave. Párizs, 1931., Slovakia then and now. London, 1931.
- Schricker R.*: Ein Volk in Ketten. Berlin, 1935.
- Steier L.*: Ungarns Vergewaltigung. Oberungarn unter tschechischer Herrschaft. Wien, 1929.
- Street C. J. C.*: East of Prague. London, 1924.
- Ancel J.*: Les frontières slovaques. Dijon, 1934.
- LXXXIX. *Lengyel megszállt területek.* — *Újlaki M.*: A magyar jog sorsa a Lengyelországhoz csatolt területeken. Budapest, 1931.
- XC. *A Javorina.* — *Krcsmar J.*: Les bases juridiques de la question de Javorina. Revue générale du droit international public. XXX. Párizs, 1923. 402. 1.
- XCI. *Ruszinszkó.* — *Balogh-Beéry L.*: A rutén autonómia. Pécs, 1937.
- Ballreich H.*: Karpathenrussland. Ein Kapitel tschechisches Nationalitätsrechts und tschechischer Nationalpolitik. Heidelberg, 1938.
- Csáki E.*: La question ruthénienne. Budapest, 1920.
- Benes E.*: Rec o problemu podkarpato-ruskem. Prága, 1934.
- De Gerando F.*: Le complot rouge en Ruthénie. Un rapportage en Russie subcarpatique. Párizs, 1920.
- Die Ukraine unter Fremdherrschaft. Berlin, 1928., The Ukrainian Question. A Peace Problem. Genf, 1928.
- Discours aux Slovaques sur le présent et l'avenir de notre nation. Le Monde Slave. Párizs, 1934. 1. 161—225. 1.
- Kadlec K.*: Podkarpatska Rus. Prága, 1920.
- Krofta K.*: Podkarpatska Rus a Ceskoslovensko. Prága, 1935., Die

- Podkarpatska Rus und die Tschechoslowakei. Prága, 1934., Ruthenia. The Slavonic Review. XIII. London, 1935.
- Kutschabsky W.:* Die Westukraine im Kampf mit Polen und dem Bolschewismus, 1918—23. Berlin, 1934.
- La Russie subcarpathique au point de vue de la question des nationalités. Párizs, 1923.
- Martel L.:* La Ruthénie subcarpathique. Párizs, 1936.
- Rocke W.:* Die Wiederaufrichtung Polens in Versailles. Berlin, 1928.
- Scrimali A.:* La regione autonoma délia Rutenia dopo is Trattato dél Trianon, 1920—38. Milano, 1938., francia kiadás. Párizs, 1938.
- Wasilewski L.:* Les frontières de la République de Pologne. Párizs, 1927.
- XCII. Lengyel-magyar közös határ. — Dórién A.:* La question d'une frontière commune entre la Pologne et la Hongrie. Varsó, 1921.
- Kertész J.:* Magyar-lengyel közös határ. Budapest, 1938.
- XCIII. Lengyelország. — Lypacewicz W.:* Polnisch-tschechische Beziehungen. Varsó, 1936.
- Machray R.:* Polaud, 1914—1931. London, 1932., II. kiadás: The Poland of Pilsudski, 1914—36. London, 1936.
- Martel R.:* Les frontières orientales de l'Allemagne. Párizs, 1930., német kiadás. Oldenburg, 1930., ellene Schwerer A.: La vérité sur le conflit Polono-Allemand. Les frontières occidentales de la Pologne. Toulouse, 1931.
- Przybylski A.:* La Pologne en lutte pour ses frontières. Párizs, 1929.
- Raubal S.:* Formation de la frontière entre la Pologne et la Tchéco-slovaquie. Párizs. 1928.
- Studnicki W.:* Polen im politischen System Europas. Berlin, 1936.
- XCIV. A pánszlávizmus. — Benes E.:* Der Panslavismus. Prager Rundschau, 1937., Ellene Karl von Loesch: Der wahre Slawismus der Zukunft. Zeitschrift für Politik. XXVII. Berlin, 1935. 325—32. 1.
- Hodann M.:* Der slawische Gürtel um Deutschland. Polen, die Tschechoslowakei und die deutschen Ostprobleme. Berlin, 1932.
- Masaryk G. T.:* Das neue Europa. Der slawische Standpunkt. Berlin, 1922., Les Slaves après la guerre. Párizs, 1923.
- XCv. Oroszország. — Davis W. K.:* The Soviets at Geneva. The USSR at the League of Nations, 1919—33. Genf, 1934.
- Dennis A.:* The foreign policios in Soviet Russin. London, 1924.
- Der Kampf der Sowjet-Union um den Frieden, 1917—1929. Berlin, 1929.
- Fischer L.:* The Soviets in world affairs. A history of the relations between the Soviet Union and the rest of the world. 2 kötet. London, 1930., Les Soviets dans les affaires mondiales. Párizs, 1933.

- Giannini A.*: La politica bolscevica. Róma, 1934.
- Iloetzsch O.*: Le caractère et la situation internationale de l'Union des Soviets. Genf, 1932.
- Kleist P.*: Die völkerrechtliche Entwicklung Sowjetrusslands. Königsberg, 1934., Die völkerrechtliche Anerkennung Sowjetrusslands. Berlin, 1934.
- Korovin E. A.*: Das Völkerrecht der Uebergangszeit Grundlagen der völkerrechtlichen Beziehungen der Sowjetrepubliken. Berlin, 1929.
- Mannzen K.*: Sowjetunion und Völkerrecht. Kiel, 1932.
- Margueritte V.*: Les Alliés contre la Russie avant, pendant et après la guerre. Párizs, 1926.
- Masaryk G. T.*: Sur le bolchévisme. Genf, 1921.
- Milioukov P.*: La politique extérieure des Soviets. Párizs, 1934.
- Moulis-Bergonier*: La guerre entre les Alliés et la Russie, 1918—1920. Párizs, 1937.
- Normann A.*: Bolschewistische Weltmachtpolitik. Bern, 1935.
- Sloves H.*: La France et l'Union Soviétique, 1917—1935. Párizs, 1935.
- Taraconzie T. A.*: The Soviet Union and International Law. New York, 1935.
- XCVI. Nyugat-Magyarország. Burgenland.* — *Ileiss F.*: Die südöstliche Volksgrenze. Der Grenzraum Wien—Pressburg—Radkersburg—Osttirol. Berlin, 1934.
- Lukas G. A.*: Der burgenländische Raum. Zeitschrift für Geopolitik. Berlin, 1931.
- Miltschinsky V*: Das Verbrechen von Oedenburg. Wien, 1922.
- Vitéz Nagy Iván*: Nyugat-Magyarország Ausztriában.
- XCVII. Ausztria sorsa.* — *Almond Lutz*: The Treaty of Saint-Germain. Stanford University, 1935.
- Auerbach B.*: Le rattachement de l'Autriche à l'Allemagne. Párizs, 1927.
- Ball M.*: Die deutsch-österreichische Anschlussbewegung vom völkerrechtlichen Standpunkt. Köln, 1933., Post War German-Austrian relations. The Anschluss Movement, 1918—36. Oxford, 1937.
- Basdevant J.*: La condition internationale de l'Autriche. Párizs, 1935.
- Berka G.*: Die tschechische Irredenta in Deutschösterreich. Grác, 1927.
- Bittermann il.*: L'Anschluss et l'Union douanière. Prága, 1931., angol kiadás: Austria and the Customs Union. Prága, 1931.
- Dami A.*: L'Anschluss et la question danubienne. Párizs, 1932.
- Deutsch J.*: Der Bürgerkrieg in Oesterreich. Karlsbad, 1934.
- Escallier E.*: L'Anschluss de l'Autriche à l'Allemagne. Lyon, 1930.
- Gregory J. D.*: Dollfuss and his times. London, 1935.
- Haus K.*: Die Bedeutung eines österreichisch-deutschen Präferenz-zollsystems, für eine vorläufige Lösung der österreichischen Frage. Köln, 1931.

- Heiss F.*: Die süddeutsche Volksgrenze. Der Grenzraura Wien—Pressburg—Radkersburg—Osttirol. Berlin, 1934.
- Höper G.*: Oesterreichs Weg zum Anschluss. Die Frage der Wirtschaftsangleichung Deutschlands und Oesterreichs als Vorbereitung des politischen Anschlusses. Berlin, 1928.
- Kleinwächter-Palier*: Die Anschlussfrage. Wien, 1930.
- Krstoulovitch A.*: L'Anschluss et la Petite Entente. Lyon, 1931.
- Kuntschak L.*: Oesterreich, 1918—34. Wien, 1935.
- Laun R.*: Deutschösterreich im Friedensvertrag von Versailles. Artikel LXXX. Berlin, 1921.
- Lord Lothian*: Germany and the Peace of Europe. International Affaire. XVI. London, 1937. 870—73. 1.
- Lux P.*: La leçon d'Autriche, 1918—37. Párizs, 1937.
- L'Autriche dans le cadre européen. Párizs, 1935., a Carnegie-Intézet kiadásá.
- Pezet E.*: Fin de l'Autriche, fin d'une Europe. Párizs, 1938.
- Musacchia G.*: La questione austriaca e la politica italiana. Róma, 1933.
- Neumann G.*: Saint Germain. Jena, 1938.
- Papousek J.*: Politischer Hintergrund der deutsch österreichischen Zollunion. Prága, 1931.
- Pertinax*: Oesterreich, 1934. Zürich, 1935.
- Rochebrochard G.*: L'union douanière austro-allemande. Poitiers, 1934.
- Seton Watson R. W.*: L'état actuel du problème autrichien. L'Esprit International. IX. Párizs, 1935. 34—54. 1., Austria and her neighbours. The Slavonie Review. XIII. London, 1935. 549—70.1.
- Schuschnigg K.*: Dreimal Oesterreich. Wien, 1937.
- Schneefuss W.*: Oesterreichs Zerfall und Werden eines Staates. Leipzig, 1937.
- Tesannes J.*: Le problème autrichien et la menace du rattachement à l'Allemagne. Párizs, 1921.
- Váli G.*: Die deutsch-österreichische Zollunion vor dem Ständigen Internationalen Gerichtshof. Wien, 1932.
- XCVIII. *Német hatalmi politika.* — *Hodann M.*: Der slawische Gürtel um Deutschland. Berlin, 1932.
- Marquess of Lothian*: England and Germany. The Nineteenth Century. CXXI. London, 1937. 577—89. 1.
- XCIX. *Pángermánizmus.* — *Wessely K.*: Pangermanismus. Leipzig, 1938.
- C. *Németország a Dana-völgyben.* — *Bahr R.*: Volk jenseits der Grenzen. Geschichte und Problematik der deutschen Minderheiten. Hamburg, 1933.
- Boehm M. H.*: Die deutschen Grenzlande. Berlin, 1925. II. kiadás. 1930.

- Gretrup Th.*: Das Deutschtum an der mittleren Douau in Rumänien und Jugoslawien. Münster, 1930.
- Korodi L.*: Deutsche Bilanz in Südosteuropa. Berlin, 1936.
- CI. Horvátország. — Pavelitch A.*: Aus den Kämpfen um den selbstständigen Staat Kroatien. Wien, 1931., La restauration économique des Pays danubiens. Le désarmement. Belgrade et la Croatie. Wien, 1932.
- Stamenkavitch C.*: L'émigration yougoslave. Párizs, 1929.
- CIL Fiume. — Armstrong H. F.*: Hungary's accès to the sea. Foreign Affairs. V. New York, 1927. G75—77. 1.
- Benedetti G.*: Porto Baross e il Retroterra. Róma, 1921., La Pace di Fiume. Bologna, 1924.
- Fest A.*: L'Ungheria ed il mare con speciale riguardo a Fiume. Budapest, 1935.
- Romano.*: Di una particolare figura di successione di Stati. A proposito dell'annessione di Fiume. Rivista di diritto internazionale. III—IV. Róma, 1925.
- Tchiritch M. S.*: La question de Fiume. Párizs, 1924.
- Cili. A tenger és Dalmácia. — Benedetti G.*: Rivendicazioni adriatiche. Milánó, 1929.
- Fabrizi A.*: Effetti giuridici delle annessioni territoriali. Fiume-Dalmazia. Padova, 1932.
- Fest A.*: L'Ungheria e il mare con speciale riguardo a Fiume. Budapest, 1935.
- Giannini A.*: Trattati e accordi per la pace adriatica. Róma, 1924.
- Stoyanovitch S.*: La question de l'Adriatique et le principe des nationalités. Grenoble, 1922.
- Voinovitch L. gróf.*: Dalmatia and the Yugoslav movement. New York, 1919.
- CIV. Szerbia. SUS Királyság. Jugoszlávia. —* Annuaire de l'Association yougoslave de droit international. Párizs, 1932. és köv.
- Az elszakított délvidék sorsa.* Budapest, 1922.
- Baerlein H.*: The birth of Yugoslavia. 2 kötet. London. 1922.
- Bajza J.*: A délszláv diktatúra. Budapesti Szemle, CCXXVIII. Budapest, 1931.
- Bezozzi—Martin*: La Jugoslavia e la pace europea. Milánó, 1930.
- Chantitch—Chandan K. S.*: L'unité yougoslave et le roi Alexandre I. Párizs; 1934.
- Draguitch S.*: La situation internationale de la Serbie, 1908—1924. Poitiers, 1924.
- Holzer E.*: Die Entstehung des jugoslawischen Staates. Berlin, 1929.
- Malt U.*: Die Entstehung des jugoslawischen Staates. Zeitschrift für Politik. 1927.
- Marcovitch L.*: La politique extérieure de la Yougoslavie, 1932 35. Párizs, 1935.

- In der Maur G.*: Die Jugoslawen einst und jetzt. 2 kötet. Wien, 1936.,
 Dér Weg zür Nation. Jugoslawiens Innenpolitik, 1918—38.
 Wien, 1938.
- Memorandum du parti hongrois de Yougoslavie à M. Pashitch.
 Budapest, 1922.
- Nádasdy B.*: Délszlávok. Budapest, 1935.
- Pezet—Simondet*: La Yougoslavie en péril? Párizs, 1933.
- Pozzi H.*: La guerre revient. Párizs, 1933., magyar kiadás: Budapest,
 1934., Les coupables. Párizs, 1936., magyar kiadás: Budapest,
 1936.
- Pribitchevitch S.*: La dictature du roi Alexandre. Párizs, 1933.
- Rivet Ch.*: Chez les Slaves libérés. Les Yougoslaves. Párizs, 1921.
- Tomitch Z.*: La formation de l'État yougoslave. Párizs, 1927.
- Yanochevitch M.*: La Yougoslavie dans les Balkans. Son rôle diplo-
 matique depuis là guerre. Párizs, 1936.
- Sforza C. gróf*: Pachitch et l'unité des Yougoslaves. Párizs, 1938.
- CV. *Szerb-olasz viszony.* — *Ancel J.*: Les Balkans face à l'Italie.
 Párizs, 1928.
- Federzoni L.*: Il trattato di Rapallo. Bologna, 1921.
- Giunnini A.*: Documenti per la storia dei rapporti fra l'Italia e Jugo-
 slavia. Róma, 1934.
- Jaquin P.*: La question des minorités entre l'Italie et la Yougoslavie.
 Párizs, 1929.
- Nabi U.*: Italia e Jugoslavia, 1918—28. Milánó, 1928.
- Paresce G.*: Italia e Jugoslavia, 1915—1929. Firenze, 1935.
- Rocca M.*: Il trattato di Rapallo. Milánó, 1921.
- Salvemini G.*: Da Patto di Londra alla pace di Roma. Torino, 1925.
- CVI. *A Balkán és a Balkánpaktum.* — *Cialdea L.*: La genesi del Patto
 balcánico. Europa Orientale. XV. Róma, 1935. 201—35. 1.
- Deçtilis B. P.*: La zone franche de Salonique et les accords gréco-
 yougoslaves. Párizs, 1928.
- Drossos J. D.*: La fondation de l'Alliance balkanique. Athén, 1929.
- Mousset A.*: L'Europe balkanique et danubienne, 1925—28. Párizs,
 1928., Slav solidarity in the Balkans. International Affairs.
 XIII. London, 1934.
- Peeff K. L.*: Balkanpakt und Balkanbund. Szófia, 1937.
- Padelford N. J.*: Peace in the Balkans. The movement towards inter-
 national organisation in the Balkans. New York, 1935.
- Popescu D. G.*: Le Pacte d'Athènes et la politique du rapprochement
 balkanique. Párizs, 1936.
- Petrovitch S.*: L'Union et la Conférence balkanique. Párizs, 1934.
- Papanastasiou A.*: Vers l'union balkanique. Párizs, 1934.
- Radovanovitch M. V.*: L'entente balkanique devant le droit inter-
 national. Revue de droit international et de législation com-
 parée. Párizs, 1935. 688—735. 1.

- Seton-Watson R.* WLittle and Balkan Entente. Slavonic Review. XV. London, 1937. 555—76. 1.
- Vilimanovitch M.*: Zone libre serbe de Salonique. Párizs, 1926.
- Vulcan C.*: Le Pacte balkanique. Revue générale de droit international Public. Párizs, 1934. 419—40. 1.
- CVII. *Erdély.* — *AnceI J.*: Les frontières roumaines. Bukarest, 1936.
- Cabot J. M.*: The racial conflict in Transylvania. Boston, 1926.
- Capeland B. W.*: Transylvania under the rule of Rumania. London.
- Connaissance de la terre et de la pensée roumaines. II. kötet. Bukarest, 1938.
- Cornish C. C.*: Transylvania in 1922. Boston, 1923.
- Craciun J.*: Bibliographie de la Transylvanie roumaine, 1916—1936. Kolozsvár, 1937.
- Drayomir S.*: The ethnical minorities in Transylvania. London, 1927.
- Lichtenstädter S.*: Die siebenbürgische Frage. Ein Beitrag zur Revisionsfrage, ein Mahnruf an Magyaren und Deutsche. Leipzig, 1934.
- Höpker W.*: Rumänien diesseits und jenseits der Karpathen. München, 1936.
- Sofronic G.*: La position internationale de la Roumanie. Étude juridique et diplomatique de ses engagements internationaux. Párizs, 1938.
- Sofronie G.*: La position internationale de la Roumanie. Bukarest, 1938.
- Stoica S.*: Iuliu Maniu. Kolozsvár, 1922.
- Szász Zs.*: The minorities in Rumanian Transylvania. London. 1927.
- Székely M.*: Erdély sötét korszaka, 1918—31. Budapest, 1931.
- Transilvania, Bánátul, Crişana, Maramureşul, 1918—1928. 3. kötet. Bukarest, 1929.
- Vellani—Bionisi F.*: Il probléma territoriale Transilvano. Bologna, 1932.
- Wölbe E.*: Ferdinand I., der Begründer Grossrumäniens. Leipzig, 1938.
- CVIII. *A Tiszántúl.*
- CIX. *A Bánát. Szerb román viszony.*
- CX. *Románia.* — *Dascovici N.*: Interesele şi drepturile Romániei în texte de drept international public. Jaçi, 1936.
- Politica externa a Romániei. Bukarest, 1930.
- Take Joncsu:* Les questions roumaines du temps présent. Párizs, 1921.
- Vaida-Voevod S.*: Ten years of Greater Rumania. The Slavonic Review. London, 1929.
- CXI. *Románia és Bulgária.* — *Poppov V. J.*: Le Dobroudja et les relations bulgaro-roumaines. Liège, 1935.

- CXII. Románia és Oroszország. Besszarábia.* — *Boldur A.*: Les Bessarabie et les relations russo-roumaines. Párizs, 1927.
Graur S. S.: Les relations entre la Roumanie et l'URSS, 1919—36. Párizs, 1937.
Ohnikov—Batchinsky: La Bessarabie et la paix. Párizs, 1927.
- CXII J. Regionalizmus és federalizmus.* — *Alvarez A.*: Le réforme du Pacte de la Société des Nations sur des bases continentales et régionales. Párizs, 1926.
Dendias M.: L'organisation du Proche-Orient et le mouvement de rapprochement balkanique. Párizs, 1935.
Freytag-Loringhofen A. báró: Die Regionalverträge. München, 1937.
Maniata A.: La lutte des nationalités et le fédéralisme. Lausanne, 1933., Nationalités et fédéralisme. Essai de sociologie et de droit publié. Lausanne, 1932.
Grue y Arregui J. R.: Le régionalisme dans l'organisation internationale. Hága, 1936.
Patkonsky: A regionalizmus (lengyel nyelven). 2 kötet. Varsó, 1934.
Pilotti: Les Unions d'État. Académie de droit international. Recueil de cours. XXIV. Hága, 1928. 445—546. 1.
- CXIV. Ausztria, Csehország, Magyarország.* — *Schacher G.*: Die Nachfolgestaaten Oesterreich, Ungarn, Tschechoslowakei und ihre wirtschaftlichen Kräfte. Stuttgart, 1932.
- CXV. Dunafederáció.* — *Belin /.*: Podunavska konfederacija i Jugoslavija. Nova Evropa. II. Zagreb, 1921.
Barolin és Schecker: Für und wider die Donaukonfederation. Wien, 1926.
Matich M.: Projet d'Union Danubienne. Le point de vue yougoslave. Párizs, 1933.
- CXVI. Magyar Egyesült Államok.* — *Jászi O.*: A monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok. Budapest, 1918., Kossuth and the Treaty of Trianon. Foreign Affaire. XII. New York, 1933. 86—97. 1.
(Ludwig E.) A plea advocating a United States of Hungary. Genf, 1919., A United States of Hungary. The solution of the Hungarian Problem. Genf, 1919.
- CXV U. Keleteurópai federáció.* — *Balás Gy.*: Un bloc politique et économique s'étendant de la Mer Baltique jusqu'à la Sicile et la Mer Noire. Budapest, 1929.
- CXVIII. A keleti paktum.* — *Benes E.*: Le retour de la Russie à la politique européenne. L'Esprit International. Párizs, 1935. 149—54. 1.
Ripka H.: Indivisible Peace. The Slavonic Review. XVI. London, 1936 81. 1

- CXIX. *A négyes paktum.* — *Sarkotitsch E.*: Aufbau des Abcndlandes. Ein Arbeitsplan auf Grund des Viermächtepaktes. Wien, 1933.
- Zeusmann A.*: Le Pacte à Quatre. Párizs, 1934.
- Salata F.*: Il Patto Mussolini. Storia di un piano politico e di un negoziato diplomatico. Milánó, 1933.
- Vaccari A.*: Il Patto Mussolini. Róma. 1933.
- CXX. *A marseillesi merénylet, 1934.* — *Benes E.*: Le sens politique de la tragédie de Marseille. Prága, 1934.
- Chanelan K. S.*: La Hongrie et les attentats. Párizs, 1934., Le terrorisme devant la Société des Nations. Párizs, 1935.
- Chélard R.*: Le danger hongrois. Párizs. 1935.
- Fényes L.*: Le peuple hongrois accuse. Párizs, 1935.
- Kormánykiadványok: Incidents survenus à la frontière hungaro-yougoslave. Commentaire du gouvernement hongrois. Genf, 1934., Requête du Gouvernement Yougoslave en vertu de l'article XI, paragraphe 2, du Pacte. Communication du gouvernement yougoslave. Genf, 1934., Ugyanaz: Communication du gouvernement hongrois. Genf, 1934., Ugyanaz: Communication du gouvernement yougoslave. Genf, 1935., Ugyanaz: Observations du gouvernement yougoslave sur la communication du gouvernement hongrois, du 12 janvier 1935. Genf, 1935.
- Louis M.*: L'affaire hungaro-yougoslave devant le Conseil de la Société des Nations. Revue générale de droit international public. XLII. Párizs, 1935. 127—45. 1.
- CXXI. *A római paktum. Ausztria, Magyarország. Itália.*
- CXXII. *Cseh-orosz szövetség.* — Aide-Mémoire du Conseil Slovaque présenté à la Société des Nations au sujet du Bolchévisme et du problème Slovaque. Les Soviets au coeur de l'Europe. La Slovaquie, base de l'aviation soviétique. Genf, 193(1).
- Dvortchak V.*: Détruisez la Tchécoslovaquie fief du Bolchévisme. Détruisez ce montsre tchéco-slova-co-germano-hungaro-ruthéno-polonais. Párizs, 1936.
- Dzelepy—Monnereau*: Moscou, rempart de Versailles. Párizs, 1935.
- (Iemet Y.*: Le Traité d'assistance mutuelle franco-soviétique et le Pacte de la Société des Nations. Revue de droit international. XV. 1935. 388—423. 1.
- L'Europe menacée. L'Armée Soviétique en Slovaquie. Appel du Conseil Slovaque à la Société des Nations et au monde civilisé. Genf, 1936.
- Papousek J.*: La Tchécoslovaquie, l'URSS et l'Allemagne. Prága, 1936.
- Rollin H.*: L'URSS et le statuquo européen. Europe Nouvelle, XVII. Párizs, 1934. 966—69. 1.
- Seba J.*: Rusko a Malá Dolioda v politice Svetové. Prága, 1936.

- Should Great Britain go to war — for Czechoslovakia? An appeal to British compense for the safe of World Peace by the Slovak Council. Genf, 1937.
- Sloves H.*: La France et l'Union Soviétique. Párizs, 1935.
- Starodworski A.*: A szovjetek a Tiszánál (lengyel nyelven). Varsó, 1936.
- Vietz K.*: Verrat an Europa. Ein Rotbuch über die Bolschewisierung der Tschecho-Slowakei. Berlin, 1938.
- CXXIII. *Az Anschluss. Ausztria csatlakozása.* — *Fuchs M.*: Un pacte avec Hitler. Párizs, 1938.
- Gregory J. D.*: Dollfuss and his times. London, 1935.
- Oswald Dutch*: Thus died Austria. London, 1938.
- Welchert H. H.*: Oesterreichs Weg ins Reich, 1937—38. Hamburg, 1938.
- CXXIV. *Csehország csatlakozása.* — *Moravec ezredes*: L'importance de la Tchecoslovaquie et ses forces. Le Monde Slave. Párizs, 1938. április—június.
- Ripka Il.*: Czechoslovakia. The Slavonic Review. XVII. London, 1938. 54—72. 1.
- Nowak R.*: Die Zukunft der Slowakei. Zeitschrift für Geopolitik. XV. Berlin, 1938. 786—91. 1.
- Seton-Watson R. W.*: Czechoslovakia after the German coup. Contemporary Review, CL111. London, 1938. 522—32. 1.
- Buk P.*: La tragédie tchécoslovaque, 1938—39. Prága, 1939.
- Cornea V.*: What next in Central Europe. Oxford, 1939.
- Coudenhove-Kalergi R. gróf*: The Totalitarian State against Man. Steed előszavával. London, 1938.
- Deutsch O.*: Thus died Austria. London, 1938.
- Falk E.*: Das Burgenland im Blickfeld tschechischer Grossmachtspläne. Stuttgart, 1938.
- Gedye G. E. R.*: Betrayal in Central Europe. New York, 1939., Fallen Bastions, The Central European Tragedy. London, 1939.
- Hutton G.*: Survey after Munich. Boston, 1939. Francia kiadás. Párizs, 1939.
- Krisztics S.*: A cseh kérdés. Pécs, 1938.
- La crise tchécoslovaque. Revue générale de droit international public. XLV. Párizs, 1938. 604—48. 1.
- La Tchecoslovaquie de Versailles a Munich. Revue de droit international. XXII. Párizs, 1938. 353—759. 1.
- Siebertz P.*: Die tschechische Gefahr. Berlin, 1938.
- CXXV. *Németország a Duna-medencében.* — *Dämmert R.*: Deutschlands Nachbarn im Südosten. Völker und Mächte im Donauraum. Leipzig, 1938.
- CXXVI. *München. Wien. A magyar kérdés.* — *Macartney C. A.*: Hungary and the present crisis. International Affairs. XVII.

London, 1938. 749—68. 1., Hungary and Czechoslovakia. Contemporary Review. CLIV. London, 1938. 677—83. 1.

CXXXVII. *Az ukrán kérdés.* — *Nowak R.*: Die Zukunft der Karpatoukraine. Zeitschrift für Geopolitik. XV. Leipzig, 1938. 889—99.1.

Blondel G.: La désagrégation de la Tchécoslovaquie. La question de l'Ukraine. Les ambitions de l'Allemagne. Párizs, 1939.

CXXXVIII. *Jugoszlávia és Románia.*

CXXXIX. *Az új Közép-Európa.* — *Greve W.*: Die Bestimmung der Volkszugehörigkeit im Recht der europäischen Staaten. Essen, 1938.

Rabl K. O.: Grundlagen und Grundfragen eines mitteleuropäischen Volksgruppenrechts. Tübingen, 1938.

Veith Th.: Nationale Autonomie. Wien, 1938.

CXXX. *A revízió.* — *Benes Edvárd*: La question du Directoire européen et la révision des frontières. Prága, 1933.

Bethlen István gróf angliai előadásai. Budapest, 1933., angol kiadás: -V— The Treaty of Trianon and European Peace. London, 1934., L'avvenire del bacio danubiano e Italia. Rassegna di politica internazionale. IV. Milánó, 1937. 1—21. 1., L'Ungheria e Europa. Milánó, 1938.

Badics V.: Mit tett Mussolini Magyarorszáért. Budapest, 1938.

Birkhill R.: Seeds of War. Political study of Austria, Hungary, Czechoslovakia, Rumania and Jugoslavia. London, 1922.

Birmingham A. G. (Canon Hannay): A wayfarer in Hungary. London, 1925.

Böhmerl V.: Der Artikel XIX. der Völkerbundsatzung. Kiel, 1934.

Bückling G.: Der Diktatvertrag und das europäische Völkerrecht. Leipzig, 1935.

Burckhardt: Le clausula rebus sic stantibus en droit international. Revue de droit international et le législation comparée. XIV. Párizs, 1933.

Búza L.: A revízió alapjai. Budapest, 1933., A revízió nemzetközi jogi alapja. Budapest, 1934.

Ceretti C.: La revisione dei trattati. Milánó, 1934.

Chandan K. S.: La guerre revient par la volonté de MM. Pozzi et Comp., Société anonyme pour l'exploitation de la prochaine guerre. Párizs, 1933., La paix européenne. La Hongrie et les attentats. Párizs, 1934., Les nouveaux aspects de la politique internationale des États européens. Párizs, 1933.

Chaumoix A.: Le projet de révision des traités. Revue des deux mondes. Párizs, 1933.

Coppola F.: La pace coatta. Milánó, 1929.

Cornea V.: Miscarea revizionista din Anglia și chestia Transilvaniei. Bukarest, 1934.

- Cruttwell C. R.*: A history of peaceful change in modern world. London, 1937.
- Danil A.*: La Hongrie de demain. Párizs, 1929., II. kiadás, 1933.
- Darvall F.*: The price of European Peace. Bethlen István gróf előszavával. London, 1937.
- Del Vecchio P.*: L'Ungheria e la revisione dei trattati. Milánó, 1937.
- Dunn S. F.*: Peaceful change. A study of international procedure. New York, 1937.
- Dvorcsák Gy.*: A revízió és Franciaország. Budapest, 1933.
- Ebray A.*: La paix malpropre. Párizs, 1924., Chiffons de papier. Párizs, 1926.
- Evans D. E. J.*: The Blue Danube. London, 1935., a revízió ellen.
- Ferrera G.*: La tragédia dell'Europa, 1919—23. Milano, 1923., német kiadás. Jena, 1923.
- Fényes L.*: A magyar revízió politikai, történelmi és gazdasági megvilágításban. Bukarest, 1934.
- Flachbarth E.*: A területi revízió jogi alapjai. Budapest, 1933.
- Frank L.*: A revízió és a horvátország. Budapest, 1933.
- Gathorne-Hardy és Mitrany*: Territorial revision and Article XIX. of the League Covenant. International Affairs. XIV. London, 1935. 818—36. 1.
- Garvin J.*: Those eventful Years. London, 1925.
- Desthieux J. S.*: La paix n'est pas faite. Párizs, 1922.
- Genet R.*: Le problème de la clause rebus sic stantibus. Revue générale du droit international public. XXVI. Párizs, 1930. 288—311. 1.
- Giustiniani G. F.*: La revisione dei trattati. Róma, 1934.
- Gramsch W.*: Grundlagen und Methoden internationaler Revision. Stuttgart, 1937.
- Greve W.*: Die Bestimmung der Volkszugehörigkeit im Recht der europäischen Staaten. Essen, 1938.
- Fusco G. S.*: La clausola „rebus sic stantibus“ nel diritto internazionale. Nápoly, 1936.
- Gocinian A.*: Romania și revizionismul maghiar. Bukarest, 1934.
- Goellner A.*: La révision des traités sous le régime de la Société des Nations. L'Article XIX du Pacte de la Société des Nations. Párizs, 1925.
- Sir Robert Gmver*: Treaty révision and the Hungárián frontiers. London, 1936.
- Hasas E.*: La révision du traité de Trianon et les difficultés suscitées par la Hongrie en ce qui concerne son application. Párizs, 1928.
- Hill Ch.*: The doctrine of *rebus sic stantibus* in international law. Columbia, 1934.
- Honti F.*: Que demande la Hongrie! Le traité de Trianon et les revendications hongroises. Budapest, 1932.
- Horváth J.*: Revízió és antirevízió. Magyar Külpolitika. Budapest, 1938.
- Hunyady J.*: gróf: Ungarns Revisionsbestrebungen. Europäische Revue 1929.

- Huang T. Y.*: The doctrine of „*rebus sic stantibus*“ in international law. Shanghai, 1935.
- Idenburg P. J. A.*: Over de grondgedachte van de *clausula rebus sic stantibus* in het Völkerrecht. Zutphen, 1923.
- Ihrig K.*: Mit hozna vissza a Rothermere-vonal? Magyar Szemle. I. Budapest, 1927. 365—69. 1.
- Nicola Jorga a Benito Mussolini.* Bukarest, 1936., Réponse és Seconde réponse aux conférences données à Cambridge par le Comte Bethlen sur la révision du traité de Trianon. Bukarest, 1933.
- Jahreis H.*: Der Revisionskampf um Europa. Leipzig, 1934.
- Jehlicska F.*: A revízió és a szlovákok. Budapest, 1933.
- Keynes M. J.*: A révision of the treaty. London, 1922., német kiadás. Leipzig, 1922.
- Krisstics S.*: A békeszerződések revíziója. Budapest, 1929.
- Krofta K.*: Eu quoi consiste le révisionnisme hongrois. Sources et documents tchécoslovaques. Prága, 1933.
- Kunz J. L.*: Die Revision der Pariser Friedensverträge. Eine völkerrechtliche Untersuchung. Wien, 1932.
- Igazságot Magyarországnak. Budapest, 1928., angol kiadás: Justice for Hungary. London, 1929.
- Ludwig E.*: The problème of obsolete and unjust treaties. The importance of Article XIX. World Unity. New York. 1930.
- Lukács G.*: Die Revision der Friedensverträge. Berlin, 1928.
- Lypacewicz W.*: Die Revision der Verträge vom politischen und juristischen Standpunkte. Varsó, 1933.
- Lütgendorff báró.*: Revision ohne Krieg. Budapest, 1935.
- Makowski J.*: L'article XIX du Pacte de la Société des Nations. Varsó, 1933.
- Manning C. A. W.*: Peaceful change, an international problem. London, 1937.
- Nitti F.*: L'Europa senza pace. Milano, 1921., La deeadenza dell'Europa. Milánó, 1922., La tragédia dell'Europa. Milánó, 1923., La pace. Milano, 1925., német és magyar fordításokban is.
- Pasalega D.*: Reviziunea tratatelor. Craiova, 1934.
- Páka Pivny B.*: A revízió, ahogy Nyugat-Európa látja. Budapest, 1934.
- Radoikovitch N. M.*: La révision des traités et le Pacte de la Société des Nations. Párizs, 1930.
- Pozzi H.*: La guerre revient. Párizs, 1933., magyar fordításban is.
- Rogge H.*: Das Revisionsproblem. Berlin, 1937., Kollektivsicherheit, Bündnispolitik, Völkerbund. Revision der nationalen und internationalen Sicherheit. Berlin, 1938.
- Roux G.*: Réviser les traités? Párizs, 1931.
- Rudinsky J.*: La révision du traité de Trianon. Párizs, 1934.
- Savadjian L.*: L'affaire Rothermere. La campagne contre le Traité de Trianon. Párizs, 1928.

- Scalfati F.*: La Clausola rebus sic stantibus ncl diritto internazionale. Nápoly, 1936.
- Schcsmer E.*: Die Lehre von der „clausula rebus sic stantibus“ und das heutige Völkerrecht. Düsseldorf, 1934.
- Schneider W.* Die völkerrechtliche „clausula rebus sic stantibus“ und Artikel XIX der Völkerbundsatzung. Berlin, 1931.
- Scrimali A.*: La revisione del Trattato del Trianon. Palermo, 1934., francia kiadás. Párizs, 1938.
- Seton-Watson R. W.*: Treaty revision and the Hungarian frontiers. London, 1934., Danubian dues to European peace. London, 1935.
- Sofronie G.*: Aspects nouveau du révisionnisme magyar. Nagyvárad, 1932.,
 Tratatul de Trianon și actiunea revizionista. I—III. kiadás. Nagyvárad. 1934.,
 Beiträge zur Kenntnis der Theorie und Praxis des völkerrechtlichen Plébiscités. Revue de droit international. II. Genf, 1934.,
 Le principe des frontières de la Roumanie sont intangibles en vertu du principe des nationalités. Manque de fondement de l'action révisionniste magyare. Bukarest, 1937.
- Steiner L.*: Felső-Magyarország és a revízió. Budapest. 1933.
- Strupp K.*: Legal machinery for peaceful change. London, 1937.
- Szádeczky L.*: A békerevízió kérdése. Budapest, 1926.
- Szudy E.*: Európa és a magyar kérdés. A revízió külső és belső feltételei. Budapest, 1933.
- Taube A. báró.*: L'inviolabilité des traités. Hága, 1930.
- Tenekides C. G.*: Le principe „rebus sic stantibus“, ses limites rationnelles et sa récente évolution. Revue générale de droit international public. Párizs, 1934. 274—94. 1.
- Tisseyre Ch.*: Une erreur diplomatique. La Hongrie mutilée. I—II. kiadás. Párizs, 1923.
- Tomitch D.*: Les intrigues révisionnistes contre les traités de paix. Párizs, 1936.
- A. von Verdross*: Das Verfahren des Artikels XV. Abs. 4. der Völkerbundsatzung als Mittel der friedlichen Aenderung unbefriedigender zwischenstaatlicher Zustände (peaceful change). Ein Beitrag zur Reform des Völkerbundes. Völkerrecht und Völkerbund. IV. 1937. 505. 1.
- Valéry-Radot R.*: Les furieux de la paix. Párizs, 1936.
- Wambaugh S.*: Plébiscités since the War. 2 kötet. Washington, 1933.
- Werner von Gramsch*: Grundlage und Methoden internationaler Revision. Stuttgart, 1937.
- Wissmann H.*: Revisionsproblem des Diktats von Versailles. Berlin, 1936.
- Wlassics Gyula báró.*: Plebiszit und Gebietsverträge. Pester Lloyd, 1920. április 18. sz.
- Zakariás G. S.*: A revízió útja. Budapest, 1933.
- Zanel P.*: Contributo all' studio della revisione dei trattati. Padova, 1934.,
 des nationalités et les traités de Paris de 1919—1920.